

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA YUKARI
ÇUKUROVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdurrahman KÜTÜK

VAN 2013

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA YUKARI ÇUKUROVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Tuncay ÖĞÜN

Hazırlayan

Abdurrahman KÜTÜK

VAN 2013

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından **Tarih ANABİLİM DALI, Yakınçağ BİLİM DALI**’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan :

Üye (Danışman) :

Üye :

Üye :

Üye :

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.... / / 2012

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1 BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI	1
1.2. ERMENİLERİN ÇUKUROVA'YA GELİŞLERİ VE TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI	2
1.3. TÜRKLERİN HÂKİMİYETİNDEKİ TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ	4
1.4. ÇEŞİTLİ DÖNEMLERDE BÖLGEDEKİ TÜRK -ERMENİ NÜFUSU	5
1.5. KOZAN' DA TÜRK – ERMENİ MÜNASEBETLERİ	9
1.6. KOZAN SANCAĞI'NDAKİ ERMENİ MİLLETVEKİLLERİ VE BELEDİYE BAŞKANLARI	11
1.7. KİLİKYA SİS MANASTIRI (KATOĞIGOSLUĞU)	13
1.8. BATILILARIN ÇUKUROVAYA İLGİLERİ	16
1.9. BÖLGEDE MİSYONER FALİYETLERİ	18
1.10. BÖLGEDE EMPERYALİST FALİYETLER, ERMENİ ÇİFTLİKLERİNİN KURULMASI VE OSMANLI DEVLETİNİN ALDIĞI TEDBİRLER	24
1.11. AHMET CEVDET PAŞA'NIN SİS KATOĞIGOSLUĞU İLE İLGİLİ RAPORU VE SONUÇLARI	26
1.12. ADANA VALİSİ HAKKI BEY'İN RAPORU	28
1.13. TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİNİN BOZULMASI VE SEBEBLERİ	29
1.14. I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR BÖLGEDEKİ ERMENİ FALİYETLERİ	29
1.15. 1909 ADANA OLAYLARI	31
1.16. ADANA OLAYLARI'NIN KOZAN SANCAĞINA ETKİLERİ	32
1.17. I.DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ERMENİ İLİŞKİLERİ VE SÜRGÜN	39
1.18. I.DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA KOZAN'DA MEYDANA GELEN EŞKİHALIK OLAYLARI	43
1.19. KOZAN KATOĞIGOSLUĞU'NUN KUDÜS'E TAŞINMASI VE PATRİKANE NİZAMNAMESİ	45
1.20. YAVER MICIRIKYAN KIRKOR EFENDİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ	46
1.21. I.DÜNYA SAVAŞI'NIN SON GÜNLERİ	51
1.22. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENEL DURUM	52
1.23. MUSTAFA KEMAL'İN DURUMA BAKIŞI	53
1.24. MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI'NIN BÖLGE İLE İLGİLİ MADDELERİ	54
2. ÇUKUROVA'NIN İŞGALİ	56
2.1. FRANSA' NIN ÇUKUROVA'DAKİ EMELİ VE ÖNEMİ	56
2.2. KOZAN'IN İŞGALİ VE KOZANLI TÜRKLERİN ALDIKLARI TEDBİR	57
2.2.1. SİLAHLARIN KÖYLÜLERE DAĞITILMASI	57
2.2.2. ERMENİLERİ KOZAN'A DÖNMELERİ	58
2.2.3. ADANA'NIN BOŞALTILMASI	58
2.2.4. KOZAN'IN İŞGALİ	59
2.3. TAYYARDA'NIN İLK İCRAATLARI	63
2.3.1. KOZAN ASKERLİK ŞUBESİ'NİN KALDIRILMASI	64
2.3.2. TESVİYE-İ MESALİH KOMİSYONU'NUN KURULMASI	64
2.3.3. FRANSIZLARIN VERGİ TOPLAMASI	67
2.4. SÜRGÜNLER	68
2.4.1. SAİM BEY'İN SÜRGÜN EDİLMESİ	68
2.4.2. DAVA VEKİLİ TOPAL EMMİ FAİK MUSTAFA'NIN (ÜSTÜN) SÜRÜLMESİ	69
2.4.3. MAHFAZADE İBRAHİM EFENDİ'NİN SINIR DIŞI EDİLMESİ	70
2.4.4. BİNBAŞI OSMAN NURİ BEY'İN VE BÖLÜK KUMANDANI HASAN BEY'İN SINIR DIŞINA ÇIKARILMASI	70
2.4.5. FRANSIZLAR'IN KOZAN'I İŞGAL ETMELERİNDEN ÖNCE KOZAN'I TERK EDENLER	70

2.4.6. KURDOĞLU HULUSİ, SEHLİKOĞLU HASAN EFENDİ VE TOPALOĞLU HALİL EFENDİ'NİN AİLELERİNİN KOZAN'DAN SÜRÜLMESİ	72
2.5. ERMENİ GAMOFORLARIN KOZAN'A GELİŞİ	73
2.6. ERMENİLER TARAFINDAN ÖLDÜRÜLEN KOZANLILAR	73
2.7. İŞGALCİLERİN YÖNETİMSEL UYGULAMALARI	75
2.8. ERMENİLERİN SİYASİ ÇALIŞMALARI	76
2.9. TÜRKLERİN İLK TEŞKİLATLANMALARI	77
2.9.1. KİLİKYALILAR CEMİYETİ	78
2.9.2. İNTİBAH CEMİYETİ	79
2.9.3. KOZAN TÜRK GENÇLİĞİ DERNEĞİ	81
2.9.4. TAYYARDA'NIN TERCÜMANINI DEĞİŞTİRMESİ	82
2.10. KOZAN'DA MEYDANA GELEN OLAYLAR	83
2.10.1. TÜRKLER'İN MANASTIRA HAPS OLUNMASI	83
2.10.2. MİNNETLİLİ İBRAHİM HOCA FETVASI VE KOZAN'DA SIKILAN İLK KURŞUN DEĞİRMEN VAKASI	87
2.10.3. BOZAT GEDİĞİ OLAYI	90
2.10.4. BOZAT KÖYÜ'NÜN BASILMASI VE MUHTAR HAMZA'NIN KURUNA DİZİLMESİ	93
2.10.5. BOZAT GEDİĞİ OLAYI'NIN SONUÇLARI	94
2.10.6. GİZZİK DURAN VE ARAP ALİ'NİN YAKALANMASI İÇİN YAPILAN BASKILAR	95
2.10.7. KARGA PAZARI SAVAŞI	97
2.10.8. HAMAM KÖYÜ VAKASI	101
2.10.9. ÇUKURÖREN KÖYÜ BASKINI	103
2.10.10. KOZANLI MÜCAHİTLERİN ERMENİ ZULMUNU İSTANBUL'A BİLDİRMELERİ	103
2.10.11. KAÇ- KAÇ	105
3. ÇUKUROVADA KUVA-YI MİLLİYE'NİN TEŞEKKÜLÜ VE SAVAŞLAR	106
3.1. ÜÇ KOZANLI MÜCAHİT SİVAS YOLUNDA	106
3.2. KİLİKYA KUVA-YI MİLLİYE KOMUTANLIĞI'NIN KURULMASI	108
3.3. KAYSERİ'YE HAREKET	110
3.4. KAYSERİ TALİMATI	111
3.5. ADANA BÖLGESİYLE İLK TEMAS VE GİZZİK DURAN ÇETESİ'NİN KUVVAYI MİLLİYE KATILMASI	112
3.6. FEKE BELEDİYE BAŞKANI CEZMİ BEY'İN MİLLİ MÜCADELEYE KATILMASI	113
3.7. KOZAN JANDARMA KOMUTANI ALİ SAİP'İN MİLLİ KUVVETLERE KATILMASI	114
3.8. FIRAKTİN GÖRÜŞMESİ	114
3.9. ALİ SAİP'İN KONUŞMASI	117
3.10. TUFAN BEY'İN ÇUKUROVA'DAKİ FALİYETLERİNE BAŞLAMASI	119
3.10.1. TUFAN PAŞA ANDIRIN'DA	119
3.10.2. ANDIRIN KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATI'NIN KURULMASI	119
3.10.3. TAHTA HAMAM VE NÜRFET KARAKOLLARINDAKİ JANDARMALARININ MİLLİ KUVVETLERE KATILMASI	122
3.10.4. KOZAN - KADİRLİ MÜBADELESİ	123
3.10.5. DOĞU ÇUKUROVA KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATININ KURULMASI	123
3.10.6. KUVAYI MİLLİ KUMANDANLARIN MÜTEHAR (TAKMA) İSİMLERİ	124
4. CEPHELER	125
4.1 KADİRLİ CEPHESİ	125
4.1.1. KADİRLİ'NİN İŞGALİ	125
4.1.2. YÜZBAŞI TAYYARDA'NIN KADİRLİ'YE GELİŞİ	126
4.1.3. KADİRLİ TESVİYEYİ MESALİH KOMİSYONUNUN KURULMASI	127
4.1.4. KADİRLİ'DE JANDARMA YAZILIMI VE TAYYİPZADE OSMAN NURİ BEY'İN FETVASI	127
4.1.5. KADİRLİ'DE KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATI'NIN KURULMASI	129
4.1.6. KADİRLİ'NİN KURTULUŞU	130
4.1.7. ERMENİLERİNİN KADİRLİYİ TERK ETMESİ	130
4.1.8. TUFAN BEY'İN KADİRLİ'YE GELMESİ	132

4.1.9. TUFAN BEY'İN KADİRLİDEKİ UYGULAMALARI VE KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATI'NIN KURULMASI.....	134
4.1.10. TUFAN BEY CEYHAN KAYMAKAMI İBRAHİM BEY GÖRÜŞMESİ	135
4.1.11. GÖKDERELİYAN KARABET'İN KADİRLİYE HAREKETİ VE I. TUMLU SAVAŞI	136
4.1.12. KADİRLİ'NİN FRANSIZLAR TARAFINDAN HAVADAN BOMBALANMASI.....	136
4.1.13. KADİRLİ KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATI'NIN KURULMASI.....	137
4.1.14. KADİRLİ İAŞE HEYETİ'NİN KURULMASI	139
4.1.15. KAYMAKAMI İBRAHİM BEY'İN CEYHAN'DA BAĞIMSIZ BİR HÜKÜMET KURMASI.....	139
4.2. FEKE CEPHESİ	141
4.2.1. TOROSLARDA İLK KURŞUN FEKE'DE ATILDI.....	143
4.2.2. FEKE'NİN DÜŞMAN İŞGALİNDEN KURTULUŞU	144
4.2.3. MİLLİ KUVVETLERİN KOZAN SANCAĞI'NA GEÇMESİ	147
4.2.4. ARAP ALİ'NİN YAPTIĞI YANLIŞLIKLAR.....	149
4.2.5. FEKE'NİN FRANSIZLAR TARAFINDAN BOMBALANMASI	151
4.2.6. SAİM BEY'İN FEKE KAYMAKAMLIĞI.....	151
4.2.7. FEKE'NİN ALINMASININ SONUÇLARI.....	152
4.2.8. FEKE NE ZAMAN KURTULDU.....	152
4.3. KOZAN (SİS) CEPHESİ	154
4.3.1. KOZANLI KAÇKINLARIN KOZAN'A GELMELERİ VE KOZAN'DA İLK TEŞKİLATLANMA	154
4.3.1.1. Kozan Anadolu Ve Rumeli Müdafa-ı Hukuk Heyeti'nin Kurulması	155
4.3.1.2. Kozan İaşe Heyeti'nin Kurulması	157
4.3.1.3. Kozan Anadolu Ve Rumeli Mudafa-ı Hukuk Cemiyeti'nin İlk Kararları.....	157
4.3.2. KOZAN CEPHESİ'NİN KURULMASI	158
4.3.2.1. Kozan Kuzey Cephesi'nin Kurulması	158
4.3.2.2. Batı Cephesinin Kurulması	159
4.3.2.3. Sırkıntılar Kuvva-i Milliye Teşkilatının Kurulması	160
4.3.2.4. Bağtepe Köyü'nün Kuva-yı Milliye'deki Hizmetleri.....	162
4.3.2.5. Yukarı Sırkıntı Nahiyesi'nde Milli Teşkilatın Kurulması	163
4.3.2.6. Aşağı Sırkıntı Nahiyesi'nde Milli Teşkilatın Kurulması.....	164
4.3.2.7. Güney Cephesinin Teşekkülü.....	166
4.3.2.8. Doğu Cephesinin Kurulması	167
4.3.3. KOZAN'I KUŞATAN KUVVA-İ MİLLİYE BÖLÜKLERİ.....	168
4.3.3.1. Sırelif Bölüğü	168
4.3.3.2. Aslanlı Bölüğü	168
4.3.3.3. Berber Bölüğü	172
4.3.3.4. Mansurlu Bölüğü.....	173
4.3.3.5. Karacalı Bölüğü.....	173
4.3.3.6. Andıl Ve Havalisi Bölüğü	173
4.3.3.7. Köreken Müfrezesi	174
4.3.3.8. Döşeme Müfrezesi	175
4.3.3.9. Kuyuluk Bölüğü	175
4.3.3.10. Hamam Köyü Bölüğü/Müfrezesi	175
4.3.3.11. Seyyar Süvari Bölüğü	176
4.3.3.12. Millî Kuvvetlere Silah Sevkıyatı	176
4.3.4. KOZAN'IN MİLLİ KUVVETLERCE KUŞATILMASI	177
4.3.5. T.B.M.M AÇILIŞI VE KOZAN MİLLETVEKİLLERİ	177
4.3.6. II. TUMLU SAVAŞI.....	178
4.3.7. KOZAN'IN İŞGALİ SİRASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR	180
4.3.7.1. Tayyarda'nın Kozanlı Müslümanlarla Görüşmesi	186
4.3.7.2. Fransız Konvoyu'nun Kozan'a Girmesi	187
4.3.7.3. Türklerin Fırına Atılma Olayı	188
4.3.7.4. İspahalı Köyü Baskını	189
4.3.7.5. İki Türk Çetecinin Kurşuna Dizilmesi.....	189
4.3.7.6. Hoşkadem Camii'nin Tahrip Edilmesi Ve Yağmalanması	190
4.3.7.7. K Küçük Camii'nin Ve Medrese'nin Fransızlar Tarafından Yakılması.....	190

4.3.7.8. Akkaya Köyü Baskını	191
4.3.7.9. Altı Kozanlı'nın Ağa'nın Köprüsü'nde Öldürülmesi.....	191
4.3.7.10. Sarıçam Katliamı	192
4.3.7.11. B Belediye Başkanı Yiğenoğlu Mehmet Beyin Tutuklanması	192
4.3.7.12. M. Kemal Paşa'nın Kozandaki Zulmü Dünya Kamuoyuna Duyurması	192
4.3.7.13. Kozan'dan Ayrılmalarına İzin Verilmeyen Kişiler.....	193
4.3.7.14. Kozan'da Fransız Parasının Basılması	194
4.3.7.15. Türklerin Ve Ermenilerin Fransızlardan Şikâyeti	195
4.3.7.16. Yedi Fransız Askerinin Öldürülmesi	196
4.3.7.17. Kozan'da Fransız Uçağı'nın Düşürülmesi	196
4.3.7.18. Şamlı Oğlu Mehmet Bey'in Evinin Soyulması.....	197
4.3.7.19. Yeşil Hatın Oluşması Mösyö Tayyada'nın Vedası.....	198
4.3.7.20. Yağışe Efendi'nin Vedası Kozan Hapishanesi'nin Tahliyesi	199
4.3.7.21. Galin Son Günleri Ve Behçet Göçük'ün Anıları	200
4.3.9. 20 GÜNLÜK MÜTAREKE VE KOZAN'IN KURTULUŞU	215
4.3.10. TUFAN PAŞA'NIN DURUMU BİRLİKLERE BİLDİRMESİ	217
4.3.11. FRANSIZLAR'IN TAHLİYESİ VE KOZAN'IN KURTULUŞU	218
4.3.12. KOZAN'IN YAKILMASI VE YAĞMALANMASI (PIRIŞKA).....	220
4.3.13. TUFAN BEYİN KOZAN'A GELMESİ.....	221
4.3.14. ÜÇ BÜYÜK KOMUTANIN KOZAN'DA BİRLEŞMESİ.....	224
4.3.15. KOZAN'IN KURTULUŞU'NUN ADANA'DAKİ YANSIMALARI	224
4.3.16. TUFAN BEY'İN KARARGÂHINI KOZAN'A NAKLETMESİ.....	226
4.4. SAİMBEYLİ (HAÇİN) CEPHESİ	227
4.4.1. SAİMBEYLİ (HAÇİN) SAVAŞLARI.....	227
4.4.1.1. Amerikan Koleji'nin Bölgeye Etkileri	228
4.4.1.2. I. Dünya Savaşı Öncesi Saimbeyli.....	229
4.4.1.3. I. Dünya Savaşı Sonrası Saimbeyli.....	230
4.4.1.4. Çalyan Karebet Ve Haçın Kaymakamlığı'na Atanması.....	231
4.4.1.5. Bozat Gediği Ve Kargapazarı Savaşları'nın Haçın Cephesine Etkileri.....	233
4.4.1.6. Ermenilerin Mağara, Ökkeççe (Tufanbeyli) Nahiyesindeki Zulümleri	233
4.4.1.7. Bölgede Kuva-yı Milliye Teşkilatının Kurulması.....	234
4.4.1.8. Saimbeyli Üzerine Hareket Ve Saimbeyli'nin Kuşatılması	234
4.4.1.9. Saimbeyli'nin Kuşatılması	236
4.4.1.10. İki Tarafın Asker Sayısı	237
4.4.1.11. Milli Kuvvetlerin Ermenilere Teslim Ol Çağrısı	239
4.4.1.12. Fransızların Haçın Ermenilerine Teslim Olmasını İstemesi.....	239
4.4.1.13. Saimbeyli'ye İlk Hücumların Başlaması.....	240
4.4.1.14. Doğan Bey'in Kozan'a Gelmesi Ve Ermeni Karşı Hücumu	241
4.4.1.15. Şar Köyü'nün Zabtı.....	242
4.4.1.16. Tekrar Saimbeyli Cephesi	244
4.4.1.17. Ermenilerin Karşı Hücumu Ve Topun Ermenilere Geçmesi	246
4.4.1.18. Rumlu (Doğanbeyli) Ve Güzelim Köyü Baskını (23 Eylül 1920).....	247
4.4.1.19. Adana'daki Haçınlıların Fransızları Harekete Geçirme Planı.....	250
4.4.1.20. Saimbeyli'deki Esir Müslümanların Öldürülmesi.....	252
4.4.1.21. Saimbeyli (Haçın) nin Millî Kuvvetlerce Alınması	263
4.4.1.22. Saimbeyli'den Bir Grup Ermeninin Kaçışı	266
4.4.2. TILAN HARBİ VE TUFAN PAŞA'YA ATILAN İFTİRA	266
4.4.3. TUFAN BEY'İN GÖREVİ BIRAKMASI MAMURE BASKINI VE SAİM BEY'İN ŞEHİT OLUŞU..	269
4.4.4. KUVA-YI MİLLİYE'NİN KALDIRILMASI, NİZAMİ ORDU TEŞKİLATININ KURULMASI TUFAN PAŞA'NIN KOZAN'DAN AYRILIŞI	276
SONUÇ	279
BİBLİYOGRAFYA	282
ÖZET	294

UPPER ÇUKUROVA INDEPENDENCE WAR.....	295
EKLER	296

ÖNSÖZ

Kurtuluş Savaşı'nda, Çukurova ayrı bir öneme sahiptir. Bölge ilk işgal edilen ve ilk kurtulan bölgeler arasındadır. Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yürütülen milli mücadelede Çukurovalılar daha ilk günde faaliyetlere başlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa daha Sivas kongresi yaptığı sırada üç Kozanlı Sivas'a giderek bölgenin kurtulması için Mustafa Kemal'den yardım istemişlerdir. Kemal Paşa, bu üç Kozanlı'nın bu taleplerini değerlendirmiştir. Binbaşı Kemal Bey(Kozanoğlu Doğan), Yüzbaşı Osman Nuri Bey (Aydınoğlu Tufan Bey) ve Yüzbaşı Ratıp (Tekelioğlu Sinan Bey), başkanlığında kurulan Kilikya Kuvva-ı milliye cephesi bölge halkını işgalcilere ve işbirlikçi Ermenilere karşı teşkilatlandırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirdiği iki subay etrafında teşkilatlanan Çukurova halkı kendi bölgelerini kendi imkânlarıyla kurtarmışlardır.Fransızlarla ve onların işbirlikçileri olan Ermenilerle kanlı savaşlar yapmışlardır. Pozantı Karboğazi'nde 650 Fransız askeri esir edilmiş, Fransızlar ilk defa Mustafa Kemal'e müracaat ederek Yukarı Çukurova'yı terke mecbur bırakılmıştır. Sakarya Savaşı neticesinde ise 5 Ocak 1922 tarihinde Fransızlar ve Ermeniler bölgeyi terketmişlerdir.

Bu bölge kendi imkânlarıyla ilk kurtulan bölgelerdendir. Bu bölge Ermeni zulmünü en fazla yaşayan bölgelerin başında gelmektedir. Bazı Ermeniler, 1919-1920 tarihleri arasında Çukurova'da birçok masum Türkü öldürmüş, halka büyük zulümler yapmışlardır. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'nda Batı cephesinden sonra en kanlı savaşlar burada yaşanmış, özellikle Hacın Cephesi'nde 6.000'e yakın insan ölmüştür. Bu bölge, 1920 yılında işgalin henüz birinci yılında kendi kendini kurtarmıştır. Bölge, Türkiye'de ilk teşkilatlanan yerler arasındadır. İşte bu bölgede bu kadar önemli olaylar meydana gelmesine rağmen buradaki milli mücadele yeteri kadar bilinmemektedir.

Bu çalışmamızın amacı: Çukurova'daki özellikle Yukarı Çukurova diye tabir edilen Kozan Sancağı'ndaki millî mücadelenin tanıtılması, bu konudaki bilgi ve belge eksikliklerin giderilmesiyle bölgenin Kurtuluş Savaşı tarihinin ortaya çıkarılması, bu alandaki eksikliğin giderilmesidir.

Çalışmada temel kaynağımız başta Osmanlı arşivinde konu ile alakalı belgeler, olaylar sırasında aktif rol almış kişilerin, dönemin misyonerlerinin, yöre milis kuvvetlerinin ve o dönemin tanıklarının hatıraları oluşturmaktadır. Ayrıca bu konuda yazılan eserler, dönemin gazeteleri, millî mücadelede dönemine tanıklık etmiş kişilerden de yararlanılmıştır.

Eser, giriş kısmı ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde bölgenin tarihi coğrafyası, I. Dünya Savaşı'na kadar Türk- Ermeni ilişkileri ele alınmıştır.

İkinci kısımda Çukurova'da Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulma sebepleri, bölgedeki Ermeni ayrılıkçı faaliyetleri ve isyanları, misyonerlerin bu bölgedeki çalışmaları, Batılı devletlerin bölgedeki emelleri yer almıştır.

Üçüncü bölümde bölgenin işgali ve işgal sırasında meydana gelen olaylar, Fransız ve Ermeni zulümleri ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde bölgedeki millî teşkilatın başlaması ve yapılan mücadeleler anlatılarak, bölgeler cepheler şeklinde ele alınmış, bölgelerin kurtuluş mücadeleleri, bölgedeki çarpışmalar ve Fransız ve Ermenilerin bölgeyi terk etmeleri ele alınmıştır.

Ayrıca çalışmanın sonuna olayların geçtiği bölgelerin haritaları, krokileri ile önemli gördüğümüz bazı arşiv vesikaları eklenmiştir.

Çalışmalarım sırasında bazı hatıratın sağlanmasında, Fransızca ve İngilizce kitap ve belgelerin tercümesinde yardımcı olan Dr.Yusuf Necat YAYCIOĞLU'na, Osmanlıca belgeleri çevirmemde karşılaştığım bazı güçlüklerin aşılmasında yardımcı olan emekli öğretmen Mehmet AKDÖL'e, yardımlarını esirgemeyen tez hocam Doç. Dr.Tuncay ÖĞÜN'e teşekkür ederim.

Abdurrahman Kütük

KISALTMALAR

A.A.M.	Atatürk Araştırma Merkezi
a.g.d.	Adı Geçen Dergi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g. h.	Adı Geçen Hatırat
A.Ü.S.B.F.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ATASE	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
A.T.B.D.	Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
a.y.	Aynı Yazar
BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası Belgeleri
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.İ.A.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DH.İD.	Dahiliye İdare
Dos.	Dosya
DH.ŞFR.	Dahiliye Şifre Kalemi
DH.MKT.	Dahiliye Mektubi Kalemi
DH.EUM.2.Şb.	Dahiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü İkinci Şube
DH. EUM 6. ŞB	Dahiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü Altıncı Şube
F.N.M.A.	Feke Nüfus Müdürlüğü Arşivi
Fih.	Fihrist No
Haz.	Hazırlayan
HTVD	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

H.Ü.S.B.E.	Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
HR.S.Y.S.	Hariciye Nezareti, Siyasi kısım
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.S.B.E.	İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kl.	Klasör no
K.T.S.M.A.	Kozan Tapu Sicil Müdürlüğü Arşivi
MKT.MHM	Sadaret Mühümme Kalemi Evrakı
MKT.MHM.	Sadaret Mühime Kalemi Evrakı
K.A.Ş.A.	Kozan Askerlik Şubesi Arşivi.
O.T.A.M.	Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi.
s.	Sayfa
S.T.S.M.A.	Saimberyli Tapu Sicil Müdürlüğü Arşivi
T.İ.T.E.	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
T.İ.H.IV.	Türk İstiklâl Harbi IV. Güney Cephesi
TD	Tarih Dergisi
ŞD	Şura-ı Devlet
vd.	Ve devamı
Yay.	Yayınlayan
Y..A...HUS.	Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
Y.PRK.UM.	Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı
Y.PRK.AZN Mezahib Nezareti	Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı Adliye ve
Y..MTV.	Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı

1. GİRİŞ

1.1 BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI

Tarihten bu yana stratejik önem nedeniyle büyük devletlerin ilgi alanı olmuş ve birçok devletin işgaline maruz kalmış olan Kilikya-Çukurova Anadolu'nun güney, güney doğu kesiminde, Doğu Akdeniz sahili ve sahilin hinterlandını içeren geniş bir sahadır.

Bölge genel olarak Osmaniye'den Silifke'ye kadar uzanır. Bölge üç tarafı yüksek dağlar ile güney tarafı ise Akdeniz'le çevrelenmiş müstahkem bir bölgedir. Denize paralel olarak uzanan Toros Dağları Silifke'den sonra kuzey doğu istikametinde kıvrılarak ovanın kuzeyini çevreler. Doğu hududu ise İskenderun Payas hattından denizden itibaren kuzeye doğru uzanan Gavur Dağlarıyla çevrilmiştir.¹ Bu bölge Orta Anadolu'yu Doğu Akdeniz, Suriye ve Mezopotamya'ya bunun yanında Mezopotamya'yı Orta Anadolu ve Avrupa'ya bağlayan yollar üzerinde yer almaktadır.²

Bölge kuzeyden bir daire şeklinde dağlarla çevrili olduğu için Çukurova'ya girmek veya Çukurova'dan çıkmak ancak bu dağlar arasında bulunan geçitlerle mümkün olabilmektedir. Çukurova'yı orta Anadolu'ya bağlayan en önemli geçit yolu Gülek Boğazı'dır. Daha batıda ise Silifke- Karaman güzergahı bulunmaktadır. Çukurova'yı Antakya-Suriye- Halep- Maraş- Antep bölgesine bağlayan tarihi Belen Geçidi veya Aslanlıbel Geçidi bulunmaktadır.³

Uzunluğu yaklaşık 150 kilometre eni 70 km olan bu saha Seyhan, Ceyhan, ve Tarsus ırmaklarının beslediği verimli, insan yaşamasına uygun iklimiyle yaşamaya müsait bir bölgedir. Bölge eski devirlerden buyana dağlık Kilikya-Çukurova, Ovalık Kilikya-Çukurova olarak iki fiziki bölgeye ayrılmıştır.⁴

Konumuz olan yukarı Çukurova'nın ova kesiminin en kuzeyinde Sis(Kozan) şehri yer almaktadır. Kozan şehrinin hemen birkaç kilometre kuzeyinden Orta Toroslar geçmektedir. Orta Toroslar bu bölgenin Kayseri, Sivas, Maraş bölgeleriyle coğrafi olarak ayrılmasını sağlamaktadır. Kuzey Çukurova da denen bu bölgeye Osmanlılar zamanında burada yaşayan Kozanoğulları Derebeyliği'nden dolayı Kozan adı verilmiştir.⁵

Osmanlılar zamanında yapılan Adana Valiliği taksiminde Yukarı Çukurova'yı içine alan, Toros dağlarını bir ok gibi yarıp Kayseri ve Sivas Vilayetlerine kadar uzanan bir koridor şeklinde Kozan Sancağı teşkil edilmiştir.⁶

¹ Ahmet Ünal, "Çukurova'nın Antik Devirlerde Taşıdığı İsimler ve Fiziki Ve Tarihi Coğrafyası", Adana Köprübaşı, Yapı Kredi yay. İstanbul, 2000, 23-24.

² Hasan Buyruk, *Kozan'da Memluklu İzleri Ve Helvacızade Arastası*, Ankara, 2011, 14.

³ Ünal, a.g.m. , 23, 25.

⁴ Buyruk, a.g.e. , 14.

⁵ Abdurrahman Kütük, *Kozanoğulları Tarihi*, Ekrem Matbaası, Adana 2004, 63 ; Ahmet Cevdet Paşa, *Tezaker*, (Haz.:Cavit Baysun), Ankara, 1991, 181.

⁶ bknz. Adana Vilayet haritası. ekl

Kozan coğrafyası adı verilen bu bölge Adana ovasının kuzeyinden İmamoğlu, Kadirli, Feke, Haçin (Saimbeyli) Tufanbeyli hatta bugünkü Kayseri hududunun bazı yerlerini de içine alan bölgedir. Bugünkü Kayseri- Kozan arasındaki dağlara Kozan Dağları ismi de verilir.

Bahsedilen bu bölge İç Anadolu'ya üç geçit verir. Bu geçitlerden en çok kullanılan Kozan, Feke Saimbeyli hattıdır. Seyhan nehrinin ana kollarını oluşturan Göksu nehir yatağını oluşturan bu yol İç Anadolu'ya en kısa mesafedeki geçit yoludur. Bundan başka Kadirli-Andırın, Göksun istikametinde kullanılan bir geçit yolu daha vardır. Bu geçitten başka Kozan-Feke'nin Mansurlu Nahiyesi ve Kayseri Yahyalı istikametidir. Bu üç yol hâlâ kullanılan bir yoldur.

Kozan Dağları adıyla adlandırılan bu bölge tarih boyu kontrolü imkansız bir bölgedir. Çünkü bölge yaklaşık 100 km uzunluğunda ve dağlık bir bölgedir. Eski çağlarda yapılmış yaklaşık 45 kale bulunmaktadır.⁷ Romalılar dahi bu bölgeyi bir süre eşkıyalara bırakmak zorunda kalmışlar Roma komutanı Ş. Kirinus programlı bir şekilde hareket ederek bu dağ içlerindeki 45 kaleyi aç bırakmak suretiyle ele geçirmiş ve kontrolü sağlamlaştırmıştır.⁸ İmparatorlukların zayıflamasıyla bölge orada yaşayan yerel kuvvetlerin ellerine geçmiştir. Nitekim bölgede Ermenilerin yaklaşık 200 yıl hüküm sürmesi o zamandaki Anadolu'nun karışıklık içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti zamanında bile Osmanlı'nın zayıflamasıyla bu bölge yerel derebey olan Kozanoğullarının hakimiyetine geçmiş yaklaşık 150-200 yıl Kozanoğullarının hakimiyetinde kalmıştır.⁹ Yine bölge Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında devlet kontrolünden çıkmış, 1. Dünya savaşı sırasında asker kaçaklarının, eşkıyaların yuvası haline gelmişti. İşte Kurtuluş Savaşı zamanında da durum böyleydi.

1.2. ERMENİLERİN ÇUKUROVA'YA GELİŞLERİ VE TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI

Ermeni tarihi ve Ermenistan hakkında elimizdeki bilgiler yetersiz ve birbirleriyle çelişen bilgilerdir. Ermenilerin soyu, anavatanı ve tarih sahnesine çıkışları hâlâ tarihçilerin ittifak edemedikleri bir konudur. Bu Ermenilerin tarihte büyük bir medeniyet meydana getiremediklerinden, yazılı kaynaklarının çok az olmasından ve bölgesel bir millet olduklarından kaynaklanmaktadır. Biz ancak tarihçilerin bu konulardaki görüşlerini sunmakta yetineceğiz.

Genel görüş olarak, Ermeniler, Kafkas asıllı bir millettir. Anavatanları Kafkasya'dır. Buraya M.Ö. 515 tarihinde geldikleri kabul edilir.¹⁰ Ermeni tarihi uzmanları arasında çeşitli görüş farkları olmasına rağmen genel olarak Ermeni tarihini bazı tarihçiler M.Ö. 2107 tarihinden başlatırken bazıları da Ermeni tarihinin başlangıcını, Firikyalıların bir kolu olarak gösterdikleri Ermenilerin, Firikyalılarla birlikte bulundukları bölgeye geldikleri zaman olan M.Ö. VII. ve M.Ö. VI.

⁷ Ahmet Ünal- Serdar Girginer; " Kilikya. Kilikya –Çukurova, İlk Çağlardan Osmanlı Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih Ve Arkeoloji ", Humer Kitapevi, İstanbul, 2007, 50-61.

⁸ Ünal- Girginer; a.g.m., 50-61.

⁹ Kütük, Kozanoğulları Tarihi, 9.

¹⁰ Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, TTK. Basımevi, Ankara, 1983, 10.

yüzyıllardan başlatırlar.¹¹ Bazı tarihçiler de Ermenilerin Urartular'ın torunları olarak görürler.¹²

Ermeniler ise kendilerine Hayk, Hai, ülkelerine de Ermenistan anlamında "Hayastan" demektedirler.¹³ Bu Ermenilerin doğuş efsanesidir. Bu görüşe bağlı kalan bazı Ermeni tarihçileri, Ermenilerin kökünü Kitab-ı Mukaddes rivayetlerine bağlayarak Hz. Nuh'un oğlu Sincar'dan gelmiş Yasef Oğlu Hayk'a dayandırırılar¹⁴. Bu görüşe göre; Nuh'un Gemisi Nuh Tufanında Ağrı Dağı üzerine oturmuş sular çekildikten sonra Nuh'un oğulları ve torunları bu bölgeye yerleşmişlerdir. Ermenilerce Ağrı Dağı'nın kutsallığı da bu efsaneye dayanmaktadır. İşte Ermenilerin türeyiş efsaneleri böyledir. Prof. Dr.Cemnal Anadol'a göre bunun hiçbir ilmi değeri yoktur.¹⁵

Türk-Ermeni ilişkileri Türklerin Anadolu kapılarına dayanmasıyla başlamıştır. Alparslan'ın 1064'de alması üzerine buradaki Ermeniler Bizans'ın da teşviki ile Anadolu içlerine ve bu arada Çukurova'ya gelmişlerdir. Aslında çoğu kişi Ermenilerin Çukurova'ya Türklerden önce geldiğini sanmaktadır. Oysa tarihi gerçek Türklerin Çukurova'ya Ermenilerden önce geldiğidir. Nitekim Süryani Mihail'e göre Türkler 1071-1078 yıllarında Çukurova'yı ele geçirdiklerini belirtmektedir.¹⁶ Bu bize Türklerin Çukurova'ya Ermenilerden önce geldiklerini ispatlamaktadır.1071 Malazgirt Savaşı'nı takiben Selçuklu Türklerinin önünden kaçan ve Bizans'ın zayıflamasını fırsat bilen bir Ermeni topluluğu Çukurova Bölgesi'ne gelerek bu bölgeye yerleşmişlerdir.¹⁷ Ermeniler bu bölgede o dönemin siyasi olaylarından yararlanarak Küçük Ermenistan veya Kilikya Ermeni Baronluğu¹⁸ adı verilen, bir devlet kurmuşlardır.¹⁹ Kilikya Ermeni Baronluğu zaman zaman Haçlıların yardımı ile zaman zaman Moğolların yardımı ile zaman zaman da Selçuklu Hükümdarlarına bağılıklarını bildirerek bölgede devlet olarak varlıklarını 1095-1375 tarihleri arasında sürdürdüler. Bu zaman zarfında birçok kez bu bölge Türklerin hakimiyetine geçmiştir.²⁰ Hatta Ermeni kralları paralarının bir yüzüne kendi resimlerini bir yüzüne de Selçuklu hükümdarının ismini yazarak Selçuklulara bağılıklarını bildirmişlerdir. 1198 yılında Kozan'da II. Leon, Alman İmparatoru Heinrich'nin krallık tacını

¹¹ Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi*. TTK, Ankara,1999, 13 . ; Cemal Anadol, *Gizli Belgelerde Ermeni Terörü Ve Basın- Yayın 100 soruda Ermeni meselesi*, Kuvvayı Milliye Yayınları, İstanbul, 2002, 40-45.

¹² Kamuran Gürün; a.g.e., 10.

¹³ Gürün, a.g.e.,10 ; Anadol, a.g.e, 40 ; Çelik ; a.g.e., S.12

¹⁴ Abdurrahman Küçük, *Ermeni kilisesi ve Türkler*, Andaç Yayınları, Ankara, 2003, 18' dipnotu. ; Kitab-ı Mukaddes, Tekvin X / 2-4, İstanbul 1969 , Gürün, a.g. e. , 11 ; Abdurrahman Küçük., *Ermeni Kilisesi ve Türkler* , Andaç Yayınları, Ankara 2003, 18.

¹⁵ Anadol, a.g.e., 41.

¹⁶ Meliha Aktok Kaşkarlı, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yayınları Ankara 1990, 5

¹⁷ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehçiri*, b.k.y Yayınları, İstanbul, 2006, 13 , Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, 71-75 ; Çelik, a.g.e. ,14 ; Gürün, a.g.e. , 22 ; Yusuf Ziya Bildirici, *Adana da Ermenilerin yaptığı Katliamlar ve Fransız Ermeni ilişkileri*, Ankara 1999, 68 ; Mustafa Çabuk, *Maraş'ta Misyonerlik Çalışmaları Ve Misyoner Okulları.*, Ukde Yayınları, Ankara, 2008, 62.

¹⁸ Kaşkarlı, a. g.e. , 9.

¹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul, 1971 , 217.

²⁰ Gregory Abül- Farac, *Abül Farac Tarihi*, II (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), TTK Basımevi, Ankara 1950, 586.

yapılan bir törenle giymesinden²¹ bir yıl sonra Türkiye Selçuklusu hükümdarı Rüknettin II. Süleyman Çukurova'ya yaptığı bir sefer sonucunda II.Leon Selçuklulara bağlılığını bildirdi. Bunun nişanesi olarak bastırıldığı paranın bir tarafına kendi ismini diğer tarafına Selçuklu hükümdarının ismini yazdırdı. Böylece Çukurova'da kurulan Ermeni devleti Selçuklulara tabi oldular.²²

1.3. TÜRKLERİN HÂKİMİYETİNDEKİ TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

Türklerin Anadolu'ya gelmeleri Ermenilerin tarih boyu en rahat dönemlerini geçirmelerini sağlamıştır. Bizans hâkimiyetinde birçok katliam ve göçe tabi tutulan Ermeniler, Türklerin hâkimiyetini kolaylıkla kabul etmişlerdir. Nitekim Ortaçağ tarih uzmanı Prof. Dr. Meliha Aktok Kaşkarlı, devrin kaynaklarına atfen şu bilgiyi vermektedir²³:*”Ermeniler, kendilerine zulüm ve hakaret eden Bizanslılardan nefret ederlerdi. Bu yüzden Ermeniler Türklere kolaylık sağladılar. Türklerin ilerlemesine sevindiler, Doğu Anadolu’dan Kilikya’dan Orta Anadolu’dan birçok Ermeni Türk ordularının önüne düştü, yol gösterdi.”*

Ermeniler, özellikle Osmanlılar zamanında gördükleri büyük tolerans ve hoşgörü sayesinde dinlerini, dillerini ve kültürlerini koruyarak ve geliştirerek günümüze gelmişlerdir. Askerlik yapmayan, ticaretle ve zanaatla uğraşan Ermeni toplumu kısa sürede Osmanlı toplumunun en zengin milleti haline gelmişlerdi.

Ermeniler gerek kültür gerekse milli varlıklarını Türklerin sayesinde korumuş ve günümüze kadar getirebilmiştir.

1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Rumlara tanıdığı hakları Ermenilere de tanıyarak Ermeni Patrikhanesi'nin kurulmasına izin vermiştir. Hatta Fatih, Bursa'daki Ermeni piskoposu Avakim ile Anadolu'dan birçok Ermeni'yi İstanbul'a yerleştirmiştir.²⁴

Ermeniler Osmanlı Devletinde de önemli makamlara kadar gelmişlerdir. Bakandan meclis başkanlığına, müsteşardan milletvekilliğine kadar devletin çeşitli kademelerinde görev almışlardır.²⁵

Ermenilerin Türk toplumu ile o kadar iyi ilişkiler kurmuş, Türk Halkına ve devletine sadık kalmıştır ki; kendilerine Milleti Sadıka (Sadık Millet) unvanı verilmiştir.

Ermeni tarihçisi Dr. Oscanyan, “*Sultan ve Halkı*“ adlı kitabında Türk-Ermeni ilişkilerinde şu tespiti yapmaktadır:²⁶*”Ermeni cemaati Türkiye’de günlük hayatın*

²¹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*,(Çev.Fikret Işıltan), Ankara 1989 , III , 79.

²² Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1983, 33 ; Mehmet Ersan, “*Kilikya Ermeni Krallığı* “ , Adana Köprübaşı, Yapı Kredi Yay. , İstanbul, 2002, 121.

²³ Kaşkarlı, a.g.e. , 102

²⁴ Fatih Sultan Mehmet Samatya'daki Sulumanastır İsimli kiliseyi Ermenilere vererek Avakim'i patrik tayin etmiştir. Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri* , 16

²⁵ Meclis başkan vekilliği, 5 bakan, 22 Paşa, 33 milletvekili, 7 büyükelçi, 11 konsolos, 12 Öğretim üyesi, 8 doktor general, 42 yüksek dereceli memur şefle ülkeye hizmet etmiştir. Bkz. Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk- Ermeni ilişkileri*, AAM. , Ankara, 2005, 12.

²⁶ D. Oscanyan ,*The Sultan And His People*, London ,1957 , 353.

temelini teşkil etmiştir. Türkler, sanayinin bütün dallarını Ermenilere bırakmışlardı. Bu sebeple Türkiye'deki bütün bankerler, tüccarlar makineciler hep Ermeni idi. Diğer taraftan onlarla Müslümanlar arasında his benzerliği ve menfaat birliği vardı. Ayrıca huyları ve adaletleri birbirine benzerdi. Be sebeple Ermenilerle, Türkler rahatlıkla birbirlerine uyum sağlamış, ve Ermeniler en nüfuzlu reaya olmuşlardır”.

1.4. ÇEŞİTLİ DÖNEMLERDE BÖLGEDEKİ TÜRK -ERMENİ NÜFUSU

Osmanlı Devletini muntazam ve muazzam devlet kayıtları sayesinde tüm ülkede olduğu gibi Kozan Sancağı'nda da çeşitli yıllardaki nüfus oranları bilinmektedir. Bu nüfus kayıtlarının en doğrusu en güvenilir devlet kayıtlarıdır. Çünkü Osmanlı Devleti gayri müslimlerden vergi aldığı için hiçbir zaman bu azınlıkların nüfusunu olduğundan az göstermemiştir. Vergi alacağı tebayı az göstermek devlet mantığına tamamen aykırı bir durumdur. Bu açıdan ele alındığında Osmanlı kayıtları (salnameleri) kadar gerçeğe uygun ve doğru nüfus bilgileri hiçbir kaynakta mevcut değildir. Ancak her şeye rağmen bu nüfus sayımları arasında tutarsızlıklar görülmektedir. Bu da bölgede sağlıklı bir nüfus sayımı yapılamadığını göstermektedir. Bunda önemli bir sebep de bölgedeki göçebe Türkmenlerin sayımında görülen aksaklık göze çarpmaktadır. Çeşitli dönemlerde Kozan Sancağı'ndaki Türk-Ermeni nüfusu şöyledir:

XVI. Yüzyılda yapılmış nüfus sayımlarına göre, Sis şehrinde dört Müslüman ve dört gayri Müslim mahalle bulunmakta idi.

Müslüman mahalleler; Hergele bacı, Esmesük, Ömerciklü, Tahdalı- Mescit, Gayrimüslim mahalleler ise Falcı Keşiş, Köşek, Pulur ve Antın Mahalleleri idi²⁷.

1519 yılı Devlet kayıtlarına göre Kozan Sancağının toplam nüfusu: 9513 kişi idi. Bu nüfusun 7197'si Türk; 2316'sı gayrimüslim idi. 1523–24 yıllarında Sancak nüfusu 14.744 idi. Bu nüfusun 12.228'i Türk; 2516'sı gayrimüslim nüfus idi. 1525-26 yılları tarihleri arasında sancak toplam nüfusu; 14.776 idi. Bu nüfusun 12.718'i Türk, 2058'i gayrimüslim nüfus idi. 1536-37 tarihleri arasında Kozan Sancak nüfusu 16830 idi. Bu nüfusun 14.390'ı Türk, 2440'ı gayrimüslim nüfus idi.²⁸ Bu nüfus her hanede ortalama 4 kişi varsayarak hesaplanmıştır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bölgeye Kozanoğulları hâkim olunca resmî bir istatistik yapılamamıştır. Ancak bu bölgeyi ziyaret eden şarkiyatçıların tahmini nüfus bilgilerine ulaşabiliyoruz. Ancak bu şarkiyatçılar Türk nüfusunu az göstermek Hristiyan nüfusu fazla göstermek için Hristiyan nüfusu tek kalemde göstermiş, Türk nüfusu Türkmen, Türk, Afşar Kürt, Çingene vs. başlıklar altında göstermiştir.

Bunlardan Ermeni akademisi üyesi Fransız Victor Langois, 1850'li yıllarda Kozan hakkında şu bilgileri vermektedir²⁹: “Sis³⁰ (Kozan) Ermeniler ve Türklerle

²⁷ Yusuf Halaçoğlu, “XVI. Yüzyıl'ın ilk yarısında Sis Sancağı”, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, 25.

²⁸ Yılmaz Kurt, “Sis Sancağı Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı Ve Değerlendirilmesi”, OTAM. 1-11. Ankara 1991, Halaçoğlu, XVI. Yüzyıl'ın ilk yarısında Sis Sancağı, 825.

²⁹ Victor Langlois, Voyage dans la Cilicia, Paris, 1853, 380.

meskun 200 kadar evli bir köyden ibarettir. Köyde (Sis) Kilikya krallarının sarayları harabe hâlinde idi. Ve yerinde Kilikya patriğinin oturduğu manastır yükseliyordu. Manastır hazinesinde, St.Gregorire'in sağ eli, XVI. asırdan kalma iki İncil vb. gibi mukaddes veya kıymetli emanetler saklanıyordu.

Ancak 1865 yılında Kozan'a gelen Ahmet Cevdet Paşa ise V. Langois'nın 200 hane iddia ettiği Kozan'ın 600 haneden oluşan bir şehir olduğunu yazmaktadır³¹. 1865 yılında Kozan'ın nüfusu Ahmet Cevdet Paşa'ya göre ortalama 2500 kişidir. V.Langlois'in bilgileri doğruyu yansıtmamaktadır. 1920 lerde de Kozan'ın merkez nüfusu 7000–7500 nüfusa sahip olduğuna göre; Ahmet Cevdet Paşa'nın bilgileri daha doğru kabul edilmelidir.

Fransız asıllı Vital Cuinet'e göre XIX. asrın ikinci yarısında Kozan merkez nüfusu 3500'dür. Bunların 2.500'ü Ermeni kalanı Türk'tür.³²Vital Cuinet'in verileri Languosit'e göre biraz daha gerçekçidir.

1876 Kozan Sancağı Nüfusu, 26573 Müslüman, 8591 Ermenidir.³³

Bundan başka Osmanlı Devletinin resmî yıllıkları olan salnamelere göre de bölge nüfusları hakkında fikir sahibi olabiliriz. Mesela Hicri 1287 (1870) yılı Adana Salmelerinde Kozan sancağı hakkında verilen nüfus oranları şöyledir:

Kozan (Sis) dört mahalle 76 köy bulunmaktadır. 352 hane Hristiyan 3596 hane Müslüman vardır. 892 gayrimüslim, 8181 Müslüman vardır. Kozan'da köyleriyle beraber 9163 kişi yaşamaktadır.

Feke'nin eski kaza merkezi olan Belenköy'de 70 köy bulunmaktadır. Belenköy Kazası'nda (Feke) 276 hane Hristiyan hane, 1917 hane Müslüman hane bulunmaktadır. Belen Köy'de toplam olarak 1012 Hristiyan, 5545 Müslüman nüfus olmak üzere 6557 kişi yaşamaktadır.

Kozan Sancağı'nın bir ilçesi olan Haçin'de (Saimbeyli) 48 köy bulunmakta, 1938 Hristiyan hane, 1590 hane Müslüman yaşamaktadır. Haçin'de 5955 Hristiyan, 4628 Müslüman olmak üzere toplam 10583 nüfus yaşamaktadır

Yine Kozan Sancağı'nın bir kazası olan Kars (Kadirli)'de 36 köy bulunmakta 96 Hristiyan, 2633 Müslüman hane bulunmaktadır. Kars'ta 478 Hristiyan 8495 Müslüman yaşamaktadır.

Kozan Sancağı'nın toplam nüfusu ise 47 mahalle 230 köy olmak üzere 2662 hane Hristiyan, 9736 hane Müslüman yaşamaktadır. Bütün sancak nüfusu 8427 Hristiyan, 26849 Müslüman olmak üzere toplam 35.276 kişidir.³⁴

³⁰ Sis ismi Asur kaynaklarında geçen Sisu isminden geçmiş zamanla Sis şekline dönüşmüştür. 1926 yılına kadar Kozan'ın ismi Sis olarak kullanılmaktaydı.bknz. Hasan Buyruk, “Sis'in (Kozan) Coğrafi Konumu Ve Adının Kaynağı”, Kozan Sevdası Dergisi, Adana ,2011, sayı:13 , 45.

³¹ Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, (Haz.Yusuf Halaçoğlu) Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, 86

³² V.F. Büchner, İ. A.” Sis “ Maddesi, 711.

³³ Fatih M. Sansar, *Fırka-ı İslahiye Ve Güney Anadolu'nun İskanı* , (Yüzcü Yıl Ün. Basılmamış Yüksek Lisan Tezi.), 149.

Hicrî 1297 (1880) yılı salnamelerine göre Kozan'ın nüfusu hakkında şu kayıt bulunmaktadır. Merkez Sis Kasabası beş yüz yetmiş dokuz hane olup, yüz doksan yedi hanesi müslim, dört yüz iki hanesi gayrimüslim olduğu gibi 1431 nüfus zükuri camidir. İşbu nüfusun dahi 458'i müslim ve dokuz yüz yetmiş üç nüfusu gayrimüslimdir.

Haçin kazasının nüfusu 10572'dir. Mevcut mahalleler, İslam Mahallesi, Topçuoğlu, Kalender, Mankaroğlu, Karyemoğlu ve Tılsımoğlu mahallesi. Feke namı diğer Belenköy kazası; Belen köy karyesi, yedi yüz hane ve mecmu-i kaza yetmiş iki karyeden ibaret olup bin sekiz yüz sekiz hane İslam ve üç yüz kırk hane Hristiyan'dır³⁵.

Kozan ve Haçin (Saimbeyli)'de şehir merkezlerinde gayri müslim nüfus, müslim nüfustan fazladır. Ancak genel toplam nüfus içindeki oran çok düşüktür.

1900 yılındaki Adana Vilâyet Salnamesine göre Kozan Sancağı Merkez Sis Kasabası'nın toplam nüfusu 19.189 kişiden ibarettir. Bu nüfusun; 8.677 nüfus erkek İslam, 8.290 kişisi kadın İslam ve 1.127 nüfusun gayrimüslim erkek ve 1.094 kişisi kadın gayrimüslimdir.³⁶ Dönemin Amerikan kaynaklarına göre ise 1918 tarihi itibarıyla Kozan Sancak nüfusu kazalarıyla beraber otuz bin (30.000) Ermeni, 60.000 atmış bin Müslüman toplam doksan bin (90.000) dir.³⁷ Bu veri biraz abartı olsa da diğer yabancı kaynaklara göre en gerçekçi verileri yansıtmaktadır.

Kozan Sancağına bağlı Feke, namı diğer Belenköy Kazası'nın 1890 Adana Vilayet salnamesine göre Belenköy Köyü 107 hane ve 72 köyden ibaret olup 1808 hane İslam ve 340 hane Hristiyan'dır. Toplamı 2148 hane ve 5225 İslam ve 1360 Hristiyan'dır ki toplam olarak 6585 nüfusa sahiptir.³⁸

Yine Kozan Sancağına bağlı olan Haçin Kazası H. 1297 (1890)Salnamesine göre yedi nahiye ayrılmıştır. Birisi Kaymakamlık merkezi olan Haçin Kasabasıdır ve Haçin kazası toplam (10570) nüfustan ibarettir. Bu nüfustan (4894) erkek İslam, beş bin altı yüz yetmiş sekizi (5678) Hristiyan'dır.

Misyoner Rose Lambernt'e göre³⁹ 1908 yılında Saimbeyli'de 20.000 Ermeni ve 60 Türk yaşamaktaydı demektedir. 1909 Yılında Saimbeyli kaymakam vekili olarak görev yapan Ömer Lütfi Bey'e de Saimbeyli nüfusu için; 4800 hane olarak bahsetmektedir.⁴⁰ Saimbeyli'de Ermeni direnişçisi olarak Türklerle savaşan Misak Saksıyan'ın bilgilerine göre ise;⁴¹ 1920 yılında tehcir sonrası Saimbeyli'nin nüfusu 6.000 di. Saimbeylili 1880'li yıllarda Adana bölgesinde gayrimüslim nüfusun şehir merkezi olarak en yoğun bulunduğu yer Haçin kasabasıdır. Ancak bütün

³⁴ H.1287 Tarihli A.V.S., 95.

³⁵ H.1297 Tarihli A.V.S., s.133-134 . H.1297 (1890)

³⁶ Halil İbrahim Kaplan, *Salnamelere göre Adana*, Isparta 1999, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 77

³⁷ Yusuf Halaçoğlu-Hikmet Özdemir, *Ermeniler Sürgün Ve Göç*. TTK, Ankara, 2004, 33.

³⁸ Kaplan, *a.g.e.* , 77.

³⁹ Rose Lambernt, *Hadjin and The Armenian Massaces*, New York Chicago Toronto Fleming H. Revell Şirket Londra ve Edinburg. 1911, (Çev.: Necat Yaycıoğlu), 16.

⁴⁰ Ömer Lütfi Bey Hatıratı, 53.

⁴¹ Misak Saksıyan, "*Hacın Yenilgisi'nin Kanlı Tarihi*", Kozan Sevdası Dergisi, sayı 6, (Çev.:Necat Yaycıoğlu), 16.

yerleşim birimlerinde olduğu gibi bu genel nüfus oranına göre, yani hem göçebe hem de köylerdeki nüfusa oranlarsak fazla bir yekûn tutmamaktadır. Haçin kazası, İslam Mahallesi, Topçuoğlu Mahallesi, Kalender Mahallesi, Karimoğlu Mahallesi, Talsımoğlu Mahallesinden ibarettir.⁴²

H. 1297 yılı Salnamesine göre Adana Vilâyetine bağlı Kozan Sancağında merkez nüfus şöyle yazılmaktadır: Sis Kasabası beş yüz yetmiş dokuz hane olup, yüz doksan yedi hanesi Müslim ve dört yüz yetmiş iki hanesi gayrimüslim olduğu gibi, bin dört yüz otuz bir erkek nüfus vardır. Bu nüfusun da dört yüz elli sekizi Müslim, dokuz yüz yetmiş üç kişisi ise gayrimüslimdir. Köyleri ise üç bin beş yüz kırk bir hane ve yedi bin dört yüz nüfustan oluşmaktadır. Kazada toplam hane sayısı dört bin yüz yirmi hane ve sekiz bin dört yüz otuz beş nüfus bulunmaktadır⁴³.

1914 Osmanlı istatistiklerine göre Adana vilayetinde 57.866 Ermeni nüfusu vardı.⁴⁴ Yine yabancı araştırmacı Stanford J. Shaw'a göre Adana Vilayeti'nin toplam nüfusu 400.645 tir. Bu nüfusun 50.139'u Ermenidir.⁴⁵

Görüldüğü üzere bölge nüfusu içinde Ermeniler %20'yi bulan bir nüfus oranları vardır.⁴⁶ Bu nüfus oranlarıyla bu bölgede Ermeni Devleti'nin kurulması fiziken imkânsızdır. Ermeniler, sancak içinde birkaç köy dışında şehir merkezlerinde yaşamaktadırlar.

Bu dönemde Kozan ve Saimbeyli merkezinde Ermeni nüfusu fazla, Feke ve Kadirli'de Türk nüfusu fazla idi. Kozan'da Pekmezci, Çokak ve Akdam⁴⁷, Feke'de Yerebakan Saimbeyli'de Şar Köyü tamamen, Rumlu (Doğanbeyli) yarı yarıya Türk-Ermeni, Kötün ve Tapan taraflarında birkaç köyde, Ermeni yaşamaktaydı. Ayrıca Feke'nin Gürümze Köyü Rum köyü idi.

Hicrî 1309 (1891) Adana Salnamesine göre Kozan merkez kazasında 18220 İslam, 2080 Hristiyan, Hacın Kazası'nda (Saimbeyli) 13026 müslim, 10937 Hristiyan, Feke Kazası'nda 9796 müslim, 3123 Hristiyan, Kadirli kazası'nda 14109 Müslim, 730 Hristiyan olmak üzere toplam 45.151 Müslim, 16870 Hristiyan yaşamaktaydı.⁴⁸

Hicri 1319 (1901) Adana Salnamesinde herhangi bir nüfus bilgisi mevcut değildir.⁴⁹

⁴² Kaplan , a.g.e., 78.

⁴³ H.1297 Tarihli A.V.S., 134.

⁴⁴ Gürün, a.g.e. , 103.

⁴⁵ Çelik, a.g.e. , 8.

⁴⁶ Adem Tutar'a göre bölgedeki Türk -Ermeni oranı % 24 ü Hristiyan, %76 sı Müslüman nüfustur. Bkz: Adem Tutar, *XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Kozan Sancağı*, Elazığ ,2010, 96.

⁴⁷ Bu köy 1926 yılında Ceyhan'a bağlandı şimdiki ismi Yeşildam'dır.

⁴⁸ H.1309 Tarihli A.V.S., s.145-167.

⁴⁹ H.1309 Tarihli A.V.S., s.151-172.

1.5. KOZAN' DA TÜRK – ERMENİ MÜNASEBETLERİ

Kozan Sancağı'nda yaşayan Ermenilerin diğer yerlerde yaşayan Ermeniler gibi her türlü hakka sahipti. Kozan'ın ticaret zanaat ve bankerlik sektörlerini ellerinde tutuyorlardı. Türkler, genellikle köylerde yaşıyor tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Kozan Sancağı'nda ekonomiyi Ermeniler ellerinde tutuyorlardı. Kozan'daki büyük çaplı işletmeler, çırçır fabrikaları⁵⁰ değirmenler Ermenilerin elinde idi. Ermeniler tarımın yanında ticaretle ve zanaatla uğraşıyorlardı.⁵¹

Kozan'daki Türk-Ermeni ilişkileri son derece samimi ve dostane idi. Kozan'da eski günleri hatırlayan birçok Türk, Ermenilerle Türklerin ilişkilerinden hepsi sitayişle bahsetmektedir. Ahmet Cevdet Çamurdan, Kozan'daki Türk Ermeni ilişkiler hakkında şunları söylemektedir: *"Kozan Kasabası içersinde Ermeniler Türklerden çoktu. Türklerin üç misli kaddı. Böyle olduğu hâlde Türklerle çok güzel geçinirler, yekdiğerlerine karşı hürmet ve muhabbetten en ufak kusur etmezlerdi. Bayram günlerinde tebriklerde bulunmak üzere evlerine giderler, bayramlaşırlardı. Sair günlerde dahi daima birbirlerinin evlerine giderler, sohbet ederlerdi. Herhangi birinin ihtiyacı olursa diğerleri yardıma koşarlardı. Ölüm vukuunda yekdiğerlerini taziye ederler ve mezarlıkları ayrı olduğu halde cenazelerine de giderlerdi.*

Ermenilerin ayrı bir lisanı olduğu halde Türklere hürmeten bu lisanları ile Türk ve Müslümanların yanında konuşmazlardı. Kozan'ın köylerinden gelen Türkler Kozanda o zamanlarda birkaç handan başka otel olmadığı için köylerden gelen ahali Türk dostlarının evlerinde kaldıkları gibi Ermeni dostlarının da evlerinde misafir kalırlardı.

Kozan'ın iktisadi durumu tamamen denilecek kadar Ermeniler hâkimdi. Yüzü aşkın manifatura ve bakkaliye dükkânı Ermenilerin elinde idi. Müslümanlardan yalnız Hacı Hasan Ağa, Hacı Mahmut, Hacı İsmail Ağa, Yarimoğlu gibi adedi ancak onu bulabilecek miktarda Müslüman tacirler vardı. Gerisi Ermeni idi. Bu Ermeniler aynı zamanda Kozan'ın dağ ve ovalarında yetiştirilen mahsulleri satın alırlar, böylece ticaretlerini genişletirlerdi. Elhasıl Kozan'ın bütün ticari hayatına Ermeniler hâkimdi. Ve ayrıca ihtiyacı olan Türklere faizi ile para da verirler ve bu suretle bankerlik de yaparlardı."⁵²

Devletin gücünün hissedilmediği Kozanoğulları zamanında bile Ermeniler, ticari hayatlarını sürdürmüşlerdir. Kozan Sancağı'nın karanlık yılları olan ve devletin gücünün bölgede hissedilmediği yaklaşık iki yüz yıl zarfında dahi Ermenilere ciddi bir baskı söz konusu değildir. Kozanoğulları Ermenilerle iyi geçinmişler Ermeni kâhya dahi tayin etmişlerdir. Kozanoğlu Ahmet Bey'in Ermeni kâhyası Şahin Kethüda Ahmet Bey'e bir nevi danışmanlık dahi yapmıştır. Şahin Kethüda

⁵⁰ Kozan'da 20. yüzyılın başında üç adet çırçır fabrikası vardı. Bunlardan biri Mahmutlu Mahallesi'nde Nalbatyanların evinin bitişiğinde, öbürü şimdiki Arap Şeyhi Mehmet Emin Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi'nin evinin yerinde, diğeri de Feke Saimbeyli yolunda idi. Bu üç fabrikanın sahibinin ikisi Ermeni diğeri de üçte ikisi hissesi Rum Havaca Nikopolos'un üçte bir hissesi Helvacıade Hacı Hasan Efendi'nin oğlu Şakir Çelik Efendiye aitti. Ahmet Cevdet Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, Ankara, 1973, 95-97.

⁵¹ Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 95-97.

⁵² Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 95-97.

Kozanoğlu Ahmet Bey'in teslim olması için Ahmet Bey'e verdiği tarihi öğüdü dinlemiş ve Kozanoğlu devlete teslim olmuştur.⁵³

Fırka-i İslahiye adı verilen 1865 reformunda Ermeniler Kozanoğullarına karşı devlet tarafını tutmuş, devlet görevlilerine yardımcı olmuştur. Hatta Sis Katoğigosuğu Osmanlı ordusunun Kozan'a gelmesinden dolayı Ermeni manastırında şenlikler bile düzenlemişlerdir.⁵⁴

Kozan'da Türk Ermeni ilişkileri o kadar dostane idi ki Türk veya Ermeni anneleri işi oldukları zaman küçük çocuklarını birbirlerine bırakırlardı. Ramazan ayı gelince Ermeni anneleri çocuklarına Türklerin yanında yeme ve içme işini yasaklardı. Çocuklar bu kurala uyduklarına göre büyükler daha da bu hususa dikkat ederlerdi.⁵⁵

Türklerde, Ermenilerin dini törenlerine son derece saygı gösterirlerdi. Kozan Sis Kilikya manastırında üç yılda⁵⁶ bir yapılan Miron törenlerine Türklere de iştirak ederlerdi. Miron törenlerinin Kozanlılarca adı Pelesenk Yağ törenleridir.⁵⁷

Kozan'ın ovalarında Ermenilerin büyük tarlaları vardı. Bunlardan Nalbatyan (Boğazı delik) Agop Efendiye ait 20.000 dönümlük çiftlik arazisi İmamoğlu-Kozan arasında şimdiki Ufacık Ören Köyü'nde idi., Kuyumcuyan Avadis ve Mıgırdıç'a ait olan içinden Bekirce suyu çıkan Gazi Köyü'nde 10.000 dönüm arazi, Tılan mevkiinde Manastır'ın vakfıyesi olan 10.000 dönümlük arazi ve değirmen de Hamam Köyü'nde idi. Bunlardan başka sayıları 100'ü bulan bin - bin beş yüz dönümlük araziler Ermenilerin elinde bulunuyordu. Ayrıca Kozan'ın Tufan Paşa mahallesi ve Cumhuriyet ve bağlık tabir edilen Aslanpaşa mahallesini içine alan arazilerin de büyük kısmı Ermenilere aitti. Bunların yanında Kurtoğlu Mehmet Ağa'ya, Topaloğlu Halil Efendi'ye, Sehlikoğlu Hasan Efendiye, Sırkıntızade Mahmut Efendiye ait Türk çiftlikleri ve arazileri vardı.⁵⁸

Kozan'ın fabrikalarını ellerinde bulunduran Ermeniler Türk köylülerinin getirdiği pamukları işlemek suretiyle tarım ticaret ve sanayi sektörünü ellerinde tutuyorlardı. Türk Köylüleri süt ürünlerini Kozan'a getirir satarlar ve yerlerine ihtiyaçlarını alırlardı. Ayrıca Ermenilerin büyük çiftliklerin yanında Kozan civarında büyük bağ, bademlik incirlik ve narenciye bahçelerine sahipti.

⁵³ Kütük, *Kozanoğulları Tarihi*, 55. "Kozanoğlu Ahmet Bey'in Sis Ermeni Kethüdası Şahin Kethüda, Kozanoğlu Ahmet Bey'e şu tavsiyede bulunmuştur "*Mukavemet edemesin. Teslim olmaktan başka çare yoktur. Farzedin sen dağlarda yaşarsın. Ama evlat ve akrabaların hep Osmanlı elinde kalır. Böyle yaşamının ne lezzeti olur*" Cevdet Paşa, *Maruzat*, 160.

⁵⁴ Cevdet Paşa, *Maruzat*, 156, Kütük, *a.g.e.*, 55

⁵⁵ Suna Çetinel; 1940 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Tufanpaşa Mahallesi'nden. Görüşme tarihi: 13 Ekim 2007, Suna Çetinel bu hadiseyi annesinden nakletmektedir.

⁵⁶ Bazı kaynaklarda "*Pelesenk Yağ*" törenlerinin 6-7 senede bir bazı kaynaklarda 7-8 senede bir yapıldığı rivayet edilmektedir. Bknz. Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 28-30.

⁵⁷ Miron Törenleri halen yapılmaktadır. 1991 yılında yapılan bu pelesenk yağ törenini Türkiye Gregoryan Ermeni patriği Karekin Pastırmacıyan yönetmiştir. Bu törene 210 Grogoryen Ermeni katılmıştır. Garbis Özatay, *Miron'la Gelen Dostluk*, Tempo Dergisi 13- 19 Ekim, 1991, 40-49.

⁵⁸ K.T.S.M.A.

1.6. KOZAN SANCAĞI'NDAKİ ERMENİ MİLLETVEKİLLERİ VE BELEDİYE BAŞKANLARI

Ermeniler, Osmanlı toplumunda her sahada olduğu gibi siyasi sahada da her türlü hakka sahip olmuşlardır. Nitekim Kozan Sancağı'nda milletvekili belediye başkanı hatta kaymakam olmak suretiyle her türlü görev almışlar ve bu durum Türk toplumu içinde herhangi bir hoşnutsuzluk yaratmamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde özellikle İttihat ve Terakki yönetiminin isteği ile bölgeden bir Ermeni milletvekili seçilmesi istenmiş, Saimbeyli bir doktor olan Hamparsum Boyacıyan adında Ermeni ihtilalcisi, komitacı, Hıncak üyesi, Türk düşmanı bir milletvekili seçilmiştir.⁵⁹

Hamparsum Boyacıyan 1895 yılı Saimbeyli isyanında etkin rol oynamış, “Maksat” adlı bir dernek kurmuştu. Kardeşi Mordinos Garip Boyacıyan takma adıyla anılan “Jirayir”de abisi gibi Ermeni komitecidir. Bunlar, Adana’da Ermeni ayrılık faaliyetlerini desteklemeyen Kozanlı olan Leon Sisliyan adlı bir Ermeni Karaoğlan Agop adında bir Ermeni tarafından öldürülmeye azmetdirmekten Adana İstinaf mahkemesinde yargılanarak on yıl kürek cezası almıştır. “Muratyan” kod adıyla Sason olaylarını yönetmiş, ermenileri isyana sürüklemiş, Sason olayları nedeniyle idam cezasına çarptırılmış, Avrupalı devletlerin araya girmesiyle kurtulmuş bir Ermeni komitacı Türk düşmanıdır.⁶⁰ Hamparsum Boyacıyan Bitlis’in Talori vakasında da isyancıların başı olarak ceza almasından sonra İstanbul’dan Atina’ya geçerek burada Hıncak gazetesinin Atina temsilciliğini yürütmüştür.⁶¹ Ahmet Cevdet Çamurdan’ın verdiği bilgiye göre bu milletvekilinin seçilmesini dönemin ittihat ve terakki yönetimi istemişti. Çünkü Avrupa’ya şirin görünme amacı vardı.⁶² Kozan Mebusu Boyacıyan Hamparsum Kayseri’de Ermeni tertibat-ı ihtilaliyesini idare ettiği için İstanbul’da bulunduğu sırada yakalama emri çıkartıldı. Hamparsum Boyacıyan 12 arkadaşı arkadaşlarıyla, 24 Ağustos 1915 tarihinde Kayseri’de idam edildi.⁶³ Hamparsum Boyacıyan bugünkü Türk düşmanı Ermenilerin sembol isimlerindendir. Ağabeyi Jirajır da daha önce 1894 yılında Yozgat’ta idam edilmiştir.

1914 Yılında yapılan seçimlerde ise Kozanlı Türk dostu, devletine bağlı Matios Nalbatyan adında bir Ermeni seçilmiştir. Matyos Efendi milletvekili seçilmeden önce 1911 yılında Saimbeyli kaymakamlığı yapmıştır. Matyos Efendi, Adana Valisi Cafer Tayyar Paşa’nın kardeşi İsmail Hakkı Efendi’nin ısrarıyla mebus seçilmiştir.⁶⁴ Matios Efendi, Boğazı Delik Ağap Ağa’nın oğlu, Yaver Mıdırıkyan Kırkor Efendi’nin de anne tarafından akrabasıdır. Şimdiki Ufacıkören Köyü’nün bütün arazilerine sahiptir.⁶⁵ Milletvekilliği I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar sürmüştür. Bu süre zarfında İttihat ve Terakki yönetimine yakın durmuş, Türklerle

⁵⁹ BOA, DH.ŞFR. , 52/222, Kayseri Mutasarrıflığı’na gönderilen yazı, 21 Nisan 331.

⁶⁰ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, I, 22, 102, 113 ; Saray, a.g.e. , 45.

⁶¹ Hüseyin Nazım Paşa, a.g.e., 1 , 4.

⁶² Çamurdan, *Kozan’ı Tanıyalım*, 106.

⁶³ BOA, DH.ŞFR, 222/52

⁶⁴ Çamurdan, *Kozan’ı Tanıyalım*, 107.

⁶⁵ Nalbatyanlara ait bu araziler daha sonra Boşnak, Selanik, Cezayir ve Van Kürtlerinden muhacirlere tahsis edilmiştir. Halen bu köyde Boşnak, Selanik Göçmeni, Cezayir Arapları ve Van Kürtleri yaşamaktadır.

dost geçinmiştir. Hatta Kozan Ermenilerinin Suriye'ye sürgünü sırasında yakın akrabaları da dahil kırk kişilik Nalbatyan ailesini sürgünden muaf tutturmuştur.⁶⁶ Muaf tutulmayan akrabaları ise Halep, Şam, Kudüs gibi nisbeten daha iyi yerlere iskan edilmiştir.⁶⁷ Muaf tutulduğu sırada Ufacıkören Köyü'ndeki çiftliği Kürt Reşit eşkiyası tarafından yağma edilmiştir.⁶⁸ Kardeşi eşkiya Kürt Reşit tarafından kaçırılmıştır.⁶⁹ Eşkiyaların peşine takip kuvvetleri sevk edilmiştir.⁷⁰ Kozan'ın sevilen ve söz sahibi kişilerinden Dağlızade Ökkeş Efendi'nin de yardımı ile Matios Nalbatyan'ın biraderi 5.000 altın karşılığında fidye ile serbest bırakılmıştır.⁷¹ Matyos Nalbatyan devletine bağlı bir Ermeni idi. Hatta Fransız işgali sırasında Ermeni gamoforlar bu aileyi sevmemekteydiler. Türk dostu oldukları için gamofor saldırılarına karşı Adana'daki evlerinde nöbetçi beklettikleri söylenmektedir.⁷²

Kozan'da belediye başkanlığı yapmış ermenilerde vardı. Nitekim 1880 yılı salnamesine göre Kozan belediye başkanı Ermeni milletinden Sarkis Ağa'dır. Belediye üyeleri de; Durmuş Ağa, Toros Ağa, Kifork Ağa, Avak Ağa, Haçer Ağa, Panus Ağa'dır.⁷³ 1910 yıllarından I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Nalbatyan Ağop Ağa'nın oğlu Matios Efendinin kardeşi Karebet Nalbatyan, Kozan Belediye Başkanlığı görevini yürütmüştür. I. Dünya Savaşı başlayınca Karabet Efendi görevinden istifa ederek Adana'ya taşındı.⁷⁴

Saimbeyi kaymakamı ve belediye başkanları genelde Ermeni veya Rum asıllı idiler.⁷⁵ Bunlardan Saimbeyi kaymakamı olan, İskender Efendi, Beyrutlu Rum asıllı bir kaymakamdı. 1909 kadar Saimbeyli kaymakamlığı görevinde kalmıştır.⁷⁶ Yine 1910 Yılında Saimbeyli'ye Rum Yorgi Efendi adında bir kaymakam görev yapmaktadır. Saimbeyli'nin bu zamandaki belediye doktoru da Atina Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu bir doktordur.⁷⁷ Yine Haçin, Yorgaki Minoli Efendi, Yavanoki Efendi, Yorki Doli Efendi gibi Rum asıllı kaymakamlar tarafından yönetilmiştir.⁷⁸ Ermenek ve Çalyan Karabet gibi Ermeni kaymakamlar da Haçin'de görev almışlardır.

Aynı dönemde Saimbeyli belediye başkanı Ermeni Minas Efendi'dir. Belediye üyelerinin tamamı da Ermenidir. 1895 yılında Saimbeyli belediye başkanı Recepyan Hamparsum Ağa adında bir ermeni olduğunu görüyoruz.⁷⁹ Yine I. Dünya Savaşı ve işgalin ilk günlerinde Saimbeyli Kaymakamı Ermenek Efendi, Ermeni bir

⁶⁶ Matios Efendi 1948 Fransa'da öldü. Bknz. Çamurdan, Kozan'ı Tanıyalım, 107.

⁶⁷ BOA, DH. EUM. 2. Şb.57/12/18, Maliye Nezaret-i Celilesi'ne gelen yazı, 25 Kanun-u Evvel 331.

⁶⁸ BOA, DH.ŞFR, 87/175, Dahiliye Nezaratı'ndan Adana Vilayeti'ne gelen yazı, 18 Mayıs 334.

⁶⁹ BOA, DH.ŞFR, 87/175, Dahiliye Nezaratı'ndan Adana Vilayeti'ne gelen yazı, 18 Mayıs 334.

⁷⁰ BOA, DH.ŞFR, 86/15, Dahiliye Nezaratı'ndan Adana Vilayeti'ne gelen yazı, 1 Nisan 334.

⁷¹ Sinasi Orel-Süreyya Yuca, *Ermenilerce Talat Paşa'ya atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, TTK, Ankara, 1983, 306-307.

⁷² Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 107

⁷³ Kaplan, a.g.e., 53.

⁷⁴ Çamurdan, *Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları*, Ankara, 1980, 168.

⁷⁵ BOA, DH.MKT, 2875/ 44, Dahiliye Nezaretinden giden yazı, 30 Haziran 325.

⁷⁶ Onar, a.g.e., 118.

⁷⁷ Ahmet Şefik, *Anadolu'da Tanin*, (Haz.: Ahmet Çetin Börekçi, TTK, Ankara, 1999, 188.

⁷⁸ BOA, DH.MKT, 2875/44, Dahiliye Nezaretinden giden yazı, 30 Haziran 325; BEO, 3602/270101, Sedaret-i Uzma Mektubi Kaleminden Dahiliye Nezaretine gelen yazı, 5 Temmuz 325.

⁷⁹ Ömer Lütfi Bey, a.g.h., 43.

kaymakamdı. Adaletli ve dürüst olan Erminek Efendi, Saimbeyli'deki Ermeni subaylarının taşkınlıklarına izin vermemiş Türklere yapılan kötü muamelelere karşı çıkmıştı. Bundan dolayı Saimbeyli'ye hakim olan isyancılar Fransızlar nezdinde müracaatta bulunarak Erminek Efendi'yi görevden aldirtmışlar, yerine Fransız hayranı Taşnak örgütü üyesi Saimbeylili Avukat Çalyan Karebet'i Saimbeyli Kaymakamı olarak atamışlardır.⁸⁰

1.7. KİLİKYA SİS MANASTIRI (KATOĞİGOSLUĞU)⁸¹

Ermenilerin milli mezhebi Hristiyanlığın Gregor (gregoryan) mezhebidir. Aziz Gregor (Kirkor⁸²) adında bir Ermeni kurmuştur. Aziz Gregor, ilk dini lider olarak ilk katoğigosluk unvanını almıştır.⁸³ 301 yılında Ermeniler Aziz Kirkor'la toptan hristiyanlaşmışlardır. Gregor, Acmiyazın'ı ilk katoğigosluk makamı yapmıştır. Ermeni efsanesine göre; Aziz Gregor, rüyasında H.z. İsa'yı görmüş ve İsa O'na **“Tanrının biricik oğlunun indiği yer”** anlamında Acmiyazın adını vermiştir. Burada kutsal yağın yapıldığı Sağ el, Aziz Gregor'un sağ eli, ve ilk havarilerin bazılarının mezarı burada bulunmasından dolayı burası Ermenilerin ruhani merkezi olarak kabul edilmiştir.⁸⁴ 941 yılına kadar burası Ermenilerin en yüksek dini merkezi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha sonra buradan Dvin'e taşınan katoğigosluk makamı, Van yakınlarındaki Tzorovank (Salpanat) manastırına taşınmış, oradan 931 yılında, Van Ahdamar Adasına taşınmıştır.⁸⁵ Oradan Kozan'a (Sis) taşınan katoğigosluk makamı 1916 yılına kadar burada kalmıştır. Bazı kaynaklara göre de Moğolların Erivan ve çevresini istila etmeleri sonucu Ermeniler, etrafa dağılmıştır. Bu dağılma sırasında Katoğigos da, Gregoryan Ermenilerce kutsal sayılan emanetleri alıp Kozan ve havalisine yerleşmişlerdir. Burayı dini merkez yapmışlardır.⁸⁶ Ancak Acmiyazın, Ahdamar ve Sis Katoğigosluğu aynı anda yüzyıllarca faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Araları sürekli rekabetten dolayı açık olan bu üç katoğigosluk, makamını 1409 yılında Kozanlı (Sisli) III. Hagop'un aracılığı ile barıştırılmıştır. Bu barışmadan sonra, dini merkez Sis'ten Acmiyazın'a tekrar taşınmak istenmişse de Ermeniler aralarında anlaşamadıklarından dolayı yine üç dini merkez olarak yaşamaya devam etmişlerdir.

Sis Katoğigosluğu önemini daha sonra kaybetmiş, fakat kutsal emanetler burda olduğu için ruhani merkez olarak varlığını sürdürmüştür. Ahmet Cevdet Paşa, Kozan'daki katoğigosluk makamının önemini anlamış, 1850 yıllarından itibaren Rusya'nın acmiyazın aracılığı ile Ermenileri kendi tarafına çekme politikasına

⁸⁰ Ömer Lütfi Bey , a.g.h. , 154.

⁸¹ Katogigos: Milletin temsilcisi. Katogigos siyasi bir unvan değil, Ermenilerin en büyük dini reisi anlamında kullanılırdı.

⁸² Aziz Gregor (Kirkor) Ermenilerce kutsal sayıldıklarından Kirkor ismi Ermenilerce sık kurulan bir isimdir.

⁸³ Küçük, a.g.e. , 170.

⁸⁴ Küçük, a.g.e. ,171.

⁸⁵ Küçük, a.g.e. ,171.

⁸⁶ Cevdet Paşa, *Maruzat* , 172, Küçük, a.g.e. , 176. ; Abdurrahman Küçük Ahmet Cevdet Paşa'nın yazdığı raporun tam metnini yayımladı. Bknz. Abdurrahman Küçük, *“Ermeni Katoğikosluğu ve Ermeni Meselesine dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine”* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXVI Ankara, 1983.

karşılık buranın öneminin artırılması için rapor yazarak 1866 yılında dönemin devlet adamlarına sunmuştur.⁸⁷

İşte Katoğigosluk makamını yüzyıllarca sürdüren Kilikya manastırı, Kozan Kalesi'nin hemen doğu eteklerine inşa edilmiştir. Çukurova'da kurulan Ermeni krallığının başkentinin Sis olmasından dolayı, Ermeni kralı Hetum zamanında yapıldığı rivayet edilmektedir. Ermenilerin Kafkaslardan Çukurova'ya gelirken yollarında Ermenilerce Kutsal sayılan Kutsal Emanetleri⁸⁸ (Emanet-i Kadime) de Kozan'a getirilmiş ve burası Ermenilerin en kutsal mekânı sayılmıştır. Diğer iki merkezde Erivan'daki Açmiyazın⁸⁹ katoğigosluğu ve Van'daki Ahdamar katogigosluğu.⁹⁰ Ruhani olarak Kozan'daki Ermeni manastırı daha üstündür. Hem Kutsal emanetler burada bulunmakta hem de katoğilos ailesi Kozan'da bulunmaktadır⁹¹. Bundan dolayı dünyadaki bütün Ermenilerin dini merkezi olarak Kozan'daki Ermeni Manastırı olarak kabul görmekteydi.⁹²

Eski manastırın⁹³ yapımı Ermeni krallığı zamanında olmuşken şimdiki yıkılan manastırın yapım tarihi olarak 1734 tarihi kabul görmektedir.⁹⁴ Manastır, yaklaşık yüz dönüm bir arazide kurulmuş, çevresi kalın surlarla çevrilmiştir. İçinde Ermeni din adamlarının yetiştiği 400 kişilik papaz okulu mevcuttur. Buradan yetişen Ermeni papazlar Ermenilerin din adamı ihtiyacını karşılamaktaydı. Ayrıca büyük bir kilise, papaz lojmanları ve misafirhanesi ve hamamı mevcuttu. 1880 salnamelerine göre manastırın 66 odası mevcuttu.⁹⁵

Ermeni Kilikya kilisesi'nin ihtiyaçları iki yönden karşılanıyordu. Osmanlı Devleti bu Ermenilere geniş bir serbestlik tanımıştı. Kozan'ın Tılan mevkiinde on bin dönüm Ramazanoğulları vakfiyesine ait olan tarım arazisi Ermenilere geçmiş. Gelirleri manastıra aktarılıyordu. Ayrıca burada büyük bir su değirmeni mevcuttu. Bu değirmenin de gelirleri manastıra aktarılıyordu.⁹⁶

Kozan Kilikya Manastırında bazı rivayetlere göre üç bazı rivayetlere göre beş bazı rivayetlere göre ise yedi yılda bir Kozanlıların Pelesenk yağı Törenleri dediği (Meron) veya Zeyt-i Mukaddes yağı töreni düzenlenmekteydi.⁹⁷ Bu törenlere

⁸⁷ Cevdet Paşa, *Maruzat*, 130.

⁸⁸ Ermeni Kutsal emanetleri: Havari Andre'nin sağ eli, Altın kazan, Altın dolap, elyazması İnciller, değerli taş işlemeli altın haçlar, Mermer kürsü. v.b. Bunlar 2 Haziran 1920'de Kozan'dan Ermenilerce Adana'ya, oradan İskenderun'a ve Oradan da Beyrut'taki Kilikya Kilisesi'ne götürülmüştür. Bu "Emanet-i Kadime" 'ler bugün, Beyrut'ta Kilikya Kilisesi Müzesi'nde sergilenmektedir.

⁸⁹ Kelime anlamı Tanrının biricik oğlu'nun indiği yer dir.

⁹⁰ Günümüzde üç katogigosluk ikiye düşmüş biri Erivan'daki Açmiyazın Katogigosluğu, diğeri Beyrut'un Antilyas Semtinde bulunan Kilikya Katoğigosluğu'dur. Yine bugün Ermenilerin iki patrikliği vardır. Bunlardan biri Kudüs Patrikliği, diğeri İstanbul Patrikliğidir. Van'daki Ahdamar Katoğigosluğu cemaati olmadığı için kapalıdır.

⁹¹ Cevdet Paşa, *Tezakir*, 235 ; a.y. , *Maruzat*, 167.

⁹² Cevdet Paşa, *Tezakir*, 235.

⁹³ Eski Manastır'dan günümüze iki sütun şeklinde uzanan ve manastırın kuzey kapısında bulunan harabelerdir.

⁹⁴ Bekircan Tahberer, "Uzman Gözüyle Sis", Kuvvayı Milliye Dergisi, sayı:52, Adana, 2002, 16

⁹⁵ H.1287 Tarihli A.V.S.

⁹⁶ BOA, BEO, 2356 / 176678.

⁹⁷ Zeyt-i Mukaddes demek Mukaddes Zeytin Yağı demektir. Bu yağ bütün Hristiyan kiliselerinde vardır. Bu yağ üç yerde kullanılır: Vaftiz, rahip ve piskopos takdislerinde ve hastalar için dualarda.

Anadolu'daki Ermenilerin birçoğu katılırdı. Kozan Dağlarından toplanan binlerce çiçek Kutsal Emanetler'den olan Altın Kazan'da Aziz Gregor'un sağ Eli ile kaynatılarak Pelesenk yağı çıkarılırdı. Altın Kazan'ın kapağını kaldırmak merasimle ve açık arttırmayla yapılırdı. Böylece Manastıra büyük bir gelir sağlanırdı. Yerli Türkler bile bu törenlere iştirak ederdi. Hatta bir defasında Altın Kazan'ın kapağını açma açık arttırmasını otuz beş tosun vermek suretiyle Kozanlı bir Türk kazanmış ve otuz beş tane tosunu kiliseye bağışlamıştı.⁹⁸ Çıkarılan bu pelesenk Yağı yeni doğan Ermeni çocuklarının vaftiz törenlerinde kullanıldığı gibi bu yağ kutsanarak ilaç ve papazların mezuniyet törenlerinde de kullanılırdı.

İbni Batuta buraya yaptığı seyahatinde buradaki Ermenilerin Türkçe konuştuklarını, Türkçe ibadet ettiklerini, İncilin Türkçesi okunduğunu hatta Ermenice bilmediklerini yazmaktadır⁹⁹ Aynı bilgi Saimbeyli Kaymakamı olan Çalyan Karabet'in anılarında da geçmektedir.¹⁰⁰

Manastırın kuzey ve güneyden olmak üzere iki bahçe giriş kapısı vardı.66 odası ayrıca kutsal emanetlerin bulunduğu büyük oda bulunmaktaydı. Ayin ve törenlerin yapıldığı büyük bir salonu vardı.

Manastırda sayıları dört yüzü bulan bir de papaz okulu mevcuttu. Kozan Ermeni katoğigosluğuna Adana, Maraş Zeytun, Gürün, Darende, Divrik, Malatya, Besni, Urfa, Rumkale, Birecik, Nizip, Antep, Halep, Antakya, Lazkiye ve Kozan yakınlarında bulunan Ermeni kiliseleri tabi idi.¹⁰¹ Buradan mezun olan papazlar buradaki kiliselere atanırlar dini ihtiyaçlarını karşıarlardı. Sis Katoğigosluğu ile Ermenistan'daki Acmiyazin ve İstanbul'daki Ermeni patrikliği arasında rekabet hiç eksik olmuyordu.¹⁰²

Kozan Katoğigoslu'u 28 Temmuz 1332/ 10 Ağustos 1916 tarihinde İstanbul Patrikhanesi'nin Van Ahdamar katoğigosluklarıyla beraber lağv edilerek Kudüs'e nakledilmiştir.¹⁰³ Yeni kurulan Patrikhanenin başına da Sis/ Kozan Katoğigos'u Sahak Efendi getirilmiştir.¹⁰⁴ Kozandaki Sis Manastırına I.Dünya savaşı'ndan sonra Katoğigos Vekili olarak Yağışe Efendi seçildi. Yağışe Efendi bu görevi 2 Haziran 1920 ye kadar sürdürdü. Kozan'daki Ermeni Kutsal Emanetlerini de alarak Adana'ya oradan da Beyrut'a gitti. Bugün Kilikya Katoğigosluğu Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta, Antilyas semtindedir.

Mukaddes yağı bugün hala grageryon Ermenilerde birlik alameti olarak çıkarılmaktadır. Miron yağı çıkarma yetkisi sadece Katolikosdandır. Başka kiliseler ve papazlar bu yağı çıkaramazlar. Bknz:

Küçük, *a.g.m.* , 738.

⁹⁸ Bazı rivayetlere göre bu kapağı açılma hakkını kazanan dönemin belediye başkanı Kurdzade Hacı Mehmet Efendi'dir. Bundan başka bu altın Kazan'ı açma hakkını kazanan kişi dönemin Kadı (Şeri Hâkim) Hasan Fevzi Efendi'dir. Bknz. Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 28.

⁹⁹ İbni Batuta Seyahatnamesi, (Ter. Mehmet Şerif), İstanbul 1333–1335, I/ 328 ; Küçük, *a.g.e.* , 97

¹⁰⁰ Karabet Çalyan , *Adana Vak'ası ve Mesulleri, Dersaadet*, 1325, 28

¹⁰¹ Cevdet Paşa, *Maruzat*, 235 ; Kütük, *a.g.e.* , 79–80.

¹⁰² Cevdet Paşa, *Maruzat* , 236.

¹⁰³ Yusuf Hikmet Baydur, *Türk İnkılap Tarihi*, III, Ankara, 1983, 57-59.

¹⁰⁴ Halaçoğlu, *Ermeni Tehçiri*, 104; Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi. Numara 66/202; numara 66/220, numara 63/136.

Kilikya Ermeni Manastırı, Ermenilerin 2 Haziran 1920 tarihin de burayı terk etmesiyle boşaldı.1950 yılına kadar boş duran bu mabet,1950’li yıllarda Kozan’ın yerli idarecileri tarafından söktürüldü. Bu gün bu mabedin bazı dış duvarları ve Küçük Kilise’nin dış duvarları ve biraz da tavan kısmı ayaktaadır. Manastırın ana gövdesini oluşturan büyük yapının için de bugün su deposu mevcuttur. Büyük yapının doğu kısmının duvarlarının yarısı bugün ayaktaadır.

1.8. BATILILARIN ÇUKUROVAYA İLGİLERİ

Bölge 1800 yılların ilk yarısından itibaren yabancıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Özellikle Fransızların ilgisi 1800’li yıllarda Napolyon’un Mısır’ı işgaliyle başlar.¹⁰⁵ 1850 lerde dünyada artan pamuk ihtiyacı dolayısıyla Fransa bu bölge hakkında hesaplar yapmaya başladı. 1865 yılında Fransızlar bölgede ilk pamuk işletme fabrikası (çırçır) kurdular.¹⁰⁶

İngiltere’nin bu bölgeyle ilgilenmeye başlaması 1854 Kırım Savaşı yıllarına rastlar. Dönemin İngiliz baştercumanı Pizani, Osmanlı sadrazamı Reşit Paşa’ya asker temini bahanesiyle; ”Eğer teminat verirsiniz biz Kozanoğlu’nu muharebeye sevk ederiz.” dedi. Reşit Paşa da bu bölgeye İngiliz askerinin girmesiyle bu bölgenin elden çıkacağını bildiği için bu teklifi nazikçe reddetmiştir.¹⁰⁷

Bölgenin Avrupalılarca dikkate alınması Avrupalı şarkiyatçıların önemli katkıları olmuştur. Bu bölgeyi gezen şarkiyatçılar buranın Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin beslediği her türlü tarımın yapıldığı, arzilerinin geniş olduğu ve bu bölgede Ermeni nüfusun bir hayli yoğun olduğu bilgilerinin Avrupalılarca öğrenilmesiyle bölgeye yabancıların ilgisini arttırmıştır. Özellikle Fransız şarkiyatçı Victor Langlois’in “*Kilikya’ya Seyahat*” isimli eseri Fransa’da geniş yankı bulmuştur.

Fransız Bilimler Akademisi’nin yetiştirdiği şarkiyatçı V. Longlois, Ermeni, Rum, Türk, Arap, Latin, Alman dillerine vâkıf bilim adamıydı. Aynı zamanda oryantalist (şarkiyatçı) Victor Langlois, aynı zamanda Saint Lazary Ermeni Akademisi’nin de üyesi idi. Çukurova’ya gelirken arkeolojik kaynaklar üzerinde geniş araştırmalar yapacak, Ermeni ve Fransız tarihinin izlerini ortaya çıkaracaktı.

Langlois, 1853/63 yıllarında uzunca bir süre Adana’da kaldı. Tarsus’taki Fransız konsolosunun yardımıyla Çukurova ve Toros dağlarını dolaştı. Ermenilerin koloni olarak yaşadıkları Haçin (Saimbeyli), Sis (Kozan), Anavarza’yı ziyaret etti.Kitabeler, mezarlar, anıtlar, harabeler üzerinde çalıştı. Gravür resimleri ile görüntülerini aldı.

Langlois, araştırmalarını 1861 yılında Türkçe “Kilikya’ya Seyahat” anlamına da gelen “Voyage Dans Le Cilicie 1853-1854” kitabını yayımladı.

Langlois, Türklerin Adana ovaları için verdiği anonim coğrafya ismi olan Çukurova’yı değiştirmiş, bunun yerine antik dönemden kalan bir yöre ismi olan daha

¹⁰⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, TTK, Ankara, 1983 , 6.

¹⁰⁶ Bildirici, *a.g.e.*, 93.

¹⁰⁷ Cevdet Paşa, *Maruzat*, 113.

ziyade Yunan-Roma-Bizans ve Ortaçağda Ermeni tekfurlarının kullandığı Kilikya terimini tercih etmiştir.

Langlois'in Kilikya araştırmalarından sonra Fransa'nın önde gelen "Ermenilik araştırmacıları" arasında yer aldığını görüyoruz. Ermeni devletine ait olduğu iddia edilen paralar üzerine makaleleri yayınlanan Langlois'in araştırmaları 1860'lı yılların başında Batı bilim çevresinin bilgilerine sunulmuştur.

Bu arada dikkat çekici olan bir şey varsa Langlois'in 1863 yılında Saint Lazary Manastırı'nın desteğiyle Kilikya tarih belgelerinin dökümünü yapılarak yayınlanmasıdır. Belgelerle Kilikya Ermeni Tekfurluk zamanına ait olaylar gün ışığına çıkartmıştır.

1850–1855 yılları içinde Avusturyalı botanikçi şarkiyatçı Dr. Kotschy, bu bölgeyi gezmiş hatta Kozanoğulları'nın merkezinde Kozanoğullarının konuğu olmuştur¹⁰⁸. Bu bölgeye ait bilgiler veren önemli bir seyyah da Küçük Asya kitabının yazarı Charles TEXIERE'dir. 1875 yılında İngiliz E.J. Davis, gezi düzenledi. Özellikle Anavarza'yı gezmiş ve kent mimarisinin ilk ölçüm tanımını yapmıştır.¹⁰⁹ Daha sonra bu bölgeye 1905 yılında Gertude Bell, 1910 yıllarında Prof.Dr. A.Wilhem ve Prof.Dr. J. Keil ve Michel Gough gibi arkeolog ve şarkiyatçılar bu bölge hakkında Avrupa kamuoyuna önemli bilgiler vermişlerdir.¹¹⁰

Kilikya araştırmaları ile birlikte Fransa'nın ve diğer sömürgecilerin "Kilikya'ya olan emperyalist ilgisi" birdenbire paralel olarak başlatıldı. 1860'lı yılların hemen başlarında Fransa Hükümeti, Lübnan Marunîleri ile Kilikya (Adana) Ermenilerinin desteklenmesini benimseyen bir politika savunmaya başladı¹¹¹.

Fransızlar, Çukurova'yı Mısır'a benzeterek, "*Alp Dağlarına sahip bir Mısır*" olarak tanımlamaktadırlar.¹¹² Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının beslediği verimli Çukurova toprakları Fransa için bulunmaz bir sömürge alanı idi. Ayrıca Fransa Suriye'nin kilidi olarak da Çukurova'yı görüyordu. Onlara göre; eğer Çukurova, Gülek Boğazı'nı elimizde tutamazsak Suriye'yi de elimizde tutamayız. Bunun için mutlaka bu bölge Fransa'nın eline geçmesi lazımdır diye düşünüyorlardı.

Bir taraftan pamuk ihtiyacı için Çukurova'yı bulunmaz bir memleket gören Fransa madencilik alanında da bu bölgeyle yakından ilgilenmeye başladı. Nitekim 1885 yılında üç Fransız firmasına demir çinko, altın ruhsatı verildi. Saimbeyli merkez olmak üzere Feke Kozan arasındaki Akkaya¹¹³ da Florit ve Kömür işlendi. Tufanbeyli Suyu ve Göksun Nehri boyunca kurulmuş körüklerle işleyen fırınlarda her Ermeni nüfus başına beş ton demir, 501 kilo çinko 300 kg kurşun üretimi yapılıyordu. Bölgede madencilikle uğraşan "Altınsoy" Ermenileri Osmanlı devleti

¹⁰⁸ Kütük, a.g.e. , 126.

¹⁰⁹ İsmail Salman, "Anazarbus Antik Kenti", Kuvayı Milliye Dergisi, Nisan 2002, sayı, 61 , 53

¹¹⁰ Salman, a.g.m. , 53.

¹¹¹ Kaplan, a.g.e. , 80.

¹¹² Yaşar Akbıyık, *Mili mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, K.B. Yayınları, Ankara, 1990, 7.

¹¹³ Feke ilçesine bağlı Feke ile Kozan arasında bir köy.

tarafından bu bölgeye yerleştirilerek bölgedeki Madencilik geliştirildi. Şar'da¹¹⁴ demir bakır mermer altın çıkartılarak işlendi.¹¹⁵

Fransa'nın Beyrut Yüksek Komiserliği mensuplarından Ziraat Mühendisi Achard 1919'da Çukurova'yı dolaşarak bir rapor hazırladı. Raporunda *"Marsilya'dan çok uzak olmayan Çukurova'nın Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını karşılayabileceği, bu sebeple Kilikya' (Çukurova) yla Kuzey Suriye'yi Fransa'nın elinde bulundurmasında ve pamuk üretimini gerçekleştirmesinde Fransa'nın çıkarları olduğunu"* belirtmiştir.¹¹⁶

1.9. BÖLGEDE MİSYONER FALİYETLERİ

Bölge hakkındaki bilgilerin yabancılar tarafından tesbit edilmesi bölgedeki ayrılıkçı faaliyetleri körükledi. Özellikle misyoner okullar sayesinde bölge Ermeni halkı uyandırılmaya, Ermenilerin yüzyıllarca beraber yaşadığı Türklere karşı düşmanca tutumlar almalarına yol açtı.¹¹⁷ Bu okullarda siyasi amaçlar güdüldü.¹¹⁸ O kadar ki Ermeni sembollerinde kullandılar.Ermeni tarihlerini okuttular.Tiyatro sahnelerinde Ermeni tarihini anlatan oyunlar sahnelediler. Misyonerler, fakir Ermeni çocuklarını yetiştirerek para ve eğitim sayesinde mezheplerini değiştirmeye zorlandılar.¹¹⁹

Aslında Gregoryan Ermeni din adamları da bu durumdan rahatsızdı.¹²⁰ Nitekim Ermeni patrikhanesi Türk Hükümetinden Ermeniler arasında birliği bozmaya, din ve mezhep değiştirmeye yönelik faaliyetlere karşı tedbir alınmasını istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbir yeterli olmamıştır. Bu okullar ve yetimevleri varlığını devam ettirmişlerdir. Müslüman halk ta bu okullara şer odakları olarak bakıyorlardı.Çok az sayıda olsa da bölgedeki okullarda Müslüman öğrenciler eğitim görebiliyordu.¹²¹ Bunlar bulundukları fakir kesimlerde yardım adı altında kendi mezhep ve inaçlarını satıyorlardı. Fransız yazar ve filozoflarından Voltaire, misyonerleri *"koyun postuna girmiş ejderhalar"* olarak tavsif etmiştir.¹²² Zeytin isyanını başlatan ünlü Ermeni isyancısı Ağassi de Saimbeyli Ermenilerindendir. Ağassi, anılarında misyonerin Osmanlıya verdikleri zararları kendisi bizzat şöyle anlatmaktadır: *"Türk halkı ve Türk hükümeti uzun zamandan beri Amerikalı misyonerler arasında halka ihtilal fikirleri aşılamak istemesinden dolayı sürtüşme*

¹¹⁴ Tufanbeyli de bir köy

¹¹⁵ Bildirici, a.g.e. , 97.

¹¹⁶ Yaya Akyüz , *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu 1919–1922*, TTK, Ankara, 1998, 64.

¹¹⁷ BEO, A.MKT. MHM, 616/50, Adana Vilayeti'nden Bab-ı Aliye giden şifreli telgraf, 9 Mart 312

¹¹⁸ BOA, Y..PRK.UM. 24,104, 27 Mayıs 308 tarihli Haçin Kaymakamı raporu

¹¹⁹ Bknz. Haçin Kazası'nda Amerikan misyonerleri tarafından Haçin'de 2 , Kozan'da 1 yetimhnenin olduğu, bunların Protestan yapıldığı ama zorla olmadığı hakkında, BOA, Y..A...HUS, 409/84 , 5

¹²⁰ Augustos 316 tarihli başbakanlığa gönderilen rapor.

¹²¹ Komisyon, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İsyanı*, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:91, Ankara, 2007, 46.

¹²² Saimbeyli'deki Amerikan okullarında tespit edilen iki Müslüman kız öğrenci eğitim görmüştür. Bunlar Kadı Halil Efendi'nin kızı Hatice ve Kaytancı ailesinden Mürsel Efendi'nin kızı Naime adlarında Türk kızlarıydı. Bunlarda kızlarının öldürülmesi kaygısıyla, tarafsız olan ve Ermenilerinde dokunamayacakları için bu okula yazdırmışlardı. Nitekim bu kızlar bu sayede kurtuldular.

¹²² Necmettin Tozlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 5, 329.

yaşanıyordu. Otuz seneden beri Osmanlı hükümeti, bu misyonerlerin Ermeni çocuklarını Katolik ve Protestan mezhebi aşılamlarına göz yummuştu. Fakat faal hâlde bulunan bu misyoner okullarında ve aynı zamanda Ermenilerin açtığı okullarda Avrupa fikriyatına yatkın yeni bir gençlik yetişiyordu. Bu gençler dinî görüş ayrılıklarından başka milliyetçi ve kardeşlik duyguları ile dolu olarak mezun oluyor ve ülkedeki suistimale adaletsizliklere karşı cephe alıyorlardı. Türkler, misyonerlerin Ermenilere eğitim vermelerine müsaade etmekle büyük hata işlediklerine inandılar. Birçok yüksek mevki sahibi Türkten "Büyük hata işledik." dediklerini duydum. "Okul açmalarına izin verdik, gençleri aydınlatmalarına göz yumduk. Onlarda çocukların beyinlerini aykırı fikirlerle doldurdular."¹²³

Bu konuda misyonerlerin de itirafları mevcuttur: Nitekim Adana Amerikan koleji müdürü Çembers, Mavi Kitap'a giren şu ifadeleri kullanmaktadır: "En büyük arzum bir Aziz Ali veya Osman veya Muhammed görmektir. Dilerim İsa, kanının meyvesi olarak pek çok Hristiyan Türk görür."¹²⁴

Bu dönemde Kozan Sancağı'nda açılan misyoner okulları şunlardır¹²⁵:

1. Amerikan Bord ideresine¹²⁶ bağlı 1903 yılında Kozan Sancak merkezi olarak Sis Ermeni Protestan Mektebi,
2. Kozan Sancağı Sis Merkezinde Aslan Paşa Mahallesi'nde 1872 tarinde açılan Ermeni protostan mektebi¹²⁷
3. Haçın, (Saimbeyli) Minkar mevki Ermeni protestan mektebi 1877
4. Haçın, Kalender Mevkii Ermeni protestan Mektebi 1877
5. Haçın, Topçu Mevkii Ermeni Protestan Mektebi 1883
6. Haçın, Şar Köyü Porotestan Mektebi 1880
7. Haçın, Kirkot Mevkii Amerikan potestan kız mektebi 1877
8. Haçın, Kirkot Mevkii Amerikan potestan kız - erkek mektebi 1889 açılmıştır.
9. Feke'de ise biri bayan olmak üzere iki Amerikan protestan muallimi bulunmakta ve bir Protestan okulu mevcuttu.¹²⁸

¹²³ Aghassi, *Zeitoun, Depuis les Origines Jusqu'à l'insurrection de 1895*, Traduction d'Archag Tchobanian, Paris, 1897, (Çev: Nejat Yayıoğlu, Basılmamış tercüme), 18.

¹²⁴ J. Bryce- A. Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler uygulanan muamele*. Pencere Yayınları. İstanbul, 2006, 288

¹²⁵ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*, İstanbul, 2005, 299–300

¹²⁶ Amerikanın Boston kentinde 1810 yılında kurulan bu misyonerlik teşkilatı'nın orijinal adı: American Board of Commissioners for Foreign Missions'dur.

¹²⁷ Bu okullardan biri Şimdiki İnkılâp ilköğretim okulu'nun bahçesinde, ikincisi şimdiki Kız Meslek Lisesi önündeki İrfan Çamurdan'a ait tarihi binadır.

¹²⁸ Ahmet Şefik, *Anadolu'da Tanin*, (Haz.: Mehmet Çetin Börekçi), TTK, Ankara, 1999, 178.

Özellikle Amerikan Bord teşkilatına bağlı bu okullar Ermenileri protestan yaparak bölgede yaşayan fakir Ermenileri kendilerine çekmişlerdir. Bu okullar ayrılıkçı faaliyet gösteren Ermeni cemiyetlerine destek vermişlerdir. Mesla Haçin'deki Amerikan Koleji, Hıncak üyesi oldukları belirlenen ve fesat çıkaran iki Ermeniye kolejde saklamışlardır.¹²⁹ Haçin'de bulunan Amerikalı misyoner Martin'in nezaretindeki mektebin imtihanı esnasında, talebeleri fesada teşvik edici konuşmalar yapılmıştır.¹³⁰ Bu dönemde özellikle Köylere kadar Amerikan okulları açılması Amerikan Bord teşkilatına bağlı protestan misyonerlerin bölgeyle ne denli ilgilendiklerini göstermektedir. Amerikalılar öğretmen sıkıntısını Ermenileri görevlendirerek bu öğretmen açığını kapatmışlardır.¹³¹ Protestan misyonerlerin daha çok Saimbeyli'de faaliyetlerde bulunmasının sebebi Kozan'da güçlü bir Gregoryan mezhebine bağlı kilisenin bulunmasındandır. Amerikalılar özellikle fakir Ermenileri para yardımı altında protestan mezhebine geçirmeyi başarmışlardır. Bu okullardaki öğrenci sayılarına baktığımızda Saimbeyli Kirkot mevkiinde açılan okulda 200 kız öğrenci, Tılsım mevkiinde açılan okulda 120 kız-erkek Kaleiçi'ndeki okulda 200 erkek, Şar'da açılan okulda 140 erkek öğrenci eğitim görmekte idi.¹³²

Haçin'daki okulların genel müdürü ve kurucu Miss COFFİN adında Amerikalı misyoner bir bayandı.¹³³ Mrs Josephine Coffing, 1882 yılında Amerika'da doğmuştu. 1857 yılında Osmanlı İmparatorluğuna geldi. 1180 yılında Maraş yatılı kız okulunu Haçin'e koleji olarak nakletti. Uzun yıllar burada müdür olarak çalıştıktan sonra 1900 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldı.¹³⁴ Saimbeyli 1909 olayları sırasında ise Miss Rose Lambert adında bir misyonerdi. Daha sonra 1920 yılına kadar bir çok müdire geldi. Okulun son müdiresi Miss Gold adında bir misyoner bayandı.¹³⁵

Saimbeyli'de misyoner okulu açılması hikâyesi şöyledir: Amerikalı birere misyoner olan, Bay ve Bayan Coffing 1850lerde İskenderun'a geldi. Maraş'ta misyoner okulu açtılar. Bay Coffing, bir yolculuk sırasında eşkiyalar tarafından öldürüldü. Amerikaya dönen Bayan Coffing daha sonraki yıllarda Kozanoğulları'nın bölgeden uzaklaşmasından sonra 1880 yılına Saimbeyli Amerikan Kolejini kurdu.¹³⁶ Daha sonra bu okullara birçok okul ve yurt eklenerek sayıları 10 kadar çıktı.

Kolej, 1920 yılına kadar aralıklarla eğitimini sürdürdü. Saimbeyli'deki Ermeni ayrılıkçı faaliyetlerin artmasında Ermeni milliyetçiliğinin yayılmasında Amerikan kolejinin önemli etkileri oldu. Nitekim buradan eğitilen Ermeni gençleri Ermeni milliyetçisi olarak yetişti. Okulda Ermeni motifleri, kültürü ve milliyetçiliği aşıladı. Amerikalıların açtığı bu kolej sayesinde Ermeniler dünyaya başka gözle bakmaya başladılar. Ermenilerin gelişmesinde okumasında ve dünyayı algılamasında önemli hizmetlerde bulundular. Bu sayede Saimbeyli Ermeniler arasında doktor, avukat,

¹²⁹ BEO, A.MKT. MHM, 616/50, Adana Vilayeti'nden Bab-ı Aliye giden şifreli telgraf, 9 Mart 312 130 BOA, DH.TMIK.M, 35/21.

¹³¹ Bu bilgiyi İstanbul Amerikan Bord teşkilatı üyesi tarihçisinden Nejat Yaycıoğlu almıştır. Kaynak kişi; Necat Yaycıoğlu, Kahramanmaraş Andırın nüfusuna kayıtlı. 1929 doğumlu. Görüşme : 11.2009

¹³² Mutlu, a.g.e. , 337-338.

¹³³ Mutlu, a.g.e., 337-338.

¹³⁴ Ahmet Şefik, a.g.e.186 .

¹³⁵ Çalyan Karebet Hatıratı, 242 ; James Bryce- Arnold Toynbee, a.g.e. , 2. , 272-282.

¹³⁶ Şefik, a.g.e., 186.

kaymakam ve hatta milletvekili dahi çıktı. Bu kolejin belki de Ermenilere en büyük uğraşı yeni yetişen Ermeni gençlerine Ermeni milliyetçiliği aşılamlarıdır ki ileride göreceğimiz olaylarda Amerikan Koleji açıkça ermenileri desteklemiştir. Bölgede meydana gelen olayları abartarak ve tek yanlı olarak Ermenileri tutarak Avrupa'ya ve Amerikaya Türkleri suçlayıcı raporlar göndermişlerdir. Bir nevi ajanlık yapmışlardır. Mesala ünlü “*Mavi Kitap*” diye adlandırılan İngiliz propaganda kitabına Saimbeyi’de ki Amerikan Okulları müdiresi bayan Miss Edith M. Cold¹³⁷ isimli misyoner 25 Ocak 1916 tarihli raporunda tek yanlı bilgileri Newyork’a göndermiştir. Bu rapor daha sonra Mavi kitap’a geçerek Türkleri suçlayıcı olarak karşımıza çıkmıştır.¹³⁸ Bu Amerikalılar fırsat buldukları zaman, Türkleri de protestan yapmaya hiç çekinmemişlerdi. Mesala bayan Gold, Saimbeyli olaylarının en şiddetli zamanında Türk kızı Naime’yi Amerikaya götürme çabası içine girmiş, ancak Naime’yi Türk çeteleri kolejden alarak Doğanbeyli’ye götürmüşlerdi.¹³⁹ Amerika’da ve Avrupa’da aşırı derece de abartılmış Ermeni iddialarının bu kadar destek görmesinin en önemli sebebi de misyonerlerin anlattıkları daha doğrusu abarttıkları ve uydurdukları haberlerdir. Bu misyonerler davalarına destek görmek ve daha çok yardım almak için Ermeni-Türk çatışmasında Ermenilerin çok zarar gördüklerini anlatarak Amerika ve Avrupa kamuoyunu yanlış etkilemişlerdir. Mesala 1909 olayları sırasında Saygeçit’te meydana gelen bir öldürme olayında 76 papaz öldürüldü yalanı Amerikan kamuoyunu etkilemiştir. Mrs Roje Lambert, bu konuda bir kitap dahi yazmıştır.¹⁴⁰ Ancak araştırmamızda gördük ki bu misyoner teşkilatının resmi yayın organında öldürülen papaz sayısı sadece ikidir. Yine Mavi kitaba konmuş olan Haçın’daki techir olayını bayan Gold Amerikaya acıklı bir şekilde bildirmektedir¹⁴¹. İşte böyle münferit meydana gelen ölüm olaylarını bu misyonerler dışarıya Türkler büyük katliam yaptı şeklinde yansıtmaktadırlar.

1920 Saimbeyli olaylarında da Bayan Gold, yine Ermenilere yardım etmiş Türklerden aldıkları bilgileri Ermenilere aktarmış yer altından telgraf hattı döşeyerek haberleşme imkanı sunmuştur.¹⁴²

Adana’daki olayları da batı kamuoyuna yanlı aktaran yine Amerikan Misyoneri ilahiyatçı doktor William N. Chambers’dır.¹⁴³ Chambers, Amerika’dan sınıf arkadaşı olan dönemin Amerika Cumhurbaşkanı olan W.Wilson’a mektup yazarak Türklerin Ermenileri katlettiğini, yardım edilmesi gerektiğini belirten bir mektup göndermiştir. W.Wilson 1919 kendisine gönderilen bu mektup ve raporlardan yanlış etkilenecek yayımladığı Wilson İlkelerinde Doğu’da bir Ermeni devletinin kurulması gerektiğine inandırılmıştır.

¹³⁷ Mrs. Gold, Yirmibeş yaşlarında geldi Saimbeyli’ye. Yaklaşık 10 yıl kaldı. Sonra Amerika’ya döndü. Yıllar sonra Türkiye geldi. Saimbeyli Amerikan Koleji öğrencilerinden Mürsel Efendi’nin kızı Naime Hanımla buluştu. Kaynak Kişi. Naime Hanım’ın kızı Emel Gürbüz. 1930 Saimbeyli doğumlu. İzmir’de yaşıyor. Görüşme tarihi:26.06.2005.

¹³⁸ James Bryce- Arnord Toynbee, *a.g.e.* , 2. , 272–282.

¹³⁹ Naime Hanım’ın kızı Emel Gürbüz. 1930 Saimbeyli doğumlu. İzmir’de yaşıyor. Görüşme tarihi:26.06. 2005.

¹⁴⁰ Miss Rose Lambert,*Hadjin and Armenian Massacres*, New York Chicago Toronto Fleming H. Revell Company,London and Edinburgh, 1911

¹⁴¹ Os James Bryce- Arnord Toynbee, *a.g.e.* , 2, 285.

¹⁴² Osman Tufan Paşa, Kurtuluş Hatıraları, İstanbul, 1964, 97.

¹⁴³ William NChambers, *Yolculuk*, 1928, 6.

Yine Saimbeyli’de Alman ve İtalyan dini kuruluşların okulları ve yetimhaneleri mevcuttu.¹⁴⁴ Bu konuda gazeteci Ahmet Şerif 1910 yılında Saimbeyli izleniminde misyonerlik faaliyetleri açısından şu çarpıcı tesbitleri yapmaktadır:¹⁴⁵ *”Amarikalı misyonerlerden başka Almanların Protestan, İtalyanların katolik kuruluşları var. Almanlar özellikle sanayii, el işlerini teşvik ediyorlar. Müesseselerinde sağlam ve güzel kumaşlar dokuyorlar. Amerikalıların çeşitli yerlerindeki kuruluşları birbirine yardım ediyorlar. Mesala, Çin’den buraya yardım geliyor, sonra buradan karşılık veriliyor. Asıl Ermenilerin de çeşitli okulları, kiliseleri ve yetimevleri varsa da ötekilerin parlaklığına, gösterişine karşı, Haçın protestan ve katolik etkisine pek uygun rekabet alanıdır. Fakat şu an için, protestanlık daha parlak ve etkilidir. Katolikler kendi deyişlerine göre üç-dört yüz evi geçmediği halde, Protestanlık, bin evi kendine bağlamış ve etkisi dikkate değer bir şekilde günden güne artmaktadır pek sönüktür.”*

Ancak Birinci Dünya savaşı başlayınca Almanlar ve İtalyanlar buradaki faaliyetlerine son verdiler. Fakat Amerikalı misyonerler buradaki faaliyetlerine aralıksız devam ettiler. Çünkü Amerika I. Dünya savaşı sırasında tarafsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bunun için Osmanlı Devleti Amerikalı Misyonerlerin faaliyetlerine herhangi bir müdahale etmedi.

Bu misyonerlerin arşiv vesikallarında ve kayıtlarında aldıkları maaştan, okuttukları derse kadar her türlü bilgiyi öğrenmekteyiz. Mesela 1876 mali raporlarında Kozan’daki kız okullarının saimbeyli Amerikan Koleji müdiresi’nin Maraş’tayken aldığı maaş, 8250 kuruş olarak görülmektedir. Yine aynı kaynaktan Kozan’daki kız okullarındaki öğrencilerin masrafları olarak 600 kuruş görülmektedir.¹⁴⁶ Yine 1876¹⁴⁷ yılında Haçın’daki öğrenci sayısı olarak 40 öğrenci, Kozan’da ise 7-8 öğrenci görülmekte Haçın’da ve Kozan’da birer öğretmen görülmektedir. Yine 1881 yılı mali raporunda Haçın Amerikan Koleji müdiresi Bayan Coffiing’in 9000 kuruş maaş aldığı görülmekte, Haçın’daki okullarda okuyan kız öğrenciler için 800, ilkökul için 2400, İncil okuyucusu halk için 1850 kuruş gönderildiği, Kozan içinde Kozan okulu için 300, İncil okuyucu için de 100 kuruş harcama yapıldığı belirtilmektedir.¹⁴⁸ Yine aynı kaynaklarda 1878 yılı içindeki öğretmenlerin listesinde Saimbeyli’de Markarit Bayramyan ,Tuvanta Çilingiryan, Eva Orakçıyan isimli yerli Ermeni öğretmenlerin isimleri geçmektedir. Aynı yıl içinde Kozan’daki misyoner öğretmenin ismi olarak da Hach Gabow , Rakel Muskacıyan ismi geçmektedir.¹⁴⁹ Saimbeyli’de görev yaparken ölen Amerikalı misyonerlerin isimleri tesbit edilenler şunlardır: Adeline Brunk's grave. 2. Mrs. Maurer's Grave. Miss Tschumi, Miss Honk, Rev. Maurer, Rose Lambert, Rev.

¹⁴⁴ Şefik, a.g.e. , 173–174.

¹⁴⁵ Şefik, a.g.e. , 186–187.

¹⁴⁶ Çabuk, a.g.e. , 67.

¹⁴⁷ Haçın Amerikan koleji 1880 yılında kurulduğu bilinmekle birlikte kaynaklarda 1876 yılında burada misyonerlik faaliyetlerinin olduğu görülmektedir.

¹⁴⁸ Çabuk, a.g.e. , 71.

¹⁴⁹ Çabuk, a.g.e. , 73.

Lambert, Matmazel Midahis, Matmazel Elizabet, Mister Filler Mister Parker, Laymin, Mister Barkır, Martin, Matmazel Vizzent, Matmazel Mihadis¹⁵⁰

Yine 1881 yılı mali raporunda Yardım olarak Saimbeyli'ye 2600, Kozan'a 2400 Şar Köyü'e 2400 kuruş, Kilise ve ev inşaatları için; Haçın Chapel (Küçük Kilise) 25000 Haçın okul kiralama 10 yıllık olarak 16000, Haçın misyonerlerine ev ve aileleri için 20000 kuruş, Sis (Kozan) daki kilise onarımı için 2000 kuruş mali yardım yapıldığı belirtilmektedir.¹⁵¹

Misyonerlerin bir başka zararı da Ermeni isyancılarının bir nevi kuryeliğini ve ajanlığını yapmalarıdır. Osmanlı Devleti kapitülasyon nedeniyle misyonerlerin mektup ve kutuları açamamaktaydı. Bu sayede Ermeni isyancılarına para ve mektuplar posta aracılığı ile değil misyonerler aracılığı ile yapılmaktaydı ki bunu Amerikalı büyükelçi Amerikan Dışişleri Bakanına bir nota ile bildirmiştir.¹⁵²

Bu konuda en kesin delil, Tarsus Amerikan Koleji'nde öğretmenlik yapan Helen Davenport Gibbons'un "*Tarsus'un Kırmızı Kilimleri*" adlı anı kitabıdır.¹⁵³ Kitabında Tarsus Amerikan Koleji binası tepesinde Kıbrıs'la haberleşme imkânı olan alıcının Amerikan Koleji binasının tepesine yerleştirmesinden bahsetmektedir. Kıbrıs'a ulaşan bilgiler daha sonra İngiltere'ye ulaşmaktadır. Böylece bu Amerikan okulları bir nevi ajan binaları haline gelmiştir. Yine aynı misyoner kadın Ermeniler ve Türkler hakkında şu görüşlere yer vermektedir:¹⁵⁴ "*Irklar arası işlerde Türk dili hakim. Ermeniler bu dili kullanmak zorundalar. Eğitilmiş Ermeniler millî kimliklerinin kilise ve dil olmak üzere ayakta kalan iki ögesini cesurca korumaya çalışıyorlar. Fakat ortalamada bir Ermeninin ana dili tuhaf bir biçimde Türkçe. Oğlanlar (Ermeni çocukları) birbirleriyle Ermenice konuşmaya çalışıyorlar, bayağı çalışıyorlar. Fakat Türkçeye düşmekten kendini alamıyorlar. Çünkü Türkiye'nin bu bölgesinde (Ermenilerin) ana dilleri bağımlılıkların bir simgesi olarak zalimlerin (Türklerin) dili.*"¹⁵⁵

*Okullarımızda yıllar harcadıktan sonra Amerikan eğitiminin onları Amerikan şartlarına hazırladığı, ve Türkiye şartlarına uyumsuz hale getirdiği gerçeğine gözlerimizi kapayamayız.*¹⁵⁶

Aynı misyoner bayanın Türkler hakkındaki temel önyargılarını da şöyle itiraf etmektedir:¹⁵⁷ "*Onlarla İngilizce konuşmayı seviyorum. (Türkler anlamadıkları için) şuna benzer şeyler söylüyorum "Sen yaşlı pis kokan birisin. Eminim bu sabah, daha doğrusu hiçbir sabah sabun kullanmamışsındır. Çekil git yolumdan"*

¹⁵⁰ BOA. DH.MKT, 914/46 ; BOA, DH. ŞRF, 54/375., BOA, ŞD, 27/92 ; BOA, ŞD, 2136/21 ; BOA, DH. MKT, 914/46, 24 Teşrin-i Evvel 1320 ; Miss Rose Lambert, a.g.e. , 47.

¹⁵¹ Çabuk, a.g.e. , 86.

¹⁵² Çabuk, a.g.e. , 167.

¹⁵³ Helen Davenport Gibbons, *The Red Rugs of Tarsus*, New York, 1917, 58.

¹⁵⁴ Gibbons, a.g.e. , 58.

¹⁵⁵ Gibbons, a.g.e. , 59.

¹⁵⁶ Gibbons, a.g.e. , 58.

¹⁵⁷ Gibbons, a.g.e. , 35.

Saimbeyli Cephesi komutanı Tufan Paşa, misyonerlerin Saimbeyli'deki faaliyetlerini bizzat görerek şu bilgileri vermektedir.¹⁵⁸ “Tabî her vakitki gibi kuvvetlerin çoğunun gittiğini duymuşlardı. Amerikan Koleji kendilerini tarafsız gösteriyordu. Şehir dışındaki mekteplerinde güya harekatta millî medeniyetin dercesine şahit olmaları müstelzem imiş. Halbuki Amerikalı kadınların yer altından bir kablo ile mahsur Ermenilere çok güzel hizmette bulundukları bilahere anlaşılmıştır... Bu Amerikan Kolejleri Ermenilere hizmette hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar, aynı zamanda bizim çete reislerine çok mültefit (güler yüzlü) görünüyorlar, millî kuvvetlerin ruhunu okşamak için millî hareketin çok adilane ve müşfikane müstakimane yapıldığını söylüyorlar ve saman altından su yürütüyorlardı”¹⁵⁹

1.10. BÖLGEDE EMPERYALİST FALİYETLER, ERMENİ ÇİFTLİKLERİNİN KURULMASI VE OSMANLI DEVLETİNİN ALDIĞI TEDBİRLER

Ermenilerin yaptığı önemli bir faaliyet de bölgedeki önemli arazileri ele geçirmeleridir. Verimli Çukurova arazileri bir bir Ermeni tüccar ve bankerlerin eline geçmeye başlamıştı. Adana'da, Mersin'de, Hatay da bir çok önemli arazi Ermenilerin elinde idi. Kozan Sancağı içinde de önemli derecede arazileri Ermeniler işletiyordu. Mesala Ufaçıkören köyü'nde 20.000 dönümlük arazi Nalbantyanların,¹⁶⁰ Gaziköyü'nde 10.000 dönümlük arazi Kuyumcuyanların, Çukurören Köyü'nde 2.000 dönüm arazi Mıdırıkyanların, Alapınar Köyü ve Pekmezci köyü arazileri Pekmezciyanların elinde idi. Bunlar tabi ki Ermenilerin o dönemdeki Osmanlı yasalarına göre haklarıydı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması dolayısıyla bu durum Osmanlı Devleti için önemli bir sorun olarak karşısına çıkabilirdi. Ermeniler bazen Osmanlı Vakıf topraklarını da çeşitli yollarla kendi kilise ve dini vakıflara geçiriyorlardı. Bu duruma en güzel örnek Kozan Sancağı içersindeki Tılan Köyü arazisinin Kozan Sis Manastırı'nın vakfına geçirilmesi hadisesidir.

Halil Bey Camii ve Medresesi Vakfı'na ait Tılan Köyü içersinde 10.000 dönüm arazi ve Değirmen Kilikya manastırına devredildi.¹⁶¹ Çukurova'da irili ufaklı 350 tane Ermeni çiftliğinin olduğu iddia edilmektedir.¹⁶²

¹⁵⁸ Osman Tufan Paşa, a.g.e. , 97.

¹⁵⁹ Osman Tufan Paşa, a.g.e. , 97.

¹⁶⁰ K.T.S.M.A.

¹⁶¹ BOA, Y..MTV, 270/3, Adana Valiliği'nden giden yazı, 25 Kanun-u Evvel 1320, BOA, 2356/176678, 13 Mayıs 1320 tarihli Defteri Hakaniye Nazırlığındangiden yazı.

BAO, Y..PRK.AZN , 24/40, Saderet Mektubi Kaleminden Adana Vilayetine gönderilen yazı, 20 Nisan 1322, Aslında Ermeni Manastırına vakf edilen bu araziler, Çukurova'yı Türkleştiren önemli ailelerden Ramazanoğulları'nın Adana'ya yaptırdıkları Ulu Camii'nin vakıf topraklarıdır. Ahmet Cevdet Çamurdan'ın verdiği bilgiler göre bu vakıfname halen Adana Evkaf (Vakıflar) dairesinde Türkçe ve Arapça olarak 100 metre den daha büyük bir kâğıda yazılmış olarak bulunmaktadır. Bknz. Çamurdan, Doğu Kilikya Olayları, 68.

Bu arazilerin nasıl Ermeni Manastırına geçtiği hakkında Osmanlı arşivinde bilgiler mevcuttur.. Osmanlı arşivleri'nde bu konuyla ilgili olarak şu bilgiler mevcuttur: Kozan sancağının merkez livası olan Kasabası'na tabi olup Sis Ermeni Manastırı tarafından fuzuli olarak zaptedilen arazinin, bulunduğu dair, Arazi-i Mevkufa Komisyonu mazbatası sureti bakınız. BOA, Y..EE., 35/28Tarih: 10/C /1305 (Hicri)

¹⁶² R.H. Kevorkyan, La Cilicie (1909-1921), Revue D' Historie Armenienne Comtemporeine III. 1999, 121 ; www. imprescriptible .

Ayrıca Fransa bu bölge üzerinde açık açık planlar yapmaya başlamıştı. Fransa yaklaşık yüzyıldan bu yana bu bölgeyle ilgilenmekte idi. Özellikle 1861 yılında başlayan Amerikan iç savaşı nedeniyle pamuğun fiyatı aşırı yükselmiş Amerika'dan Avrupa'ya pamuk satışı durmuştu. Bu durum Avrupalı sömürgeci devletleri yeni pamuk alanları bulmaya teşvik etmişti.

Pamuk üretiminin Çukurova iklimi ve toprağına uygun olması,Çukurova'nın sulanabilir bir arazi olması, Çukurova'nın o zamanlar bâkir bir halde olması başta Fransa, sonraları da İngiltere ve Almanya'nın Çukurova'yı sömürgeleştirmek için çalışma yapmalarına sebep oldu.

Bu durumu farkedene Adana valisi Abidin Paşa 1890'lı yıllarda bir rapor hâlinde durumu Osmanlı Sarayına bildirdi. Padişah II.Abdulhamit zamanında Çukurova'nın büyük kısmı devletleştirilerek bu bölgeden Ermenilerin ve Fransızların eline geçmesine engel olundu. Kozan, Ceyhan, Kadirli, İmamoğlu arasındaki 400.000 dömümlük arazi kamulaştırılarak devlet çiftliği haline getirildi. Bu gün bu arazilerin tapuları Kozan Tapu Sicil Müdürlüğü arşivindedir¹⁶³.

Bu tarihi Osmanlı tapusunu¹⁶⁴ sureti aynen şöyledir;

TARİH	CİLT/SY NO	S.NO	KÖY/MAH	MEVKİCİNSİ	MİKTARI
1329	8 / 133	115	Anavarza Vesaire	Tarla Mera	400.000 D.

HUDUDU: Şarken (doğusu) Sunbas Nehri boyunca Ceyhan, Şimalen (kuzeyi) Sunbas Nehrinden Taşlı geçit,Kara Havun Höyüğünden İncirli Burun,Deli Çay ve Kars tarikinden Tırmıl Köprüsü, Garben (Batısı).....

İKTİSABI: Mezkur hudut dahilindeki Ahali-i Kadimenin tasarrufunda bulunan arazi müstesna olmak üzere sırf- canibi muğriye ait tahminen 400.000 dönüm araziye haliye ve mahmaliyenin ba irade-i saniye ihalesi ce Çiftlik-i Humayun-ı Askeri namına şerhi, Haziran 1312 daimi tarih ve 12 nolu senedi hakani ile ita kılınmış olmakla Defteri Hakani Nezareti Celilesinin 8 Mayıs 1328 tarihli telgrafnamesi umumiyesi mucibince Adana Defteri Hakani Müdüriyetinden mübellağ,nezareti müşarunileyhanın 25 Kanun-u Evvel 1328 tarihli ve 101 nolu Emirname-i aliyesi üzerine mezkur senedin tebdilinden

MALİKİ : Hazine-i Maliye

GELDİSİ : Haziran 312 No:12

GİTTİSİ : Teşrin-i Evvel 1930 no:5-6

Yine Padişah Abdulhamit, bugünkü İmamoğlu ile Ceyhan-Adana arasındaki 280 000 dönümlük araziye kamulaştırarak Devlet çiftliği yapmıştır.Bu arazilerde

¹⁶³ Bkz. K.T.S.M.A. Cilt 8 , s.133, sıra 115

¹⁶⁴ Kozanlılar arasında bu tapuya” Abdülhamit Tapusu” denir.

kamulaştırılmış bölgedeki önemli topraklar yabancıların ve Ermenilerin eline geçmesi engellenmiştir.¹⁶⁵

280.000 dönümlük diğer tapu kaydı şöyledir:

TARİH	CİLT/SY NO	S.NO	KÖY/MAH	MEVKİCİNSİ	MİKTARI
Mart 1317	11 / 74	187/3083	Sırkıntı nahiyesi	Arazi-i Miri	280.000 D.

HUDUDU : Handeresi,Tumlu Kalesi, İmamoğlu'ndan Çepelçe Suyu ile Nehri Ceyhan arasındaki vaki arazi

İKTİSABI : Devter-i Hakani Nezaret-i celilesinin 3 Şubat 1315 tarih ve 32 numaralı ve Mayıs 316 tarih ve 12 numaralı emirnâme-i 'ali hükmüne tevfikân

MALİKİ : Çukurova Çiftlikatı Humayun arazisinden olup Bab-ı velay-ı seraskeri namına

1.11. AHMET CEVDET PAŞA'NIN SİS KATOĞİGOSLUĞU İLE İLGİLİ RAPORU VE SONUÇLARI

Çukurova bölgesine yerli aşiretlerin hakim olması, vergi ve asker alımının mümkün olamaması, bölge Ermenilerinin özellikle Zeytun Ermenilerinin ayrılıkçı faaliyetlerinden dolayı bölgeye 1865 yılında Osmanlı Devleti Fırka-i İslahiye adında bir reform ordusu göndermek zorunda kaldı. Sivil başkanlığını ünlü devlet adamı tarihçi ve hukuçu Ahmet Cevdet Paşa'nın yaptığı bu ordu bölgeyi kontrol altına aldı.

Ahmet Cevdet Paşa, Ermeniler hakkında düzenlemeler hakkında Osmanlı Hükümetine bir rapor sundu. Raporda Rusya'nın bölgedeki Ermenilerin üzerinde politikaları ortaya koyuldu. Rusların desdeklediği Erivan Katoğigosluğu'nu devre dışı bırakıp Osmanlı Ermenilerinin yüzünü Kozan'daki Ermeni Katoğigosluğu'na çevirmesi gereği üzerinde durdu. Sis Katoğigosluğu'na, Adana, Maraş, Zeytin (Süleymanlı) Gürün, Darende, Divrik, Malatya, Besni, Urfa, Runkale, Birecik, Nizip, Antep, Halep, Antakya, Lazkiye şehirlerinde yaşayan ermeniler bağlıydı. Ahmet Cevdet paşa'nın bu bilgilerinden başka Kozan Sis Kaoğigosluğuna bağlı olan yerler Adana tahrirat müdüriyeti'nin 12 Mayıs 1915 tarihli İçişlerine gönderdiği raporuna göre ise şöyleydi:¹⁶⁶

1. Adana Vilayeti: Adana- Kozan, Cebel-i Bereket (Osmaniye) ve Mersin Livaları
2. İçel Sancağı:Bütün kazalarıyla birlikte.
3. Halep Vilayeti:Halep ve Ayntap (Antep) Sancakları

¹⁶⁵ Kozan'da ve Adana'da Kadastro hâkimliği yapan Selahattin Peker'in bölgedeki 1970li yıllarda görev yaptığı sırada bölgenin yaşlılarından aldığı bilgilere göre devlet bu arazileri Türklere tapulamak istemiş ancak göçebe bir hayat tarzı süren halk vergi vermemek için bu arazileri almamışlar. Osmanlı Devleti çaresiz bu toprakları kamulaştırmıştır. Selahattin Peker, 1935 Fekte doğumlu. Görüşme tarihi 15 Mayıs 2007.

¹⁶⁶ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk Ve İskânı , 136–138.

4. Maraş Sancağı: Tekmil kazalarıyla birlikte
5. Mamuratülaziz (Elaziğ) Vilayetinde: Malatya Sancağı (Hsn Mansur, Hekimhan, Behisni, Kahta kazaları
6. Ankara vilayeti: Yozgat ve Çorum Sancakları
7. Sivas Vilayetinde: Gürün- Darende, Divrik, Tonus, bünyan, Aziziye kazaları
8. Beyrut Vilayetinde: Lazkiye Sancağı'na tabiydiler.

Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırladığı raporda özetle şu bilgiler verilmektedir:¹⁶⁷ Bölge Türklerine yapılan ıslahatlarla beraber, bölgedeki Ermenilere yönelik ıslahatın yapılması da zaruri idi. Şöyleki; O zamanlar Ermenilerin üç kutsal merkezi vardı. Bunlardan Ermenistan'da olan Eçmiyazdin Kilisesi, diğeri Sis Kilisesi ve Van'da bulunan Ahtamar Kilisesidir. Bu üç kilise Katoğikos Makamında idi. Osmanlıca tabiri ile "Reîs-i Umumî-i Ruhani" merkezlerdi. Aslında bunlar Eçmiyazdin Katoliğosluğu'ndan türemişlerdir. Kafkaslarda Tatarların (Moğol) saldırıları başlayınca buradaki Ermenileri Kozan taraflarına göçtüler¹⁶⁸. Buraya gelen Ermeniler bu günkü Sis Katoğikosluğu'nu kurarak burayı da bir ruhani merkez yaptılar. Ermenilerce kutsal sayılan bazı eserleri (Emanet-i Kadime)¹⁶⁹ de yanlarında getirdikleri için buranın önemi daha da artmıştır. Bu iki kilise arasında rekabet de hiç eksik olmamıştır. Her ikisi de piskopos yetiştirmek yetkisine sahipti. Açmiyazdin Kilisesi, Rusların eline geçince, Kozan Katoğikosluğu için de tehlike çanları çalmaya başladı. Çünkü Rusya, ortadoksların hamisi rolünü üstlendi. Ermeniler de ortodoks meshebine mensup olduğu için ermeniler üzerinde birtakım oyunlar oynamaya başladı. Kozanoğulları'nın bölgede yaptığı kanun tanımaz davranışı neticesinde bölgede asayişsizlik söz konusu olmuş ve Ermenilerin burayla münasebetleri zayıflamıştır. İstanbuldaki Ermeni patriği de genelde Açmiyazdin Katoğikos'luğunu destekleme yoluna gitmiştir.

Bu durumu çok iyi bilen A.Cevdet Paşa, Sis Katoğikosluğu'nun önemini artırma yoluna gitti. Fırka-ı Islahiye Kozan'da iken Sis Katoğikosu Kirakos Efendi, koleradan ölünce yerine aynı aileden Nigogos adlı Piskopos Katoğikos vekilliğine atandı.¹⁷⁰ Bu durum İstanbul'a bildirildi. Kozan Manastırı'nın tamiri için beşyüz kuruş tahsis edilmesine uğraştı. Bölgedeki zengin Ermeni sarraflarlarıyla görüşerek bölge tüccarlarına kredi açmaları hususunda tavsiye ve telkinlerde bulundu. A.Cevdet Paşa, Kozan-Adana arasında bir karayolu yapılması belirli yerlere hanların yapılması, İstanbul'dan ve diğer yerlerden gelen Ermenilerin emniyet ve asayişlerinin sağlanmasını istiyordu. Böylece bölge şenlenecek, ekonomik ve sosyal hayat bu bölgede zenginleşecekti.

¹⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 235.

¹⁶⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 235. , Aslında Ermeniler buraya Malazgirtle geldiler

¹⁶⁹ Ermeni Kutsal emanetleri: Altın kazan, Altın dolap ,elyazması İnciller , Değerli taş işlemeli altın haçlar, Mermer kürsü.v.b. Bunlar 2 Haziran 1920'de Kozan'dan Ermenilerce Adana'ya , oradan İskenderun'a ve Oradan da Beyrut'taki Kilikya Kilisesi'ne götürülmüştür. Bu " Emanet-i Kadime" 'ler bugün ,Beyrut'ta Kilikya Kilisesi Müzesi'nde sergilenmektedir.

¹⁷⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, 167.

Ahmet Cevdet Paşa, gerçekten çok stratejik bir düzenleme yoluna gitmiş ise de İstanbul'da bulunan hükümet bu durumu yeteri kadar anlayamamış ve ne yazık ki istenen neticeler alınamamıştır.¹⁷¹

Buralar güvenli ve cazip hale getirir ise Ermenilerin yönü bu taraflara dönecek, Ermenilerin Rusya'ya meyilleri azalacaktı. Ancak, İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi Meclisi'nin çoğu Nigogos'un katoğikosluğunu kabul etmedi. Çünkü, İstanbul'daki Ermeni patriği, Rus yanlısı idi. Kozan Sis Katoğikosu Nigogos ise: *"İstanbul Patriği bizim işimize ne karışıyor, o, bizim maruzatımızı Bâbüâli'ye (İstanbul'a) tebliğ eder, kapu kethüdamız hükmündedir."*¹⁷² diyerek tepki gösterdi. Bu olaydan sonra, Nigogas, manastırda *"Pelesenk Yağı"* törenleri düzenleyerek makamına oturdu. İstanbul Ermeni Patriği Nigogos'un yerine bir katoğikos kaymakamı gönderdi. Osmanlı idarecileri de büyük bir hata ile bu kararı onayladı. Kozan Katoğikosluğu da İstanbul'dan gelen katoğikos kaymakamın Kozan'a girmesine izin vermeyerek O'nun Halep'e oradan da Antep'e gitmesine sebep oldu.

Netice itibariyle, Ahmet Cevdet Paşa'nın çalışmaları sonuçsuz kalmış ve beklenen neticeler alınamamıştır. Osmanlı Ermenilerinin Rus yanlısı olması önlenememiştir. Bunun sonucu olarak Rus yanlısı Taşnak ve Hınçak Ermeni cemiyetleri Ermenileri kışkırtmış ve bu bölgede acı olayların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Burada belirtmemiz gereken bir husus da bu katoğikos tartışması sonucu Kozan Ermenilerinin mezhep değiştirmeleridir. çoğunluğu gregoryan olan Kozan Ermenileri, daha sonra katolik, protestan gibi mezheplere geçmişlerdir. Bu da Sis Manastırı'nın öneminin azalmasına neden olmuştur.

Her şeye rağmen Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında yürütülen Fırka-i İslahiye projesiyle, Çukurova ve Kozan Sancağı'nın dağlık kesiminde devlet kontrolü sağlanmıştır. Bu bölgeden devlet vergi ve asker alımı yapabilmıştır. Bölgedeki aşiretler yerleşik hayata geçirilerek bölgenin Türkleşmesi sağlanmış, bölgenin ermenilerin eline geçmesi engellenmiştir

1.12. ADANA VALİSİ HAKKI BEY'İN RAPORU

1865 yılındaki Ahmet Cevdet Paşa'nın raporuna yakın bir raporu da 12 Mayıs 1915 yılında Adana valisi Hakkı Bey, Osmanlı Devletine sundu.¹⁷³ Hakkı Bey, raporunda Ahmet Cevdet Paşa'nın raporunu göz önünde tutmayan veya tutamayan Osmanlı idarecilerine Ahmet Cevdet Paşa'yı haklı çıkarırcasına Anadolu'da yaşayan Ermenilerin ruhani merkez olarak en güçlü yer olan Sis (Kozan) ı işeret etmelerini raporunda belirtmiştir.¹⁷⁴ Raporunda Hakkı Bey şöyle demektedir: *"Bana öyle geliyorki; bu katoğigosluk devair-i ruhaniyesinin de halli zamanı geldi. Neden Memelik-i Osmaniye'nin bir çok yerinde yaşayan Ermeniler bugün Rusya'nın elinde biçare olan Açmiyazin Riyaset-i Ruhaniyesine tabi olsun. Hükümeti Osmaniye dahilinde bulunan bilimum Ermeniler için Sis Katoğigosluğu merci-i ruhani olarak gösterilir ise; Ermenilerin artık Rusya'ya bu vesile ilemerbutiyet-i ruhaniyelerine*

¹⁷¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 235.

¹⁷² Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 238.

¹⁷³ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk Ve İskânı, 136–138.

¹⁷⁴ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk Ve İskânı, 136–138.

*nihayet verilmiş olur. Ve o zaman bütün ermeniler için baş riyaset-i Ruhaniye, hükümet-i seniyyemizin uhde-i intibah ve tayinine kalmış olur.*¹⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında üç ruhani merkezin yani Sis Katoligosluğu, Ahdamar Katoligosluğu ve Acmiyazin katoligosluğu kaldırıldı. Bu üç ruhani merkez Kudüs katoligosluğu çalısı altında birleştirildi. Başına da Sis Katoğigos'u Sahak Efendi getirildi.¹⁷⁶

1.13. TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİNİN BOZULMASI VE SEBEBLERİ

1870'lere kadar çok iyi devam eden Türk-Ermeni ilişkileri Fransız ihtilalinin meydana getirdiği milliyetçilik akımıyla, ve bu akımı bazı büyük devletlerin kendi çıkarları için kullanması, bölgede misyonerlik faaliyetlerinin sonucu yeni yetişen Ermeni nesillerinin ermeni milliyetçisi olarak yetişmesi, Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflaması, bölgeye hâkim olamaması, bölgede eşkıyalık olaylarının artması, bu durumu kullanarak Ermeni aydınlarının Türkler hakkındaki düşmanca tutumu, Ermeni patriğinin Ermeni halkını yanlış yönlendirmesi, başta Rus ve Avrupalı devletlerin bölgedeki, emperyalist emelleri, Balkanlarda Sırp, Bulgar komitecilerinin etkisiyle bağımsızlık savaşı yapıp bağımsız bir devlet kurmaları, Ermenileri Türkiye ve Türkler aleyhine harekete geçirmeye sevk etmiştir. Bütün Anadolu'da olduğu gibi Kozan Sancağı'nda da Ermeni isyanları başlamıştır.

1.14. I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR BÖLGEDEKİ ERMENİ FALİYETLERİ

19 yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında bütün yurttan olduğu gibi Çukurova'da ve Kozan Sancağı içerisinde de Ermeni olayları ve isyanları meydana geldi. Bu dönemde özellikle Maraş'ın Zeytun (Süleymanlı) bölgesinde; Kozan Sancağı'nda Haçın (Saimbeyli) Kazası'nda ve Adana'da önemli Ermeni ayaklanmaları meydana geldi.

1895 yılında Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Kahramanmaraş'ın Zeytun adı verilen ilçesinde Ermeni Taşnak ve Hınçak adı verilen ayrılıkçı örgütlerin kışkırtmasıyla büyük bir isyan çıktı. Ermeniler daha önce bu bölgede 1865, 1867, 1876, 1879 tarihlerinde bir çok isyanlar çıkarmışlardı.

1895 yılında Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde olduğu gibi Zeytun'da da isyan patlak verdi.¹⁷⁷ Rusya'nın, İngiltere'nin ve Fransa'nın desteklediği isyanın asıl amacı burada bir karışıklık çıkarmak ve bölgeye Avrupalı devletlerin müdehalisini gerçekleştirmektir.¹⁷⁸

1895 yılına kadar Zeytun'un kaymakamı Ermeni asıllı iken 1895 yılında buraya Türk kaymakam atandı. Hınçak gönüllüleri isyan ederek kaymakamı dahi

¹⁷⁵ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk Ve İskânı, 136–138.

¹⁷⁶ BOA, DH.ŞFR., 66/ 220, Adliye ve Medabib Nezateinden Dördüncü Ordu-u Humayun Kumandanı Cemal Paşa'ya gelen yazı, 28 Temmuz 1322.

¹⁷⁷ 1311–1895 yılına Kozan'da eski adamlar Zeytun senesi derler. Hatta o sene doğanlara Zeytun senesinde doğdu derler.

¹⁷⁸ Çelik, a.g.e. , 16.

hapsettiler.¹⁷⁹ Zeytun isyanında 700 Türk, Ermeni Taşnak partililerce şehit edildi.¹⁸⁰ Uzun süren uğraşlarla isyan bastırıldı. Elebaşları tutklandı. Fakat Avrupalı Devletler müdahale ederek suçlulara ceza verilmeyerek Avrupaya gönderildi. Olaylarda Fransa İngiltere ve Rusya'nın önemli rolü vardı.

1895 yılı içersinde Hacı'n'da Ermeni isyanı patlak verdi. Bu isyan 1892 isyanından daha kapsamlı idi. Bu zamanda Ermenilerden büyük miktarda silah ele geçirildi. Hatta Saimbeyli'ye iki saat mesafede bir mağarada bomba ve bombayapımında kullanılan malzeme ele geçirildi. Olay 26 Mart 1895 yılı Adana Vilayeti Polis Komiserliği'nden alınan bir telgrafla sabittir. Bu olayın sorumluları yakalanarak yetkili kişilere teslim edildi. Bu işten sorumlu Ermenilerden Kepedmiyan Avadis, ve Ciğerciyan Daniel ve Şıkırdımyan Misak ve Dişci Haron tutuklandı. Bu suçtan aranan Hamparsum Boyacıyan namı diğer Doktor Murat ile Hoca Muiyk oğlu Rupen ve Rusyalı bir Ermeni firar ederek yakalanamadı.¹⁸¹

Ömer Lütfi Bey, Saimbeyli'de Ermenilerin bir mağarada bomba imal ettiğini söyle anlatmaktadır.¹⁸² *"Hacı'n'da 1306 tarihinde Kaymakam Tevfik Bey bulunduğu zamana tesadüf etmişti. Hacı'n'ın en zengin Recep Hamparsum Ağa'nın oğlu Misak, Terziyan Artin'in oğlu Artin, Şıkırdımyan Hacı karebet oğlu Misak, Manikyan Ağa'nın oğlu Asyail Dila ve hatırımda kalmayan birkaç ağanın oğlu yanlarına birkaç delikanlı alırlar. Kasabadan hariç Manatırın Çeşbek ciheti karşısında kasabaya yarım sat gelir gelmez bir mesafede bir mağara içersinde önceden hazırlanan araş gereçlerle geceli gündüzlü çalışarak bomba imal ettiklerini Kayarcık Köyü'nden Ali Çavuş adında bir yiğit görür... Bir gün yanıma gereler 10-15 dakika kadar gizli görüşme isteğinde bulundu. Kabul ettim. Bu meseleyi izah ederek haber verdi. Durumu kaymakam Bey'e arz ettim. Ali Çavuş'tan izah aldı. Meseleyi kimseye açmamasını söyledi... Güvenilir redif askerlerinden on kişi ve sekiz on kadar da jandarma alarak Kaymakam Tevfik Bey, ben, jandarma Teğmeni Mehmet Efendi ile beraber, mağarayı sardık. Kapıyı zapt ettik. Onsekiz adet kumbara (bomba) çatılmış. Cümlesini aldık. Faillerin cümlesi hapsedildi. O akşam Hacı'n'ın içi karıştı. Bu olay daha sonra Kozan Savcısı Derviş Bey'e intikal etti. Soruşturma yapmak için Saimbeyli'ye geldi. Olay başkent İstanbul'a iletildi. Yapılan onsekiz bomba İstanbul'a gönderildi. Suçlular Adana'ya götürüldü .daha sonra Kozan'a getirildi. Daha sonra da bu tutuklu Ermeniler rüşvet yolu ile altı ay sonra beraat ettirildi ise de kaymakam bey durumu istanbul'a yazdı. Ceza reisi İstanbul tarafından görevden alındı. Olay daha sonra Halep mahkesine intilal edildi."*¹⁸³

Yine Osmanlı kayıtlarına göre Londra Hınçak komitesine mensup Kozanlı Başagezyan namında bir Ermeni, Yahudi kılığına¹⁸⁴ girmiş olarak Mersin Limanında üzerindeki evraklarla beraber yakalandı. Olaylar böyle olduğu halde Ermeni yanlısı kitaplarda dipnot bile belirtmeden Saimbeyli olayları ile ilgili Saimbeyli Kaymakamı

¹⁷⁹ Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 101.

¹⁸⁰ Saray, a.g.e. , 46.

¹⁸¹ Hüseyin Nazım Paşa, a.g. e. c.1 S.190 Ömer Lütfi Bey Mağarada Bomba yapımı olayının 1890 yılı olarak yazmaktadır. Ancak Osmanlı İçişleri yazışmalarından bu olayın 1895 yılında meydana geldiği anlaşılmaktadır.

¹⁸² Ömer Lütfi Bey, a.g.h. , 184.

¹⁸³ Ömer Lütfi Bey, a.g.h. , 185.

¹⁸⁴ Hüseyin Nazım Paşa, a.g.e., 63.

26 Ekimde katliam emri vermeye hazırlandığı sırada müftü ve kadı tarafından engellendiğini yazmaktadır ki¹⁸⁵ bu tamamıyla yalandır.Çünkü bu dönemde Saimbeyli de Türk kuvvetlerinin başı, yüzbaşı olan Ömer Lütfi Bey'dir ki hatıralarında Ömer Lütfi Bey sağduyulu çalışmaları sayesinde Saimbeyli de büyük bir olay çıkmasını engellemiştir. Ömer Lütfi Bey anılarında Saimbeyli Ermenileri için Hükümet-i Osmaniye'ye altı defa nümayiş ettiler demektedir ki Saimbeyli de altı kez Ermeni isyanı olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁶

1.15. 1909 ADANA OLAYLARI

Bölgede daha kapsamlı ve sonuç itibariyle daha etkili olan olay 1909 Adana olaylarıdır.Olayların patlak verdiği tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nun en felaketli dönemidir.Gerek içerde gerekse dışarıda her gün bir olay çıkıyor, devlet hem içeriye hem dışarıya müdahalede geç ve yetersiz kalıyordu. Bir de meşrutiyet ilan edilince Türk ahali Ermenilerin Türklere karşı daha da düşmanca tutum izleyebileceğini düşünüyordu. İçteki ve dıştaki onur kırıklığı Türklere kaygıyla izlenmekteydi. Bu bakımdan meşrutiyetin ilanına Türkler sevinmemişler, ancak Ermeniler çok sevinmişti.Çünkü artık Ermeniler silah taşıyabileceklerdi. Ermenilerin tahrikli hareketleri de Türkleri olumsuz etkiliyordu.¹⁸⁷ Bu olayı dönemin İngiliz kayıtlarında görmekteyiz.İngiliz seferatinin hazırladığı raporda konu ile ilgili şu bilgiler verilmektedir.¹⁸⁸ ”Anayasaya göre herkes silah taşıyabilecekti. Bu fevkaledde yenilik sonucu binlerce silah satın alınmıştı. Hatta mektep çocuklarının bile silahları vardı. Ne var ki bu silahlı Ermenilerin dillerini tutmayışları Türkleri kızdırıyordu. İstanbul'dan gelen bazı Ermeni liderler ve papazlar, dindaşlarını silah almaya teşvik ediyorlardı. Hiçbir zaman katliam vuku bulmamış bu şehirde, Rus Ermenisi bir papazın kilisede 1895 kurbanlarının intikamının alınması yolunda vaaz vermesine ne denir!”

Bu olayın baş sorumlusu Adanalı papaz Muşeg, Kozanlı Gökdereliyan Karabet ve Saimbeylili Çalyan Karabet adlı bir Ermeni komitacılarıdır.¹⁸⁹ Adana Ermeni delegeliğinde bulunan genç ve son derece şöhret hırsı hınçakist bir papaz olan Muşeg¹⁹⁰, bölge Ermenileri isyana hazırlamak için çevre ilçelere gezi düzenledi, silah temin etti. Kiliselere silah depoladı. Avrupa Devletlerinin müdahalesi içinde olmadık yalan haberlerle Avrupa kamuoyunu yanıtmaya çalışıyordu. Ermeni okullarında bağımsızlık piyesleri oynatılıyor, Ermeni halkı büyük bir isyana hazırlıyordu.¹⁹¹

Olay 14 Nisan 1909 günü başladı. Bu sırada Osmanlı Devleti'nde Sultan II.Abdulhamit tahtan indirilmiş yerine Sultan Mehmet Reşat getirilmişti.

¹⁸⁵ Yves Ternon, *Ermeni Tabusu*, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, 129.

¹⁸⁶ Ömer Lütfi Bey, a.g.h., 184 ; Taha Toros, *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, İsis, İstanbul, 1996, 49

¹⁸⁷ Gürün, a.g.e., 173

¹⁸⁸ Gürün, a.g.e., 173

¹⁸⁹ Mehmet Asaf, *1909 Adana Olayları ve Hatıralarım*. (Haz.: ismet Parmaksız), TTK. , Ankara, 1982, 9.

¹⁹⁰ Cemal Paşa , *Hatırat*, (Yay. Haz. Metin Martı), Arma yayınları, İstanbul, 1996, 425.

¹⁹¹ Mehmet Asaf, a.g.e., 6-9.

Olayın meydana gelmesine fırsat veren hadise bir kadın meselesi yüzünden Ermenilerin üç Türkü öldürmesidir. Bu hadise olayların patlak vermesine neden olmuştur.¹⁹² Bu olayda sırasında Adana olayları patlak verdiği için Adana olaylarına müdahale geç yapıldı. İngiliz, Fransız ve Amerikan zırhlıları İskenderun ve Mersin limanları önünde Ermenilere yardıma başladılar.İsyan 27 Nisan 1909 tarihine kadar sürdü. Olayda bir çok ermeni ve Türk öldü.¹⁹³

Adana olayları hakkında dönemin Adana valisi Cemal Paşa Adana olayları ve nüfusu ile ilgili bilgiler vermektedir. Cemal Paşa; genel nüfusun 550.000 bulduğunu bunlardan Ermeni nüfusunun 60.000, Arapuşağı Fellah 25.000, Rum 10.000-15.000. olduğunu geri kalanın kamilen Türk olduğunu bahsetmektedir¹⁹⁴.

Bu olay Avrupa’da çok büyük yankı uyandırdı. Avrupalılar, bu olay vesilesiyle Türk Devleti’ne baskı yapmaya başladı. Bu sayede yargılama süreci ciddi olarak Avrupalı Devletlerin etkisi görüldü.Avrupalı Devletler, Osmanlı Yönetimine yaptığı baskı sayesinde askeri mahkemede 48 Türk ve iki Ermeni idam edildi. İsyanın baş sorumlusu Muşeg ise Mısır’a kaçarak idamdan kurtuldu.

1.16. ADANA OLAYLARI’NIN KOZAN SANCAĞINA ETKİLERİ

Adana Olayları, Kozan Sancağı’nda da etkisini gösterdi.Özellikle Saimbeyli’de ermeniler isyan teşebbüsünde bulundular. Kasaba dahilindeki Müslümanlara eza ve cefa verdiler. Türk dükkanları yağmalandı.Karışık duruman bazı eşkıyalarda yararlanarak Her iki taraf da birbirlerini öldürdüler. Olayların abartılı şekilde her iki taraftan duyulması asılsız iddia ve iki tarafında birbirine

¹⁹² Çembrs, *a.g.e.* , 86.

¹⁹³ Adana olaylarında Adana Olaylarını soruşturmakla görevlendirilen Tehkik Heyeti Azasından Faik Bey’in araştırmalarına ve komisyon raporuna göre 6.000 kadar Ermeninin öldürüldüğünü belirtmektedir. Knz. Recep Karacakaya, *a.g.e.* s.110, Cemal Paşa’nın Adana olayları’nda 17,00, ermeni 1850 Türk öldüğünü belirtmektedir. Osmanlı resmi raporlarında Adana olaylarında ölen Müslüman ve Hristiyan sayısın 5.243 Ermeni, 1186 Türk, toplam 6429 kişi olarak belirtmektedirler. Bknz R. H. Kevorkyan, *La Cilicie (1909–1921)* , 30.

Ölü sayısındaki farklı istatistiklerin oluşmasının bir sebebi de olaylar sırasında bazı Ermenilerin Adana’yı terk ederek başka vilayetlere gitmesi, Ermenilerin bu kayıpları ölü sayısına eklemesiyle ortaya çıkan sonuçtur. Bu konuda Osmanlı Devlet arşivlerinde belgeler bulunmaktadır. Bknz BOA., Dosya No:2808, Gömlek No:57, Fon Kodu: DH.MKT.

1918 yılı sonunda ise Fransızlar tarafından yapılan bir istatistikte ise Adana merkez kazasında 79,099 Müslüman, 23,393 gayrimüslim olduğu bilinmektedir. **İ. A., Adana maddesi C. 1, s. 351. Yine bir yabancı istatistikleri tezimizi doğrulamaktadır** Çünkü 1891 yılında Vital Cuinet tarafından yapılan istatistiğe göre Adana Merkez kazasında 93,955 kişi bulunuyor ve bunun 74,878’i Türk, 19,077’sinin de Rum ve Ermenilerden teşekkül ettiği kaydedilmiştir. Aynı müellif tarafından Vilâyet toplam nüfusu 403,439 olarak tespit edilmiş ve bunun 346.308’inin Türklerden, 51.982’sinin de Rum ve Ermenilerden teşekkül ettiği belirtilmiştir, Kaplan *a.g.e.* , 76 ; Yves Tenon’a göre de Adana Vilayetinin toplam nüfusunun 400.000 olduğunu bunun 100.000 nin Ermeni olduğunu belirtmektedir. Bu rakamlara baktığımızda da Adana şehrinde tahmini 40.00 kadar Ermeni olduğudur. Bunun da yarısının öldürülmesi imkânsızdır. 1919 Yılında Adana vali vekili Esat Bey’e göre ise Adana nüfusu, 360.000 den farla olarak aktarmaktadır. Bknz. Esat Özoğuz, *Adana’nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, İstanbul, 1934, 17.

¹⁹⁴ Cemal Paşa , *Hatırat*, (Haz.:Metin Martı), Arma yayınları, İsatnbul, 1996, 425.

güvenemesi ve her iki tarafında bazıları tarafintan yağma ve serkeşlikte bulunmamaları olayları daha da büyüttü.

Saimbeyli'deki Müslüman halk, Ermeniler tarafında esir alındı.¹⁹⁵ O zamanlar Saimbeyli'de yüzbaşı ve kaymakam vekili olan Ömer Lütfi Bey'in verdiği bilgilere göre; Ermeniler Saimbeyli'de gündüz vakti birçok Türk görevlisini şehit ettiler. Mesala onsekiz yaşındaki Sadettin Efendi kurşunlandı. 17 Nisan cumartesi günü Mülazım Teber Efendi Kağnıpazarı mevkiinde Ermeni, Ballıkoğlu Hrant ve Şıkırdımyan Kör Nazar adındaki iki Ermeninin açtığı ateşle şehit edildi. Tahsildar Osman Efendi ise yaralandı. Tahsildar Osman Efendi'nin üstündeki paralar alındı. öldü diye bırakıldı.¹⁹⁶ Araba pazarında yedi sekiz kişi parça parça edildi. Osman Efendi ve Leblebici Ömer Efendi, isimleri bilinmeyen onsekiz Müslüman amele isyancılar tarafından öldürüldü.¹⁹⁷ Osmanlı verileri 1909 olaylarında Saimbeyli'de 15 Ermeninin, 78 Müslümanın öldürüldüğü yönündedir.¹⁹⁸

Yine o dönemde Kozan Sancağında Sis'de 114 Hıristiyan, 1 Müslüman, Kadirli'de 60 Hıristiyan, Feke'de iki Hıristiyan öldürülmüştür.¹⁹⁹ Ölenler arasında Saimbeyli kaymakam vekili Ömer Lütfi Bey'in oğlu da vardı. Yaralanan oğluna dönemin Amarikan Koleji Müdiresi Gold tarafından bakılmıştır.²⁰⁰

Bu arada arada ortalıkta asılsız haberler çıkıyor her iki tarafda kendi dindaşlarının öldürüldüğünü iddia ediyordu.Saimbeyli Köylerinde yaşayan Türk köylüleri de silahlanarak şehri basmaya gelmişlerdi. Ancak Kaymakam Vekili Ömer Lütfi Bey'in sağduyulu çalışması, Ermeni Papazların fanatik Ermenileri teskin etmesi ve Adana'dan askeri birliğin gelmesi Saimbeyli'de Adana olayları gibi bir Türk-Ermeni çatışmasına fırsat vermedi.²⁰¹

Ermeniler Misis taburu adıyla anılan Adana'dan gelen Osmanlı askerini Saimbeyli'ye sokmadılar. Ermeniler Osmanlı askerlerine güvenmiyorlardı. Ermeniler silahlı ve teşkilatlı idiler. Şehre Türk askerlerinin girmesini istemiyorlardı. Yapılacak başka bir şeyin de olmadığını da bilmiyorlardı. Osmanlı askerine güvenmekten başka çareleri yoktu.

Saimbeyli'de Adana'daki gibi olayların başlaması için Saimbeyli'ye bir tabur askerin yanında nasihat için Adana ulamasından Dabbağzade Hacı Ali (Sepici) ve Yolgeçenli Mustafa Efendi gönderildi.²⁰² Bu zatlar Kozan'a gelince Eski Kozan Mebusu Çamurdan Hacı Mustafa Efendi'yi yanlarına alarak Saimbeyli'ye gittiler. Bu zatlar, Ermeni ve Türklere nasihatta bulunarak sukunete çağırdılar. Yapılan uygulama sonuç vererek Saimbeyli'deki olaylar büyümeden bastırıldı.

¹⁹⁵ Roza Lambert, *a.g.e.* , 32.

¹⁹⁶ Olayı, Teber Efendi'nin o zamanda henüz doğmayan oğlu Mehmet Kemal Bey, ablalarından dinlemiş, bu bilgiler Teber Efendi'nin Torunu olan Tunç Teber Torosdağlı tarafından olayın üstünden tam yüz yıl geçtikten sonra Saimbeyli'de verdiği bir konferansta açıkladı. Açıklama tarihi 17 Nisan 2009.

¹⁹⁷ Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* 188-194.

¹⁹⁸ Kévorkian, *a.g.e.* , 31.

¹⁹⁹ Kévorkian, *a.g.e.* , 31.

²⁰⁰ Lambert, *a.g.e.* , 76.

²⁰¹ Lambert, *a.g.e.* , 76 ; Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* , 186.

²⁰² Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım* , 105.

Bu olaylarla ilgili Osmanlı Gazetelerinde şu yazılar yazıldı: ”Kozan Sancağı’nda sükunet sağlandı. Olaylar sırasında Haçin Ermenileri tarafından Redif askerleri ve jandarmalardan alınan 14 tüfek Ermeni Murahhasları tarafından teslim edildi”.²⁰³

Olayların sakinleşmesinde sonra Adana Valiliğine atanan Cemal Paşa bir heyetle Saimbeyli’ye gelerek Saimbeyli’deki Türk ve Ermenileri barıştırmak herhangi bir çatışmaya yol açmamak için burayı ziyarette geldi. Hatta Cemal Paşa buradaki Ermeni yetimlerine 200 altın yardımda bulundu²⁰⁴ Cemal Paşa, misyoner Çemebrs’ı yanına alarak Kozan’a gelmiş Kozan’dan Saimbeyli’ye oradan da Saimbeyli’nin bir Köyü olan Şar’a kadar giderek olayların yatışması ve Türk-Ermeni ilişkilerinin yeniden tesisine çalışmıştır. Adana olayları, Kozan’da da tesirini gösterdi. Adana ve çevresinde meydana gelen karışıklıklar ve ölümler neticesinde Kozan Sis katoğikosu Sahak Efendi, Adana Olayları’nda kendi katoğigosluğuna bağlı olması sebebiyle Adana olaylarının bir numaralı sorumlularından papaz Muşeg Efendi’nin olaylarda bir günahının olmadığını beyan ederek İçişleri Bakanlığına müracaat etti. Bu müracaatının olumsuz çıkması neticesinde istifa etti.²⁰⁵

Adana’daki olaylar Kozan’ın merkezi Sis kazasında da hissedildi. Olaylardan etkilenen Kozanlı Ermeniler dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırı ihtimaline göre silahlanarak mukabelede bulunmak üzere vaziyet aldılar. Bazı binalara taştan ve kumdan tabyalar yaparak saldırıya hazır hale geldiler.²⁰⁶

Kevorkyan Kozan’daki olayların başlamasını 14 Nisan 1909 tarihinde bir yarışmada (geleneksel bir oyun güreş olması lazım) bir Rum’un bir Türk’ü yenmesi sonucu Türklerin bunu içine sindiremediğini ve tartışma çıktığını belirtmektedir.²⁰⁷ Aynı bilgiyi Ali Coşkunoglu Kozan Orta okulu²⁰⁸ bahçesinde yapılan bir güreş maçında Muhtar Hacı Abdurrahman Efendi’nin Konağı’nda çalışan bir Rum işçinin bir Türk güreşçiye yenmesiyle olaylar çıktığını belirtmektedir. Daha sonra Rum işçi yapılan baskı sonucu Kozanlı güreşçiye isteyerek yenilmiştir.²⁰⁹

Kozan şehir merkezinde bu tertibat alınırken Sırkıntızade Mahmut Efendi, Adana İsyandan sonra Üçdüt Köyü’ndeki çiftliğine gelerek Üçdütlu Hacı Mehmet Ağa’nın oğlu Şükrü Efendi ve diğer köylerden ve aydınlı aşiretinden 500’ü bulan kuvvetle Kozan’ı basmak istedi. Kozan’ın Kadirli Caddesi girişine kadar gelen kuvvetlerin reisleri olan Sırkıntızade Mahmut Efendi’ye, sonradan Kozan Müftüsü olacak olan Çamurdanzade Hafız Osman Efendi²¹⁰ Ermenilerin gelişmiş silahlara sahip olduğunu, böyle bir saldırıya karşı hazırlıklı olduklarını, arkasına topladığı adamların dükkanlara yağma için koşacaklarını ve askerlerin ve Ermenilerin

²⁰³ Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, Toplumsal dönüş yayınları, İstanbul, 2005, 91 Dönemin 3 Mayıs 1909 tarihli Takvim-i Vakayi Gazetesi’nden naklen

²⁰⁴ www. Hadjin. Com.

²⁰⁵ Karacakaya, a.g. e., 128, 13 Ekim 1909 tarihli Takvim-i Vakayi Gazetesi’nden naklen

²⁰⁶ Çamurdan, *Kozan’ı Tanıyalım*, 104.

²⁰⁷ Kévorkian, a.g.e . , 20.

²⁰⁸ Şimdiki Osman Gazi İlköğretim okulu.

²⁰⁹ Ali Coşkunoglu, 1945 doğumlu. Kozan’ın Aslanpaşa mahallesi’nden. Görüşme tarihi 12.06.2009

²¹⁰ Çamurdanzade Hafız Osman Efendi’nin eşi Sırkıntı Aşiretinden olduğu için Mahmut Efendi, Hafız Osman Efendi’nin bu nasihatlerini dinlemiştir.

isyancıları kıracaklarını söyleyerek büyük bir olayın çıkmasına engel oldu.²¹¹ Hafız Osman Efendi, buradaki yağmacıların başında bulunan ileri gelenlerinden kayınbiraderi Mahmut Efendi'ye hitaben²¹² *"Bu kına eski kınaya benzemez. Bu Zeytun isyanı gibi değildir. O zaman asker ve hükümet Müslümanlarla beraberdi. Kaldı ki kasabanın çoğunluğunu teşkil eden Ermeniler tamamen silahlanmış, müstahkem yerlere çekilmiş, mukavemete hazırlanmışlardır. Sizin aşiret diye başınıza topladığınızın çoğunun silahı yok, bellerinde kendir vardır. Şehre girer girmez dükkânları yağmalayacaklar, askerler (Türk) ve Ermeniler de onları kıracaktır. Söyleyin o adamlara benimde selamımı ulaştırın dağılsınlar gitsinler."* diyerek muhtemel çıkacak olayları önledi. Kozan'da komiser Mehmet bey'in çalışması ve aldığı tedbirler de şehirde bir çatışma ortamını engelledi.

Kozan'daki Hükümet yetkilileri Kozan'da herhangi bir olayın çıkmaması için Ermenileri ve Türkleri şehri savunmak için birlikte hareket etmeye çalıştı. Bu da gösteriyor ki bu olaylarda hükümet elinden geleni yapmaya çalışmış, kan dökülmesini önlemeye uğraşmıştır. Böylece Kozan da şehirde yaşayan Türkler de dışarıdan şehre gelebilecek saldırılara karşı Ermenilerle ortak hareket ederek muhtemel bir saldırıyı engelledi. Devlet hem Ermenilere hem de Kozan'da kalan Türklere silah dağıtarak savunma oluşturdu. Bu bakımdan Türklerin bu hareketi Ermeniler tarafından büyük bir takdirle karşılandı.²¹³ Osmanlı Hükümeti Kozan'da herhangi bir olayın olmaması için bir tabur askeri Kozan'a gönderdi.

Hatta Osmanlı Devleti olaylardan sonra Kozan Jandarma Binbaşısı Mehmet Efendi'ye takdirname ve maaş ödülü verdi.²¹⁴ Gösterdiği başarıdan dolayı Kozan mutasarrıfı ve belediye başkanı da taltif edilmiştir.²¹⁵ Yine bu olaylarda sağduyu davranan olayların büyümesine engel olan Osmanlı idarecilerine iftihar madalyaları da verilmiştir. Bunlardan Kozan Sancağı'nda olanlardan, isimleri tebit edilenler şunlardır: Eski Feke kaymamı Nuri Bey, Haçin Polis müdürü Ahmet Efendi, Kozan belediye reisi Halil ağazade Hacı Ağa, Ayşe Hocasade İsmail Efendi, İsa Mehmet oğlu Sabit Efendi,²¹⁶

Keveryan'a göre Kozan'daki Ermeni çiftliklerine ve değirmenlerine saldırırlar ki; bu Tılan'daki Ermeni mansatırının değirmeni ve çiftiliğini de kastedilmektedir.²¹⁷ Nitekim Osmanlı kaynaklarında da Tılan'daki Ermeni manastırı'nın vakfiyesi olan değirmen ve 10.000 dönümlük arazi üzerine kurulmuş

²¹¹ Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 104.

²¹² Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 104.

²¹³ Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyada'nın huzurunda bu olayı Ermeniler şöyle anlatmaktadır: 1311 ve 1325 (1895 v3 1909) senelerinde vuku bulan ihtilal ve iğtişahta hükümetten verilen silahla hariçten gelen çapulculara karşı günlerce yan yana Müdafâ ettiklerini içeriye (Kozan'a) yabancı sokmadıklarını şimdi ise iki cemaatin birbirine hasım edildiklerini söylemektedirler. Behçet Göçük'un anıları. Kütük, Milli Mücadele'de Kozan, 157-191.

²¹⁴ BOA, BEO ,3681 / 276042, Harbiye Nezareti'ne gelen yazı, 14 Kanun-u Evvel 325

²¹⁵ BOA, DH.MKT , 2824/17, Kilikya Katogikosu Sahak Efendi'nin Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgraf, 9 Mayıs 325.

²¹⁶ Seda Bayındır, Adana Ermeni İsyanı 1909, (Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1997, 127.

²¹⁷ Kévorkian, *a.g.e.* , 20.

olan çiftilge saldırılarda bulunulmuş, isimleri tesbit edilen kişiler bu davadan yargılanmıştır.²¹⁸

Bu konuda bu olaylar olduktan sonra bölgeye gelen Tanin Gazetesi yazarı Ahmet Şerif Ahmet Cevdet Çamurdan'ın bilgilerini doğrulayacak bilgiler verir. 1909 Adana olayları'nın Kozan Sancağına yansımaları Ahmet Şerif şöyle anlatmaktadır:²¹⁹ „Sis: 7 Mart 1910...*Faciada (Adana olaylarında) Sis etrafında beş altı bin kişi²²⁰ toplanarak şehri beş altı gün sıkıştırdıkları hâlde üzüntü verici bir durum meydana gelmemiştir. O vakit burada asker bulunmadığı gibi, hükümetin kuvveti, saldırılara karşı durumu da bilinmediğinden bu başarının sebeplerini Sis halkının ruhsal durumunda aranmalıdır. Sis'te çoğunluk Ermeni vatandaşlarımız da olup, bazıları manastıra sığınmışlar ve İslamla (Müslümanlarla) beraber başlarının çaresini, belanın giderilmesi sebeplerini düşünmüşlerdir. Yoksa yanlış hareketler, yanlış anlamalar, burasını mehfederdi. Ve pek feci olaylar meydana gelirdi. şehrin etrafında toplam binlerce cahilden meydana gelen kitle bazen galeyan ederek, bazen kendilerine yapılan nasihatları iteat belirtileri göstererek birkaç gün bekledikten, köylerde önemsiz hasarlar yaptıktan sonra dağılmışlardır. Herhalde Sis (Kozan) in hayat saifelerinde, bir başarı olmak üzere kaydedilmeli ve zikr olunmalıdır.*

Olayda halk (Feke halkı) buralarda taşkınlık göstermiş ise de üzüntü verici durumlar meydana gelmemiştir. Yalnız köylüler, Feke'ye gelerek Haçin'deki İslamların hayatlarının tehlikede olduğundan onları kurtarmak korumak için hükümetten silah istemişler ve istekleri kabul edilmiş, silahlanıp Hacin'e gitmişler.”*Şimdiki durumda Feke'nin İslam ve Ermeni halkı, pek güzel geçinmektedirler. Feke 16 Mart 1910*”

Olaylardan sonra Haçin halkına hükümetten 15-20 bin lira arasında yardım dağıtılmıştır. Benim bulunduğum günlerde de tüccar ve sanatkarlara Osmanlı Bankası borç veriyordu. Maddi ve manevi zarar gören vatandaşlarımız, şüphesiz yardıma muhtaçdırlar. Fakat bunun aşırı olması, kendilerini tembelliğe sevk edecektir zannediyorum. 20 Mart 1910

Adana olayları'nın Kozansancağı ile ilgili genel değerlendirme de de Tanin Gazetesi yazarı Ahmet Şefik ayrıca şunları da söylemektedir:²²¹ Bu liva (Kozan Sancağı) Adana olaylarındaki durumuyla iftihar edebilir. Kars'ta ve Sis'de ve Hacin'da toplanan halk, taşkınlık göstermişse de mesele galiyan derecesini aşmamıştır. Bunun sebebi yine halkın terbiyesinde ruhsal durumunda aranmalıdır. Yalnız Hacin'da birçok silahlar atılmış ise de üzüntü verici bir durum meydana gelmemiştir. Meşrutiyet hükümetinin adaletli ideresi, elbette bu acı hatıraları unutturacak, bu kanlı saifeleri kapatacaktır.”

Aynı şekilde Adana olayları, Kozan Sancağı'nın bir kazası olan Kadirli'de etkisini gösterdi. Kadirli Müftüsü Osman Nuri Efendi'nin gayretli çalışmaları

²¹⁸ Bayındır, a.g.e. ek bölümü.

²¹⁹ Şefik, a.g.e. 177- 194.

²²⁰ Ahmet Şefik olaydaki insan sayısını on kart fazla aktarmaktadır. O kadar kişinin buraya gelmesi mümkün değildir. 500 kadar kişi şehre gelmiştir.

²²¹ Şefik, a.g.e. 190.

neticesinde burada da Türk- Ermeni çatışması yaşanmadı.²²² İsyanında Sumbas ve Bozdoğan tarafları aşiretleri ve köylüleri elleri silahlı olarak şehre girmek üzere iken Sülemiş yakınlarında Müftü Osman Nuri Efendi, bu başıbozuklara hitaben *”Hristiyanlar asi olmadı, vurulacak olursanız cenaze namazınız kılınmaz.”* dedi. Böylece mutemel bir kanlı çarpışmayı önledi. Köylülerin ve aşiretlerin, yerlerine dönmelerini sağladı.²²³

Bu dönemle ilgili yine dönemin gazetelerinden Takvim-i Vakayı şu bilgileri vermektedir:²²⁴ *”Sis’e gönderilen Haçınlı aileler asker ve jandarma koruması altında memleketleri olan Haçin Kazası’na geri getirildi. Adana’nın Kars (Kadirli) Kazası’nda bulunan 700 kadar Haçinli tekrar memleketlerine gönderdiler. Olaylar sırasında yerlerinden ayrılmak zorunda kalan aileler köylerine geri yollandı. Hayat giderek normale dönmeye başladı.”*

Burada Ermeni kaynaklarının iddia ettikleri bir olayda Adana’ya giden bir Papaz kervanının Saygeçit Köyü’nün 1 km batısında Türkler tarafından katledilmesi ve 76 kişinin öldürülmesi hadisesidir.²²⁵ Miss Rose Lambert adındaki Saimbeyli Amerikan Koleji Müdiresinin taraflı ve abartılı bir şekilde anlattığı olayı bir başka Ermeni kaynağı, rakam vermeden bahsetmektedir.²²⁶ Olayı trajik bir duygu sömürsüne taşıyan Rosa, dramatik bir dille ve yalan yanlış yazdığı kitabını Amerika’ya döndükten sonra yazmıştır. Oysa Amerikan Bort teşkilatının kaynaklarında öldürülen papaz sayısı ikidir. Sekiz on da tüccar öldürülmüştür. Öldürenler de Sarıçam’da yerleşmiş olan eşkıyalardır. Bunlar yolda gördükleri insanları Türk- Ermeni demeden soyan haydutlardır. Bu olayı Türklere mal etmek çok yanlış ve yanlıdır. Kaldı ki bu olaydan sonra yapılan mahkemede Menemenci oğlu Hüseyin Bin Osman, İmamoğlu Çotlu Köyü’nden Gambur Ali Bin Hacı Osman ve ismi tespit edilemeyen bir suçlu toplam üç Kozanlı idam edilmiştir.

Sonuç olarak Adana Olayları’nın Kozan Sancağına yansımaları her iki tarafında sağduyulu davranması ve Osmanlı Devleti’nin yerinde müdahalesi sayesinde önemli bir hasar olmadan atlatılmıştır. Kozan Sancağı içinde Türk-Ermeni ilişkilerini önemli derecede büyük ölçüde etkileyecek büyük olaylar meydana gelmemiştir.

1909 Adana olaylarında alan Kozan Sancağı’nda ceza alanların isimleri şöyledir:²²⁷

1. Sis Kazalı Menemenci oğlu Hüseyin bin Osman, protestan vaizi katletmekten idam²²⁸
2. İmamoğlu Çotlu’dan Gambur Ali Bin Hacı Osman, katillikten idam,

²²² Çamurdan, *Kozanı Tanıyalım*, 105.

²²³ Yurtsever, *Kadirli Tarihi*, Ekrem Matbası, Adana 2008, 143

²²⁴ Karacakaya, *a.g.e.* 93.

²²⁵ Lambert, *a.g.e.* 33–42.

²²⁶ Kevorkyan, *a.g.e.*, 21.

²²⁷ Bayındır, *a.g.e.* , ek bölümü.

²²⁸ Saygeçit Olayından dolayı idam edilmiştir.

3. Saimbeyli'den Rupen veledi Panos Boyacıyan, Medhal-i katl 15 sene kürek
4. İmamoğlu Musulu Köyü'nden Halef oğlu Şahi, refikini kalt. Üç sene,
5. Kozan'dan Gökderiyan Karebet Efendi (avukat ve ermeni komitacı) cerayim-i adide suçundan üç sene
6. Haçin'den Zeyneloğlu Osman, 15 sene
7. Haçin'den Bilal oğlu Abdullah, Yayık oğlu Gökçe Mehmet- Akpınar- Soğanyan Sahak'ı itlaf etmek ve firardan 5 sene
8. Kadirli'den Efşar Rıhlı – Kiruh- beş sene
9. Kadirli'den Kürt Yusuf, yaralamadan üç sene
10. Sis (Kozan) dan Çerkez Hasan erbab-ı müfsık olması, beş sene
11. Mustafa Kahya oğlu Ömer beş sene, Deli Ali biraderi hacılar, beş sene,
12. Haçin'den Kör Ali, beş sene
13. Haçin'den Çırçıroğlu Sarkis Pecanoğlu mühebbet
14. Kozan'dan Hasan Kahyaoğlu İbrahim, onbeş sene, Köylerinde Daver ve Marninas'ı katletmekten, Abdullah mühebbet, Mustafa Kahya oğlu Ömer kahyaoğlu beş sene
15. Hamam Köyü'nden Terzi Rüştü Oğlu Yusuf, Tılan Çiftliği ve tebayı yağma
16. Topal Mustafa Çöde, Fettah oğlu Bayram üçer sene
17. Haçin'den Dökmeci Zübük oğlu Badasor Bomba imal etmekten ve bulundurmaktan
18. Haçin'den Tüccar Hacı Mustafa, onbeş sene
19. Haçin'den Ahotor Kel Halil, onbeş sene
20. Kadirli'den Molla Mahmut oğlu Halil İbrahim, Kadirli'deki katil madesinden on sene,
21. Kadirli'den Zabtiyelikten mahrec Molla Ali, üç sen kürek,
22. Kozan'dan Cuma'nın oğulları Osman dede –Çatalhöyük- cebren kız kaçırıp nikah eylemekten üç sene, Birabeyi Senyo üç sene,
23. Haçinli Kahveci Panahor beş sene ,
24. Haçinli Sahibinin oğlu üç sene

25. Feke'den Mehmet Çavuş, katillikten mühebbet, Molla Mehmet (Akkepa) onbeş sene, Ali'nin oğlu Hasan namı diğer Hayali menkit. Onbeş sene
26. Sis'ten Muhazir Kürt Saho, katillikten onbeş sene, Deli Ali- (Havan) beş sene, Muhtar Kavrun oğlu Osman Kahya, üç sene
27. Kozan Hamam Köyü'nden Kürt Hacı, Hamam Köyü'den Sülo oğlu Osman, Hacılar Köyü'nden Ceviloğlu Ali, üç sene
28. Haçin'den Keçeci oğlu Arşak, on sene
29. Haçin'den Yılık oğlu Hrand Şıkırdımyan, Kör Nazar, Çıkırıkçı oğlu Zadik, Refik Mulazım(Teber) Efendi'yi öldürmek ve Ağnam Tahsil memuru Ömer efendiyi yaralamak ve miri akçesini garp etmek. Körpeşanlı Hacı Ali Ağa ve eşini öldürüp ve eşyalarını gasp etmekten mübebbet aynı suçtan Komşu Besum Bıçakçı Karebet, Doktor Hacı, Aşir oğlu Karebet onsene. Bağburdaroğlu Hamparsum, Hans oğlu Kalas parsum Keşiş, birsene
30. Haçinli Hans oğlu Mihran, Acem oğlu Arşak, Adana vilayetinde kanlı Pazar mahallesinde mülazımı muhteber Efendiyi ve Hacinli Ağnam tahsil memuru Hacı osman Efendiyi yaralamak ve garptan onbeş sene
31. Kozan'ın Turunçlu Köyü'nden Cabbar Ali bin Reşit, mübebbet
32. Kozan'ın Hacılar Köyü'nden Topal Abdullah Bey
33. Kozanlı Gökderilan Karebet , Tüccar Şevki, fiili kaltden Mühebbet, cezalara çarptırılmıştır.²²⁹

Bazı isimlerin iki defa zikredilmesi birden çok olaydan yağılanmalarından kaynaklanmaktadır.

1.17. I.DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ERMENİ İLİŞKİLERİ VE SÜRGÜN

O Zamana kadar tarihin kaydettiği en büyük ve kapsamlı savaş olan I. Dünya Savaşı gerek Türkler ve gerekse Ermeniler için büyük yıkım olmuştur. Ayrıca bu savaş Türk- Ermeni ilişkileri açısından geriye dönülmez sonuçlar doğurmuştur.

Osmanlı Devleti seferberlik ilanı ile genç Türk nüfusu silâh altına alıp, on cephede savaşırken Anadolu'da yaşayan Ermenilerin hayatlarında çok önemli değişiklik olmamıştır. Anadolu'da bu kadar nüfus Ermeninin bulunması Osmanlı Devleti için önemli bir güvenlik sorunu idi. Özellikle Ermenilerin Rusya ve diğer devletlerle işbirliği, Anadolu'da yaşayan Türkler için büyük bir tehlike arz ediyordu. Bunun için Osmanlı Devleti Tehcir kanunu çıkararak Anadolu'da yaşayan bazı Ermenileri savaş bitinceye kadar Osmanlı toprağı olan Suriye ve Irak topraklarına mecburi göçe tabi tuttu.

²²⁹ BOA, Y..MTV., 273 / 157, Adana Vilayeti'nden giden yazı, 20 Nisan 1321.

Osmanlı Devleti bu göç kararı gerekçesini şöyle açıklamaktadır: Savaş mıntıkasının yakın bölgelerinde oturan Ermenilerin bir kısmı ordunun hareketini zorlaştırır davranışlarda bulunmakta, halka saldırılar yapmakta ve asilere yataklık etmekte olduklarından Van, Bitlis Erzurum, vilayetleri ile Adana Mersin, Kozan, Cebel-i Bereket (Osmaniye) kazaları Maraş'ın merkezi hariç Maraş mutasarrıflığı, Halep Vilayeti'nde, İskenderun, Belen, Antakya kazalarında yerleşik Ermenilerin yerleri değiştirilecektir. Bunlar Musul ve Zor Mutasarrıflıkları'nın, Van Vilayeti ile bitişik kuzey kısımlarına, Halep Vilayeti'nin doğu ve güney doğusuna, Suriye Vilayeti'nin doğusuna nakledilecektir.²³⁰

Bu göçten Kozan Sancağı da nasibini alarak bazı istisna hariç Ermeniler Suriye'ye mecburi göçe tabi tutuldu²³¹. Bu tehciri gerçekleştirmek üzere Yarbey Galip Bey komutasında bir ordu 1915 yılının Mayıs ayında Kozan'a geldi. Kozan Hükümet Konağı avlusunda Türk ve Ermeni halkı toplayan Galip Bey gayet sert bir nutukla; aldığı emir üzerine Ermenileri tehcir etmeye memur edildiğini beyanla en ufak bir karşı koymaya karşı gerekli işlemin yapılacağını bildirdi.²³²

Sis'teki Ermenilerin sürgününü bizzat yaşayan Kuvveyi Milliye de aktif olarak çalışan Ahmet Cevdet Çamurdan, Kozan şehir merkezindeki Ermenilerin sürgünü hakkında şu bilgileri yazmaktadır:²³³ “Kozan ve çevresinde birçok Ermeninin bulunması vesilesiyle sürgün edilmesine emir verilmiş ve bu emri tatbik için Yarbey Galip Bey komutasında bir tabur asker Kozan'a gelerek Sis, Feke Kars ve Haçin ilçeleri dâhilinde Ermenileri sürgüne tabi tutmuştu. Kozan dâhilindeki Ermeniler de Türkler arasında o zamanlar hiçbir husumet ve düşmanlık mevcut olmayıp eskiden çıkan isyan ve ihtişaşda²³⁴ bile aralarında gönül kırıcı hareketler olmadığı için Kozan Ermenileri ile Türkler birbirini severler ve iyi geçinirlerdi. Onun için Sis Kasabası'ndaki Ermenilerin tehçir edilmemesi hakkında başta “*Büyük Hoca*” (namı ile mağruf Çamurdanzade Hacı Mustafa Efendi (1876 da Kozan Milletvekili olan kişi) olmak üzere Kozan'ın ileri gelenleri bir heyet halinde Ermenileri sürgüne memur olan kumandan Galip Bey'in nezdine gitmişler, Kozan Ermenilerinin sürülmemelerini istemişler ve bunlardan gelecek her türlü mesuliyeti deruhte edeceklerine dair teminat vererek ricada bulunmuşlar ise de Galip Yarbey Bey cevaben ”*Ben bunları sürmeye Dâhiliye ve Harbiye Bakanlığının emriyle memurum, Bu emri yerine getirmek benim vazifemdir. Ancak bu makamlardan yeni bir emir gelirse durdurabilirim. Yoksa cümlesini sürmeye memur ve mecburum.*” cevabında bulunmaları üzerine Kozanlılar bu Ermenilerin sürülmelerine mani olamamışlar, sürüldüklerinden dolayı üzölmüşlerdi.

Yalnız bu göçten kırk kişi kadar Nalbatyan ailesi muaf tutuldu. Bu Kozan Milletvekili Matios Efendi'nin Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulunması ve tehçirin Ermeni milletvekili ailelerini muaf tutmaları sonucu idi. Ermenilerin

²³⁰ Karacakaya, *a.g.e.* , 254 nkl. BOA. MV.198/24 ; Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin sevk ve iskânı, 155.

²³¹ Çelik, Ermenilerin Zorunlu Göçü, 43 ; Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, 49.

²³² Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 108.

²³³ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 168-169.

²³⁴ 1909 Adana Olaylarını kastetmektedir.

Kozan'dan çıkarılmasına Ermeniler kadar Türkler de üzüldü.²³⁵ Hatta Kozanlı Türkler, Ermenileri yolcu dahi ettiler.

Aynı durum Kadirli'de de yaşandı. Kadirli'de de Türk Ermeni dostluğu diğer yerlere nazaran çok iyi idi. Hatta Ermenilerin tehciri sırasında Kadirli Müftüsü Ermenileri kağınlara bindirerek Osmaniye'ye kadar götürdü. Oradan trene bindirilen Ermeniler Halep bölgesine gönderildi.²³⁶ Kadirli müftüsü dahi bu Ermenilerin Osmaniye'ye taşınmasına yardımcı oldu.

Sürgün olayında en sorunlu bölge yine Saimbeyli idi. Kozan'daki göç işini bitiren Yarbay Galip Bey, 14 Mayıs 1915'de Saimbeyli'ye geçti.²³⁷ Birkaç gün şehirde durumu inceledikten sonra 18-19- 20 Mayıs tarihinde şehrin ileri gelen yaşlı Ermenileriyle görüştü. Son derece nazik bir biçimde²³⁸ kentin tüm silahlarını, bütün ordu firarilerini ve diğer kanun kaçaklarını teslim edilmesini istedi. Bu taleplerin uyulmasını istedi. Taleplerinin yerine getirilmesi halinde buradaki Ermenilere hiçbir şekilde zarar verilmeyeceğine şerefi üzerine yemin etti.

Şehirdeki silahların ve kaçakların teslim edilmemesi üzerine daha sert bir tutum izlemesi üzerine şehirdeki Ermeni ileri gelenleri Amerikan Koleji Müdiresi Cold'tan fikir aldılar. Ermeniler iki gruba ayrılmışlardı bir grup teslim olalım silahları verelim diyordu. Bir grup ise teslim olmayalım silahları vermeyelim teslim olursak hepimiz öldürülürüz görüşünü savunuyorlardı. Amerikan Koleji Müdiresi Cold, itaat edilmesi fikrini destekledi.²³⁹ 23 Mayıs 1915 günü şehirde üç-dört dışında bütün firariler teslim oldular. Ve silahları da teslim ettiler. Amerikan Koleji Müdiresinin verdiği bilgilere göre Koskoca 10.000 i aşan nüfuslu Saimbeyli'den 90 tane silah çıkmıştır. Bu Ermenileri masum göstermeye yönelik bir çarpıtmadır. Çünkü o tarihte Yarbay Galip Bey yakalanan silahların ve bomba yapımında kullanılan mağaranın resmini çektiler ve Osmanlı Devletine raporla sunmuştur. Gold'un verdiği bilgilere göre Hacı'dan çıkartılan Ermenilerin evlerine otuz kadar balkan muhaciri Türk yerleştirilmiştir.²⁴⁰ Gold; bu konuda şöyle demektedir: "*Hacı Ermeni ailelerinin tehcirinden kısa bir süre sonra hükümet onların yerlerini alacak yaklaşık otuz muhacir ailesini gönderdi. Bu talihsiz insanlar (Balkan göçmeni Türkler) Balkan Savaşı sırasında Rumeli'nden gelen muhacirlerdi. Türk Hükümeti tarafından bir yerden bir yere gönderilerek, iki yıldır dolaştırmaktaydılar. Ve sonunda aynı kendileri gibi aylarca dolaştırılacak ve evsiz kalacak insanlardan boşalan evlere yerleşiyorlardı. Kentin bize yakın ucuna dört aile yerleşti. Hemen dostluğumuzu göstermeye karar verdik. Onlarda dokunaklı bir şekilde karşılık verdiler. Dostluklarını sunmaya geldiler ve bize içlerini açtılar. İlk geldiklerinde erkekler çalışmaktan bitkin düşmüşler, hepsi hastaymış ve ateşler içinde kıvranıyormuş ve geldikleri köyde sadece iki çocuk yaşıyormuş. Kadınlardan biri bir*

²³⁵ Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 107.

²³⁶ Kaynak kişi; Sefa Vayisoğlu, 2006 Mayıs.

²³⁷ James Bryce- Arnold Toynbee, *a.g.e.* , II , 275.

²³⁸ Bu tabir olayları anlatan Amerika'ya ulaştıran Saimbeyli'deki Amerikan Koleji Müdiresi Bayan Cold tarafından kullanılmaktadır. Bu bilgiler Bayan Cold tarafından 25 Ocak 1916 tarihinde Lares Nevs Concerning Amerikan and Syrian Sufferes'da yer almıştır. (New York: Amerikan Ermeni ve Süryanilere Yardım Komitesi)

²³⁹ James Bryce- Arnold Toynbee, *a.g.e.* , II, 275.

²⁴⁰ James Bryce- Arnold Toynbee, *a.g.e.* II, 281.

evde bu kadar kalabalık yaşamak zorunda kalmalarının zorluklarından bahsetti ve sadece bu acıların ne demek olduğunu bildiklerini söyledi."²⁴¹

Saimbeyli ve Kozan, Adana ve Mersin de yaşayan Ermenilerin ertelenen sevkleri de 4 Ağustos 1915 tarihinde gerçekleştirme emri verildi.²⁴² Ancak Amerikan misyoner okullarında okuyan Ermeni çocukları bu sürgünden muaf tutuldu²⁴³. Tehcir işi kabileler halinde bütün yaz sürdü.

Feke'deki Ermeni sevki hakkında Amerikan Koleji Müdiresi Bayan Gold şu çarpıcı ifadeleri anlatmaktadır²⁴⁴ *"Feke ve Yerebakanlı Müslümanlar köylerindeki Ermenilerin tehcirinden dolayı çok üzgündüler. Ermeni hemşerilerin tamamen suçsuz olduklarını hiç silahlarının olmadığını barış içinde yaşadıklarını ve kendileriyle dost olduklarını söyleyerek köylerinin esnaf ve zanaatkarları olduklarını ekliyorlardı. Bütün bu çabaları sonucunda sevklerini yaklaşık üç ay ertelemeyi başarmışlardı. Fekeli Türkler bütün bu onurlu tutumlarından dolayı özellikle anılmalıdır."*

Feke'deki ve Yerebakan'daki Ermeniler sürgüne gönderilirken daha önce Müslümanlığı tercih etmiş olan Tapan'daki Ermeniler bu sürgünden muaf tutulmuşlardı.

Bu tehcir sırasında Bayan Gold, Saimbeyli müftüsünün tehcir olayına fetva vermediğini iddia etmektedir ki anılarında bu konu ile ilgili şunları söylemektedirler:²⁴⁵ *Alay beyi, ilk geldiğinde müftüyü çağırdı ve yaptıklarına onay vermesini istedi; fakat müftü bunu reddetti. Ve yaptıklarını doğru bulmadığını söyledi."*

Ancak Alaybeyi'nin böyle bir olayda fetva istemesi hiç de normal gelmemektedir. Çünkü askeri işlerde bir yarbayın, bir ilçe müftüsünün fetvasının istenmesi gibi bir uygulama Osmanlı Devleti'nde yoktur. Fetva istense şeyhülislam fetvasıyla bu iş halledilir mahallî fetvalar alınmazdı.

Bu sürgün sırasında kunduracı, demirci, kalaycı, semerci gibi Ermeni zanaatkarların sürülmesi, bölgedeki sosyal hayatı olumsuz etkilemiştir. Nitekim bu konuda Türk kaynakları da bilgiler vermektedir. Aynı konuyu bayan Gold da Amerika'ya gönderdiği raporda anlatmaktadır.²⁴⁶

Amerikalı misyoner Bayan Gold, sunduğu raporlarda kendi niyetini ele vermektedir. Raporun bir yerinde Türklerin yaptıkları için şöyle dilekte bulunmaktadır²⁴⁷ *En büyük arzum bir aziz Ali veya Osman veya Muhammed görmektir. Dilerim İsa, kanının meyvesi olarak pek çok Türk Hristiyan görür."*

²⁴¹ James Bryce- Arnold Toynbee, *a.g.e.*, II, 281.

²⁴² Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin sevk ve isyanı, 206.

²⁴³ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin sevk ve iskânı, 312.

²⁴⁴ James Bryce- Arnold Toynbee, *a.g.e.*, II, 280.

²⁴⁵ James Bryce- Arnold Toynbee, *a.g.e.*, II, 79.

²⁴⁶ James Bryce- Arnold Toynbee, *a.g.e.*, II, 279.

²⁴⁷ Bryce- Arnold Toynbee, *a.g.e.*, II, 292.

Tehcir sırasında Adana Vilayeti'nde sürgüne gönderilen Ermeni nüfus toplam, 46.031 dir.²⁴⁸

1.18. I.DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA KOZAN'DA MEYDANA GELEN EŞKİHALIK OLAYLARI

I. Dünya Savaşı bütün şiddetiyle devam ederken Kozan Sancağı'nda devlet kontrolü kalmadı. Birçok yerde asker kaçakları, dağlara sığınarak bölge halkını soymaya, köyleri ve çiftlikleri basmaya başladı. Halkın mal, can ve namus güvenliği kalmadı. Ömer Lütfü Bey'in ifadesiyle bölge askerden kaçan firarilerin ve eşkıyaların hâkimiyetine geçti. Böylece çevrede zengin olan Türk ve Ermeni çiftliklerine baskınlar düzenlediler, yollarda tüccarlık yapanlar ve yolcular soyuldu.

Bu eşkıyalar arasında Kürt Reşit, Deli Habip, İnce Ali, Taşçı Bekir, Dana Buruk, Gizzik Duran, Arap Ali, Gâvur Ali, Kamafor Ali, Kazak Hasan, Pağnıklı Hacı Ahmet, Cılaz Ali gibi önemli isimler mevcuttu.²⁴⁹

Bunlardan en azılısı Kürt Reşit adındaki eşkıya idi. Ceyhan'ın Mercimek Köyü'nden Sami oğlu Süleyman Ağa'nın evinde işçi olarak çalışan Kürt Reşit, arkadaşları Abdurrahman, Memo ve Nuri adlarında üç arkadaşı ile bir şeyi bahane ederek Süleyman Ağa'yı öldürdüler. Yanlarına 25 – 30 kişi alarak eşkıya oldular.²⁵⁰ Askeri kıyafetler giyerek karakollar ve zengin kişilerin evlerini bastılar. Kürt Reşit Kozan Milletvekili Matios Efendi'nin Ufacıkören'deki çiftliğini basarak yeğeni Puzant Nalbatyan²⁵¹'i kaçırmak için 5000 altın fidye istedi. Araya giren Karabucaklı Dağlızade Ökkeş Efendi'nin yardımlarıyla paranın Anavarza'da belirtilen bir mağaraya bırakılmasıyla Puzant Nalbatyan kurtarıldı.²⁵²

Kürt Reşit, Bağtepe Köyü'nün ağası Hacı Abdurrahman Efendi'nin de evini basarak burayı da yağmaladı. Hamam Köyü'nün Kamışovası zenginlerinden Devecioğlu'nun başına sıcak su dökerek öldürüp bütün parasını aldı. Kürt Reşit, mahiyetiyle birlikte jandarma elbisesi giyerek, Kadirli eşrafından Coşkun ailesinin dayıları olan Halil Ağa'nın çiftliğine vardı. Halil Efendi'ye; Kürt Reşit'i takibe gideceğiz, silahını al, atına bin bizimle beraber gel dedi. Kürt Reşit'i simaen tanımayan Halil Efendi atına binerek köyden uzaklaştı. Kürt Reşit, Halil Ağa'ya Kürt Reşit'i bulursan ne yaparsın diye soru sorunca Halil Ağa "derhal öldürürüz" demesi üzerine jandarma kılığındaki bir eşkıya silahına sarılarak Halil Ağa'yı orada öldürdü.²⁵³ Kürt Reşit adamına kızarak "şimdi bizi mahfettin" diye bağırды.

Halil Ağa'nın öldürülmesiyle Kadirli halkının da galeyana gelmesiyle ve Çerkez Nuri Çavuş, Köseli Pınar Köyü'nden İspir Ağa, kardeşleri Mustafa ve Hacı Musa, Karabacak Köyü'nden Kale Musa Hoca, amcası kardeş Ahmet, Çankaza Köyü'nden İmirza Ömer'in kardeşi Ahmet Çavuş da katılmasıyla kırk elli kişi

²⁴⁸ Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak'ı Metrukası*, Everet Yayınları, İstanbul, 2009, 77

²⁴⁹ Çamurdan, *Kozan ı Tanıyalım*, 115–116.

²⁵⁰ Avluklu Ahmet Torun Hatıratı, 8 (basılmamıştır).

²⁵¹ Osmanlı Arşivlerinde Nalbatyan'ın kardeşi olarak görülmektedir. Bknz.Sinasi Orel- Süreyya Yuca, *a.g.e* 306-307.

²⁵² Çamurdan, *Kozan ı Tanıyalım*, 115 ; Sinasi Orel- Süreyya Yuca, *a.g.e*, 306-307.

²⁵³ Tevfik Coşkun, *Kadirli Milli Mücadelesi ve Hatıratlar*, Kadirli Basımevi, Kadirli 1967, 11.

Kadirli müfreze kumandanı Hamdi Bey'in başkanlığında Kürt Reşit'i aramaya çıktılar.²⁵⁴ Aramalar sonucunda Kürt Reşit'in bir mektubu Tavlaslı Çapar Hüseyin adında bir Kürt'ün koynunda bulundu. Çapar Hüseyin'de bulunan mektup, Kozanlı Nalbantyan'a yazılmış bir fidye mektubuydu. Mektupta; "*Filan gün Saimbeyli'nin Yardibi Köyü'nde Musa Kaha'nın evinde olurum. İstediğim parayı getir çocuklarını kurtar. Gelmezsen çocuklarının ikisini de keserim.*" demektedir.

Bu mektubun bulunmasıyla Saimbeyli'nin Yardibi Köyü'ne varılarak Kürt Reşit ve adamları sıkıştırdı. Aynı zamanda Saimbeyli jandarma Kumandanı olaydan haberdar edildi. Saimbeyli Jandarma kumandanlığı Arnavut Mustafa Çavuş başkanlığında bir müfreze oluşturularak Hamdi Bey'in müfrezesine katıldı.²⁵⁵

Kürt Reşit, Jandarma ve Halil Efendi'nin akrabalarının takibiyle Saimbeyli'nin Yağbasan Köyü'nün Yardibi mevkiinde öldürüldü. Kürt Reşit'in başı kesilerek ekmek sacının İçinde Kozan'da Hoşkadem Camii'nin hemen doğu kısmındaki tarihi dut ağacının altında ve Kadirli'de halka teşhir edildi. Daha sonra kafası Adana'ya gönderildi.²⁵⁶ Kadirli Edebiyat öğretmeni Ali Kocaman, Kürt Reşit'i öldüren kişinin İspirlilerden Sarı Çiçek adında biri olduğunu anlatmaktadır.²⁵⁷

Diğer bir eşkıya, Deli Habip'tir Deli Habip Kürt Reşit gibi, ilk önce Nalbantyanların çiftliğini bastı. Sonra Bağtepe Köyü'nde Kurtlu Uşaklı Hacı Efendi'nin evini basarak yağma yapmaya kalkıştı. Donsuz aşiretinden olan Deli Habip, etrafına topladığı Karsantılı eşkıyalarla çapulculuk yaptığı için jandarma takibi yapılarak Karsantı/ Aladağ'ın Kısık mevkiinde jandarmalar tarafından öldürüldü.²⁵⁸ Deli Habip Kürt Reşitten önce eşkıyalık yapmıştır. Deli Habip'in Nalbantyanların çiftliğine saldırması Kürt Reşitten on yıl önce 1909 olayları sırasındadır.

Sonradan Kuvveyi Milliye'ye büyük emekleri olan Gizzik Duran da o dönemin önemli eşkıyalarındandı. Askere gitmeyen Gizzik Duran, atıcılığı ve dağlarda gizlenmesiyle ünlüydü. Birçok eylemlere katıldı. Saimbeyli'nin Çeralan Köyü'nden Mustafa ve Mehmet adlı iki kardeşi Zoplar Kısığı'nda öldürdü.²⁵⁹ Bu kardeşlerin babası Dede Kâhya şikâyetçi oldu. Fakat Gizzik Duran yakalanamadı. Jandarma Yüzbaşı Ahmet Tevfik Bey;" *Savaş bitti. Osmanlı hükümeti de bitti. Ülke işgale giriyor, Kimsenin kovuşturmasını yapmıyoruz. Herkes evine dönebilir.*" dedi. Bu söze inan Gizzik Duran, Cumhurlu Köyü'ndeki evine gelince yakalanarak Kozan Cezaevine kondu.²⁶⁰

²⁵⁴ Avluklu Ahmet Torun. a.g.h. , 8 .

²⁵⁵ Avluklu Ahmet Torun, a.g.h. , 9 .

²⁵⁶ Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım* , 116 ; Tevfik Coşkun,Kürt Reşit'in Sivas'ta öldürüldüğünü yazmaktadır. bnz. a.g.e. , 11.

²⁵⁷ Kaynak kişi :Ali Kocaman; Kadirli 1955 doğumlu. görüşme tarihi 10.09 2006

²⁵⁸ Kaynak kişi Bağtepe Köyü'nden Osman Kütük. 1936 doğumlu. Bazı anlatımlarda da Uzun Yayla'da öldürüldüğü belirtilmektedir. Kaynak Kişi: Elif Akyıldız. 1940 Adana-Kozan doğumlu. Görüşme tarihi, 11 Mayıs 2009.

²⁵⁹ Gizzik Duran'ın oğlu Mustafa Ölmez, babasına iftira atıldığını bazı soygunlar yaptığını fakat ne kadar faili meçhul cinayet ve olay varsa babasından şüphelendikleri için babasının üzerine kaldığını anlatmaktadır. Röportaj Mustafa Ölmez 1930 Saimbeyli doğumlu tarihi. 26 Haziran 2005.

²⁶⁰ Onar, *Saimbeyli*, 363.

Kozan işgale uğrayınca kimin yaptığı kesin olarak bilinmiyorsa da mahkûmlar serbest bırakılarak evine döndü. Gizzik Duran daha sonra Kuvveyi Milliye'nin ilk silahlı teşkilatına katılan kişi olarak ve Kozan Dağları'nda Ermenilerin ve Fransızların en korktuğu kimse oldu. Aynı zamanda Kozan Dağlarında ilk kurşunu atan kişi unvanını aldı.

Bir başka eşkıya da Arap Ali'dir. Arap Ali Feke'nin Keklikçi Köyü'ndendir. Feke'nin Yerebakan Ermenileriyle aile kavgası olmuş Arap Ali'nin dayısı Ermenilerce öldürülmüştü. Bu olay üzerine Ermeniler karşı dağa çıkan Arap Ali, Türk halkına kötülüğü olmayan biri olarak tanınmaktadır. Bir ara ince Ali ile yakalanan Arap Ali daha sonra kurtulmuştur.²⁶¹ Kuvvayi Milliye'ye Gizzik Duranla ilk katılanlardan ve Tufan Paşa'nın Andırın'a kadar gitmesinde yol arkadaşlığı yapan, Feke'nin Milli kuvvetlerce alınmasını sağlayan Milli Mücadeleye önemli hizmetleri olan bir kahraman oldu.²⁶² Feke, düşmandan alınınca Ermenilerden öğ alma yoluna gitmiş ve Yerebakan Köyü Ermenilerine savaş açmıştır. Hatta köyün muhtarı Kel Abraham'ı Feke Çayı üzerinde bulunan tahta köprüye asarak öldürmüştür. Bu durum Feke Kaymakamı'nın tepkisini çekmiş durum Mustafa Kemal'e bildirilmiş, Mustafa Kemal'de Kuvveyi Milliye Komutanları'na gerekli talimatı vermiştir.

1.19. KOZAN KATOĞİGOSLUĞU'NUN KUDÜS'E TAŞINMASI VE PATRİKANE NİZAMNAMESİ

I.Dünya savaşı yıllarında Osmanlı Ermenilerinin, Ermenistan'da bulunan Acmiyazin Katoğigosluğu aracılığı ile Rusya'ya olan bağlılığı, Osmanlı Devleti'nde ciddi sıkıntılar açtı. Savaşın zor yıllarında Acmiyazin Katoğigosluğu aracılığı ile Rusya güdümüne giren Ermeniler savaş sırasında Rusya tarafına çalışmaları Osmanlı Devleti idarecilerine radikal bir karar almaya zorladı.

Osmanlı Devleti idarecileri 1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesi'ni kaldırarak, "*Ermeni Katagigosluk ve Patrikliği Nizamnamesi*" adı altında yeni bir nizamname yürürlüğe koydu. Bu nizamname, 28 Temmuz 1332 (10 Ağustos 1916) tarihli Takvim -i Vakayi gazetesinde padişah iradesiyle birlikte yayımlanmıştır.²⁶³

Bu nizamnameye göre Rusya güdümündeki Acmiyazin Katoğigosluğu ile bütün ilişkiler kesilmiş, Sis ve Ahdamar Katoğigoslukları birleştirilmiş, İstanbul ve Kudüs Patrikanesi de bu katoğigosluğa bağlanmıştır.

²⁶¹ BOA, Adana vilayetinde icra-yı şikavet eden İnce Ali ve Arab Ali'nin yakalandığına dair. Bnz. BOA, DH.EUM.6.Şb 34/ 54Adana Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne giden telgraf, 9 Nisan 335

²⁶² Çamurdan, *Kilikya Olayları*, 415–417.

²⁶³ BOA, DH.ŞFR 73 / 25 , Ermeni Katoğikos ve Patriğine ait beratların gönderildiğine ve Patrikhane Nizamnamesi'nin Takvim-i Vekayi'de yayımlandığına dair Kudüs Mutasarrıflığı'na çekilen telgraf. 4 Şubat 320.

Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, 103, Karacakaya, a.g.e., 268.

Böylece, Kozandaki Katoğigosluk makamı kaldırılmış ve Kudüs'teki Mar Yakup Manastırı'na taşınmıştır.²⁶⁴ Buradaki Katoğigosluk makamına Kozan'daki Sis Katoğigosu Sahak II Efendi getirildi.²⁶⁵

I. Dünya Savaşı bitiminden sonra bu nizamname kaldırılarak 1863 nizamnamesi tekrar yürürlüğe girdi. Sahak Efendi Kozan'a dönmedi. Yağışe Efendi Kozan'daki Sis Katoğigosluğunu vekâleten 2 Haziran 1920 tarihine kadar yürüttü. Bundan dolayı Yağışe Efendi katoğikos vekili olarak tanınır.

1.20. YAVER MICIRIKYAN KIRKOR EFENDİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ

Ermeniler I. Dünya Savaşı sırasında Suriye'ye sürülmüştü. Bu sürgünden muaf tutulan kırk kişiden biri de Yaver Mıdırıkyan Kirkor Efendi²⁶⁶ ve ailesidir. Yaver Kirkor, Kozan Milletvekili Matiyos Nalbatyan'ın anne tarafından akrabasıdır. Bundan dolayı sürgüne tabi tutulmamıştır. O zamanlar Kozan'ın en zengin kişileri arasındadır. Kozanlı Türklerle ve devlet ricali ile çok iyi geçinen bir Ermenidir. Birçok Türk dostu vardır. Bunlardan Dağlızade Ökkeş Efendi hem yakın arkadaşı hem de iş ortağıdır. Ayrıca Sarioğulları ile de iş ve dostluğu vardır. Belediye başkanlığı yapmış Yusuf Ağazade Hacı Ağa, Yaver'in hem iş ortağı hem yakın arkadaşıdır.²⁶⁷ Devlet ricali ile de çok iyi geçinen biridir. O zamanlarda Kozan'da bulunan bütün devlet yöneticisi ve memurlarıyla gayet yakın ilişkileri vardır. "Yaver" lakabını de işte bu yüzden yani Türklerle iyi ilişki kurduğu ve Kozanlı idarecilerle iyi geçindiği devlet hizmetinde bulunduğu için almıştır.²⁶⁸ Ancak Yaver'i sevmeyenlerde vardı. Nitekim Halil Topaloğlu anılarında Yaver'in hınçak üyesi olduğunu belirterek "Arının beyni tabirini kullanmaktadır."²⁶⁹

Yaver, bir akşamüstü saat sekiz sıralarında Kozan'a yeni tayin olunan Muhasebeci Hamdi Bey'in evine misafirliğe giderken yolda Cezmi Cetinel'e devlet tarafından verilen evin hemen yanında bugünkü ilçe jandarma bölüğünün kuzey batısında Kozan Belediye kâtibi Ali Arık tarafından vurularak öldürüldü²⁷⁰

Yaver Kirkor'un öldürülme sebebi olarak Kozan kamuoyunda çeşitli söylentiler mevcuttur. Kimileri Yaver'in öldürülmesini adi bir cinayete bağlarken kimileri de bu işin vatan ve millet adına yapıldığını anlatmaktadırlar.

²⁶⁴ Karacakaya, a.g.e. , 268.

²⁶⁵ Onun için Ermeniler son Katogigos olarak Sahak Efendiyi kabul ederek ölümünden sonra Sahak Efendi'yi mumlamışlardır. bugün Beyrut'taki Antilyas müzesindedir.

²⁶⁶ Bugün Kozan'ın en görkemli eski Konağı Olan Yaver'in Konağı'nın sahibidir.

²⁶⁷ Sarioğulları'dan Hacıağa, Yaver Kirkor'un sahip olduğu konağı yaptırmıştır. Karısı manastıra yakın olduğu için Ermeni nüfusunun çoğunluğunun burada yaşadığı için,evin satılmasını Türklerin yoğun olarak yaşadığı bir yere bu konağın yapılmasını istemiş Sarioğlu Halil Efendi de bu konağın aynısını sadece onbeş santim küçüğünü bugünkü duvarı kalan ve İnkılap İlköğretim okulu güneyindeki konağı yaptırmıştır. Kaynak Kişi:Suna Çetinel.

Sarioğlu.. 'nun torunu.

²⁶⁸ Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 108-112, a.y., *Kilikya Olayları*, 186-187.

²⁶⁹ Metin Topaloğlu, Cezmi yurtsever, *Kozanlı Milli Mücahit Halil Topaloğlu'nun Anıları*, Ekrem Matbası,Adana, 2002, 160-163.

²⁷⁰ Çamurdan, *Kozanı Tanıyalım*, 114 , Yaver'in kim öldürdüğüne dair değişik riyayetler vardır. Başlangıçta kimse bu suçu kabul etmedi. Ancak Kozan kurulunca Yaver'in öldürülmesi bir kahramanlık vesilesi yapılarak bu işi birçok kişi üstlendi, **İdem Köyü'nden Molla Bekir ile Arslanlı köyünden Güdük Ali Yaver'in öldürülmesinde ismi geçen Kozanlılardır.**

Ahmet Cevdet Çamurdan, Yaver Kirkorun öldürülmesi konusunda şöyle yazmaktadır²⁷¹; "Kozan Ermenilerinden en akıllı, zeki, hürmete saygı ve birçokları tarafından sevilen, sayılan, Yaver Kirkor Efendi adında bir zat var idi. Bunu sevenler olduğu gibi çekemeyenleri de çoktu. Bu Ermeni de tehcirden hariç tutulan 40 nüfus Nalbant ailesine dâhil olduğu için, ailesi efradı ile birlikte tehcir edilmeyerek Kozan'da kalmıştır, hükümete sadakati dolayısıyla bu Ermeniye birçok devlet hizmetleri de parasız olarak gördürülürdü. Bu itibarla Kozan sancağının mutasarrıfı, muhasebecisi, askerlik şube reisi, jandarma kumandanı gibi hükümet büyüklerinin daima arzularını tatbik eder ve onlardan büyük himaye görürdü.

1918 yılı aşarı, Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi %12,5 alınırken bu miktara o zaman iâşe namı ile %25 de ilave edilerek, %37,5 çıkarıldığından bu tahammülü kabil olmayan vergi ahaliyi çok zora koşmuş, onun için her çiftçi harmanlarına kaçırarak az göstermeye başlamışlardır. Emanet suretiyle idare edilen aşarın tahakkukuna memur olan adamların hemen hepsi vazifesini suistimal ediyordu.

Toplanan aşar adında buğday, arpa, yulaf gibi mahsuller Kozana getirilir, orada ambarlara konurdu. Bu ambarın iki memuru vardı, birisi Kozan Ağır Ceza Reisi Faik Kemal Bey'in dayısı Mehmet Efendi diğeri de; Kozanlı Arık Fakızade Naip Halil Efendinin oğlu Ali Efendi'ydi.

Bu aşar idaresinde çalışanlarla ambar memurlarının suistimal olduğuna dair ihbarlar yapılıyordu. Bu ihbarlar üzerine bunun tahkiki için bir memur icap ediyordu. Bu işi hakkı ile ifa edecek bir adam bulamadıkları için, o zaman adı geçen Kirkor Mıcırkıyan'a bu vazifeyi Kozan mutasarrıfı vermek istemiştir. Kirkor Efendi, Ermeni olduğu için bu vazifeyi ifa edemeyeceğinden dolayı af edilmesini rica eylemiş ise de, Mutasarrıf İhsan Bey'in; "*Bu vazifeyi yap.*" demesi üzerine, muhasib-i mesullük adı ile bu vazifeyi uhdesine almıştır.

Bu Ermeni'nin yapacağı tahkikat ve incelemelerle birçok yolsuzlukların meydana çıkacağından korkulduğu için Yaver'in öldürülmesi düşünülmüştür. Bunu imha edecek komitenin başı ise, o zaman ambar memuru Mehmet Efendinin yeğeni bulunan Kozan Ceza Mahkemesi Reisi Faik Kemal ile Kozan da iâşe memurluğu vazifesini yapan Tarsuslu Kadri "*Cin Kadri*" olduğu anlaşılmaktadır. Birçok suistimalleri söylenen Tarsuslu Kadri Kemal, çok zeki, çok cesur eli kalem tutan her işi yapmaya muktedir bir zat idi ki, bilahare Kozan Hapishanesi müdürlüğü de yapmıştır. Bu komitenin içerisine Kozan eşrafından Kurdoğlu Hulusi ile Sehlikoğlu Hasan Efendiler de dâhil olmuşlardır. Bunlar Kozanın o zaman en büyük çiftçilerinden ve patos sahiplerinden zengin adamlardı. Bu komiteye neden iştirak ettiklerini bilemeyiz.²⁷²

²⁷¹ Çamurdan, *Kozanı Tanıyalım*, 108–115.

²⁷² Aslında Ahmet Cevdet Çamurdan da Yaver'i bu görevde istemiyordu. Çünkü gerek ablasının kocası Kurtoğlu Hulusi Bey'in büyük arazileri olması ve büyük vergi verme zorunluluğu taşıması gerekse de Çamurdan ailesinin de toprak sahibi olması dolayısıyla vergi kaçırma isteği vardı. Nitekim Yaver'in görevden alınması için İstanbul'a çekilen telgrafta A. Cevdet Çamurdan'ın da imzası vardır. Bknz. Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 111.

Birde bu komiteye dahil olan Kozan'ın Aslanlı Köyü'nden Topaloğlu Halil Efendi vardır ki Bu zat akıllı, bilgili, zeki, ve aynı zamanda din dersleri okuduğu için Hoca sıfatını taşırdı.

Bu komutanın başı olan ceza reisi Faik kemal ve Tarsuslu Cin Kadri evvela muhasip-i mesul olay Yaver Kırkor Mıdırıkyan adındaki zatın aleyhinde bir telgraf hazırlıyorlar.

Bu telgraf İstanbul'daki sadrazama dâhiliye nezaretine, harbiye nezaretine hitaben yazılmıştır. Telgrafın meali “*Kozan mebusu Nalbantyan Metiyos ailesine mensubiyeti dolayısıyla tehciye tabi tutulmayan yaver Mıdırıkyan Kırkor Efendi, Arabistan'a²⁷³ sürülen Ermenilerden kaçanlarla askerden firar eden Ermenilere Nalbantyan Çiftliği'nde ve kendi evinde saklayarak hükümet büyüklerinin müzaharetini temin eylererek bunları muhafaza ediyor, silahlandırıyor ve ileride Türklere karşı saldırmak üzere hazırlıyor.*” şeklinde gayet ağır bir şikâyet telgrafını yazıyorlar, bu telgrafi Yaver Kırkor'un evvelce ortağı iken, ortaklıktan ayrıldığından dolayı aralarında husumet olan Halil Ağazade Hacı Ağa'nın oğlu Kamil Efendi'ye, bazı Kozanlılara imzalatmak ve telgrafi çekmek üzere varıyorlar. Bu telgrafi o zaman kayınbiraderi olan ve Ermenilerin baş düşmanı bulunan Mahfezade İbrahim Efendi'ye getiriyorlar. Onunla birleşerek beni arıyorlar, Mahmutlu mahallesinde Hacı Mahmut Saygılı Efendi'nin evinde olduğunu öğrenerek beni buluyorlar, ben o telgrafi okudum ve imza ettim. Bu iki merhum senin imzan kâfi değildir, başka imza ettirmek üzere beraber gideceğiz, dediler. Ben de bunlarla birleşerek evvela Şeyh Mehmet Efendi'ye, Şeyh Zade Fıtış Ahmet'e, Çulhacızade Köse Dayı Ali Efendi'ye, geceleyin evlerine giderek telgrafi bunlara imza ettirdik, telgrafi postaneye götürerek yukarıda adlarını yazdığım makamlara çektik ve bu telgrafın parasını ben verdim işte ilk hadise böyledir.

Aradan 5-6 gün geçtikten sonra saat 20.00 sıralarında bir silah patlıyor, küçük bir şehir olan Kozan Kasabası'nda bu silah sesinin nereden geldiğini ve ne olduğu sorulunca Yaver Mıdırıkyan Kırkor Efendi'nin Muhasebeci Hamdi Bey'in evinin kapısının önünde silahla vurularak öldürüldüğü anlaşılıyor.

Bu cinayet hadisesi üzerine Kozan Adliyesi tahkikata başlıyor. Kozan Savcısı Hayrettin Bey, Komitenin başı olan Ceza reisi Faik Kemal'in tesirinden kurtulamıyordu. Bu sebepten dolayı yapılan tahkikata hadise ile hiçbir alakası olmayan İdem köyünden Molla Bekir ile Arslanlı köyünden Güdük Ali adında Topallar ailesine mensup bir şahıs aleyhinde tahkikata başladılar ve bu iki adamı da firar ettirdiler.

Bunun üzerine; Yaver Kırkor'un çok yakın dostu olan Karabucaklı Ali Kâhyazade Ökkeş Efendi, yapılan bu cinayetten çok müteessir olduğu ve icra kılınmakta olan adli tahkikatında yanlış yollarda yürütüldüğü için İstanbul'daki Adliye Nezaretine Dâhiliye Nezaretine ve Adana vilayetine mahkeme aleyhinde şikâyetle bulunuyor. Yaver'in hakiki katillerinin meydana çıkarılması için lazım gelen teşebbüslere girişildi, vuku bulunan şikâyetler üzerine Adana'dan jandarma

²⁷³ Doğrusu şimdiki Suriye dâhilindeki Derh-i Zor vilayeti olacak.

alay komutanı Yarbay Hamdi Bey ve yanında Yüzbaşı Nail Bey bir kıta jandarma ile Kozan'a gelerek tahkikata başladılar.

İlk evvel Yaver hakkında yukarıda adlarını yazdığımız makamlara telgraf çekenlerin bu işte methalder olduklarını tahmin ederek telgrafhaneden telgrafi alıyorlar, bu telgrafın altında imzası olanların ifadesini almaya başlıyorlar. İlk önce telgrafi imza eden Mahfezade İbrahim “Kılıç” Efendi’yi²⁷⁴ celp ediyorlar, daha sonra Şeyh Mehmet Efendi’yi gözaltına alıyorlar, daha sonra çok geçmeden Jandarmalar beni yakalayarak alay komutanı Hamdi Bey’in huzuruna götürdüler. “*Gel bakalım genç bey şu telgrafi çektiniz, tabi hiddetinizi teskin etmek için gâvuru evinden çağırarak öldürdünüz, afevri iyi yapmışsınız, nasıl yaptığınızı anlat bakalım.*” diyerek benden sordu.

Evet beyefendi, telgrafi çektik, telgrafımızın meaili Kirkor Efendinin Arabistan’dan ve askerden kaçıp gelen Ermenileri himaye ettiğini ve onları silahlandırıldığını ve bunun için haine hareketlerin önlenmesine dair sadrazama, İçişleri Bakanlığına ve Harbiye nazırına istirhamda bulunduk. Telgrafımızın meaili buydu, bu telgrafın çekilmesi ile Kirkor Efendinin katli arasında 5–10 gün gibi kısa bir müddet vardır. Aradan birkaç ay geçse ve telgrafımızı çekmiş olduğumuz büyük makamlardan da bir netice alınmasaydı belki buyurduğunuz gibi katil ciheti varid-i hatır olabilirdi. Fakat bu telgrafın bir neticesi alınmadan böyle bir cinayetin telgrafa imza edenlerden yapıldığı akla ve mantığa sığmaz, şeklinde kanaatimi söyledim. Hamdi Bey’in peki bu telgrafi niçin çektiniz? sorusuna cevaben “*Ermenilerin şark vilayetlerin bilhassa Van vilayetinde ve Maraş’ın Zeytun Kasabası’nda isyanlar ederek Türklere, Müslümanlara zulüm yaptıklarını gazetelerde okuduk. Burada da böyle bir teşebbüse girişilir endişesiyle kaçan Ermenileri himaye eden Kirkor’un cezalandırılması ve Kozan da bu suretle çoğalan Ermenilerin tedip edilmesi için bu telgrafi vatanın ve milletin selameti üzerine çekmiştik.*” dedim.

Adana’dan gelen tahkik heyetinden tahkikattan bir netice elde edemediği için iş tekrar Adliyeye havale edildi. Bu arada İdemli Bekir ile Güdük Ali hakkında tahkikat eskisi gibi devam ettirildi.

Yaveri öldüren komitenin başları Ağır Ceza Reisi Faik Kemal, Tarsuslu Cin Kadir Kemal’dir. Sebebi ise Reis Faik Kemal’in dayısı olan Aşar ambar memuru Mehmet Efendi’nin su istimali meydana çıktığında, Reis Faik Kemal Bey de lekelenenecekti. Cin Kadri’nin ise iâşe memurluğundaki suistimali dillerde destan halinde dolaşıyordu. Bu işin tahkikatı da Kirkor Efendi’ye havale edildiği için bu adamın vücunun yok edilmesi lazımdı. Kozan eşrafından Sehlikzade Hasan, Kurdzade Hulusi ve Topalzade Halil Efendiler bu komiteye dahil ve komitenin başları olan Faik Kemal ve Cin Kadri Beylere müzahir(yardımcı)dır. işte bu meselenin iç yüzü bundan ibarettir.

Yaver’in öldürülmesi olayında bir başka iddia da; Yaver’in Hınçak üyesi olduğu, sürgündeki Ermenilere yardım ettiği için bizzat devlet idarecilerinin izni ve

²⁷⁴ Kozan işgal dilince Ermenilerin bu telgfortan dolayı Maffezade İbrahim efendiyi şikâyetlerinden dolayı İbrahim Efendi Kayseri’ye Pozantı yolu ile Develiye sürülmüştür. Kaynak kişi Maffezade İbrahim Efendi’nin oğlu Kozan 1928 doğumlu Alp Kılıç, görüşme Tarihi:18 Eylül 2009.

emriyle yerine getirdikleridir. Bu konuda Topalzade Halil Efendi'nin oğlu Metin Topaloğlu, babasının anlattığını iddia ettiği Yaver Kirkor'un öldürölme olayı şöyle anlatmaktadır:²⁷⁵ "Yaver, Sis'in ileri gelenlerinden tüccar, mahkeme azası ve tehçire giden Ermenilerin temsilcisi Mebus Matios Nalbatyan'ın çok yakın akrabası Taşnak Cemiyeti'nin kurucusu²⁷⁶ .

Öyle birilerinin dediğı gibi(Ahmet Cevdet Çamurdan'ın iddia ettiklerini kast ederek) aşar meselesi değıl. Çünkü o zaman köylü ancak yiyeceğı kadar zahire eker. Nedeni mahsul para etmiyor. Hatta mahsul Adana'ya deve ile taşınır kirasını dahi ödeyemez, buğdayı deveciye devrederler. Artık Osmanlı çöküş dönemindedir.... Her şeyin yeniden başlayacağını iyi hesap eden Ermeniler teşkilatlanmaya başlarlar. Çünkü dünyanın en büyük manastırı Sis'tedir. Dünya Ermenilerine pelesenk yağı vaftiz için buradan gönderilir Yaver'in öldürölmesi Ermeni iştahını kırmıştır. Çünkü bu hadise derin devletle teşrik-i mesai hâlinde yapılmıştır.

Ve toplantı yapılır. Ağır Ceza reisi, Faik Bey, hapishane müdürü Jandarma Komutanı, reji müdürü Kadir Efendi'nin evinde toplanırlar. Ovadan Halil Topaloğlu, şehirden Kurdoğlu, Sehlikoğlu, Belediye Kâtibi Arıkzade Ali Efendi, Mahfazade İbrahim Efendi.

Babam Halil Efendi anlatıyor: "Akşamdan sonra reis evinde toplanmışlar. Beni de davet ettiler. Merdivenden çıktım. Nöbetçi bir jandarma selam aldı. Hamam Köyü'nden Çerkez Şahin kapıyı açtı. İçeri girdim. Bir perde çekilmiş. Perdenin arkasında insanlar var. Kim olduklarını bilmiyorum. Benden tarafta bir masa, masa üzerinde Kuran- ı Kerim, bayrak ve silah vardı. Perdenin arkasında yüzünü görmediğim. Ve sesini tanımadığım bir el silahı göğsüme dayadı. Elini şu üç mukaddes üzerine koy ve yemin et..... Burada alınacak kararlara uyacağına ve tatbik edeceğine söz ver. Tereddüt etmeden, Vatan ve millet menfaatlerine ise tamam, yoksa hayır dedim.

Evet, vatan ve millet menfaatine dedi. Perdeyi açtılar. Yukarıdaki zevat" korktun mu" diye takıldılar.

Mahiyetini sordum. Reis uzun uzadıya anlattı. Memleketin batmakta olduğunu, tehçirin etkisi olmadığını ve daha inatçı şekilde toparlandığını bizimkilerin hiçbir şey yapmadığını söylediler.

Yaver öldürölcek. Çünkü Arının Bey'i ölürse kovan dağılır, dedi. Arkadaşlar tasdik ettiler. Ben tekrar- "Kim öldürecek nasıl olacak" diye sual ettim. Belediye Kâtibi Ali Efendi dediler. Ali Efendi'ye baktım içim atmadı. Yaver'i düşündüm, Ali Efendi'ye bir daha baktım. " Bizim Ali²⁷⁷ gelsin" dedim, tamam dediler. Kavil günü aynı evde toplanıldı. Ve yanımda büyüyen gözü pek, cesur, Belen Köylü Bekir'in oğlu Ali'yi de alıp geldim. Bir elçi gönderilir. Yaver'i davet ettiler. İki Ali pusuya oturmuştu. Yaver'in anası – oğlum gitme ortalık karışık" der. O mağrur Yaver

²⁷⁵ Metin Topaloğlu- Cezmi yurtsever, a.g.e., 160-163.

²⁷⁶ Taşnak Cemiyetinin kurucusu olması bilgisi doğru değıl.

²⁷⁷ Arslanlı Köyünden Güdük Ali

*önünde el feneri kılavuzu*²⁷⁸. Kendisi arkada tam bizimkilerin önünden geçerken Küçük Ali Efendi tetiği çekemez. Belenköylü Ali, silahı alır ve tetiği çeker. Mühtiş bir patlama.... Yaver düşer. Çığlık fiğan. “

Yaver Kirkor'un çok samimi arkadaşı ve Kuvvayi Milliye'ye önemli hizmetleri olmuş, Kozan Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk başkanı olan Ökkeş Dağlı'nın kardeşinin torunu Ruhi Dağlı²⁷⁹ ve Feke Kuvveyi Milliye Başkanı Cezmi Bey'in kızı Suna Çetinel²⁸⁰, in ve oğlu Oğuz Solmaz Çetinel Bey²⁸¹, in bilgilerine göre de Yaver Mıcırkıyan Kirkor, çok iyi bir Türk dostu olan bir Ermenidir. Öldürülmesinin sebebi olarak, bazı devlet görevlilerinin suistimali olması nedeniyle suçlarının açığa çıkmasından endişe etmesi şeklindedir. Kozan'ın geneli Ahmet Cevdet Çamurdan'ın yazdıklarını doğrular nitelikte bilgi vermektedirler.

Yaver Kirkor'un öldürülmesi olayı üzerinde durmamızın sebebi bu olayın Kozan'ın Milli mücadele hareketinin başlamasında önemli etkisinin olmasıdır.

Sonuçları olarak birincisi, eğer böyle bir cinayet olmasa idi, Ermeniler, Yaver'in intikamını almak bahanesiyle bu kadar zulüm ve işkence yapmazlardı. Bu olaydan sorumlu tutulan Kozan'ın ileri gelenleri kaçmazlardı ve memlekette meydana gelen Ermeni zulmüne kısmen de olsa mani olurlardı.

Yaver'in öldürülmesinin en önemli sonucu Çukurova'da milli hareketin bir an önce başlamasına vesile olmasıdır. Çünkü bu olaydan sorumlu tutulan Kozanlılar Kozan'dan Develi'ye gitmişler, burada Kamberli Osman ve Kaymakam Atıf Bey'in himayesinde Millî mücadeleye başlamışlar, Sivas'a giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşler, Çukurova Kuvayı Milliye teşkilatının başlamasını sağlamışlardır. Bu bakımdan Ahmet Cevdet Çamurdan'a göre Yaver Kirkor'un öldürülmesi öyle veya böyle bölgenin kurtuluş hareketinin daha önce başlamasına yol açmıştır. Bu olay olmasa da mutlaka bu bölgede kurtuluş hareketi başlayacaktı ancak bu olay bölgenin kurtuluşuna önemli katkı sağlamıştır.

1.21. I.DÜNYA SAVAŞI'NIN SON GÜNLERİ

I. Dünya Savaşı bütün dünyada ve Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Kozan'da da çok uzun ve çetin geçmekteydi. Halk, ekonomik olarak ta moral olarak ta tükenmekte idi. Askerlikte son günlerde firar çoğalmıştı. Haklarında jandarma takibi yapılması, bunların dağlara çekilerek şekavete sevk etmekteydi.²⁸² Dağlar, firar eden askerlerle dolmuştu. Hatta Kozan Adana arasındaki Sarıçam dahi eşkıya yuvası haline gelmişti. Jandarmalar bu firarileri yakalamakta acizdi. Birçok kişi de askerlikten kurtulmak için kanuni hilelere başvurmuştu. Mesela öksüz bir kadını

²⁷⁸ Yaver'in Evi ile ziyarete gittiği muhasebecinin evi çok yakın. Klavuz gereksiz olmayan bir mesafededir. Kaldı ki Yaver'in yanında kılavuzu olsa o da öldürülmesi gerekir ki ortada şahit bırakılmasın. Oysa kılavuzu ile ilgili hiçbir bilgi yoktur.

²⁷⁹ Ruhi Dağlıoğlu; 1937 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Faydalı Köyü'nden. Görüşme tarihi:16 Mart 2009.

²⁸⁰ Suna Çetinel; 1940 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Tufanpaşa Mahallesi'nden. Görüşme tarihi:13 Ekim 2007.

²⁸¹ Oğuz Solmaz Çetinel, 1929 doğumlu. İstanbul'dan. Görüşme tarihi:26 Kasım 2008.

²⁸² Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım* , 83 ; Ömer Lütfi Bey, a.g.h., 23.

nikâhlarına alarak, medresede öğretmen görünerek askerlikten kurtulmuşlardı. Giden gelmediği gibi savaşın son yılında yaşı on altı olanlarda askere çağırılmıştı.

Ekonomik sıkıntı had safhaya gelmiş, devlet memurları arsında rüşvet ve irtikâp yaygınlaşmıştı. Köylülerden alınan vergi % 12,5'den %37,5'e çıkarılmış köylülerde bu vergiyi ödeyecek gücü olmadığı için mallarını saklama yoluna gitmişlerdi. Halk perişan, devlet çaresizdi.

Kozanlılar, savaşın kaybedilmekte olduğunu Sam'ın düştüğünü ve savaşın Türkler aleyhine son bulma noktasında olduğunu düşmanın adım adım Çukurova'ya gelmekte olduğunu Bucak Köyü'nde Hamdi İnan Hoca'nın bahçesinde öğrendiler. Askeri Tetkik Heyeti Bucak'ta incelemelerde bulunurken bir süvari askeri Tetkik Heyeti başkanı yarbaya bir pusula getirdi. Pusulayı okuyan yarbay gözyaşları içinde Şam'ın düştüğünü, ordunun geri çekildiğini, kendisinin görev başına çağrıldığını içinden okuyarak, suistimali görülen aşar memurlarına ve harman kaçırın köylülere hitaben *"Alçak namussuzlar, hırsızlar, vatani siz içten düşman dıştan vurdu. Şam'ın sukutundan sonra düşman buraya da gelecektir. Ordu buralarda tutunamaz. Bizim vazifemiz de burada bitmiştir. Vazifemin başına dönüyorum. Allah hırsızları, namussuzları kahretsin."* diyerek ağladı ve oradakileri de ağlattı. Mahiyetiyle birlikte Adana'ya döndü²⁸³. Kozanlılar yakında düşmanın kendi topraklarına da geleceğini burada öğrendiler. Bu, Kozan için kötü günlerin başlangıcı idi.

1.22. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENEL DURUM

Osmanlı Devleti, 1912 yılında İtalya'ya ile Trablusgarp'ta savaşmaktayken, Balkan Savaşları patlak verdi ve Balkan bozgunu yaşandı. Birçok Türk ahalisi Anadolu'ya geldi. Daha bunun yaraları sarılmadan dört yıl süren 1. Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti, on cephede kahramanca savaşılmasına rağmen, savaştan mağlup olarak ayrıldı. 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Türk tarihinin en karanlık günleri yaşanmaya başlamıştı. Çünkü Mondros Ateşkes antlaşması, tarihin gördüğü en ağır ateşkes antlaşmaydı. Mustafa Kemal' e göre²⁸⁴ Devlet-i Aliye-i Osmaniye, bu mütareke ile kendisini kayıtsız şartsız düşmanlara teslim etmeye razı olmuştu

Osmanlı Devleti'ni 1. Dünya Savaşı'na sokan İttihat ve Terakki Partisi'nin baş aktörleri ülkeyi gizlice terk etti. Yeni kurulan kabine de İtilaf Devletleri'nin insafına sığınmaktan başka bir çıkar yol görmüyordu. Nitekim "Dört yıl Almanya'nın desteği ile yenemedikleri İtilaf Devletlerini şimdi tek başlarına mı yeneceğiz." düşüncesi hâkim oldu.

Milyonlarca insan kaybının yanında ekonomi de yok olmuştu. Millet gerek maddi gerekse ruhi bakımdan bitmiş perişan bir vaziyette idi. Halk, perişan bir halde idi. Yaklaşık on yıl cephelerde savaşmış, büyük savaştan da yenik ayrılmıştı. Birçok insan kaybının yanında ekonomik ve ruhsal olarak bitmiş vaziyette idi. Ateşkes maddeleri mucibince silahları bıraktırılmış ve terhis edilmişti. Sağ kalan askerlerde perişan bir vaziyette memleketlerine dönmüşlerdi.

²⁸³ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 85.

²⁸⁴ Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, M.E.B, İstanbul, 1991, 31.

Her tarafı eşkıyalık sarmış, şehir merkezlerinin hemen dışında güvenlik kalmamıştı. Dağlar eşkıya yuvası olmuştu.

Tehcir kanunu ile Suriye ve Arabistan topraklarında mecburu ikamette kalan Ermenilerde çıkan bir kanunla memleketlerine dönmeye başladılar. Ermenilerin tekrar yurtlarına dönmeleri de yeni sorunları beraberlerinde getirmişti. Yer yer Türk Ermeni çatışmaları meydana gelmekteydi. Adana Vilayetine gelen Ermeni nüfusu şöyledir:²⁸⁵

ŞEHİR	Ermeni kökenli göçmenler
Haçın	8.000
Hasan-Beyli	1.000
Osmaniye	1.000
İslahiye	1.000
Bahçe	1.000
DörtYol	22.000
Misis	1.500
Tarsus	3,000-4,000
Mersin	2,000-3,000
Sis	6,000-7,000
Adana	60.000
TOPLAM	106,500-109,500

Tablo 1

Bu sayı Ermenilerden tehcir edilen Ermeni sayısından yaklaşık iki katı fazladır. Ancak Adana vilayeti Ermenilerin tehcirinden dönüşün ilk istasyonlarından biri olmasından kaynaklanmaktadır. Verilen bilgiyi bu anlamda değerlendirmek lazımdır. Başka bir veri de geri dönen Ermenilerin sayısına bakılarak, tehcire maruz kalan ermeni ile geri dönen ermeni sayısı bakımından pek farkın olmadığıdır. Bu da bize tehcirin bir soykırım olmadığını mecburi bir göçün olduğunu göstermektedir. Nitekim yaklaşık 12.000 kişinin yaşadığı Saimbeyli’de 8.000 kişinin geri dönmüştür. Kozan’ın (Sis merkez anlamında) Ermenilerinden 6.000-7000 kadarı Kozan’a geri dönmüştür.

1.23. MUSTAFA KEMAL’İN DURUMA BAKIŞI

Bu durumda kurtuluş ümidini yitirmeyen kişilerden biri de Mustafa Kemal’dir. Mustafa Kemal, 31 Ekim 1918 tarihinde Suriye Yıldırım Orduları Komutanlığını Alman Limon Von Sanders’ten teslim aldı. Aynı gün orduda subaylarla yaptığı

²⁸⁵Bu rakamlar tüm kaynaklarda gösterilir.bnz. Garabet K. Moumdjian,Cilicia Under French Mandate , 1918-1921 ltArmenian Aspirations, Turkish Intrigues, and French Double Standards.www.Armenian History.com.Cilicia.

durum değerlendirilmesi toplantısında Alman subaylarının ”Artık harp bitmiştir” demelerine karşılık ”Onlar için harp bitmiş olabilir. Bizim için yeni başlıyor” cevabını verir. Ve şu tarihi sözü ekledi: ”Hara-i kebir bitmiştir, hara-i sagir²⁸⁶ başlayacaktır.”²⁸⁷ (küçük harp bitmiştir, büyük harp başlayacaktır.)

Adana’daki görevi çok uzun sürmeyen Mustafa Kemal, 7 Kasım 1918 de Yıldırım Orduları Kumandanlığı lağv edilmesiyle İstanbul’a çağrıldı. O, ordunun terhis edilmesine ve silahların itilaf devletlerine teslim edilmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Adana’da bazı ileri gelen kişilerle de kurtuluş çareleri için görüşmeler yaptı. Adanalı vatanperverler ve sancaklardan gelen temsilcilerle şehri nasıl savunacaklarını görüştüler²⁸⁸ Ertesi gün Kurtuluş savaşı için ümitsiz olmayan ve müspet düşüncelere sahip Adanalılarla Şakir Paşa’da Aliye Hanım’a ait bir evde toplantı yaptı.²⁸⁹ Toplantı sonunda Adanalı vatanseverleri kurtuluş için ümitlendirdi. Resmi sıfatı kalmadığı için 10/11 Kasım gecesi Adana’dan ayrılırken kendini yolcu etmeye gelenlere:²⁹⁰ ”Adanalılar, bizim için harp bitmemiştir. Asıl muharebe bundan sonra başlayacaktır. Silahlarınıza hâkim olunuz.” sözleriyle Adanalılara savaşa hazırlık emrini vermiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, vatanın düşmanlardan temizlemek için zihninde oluşturduğu kurtuluş fikirlerinin Adana’da atıldığını 15 Mart 1923 tarihli Adana ziyaretinde. ”Bende bu vakayinin ilk hissi teşebbüsü bu güzel memlekette, bu güzel Adana’da vücut bulmuştur.” sözleriyle dile getirmiştir.

1.24. MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI’NIN BÖLGE İLE İLGİLİ MADDELERİ

Mondros Ateşkes antlaşması’nın dört maddesi dolaylı veya dolaysız Çukurova yöresini ilgilendiriyordu. Bu maddeler 5, 7, 10, 16. maddeleridir. Bu maddelere göre²⁹¹:

Madde 5: hudutların muhafazası ve iç asayişin devam ettirebilmesi için lüzum görülecek askeri kuvvetten fazlasını derhal terhisi, askeri kuvvetlerin miktar ve vaziyetleri ihtilal hükümetleri tarafından Osmanlı Devleti ile müzakere edildikten sonra kararlaştırılacaktır.

Madde 7:İtilaf Devletleri, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına haiz olacaktır.

Madde 10: Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

Madde 16: Hicaz’da, Asir’de, Yemen’de, Suriye’de ve Irak’ta bulunan muhafız kıtaat, en yakın itilaf komutanlıklarına teslim olacaktır. Ve Kilikya’daki

²⁸⁶ Ferit Develioğlu, Osmanlıca- Türkçe sözlük.

²⁸⁷ Süleyman Hatipoğlu, *1.Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa*, TTK, Ankara, 003, 78.

²⁸⁸ Süleyman, Hatipoğlu, *Mustafa Kemal Paşa’nın Adana’daki Faaliyetleri ve Milli Mücadele Fikrinin Doğuşu*.Doğumun 50. ve Hizmetinin 10. yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan, Ayırbaşım, Samsun, 1993, 93.

²⁸⁹ Hatipoğlu, *a.g.m.*, 93.

²⁹⁰ Hatipoğlu, *a.g.m.* , 94.

²⁹¹ Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi*, Ankara, 1970, 12-13; Çelik, *a.g.e*, 33.

kuvvetlerin intizamı, muhafaza için gerekli miktardan maadası beşinci madde şartlarına uyarak verilecek kararlar ile geri çekilecektir.

Antlaşma metninde Adana değil Kilikya tabiri geçmekteydi. Kilikya tabirini İngiltere bilinçli bir şekilde koymuştu. Kilikya tabiri ile İngiltere, Suriye'nin kuzeyini ve Maraş ili dâhil büyük bir alanı kontrol etme amacı gütmekteydi.

Mustafa Kemal bu durumu, İstanbul'a telgrafla bildirmiş, konunun aydınlığa kavuşturulmasını istemiştir. Mustafa Kemal'in İstanbul'a çektiği tarihi telgrafta²⁹²: *Kilikya hududunu sormadan maksadı acizanem bu tarihi isma ve bunun hududunu resmen kabul eden Hükümet-i Seniyye'mizin bu muntıkayı irade eden İngilizce Atlas'ta "Kilikya" muntıkası şarkında (Suriye) şimal hududunun, Maraş şimalinden geçtiği nazar-ı dikkate alıp almadığını anlamak idi. Çünkü âcizane Adana ismi yerine Kilikya ismi tarihi ismini kullanan İngiltere Hükümeti'nin Suriye hududunu da Kilikya şimal hududunun şarka temdilinden ibaret kabul ettiğinde şüphe yoktur.*

Ayrıca Mustafa Kemal, Toros Tünelleri'nin önemini çok iyi bildiğinden. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın bu madde ile alakalı bazı muallâkta kalan soruların da cevabını İstanbul Hükümetine sormakla bu durumu açıklamak istemiştir. Ateşkes hükümlerinde belirtilen; *"Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali"* maddesinin yorumu açık bir madde olduğunu bildirmektedir. M. Kemal, İstanbul'a çektiği telgrafta,²⁹³ *Toros Tünelleri denilen en son iki tüneldir. İşgal edilecek yalnız bunlar mıdır, işgalin mahiyeti o kısımdaki hattın işletmesine de şamil midir? Yoksa muhafaza tertibatından mı kalacaktır?"*

Bu bize Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ne kadar aceleyle getirildiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın ne derecede konuya hâkim olduğunu göstermektedir.

²⁹² Hatipoğlu, *Orta Toros Geçitlerinde Türk-fansız Mücadelesi*. Antakya, 1999, 82 . ; Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, Berksoy Matbaası, İstanbul, 1964, 331.

²⁹³ Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, 331.

2. ÇUKUROVA’NIN İŞGALİ

Mondros Ateşkes Antlaşması’nın hemen ardından işgaller başladı. 11 Aralık 1918 tarihinde Dört Yol, 19 Aralık’ta Osmaniye ve Bahçe, 17 Aralık’ta Mersin¹, 19 Aralık’ta Tarsus, 20 Aralıkta Adana itilaf Devletleri tarafından işgal edildi².

Çukurova’nın batı bölümlerinin işgali sonraya bırakılmıştı. Ardan üç ay geçmesine rağmen henüz Yukarı Çukurova işgal edilmemişti. Bu arada İtilaf Devletleri Çukurova’nın konumu konusunda tam olarak anlaşılamamışlardı. Bölgede Fransa ve İngiltere rekabeti vardı. Sonunda bu bölge Fransızlara bırakıldı.

2.1. FRANSA’NIN ÇUKUROVA’DAKİ EMELİ VE ÖNEMİ

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros mütarekesini takip eden günlerde Türk yurdu yer yer işgale uğrarken Çukurova yöresi de Fransız-İngiliz ortak işgaline uğradı. Fransa, İngiltere’ye uyguladığı yoğun baskıdan başarıyla çıkarak Çukurova bölgesini kendi nüfuzunda kalmasını İngiltere’ye kabul ettirdi. Nitekim 15 Eylül 1919 tarihinde Suriye ve Kilikya işgal kuvvetlerinin tebdili hakkındaki ”İngiliz-Fransız Mukavelesi” nin imzalanması bu bölgenin Fransızlara bırakılmasını kesinleştirdi.³

Fransa, Çukurova bölgesini çok eskiden beri ele geçirmek için çalışmalar yapıyordu. Fransa için Çukurova bölgesinin önemi nereden kaynaklanıyordu?

Çukurova, Fransa için, pamuk elde etmek için ikinci bir Mısır’ı teşkil ediyordu. Mısır’ı İngiltere’ye kaptıran Fransa Çukurova’yı kaptırmak istemiyordu. Çukurova’daki pamuk üretiminin uygun ve ekonomik olması Fransızlarca burayı önemli kılıyordu.⁴

Ayrıca Fransa Suriye, bölgesini elinde tutabilmenin yolunun Orta Toros geçitlerine sahip olmaktan geçtiğini gayet iyi biliyorlardı. Onun için Fransa, mutlaka Çukurova bölgesini ele geçirmek arzusunda idi.⁵ Gülek Boğazı’na hâkim olamayan bir Fransa’nın Çukurova ve Suriye’ye hâkim olamayacağını bütün stratejisiler biliyordu. Gülek Boğazı, Bu bölgelerin kilidi durumunda idi. Eğer Fransızlar bu bölgeleri ellerinde tutmak istiyorsa mutlaka Çukurova’yı işgal etmeleri lazımdı. Bundan dolayı Fransa Çukurova’nın işgaline ayrı bir önem veriyordu.

Bu durumu gayet iyi bilen Mustafa Kemal, daha Adana’da iken bu durumu Osmanlı başkentine telgrafla bildirmişti.⁶

¹ Dalkır, *Yığıtlık Günleri*, İstanbul, 1961, 15.

² Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 528.

³ Hatipoğlu, Çukurova’da Fransız –Ermeni işbirliği, s. 994 , T.T.K. Ankara 2003

⁴ Kütük, “Kozan’da 400.000 dönümlük Osmanlı Tapusu”, Kuvva-i Milliye Dergisi Aralık 2002, 27-30.

⁵ Hatipoğlu, *Çukurova’da Fransız –Ermeni işbirliği* “, Belleten LXVI. Aralık 2002, sayı 247, TTK. Ankara, 2003, 994.

⁶ İdem, *a.g.e.*, 18.

2.2. KOZAN'IN İŞGALİ VE KOZANLI TÜRKLERİN ALDIKLARI TEDBİR

Kozan'ın Fransızlar tarafından işgali konusunda izlenmesi gereken hareket tarzını görüşmek üzere, Türk eşrafı Mutasarrıf İhsan Bey başkanlığında Hükümet Konağında⁷ bir toplantı yaptı.⁸ Toplantının konusu son dönem olayları karşısında izlenecek tutum ve davranışlar idi. Mutasarrıf İhsan bey tıpkı diğer şehirler gibi Kozan'ın da işgal edilmesinin kaçınılmaz olduğunu, işgalin anlaşıma gereği olduğunu, karşı koyulmaması konusunda emir aldığını söyledi. Aynı durum Kadirli kaymakamlığı'na da Adana Valiliği'nden gelen emirde bildirilmişti. Nitekim Kadirli de işgal kuvvetlerini İzmir'in işgalinde olduğu gibi devlet emri ile merasimle karşıladılar.⁹

Kozan'ın düşmana karşı koyacak gücü olmadığı ve işgalin kaçınılmaz olduğu konusunda anlaşarak, en azından Kozan'ın İngilizlerin işgal etmesini ve işgal sırasında Ermeni askerlerin Kozan'a gönderilmemesini sağlamak için üç kişilik bir heyet seçildi. Bu heyet savcı Ruhi Bey, eşraftan Dava Vekili Topal Mustafa Efendi (Sivas'a Mustafa Kemal'in yanına giden Emmi Faik Mustafa Üstün) ve Yedek Subay Üsteğmen Saim Bey'den oluşuyordu¹⁰.

Kozan Heyeti Adana'ya gitti. İtilaf Devletlerinin temsilcileri ile görüşüldü. Görüşmeler sonunda işgalin mutlak olduğunu, Fransızlar tarafından işgal edileceğini ancak Ermeni askerlerinin Kozan'a gönderilmeyeceğini öğrendiler.

2.2.1. SİLAHLARIN KÖYLÜLERE DAĞITILMASI

Mondros antlaşması gereğince bütün silahlar itilaf devletlerine teslim edilecekti. Osmanlı Devleti, depolarında bulunan silahları itilaf devletlerine teslim etmemek, ileride meydana gelecek herhangi bir kurtuluş savaşı sırasında gerekli olur düşüncesiyle bu silahları orada yaşayan Türk ahalisine dağıtmayı uygun buldu. Mustafa Kemal Paşa, terhis edilecek ordunun içindeki genç subayları jandarma yazılarak yararlanma fikrini benimsemişti. Mondros Ateşkes Antlaşması gereği ordu terhis edilecek fakat asayiş için jandarma kuvveti terhis edilmeyecekti. Böylece yetenekli subaylar jandarma komutanlığına kaydırılarak ileride Kurtuluş Savaşı'nda da yararlanma imkânı doğacaktı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın yedi günlük Adana'daki görevi bunu gerçekleştirmeye yetmedi. Mustafa Kemal'le aynı görüşte olan Nihat Paşa, Mustafa Kemal'in yolunda giderek mutasarrıflarda bunluna silahların köylülere dağıtılmasını emretti.¹¹

Adana da olan II. Ordu kumandanı olan Nihat Paşa'nın emriyle alınan bu karar gereği depolarda bulunan silahlar köy muhtarlarına, bekçilerine ve hane reislerine dağıtıldı. Bu silahlar daha sonra Kurtuluş Savaşı sırasında çok işe yaradı.

⁷ O zamanki hükümet Konağı Belediye eski binası ile jandarma arasındaki boşlukta bugünkü kütüphane'nin hemen batısında ahşap bir bina idi. 1926 yangının da kül oldu. Kaynak Kişi Feyyaz Güralp. 1917 Doğumlu. Adana'nın Kozan İlçesi Hacıuşağı Mahallesi'nden.

⁸ Dalkır, *a.g.e.*, 15.

⁹ Coşkun, *a.g.e.*, 18.

¹⁰ Dalkır, *a.g.e.*, 15.

¹¹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 345.

Kozan jandarma komutanı Süleyman Efendi'nin Kozan'dan ayrılmasıyla yerine tabur kumandanı olarak Binbaşı Osman Nuri Bey¹², bölük kumandanı da Hasan Bey atandı. Bu iki asker namuslu cesur insanlardı. Bu iki komutan Adana bulunan Nihat Paşa'nın emri ile depolarda bulunan bütün silahları, Türk köylülerine bekçi silahı namıyla dağıttı¹³. Bu silahlar sonradan kurulacak Kuvvayi Milliye'nin silahı olacaktı. İşgalciler Kozan'a gelince bu silahları dağıtan Binbaşı Osman Nuri Bey, e bir kötülük yapar tehlikesi olduğundan, Osmanlı Genelkurmayı Osman Nuri Bey'i yarbaylığa terfi ederek İstanbul'a çağırdı. Osman Nuri Bey'in yerine Fransızlar askerlik şubesi lağv edilince askerlik şube başkanı Şamlı Arap Binbaşı Haşim Bey, jandarma komutanlığına getirildi¹⁴.

2.2.2 ERMENİLERİ KOZAN'A DÖNMELERİ

30 Ekim 1919 da Mondros Ateşkes Antlaşması gereği, tehcir edilen Ermeniler eski yurtlarına dönme süreci başladı. Ermeniler kabileler halinde yurtlarına dönmeye başladılar. Sis'e (Kozan) yaklaşık 6-7000 ermeni, Saimbeyli'ye 8.000 ermeni, Kadirli'ye yaklaşık 500 ermeni, Feke'ye 200 ermeni dönmüştü¹⁵. Yaklaşık üç yıl Suriye ve Irak arasındaki bölgelerde yaşayan Ermeniler, Kozan'a dönerken şüphesiz devlete olan bakışları değişmişti.

Aynı dönemde yine Mondros Ateşkes Antlaşması gereği Osmanlı Ordusu terhis edilmişti. Terhis edilen Osmanlı ordusu perişan bir vaziyette aylarca sürececek zorlu yolculuktan sonra yurtlarına döndüler. Birçoğu cephelerde şehit olduğu için dönemediler.

Yine savaşa gitmeyen, yerli ahali de savaşın tüm olumsuzluklarını yaşadıkları bölgede hissettiler. Topraklar boş kaldı. İşe yarar nüfus cepheye gönderildi. Ticaret, tarım durma noktasına geldi. Açlık sefalet hat safhaya ulaştı. Devlet kontrolü sağlanamadığından dağ taş eşkıya doldu. Asayiş sağlanamıyordu.

Sonuç olarak hem sürgüne giden Ermeniler, hem cepheye giden askerler, hem de savaş sırasında yerlerinde kalan Müslüman ahali, savaşın acı yüzünü yaşadılar. Savaşın bütün olumsuzluklarını gördüler. Ancak Türkler için daha acı günler başlıyordu. Yüzyıllarca bağımsız yaşadıkları memleketleri bu sefer düşman işgaline hazırlanıyordu.

2.2.3. ADANA'NIN BOŞALTILMASI

Osmanlı Devleti, merkezi Adana'da bulunan Yıldırım Ordularına bağlı birliklerin işgal kuvvetlerinin eline geçmemesi için Konya'ya naklini uygun buldu. 6 Kasım tarihi itibarıyla 2. ve 7. ordulardan oluşan Yıldırım orduları'nın lağv edildi.

¹² Osman Nuri Bey, generalliğe kadar yükselmiş değerli bir Türk subayıdır. Bir ara Adana jandarma alayı müfettişi olarak ta görev yaptı. Demokrat Parti milletvekillerinden ve bakanlarından dr. Mükerrrem Sarol'un babasıdır. Osman Nuri Bey, kömür sobası zehirlenmesinden vefat etmiştir. Kozanlıların bilgisine göre bu zat çok çalışkan çok temiz ve çok dindar biriydi. Camide namaz kıldığı ve Kuran okuduğu Kozanlılar tarafından anlatılmaktadır.

¹³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 759-760/ -761 numaralı vesikalar.

¹⁴ Dalkır, a.g.e., 26.

¹⁵ **Garabet K. Moundjian**, *Cilicia Under French Mandate , 1918-1921* ItArmenian Aspirations, Turkish Intrigues, and French Double Standards.www.Armenian History.comCilicia.

Yıldırım Orduları'nın kumandanlığına getirilen Mustafa Kemal'in, İstanbul'a genelkurmay başkanlığına tayin edildi. Mustafa Kemal Paşa, yedi günlük Adana'daki Yıldırım Orduları Kumandanlığını 11 Kasım Nihat Paşa (Anılmış) devretti. Mustafa Kemal Paşa, yayımladığı tamimde¹⁶; *"Bu gece 10/11 Kasım 1334 (1918) tarihinde hareket edeceğim. Bütün silâh arkadaşlarıma şimdilik arz-ı veda ederim. Yıldırım Grubu Mıntıkası'nda ve cephede bulunan bilcümle kıtaat 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa Hazretlerinin taht-ı emrine tevdi edilmiştir.*

Fahrî yâver-i Şehriyârî Mustafa Kemal"

Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesinde belirttiği gibi şimdilik arz-ı veda ederim cümlesi dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa'nın görevi devrettiği Nihat Paşa da çok vatansever bir subaydı. Nihat Paşa Adana'daki görevi sona ererken, Adanalılara hitaben çok önemli bir beyanname yayımladı. Yayımladığı beyanname de özetle¹⁷ *"Ordunun anlaşma icabı çekildiğini, düşman kuvvetlerinin burayı işgalinde azınlıkların her türlü fenalığı yapabilecekleri, bu hal karşısında haklın elele vererek kardeş gibi birbirlerine sarılmaları, aralarında bir cemiyet vücuda getirmeleri, silahlarını saklayarak düşmana teslim etmemeleri, birbirleri aleyhine çalışarak nifak çıkarmamaları"* gerektiğini bildiriyordu.

Nihat Paşa'nın gerek askerin elinde olan silahların köylülere dağıtılması, gerekse Türklerin kendi aralarında birlik olup bir teşkilat kurarak vatan hizmetinde canla başla çalışmaları emri Kozan'da harfîyen uygulanmıştır. Kozanlılar, Mustafa Kemal'in ve Nihat Paşa'nın tasarladığı planı aynen tatbik etmişlerdir.

2.2.4. KOZAN'IN İŞGALİ

Kozan Mutasarrıflığına 8 Mart 1920 tarihinden hemen önce Adana valisi imzalı bir telgraf geldi. Telgrafta; Kozan'ın ve ilçelerinin Fransızlar tarafından işgal edileceği, işgal sırasında her hangi bir karşı koyma işleminin yapılmaması gerektiği, devletin bütün resmi memurlarının hatta mektep çocuklarının (öğrencilerin) dahi işgal kuvvetlerini karşılama merasiminde hazır bulunması hususunu bildiriyordu.¹⁸

Kozan'ın işgali kesinleşince Kozanlı Türkler tedirgin olmuşlardı. Tedirgin olan Türkler Fransızlara karşı nasıl davranılması gerektiğini tartışırken, Kozanlı Ermeniler de içten içe bir sevinç vardı. Ermenilerin amacı dindaşlarını kendilerine çekmek bundan yeteri kadar istifade etmekte. Hatta Ermeniler bugünkü Köprübaşı'na ve Kozan hükümet konağı merdivenlerine zafer takı yaparak Fransızları coşkulu bir şekilde karşılamak istediler. Ancak belediye başkanı Hüseyin Efendi buna izin vermedi. Mutasarrıf İhsan Bey başkanlığındaki bir heyet şehir dışında bugünkü yeni sebze hali yakınlarında işgal kuvvetlerini karşılamak için beklediler.¹⁹

Kozan'ın Karabucak Köyü'nden Dağlızade Ali Kâhya oğlu Ökkeş Efendi, Fransızları Tırmıl Höyükte karşılayarak öğle saatlerinde Faydalı Köyü'ndeki

¹⁶ Ahmet Arvas, *Mili Mücadele de Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora tezi) Konya ,1988, 81-83.

¹⁷ Dalkır, a.g.e. , 14.

¹⁸ Coşkun, a.g.e. , 18.

¹⁹ Kaynak kişi. Feyyaz Güralp. 1917 doğumlu. Röportaj tarihi: Haziran, 2005.

çiftliğine öğle yemeğine davet etti.²⁰ İşgal Kuvvetleri Mösyö Tayyarda bir iyi niyet göstergesi olarak Ökkeş Efendi'nin davetini kabul ederek öyle yemeğini Faydalı Köyü'nde Ökkeş Efendi'nin çiftliğinde yedi. Rivayete göre Ökkeş Efendi, otuz koyun kestirerek Fransızları ağırladı.²¹

İşgalci Fransız ordusu 7 Mart 1919 tarihinde²² akşamüstü Fransız İşgal komutanı Yüzbaşı Tayyarda Kozan Guvarnörü sıfatıyla, üsteğmen Sübi, Tayyarda'nın Muavini, Ermeni teğmeni Terlemezyan, tercüman Balyan'dan ve tam teçhizatlı bir Fransız taburundan oluşan Fransız askerleri köprübaşında yerli Ermeniler ve bazı Türk idareciler tarafından karşılandılar. Hiçbir mukavemetle karşılaşmayan Fransızlar Kozan'ı işgal etti.²³

İşgal Kuvvetleri komutanı Tayyarda doğruca hükümet konağına²⁴ giderek mutasarrıfın makamına oturdu. Kozan mutasarrıfı İhsan Bey²⁵, bir hoş geldin konuşması yaptı. Arkasından devlet ve memleket eşrafı takdim edildi.²⁶

²⁰ Dalkır, a.g.e., 16.

²¹ Ökkeş Efendi'nin kastı Ermenilere karşı, kendi ırk ve dindaşlarını korumaktı. Çünkü aynı zamanda Ermeniler de Fransızları tavlama yoluna girmişlerdi. Ökkeş Efendi vatansever bir Kozanlı idi. Kardeşi Hacı Ağa ve Yusuf Ağa ile beraber Kozan'ın kurtulmasında önemli hizmetleri vardı. Daha sonra Kozan Kuvva-i Milliye başkanı olmuş "İlbey" takma adla Kuvva-i Milliye önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ökkeş Dağlı Saimbeyli savaşları'nın son gününde genel hücum sırasında şehit düşmüştür. Daha sonra istiklal madalyası almaya hak kazanmış. İstiklal Madalyası oğlu Nadir Dağlı'ya verilmiştir. Kaynak kişi. Ruhi Dağlıoğlu, Ökkeş Efendi'nin kardeşi Deli Hacı Ağa'nın torunu 1942 Kozan'ın Faydalı Köyü'nden. Görüşme tarihi: Temmuz 2005.

²² Ahmet Cevdet Çamurdan işgal gününü Harp tarihi encümeninin 50605 sayılı ve 16.08.1940 tarihli Harp Mıntıkaları Şehir Ve Kasabaların İşgal Ve İstirdat Tarihleri adı altında yayımlanan kitabı esas alarak Kozan'ın işgalini 7 Mart 1919 olarak almaktadır. O Dönemde Kozan ziraat Memurluğu yapan Kuvva-i milliyeci Öğretmen Recep Dalkır 8 Mart 1919 olarak bildirmektedir. Bazı kaynaklarda 10 Mart olarak yazılıdır. Kozan'ın işgali Cuma günü yapılmıştır. Ömer Lütfi Bey'in anılarında da 7 Mart 1920 olarak geçmektedir, 26.

²³ Dalkır, a.g.e., 16. Çelik, a.g.e., 203.

²⁴ Hükümet Konağı 1926 yangınında yanan bugünkü Kozan Belediye binası ile Kozan askerlik şubesi arasındaki ahşap yapı.

²⁵ İşgal sırasında Kozan mutasarrıflığı yapan İhsan bey, Fransızlarla uyum içinde bir tavır sergiledi. İhsan Bey, Kozan'da İstanbul hükümeti temsilcisi olduğu için, İstanbul hükümetinin verdiği görevleri yerine getirmeye çalıştı. Mülâyim, kibar bir insan olan İhsan Bey'in tavrı Kozanlı mücahitlerce pasiflikle eleştirilse de İhsan Bey, kendisine verilen vazifeyi yerine getirerek yumuşak bir siyaset gütmüştür. İşgalden önce bu bölgenin Fransızlarca işgaline karşı ne gibi tedbirler almak gerektiği konusunda Mutasarrıflık binasında Kozanlıların ileri gelenleri ile toplantı bile yapmıştı. Osmanlı Devleti'nin o zaman ki politikası gereği Fransız işgal kuvvetlerini Kozan çıkışında karşılamıştır. Bu karşılama Osmanlı Devleti'nin valilere gönderdiği emir dahilinde yapılmıştır.

İhsan Bey, işgal kuvvetleri komutanı yüzbaşı Tayyarda ile iyi geçinde de gereğinde karşısında Türklerin haklarını müdafaa etmesini de bilmiştir. Nitekim üç Türk'ün fırında feci şekilde öldürülmesi olayı sonunda Fransız komutana "Bu ne rezalet? Batı medeniyeti böyle midir? Şehir Haydut yatağı mıdır? Şehrin en kalabalık yerinde yüksek memurların öldürüldüğü nerede görülmüştür? Ben şimdi bunlara dini merasim yapmaktan ve kabristana götürmekten endişe ediyorum Mösyö Tayyarda. Bunun mesulü sizsiniz. Zira bütün Kuvvet elinizde. Asayişten siz mesulsünüz." Bu çıkışı üzerine Fransız komutan Müslümanları Aslanpaşa Mahallesine toplayarak bir yeşil hat oluşturmuş, buralara karakollar kurmuş, Müslüman Cezayir askerlerini görevlendirmiştir. Böylece şehirde Müslümanların öldürülmesinin önüne geçmiştir.

²⁶ Dönemin Kozan Müftüsü, aynı törenin bir parçası olarak Hoşkadem Camii önündeki meydanlıkta halka dua etti. (Dalkır. a.g.e., 46) Bu olay Kozan'ın kurtuluşundan sonraki aile çekişmeleri sırasında, Hafız Osman Efendi'nin aleyhine bir propaganda malzemesi yapıldı. Hafız Osman Fendi'nin

Karşılayanlara hitaben:²⁷ ”Efendiler! İtilaf devletleri’nin kararı ile memleketinize geldim. Müslüman ve Hristiyan cins ve mezhep ayrımcılığı tanımayarak hepiniz hakkında eşitlik tatbik edeceğim. Hükümet eski memurları ile vazifelerine devam edecekler. Hükümet yine Osmanlı hükümetidir. Ben burada itilaf devletlerinin bir kontrol memuru²⁸ olarak vazife yapacağım.” mealinde bir konuşma yaptı.

Tayyarda’nın bu konuşması Türkler üzerine iyi bir tesir bıraktı. Halkın karamsarlık duyguları dağıldı. Korku ve tedirginlik yerini sükûnete bıraktı.

Mösyö Tayyarda bugünkü havuzlu sinema²⁹ diye anılan yerdeki Ermeni Lacinyan’a ait köşkü kendisine ve eşine olarak tahsis etti. Güvernörlük makamını olarak da 1926’da yanan Kozan Vilayet binasını seçti.

Kozan sancak merkezini işgal eden Fransız askerleri O zamanki Kozan Sancağı olan sancak merkezi Sis’i işgal etmişlerdi. Sancak ilçeleri olan Feke, Saimbeyli ve Kadirli henüz işgal edilmemişti. İşgal sahası bugünkü Kayseri sınırını teşkil eden Zamantı Irmağı idi. Yani Kayseri işgal sahası içinde değildi. Kozan Sancağı ile Kayseri hududunu Zamantı ırmağı çizdiği için Zamantı Irmağı’nın Adana tarafı işgal sahasına giriyordu.

Ancak Fransız işgal birlikleri yalnız Kozan ve Kadirli’yi işgal etti. Çünkü bu dağları kontrol altına almak imkânsızdı. Bunun için Fransızlar, Saimbeyli’ye Çalyan Karabet³⁰ adlı bir Ermeni’yi kaymakam tayin ettiler. Karakollarda Ermeni ve Türk jandarma tahsis ederek asayiş sağlamayı planladılar. Feke’de ise oranın sözü geçen adamı olan Cezmi Bey’i ve kaymakam Şerafettin Bey’i asayişin sağlanması için görevlendirdiler. Fransız kuvvetlerinin emri altınca Cezayir Müslümanları³¹ da vardı.

“yansuru hükümeti Fransaviyye (Allah Fransız hükümetine zafer nasip etsin) duasını yaptığı suçlaması yapıldı. Yurtsever. Kozanlı Mücahit Halil Topaloğlu özel arşivi, s.20. Hatta daha ileri gidilerek Türk bayrağını indirip yerine Fransız bayrağını bizzat Hafız Osman Efendi’nin çektiği dedikodusu yapılmaktadır. Hafız Osman Efendi, dua etmiştir ancak ne böyle bir tabir kullanmış ne de Fransız bayrağını gönlere çekmiştir. Bayrağın bir müftüye çektilmesi akla mantığa sığmamaktadır. Kozan işgal delince Osmanlı bayrağı indirilmemiş yanına Fransız bayrağı çekilmiştir. Kozan Müftüsü Osman Efendi ve iki oğlu Kurtuluş savaşı sırasında önemli hizmetlerde bulunmuş istiklal madalyası almaya hak kazanmıştır.

²⁷ Ömer Lütfi Bey, a.g.h. , 36 , Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları.*, 171.

²⁸ Çamurdan, *Kozan’ı Tanıyalım*, 132.

²⁹ Bu binanın yerinde şuanda öğrenci yurdu vardır.

³⁰ Çalyan Karbet, Adana olayları’nın içinde bir kişi idi. aslen Saimbeyli olan bu ermeni hukuk tahsili görmüş bir ara Ceyhan’da da avukatlık yapmıştı. Adana olayları’nı Türklerin aleyhine olarak kaleme aldı ve Hınçak örgütü bu kitabı bastırarak Ermenileri Türklere karşı kışkırttı. Saimbeyli kaymakamı olan Ermeninin adaletli yönetimi oradaki Ermenilerin işine gemlememiş, ırkdaşlarının isteği ile Fransız hayranı Çalyan Karabet, Saimbeyli kaymakamı olarak atanmıştır.

³¹ Kozan’ı işgal etmek üzere gelen Fransız ordusunun içinde Cezayirli Müslüman askerler de vardı. Bu askerler Kozan’ın işgali sırasında fırsat buldukça Kozanlı Türklere yardım ediyorlardı. Kozan da birçok Türk’ün Ermeni fedailerince (gamahor) öldürülmesine mani olmuşlardı. Bunlar zavallı paralı askerlerdi. Geldikleri yerlerin Müslüman toprakları olduğunu öğrenince de büsbütün üzülmuşlerdi. Bu vesile ile Cezayir askerleri Kozan’da Türklerin dağlara kaçmasında önemli yararlıkları olmuştur. Mesela Lütfullah Erdem’in Şevkiye Mahallesi’nde Kuvva-i Milliyeye katılmasına yardımcı olmuşlardır.Kozan Kalesi’ne yerleşen Fransız toprakları ateşleyen Cezayirli askerler, Böğrü Delik’teki çarpışma sırasında Türk çetelerinin üzerine değil, yanlarına nişan almışlar, Türklerle yaptıkları savaşlarda mümkün mertebe Türklere zarar vermemeye çalışmışlardır. Adana’dan gelen bir Hint

Bunlar lejyoner olarak buraya gelmiş zavallı Müslümanlardı. Fransızlar, Cezayirli askerlerin bir kısmını Fransız kuvvetleri ile kaleye yerleştirdi. Kaleye top ve makineli tüfekler de yerleştirerek şehrin savunması için tedbir aldılar.

Kozan'ın işgali sırasında Türk ahalisinin niçin bir karşı koyma hareketi meydana gelmediği sorusu akla gelebilir. O zamanda, Osmanlı Devleti Almanya'nın desteğine rağmen itilaf devletlerini yenememişti. Dört yıllık zaman zarfında halk maddi ve manevi çok yıpranmıştı. Birçok aile ferdlerini bu uğurda feda etmişlerdi. Halkın elinde savaştacak silah başlarında askeri bir birlik yoktu. Hiçbir kurtuluş ışığı görünmüyordu. Mustafa Kemal gibi bir komutanın ismi bile duyulmuyordu. Mustafa Kemal daha Samsun'a ayak basmamıştı. Halk asayişsizlikten ve düzensizlikten bitkin bir halde idi. Dağlar eşkıya kaynıyordu. Şehir dışında hiçbir emniyet yoktu. Soygunculuk, eşkıyalık çoğalmıştı. İstanbul, İzmir, Adana gibi şehirler hiçbir yerde direniş görmeden düşman işgaline uğramıştı. Osmanlı Devleti valilere gönderdiği emirde işgalcilere karşı koyulmamsını emretmişti.

İşgal kuvvetleri de taktik icabı, halkın bir silahlı direnişi ile karşılaşmamak için, işgalci olmadıklarını, hükümetin yine Osmanlı hükümeti olduğunu, buraya sadece kontrol memuru olarak geldiklerini, Osmanlı kanunun geçerli olduğu propagandasını yapıyorlardı

Halkın bir kısmı düzensizlikten, Fransız idaresinin daha iyi olacağını umuyorlardı. Halkın bazılarının da ise Fransızların medeni olduğunu, halka zulüm yapmayacağını, memleketin gelişeceğini sanıyorlardı. Halkın bir kısmı düzensiz, asayişsiz durumda olmaksızın Fransa'nın düzenli idaresinin daha iyi olacağını düşünüyordu.

Ermeniler de Türklerin üstünlüğünün sona ereceğini, kendi dindaşlarının kendilerini koruyacağını, sürgün olmalarından dolayı uğradıkları zararların karşılanacağını, hatta fırsat bulurlarsa bir Ermeni devletinin kurulacağını umuyorlardı. Bu sebeple Fransızların buraya gelmeleri Ermeniler için bin yüzyıllardan beri bekledikleri büyük bir fırsat idi. Bu sebepten dolayı Fransız işgalini candan destekliyorlardı. Aynı zamanda, işgal anlaşma şartlarına göre yapıldığı için Osmanlı Devleti işgale karşı halkın şimdilik bir harekette bulunmasını istemiyordu.

süvari askerleri de Kozan'daki Büyük Camii(Hoşkadem Camii)'nde namaz kılmışlar, namaz sonunda Kozan Müftüsü Hafız Osman Efendi'nin eline sarılarak hem kendi hallerine hem de Türklerin hallerine ağlamışlar ve Müftüye (mealen)” *Biz senelerden beri esarete bir köle gibi yaşar, sizlerden ümit ve imdat beklerken bilmeyerek siz kardeşlerimizin esir olmalarına yardım etmişiz. Bugün bunları gözlerimizle görmekle en büyük acı ve azabı duyduk. Bizi affediniz.Biz ne büyük günahkar insanlarıyız.*” demişlerdir.Kozan'ın Fransız ve Ermeniler tarafından terk edilmesiyle Cezayir askeri de Kozan'ı terk ettiler Ancak bazı Cezayir askerleri Fransızlarla gitmeyerek Kozan'da kaldı. tespit edilen 18 Cezayirli Fransız askeri üniformasını bırakarak Kozan'da kalmıştır. Bu gün Fransızlarla gelip de tekrar dönmeyen Cezayir askerlerinin bazılarının torunları hâlâ Kozan'da yaşamaktadırlar. ³¹

2.3. TAYYARDA'NIN İLK İCRAATLARI

İşgal kuvvetleri komutanı Yüzbaşı Tayyarda³² (TAILLARDAT), sistemli bir direnişle karşılaşmayınca yavaş yavaş gerçek yüzünü göstermeye başladı. Kozan ve Kozanlı Türkler hakkında Ermenilerden gerekli bilgileri alarak icraatlarını bir bir uyguladı.³³

Tayyarda, ilk olarak Kozan'ın işgal günü zafer takı kurmayan ve Ermenilerin bu isteğine mani olan Belediye Reisi Hüseyin Efendi'yi³⁴ görevden aldı. Ömer Lütfi Bey ise Hüseyin Bey'in görevden alınmasının sebebi olarak çevre köylerden getirttiği el dokuması halıların paralarını Tayyarda'dan istemesi ve büyük Camii'nin halılarını Tayyarda'nın teslim etmemesi ve bunu da Tayyarda'ya söylemesi olarak göstermektedir.³⁵ Hüseyin Efendi'nin yerine Yeğenzade Mehmet Efendi'yi tayin etti. Yiğenoğlu Mehmet Efendi'nin Belediye Başkanlığına getirilmesi Ermenilerin önerisiyle olduğu zannedilmektedir³⁶. Ermeniler, Yiğenoğlu Mehmet Efendi'yle iyi geçinirlerdi. Tayyarda bir iş yaparken Ermenilerin görüş ve tavsiyesini alırdı. Nitekim bu bölgedeki uygulamaların birçoğu Ermenilerin görüşü doğrultusunda olmuştur.

Hüseyin Efendi'nin yerine Yeğenzade Mehmet Efendi'nin getirilmesi de bir Fransız taktiği gereği idi. Eğer, Hüseyin Efendi'nin yerine Ermeni birinin atanması Türkler arasında Fransızların Ermenileri kayırdığı görüşü hâkim olurdu ki bu da yeni işgal edilmiş bir şehir olarak işgalcilerin işine gelmezdi. Normal şartlarda Kozan Şehir nüfusunun üçte ikisi Ermeni nüfusu idi. Ama belediye başkanlık görevini bir Türk'ten alıp bir Ermeni'ye vermesi işgalcilerin ilk hatası olabilirdi. En baştan Türklerin tepkisini çekirdi.

Yeğenzade Mehmet Efendi'nin bu görevi kabul etmesi ise o zamanki şartlar gereği doğru bir karardı. Mehmet Efendi bu kararı kabul etmese, belediye başkanlığı bir Ermeniye verilir, bu da Türklerin aleyhine bir durum teşkil ederdi. Nitekim Mehmet Efendi belediye başkanlığı sırasında kendi dindaşlarını korumuş, elinden geldiği kadar Milli Kuvvetlere yardım etmiştir. Kozan Merkez Bölük kumandanı Türk Gençlik Derneği kurucularından Recep Dalkır'a Dernek binasında kolundan tutarak bir kenara çekip şöyle dedi: *Ben belediye Reisliğini kabul ettiğim için Fransız ve Ermeni dostu diyorlarmış. Ben kabul etmese idim bir Ermeni belediye reisi olsa idi. Daha mı iyi mi olurdu? Ben Karacalı Köyü'nden özbe öz Türküm. Milletime belki en ufak bir faydam olur diye bu işi kabul ettim Milletimin ıstırabını gördükçe içim yanıyor ve bu acının dinmesi saatini dört gözle bekliyorum. Şimdi sana kalbimin içinden gelen hislerimi söylüyorum. Eğer benim yapacağım bir işiniz olursa gece*

³² Tayyarda, o zamanlarda otuz beş yaşlarında genç bir Fransız subayı idi. tecrübesizdi. Tecrübesizliği ve yanlış taktiklerini ileri konularda görülecektir. Kaynak kişi. Dönemin Feka Belediye Reisi Cezmi bey'in oğlu Oğuz Solmaz Çetilel. Babasından naklen

³³ Dalkır, a.g.e., 18.

³⁴ Hüseyin Efendi, daha sonra Kozan Milletvekili olarak görev yaptı. Hüseyin (Çelik) Efendi o zamanlar 45 yaşında idi. Bknz. Yusuf Ayhan, *Çukurova Albümü*, Kemal Matbaası, Adana 1973, 68.

³⁵ Ömer Lütfi Bey, a.g.h., 109.

³⁶ Dalkır, a.g.e., 18.

*gündüz demeyiniz. Ev sokak daire istirahat yemek uyku zamanlarını düşünmeden söyleyiniz. Bunu sizden hassaten rica ediyorum”.*³⁷

Yiğenzade Mehmet Efendi Kozan’da kurulan gizli direniş hareketi olan İntibah Cemiyeti’nin gizli üyesidir. Tayyarda’dan aldıkları bilgileri Kuvvayi Milliye’ye aktarmıştır.³⁸ Nitekim kardeşi Ahmet Efendi’nin Karacalar Bölüğü Kumandanı olması Mehmet Efendi’nin izni alınarak oluşturulmuştur. Belediye Başkanı Yiğenoğlu Mehmet Efendi’nin milli mücadele için çalıştığı, çetelere yardım ettiği, kardeşi Ahmet Efendi’nin Milli güçlere katılıp Fransızlara karşı cephe tuttuğu anlaşılınca işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda tarafından ev hapsine tutulmuştur.³⁹

Yiğenoğlu ailesi Kurtuluş Savaşı’nda elinden gelen yardımı ve hizmeti yapmış Kozanlı vatansever bir ailedir.

2.3.1. KOZAN ASKERLİK ŞUBESİ’NİN KALDIRILMASI

Mondros Ateşkes Antlaşması gereği bütün Osmanlı ordusu dağıtılacaktı. Bu emir gereği Kozan’daki askerlik şubesi askeri celp ve sevk işlerinin olmamasından dolayı askerlik şubesi gereksiz görünerek Fransızlar tarafından kapatıldı. Bundaki amaç Türkler arasında Fransızlara karşı bir askeri birliğin meydana gelmemesi içindi. Bir daha askeri bir birlik oluşturulamayacak, Fransızlar Kozan’ı kolayca işgale devam edecekti.

Depodaki silahları Türk Köylülerine dağıttığı için Osmanlı genelkurmayı Binbaşı komutanı⁴⁰ Osman Nuri Bey’i yarbay rütbesine yükselterek İstanbul’a çağırdığı için jandarma komutanlığına Askerlik şubesi başkanı Binbaşı Haşim Bey⁴¹ tabur komutanı olarak tayin edildi.⁴²

2.3.2. TESVİYE-İ MESALİH KOMİSYONU’NUN KURULMASI

Tayyarda’nın yaptığı en önemli icraatın birisi de ”Tesviye-i Mesalih Komisyonu” nu kurdurmasıdır. Bu komisyon, tehcir sırasında Ermeni mal varlıklarının haksız yere Türklere geçtiği iddiasıyla kurulmuştur.⁴³ Gerçi Türk ahalisinden bazıları Ermeni mallarından kalanları yağmalamışlardı. Bu olaya halk arasında Pırışka denmekteydi.⁴⁴ Bu komisyon, aslında Osmanlı Devleti’ne itilaf Devletlerinin bir şartı idi.

³⁷ Dalkır, *a.g.e.*, 40.

³⁸ Kaynak kişi: Cezmi (Çetinel) Bey’in oğlu Oğuz Solmaz Çetinel. Adana Kozan 1928 doğumlu. Görüşme tarihi. 26.06.2009.

³⁹ Kaynak kişi. Dönemin Ziraat Bankası müdürü Behçet Çörtük. bkz. Çamurdan. *a.g.e.*, 256

⁴⁰ Osman Nuri Bey, generalliğe kadar yükselmiş değerli bir Türk subayıdır. Bir ara Adana jandarma alayı müfettişi olarak görev yaptı. Demokrat Parti milletvekillerinden ve bakanlarından dr.

Mükerrem Sarol’un babasıdır. Osman Nuri Bey, kömür sobası zehirlenmesinden vefat etmiştir.

⁴¹ Şamlı olduğu için Kozanlılar binbaşıya Şamlı Arap binbaşı derlerdi.

⁴² Dalkır; *a.g.e.*, 26.

⁴³ Ermenilerden geri dönenlerin talebi üzerine muhacir yerleştirilen hanelerin tahliye ve teslim olunduğu, mahall-i müretteblerinde vefat edenlere ait emvalin vereselerine verilmesi için isbat-ı veraset hücceti talep edildiği hususunun Kozan Mutasarrıflığı’ndan bildirildiğine dair. Bnz. BOA, DH.ŞFR., 605/ 1 , 06/Ar/1334.

⁴⁴ Kaynak kişi Osman Kütük 1936 Bağtepe Köyü doğumlu. Görüşme tarihi 25.06.2005.

Ermeniler tehcir kanunu çıkınca ineklerini atlarını ve bazı taşınmaz mal varlıklarını belki de değerinden daha az olarak Türklere satmışlardı. Bazılarıysa bağ ve bahçelerini yakınlık duyduğu Türk ahalisine bırakmıştı. Aradan geçen dört yılın ardından Kozan'a geldiklerinde ellerinde inek koyun at vesaire yoktu. Bazılarının bağları ve bahçeleri de harap olmuştu. Ama aynı zamanda Türk erkekleri de askere alındıklarından Türk ahalisinin de bağ bahçesi harap olmuştu. İşte bu komisyon tek taraflı olduğu çok açıktı.

Bu komisyonun esaslı ve başlıca vazifesi şöyledir.⁴⁵

- I- Ermenilerin sürüldükleri sırada kendi rıza ve muvafakatleri ele Türklere sattıkları bütün eşyaları eski sahiplerinin müracaatları üzerine bu malları alanların elinden mevcutsa geri alarak sahibine verilmesi veyahut kaybolmuşsa; komisyonun takdir edeceği bedel üzerinden tekabül edecek para ne tutarsa, bu paranın derhal alınarak eski sahibi sürgünden dönen Ermeniye verilmesi. Bu menkul mallar şunlardır: ev eşyası at, kısarak, inek, öküz, koyun, keçi vesaire buna benzer taşıtlı mallar idi.
- II- Komisyonun ikinci vazifesi: gayrimenkul taşısız mallar üzerinden karar vermektir ki tehcirden sonra Ermenilerin Ziraat Bankasına itam dairesine veya maliyeye olan aşar ve emlak borçlarından dolayı icra kanalıyla arttırma eksiltme kanununa tevfikân, alenen arttırmaya çıkarılan gayrimenkul- taşısız mallardaki tarla, bağ, bahçe, bademlik, incirlik, değirmen, hane ev vs. buna benzer mülk ve araziler idi.

Bu gayrimenkul envalin satışına Türkler icra dairesinde yapılan arttırma usul ile satılan bu mallara talip olmuşlar ve birbirlerine rekabet ederek o zamanın değerine göre yüksek fiyatla satın almışlardı ki; bu malların bedelleri satın alanlardan peşinen alınarak borçlu Ermenilerin yukarıdaki adları yazılı dairelere olan borçlarına yatırılmıştı.

Bu suretle Müslümanlar tarafından satın alınan bağ, bahçe dükkân v.s. bütün mallara Ermeniler sürgünden döndükten sonra derhal bu işe el koymuşlar Türklerin satılan bu mallar için aldıkları tapular geçersiz sayılarak, Ermenilere verilmiştir Hatta aradan geçen bu sürede tespit edilerek kullanılan malın kirası da Müslümanlardan alınarak Ermenilere verilmekteydi.

İşte bu komisyon bu suretle, Müslümanları soyduruyor ellerinde ne varsa Ermenilere verdiriyordu.

Komisyon emirlerine uymayanlar derhal, tutuklanıyor malları haczediliyordu.

Komisyonun başkanlığını Kozan jandarma Komutanlığına getirilen Şamlı Binbaşı Haşim Bey⁴⁶ yapıyordu. Komisyonun İkinci başkanlığını ise Katogigos

⁴⁵ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 174–175.

⁴⁶ Şamlı Binbaşı Haşim Bey. Kozanda sevilmeyen Fransızların her emrini yerine getiren rüşvetçi birisiydi. Komisyon başkanlığından da ayrıca para almakta komisyonda Türkler aleyhine kararlar

Yağış Efendi yapıyordu. Türk azalar, Halil Ağazade Hacı Ağa ve Akçalızade Kamil Efendi idi.

Hristiyan azalar ise Katoğikos vekili Yağış Efendi ve Paşabezcan Kirkor Efendi idi.⁴⁷

İşte Ermeniler bu durumda haklarının Türkler tarafından gasp edildikleri iddiasıyla bu komisyona başvurarak Türklerle gereksiz bir gerginliğe girmişlerdi. Hatta öyle olmadık iddialar ileri sürüyorlardı ki komisyonun ikinci başkanı Yağış Efendi'yi bile çileden çıkarıyorlardı.⁴⁸ Çünkü Türkler sürgüne gönderilmemiş ama eli silah tutan askere alınmış, Türkleri bağları bahçeleri aileleri ortada kalmıştı. Birçoğunun oğlu, babası kocası askere gitmiş gelmemişti. Yani duruma bakıldığında I.Dünya Savaşı sırasında Türkler daha zor durumda kalmışlardı. Türkler daha çok zarar görmüşlerdi. Onun için Ermenilerin bu komisyonu kurdurmasının hiçbir haklı dayanağı yoktu. Kaldı ki Türkler, Ermenilerin tehciri sırasında Ermeni mallarını zorla almamışlardı. Belki değerinin altında almışlardı. Zaten Türkler arasında ekonomik durumu iyi olan zengin eşraf sayısı azdı. Ekonomi Ermenilerin elinde idi.

Komisyona başvuran Ermeniler, türlü iftiralarla Türklerin elindeki malları, hiç aslı ve esası olmayan sebeplerle ele geçirdiler. Bu komisyon hükmünü hemen verir Ermenilerin isteği yerine getirilirdi. Bu kararların istinaf ve temyizi yoktu. O dönemde Kozan'da bulunan Recep (Dalkır) Bey, bu komisyonun çalışması hususunda çarpıcı örnekler vermektedir. Mesela: Ermeniler sabah veya akşamüzeri sığır sürülerinin geçtiği yola duruyorlar, içinden seçtikleri inekleri ve atları seçiyorlar komisyona başvurarak:⁴⁹ *"Bunlar benimdi. Giderken Hasan Ağa'ya emanet etmişim. Gelirsem geri alır, gelmesem de helal olsun demişim. Mademki geldim mallarımı alıyorum. Şimdiye kadar temin ettiğin faydalar için de 1800 lira tazminat isterim."* diye dava açmaktaydılar.

almakta idi. Hatta bazı çiftliklerde işçi çalıştırır sonra çiftliğe ortak olurdu. Bu sayede. Kozanda 4-5 tane bağı olmuştu. Ömer Lütfi Bey, a.g.h. , 25-26.

⁴⁷ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 175.

⁴⁸ Mesela bunlardan birini Ömer Lütfi Bey şöyle anlatmaktadır: Kozan'ın çok sevilen ve sayılan zenginlerinden Helvacızade Hacı Hasan Ağa'nın Şakir (Çelik) Efendi adında bir zat vardı. Bu merhum eğer arzu etseydi Ermeniler sürülürken ucuz ucuz pek çok mal alabilirdi. Fakat kendisi hiçbir mal almadı. Ermenilerden Karabet Efendi adında biri tehçire tabi tutulmadığı halde sürgün sırasında al renkte güzel bir tayını reji (tekel) müdürü Vedat Bey'e satmıştı. Hayvan yemi olan arpa çok pahalandığı için Vedat Bey beslemekten aciz kaldığı bu güzel dişi tayı Şakir Efendi'ye sattı. Tay büyüyor güzel bir kısrak oluyor. Karabet Efendi, küçük olarak sattığı bu tayını iyi bir kısrak olduğunu ve her Ermeninin bu komisyona müracaat ederek mallarını geri aldığını ve vermeyenler hakkında zorla ve şiddet kullanılarak alındığı, Ermenilere verildiğini görünce komisyona başvurarak bu kısrakın tarafına verilmesini istedi. Komisyonun ikinci başkanı Yağış Efendi, Karabet Efendi'yi yanına çağırarak bu yaptığının ayıp olduğunu, kendisinin bu tayı rızasıyla sattığını, hatta kendisin tehçire dahi tabi tutulmadığını, Şakir Efendi'nin bu tayı itina ile büyüttüğünü kendisinin de bizzat bildiğini söyleyerek davasından vazgeçmesini söyledi. Karabet Efendi: "Her ermeni mademki malını her bulduğu yerden alıyor, bende hayvanımı isterim diye davasında ısrara ediyor. Komisyon başkanı Binbaşı Haşim Bey kısrakı Karabet efendiye teslim edilmesine karar veriyor. Yağış Efendi'nin ısrarı ve diğer üyelerin oyuyla durumu Tayyarda'ya bildiriyorlar. Tayyarda Binbaşı Haşim Bey' emir ve arzusu dâhilinde kısrakın Şakir Efendi'den alınarak Karabet adlı Ermeniye verilmesini emrediyor.

⁴⁹ Dalkır, a.g.e., 22 ; Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 175-178.

⁴⁹ Dalkır, a.g.e., 21.

Türkler arasında bu komisyona ”Zorla Tesviye-i Mesalih Komisyonu“ *boğazlamak*” anlamına gelen Mesalih kelimesiyle değiştirilerek” Tesviye-i Mezabih” adı verilmişti.⁵⁰

Tehcir sırasında ermeni mallarının yağmalandığı iddiası ile kurulan bu komisyon Türk-Ermeni çatışmasının körüklenmesi için Fransızlar için bulunmaz bir fırsattı. Gerçekten de bu komisyon sayesinde Türk-Ermeni çekişmesi daha da alevlendi. Ayrıca Ekonomik durumu iyi olan Türklerin malları ellerinden alınarak Türk ahalisinin malları elinden alınarak Türk ahalisinin fakirleşmesine neden oldu.

2.3.3. FRANSIZLARIN VERGİ TOPLAMASI

Fransızlar, Kozan’daki memurların maaşlarına yüzde yüz zam yaptı. Bu zamlarla Kozan’daki devlet memurlarını kendi yanına çekmeyi hesaplamışlardı. Ancak bu memurların maaşları nereden karşılanacaktı. Tabi ki Kozan’ın ileri gelen zenginlerinden toplanan vergilerle idi. Fransızlar Kozan’ın sosyal düzenini tam anlayamadıkları için büyük bir hataya düştüler. Fransızlar için asıl tehlike merkezdeki memurlardan değil çiftlik sahibi halk üzerinde tesiri olan kişilerden gelebilirdi. Fransızların Kozan işgalinde ilk ve en önemli uygulaması da budur. Bu uygulamayla Kozan halkı üzerinde önemli etkiye sahip zengin kimselerin küstürülmesi Fransızlar için büyük bir hata olmuştur.

Fransızlar, Kozan’ın zengin ailelerinden para toplamaya başladı. Durumu iyi olduğu bilinen kişiler Tayyarda’nın huzuruna çağrılıp ”*yol, su vs. masrafı için şu kadar para vereceksin. Yoksa hapsi boylarsın.*” şeklinde tehditler edildi. İstenilen parayı veren kurtulurken veremeyen hapsedildi. İstenilen parayı veremediği için tutuklanan Kozanlıların isimleri ve istenen para miktarı şöyledir:⁵¹

1. Hacı Hasan Ağa: 500 Lira
2. Yiğit Ahmet Ağa: 300 Lira
3. Mürşit Efendi: 300 Lira
4. Yakup Ağa: 500 Lira
5. Karabeyzade Mehmet Bey: 500 Lira
6. Andız oğlu Ahmet Ağa: 700 Lira
7. Hasan Kâhya. 500 Lira
8. Hacı Bey: 500 Lira
9. Küçük Hacı Bey: 500 Lira
10. İsmail Ağa: 500 Lira

⁵⁰ Dalkır, *a.g.e.* 22 ; Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 175–178.

⁵¹ Dalkır, *a.g.e.*, 28 Bu paranın değerini hesaplamak için bugün bir cumhuriyet altını kaçta geliyorsa bir lira o değere gelmektedir.

11. Bayat oğlu Ahmet Çavuş: 500 Lira

12. İzzet Efendi: 400 Lira

13. Hafız Efendi: 500 Lira

14. Sehlikzade Hacı Ali: 500 Lira

Parayı temin eden hapishaneden çıkarken vermeyenlerde uzun süre hapishanede tutuldu. Toplanan para miktarı⁵² 42.000 liradır ki bu tespit edilebilen miktardır. İsim listesine bakıldığı zaman tutuklanan Kozanlıların birçoğu Fransızların karşısında çete kumandanı olarak çıkmıştır. Bu da bize Fransızları Kozan'daki yaptıkları en büyük taktik hatalarından birisi zengin sözü geçen eşrafı küstürmesi şeklinde olmasıdır. Bu zengin kişilerden Karabeyzade Mehmet Efendi Kozan'ın milli kuvvetlerce sarılması sırasında Kozan'ın doğu tarafındaki kuvvetlerin başında, Bayat Ahmet Çavuş Köreken müfrezesi kumandanı olarak, Yiğit Ağa Döşeme müfreze kumandanı olarak Fransızlara karşı savaşmıştır.

2.4. SÜRGÜNLER

Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda kendisine tehlike teşkil edebilecek bazı şahısları Kozan'dan işgal hudutları dışına sürdü. Bunlardan savcı Ruhi Bey, Dava Vekili (avukat) Mustafa (Üstün) Efendi ve Maffezade İbrahim Hoca'yı işgal hudutları dışına çıkarttı. Kozan'ın işgalden kurtulmasında önemli hizmetleri olan ve Mamure⁵³de şehit olan Saim Bey'i tutuklatarak Adana'ya işgal kuvvetleri komutanı Bremon'a gönderdi⁵⁴ Bremon da Saim Bey'i sorguladıktan sonra serbest bıraktı. Bu durumda Saim Bey işgal sahası dışına kaçtı.

2.4.1. SAİM BEY'İN SÜRGÜN EDİLMESİ

Saim Bey⁵⁵ I. Dünya savaşı'nın başlamasından hemen önce İstanbul'da hukuk tahsili görüyordu. Eğitimini yarıda bırakarak Kafkas cephesinde yedek subay olarak görev alan Saim Bey, savaş sonunda Kozan'a döndü. Kozan işgali sırasında Saim Bey, işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'nın görev teklifine” *askerlik hayatı beni bıktırdı. Esasen askerlikten hiç hoşlanmam. Bir süre istirahat edip İstanbul'a*

⁵² Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 194.

⁵³ Mamure bugünkü Osmaniye'nin doğusundaki tren hattında bir mevki.

⁵⁴ Dalkır, *a.g.e.*, 33.

⁵⁵ Saim Bey, 1893 yılında Kozan'da doğdu. Mustafa Onar'a göre doğum tarihi 1896 dır. Babası Bucak Müdürü Diyarbakırlı Şükrü Bey dir. Annesi İstanbullu Atiye Hanımdır. Küçük yaşta annesi ve babası ölen Saim Bey'i Demirci Ağabey'i İskender Demirbilek)'le eniştesi adalet yazı işleri müdürü Zeki Bey büyüttü. 1910 yılında Adana İdadisini bitirerek İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi oldu. I.Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katıldı. Kafkas cephesinde savaştı. Savaş sonunda Kozan'a döndü. İşgal kuvvetlerince Adana sınırların dışına sürüldü. Sürgün dönemlerinde İstanbul'a vararak Kilikyalılar Cemiyetin kurucu üyesi oldu. Kendisi Çelikler ailesinden Ali Şadi Bey'in kız kardeşi ile nişanlandı. Kendisi Kozan Milletvekili Hüseyin Beyle bakanak olacaktı. Hüseyin Bey tavsiyesi ile Şerafettin Bey'den boşalan Feke Kaymakamı oldu. Feke kaymakamlığını da cephede etkin görev almak için bıraktı. Saimbeyli Savaşlarında önemli hizmetlerde bulundu Osmaniye'nin Mamure denilen tren istasyonunda bir baskın sırasında kucağına bomba düşmesi nedeniyle şehit oldu. Mezarı Kozan şehitliğindedir. 30 Aralık 1923 günlü Adana İl genel Meclisi kararıyla Hacı ilçesine Saimbeyli adı verildi.

döneceğim. Hukuk tahsilime devam edeceğim. Sivil hayatta istikbalimi kazanmak istiyorum.”diyerek Tayyarda’nın bu teklifini politik olarak retetti.⁵⁶

Kozan polis Komiseri Hamdi Bey⁵⁷’in Saimbeyli müftüsü İzzet efendi’den 10.000 lira para cezası ödemediği için yaptığı zulme karşılık Saim Bey, Hamdi Bey’e; *Milletten aldığınız nakit para cezalarının defterini sağlam tutunuz. Bu hesapları millet sizden soracaktır.*” dediği için Tayyarda’daya şikâyet etti.⁵⁸ Bir süre sonra Ermeniler Saim Bey’den için Teşkilat kuruyor, Propaganda yapıyor. Türkleri ayaklandırıyor diyerek Fransız birimlerine şikâyet ettiler Bunun üzerine Saim Bey’i tekrar makamına çağıran Tayyarda, *”siz burada işgal kuvvetleri aleyhine İslam halkı tahrik ediyorsunuz. Teşkilatlanmaya, silahlanmaya uğraşıyorsunuz.”* dedi. Saim Bey, tercüman Balyan’ın çevrisiyle Tayyarda’ya sert bir cevapla *”Bu söyledikleriniz yapmayı çok isterdim. Bu benim biricik emelimdir. Bende ölmeyecek sönmeyecek bir ideal varsa o da bu söylediklerinizdir. Bu temiz duyguyu silecek bir kuvvet de mevcut değildir.”* dedi.

Bunun üzerine Saim Bey’i hemen hapishaneye gönderen Tayyarda, ertesi gün de Saim Bey’i jandarma refakatinde Adana’ya sorgulanmak için gönderildi. Adana’daki sorgulanmasından sonra Adana sınırları dışına Pozantı yolu ile sürüldü.

2.4.2. DAVA VEKİLİ TOPAL EMMİ FAİK MUSTAFA’NIN (ÜSTÜN)⁵⁹ SÜRÜLMESİ

Kozan’da dava vekilliği (avukatlık) yapan Emmi Faik Mustafa (Üstün),⁶⁰ cesur vatansever muhterem bir zattı. Uzun süre Kozanda avukatlık yapan Mustafa Faik, Kozan’ın işgali gündeme geldiği sırada Kozan’ın Fransızlar tarafından işgal edilmemesi için Adana’ya gönderilen heyete katılmıştı. Ermenileri de hiç sevmediğinden işgal gerçekleşince hiçbir tahkik ve incelemeye tutulmadan Tayyarda makamına çağırarak Adana işgal kuvvetleri komutanlığından aldığı emir üzerine beş sene müddetle işgal mıntıkası dışına sürgün edildi.⁶¹ Emmi Faik Mustafa, Adana yoluyla Kayseri’ye oradan da Develi’de bulunan Kozanlılara katıldı. Mustafa Faik Üstün, Sivas’a giderek milli mücadeleyi Çukurova’da başlatan üç Kozanlıdan biri olarak çok önemli görevler üstlenmiştir.

⁵⁶ Dalkır, a.g.e. , 26.

⁵⁷ Üçüncü sınıf bir mamur iken Kadirli’de, Kozan’da ve Saimbeyli’de polislik yapan Hamdi Bey, Komiserliğe kadar yükselerek Kozan emniyet müdürlüğüne getirilmiştir. Aslen Kürt olan bu zat, Fransız ve Ermeniler azmi derecede hizmet etti. Ancak Köprübaşı’nda öldürülen Himmet Çavuş’tan aldığı paranın bir kısmına el koyup geri kalanını Tayyarda’ya verdiği için Kozan jandarma Komutanı olacak olan Ali Saip Bey’in ihbarı üzerine tutuklanarak cezaevine kondu. Daha sonra ceza evinden alınan Hamdi Bey, eski görevine dönünce Türkler lehine hareket etti. Vatansever olan Türklerden polis yazmaya başladı. Kozan’ın kurtulmasından sonra halkın nahoş davranması üzerine barınamayarak Kadirli’ye oradan da işgal sahası olan Ceyhan’a gitti. Oradan da İskenderun’a gitti. Orada gözleri kör olarak dilencilik yatığı söylenmektedir. Çamurdan, a.g.e., 174.

⁵⁸ Çelik, a.g.e. , 81 dipnotu.

⁵⁹ Bugünkü Üstün Sokak Mustafa Efendi’ye izafeten verilmiştir.

⁶⁰ Emmi de denilen Mustafa Üstün aslen Elazığ’ın Çemişkezek Kazasındandır. Babası Gâvur Dağı’na gelmiş orada Reji idaresinde kolcubaşılık yapmıştır. Tütün kaçakçılarının takibi sırasında ayağından yaralanıp topal kaldığı için Topal Mustafa Emmi denmiştir. Kozan’dan Defteri Hakani Müdürü (Tapu müdürü) olan Halil Efendi’nin kızıyla evlenince Kozanlı oldu. Sürgünden sonra Sivas’a giderek Atatürk’le görüşüp Milli Mücadeleyi ilk başlatanlardandır.

⁶¹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 183.

2.4.3. MAHFAZADE İBRAHİM EFENDİNİN SINIR DIŞI EDİLMESİ

Kozan'ın yerlilerinden olan, başı sarıklı âlim mütedeyyin bir adam olan Mahfazade⁶² İbrahim Efendi, işgal kuvvetlerince sınır dışı edilen Kozanlılardandır. Yaver Mıdırıkyan Kirkor aleyhine İstanbul'a çekilen telgrafta imzasının bulunduğu için, Ermeniler tarafından Tayyarda'ya şikâyet edilerek sürgüne gönderilmiştir. İbrahim Efendi'nin Ermeni düşmanı olmasının sebebi amcasının Ermeni isyanı sırasında minarede vurulmasıdır.

Adana yolu ile Kayseri'ye oradan Develi'ye Kozan'dan kaçanların yanına gitti. Orada teşekkül eden Kuvvayi Milliye'ye katılarak elinden gelen gayreti gösterdi.⁶³

2.4.4. BİNBAŞI OSMAN NURİ BEY'İN VE BÖLÜK KUMANDANI HASAN BEY'İN SINIR DIŞINA ÇIKARILMASI

Kozan jandarma Kumandanı Süleyman Bey Fransızlar gelmeden evvel bir çuval evrakla Kozan'dan firar etti. Osmanlı Devleti savaşın son günlerinde Kozan Jandarma Tabur Kumandanı Osman Nuri Bey ve bölük kumandanı Hasan Bey'i görevlendirdi. Bunlar Kozanlıların anlattıklarına göre; vatansever onurlu ve korkusuz birer askerdiler. Bu iki asker Fransızlar Kozan'a gelmeden önce komutanları Nihat Paşa'nın emriyle depolardaki mevcut silahları vatansever namuslu Türk köylülere bekçi silahı adı altında dağıtmışlardı.⁶⁴

Osman Nuri Bey ve Hasan Bey, Fransızların emrini dinlemeyerek Tayyarda'ya boyun eğmiyorlardı. Apoletlerini değiştirmeyerek Fransız apoletlerini giymeyi reddediyorlardı. Yarbaylığa terfi edilen Osman Nuri Bey, kendilerinden izin alınmadan yarbaylığa terfi edildiği bahanesiyle sınır dışı edildi. Tayarda Kozan'daki ilk icraatlarından biri de bu iki vatansever cesur namuslu komutanların görevine son vererek Kozan'dan uzaklaştırdı. Yerine (Kozan Jandarma Kumandanlığı'na) Şamlı Binbaşı Haşim atandı.⁶⁵

2.4.5. FRANSIZLAR'IN KOZAN'I İŞGAL ETMELERİNDEN ÖNCE KOZAN'I TERK EDENLER

Kozan'ın işgalinden önce de bazı Kozanlılar işgal sahası dışına çıkmışlardı. Bunlar Kozan'ın en önemli eşrafından uzun süre Kozan Belediye başkanlığı yapmış olan Mehmet Efendi oğlu Kurdoğlu Hulusi Efendi, Topalzade Halil Efendi, Sehlikzade Hasan Efendi, Arızkade Ali Efendiler.⁶⁶ Bunlara halk arasında "Kaçkınlar" denmektedir.⁶⁷ Bunlar daha önce belirttiğimiz tehcir sırasında Kozan'ın yerli Ermenilerinden Kozan milletvekili Matyos Nalbatyan'ın da akrabası Yaver

⁶² Mahfazadeler Kılıç soyadını almışlardır.

⁶³ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 184.

⁶⁴ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 172.

⁶⁵ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 173,174.

⁶⁶ Yaver meselesinden dolayı Konya ya sürülen şahıslar ve bu şahısların kaçışlarıyla ilgili bkznz. BOA, DH.ŞFR, 94 / 82 Kozan İlaşe Memuru Kirkor Efendi'nin katli maddesinden maznun eşhasın Konya'ya nakledilirken firar ettiklerine dair Adliye ve Mezaheb Nezareti'nden Adana Vilayeti'ne çekilen telgraf. 9 Kanun-u Evvel 1334.

⁶⁷ Halil Topaloğlu Özel arşivi. Hatıralar bölümü, 53.

Mıcırkıyan Kırkor Efendi adında bir Ermeni'yi öldürmekten dolayı suçlanacaklarını düşünerek Kayseri'nin Develi ilçesine gitmek zorunda kalmışlardı.: Kozanlı Kaçkınlar'dan Topalzade Hali Efendi, Kozan'dan kaçış hikâyesini anılarında şöyle anlatmaktadır:⁶⁸ ... *Bu yazıyı Kayseri'nin bir han köşesinde yazdım. Hâlen firar üzereyim. Şubatın yirmisinde haneye geldim. Beş on gün sonra Fransız paşası (Tayyarda) Sis'e (Kozan) geldi. Ermeniler tekrar Yaver meselesini ortaya koydular. 1918 Nisanı'nın 10. günü Çarşamba günü Yaver meselesinden mahpus oldum. Kırk gün sonra tahliye oldum. 20 Temmuz 1918'de bir asker firarisi tarafından vuruldum... 7 Nisan 1919⁶⁹ tarihinde Salı günü Hulusi Efendi ile birlikte çiftliğinden hareket ederek Ethem Efendi'nin hanesine gelip iki gece Sehlikzade Hasan Efendi'nin gelmesini bekledik ise de gelmedi. Nisan'ın 10. günü perşembe günü sabahleyin hareket ederek (Andırın'da) Yavcıoğlu İbrahim Ağa'nın⁷⁰ hanesine geldik. Nisan'ın 14. günü İbrahim Ağa'nın hanesinden hareket ederek Çokak Nahiyesi'nde Ahmet Paşa'nın hanesine gelerek orada üç gün kaldık...."*

Halil Efendi, Kozan'ı terk tarihi olarak 7 Nisan 1919 olarak yazmaktadır. Oysa Halil Efendi ile diğerlerinin Kozan'ı terk tarihi, Kozan'ın işgal tarihinden öncedir.

Oradan Geben'e gelen Kurtoğlu Hulusi ve Topalzade Halil Efendi, Geben Tufanbeyli yolu ile işgal sahası dışına gittiler. Kayseri'nin Develi ilçesi'nde Kozan'dan sürgün giden Emmi Faik Mustafa ve Sehlikzade Hasan Efendi ile buluştular.

Bu Kozanlılardan başka Kozanlı olmayıp da Kozan'da görevli olan bazı memur ve idarecilerde Kozan'ı Fransızlar gelmeden önce terk etmişlerdir.

Kozan Ceza Reisi Faik Kemal Bey, Yaver'in öldürülmesi olayını tertipleyen komitenin başı olması vesilesiyle Fransızlar gelmeden önce Kozan'ı terk etti. Çünkü Ermenilerin Fransızlara şikâyet edeceğini biliyordu.

Tarsuslu Kemal Kadri; yine aynı konudan dolayı Tarsuslu iâşe memuru sonra da hapisane müdürü Kemal Bey⁷¹ daha Ermeniler gelmeden Kozan'ı terk etti. Bu adam komitenin ikinci adamıydı. İâşe memuru olduğu ve suistimali olduğu için Yaver'in öldürülmesinde aktif rol oynamıştı. Bu kişi de Ermenilerin Kozan'a ayak basmasından önce öldürüleceği korkusuyla kaçmıştı.

Savcı Hayrettin Bey; yine aynı davadan hiç ilgisi olmadığı hâlde savcı Hayrettin Bey de Kozan'ı terk edenlerdendir. Savcı Bey'in hiçbir günahı olmadığı halde Yaver'in öldürüldüğü anda Muhasebeci Hamdi Bey'in evinde bulunmasından dolayı Ermenilerden bir kötülük gelir endişesiyle Kozan'ı terk etmişti.

⁶⁸ Halil Topaloğlu, a.g.h. , 30, 35.

⁶⁹ Halil Efendi'nin verdiği tarihler birbirini tutmamaktadır. Halil Efendi o kara günlerde tarihleri şaşırmış olabilir. Çünkü Halil Efendi ve Kurdoğlu Hulusi Bey, daha Fransızlar gelmeden Kozan'ı terk etmişlerdi. Bknz. Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 183.

⁷⁰ Andırın'ın en ileri gelen ailesinden. Sonra Andırın Kuvvayı Milliye kumandanı olacaktır.

⁷¹ Kozanlılar Kadri Bey'e Cin Kadri derlerdi. bknz. Çamurdan; *Doğu Kilikya Olayları* , 184.

İşkân Memuru Mazhar Bey: Yaver Mıcırkıyan Kirkor'un öldürülmesi olayında hiçbir alakası olmayan fakat Ermenilerden zarar gelmesinden korktuğu için Kozan'ı terk etmiştir. Aslen Arnavut olan bu zatın daha sonra Arnavutluğa gittiği rivayet edilir.⁷²

Belediye kâtibi Arık Fakızade Ali Efendi: Ali Efendi, aşar anbarı yaptığı için Yaver Mıcırkıyan'ı Muhasebeci Hamdi Bey'in evinin önünde çifteli tüfekle vurduğu için Ermenilerin öldürme korkusuyla Kozan'ı terk etti.⁷³

2.4.6. KURDOĞLU HULUSİ, SEHLİKOĞLU HASAN EFENDİ VE TOPALOĞLU HALİL EFENDİ'NİN AİLELERİNİN KOZAN'DAN SÜRÜLMESİ

Yaver Kirkor'u öldürmekten sorumlu Kozanlılardan Kurdoğlu Hulusi Bey, Sehlıkoğlu Hasan Efendi, Topaloğlu Halil Efendi, işgalciler gelmeden önce kendileri işgal sahasının dışına çıkarak Develiye kaçmışlardı.

Fransızlar, Ermenilerin şikâyeti üzerine Yaver Kirkor'un öldürülmesi konusunda dava açtılar. Açılan dava Tesviye-i Mesalih Komisyonuna havale edildi. Kurtoğlu, Sehlıkoğlu ve Topaloğlu aileleri, Hulusi, Hasan ve Halil Efendilerden dolayı mallarına el konarak Tesviye-yi Mesalih Komisyonunca satılarak Yaver'in akrabalarına verildi.⁷⁴ Bununla da yetinmeyen Mösyö Tayyarda, bunların eş ve çocuklarını da işgal sahası dışına sürme kararı aldı. Kozanlılara tarafından gerekli girişim yapılmasına rağmen⁷⁵ Tayyarda, bu kişilerin eş ve çocuklarını işgal sahası dışına sürdü. Bu zavallı Müslümanlar Kayseri'ye sürgün edildi.

Bu zavallı ailelerin çocuk ve hanımları da Haziran 1919 tarihinde Feke yolu ile yolu ile işgal sahası dışına Develi'ye çıkartıldı. Kurtoğlu, Sehlıkoğlu ve Topaloğlu aileleri, biri Cezayirli Müslüman asker dokuzu Ermeni jandarmaya teslim edilerek Develi'ye sağ salim ulaştırma görevi verildi. Mösyö Tayyarda, yolda bunların Ermeni jandarmalar tarafından öldürülmesinden çekindiği için, bir Cezayirli Fransız askeri görevlendirdi. Ayrıca bunların Develi Kaymakamı'na sağ salim teslim edildiğine dair imzalı kâğıt getirmesi için ermeni askerlerine emir verdi. Gerçekten de bu askerler bu aileleri Develi Kaymakamına teslim ettiler. İmzalı teslim tutanağını da Tayyarda'ya getirdiler.⁷⁶

⁷² Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 184.

⁷³ Ali Efendi Arıklı sülalesinde Prof. Dr. Remzi Oğuz Arık'ın akrabasıdır.

⁷⁴ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 186.

^{75,76} Kurdoğlu Hulusi Bey'in ilk karısı Çamurdan Ailesinden Müftü Hafız Osman Efendi'nin kızı Afife Hanım olduğundan, Kurdoğlu Hulusi Bey'in kayınbiraderi Ahmet Cevdet Çamurdan bu sürgünü engellemek için Adana valisi Nazı Bey'e verilmek üzere bir mektup götürdü. Ahmet Cevdet Çamurdan'ın yanında Halil Topaloğlu'nun kayınbiraderi olan Üçdutlu Şükrü Efendi ve kardeşi Topal oğlu Hacı da vardı. Bu kişiler temmuz ayı ortalarında Adana Valisiyle Bağdatzade Abdurrahman Paksoyların çiftlik evinde görüştüler. Vali Bey bu sürgünü durdurmak için harekete geçti. Adana İşgal kuvvetleri Bromond'a bildirdi. Bromond bu sürgün'ün durdurulması için Kozan'da bulunan Mösyö Tayyarda'ya emir verdi. Ancak Tayyarda, sürgünü durdurma emri gelmeden önce Feke yolu ile Kayseri'ye bu zavallı Müslümanları sürmüştü. Yapılan girişim böylece sonuçsuz kaldı. Bu Kozanlılar Kayseri'de bulunan Kozanlıların yanına vardı. Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 188,189.

⁷⁶ Kaynak Kişi. Hasan Sehlıkoğlu'nun torunu Kemal Sehlıkoğlu. 1965 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi: 06.03.2010.

2.5. ERMENİ GAMOFORLARIN KOZAN'A GELİŞİ

Fransız kuvvetleri içinde üniformalı Ermeni askerlerin bulunması yanında Gamofor⁷⁷ diye tarif edilen Ermeni çeteleri de Çukurova'ya dağılmışlardı. Bu gönüllü Ermeni çetecilerin sayısı binleri geçmişti. Bunlardan Haçin⁷⁸ da 1500⁷⁹ kişi, Kozan'da 350–450 kişi idiler⁸⁰. Bunlar hiç şüphesiz savunmasız Türkleri öldürüyor, para ve mallarına el koyuyorlardı. Bunlar bu bölgeden olmayıp çeşitli yerden toplanma ermeni milisleriydiler. Buralardaki asıl cinayetleri de bunlar işliyorlardı. Hatta bu durumdan yerli Ermeniler de rahatsız oluyorlardı. Bunları bütün ihtiyaçları yerli Ermeniler de tarafından sağlanıyordu. Deri yelek giyiyorlardı. Nahoş hareketlerinden ve yerli Ermenilerden beslenmeleri dolayısıyla da Kozanlı Ermenilerden zaman zaman tepki alıyorlardı. Bunlar gözüne kestirdikleri Türklere eziyet ediyorlar, değerli eşyalarını gasp ediyorlar, fırsat buldukça da öldürüyorlardı. Kozan'da işgalin son günlerine yakın Saimbeyli'ye gitmeyi reddederek Adana'ya gittiler.

2.6. ERMENİLER TARAFINDAN ÖLDÜRÜLEN KOZANLILAR

Kozan Sancağı'nın işgali sırasında bu ermeni çeteleri, dönemin Kozan jandarma komutanı Ali Saip Bey'in tespit ettiği şu cinayetleri işlediler⁸¹

1. Kozan Yazı işleri müdürü Rıza Bey
2. Kozan Muhasebecisi Hamdi Bey
3. Haçin (Saimbeyli) Kirazlıyurt Köyü⁸² den Cambaz Kâhya oğlu Molla Mehmet ve eşi
4. Aynı köyden Boranoğlu
5. Gürleşen Köyü'nden Maraşlı oğlu
6. Emekli Yüzbaşı Hacı
7. Saimbeyli'nin Kazıklı Köyü'nden Osman
8. Saimbeyli'nin Gebe Çınar Köyünden jandarma karakol efradından Hacı
9. Saimbeyli'nin Aksar Köyü'nden Topal Ali'nin 7 yaşındaki oğlu
10. Saimbeyli'nin Küçükler köyünden Topal Ali

⁷⁷ Gamofor yerli Kozanlıların tabiri ile Müslüman Türkleri öldürmekten zevk alan ermeni çetecilere denir. Esas manasıyla da Gönüllü Ermeni milislerine denir.

⁷⁸ Saimbeyli'nin eski ismi.

⁷⁹ Bu sayı çok abartılıdır. Çünkü Saimbeyli'de toplam direnişçi ermeni sayısı bile 1200 kadardı. Ama Haçin direnişçilerinin başında Kafkasyalı Cebeciyan adında bir subay vardı. Bu da bize buraya da Haçinli olmayan gönüllü savişçıların geldiğini göstermektedir.

⁸⁰ Hatipoğlu, *a.g.e.* s.50.51 , Ömer Lütfi Bey'e göre, 450, Behçet Çörtük Bey'e göre ise, 400-500

⁸¹ Ursavaş, Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluşu, Ankara, 2000, 29-30.

⁸² Şimdiki Tufanbeyli'ye bağlı bir köy.

11. Saimbeyli'nin Kızıl Ören Köyü'nden Çerkez
12. Saimbeyli'nin Kazıklı Köyü'nden Muhacir Hasan ve dört arkadaşı
13. Saimbeyli'nin Venk Köyü'nden Tarsuslu Mehmet
14. Saimbeyli'nin Doğanlı Köyü'nden Kayserili Şükrü
15. Kozan'ın Sırkıntı Bucağından Yeniceli Mehmet ve arkadaşı Emir Ali
16. İmamoğlu'nun Danacılı Köyünden Hatip oğlu Abdulkadir
17. İmamoğlu'nun Danacılı Köyünden Hatipoğlu Abdulkadir'in amcazadesi İsmail
18. Sarı Mescit ⁸³Muhtarı Hallaç Mehmet
19. Kozan'ın İspahalı Köyü'nden Habib, Osman, Fatma ve Defne
20. Kozanlı Berber Mustafa Derviş
21. Kozanlı Berber Derviş'in karısı Ayşe
22. Mahkeme mübaşiri Kozanoğlu Mustafa
23. Feke'nin Yerebakanlı Sabırlık Mustafa
24. Feke'nin Tapan Köyü'nden Süleyman
25. Kozan'ın Hacı Mirzalı Köyü'nden İbiş
26. Tüccardan Cemal Efendi
27. Tapanlı Ali Hoca'nın oğlu Hacı Mehmet
28. Feke'nin Bekirhacılı Köyü'den Traş Ali
29. Kozanlı İsmail oğlu Battal
30. Sisli Molla Mehmet
31. Sırelif'ten Mehmet
32. Hergeleci Ömer oğlu Ahmet
33. Himmet Çavuş
34. Kozanlı Kürt Ali'nin dört çocuğu

⁸³ Saygeçit olmalı.

35. Değirmenciuşağı Köyü'nden Azgın İbrahim

36. Tavşan Tepesi Köyü'nden İsmail Ağa

37. Tarsuslu (Ağzıkaraca) ve Hacılar Köyü'nden Ahmet, Mustafa ve beş arkadaşı

38. Kozan'ın Minnetli Köyü'nden İbrahim Hoca ve gelini

Bunlardan başka isimleri tespit edilemeyen daha birçok Türk gözleri oyulmak, burunları kesilmek suretiyle şehit edilmişlerdir. Kozan'ın işgali sırasında dağlarda ve yollarda parça parça edilerek öldürülmüş yüz kırk Türkün cesedi bulunmuştur. Bunların kim oldukları maalesef tespit edilememiştir.⁸⁴

2.7. İŞGALCİLERİN YÖNETİMSEL UYGULAMALARI

Çukurova İşgal kuvvetleri komutanı Bremond, Saimbeyli'ye Ermeni olan avukat Çalyan Karabet adında aslen Saimbeylili, Adana'da ve Ceyhan'da avukatlık yapmakta olan birini tayin etti⁸⁵. Çalyan Karabetten önceki Kaymakam Erminek'in Fransızlar tarafından görevden alınmasıyla bu göreve getirilmişti. Erminek, Türklere iyi davranan ve Ermeni taşkınlıklarına karşı duran bir kaymakamdı. Bu dönemde Haçin (Saimbeyli)'de Ermeniler şehir merkezinde çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Buradaki Amerikan Koleji sayesinde Saimbeyli'de Ermeni milliyetçiliği had safhada idi. Daha öncede Ermeniler burada birtakım karışıklık çıkarmışlardı. Çalyan Karabet, Fransız yanlısı ılımlı bir kaymakam olmakla birlikte O da eski kaymakam Erminek Efendi gibi, ermeni çetelere söz geçiremiyordu.⁸⁶

Feke'de Kaymakam Şerafettin Bey, Belediye Başkanı Cezmi (Çetinel) Bey, jandarma Komutanı Ali Rıza Bey görevli idiler. Bu üç şahıs da Kuvva-i milliyeci idi. Ancak, ortada bir kurtuluş ışığı belirmediği için Fransız yanlısı görünüyorlardı.

Kozan Jandarma Kuvvetleri komutanlığını eski Askerlik Şube Başkanı Şamlı Binbaşı Haşim Bey'i tayin etti. Kadirli Jandarma komutanlığında ise Yüzbaşı Ali Saip Bey vardı.

Kadirli jandarma komutanı Ali Saib (Ursavaş) bir eşkıya takibinde Andırınlı Baltacı Mustafa adlı bir eşkıya tarafından yaralanınca Adana'da tedavi edildi. Bu sadık hareketinden dolayı Şamlı Binbaşı, Haşim Bey'in memleketine gitmek için Kozan'dan ayrılınca Ali Saip, Kozan Jandarma Komutanı olarak atandı⁸⁷ Kadirli jandarma komutanlığına da aslen Çerkez olan Nuri Çavuş'un oğlu Çako Bey'i atandı.

Fransızlar jandarma alımlarında bölgede etnik temellere dayanarak Türkleri etkisiz hale getirmek amacı güdüyorlardı. Bölgenin yüzde doksanını oluşturmasına

⁸⁴ Ali Saip Ursavaş'ın verdiği bilgi 140 kişi'nin toplu öldürülmesi Kozanlılar tarafından doğrulanmamıştır.

⁸⁵ Onar, *Saimbeyli*, muhtelif yerlerde.

⁸⁶ Onar, *Saimbeyli*, , 229.

⁸⁷ Ali Saib daha sonra Kuvva-i Milliyeye katılarak Urfa'nın kurtulmasında önemli kahramanlıklar gösterdi. Milli mücadeleden sonra Kozan ve Urfa mebusluğu yapan Ali Saib, İstiklal mahkemesi başkanlığı da yaptı. Şeyh Sait'i yargılayan mahkemenin de üyesi idi.

rağmen jandarma alımlarında yarı yarıya Ermeni ve Türklerden alınıyordu. Bu uygulama adaletli görünse de nüfus yoğunluğunu hesaba katınca Ermenilerin etkinliğini arttırmak amacı açıkça belli oluyor.

Bu durumu gösteren 7 Mayıs 1919 tarihli Ali Saip Bey'e çekilen telgraf sureti şöyledir⁸⁸:

Kars (Kadirli) jandarma Kumandanlığına

No:3347

Kadronuzun nısfı (yarısı) İslam, nısfı ermeni olacaktır. Ona göre ikmal edilmesi

7 Mayıs 335

Kozan jandarma kumandanı vekili Binbaşı Haşim

2.8. ERMENİLERİN SİYASİ ÇALIŞMALARI

Ermeniler Kozan da işgalcilerle iş birliği yaparak bölgede bir Ermeni etkisini güçlendirmek için birtakım cemiyetler kurdular. Bu cemiyetin en başında ERMENİ AKSAHİNİMİTİON adında bir cemiyet geliyordu. O dönemde Kozan ziraat memuru olarak çalışan ve daha sonra Kozan'ın kurtulmasında önemli görevler yapan öğretmen Recep Dalkır anılarında bu faaliyetler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ermenilerin siyasi faaliyetleri hakkında şöyle demektedir.⁸⁹

Siyasi Cemiyet:“Ermeni Aksahinimiton”: Bu cemiyet Ermenilerin yaşlı ve en akıllılarından müteşekkildi. Başkanları Kozan'ın en zengin ailelerinden genç bir Ermeni olan Azeryan Misak'tı.⁹⁰ Azeryan Misak, Çırçır Oğlu Kirkor, Balyan Karabet, Nalbantyan Kirkor gibi şahıslar geceli gündüzlü toplanarak Ermenilerin mağduriyetlerine, zarar ve ziyanlarına, harp esnasında kendilerine yapılan zulüm ve işkencelere dair tamamen yalan ve uydurma raporları hazırlarlar. Kilikya'nın, Ermenistan olduğunu iddia ederek bir yandan Karadeniz, öbür yandan Akdeniz'e uzanan ve bütün Kilikya'yı içine alan kocaman bir Ermenistan kurulması için hem Fransız makamlarına hem de Paris'teki Sulh Konferansına müracaatla hak iddia ederlerdi. Bu isteklerini icabında zorla kabul ettirmek için kuvvetli görünmeğe çalışırlardı. Nereden geldikleri belli olmayan bir sürü serseri Ermeniden oluşan gönüllü silahlandırılırlardı. Ermeni Fedaisi “*kamavor*” adını verdikleri bu çapulcular sırtlarına deriden birer ceket giyerler, bu ceketlerin ön ve arkalarına mavzer fişekleri dikerler, omuzlarına birer silah asarlar ve bir hayvana binerek hep beraber şehirde sebepsiz olarak, sokaklarda bir aşağı, bir yukarı dörtnala, sanki sokakları yırtacaklarmış gibi dolaşırlardı. Kısa akıllarınca şehre dehşet salmak, heyecan yaratmak, Ermenilerin maneviyatını arttırmak, Türklere de gözdağı vererek sindirmek isterlerdi. Yaradılışından beri böyle şeylere alışık olan vakur ve cesur

⁸⁸ Dalkır, a.g.e., 20.

⁸⁹ Dalkır, a.g.e., 22, 24.

⁹⁰ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 234.

Türklerin bu gibi lüzumsuz blöflere karınlarının tok olduğunu zavallı Fransızlar ve şımarık peykleri bir türlü anlayamaz ve hesaplayamazlardı.

Türklerden kimlerin Fransızlara aleyhtar, Ermenilere düşman, kimlerde silah var, köylü veya şehirli bunları tespit etmek, öteden beri sevmedikleri kin besledikleri kimseleri de bunlar arasına katarak Fransız makamlarına ihbar etmek de bu siyasi cemiyetin vazifelerindendi. Nitekim bu yüzden hapishane sorgusuz ve sebepsiz tevkif edilmiş Türklerle dolmağa başladı. Bu hâl, zaman zaman had ve korkunç şekillerde nihayete kadar devam etti.

Ermeni Gençliği: Ermeniler, Ermeni Gençliği adı altında bir cemiyet daha kurdular. Bunun amacı güya sosyal ve ekonomikti. Bu cemiyete, Birinci Cihan Savaşında meçhul bir şahıs tarafından ve katili bir türlü bulunamayan Yaver Kirkor adındaki Ermeni'nin genç ve çok müfrit oğlu Haçadur reislik ediyordu. Cemiyetin uğraştığı işlerden başlıcaları şunlardı:

1. Sürgünden dönen Ermenileri derhal müstahsil haline getirmek. Bunun için de gelen Emeninin sanatını, ihtiyacını tespit ederler, noksanları tamamlayarak, şahsı sarsıntısızca faaliyete geçirmeğe çalışırlardı. Meselâ gelen ermeni bakkal, fakat parası yok. Derhal aralarında para toplayarak, ufak ta olsa bir sermaye verirlerdi. Bu şekilde kalaycı, kunduracı, terzi vs. Her çeşit sanatkârın ihtiyaçları vakit kaybedilmeden hazırlanırdı. Aralarında sıkı bir yardımlaşma kurmuşlardı. Eskiden olduğu gibi bir Türk'e el açmak katiyen olmazdı. Sanki Türkler onların ezeli ve ebedi düşmanları idiler. Hiçbirini tanımazlardı. Sanki Türklerin kapısında hiç çıraklık, çobanlık etmemişlerdi. Ermenilerin ekonomik kalkınmaya kavuşmaları için lüzumlu para ve malzemeyi kendi aralarında cömertçe toplarlardı. Bu cemiyet ayrıca müsamereler dahi tertip eder, biletlerini bizlere dahi satardı. Getirilen biletleri reddetmeyi Türklüğümüze sığdıramaz, alır ve bazen de müsamerelerine giderdik.

2. Her Türk ve Müslüman'ın davranışını, düşüncesini tetkik etmek, anlamak, yalan yanlış jurnaller düzenleyerek Fransız makamlarına vermek ve bu suretle, sevmedikleri, ezilmesini istedikleri kimseleri uydurma raporlarla Fransızlara bildirmek ve cezalandırılmalarına çalışmak gibi hususlarda diğer cemiyete yardım etmek ve eksiklerini tamamlamak da bu cemiyetin vazifelerindendi. Mesela filan adam Fransızları kovmak için Türkler arasında dolaşüyor, propaganda yapıyor, falanın evinde silah var, filanca kimse silah tamircisidir. Falan ve filan kimseler dağdaki eşkıyaları besler, onları saklar gibi tezviratla Fransızları kandırırlar ve Kozan hapishanesi de bu yüzden tıklım tıklım dolardı.

Güya Ermeni gençlerini kültürel alanda yetiştirmek yalanı ile kendi aralarında özel toplantılar yaparlar, burada Ermenilere zulüm ve işkence yapıldığını hatta öldürüldüklerini söyleyerek Türkler aleyhinde atıp tutarlar, Ermenileri Türklere adamakıllı düşman ederler ve böylece intikamcı gönüllülerin “kamahor” adedini çoğaltırlardı.

2.9. TÜRKLERİN İLK TEŞKİLATLANMALARI

Çukurova halkı işgal şokunu atlattıktan sonra gençlerinden gelen bağımsızlık aşkı harekete geçti. Yöre halkına yapılan olumsuz davranışlar, hele hele asırlardır

beraber yaşadıkları bir kısım Ermenilerin Fransızlarla beraber olması ve bağımsız bir devlet kurma çalışmaları Türkleri harekete geçirdi. Ülkenin her yerinde olduğu gibi Çukurova’da da halk kendi teşkilatını kurdu. Bu teşkilatlar başlangıçta yerel karakterli ve birbirleri arasında irtibatı olmayan teşkilatlardı. Bu teşkilatlar:

2.9.1. KİLİKİYALILAR CEMİYETİ

Fransa’nın bölge hakkında tarihi amacını bilen bölge halkı kendi topraklarını savunmak amacıyla harekete geçti. Bu doğrultuda harekete geçen Çukurovalılar önce İstanbul’da “*Kilikyalılar Cemiyeti*”⁹¹ kurarak resmen işgale karşı koydular.

1 Aralık 1918⁹² tarihinde kurulan cemiyet, bölgenin Fransız ve İngiliz işgaline uğramamasını ve Ermenilerin burada bir Ermeni Devletini kurmasını engellemek amacı taşıyordu. İşgale engel olamayan ve hükümetten de gerekli desteği bulamayan yöre halkı kendi kendini korumaya karar verdi.⁹³

Kilikyalılar Cemiyeti’nin idari heyeti şu kişilerden oluşuyordu.⁹⁴ Senato başkanı Menemenlizade Rıfat Bey, üyeler Ali Müfit Bey, Seyfettin Bey, Ali Cennani Bey, Hacı Evliya Bey, Abdulkadir Bey, İsmail Sefa Bey, Baha Bey, Yusuf Ziya Bey, Hafız Emin Bey, Savni Rıza Bey, Sadık Paşa, Ağabeydin Bey, Kozanlı Saim Bey, Ragıp Bey, Paşa Bey Zade Ömer Ali Bey’lerdir.

Bu cemiyetin hazırladığı nizamnamenin birinci maddesi bu cemiyetin kuruluş amacını açıkça göstermektedir. Birinci madde aynen şöyledir:⁹⁵ “*Kilikya namı kadimi altında bulunan Adana mülhakatı ile İçel ve Maraş Sancaklarında ve buralara komşu olan Antep Sancağı ile Antakya, İskenderun Belen ve Reyhaniye kazalarında nüfusu umumiyenin yüzde doksanı aşan bir ekseriyet uygun olarak kemeken Devlet-i Osmaniye’ye bağlılıklarını kuvvetlendirmek için ve dış lazım gelen teşebbüsat ve neşriyat ve mesaide bulunmak üzere Dersaadet’te Kilikya Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.*”

Cemiyet İstanbul’da kurulduğu için Çukurova ile yakın ilişkiler kuramadı. Bundan dolayı Kilikyalılar Cemiyeti ne yazık ki aktif ve etkili olamadı. Ancak bölgenin kurtuluşu için çaba gösterilmesi gerektiğini öğretmek sonraki teşkilatlanmalara ilham oldu. Bazı üyeleri de İstanbul’dan bölgeye giderek milli mücadeleye önemli katkıları oldu. Bunlardan biri de hukuk tahsilini yarıda bırakan Kozanlı Saim Bey, memleketi Kozan’a gelerek önemli görevler üstlenmiştir. Kozan’ın, Haçin⁹⁶’ın kurtuluşunda önemli başarılar elde etti.

⁹¹ Hatipoğlu, *Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi*, 79.

⁹² Toros, *Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova*, Ankara, 2001, 95 ; Süleyman Hatipoğlu 21 aralık tarihini esas kabul etmektedir bkz. Hatipoğlu, *Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi*, 79

⁹³ Hatipoğlu, *Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi*, 79

⁹⁴ Toros, *a.g.e.*, 95.

⁹⁵ Hatipoğlu, *Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi*, 80

⁹⁶ Daha sonra Osmaniye’de şehit Düşünce Hacı’nı ismi verildi.

2.9.2. İNTİBAH CEMİYETİ

İşgal sırasında birçok yerde memleketin kurtuluşu için mahallî cemiyetler kurulmuştu. Bu cemiyetler içinde birçoğunun ismi bilinmekle birlikte bazı cemiyetlerin varlığı pek bilinmemektedir. Bunlardan biri Kozan'da başlangıçta birkaç kişi tarafından kurulmuş gizli bir cemiyet olan” *İntibah Cemiyeti*”dir. Bu cemiyetin pek bilinmemesi üye sayısının çok düşük olması ve çok gizli çalışmasıdır. Cemiyetin kurucularından Kozan Jandarma Komutanı Ali Saip Bey, Cemiyetin kuruluşunu anılarında şöyle anlatmaktadır:⁹⁷

Feke ilçesinin Yerebakan köyünden Hasan adında birinin eşini elinden zorla alınarak o köyde fedai komutanı olan Osep Çavuş ile evlendirilmesi o bölgedeki müdafaa ve mukavemet (savunma ve karşı koyma) hareketinin başlangıcı oldu.

Hasan, şikâyetlerine kulak asılmadığını görünce, öküzünü satarak edindiği silahla Osep'e saldırdı. Mermi Osep'e değmemişti. Böylece dağa çıkan Hasan, zulme uğrayan Türklerden hemen bir çete kurdu. Karşı hareket de zulmün ve baskının çok tabii bir sonucu olarak kendini gösterdi.

Ben, artık mücadeleyi fiilen başlamış sayıyordum. Her ne olursa olsun, artık faaliyete geçmek zamanı gelmişti. Tüm halkın, gençlerin, ihtiyarların, kadınların ve çocukların ruhunda yeni bir ateş yanmaya başlamıştı: “Öleceksek bile namus ve şerefimizle ölelim!”

Bu mücadele düşüncesini işe, çabaya çevirmek gerekti.

Kozan'ın hamiyetli gençlerinden Ali Şadi Bey (Kozan eski milletvekili) Hüseyin Efendi (Kozan eski milletvekili), Yarımoğlu Ahmet Efendi, Veteriner Müfettişi Muzaffer Bey (Ankara'da Veteriner Genel Müdürlüğü, Bulaşıcı Hastalıklar Şubesi müdürü)'den oluşan ve çok gizli olarak oluşturduğumuz İntibah Cemiyeti (Uyanış Derneği), halkın direniş, kurtuluş isteğinin gerçekleşme alanına çıkışının bir başlangıcı oldu. Dernek, çok iyi düşünülmüş ve iyi tertiplenmiş bir program içinde çalışmaya başladı. Durgun suya atılmış bir taş gibi gittikçe büyüyerek gizli bir varlık kazandı.

Özellikle benim, dikkat çekmemem gerekiyordu. Bütün Ermeni bakışları bana çevrilmişti. Bazen dayanamıyor, kendimi unutup, coşkunkluklarda ve taşkınlıklarda bulunuyordum. Küçük bir ihtiyatsızlık tüm çabalarımızı alt üst edebilirdi. Köylüler uğradıkları şiddetli zulümlere, kovalamalara ve baskılara rağmen özveriden kaçınmıyorlardı. Türk köylüsünün soylu ruhunu, ne yüzyılların kötü yönetimi ve ne de istila bozabilmişti. O, bu ülkenin gerçek velinimet ve koruyucusu, her zamanki gibi gene âlicenaptı.

O tehlikeler arasında teşkilat kurmak için benden yardım isteyen Saadettin Bey'in (daha sonra Karaisalı kaymakamı oldu.) Kozan'da uygun bulmadığımdan Sarıbahçeli Rumeli göçmenlerinden Ali Osman oğlu Ahmet Ağanın yanına göndermiştim. Ahmet Ağa, her çeşit fedakarlığı göze alarak kabul etti. Gerçekten

⁹⁷ Ursavaş, a.g.e , 31, 32.

şerefli bir Türk olan Ahmet Ağa daha sonra Kozan çevresindeki hizmetleri ile hakkıyla kalbinin temizliğini göstermiştir.

Yerebakanlı Hasan'ın kurduğu çete 20 kişilik olmuştı ve gittikçe de kuvvetleniyordu. Bu çete, Kozan-Saimbeyli Caddesi üzerinde Bozat Gediği'nde Ermeni subaylarından Misak ile dört Ermeni fedaisini pusuya düşürerek öldürdü. Fransızlar ve Ermeniler bu olay karşısında şaşırılmış olmakla beraber, bütün şaşırılmış zalimlerin yaptığı gibi korkunç cinayetlerle mevkilerini biraz daha düşürdüler. Çeteyi ele geçiremediklerinden, olay yerine yakın olan Bozat adındaki Türk köyünü tamamen yaktılar. Halkın tüm eşyalarını ve hayvanlarını yağmaladıkları gibi köyün muhtarı Hamza ile kardeşi Musa'yı Kozan'da hükümet binası önünde ve tutuklu bulunan analarının ve babalarının gözleri önünde yargılamadan idam ettiler.

Bu zulümler, Türk karşı hareketini teşvik ediyordu, kıskırtıyordu, yüreklendiriyordu ve derneğimizin çalışmasının kolaylaşmasına sebep oluyordu.

Derneğimiz hiçbir Türk'ün hainliğine uğramıyor, tersine derneğimize dâhil olsun olmasın çalışmalarımızı fark edenlerden her zaman yardım görüyorduk. Kozan halkının en karanlık ve en umutsuz günlerde gösterdiği şeref ve vatanseverliği her zaman takdir ve şükran duyguları ile anarım. Dernek anmacına ulaşabilmek için Kozan'da tek hakim olan Fransız Askeri Mutasarrıfı Tayyarda'yı elde etmeyi bir amaç edinmişti.

Bunun için de ilk yapılacak iş, Tayyarda'nın tercümanı olan Ermeni Balyan'ın görevine son verdirmek ve onun yerine derneğimiz üyelerinden dil bilen birisini Tayyarda'ya tercüman olarak vermişti.

Dernek bu amacına ulaşmak için büyük güçlüklerle karşılaşmadı. Tercüman Balyan'ın kötülükleri çok fazla idi. Tayyarda da ondan beklediği faydayı sağlamış ve artık kendisi için de gereksiz bir yük ve yüz karası, dedikodu kaynağı olmuştu. Tercüman Balyan'ın aleyhine yapılan belirli ve düzenli propagandalar sonucu Tayyarda, tercümana yol verdi ve derneğimizin merkez kurulu üyesinden Veteriner Muzaffer Bey, Tayyarda'ya tercüman oldu.

Cemiyet, muhtemelen 1919 yılının son günlerinde Kozan'da Kozan jandarma kuvvetleri komutanı Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş), ağır ceza mahkemesi başkanı Ali Şadi⁹⁸ (Çelik) Bey, Hüseyin Efendi⁹⁹, Yarımoğlu Ahmet Efendi, Veteriner Muzaffer (Berkman) Bey'den oluşmaktaydı. Bu cemiyetin Feke kolunu ise o dönemde Feke'de belediye başkanı olan Cezmi Bey yürütüyordu.¹⁰⁰

Bu cemiyeti, yöredeki Fransız işgaline ve hemen arkasından meydana gelen Ermeni mezalimine karşı birleşerek mücadele etmek amacıyla kurulmuştu.

⁹⁸ Ali Şadi Bey, Kozan'da ağır ceza mahkemesi başkanlığı yapmıştır. Ali Saip Ursavaş'la aynı dönem Kozan milletvekilliği yapmıştır. Kozan'ın yerli eşrafından Çelikler oymağındandır.

⁹⁹ Hüseyin Efendi. Fransızların Kozan'ı işgali sırasında Kozan Belediye Başkanı olan ve Fransızlarca Belediye Başkanlığından alınan daha sonra Kozan mebusu olan Kozan'ın Karacalar mıntikasındandır.

¹⁰⁰ Kaynak kişi: Cezmi (Çetinel) Bey'in oğlu Oğuz Solmaz Çetinel.

Ayrıca bu cemiyet halkın direnme ve kurtuluş arzusunu gerçek olarak istikbale doğru bir başlangıcı olmuştur. Bu cemiyet çok iyi düşünülmüş ve iyi tertip edilmiş bir ahenk içinde çalışmaya başlamıştı.¹⁰¹

Ancak bu cemiyet, Kozan Jandarma komutanı Yüzbaşı Ali Saip Ursavaş'ın Feke ve Saimbeyli'ye gezi yapması, Fraklin'de Doğu Kilikya Kuvvayi Milliye Kumandanı Osman Tufan Bey'le görüşmesi ve halka silahlanması tavsiyesinde bulunduğu için bu durum Fransızlar tarafından fark edildi. Fransızlar, Ali Saip Bey'i Urfa'ya sürerek bu oluşumu engelledi. Eğer bu oluşum engellenmese idi, Tufan Paşa Kozan'a gelecek, kendisini Çerkez gösterecek ve Ali Saip Bey tarafından jandarma yazılacak, bu sayede Kozan şehir merkezine nüfus edilecekti. Böylece Kuvvayi Milliye büyük bir hamle yapacaktı.

2.9.3. KOZAN TÜRK GENÇLİĞİ DERNEĞİ

Kozan'da ziraat memuru olarak görev yapan, daha sonra Kuvva-i Milliye'de bölük komutanlığı da yapacak olan Recep (Dalkır) Bey ve daha sonra Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'nın tercümanlığını yapacak olan Kozan veterineri Muzaffer Bey'in hazırladığı Çiftçiler Derneğini kabul etmeyen Tayyarda, "*Kozan Türk Gençliği*" adı altında kurulacak bir derneğin kabul edilebileceğini söyledi. Bunun üzerine, o zamanki Kozanlı aydınlar tarafından bu isimle bir dernek kuruldu. Böylece Ermenileri Ermeni Gençliği Derneği, karşısında "*Türk Derneği*" kurulmuştu.

Öğretmen Lütfullah (Erdem), Ziraat memuru Recep (Dalkır) Bey, Demircizade Abdulsamet, Muhtar Hacızade Yunus, veteriner hekim Albay Menduh, Ali Ulvi¹⁰², Öğretmen Sırrı'dan oluşan sekiz Türk'ün oluşturduğu Kozan Türk Gençliği Derneği nizamnamesini hazırlayarak, Mutasarrıf İhsan Bey'e sundu. İhsan Bey, Tayyarda'nın da müsaadesini aldıktan sonra resmen dernek kurulmuş oldu.¹⁰³

Dernek, Tayyarda'nın tabiriyle siyasetle uğraşmayacak yalnız medeni! Batı dünyasının ilim ve irfanından! sanat ve tekniğinden faydalanmaya çalışacaktı.

Dernek başkanı olarak Lütfullah (Erdem) Bey, seçildi, Fekeli Arif kâtip, Demircizade Abdulsamet veznedar, ziraat memuru Recep, Yunus, Esat ve Arif Beyler de üye seçildi.

Dernek, görünüşte bir fikir kulübü bir kültür derneği olarak görünüyordu. Oysa burası milliyetçi Kozanlıların buluşma mekânıydı. Nitekim Üçtutlu Şükrü Efendi'nin Sivas'tan getirdiği Kuvva-i Milliye Nizamnamesi, dernekte okundu. Dernek üyelerinin gözleri parladı. Kurtuluş ümidi doğdu.

Dernek kurucularından Recep Bey, Türk Gençliği Derneğinin kurulmasını anılarında şöyle anlatmaktadır.¹⁰⁴ "Çiftçiler Derneği hakkındaki müracaatımıza

¹⁰¹ Hatipoğlu, *Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi*, 81.

¹⁰² Ali Ulvi Bey daha sonra Tumlu Kalesi yakınlarında Ermenilerle girdiği bir harpte şehit olmuş bugün mezarı Saygeçit Köyü'ndedir.

¹⁰³ Dalkır, *a.g.e.*, 39, 40.

¹⁰⁴ Dalkır, *a.g.e.*, 39, 40.

olumsuz cevap vermekle beraber, şayet bir zümrenin gelişmesini hedef tutar, mahiyette mesela Türk Gençlik Derneği adıyla bir cemiyet kurulursa, pekâlâ kabul edebileceğini işgal kumandanından bildirmesinden cesaret alarak bir Türk Gençliği Derneği kurmayı düşündük. Öğretmen Lütfullah Erdem, Demircizade Abdulsamet, Muhtar Hacızade Yunus, Halen emekli Veteriner Hekim Menduh, merhum Ali Ulvi, Öğretmen Ali Sırrı'dan ibaret sekiz arkadaş bir nizamname hazırlayarak ve müteşebbis heyeti olarak imzaladık. Mutasarrıf İhsan Bey'e verdik. Dernek siyasetle uğraşmayacak, yalnız medeni batı dünyasının ilim ve irfanından, sanat ve tekniğinden faydalanmaya çalışacaktı. İhsan Bey müracaatımızı Tayyarda'ya gönderdi. Tayyarda'nın samimi gibi görünen şu derkenarı ile bize geri geldi. *"Teşebbüslerinizi memnuniyetle kabul ederim. Ermeni gençliğine gösterdiğim yardım ve muzaheretini aynıye size de ibraz edeceğim. Sizlere muaffakiyetler (başarılar) dilerim."* Bu evrakı mutasarrıf İhsan Bey, *"tebrik ederim-* cümlesini eklediği bir tahriratla(resmi yazı ile) bize gönderdi. Çok sevindik. Derhal toplandık idare heyetini seçtik... Dernek işgal müddetince bir hayli felaketler geçirdi. Fakat Fransızların gitmesinden sonra birçok hizmetler gördü. Sonunda Türk Ocağı'na dönüştü.

Ermeniler, Mösyö Tayyarda'ya Türklerin gizli cemiyetlerinin olduğundan, teşkilat yapıldığından, hatta Erzurum ve Sivas'la haberleştiğinden durmadan bahsedermiş. İşgal kuvvetleri bizim müracaatımızı alınca *"İşte gizli cemiyet buldum"* kendi kendine meydana çıkıyor diye hemen müsaadeyi vermiş."

Kozan işgal kuvvetleri Komutanının Çiftçiler Derneği kurulmasına karşı çıkıp Türk Gençliği Derneği'nin kurulmasına izin vermesi düşündürücüdür. Tayyarda muhtemelen bu derneği ajanlarıyla takip ettirerek Genç Türkleri kontrol altında tutma amacı gütmektedir. Böylelikle Fransız işgaline karşı çıkanlar bu dernekte toplanacak, Fransızlarda bunları tespit ederek gerekli tedbirleri alacaktı. Nitekim Dernek Başkanı Lütfullah Bey'in tutuklanması, bazı vatansever Kozanlıların yargılanmadan manastır zindanına atması, bu görüşü doğrulamaktadır. Tayyarda, Saimbeyli Kaymakamı Karabet Çalyan'ın dediği gibi başarılı bir bilgi alışverişi yapmaktaydı ki bunu birçok olayda görmekteyiz.

2.9.4. TAYYARDA'NIN TERCÜMANINI DEĞİŞTİRMESİ

Türk Gençliği Cemiyeti üyelerin ve İntibah Cemiyeti'nin başarması gerekli olan ilk önemli bir görevi vardı. O da; İşgal kuvvetleri komutanının ermeni tercümanı Balyan'ın yerine cemiyet üyesi Muzafer Bey'i getirmektir. Böylece İşgal kuvvetleri komutanından bilgileri alarak ona göre strateji geliştirilebilecekti. Cemiyet, Ermeni Balyan hakkında sert bir kampanya yürüterek Balyan aleyhinde dedikodu çıkarmaya başladılar. Türkler Ermeni tercüman Balyan'ın işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'yı yanıltmakta ve Ermeniler lehine girişimde bulunmaktaydı. Ermeni Balyan hakkında dedikodular ayyuka çıkınca, cemiyet üyeleri, yanlarına Kozan (Sis) Müftüsü Çamurdanzade Osman Efendi'yi de alarak Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'nın yanına gittiler. Çalışmalardan habersiz olan Tayyarda'ya;¹⁰⁵ *Ermenilerin Türklere yaptıklarının sonunun gelmediğini, haksız yere*

¹⁰⁵ Dalkır, a.g.e., 38.

birçok günahsız yurttaşın ezilip inlediğini, hürriyetin adaletin beşiği sayılan Fransızların idaresinden bunun beklenmediğini ve fakat Ermeni tercümanı Balyan'ın tarafsız olmayarak hadiseleri mütemadiyen Türkler aleyhine ve Ermeniler lehine çevirdiği bu işkencelere, tazyiklere sebebiyet verdiği” anlatıldı. Ermeni tercüman Balyan'ın değiştirilmesi ve yerine tarafsız bir tercümanın bulunmasını rica ettiler. Bu iş için yüksek mektep mezunu münevver bir zat olan veteriner Muzaffer Bey'in olmasının pek münasip olması gerektiğini ilave ettiler. İşgal kuvvetleri komutanı Tayyarda da bu isteği geri çeviremedi ve Eylül 1919 da Veteriner Muzaffer Bey'i Türk tercüman olarak işgal kuvvetleri idaresine aldı.

Bu şüphesiz İntibah Cemiyetinin ve Kozan'daki vatanseverlerin ilk ve önemli bir başarısı idi. Çünkü artık İşgal Kuvvetlerinin atacağı her adım anında takip edilebilecekti.

Bu bilgiler de Feke-Develi vasıtasıyla Mustafa Kemal'e bildiriliyordu. Alınan bilgiler Feke'de Cezmi Bey'e bildiriliyor, Cezmi Bey de bu bilgieri Develi'deki Kuvvayi Milliye yetkililerine iletiyordu. Feke'de bulunan Cezmi Bey, Fransız yanlısı olarak görülen fakat hakikatte Kuvva-i Milliye ye önemli katkıları olan değerli bir Türk Casusu idi.

Ancak gerek İstanbul'da kurulan Kilikyalılar Cemiyeti ve gerekse de Kozan'da kurulan İntibah Cemiyeti, Çukurova'daki milî direnişi bir araya getirememiştir. Bundan dolayı tam anlamıyla halka yansımış milli bir teşkilatlanma yok idi. Halka yansımış tam anlamıyla millî bir teşkilat ancak Sivas Kongresi'nde alınan bütün cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirilmesiyle olmuştur.

2.10. KOZAN'DA MEYDANA GELEN OLAYLAR

2.10.1. TÜRKLER'İN MANASTIRA HAPS OLUNMASI

1920 yılının başlarında Türkler artık yavaş yavaş Fransızlara karşı teşkilatlanma yolunu tuttular. Bu arada Fransızlar tarafından Türklerden, millî mücadele yanlısı olanlar takip ediliyordu. Türklerle Ermenilerde aralarındaki soğukluk düşmanlığa dönüşüyordu. Kozan dışına çıkan Ermeni ve Fransızların can güvenliği tehlikede idi.

Tayyarda, şehir içinde ve dışında gelişen olayların Türk-Ermeni çatışmasına dönüşmesinden kaygı duyarak 1920 yılı Ocak ayı ortalarında Türklerin ve Ermenilerin önde gelenleriyle bir toplantı yaptı. O günlerde Maraş, düşmandan kurtulmuş Fransızlar için telaş başlamıştı. Maraş'ın Fransızlardan alınması bölgedeki Müslümanları da hareketlendirebilirdi. Bu konuda Adana işgal kuvvetleri komutanı Bremond, sancak ve kaza guvarnörlerini Adana da toplamış, yeni talimatlar vererek görevlerinin başına göndermişti.¹⁰⁶ Toplantıda alınan kararları Kozan ileri gelenlerine anlatmak için Tayyarda, bütün yetkilileri ve önemli şahısları makamında toplantıya çağırdı.

¹⁰⁶ Dalkır, a.g.e., 54.

Toplantıya Mutasarrıf Bey, Müftü Efendi, Belediye Başkanı, Katogigos Vekili ile Türk ve Ermeni eşrafını çağırdı. Ayrıca Türk Gençliği Derneği başkanı Lütfullah Erdem ve Ermeni Gençliği Deneği başkanı Yaver Mıdırıkyan Kırkor'un oğlu Haçatur'u da toplantıya katıldı.

Tayyarda, konuşmasını birlik ve beraberlikten açtı, tehditle kapattı. Tayyarda toplantıda¹⁰⁷ ”Geniş yetkilere sahibim. Emrime muhalif müftü ve Katogigos dahi olsalar kendi elimle darağacına götürürüm. Burada üç çan var. Bu çanlar hiç çalınmayacak. Ne zaman çan sesi işitirseniz hemen herkes işini gücünü bırakacak, dükkânını kapatacak, evine gidecek. Tekrar işaret verilmedikçe evinden çıkmayacak. Beş dakika içinde evine gitmeyenler kurşuna dizilecek.

Mustafa Kemal ordusu Türkiye'nin harabeti için uğraşmaktadır. Paris Barış Konferansında diğer devletler, İstanbul'un Türklerden alınmasını istedikleri halde Fransa, İstanbul'un Türklerde kalmasını savunmaktadır. Tekrar ediyorum. Emirlerim katidir. Aksi harekette bulunanlara mitralyözler cevap verecektir dedi. Son cümle olarak.¹⁰⁸ ”İnzibatı ve genel güvenliği bozacak en küçük bir hadise karşısında, İslamdan (Müslümanlardan) Müftü Efendi,i (Çamurdanzade Hafız Osman Efendi) ve Lütfullah'ı (Türk Gençliği Derneği başkanı); Ermenilerden Yağışe'i (Katogigos) ve Hacatur'u (Ermeni Gençliği Derneği Başkanı) idam ederim.” dedi.

Böylece Tayyarda her iki tarafın dinî liderini ve gençlik liderini tehdit etti. Aradan bir hafta geçmeden, Kozan'ın ileri gelen önemli Türk eşraflarından on Türk'ü Fransızlar aleyhine çalışmaktan tutuklayarak Kozan Ermeni Manastırının bodrum katına hapsedtirdi.¹⁰⁹ Bu bir nevi gözdağı vermektir. Tutuklama tarihi Lütfullah Erdem'in babası Tabur Kâtibi Osman Sırrı Efendi'nin el yazması anılarına göre 21 Şubat 1920 dir.¹¹⁰ Bu bilgi doğru olmalıdır. Çünkü Mustafa Kemal'in, 2 Mart 1920 tarihli Ankara'da "Heyet-i Temsiliye Başkanı "sıfatı ile Sivas'taki 3. Kolordu Komutanlığına Çukurova'nın durumunu bildiren telgrafta,¹¹¹ “Kozan'da birçok Türklerin kiliseye doldurulduğu tespit edilmiştir” demektedir. Bu bilgiden anlıyoruz ki Manastıra Kozan'ın iler gelenlerinden on Türk'ün atılması 1920 yılı'nın Şubat ayına denk gelmektedir.

Kozan manastırına hapis edilen on Türk'ün ismi şöyledir:

¹⁰⁷ Dalkır, a.g.e., 54.

¹⁰⁸ Kütük, Milli Mücadelede Kozan, (Lütfullah Erdem'in Zindandan Hatıraları) 52-65.

¹⁰⁹ Kozan eşrafından on iki Müslümanın Manastır'da tevkif edildiği. Selanik ve Beyrut'tan sekiz bin Fransız askerinin Mersine çıkarıldığı, bu askerlerin İslahiye ve oradan Kozan'a sevk edildiği ve Mersin'de üç bin asker bulundurulduğu. Ermeni Kulübüne ikiyüz mavzer ve on yedi sandık cephaneye verildiği, İslam ahalisinin korkunç bir halde olduğu. Maraş'a karşı harekate başlanacağı. Maraş'tan getirilen kişiler hapisanede tutuklu iken bir eve nakledildikleri ve durumlarından haber alınmadığına dair. BOA, DH.EUM.AYŞ, 34 / 44, 16/C /1338 (Hicrî)

¹¹⁰ Dalkır, a.g. e. , 58.

¹¹¹ Türk İstiklal harbi Güney Cephesi, 184 , BOA, DH.EUM.AYŞ , 34 / 44, , 16/C /1338 (Hicrî).

1. Ökkeş Dağı¹¹²
2. Türk Gençliği Derneği başkanı Lütfullah Erdem
3. Müftü Osman Efendi'nin oğlu Zahit Çamurdan
4. Üçtutlu Şükrü Efendi
5. Helvacıade Ahmet Hafi Çelik
6. Himmet Çavuş
7. Gökoğlan Mustafa¹¹³
8. Nalbant Ethem Usta (Ethem Peker)
9. Nalbant Ethem Usta'nın oğlu Kemal Peker
10. Avukat Mahmut Yurdadoğ

Lütfullah Erdem, bir bahane ile Tayyarda'nın emri ile yolda tutularak huzuruna getirildi. Suç olarak; Fransızlar aleyhine tertibat icra etmek. Üzerinde küçük bir not defteri bulundu. Defterde: "Adana'ya gidildi. Saim Bey'e 20 lira verildi." yazıyordu. Bu on Türk manastırın soğuk ve karanlık odasına hapis edildi. Herhangi bir suç da isnat edilmiyordu. Yalnız Lütfullah Erdem'in babasının beyanına göre "Fransızlar aleyhine tertibat icra etmek suçuyla suçlanmaktaydılar."¹¹⁴ Fransızlar aleyhine çalışmakla suçlanmaktaydılar.

Buradaki Türklere insanlık dışı uygulamalar yapıldı.¹¹⁵ Zaman zaman yemek verilmedi. Hatta yatmak için evlere haber gönderilerek yatak temin edildi. Yalnız Ökkeş Dağı'ya eski dostluklarının hatırına Tayyarda'nın emri ile günde bir paket sigara verildi. Bu arada Ökkeş Dağı'nın evi yağmalanarak ne kadar değerli eşya varsa Ermeni gamoforlara tarafından alındı. Ökkeş Dağı'nın hanımı olay esnasında kollarındaki bilezikleri tuvalete atarak kurtardı.¹¹⁶ Evi yağma edilen Ökkeş Dağı'nın 750 adet kırmızı lirası Ermeni fedailer tarafından alındı.¹¹⁷ Aynı günün gecesi kamohorlar, Ökkeş Dağı'nın bacanağı olan Belediye Doktoru Ali Bey'in evine

¹¹² Kaynak kişi Ruhi Dağı. Ökkeş Dağı, Tayyarda ile yakın dostluk kurmuş Kozanlı Türklereydi. Hatta Kozan'ın işgal edildiği gün Tayyarda'yı çiftliğine davet etmişti. Ökkeş Dağı, daha sonra önemli kahramanlıklar göstermiş ve Saimbeyli'nin alındığı gün Ermeni kurşunuyla şehit edilmiştir.

¹¹³ Gökoğlan Mustafa Mili mücadele sırasında Tufan Bey'in Emri ile Develi'den on deve silah getiren kahraman bir milli mücahittir. Taşımacılık yaptığı için ismi Beygirci Gökoğlan Mustafa olarak geçer. Cezmi bey'in ve Gizzik Duran'ın Kozan'daki ajanlarından ve Bozat gediği olayında Fransız konvoyunun Kozan'dan çıktığını haber eden Kozanlıdır. Nejat Gök'ün babasıdır.

¹¹⁴ Lütfullah Erdem'in babası, tabur kâtibi ve Kozan Ahzı Askerlik Şubesi Hesap Memuru Osman Sırrı Efendi. 24 Şubat 1922, Kütük, Milli Mücadele'de Kozan, 65-68.

¹¹⁵ Kozan'da bir çok müslümanın kiliseye doldurulduğu Feke kazasının Ermeniler tarafından muhasara edildiği Feke, Kozan ve Haçın taraflarına acilen yardım gönderilmesi gerektiğine dair. Bknz.BOA, DH.ŞFR, , 660 / 23, 4 Mart 331.

¹¹⁶ Kaynak kişi: Ökkeş Dağı'nın torunu, Feriha Dağı.

¹¹⁷ Ömer Lütfi Bey, a.g.h. , 25.

girerek ne kadar para bulurlarsa toplayıp götürürler¹¹⁸. Ökkeş Dağlı, kahvede otururken tutuklama işi gerçekleşti. Tutuklanacağını bilmiyordu. Yoksa buna müsaade etmezdi. Ökkeş Dağlı'nın tutuklanmasının sebebi kardeşi Deli Hacı Ağa ve o yöre Köylülerinin iki Fransız Askerini ve bir Türk tahsildarını öldürmesi olarak bilinmektedir.

Lütfullah Erdem, tekrar Tayyarda'nın huzuruna çağırılarak "*kaçma teşebbüsü olursa hepiniz kurşuna dizilirsiniz.*" tehdidi yapıldı.

Zindana atılan bu on Kozanlı, yaklaşık on beş gün burada kaldı.¹¹⁹ Bu Kozanlıların diğer adı mahkûmların kaldığı Kozan Hapishanesi'nden ayrı olarak Manastırda tutulması olayın kanunsuz yapıldığının Türklere bir gözdağı verme amacı güdüldüğünün açık bir göstergesidir. Eğer bu on Kozanlı mahkemeye verilse delil yetersizliğinden beraat edecekleri açıktır. Bu yüzden Mösyö Tayyarda bu on Kozanlıyı kanunsuz olarak tutuklamıştır. Eğer normal bir tutuklama olsaydı, hapse attırırdı. Hapse attırma yerine Ermeni Katoğigosluğu'nun merkezinde bulunan zindana attırması, Ermenilerin ne denli Fransız yanlısı olduklarını gösterir. Katogigos Yağışe Efendi'nin dahi bu duruma sessiz kalması düşündürücüdür.

Zindanda yatan on Türkten Lütfullah Erdem hastalanınca hastaneye kaldırıldı. Hastane başhekimi Katolik bir Rum olan Emenoel isminde yaşlı ve muhterem bir Doktor, Lütfullah Erdemle yakından ilgilendi. Hatta bir rapor yazmasına rağmen Lütfullah Erdem'i geri hastaneye yatırttı.

Manastıra hapsedilen on Türk, iki hafta burada kalmak zorunda kaldı. Bunlardan Himmet Çavuş manastırdan çıktıktan hemen iki gün sonra gündüz vakti Köprübaşı civarında Ermeni kamohorlar tarafından vuruldu. Yaralı olarak, hastaneye Lütfullah Erdem'in yanına getirildi. Himmet Çavuş burada Lütfullah Erdem'in kucağında öldü.¹²⁰ Himmet Çavuş'un Ermeniler tarafından öldürülmesi tahkikat konusu bile yapılmadı. Beş çocuğu ve karısı ortalıkta kaldı.¹²¹

Zindanda on Türk'ün on beş gün boyunca burada insanlık dışı muamelesi görmesi Fransızlar için hiç de iyi sonuçlar ortaya çıkarmadı. Fransızlar daha da tepki çekti. Lütfullah Erdem, Şevkiye Mahalesindeki Girit Muhacirlerine gitme bahanesiyle Çanaklı'ya geçerek Kuvva-i Milliye'ye katıldı. Kozan'da Fransızları ilk karşılayan ve yakın dostluk kuran Dağlızade Ökkeş Efendi hapishaneden çıkınca Kuvva-i Milliye katıldı. Hemen Kadirli'ye geçerek Kadirli'de kurulan Kozan Müdafa-i Milliye Cemiyeti'nin başkanı oldu. Kozan'ın köklü bir ailesinin açıktan Fransızlar aleyhine Milli Kuvvetlere katılması hem Ermenilerin hem de Fransızların aleyhine oldu. Bu da Kozan'daki Fransızların taktik hatalarından birisidir.

¹¹⁸ Ökkeş Dağlı'nın bacanağı Belediye Doktoru Ali Efendi soyulma işini Mutasarrıf İhsan Bey vasıtasıyla Tayyarda'ya şikâyet etti. Tayyarda buna inanmadı ve bunu Türklerin bir probagandası olarak gördü. Aynı şikâyet jandarma binbaşısı Haşim Bey'e yapıldı. Bu duruma O da inanmadı. Bunun üzerine Tayyarda'nın karısı Ali Efendi'nin evine bizzat geldi ve olayı doğruladı. Bu seferde Ermeni gamoforlar Ali Efendi'ye eğer aleyhimizde şikâyeteye devam edersen seni ve yakınlarınızı öldürürüz tehdidinde bulundu. Ali Efendi mecburen şikâyetini geri aldı. Ömer Lütfi Bey, a.g.e. , 26.

¹¹⁹ Lütfullah Erdem'in babası otuz yedi gün olarak anlatmaktadır.bknz. Kütük, *Milli Mücadelede Kozan*, 66

¹²⁰ Kütük, *Milli Mücadelede Kozan*, 52-65.

¹²¹ Ömer Lütfi Bey, a.g.h. , 76.

2.10.2. MİNNETLİLİ İBRAHİM HOCA FETVASI VE KOZAN'DA SIKILAN İLK KURŞUN DEĞİRMEN VAKASI

Minnetli Köyü, Kozan'ın kuzeyinde Bozzağaç mıntıkası köylerindendir. Karabucak, Karahamzalı, Çürüklü Köyleri'ne komşu bir köydür. Bahsettiğimiz Bozzağaç mıntıkası köylerinin orta yerinde Karabucaklı Deli Hacı Ağa'nın değirmeni vardır. Bu değirmenin yeri buradaki köylerin buluşma yeridir. Ayrıca Değirmenin bulunduğu yer stratejik bir konumdadır. Bu mıntıkanın geçiş yeridir.

Bahsettiğimiz bu köylerin en sözü geçen adamı Dağlızade Deli Hacı Ağa'dır. Dağlı sülalesindendir. Yine bu bölgenin en saygın, toplum tarafından hürmet gören halk arasında şeriat hocası olarak bilinen Minnetli Köyü'nden İbrahim Hoca¹²² vardır. Bu havalinin köylüleri dinî meseleler hakkında İbrahim Hoca'dan fetva alarak hallederlerdi.

İşte Minnetlili İbrahim Hoca, verdiği fetvayla, Deli hacı Ağa ilk kurşunu sıkarak Kozan kurtuluş mücadelesinde önderlik etmişlerdir.

İşgal sırasında Türklerden tam anlamıyla silahlı bir direniş görmeyen Fransızlar bölgede hakimiyetini tesis yoluna gitmeye çalıştılar. Artık bu bölgeden vergi toplama işine başladılar. Kozan şehir merkezinde Türk ahâlisinde vergi adında haraç topladıktan sonra köylerden de vergi toplamak için çevre köylere tahsildar ve bu tahsildara koruma görevlisi olarak jandarma tahsis ettiler. İşte Kozan'da Fransızlara ilk kurşun bu olay üzerine patlak verdi.

1919 yılının temmuz ayında İki Fransız askeri ve Ali adında bir Türk tahsildar, Kozan'ın Bozzağaç muhitine bağlı köylerinden Karabucak, Şerifli, Mahyalar, Minnetli Çürüklü, Karabucak Köylerine vergi almaya gittiler. Yöre halkı Fransız askerlerin ve tahsildarın bu isteklerini yörenin büyük âlimi Minnetlili İbrahim Hoca'ya sordular. İbrahim Hoca *"Bir müslümanın bir fakir idareye vergi vermesi caiz değildir. Bir memleket düşman işgaline uğrarsa cihat farz olur. Orada Cuma namazı da kılınmaz."* fetvasını verdi. Bu fetva üzerine Yöre köylüleri Fransız askerlerine ve Türk tahsildarına büyük tepki gösterdi. Yöre köylüleri Minnetlili İbrahim Hoca'nın evine misafir olan üç Fransız görevlisini öldürmeye karar verdiler. İbrahim Hoca, görevlilerin evde değil dışarı bir yerde öldürülmesini istedi. İbrahim Hoca'nın evinden çıkan Fransız görevliler bu muhitin kavşak yeri olan Karabucaklı Deli Hacı Ağa'nın değirmene doğru gitmeye başladılar. Arkasından yöre köylüleri görevliyi kovalamaya başladılar. Bu plandan haberdar olan Deli Hacı Ağa, değirmene güçlü dört köylüyü yerleştirdi. Bunlar değirmene gelen müşteri rolünde idi.

Kaçan Fransız görevlilerine Deli Hacı Ağa, yüksek sesle bağırarak değirmene gelmelerini söyledi. Korkuya kapılan görevliler değirmene sığındı. Bu arada yöre köylüleri uzaktan değirmeni sardılar. Deli Hacı Ağa, Fransız jandarmaları yumuşattı.

¹²² Minnetlili İbrahim Hoca, daha sonra Kargapazar Savaşı'ndan sonra dağılıp kaçan Fransız askerleri tarafından Eskimantaş ile Gedikli Köyü arasındaki Tereli Pınar mevkiinde yanında akrabası iki kadınla beraber vahşice öldürülmüştür. Mezarları buradayken Baraj altında kalmaması için yakınları tarafından Kozan'ın Karahamzalı Köyü mezarlığına taşınmıştır. Kaynak Kişi: İbrahim Hoca'nın torunu Ökkeş İnce, Nisan 2005.

Oturttu. Yemek yemelerini söyledi. Bu arada halk değirmeni sardı. Değirmende müşteri durumundaki kuvvetli köylüler, Fransız jandarmaların silahlarını ateş eder durumdan normal duruma getirince Fransız askerlerinin bir boşluğunu yakalayarak hemen üzerlerine atılarak Fransız askerlerini yaka paça tuttular. Elleri ve ayakları bağlanarak zararsız duruma getirdiler.

Deli Hacı Ağa, o yörenin din âlimlerinden olan Minnetli Köyü'nden İbrahim Hoca'ya haber saldı. Durum hakkında fetva vermesini istedi. İbrahim Hoca “*işgal olmuş bir memlekette cuma namazı dahi kılınamayacağını, cihadın farz olduğunu bu Fransız askerinin katlinin caiz olduğu.*” fetvasını verdi.

Bu fetva doğrultusunda İki Fransız askeri orada öldürüldü. Bu arada Ali adındaki tahsildarın olayın faillerini Fransız hükümetine haber vereceğinden Türk tahsildarın durumu hakkında da fetva istenince kâfirle işbirliği yapmanın kâfirliğe denk olacağını söyleyerek “*Gâvurun kılıcını çalan da gâvurdur aynı muameleye tabi tutulur.*” fetvası gereği Müslüman olan tahsildar Ali Efendi de orada öldürüldü.¹²³

Aynı olay Ali Hallıoğlu aynı olayı şöyle anlatmaktadır: *Gâvurlar kaçarken Boz Beleni'ndeki Karabucaklı Deli Hacı Ağa'nın un değirmenine düşmüşlerdi. Hacı Dağlı'nın haberi olmuş. Çöllü ve halk değirmeni kuşatmışlar. Gâvurlar, halkı bir türlü değirmene sokmazlarmış. Deli Hacı Ağa halkı zavurlayarak, kendi ileri sokulmuş. O sırada Çöllü de yetişmiş. Çöllü'yü görev gâvurlar ona biraz yakınlık göstermişler. Çöllü de gâvurlara” bire dostum böyle iş olur mu? Hele bir cigara yakın” diyerek onlara sigara yaktırıırken çarpınca gâvurun birinin mavzerini elinden alınca öteki birine de “kırbama!” demiş. Dağlı Hacı Ağa. Öteki gâvurun kolları arkasından sarılmış. O vakit halk hücumlamış. İki gâvuru kısıvrak bağlamışlar... İki gâvuru birer kollarından birbirlerine sıkıca bağlayan Çöllü yanında birkaç da arkadaşı ile dereye yukarı sapa bir yere öldürmeye götürürken her iki gâvur Çöllüyü aralarına alarak onun elinden silahı almaya çalışırken yanındaki arkadaşları da onlara bakarlarmış. Güç bela ellerinden kurtulan Çöllü ilk sıkmakla birini yıkmış. Yanındakilere ”ne duruyorsunuz. Gâvur beni boğup gidiyor da seyre diyorsunuz” deyince Karabucaklı Gözü Kızıl Osman da öteki gâvurun kulağına dayadığı tek tüfeğin patlamasıyla o da cansız, yere düşmüştü.*

*Gelelim tahsildar Aliye. O Türk Müslüman olduğu için, ona kimse silah sıkıyordu. onu bıraksalar o, varınca meseleyi gâvurlara diyecek gavurlar dağ arasındaki köyleri yıkıp yeryumut edecek, öldürseler katil olacaklardı... Bu meseleyi Minnetlili oldukça şeriatten anlar bir İbrahim Hoca vardı. Ona danışmaya gitmişler. İbrahim Hoca da ”bir muhit batmaktansa bir adamın ölmesi eftaldir.” fetvası verince Tahsildar Ali Efendi de öldürülmüş.*¹²⁴

¹²³ Kaynak kişiler: Olayın olduğu zamanı hatırlayan canlı şahit Karabucak Köyü'nden (Çavuş) Osman Demir, 1909 doğumlu. Aynı köyden Ziya Dağlı, 1934 doğumlu Karabucaklı Deli Hacı Ağa'nı torunu Ruhi Dağlıoğlu, 1940 doğumlu. Ökkeş İnce Fetvayı veren İbrahim Hoca'nın torunu 1934 doğumlu Minnetli Köyü'nde oturur. Görüşme tarihi Nisan 2005.

¹²⁴ Ali Hallıoğlu Defteri, 16—17.

Karabucak olayında isimleri tespit edilebilen Türkler şunlardır: Deli Hacı Ağa (Dağlı), Minnetlili İbrahim Hoca, Çöllo, Gözü Kızıl Osman, Koç Ahmet, Gökoğlan Mehmet (Karaköse ailesinden)¹²⁵

Kozan'daki bu ilk Fransız askerinin öldürülmesi, Fransızlara karşı ilk tepki olarak kabul edilir. Kozan'da ilk kurşun atılması olarak tarihimize geçmiştir. Bu olay Kozan şehir merkezinde önemli sonuçları doğurmuştur. Dağlızade Ökkeş Efendi'nin bu olaydan sonra Tayyarda ile arası açılmıştır.

Kozan'daki bu ilk Fransız askerinin öldürülmesi, Kozan'ın işgalcilere karşı sığıttığı ilk kurşun olarak tarihe geçmiştir Fransızlara karşı ilk tepki olarak kabul edilir. İstiklâl hareketinin ilk kıvılcımı olarak anılır. Fransızların yörede hâkimiyet kuramayacaklarının da ilk göstergesidir.

Bu olaydan sonra Fransızlar yöre köylerine az adamla gidemez oldular. Yavaş yavaş bir tedirginlik oldu. Fransızlar ve Ermeniler Türk halka daha sert davranmaya başladı. Türk halkı da yavaş yavaş Fransızlara tepki vermeye başladı. Bunun için Karabucak Olayı Kozan'ın ve havalisinin kurtuluşu için ilk adım sayılır.¹²⁶

Karabucak olayı, Fransızlarla Bölge Türkleri arasındaki sessiz bekleyişe son vermiştir. Bu olaydan Bölgede Türk-Fransız ilişkileri sonra artık geri dönülmez bir yola girmiştir. Bunun en önemli göstergesi, Kozan'ın önde gelen bazı şahısların manastıra hapsedilmesidir ki; bu olayda Türklerin Fransız ve Ermeniler karşı tepkisini arttırmış, silahlı çatışmalara varan olayların başlamasına kadar ilerlemiştir. Bazı Kozanlılar bu olaydan hemen sonra Kozandaki Türkleri özellikle Deli Hacı Ağa'nın kardeşi Ökkeş Dağlı'yı manastıra attırdı şeklinde bir bilgi anlatırlar ki Manastıra Türklerin hapsi birebir bu olayla ilgili değildir. Çünkü Karabucak olayı 1919'un Temmuz ayında gerçekleşmiş, manastıra on Türk'ün atılması 1920'nin Mart ayında gerçekleştirilmiştir.

Bu olay hakkında Tayarda tahkikat yaptırdı. Bu olayın Kozanda duyulmasıyla olayın kahramanı Deli Hacı Ağa'nın kardeşi Ökkeş Dağlı'yı Tayarda makamına çağırdı. Ökkeş Dağlı bu olaydan haberi olmadığını, kardeşinin ismiyle müsemma olduğunu bildirdi.¹²⁷ Tayyarda, Ökkeş Dağlı'ya bir şey demese de ilk günkü dostluğu hiçbir zaman olmadı. Hatta daha sonra Ökkeş Dağlı'yı manastırdaki zindana attırdı.

Minnetlili İbrahim Hoca'nın fetvası, bundan sonraki olaylara bir emsal teşkil etmiş, İbrahim Hoca'nın verdiği bu fetva, Fransızlara karşı baş kaldırmanın meşru dayanağını oluşturmuştur.

¹²⁵ İbrahim Karafakı oğlu, Karabucak Köyü Gözü Kızıl Osman'ın torunu 1966 doğumlu Görüşme tarihi: 17-.03. 2007.

¹²⁶ Abdurrahman Kütük, Kozan Barış Gazetesi ,7 Mart 2003 nüshası

¹²⁷ Ruhi Dağlıoğlu, Deli Hacı Ağa'nın torunu. Ökkeş Dağlı kardeşinin isminin başında Deli unvanı taşıdığını kendisinin dahi söz geçirmekte zorlandığını ima etti. Hatta olayı yumuşatmak için ne den kendisine bu durumun önceden söylenmediğini o bölgeye gitmeden önce kendisine haber verilmesi halinde iki Fransız jandarmasına yardımcı olabileceğini söyleyerek olayın kapatılmasını amaçladı. Kaynak kişi Ruhi, Dağlı 1940 Kozan doğumlu. Deli Hacı Ağa'nın torunu. Görüşme tarihi: 26.12.2008

2.10.3. BOZAT GEDİĞİ OLAYI

Karabucak olayından yaklaşık dört ay sonra ikinci kurşun Feke dağlarında patladı. Ancak bu silah Değirmen Vakası'ndan daha büyük etki yaptı. Sonuçları itibariyle de; daha büyük sonuçlar doğurdu. Millî mücadele tarihinde Bozat Gedîği olayı diye anılan olayı Gizzik Duran ve çetesi gerçekleştirdi.¹²⁸

İşgal güçleri Feke, Saimbeyli ve diğer işgal yerlerindeki memur ve jandarma kuvvetlerine aylık dağıtıyordu. İşte Saimbeyli'deki görevli memur ve jandarma maaşlarını dağıtmak için bir Fransız postası Maraşlı bir teğmen ve dört Fransız üniformalı Ermeni askeri Kozan'dan yola çıktı. Feke Belediye Başkanı Cezmi Bey'in Kozan'da adamları vardı. İstihbarat ağı kurmuştu. Kozan'da meydana gelen olaylar anında Feke'ye ulaşıyordu. Cezmi Bey'in en güvendiği adamı Kozan'ın Işıklı Köyü'nden olan Beygirci Gökoğlan Mustafa adında bir Türktü. İşte Kozan'dan yola çıkan posta konvoyu 1919 yılının Kasım ayının son günlerinde Kozan'dan hareket etti. Beygirci Gökoğlan Mustafa, bu bilgiyi Feke Belediye başkanı Cezmi Bey'e ilettili. Bu bilgiyi haber alan Cezmi Bey, Saimbeyli'ye gidecek olan posta arabasını vurması için Kızılyerli Cibik Ali adındaki bir Türkke, Gizzik Duran çetesine bildirdi.¹²⁹

B u çete üyelerinin Ermenilerle sorunları da vardı. Gizzik Duran'ın evini de Tırtatyan adlı bir Ermeni'nin şikayeti üzerine Hacı Ermenileri yakmıştı. Yine bu çete grubu içindeki Arab Ali'nin de Ermenilerle arası hiç iyi değildi.¹³⁰ İntikam almak ve Saimbeyli'ye giden posta arabasını soymak için muhtemelen 1919 yılının ekim ayının son haftası Salı günü¹³¹, Gizzik Duran, Arab Ali ikilisi yanlarına Yerebakan Köyü'nden Kara Musa Hasan'ı, Saimbeyli'nin Minnetli Köyü'nden Yavuz Ali'yi, Saimbeyli'nin Kızılağaç Köyü'nden Hacı Ahmet'i, Saimbeyli'nin Gökmenler (Elpen)'den Hırlak Ahmet'i, Kürt Ahmet'i, Yırtlaz Halil İbrahim'i yanlarına alarak Bozat Gedîği'nde Fransız postasını beklemeye başladı.¹³² Posta, Saimbeyli'ye memurların maaşını götürüyordu.

Sabahın ilk saatlerinde önlerine gelen Sülemişli Enbiya Çavuş adlı bir köylünün atının önüne bir taş atıldılar. Enbiya Çavuş'un atı korkunca Enbiya Çavuş da korktu. Sağına bakınca Arab Ali'yi gördü. Köyleri yakın olduğundan Arab Ali'yi tanıyordu. Arap Ali'yi görünce yanlarında Gizzik Duran'ın da olduğunu anladı.

¹²⁸BOA, DH.ŞFR, 650 / 102, Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne giden telgraf, 09 Kanun-u Sani 1335 .

Bozat Gedîği, şimdiki Kozan-Feke karayolu arasında Feke İlçesi'ne 2 km uzaklıkta, Göksu Nehrini geçince yokuş ve dar bir geçit yeridir.Buradaki Bozat Köyü'nden dolayı buraya Bozat Gedîği denmektedir. Osmanlı kayıtlarında olay yeri olarak Asmaca mevki denmektedir ki şimdiki Feke'nin eski ismi Asmaca'dır.

¹²⁹ Olayı bizzat gerçekleştiren Saimbeyli'nin Kızıl Ağaç Köyü'nden Pağnıklı Hacı Ahmet'in anıları.Arap Ali'nin anıları. Bknz. Kütük, *Milli Mücadele'de Kozan*, 138-144.

¹³⁰ Onar, *Saimbeyli*, 172.

¹³¹ Pağnıklı Hacı Ahmet'in anıları.Kaleme alan Ali Hallıoğlu, a.g.h. , 74. Bknz. Kütük, *Milli mücadele'de Kozan*, 138-144.

¹³² Kaynak kişi Gizzik Duran'ın oğlu Mustafa Ölmez, 1928 doğumlu.Kasım 2004. Onar, *Saimbeyli*,173 ; Yusuf Delikoca, *Çukurova Kahramanları*, Ekrem Matbası, Adana, 200, 187.

Himmet Çavuş daha da korktu. “Paramı Kozan pazarında bitirdim. Aldıklarım yanımda, buyurun alın.” dedi

Gizzik Duran: “Derdimiz sen değilsin. Bir Ermeni postası Hacın’a yardım postası götürüyormuş. Onları yolda gördün mü ?” dedi.

Enbiya Çavuş ”Ben, Göksun Karakolu’nun önünden geçerken, onlar atlara biniyorlardı. Gelmek üzereler.” dedi.

Enbiya Çavuş’un hızla oradan uzaklaşmasını söyleyerek pusu vaziyeti alındı. Gizzik Duran: “Benden önce kimse tüfek sıkmasın. Sıkını vururum. İlk silahı ben atacağım.” dedi. Atıcılıkta yörenin en iyisi olan Gizzik Duran ve çetesi Fransız konvoyunu beklemeye başladılar. Fransız konvoyunun başında Ermeni asıllı Maraşlı¹³³ teğmen Misak vardı. Misak’tan başka üç kişi daha vardı. Konvoy, beklen yere gelince Gizzik Duran, Misak’ı hedef aldı. Silahlar peş peşe patladı. Atların kişnemesinden, ortalığın barut kokusundan bir Fransız askeri sürüne sürüne kaçmaya başladı. Çete üyelerinden Hırlak Ahmet: ”Duran ağa, birisi kaçtı“ dedi. Gizzik Duran ”Biliyorum Kaçsın O yediği kurşunu biliyor, ben de biliyorum Ancak elli adım gidebilir” dedi¹³⁴

Yaralı Fransız askeri Göksu nehrindeki karakola kadar vardı. Karakolda Türk ve Ermeni jandarmalar beraber görev yapıyorlardı. Yaralı ancak “Bozat “diye bildi. Çok kan kaybettiği için öldü.¹³⁵

Bozat Gediği olayını olayın kahramanlarından Pağnıklı Hacı Ahmet şöyle anlatmaktadır¹³⁶: *Punku Köyü’ne geldiğimiz zaman bir ay orada kaldığımız sırada Kozan’dan Hacın gamahorlarına Feke’deki Ermeni bölüklerine para geliyor diye bize haber geldi. Bize haberi salan Feke’den Cezmi Bey idi. Mektubu getiren de Cibik Ali idi. O’na da Gökoğlan Mustafa Postacı idi. O haber salmıştı. Biz bu haberi alır almaz Gizzik Duran, Arap Ali, Yavuz Ali, Kürt Ahmet Çavuş, Halil İbrahim, Kara Musa oğlu Hasan, Elpen’den Halil’in kardeşi Ahmet’le birlikte Belen Köy’de Gürcü oğlu Osman Çavuş’un evine gelerek Cezmi Bey’e biz bir adam yolladık. Biz Belen Köy’deyiz, Postanın ne zaman geleceği günü bize tam olarak bildir dedik. Cezai’de onların akşamdan Kozan’dan hareket ettikler, siz çabuk olun Bozat Gediğini bekleyin bu sabah oraya gelecekler diye tam haberi bildirdi. Biz tam haberi alır almaz ortalık ışımadan Bozat Gediği’ni tuttuk. Duran yolun ön kısmı olan yolun ortasındaki bir taşın arkasına durdu. Biz de etraftaki münasip yerlere yerleştik. Hepimiz tam siper yaptıktan sonra, gelecek düşmanı bekliyorduk... Sabah oldu ortalık ışıdı. Güneş dağlara değdiği halde halen gelen yoktu. Biz orada beklerken konuşmamız Duran’ın silahı takılamadan hiç birimiz silah sıkmamak üzere sözleştik idi.*

Güneş doğup da birkaç mızrap yükseldikten sonra, Göksu karakolu tarafından gâvurlar görüldü. Öncesi Yüzbaşı Misak¹³⁷ arkasında on beş Ermeni

¹³³ Ömer Lütfi Bey, a.g.h. , 46.

¹³⁴ Onar, a.g.e. , 174.

¹³⁵ Kaynak kişi: Gizzik Duran’ın oğlu Mustafa ölmez, Görüşme tarihi, 26.04.2008

¹³⁶ Ali Halhoğlu, a.g.h. , 70–73.

¹³⁷ Misak’ın rütbesi yüzbaşı değildi, teğmendi.

(Fransız üniformalı) jandarması olduğu halde atları dörtmala gelirken gâvurlarda gopoduk gopoduk atın üzerinde gelirken tam aramıza girdikleri sırada, Yüzbaşı Misak ta bir türkü kaptırmıştı, Kozan dağı Kozan Dağı, hani buranın adamları, derken Duran olduğu yerden yekinerek (ayağa kalkarak) İşte burada Kozan Dağı'nın vahşi adamları diyerek mavzerini gâvura takilatması ile Misak yere serilmişti. Onların altındaki atları da vurduk. Çabucak üzerindeki paraları da aldık. Silahların üzerindeki fişekleri de topladıktan sonra Duran” haydin arkadaşlar gidelim” deyince hep beraber yola çıktık.

Aynı olayı, olayın iki numaralı kahramanı Arap Ali şöyle anlatmaktadır¹³⁸ ”Kumanda eden Duran kendisi öne durdu. Arka, pusu mahallinin içine girmedikçe kimse ateş açmasın diye tembihi yapmıştı. İnsan yaptığı işin noksanı işe başladıktan sonra anlar. Pusu kurulurken dar kurmuştu. Evdeki hesap çarşıya uymamış, gâvurlar gelirken avcı hattı açık ara yola dizildiğinden dar çevrili pusudan dışarıda kalanlara ateş açmak zorunda kalındı. Yola avcı hattına dizilen kamohorların öncüleri Duran'ın olduğu yere vardığı halde arkadan gelenler daha çevrilen yerin içine girmemişlerdi. Pusudan dışarı kalanlara mecburi ateş açılınca önde gidenlerin hepsi Duran'ın olduğun yere hücumlemişlerdi. Gamoforlar toptan Feke tarafına hücumlemişlerdi. Duran pusuyu yerlerken (yerleştirirken) kendisi de son nokta olan yere durmuştu. Geriden silahlar ötünce Yüzbaşı Misak, beraberindeki gamohorla ilerisine hucumlemişti. Önde tek olan Duran gizlendiği taşın arkasından kalkarak üzerine hücum eden süvarilerin önüne yolun ortasına dinelen duran, üzerine varanların hepsini vurarak bir tanesini ileri geçirmemişti.

Arkadakilerden bir tanesi geri dönüp kaçtığından onu vuracağız diye Duran'ın üzerine gidenle bakamamıştık. Geriye kaçan bir tanesine kurşun değdiği halde o diri olarak Göksu karakoluna gitmiş, attan yere inince oradaki Ermeni jandarmalarına” gidenleri hep kırdılar” demiş, canını vermiş.

Ahmaklığımızdan hep hayvanın üzerinde giden gâvura sıktım. Altındaki atı vurmaya aklım yetmedi de onu öyle kaçırdım.¹³⁹

Bozat Gediği olayını gerçekleştiren Gizzik Duran çetesi, konvoydakileri öldürüp, paraları aldıktan sonra, Karacauşağı tarafına doğru ormalıktaki soğuksulu bir pınarın başına vardılar. Gök Duran adında bir köylü onlara azık getirdi. Soğuk pınarın başına da elde edilen paralar Gizzik Duran çetesi tarafından paylaştırıldı. Arap Ali, daha sonra Develiye geçti.¹⁴⁰

Bozat Gediği olayının kimler tarafından yapıldığının Fransızlar tarafından nasıl öğrenildiğini olayın kahramanlarından Hacı Ahmet farklı bir şekilde şöyle anlatmaktadır.¹⁴¹ “Bozat'ta vurduğumuz jandarmalar arasında kurşunu yediği halde daha canı çıkmamış kendini çakal ödlüye vurarak (ölmüş numarası yapmak)

¹³⁸ Ali Hallıoğlu, a.g.h., 18 19–20.

¹³⁹ Anlatıma bakılırsa Arap Ali, Pusunun gerisine Hacı Ahmet ise pusu'nun Gizzik Duran tarafına yakındı. Anlatımdaki farklar buradan kaynaklanmaktadır. Anlatımda da zaman zaman abartma göze çarpmaktadır. Hepsi beş kişi olan posta servisinden bahsederken sanki onlarca insanı orada öldürüldü de biri sağ kurtuldu gibi bir hava estirilmektedir. Öldürülenlerin hepsi beş kişiden ibarettir.

¹⁴⁰ Ali Hallıoğlu, a.g.h. , 32.

¹⁴¹ Ali Hallıoğlu, a.g.h., 76.

yerinden kalkıp Göksu karakoluna giderek ”bizi kıranlar Gizzik Duran çeteleri“ demişti. Onun sözü Müssü (Mösyö) Tayyari (Tayyarda’yı) bizim takibimize düşürmeye yardımcı olmuştu.”

2.10.4. BOZAT KÖYÜ’NÜN BASILMASI VE MUHTAR HAMZA’NIN KURUNA DİZİLMESİ

Olayın olduğu sırada Bozat Köyü Muhtarı Hamza çift sürmekte idi. Olayın geçtiği yer ile köy arasında yüksekçe bir tepe bulunduğundan köylünün hiçbirisinin haberi yoktu. Hatta Muhtar Hamza olayı duyunca köylülere haber vererek ve çifti bırakarak olayın geçtiği yere vardılar. Olay yerine varınca iki Ermeni jandarması ve Akkaya Köyü’nde Ömer Kâhya olay yerine intikal etmişlerdi. Ölülerini Göksu karakoluna götürdüler. Olayda Ömer Lütfi Bey’e göre yaralı bir Ermeni jandarması da mevcuttur.¹⁴² Bozat Köylüleri Göksu karakolunda Ermeni jandarmaların yanında kaldılar. Akkaya Köyü’nden Ömer Kâhya olayı Kozan’a heber vermek için yola çıktı. Böylece olay Kozan’da duyuldu. Ermeni zabiti Teğmen Misak ve dört¹⁴³ Fransız üniformalı Ermeninin Bozat’ta öldürülmesi olayı Kozan şehir merkezinde duyulunca Ermeniler hemen silahlanıp bıçaklandılar. Grup grup bütün yolları caddeleri silahlı sopalı gezmeye, sağa sola gitmeye şehre korku ve dehşet salmaya başladılar. Ermeni Kız mektebi talebeleri siyahlar giymiş olarak Sıralif Mevkii¹⁴⁴’nde büyük bir kalabalık halinde Misak’ın cenazesini karşıladılar. Ermeni kızları hazin bir Ermeni marşını tabutun önünde söyleyerek Kozan’a getirdiler. Manastıra getirilen cenazeler burada dinî merasimleri papazların koordinesiyle yapıldı. Kozan’daki Ermeni ve Türklerden büyük bir katılımıla Ermeni mezarlığına getirildi.¹⁴⁵ Burada Misak için mersiyeler okundu ve intikamının alınacağı sözü verildi. Şehirde bir Türk-Ermeni gerginliğinden korkuluyordu. Cenazeye Kozan’daki büyük küçük birçok memur ve Türk ahalisinden de kalabalık bir grup katıldı¹⁴⁶

İşgal kuvvetleri komutanlığı olayı araştırmak için Kozan jandarma kuvvetleri komutanı Yüzbaşı Ali Saip’i görevlendirdi.¹⁴⁷ Bozat Köylüleri hepsi toplanarak cümlesi 24 kişi köylerinden toplatılarak Kozan’a getirildi ve sorguya alındı. İki gün süren sorgulamada bir netice alınmadı. Bu zavallı Bozat köylüleri Kozan hükümet

¹⁴² Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* ,16.

¹⁴³ Ömer Lütfi Bey ölenlerin sayısını üç olarak söylemekte ve Sadece Misak’ın cenazesinin Kozan’a getirildiğini diğer iki cenazenin Feka’de toprağa verildiğini söylemektedir. *a.g.h.*, 15

¹⁴⁴ Kozan’ın kuzeyinde ovanın bittiği yerden başlayan Kilgen Çay’ına kadar olan dağlık bölge.

¹⁴⁵ Ermeni mezarlığı Bugünkü Tavşan tepe köprüsünden Kozan orta okuluna giden caddeye giden iki yolun arası.

¹⁴⁶ Cenazeye belediye başkanı Yeğenzade Mehmet Efendi’nin oğlu jandarma subayı Fikri Efendi de koluna siyah bir bant takarak bulunmuştu. Fikri Efendi’nin cenazeye katılması daha sonra polemik konusu yapılmış. Ahmet Cevdet Çamurdan tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Buna karşılık Ahmet Cevdet Çamurdan’ın babası dönemin Kozan Müftüsü Osman Efendinin Fransızların Kozanı işgal ettiği gün halkı ululemre itaat etmeleri beyanında sarf ettiği konuşma ve yaptığı dua da Kozan’da bazı aileler tarafından karşı polemik konusu yapılmıştır. Fikri Efendi, Osmaniye’de Kuva-yı Milliye saflarında görevli subay olarak Saim Bey’le Mamure baskınında bulunmuştur. Hatta Saim Bey’in cenazesi Fikri Efendi’nin kaputuna sarılmış kaput kan olmuş annesi bunu görünce Fikri Efendi’nin de şehit olduğunu zannederek ağlamıştır. Fikri Bey, görev yaparken Osmaniye Mutasarrıfı’nın kızıyla evlendirilmek istenmiş, çıkan bir tartışmada Mutasarrıfın oğlu tarafından öldürülmüştür. Kaynak kişi, Feyyaz Güralp 1917 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi 23.02.2009.

¹⁴⁷ Ömer Lütfi Bey Bozat olayını araştırmak için görevli yüzbaşının Kürt Yüzbaşı Mirza olarak anlatmaktadır. Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* , 16.

konağı önünde yağmurlu ve soğuk bir havada bekletildi. Fransız yönetimi sorgulama sonunda Ermenileri teskin etmek, Ermenilerin gönlünü almak ve Türklere yapılanların yanlarına kalmayacağını göstermek için Köyün muhtarı Hamza ve kardeşi Musa'yı, suçsuz olarak Kozan Hükümet Konağı önünde kurşuna dizdirdi¹⁴⁸. Fransız jandarma Çavuşu Cani tarafından verilen kumanda ile ateş edildi. Daha sonra bu zavallı Fekeli iki köylünün kulaklarına tabanca ile ateş edilerek infaz gerçekleştirildi.¹⁴⁹ Muhtar Hamza'nın öldüğünde Rukiye, Hacı Ahmet, Fatma, Mustafa, Reşit, Ömer adında altı çocuğu bulunuyordu. Bu arada karısı yedinci çocuğuna hamileydi. Muhtar Hamza'nın ölümünden birkaç ay sonra karısı bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Bu çocuğa babasının ismi olan Hamza adı verildi. Bozat Köyü muhtarı Hamza'nın ölüm kaydı 14 Aralık 1919 olarak düşüldü. Hamza şehit edildiğinde 42 yaşında idi.¹⁵⁰

Arap Ali hatıratında Muhtar ve kardeşi Hamza'nın öldürölme sebebini Muhtar Hamza'nın arası açık olan diğler kardeşinin hanımının Fransızlara *"kayınlarım eşkıyalarla konuşur, görüşür"* demeleri üzerine öldürölldüğünü belirtmektedir¹⁵¹. Ömer Lütfi Bey ise Muhtar Hamza'nın ve kardeşi'nin kurşuna dizölme sebebi olarak; Feke'nin Yerebakan Karakolu komutanı'nın Arap Ali'den on lira alacağı olduğunu bunun için Hamza'dan yardım istediğini, Muhtar Hamza'nın ise Arap Ali'ye mektup yazmasını sebep olarak göstermektedir. Bu mektup olayı ortaya çıkınca Hamza'nın eşkıyalara yardım ve yataklık etmesini sebep göstererek *"Sen neden eşkıyalara mektup yazıyorsun?"* diyerek idamına giden yolu açtı.¹⁵² Bu olay sonucu Bozat Köyü, Fransızlarca yakıldı.

2.10.5. BOZAT GEDİĞİ OLAYI'NIN SONUÇLARI

Her ne kadar bu olay millî mücadele adına yapılmamışsa da Bozat Gedigi olayı, öyle büyük sonuçlar doğurdu ki bir daha Ermeniler ve Fransızlar, Kozan-Feke Saimbeyli yolunu güvenli şekilde kullanamaz oldular. Saimbeyli ile Kozan'ın kara bağlantısı kesilmiş oldu

Saimbeyli'deki Ermeniler Kozan'dan silah ve iaeşe temin edemedikleri için buranın alınması kolaylaştı. Çukurova'nın dağlık alanında Fransız hâkimiyeti ciddi bir şekilde yara aldı. Fransızlar Sıralıftan yukarıya hâkimiyet kuramaz oldular. Türklerle Ermeniler arasında bütün köprüler atıldı. Fransız işgalciler Türk halka daha sert davranmaya başladılar. Fransızlar için sonun başlangıcı oldu.

En önemlisi Türk ahalisi kendi öz güvenini yavaş yavaş kazanmaya başladı. Kozan dağlarında Fransızlara karşı ilk kurşun böylece sıkıldı.

¹⁴⁸ Ömer Lütfi Bey, Bozat Köyü muhtarının Kürt Yüzbaşı Mirza'ya 10 lira rüşvet vermediği için öldürölldüğünü yazmaktadır. Ölmeden önce yakınlarına 10 liram olsaydı kurtulurdum dediğini nakletmektedir.

¹⁴⁹ Ömer Lütfi Bey, a.g.h. , 16.

¹⁵⁰ Bozat Köyü nüfus kayıt defterinde bu tutanak şöyledir: *"Sis Kazasında Fransızlar tarafından (öldürölerek)maktulen 14/ 12/ 1335. 14 Aralık 1919."* Feke Nüfus idaresi Arşivi.

¹⁵¹ Ali Hallıoğlu, a.g.h. , 20, Arap Ali kadın için *"Gelipde o kadına kurşun sıkıvermedik kaçmadan kovalamaya fırsat bulamadım ki, gidem de kadını öldürseydim."* demektedir.

¹⁵² Ömer Lütfi Bey, a.g.h. ,16

2.10.6. GİZZİK DURAN VE ARAP ALİ’NİN YAKALANMASI İÇİN YAPILAN BASKILAR

Bozat Gediği baskını yapan Gizzik Duran ve çetesi, Feke ile Develi arasındaki köylerde kaçak hayatı yaşamaya başladılar. Gizzik Duran ve çetesi Develi’ye geçemiyordu. Burada Osmanlı hâkimiyeti vardı. Fransızların baskısıyla yakalanma ihtimali vardı. İşgal sahası içinde de duramazlardı. Çünkü Fransızlar yapılan bu baskının faillerini yakalamak isteyecekti. Kozan işgal Kuvvetleri Komutanı Tayyara’da, Bozat Gediği olayını tertipleyenin Gizzik Duran ve çetesinin olduğunu anlayınca Feke’de Fransızların bir numaralı adamı olarak görülen Belediye Başkanı Cezmi (Çetinel) Bey’den bu çetenin nerede olduğunu bildirmesini istedi. Cezmi Bey, Gizzik Duran çetesinin Feke sınırları içinde olmadığını işgal sahası dışına kaçtıklarını Tayyarda’ya bildirdi. Aslında Cezmi Bey bu işten haberdardı. Hatta Gizzik Duran çetesine posta arabasının geldiğini de Cezmi Bey söylemişti.¹⁵³ Cezmi Bey bu kendisine ve bölge halkına herhangi bir zararın gelmemesi için bu beyanda bulunmuştu.

Tayyarda bu işi öyle sıkı tuttu. Tahmini 1919 yılının Kasım ayı ortalarında tecümanı Muzaffer Bey’i de yanına alarak Feke Saimbeyli Tufanbeyli’ye (Mağara) ve halkının tamamı Ermeni olan Şar Köyü¹⁵⁴, ne bir inceleme gezisi yaptı.¹⁵⁵ Bu arada Feke kazasını gezi sırasında Develi (Everek) kaymakamı Atıf Bey’e tehdit dolu bir mektup yazdı. Mektup Develi ile Feke arasında sarp bir yerde olan Çataloluk¹⁵⁶ Köyü’nde yazıldı. Bu bölgelerde aramalar yaptırdı. Ancak Gizzik Duran’ın izine rastlanmadı. Tayyarda, Osmanlı Devleti aracılığı ile Develi kaymakamlığına baskı yapmaya başladı. Bu sırada Develi Kaymakamı Atıf (Tüzün) Beydi. Atıf Bey’e yazılan şiddet ve tehdit kokan bir yazı ile Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda Gizzik Duran’ın yakalanmasını istedi. Tarihi bilinmeyen bu yazı şöyledir:¹⁵⁷

Everek (Develi)Kaymakamlığına

Mintikanızdan firar eden şakilerin (Gizzik Duran ve adamları) Panku¹⁵⁸ Köyü’ne yerleştirildiği hükümet ve zabıta kuvvetlerinin müsamahası (göz yumması) ile icra-i Şekavete (eşkıyalık yapmaya) devam ettikleri anlaşıldı.

Yarın akşama kadar bu şakilerin teslim edilmediği takdirde Mondros ateşkes Mütarekesine istinaden (dayanarak) Develi Kazası’nın işgal altına alınacağını bildiririm.

Keyfiyet (durum) İstanbul Hükümetine de yazılmıştır.

¹⁵³ Cezmi Bey’in oğlu Oğuz Solmaz Çetinel 1926 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi, 06.05.2004.

¹⁵⁴ Şar, Tufanbeyli’nin kuzey doğunda eski bir yerleşim bölgesidir. Kurtuluş Savaşı sırasında halkının tamamı ermeniydi

¹⁵⁵ Aziziye Kaymakamlığı’ndan alınan iki kıta telgrafname suretinin zirde naklen arz olunduğuna dair. Haçin’in Şar karyesine gelerek tahkikat icra eden Adana Askeri Valisi Mösyö Bremond’a dair. Kozan Askeri Mutasarrıfı Mösyö Tayyyarda’nın bazı köyleri teftişi hakkında bkz. BOA, DH.ŞFR. 645 / 95 , Dahiliye Nezareti’ne giden yazı, 06 Tşrin-i evvel 1335.

¹⁵⁶ Feke’nin batısında bir yayla köyü.

¹⁵⁷ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 404–405 .

¹⁵⁸ Şimdiki Kılıçkaya Köyü.

Çataloluk Köyü'nde Fransız işgal kuvvetleri kumandanı ve Kozan Askeri Mutasarrıfı Tayyada

Bu durum, Fransızların Arap Ali ve Gizzik Duran'ı takip bahanesiyle Kayseri vilayetine girmesi konusu gündeme geldi. Konu hakkında Osmanlı idarecileri bu konu hakkında yapılması gerekenler üzerinde durdu.¹⁵⁹

Bu tehdit dolu yazıya karşılık vatansever Develi kaymakamı Atıf Bey, bir Türk Kaymakamına yakışacak şekilde şu cevabı verdi:

Çataloluk Köyü'nde Kozan Askeri Mutasarrıfı Yüzbaşı Tayyada'ya

Konu edilen şakilerin hiçbiri Develi muntıkasında değildir. Bunların sizin muntıkanızda (Kozan sancağı içinde) ve Torosların sarp yerlerinde barındıklarını haber almaktayız.

Hükümetimiz ve kolluk kuvvetlerimiz eşkıyaları himaye etmek şüphesinden uzaktır. Mondros Mütarekesine dayanarak Develi'nin işgal olunacağına dair mektubunuzun son Fıkrasına (bölümüne) karşı şu hakikati bildirmekle müftehiriz (övünürüz)

Develi halkı tamamen silahlıdır. Herhangi bir işgale ve tecavüze karşı koyma kararındadır. Bu yüzden doğacak mesuliyet (sorumluluk) tamamen şahsınıza yüklenileceğini şimdiden bildiririm.

Develi Kaymakamı Atıf

Aslında Gizzik Duran'ı, bazen Develi'de bazen de Feke'nin ve Saimbeyli'nin köylerinde barınıyordu. Halk, Gizzik Duran'ın isminden bile korkuyordu. Bu bölgelere devletin de hâkim olamayacağını biliyorlardı. Gizzik Duran'ın korkusundan buralara Ermenilerin de gelemeyeceğini bildikleri için kendilerini güvende hissediyorlardı.

Burada şu durumu da ifade etmek gerekir ki, eğer Feke belediye reisi Cezmi (Çetinel) Bey, Gizzik Duran'a göz yummasa, Gizzik Duran bu bölgede barınamazdı. Cezmi Bey'in buralardaki bütün köylere hükmü geçerdi. Bu bölgelerin aşarını alır ve köylülerin yardımıyla ticaret yapardı. Cezmi Bey Fransız yanlısı görünse de Fransızlara karşı idi ancak ortada bir kurtuluş ışığı olmadığı için şimdilik susuyordu. Gizzik Duran'ın Bozat Gediği baskını da millî bir hareket değildi. O'nun sadece Ermenilerle¹⁶⁰ arası açıldı ve yüklü bir miktar para Saimbeyli'ye gidiyordu.

159 BOA, H.KMS , (Hicrî), 57/-1 /12, 10 Teşrin-i Sani 335, açın Jandarma Bölüğü'ne aid parayı taşıyan Mülazım Misak Efendi'yi öldüren ve parayı gasbeten Arab Ali Çetesini takip bahanesiyle Fransız askerlerinin Kayseri'ye gelmeleri halinde ne şekilde davranılacağını bildirilmesi hakkında.

¹⁶⁰ Gizzik Duran'ın köyü olan Kötün bölgesinin Cumhuriyet Köyü, bugünkü Tırtat denilen mevkiye yakın bir yerdedir. Tırtat ismi bu bölgede hancılık yapan Hacı Tırtatyan adındaki bir Ermeniden gelmektedir. Tırtatyan, Gizzik Duran'ı Saimbeyli'de ki Ermenilere şikayet etti. Ermeni jandarmaları Gizzik Duran'ı yakalanamadı ancak evini yaktı. Bu durumda Gizzik Duran bir numaralı Ermeni düşmanı oldu. Dönemin Saimbeyli kaymakamı Çalyan Karabet, Ermenilerin Gizzik Duran'a yaptığı saldırıyı eleştirirken Gizzik Duran'ı Kuvayi milliyenin kucağına attığını söylemektedir.

Ancak Bozat gediği olayı, sonuçları itibariyle Milli mücadelede bu bölgelerin kurtulmasında çok önemli katkıları olan bir olaydır. Bu sayede Gizzik Duran ve çetesi Feke ve Saimbeyli'nin batısındaki köylerde yaşamak zorunda kalmışlardı. Bu çete üyeleri ne Develi'ye geçebiliyorlar ne de işgal sahasında rahatlıkla hareket edebiliyorlardı. İşte bu zor durumlarından Tufan Bey yararlanarak Çukurova'da Kuva-yı Milliye'nin ilk çetelerini bu eşkıyaları elde ederek oluşturdu. Bu çete üyeleri Tufan Bey'e eşkıyalık yapmayacaklarına söz vererek Kuva-yı Milliye'ye katıldılar. Bir kısmı katılamadan öldürüldü. Ancak Kozan'da bulunan eşkıyadan Kürt Reşit ve İnce Ali ve Netek oğlu İbrahim ve Bozo ve Arab Ali ve Halil Çavuş ve Cins Ali nam çetelerin Hükümet-i Osmaniye'ye dehalet etmek istediklerinden, Osmanlı idarecileri bu eşkıyaların yakalanmasının zor olduğunu bildikleri için, asayişin temini açısından af edilmesi yönünde karar almışlardır¹⁶¹. Ancak bu hepsi için gerçekleşmemiştir. Bu eşkıyaların bir kısmı vatanın kurtulmasında önemli roller oynadılar. Arap Ali, Pağnıklı Hacı Ahmet, Gizzik Duran, İnce Ali bunlar arasındadır.

2.10.7. KARGA PAZARI SAVAŞI

Gizzik Duran'ın Bozat Gediği baskısıyla, Fransızlar ve Ermenilerde büyük bir korku başladı. Bu arada Saimbeyli Milli kuvvetlerce muhasara altına alındı. Muhasara altına alınan Saimbeyli'de Ermeniler savunma için tedbirler aldı. Haçin'deki Ermenilere silah, tuz ve yiyecek ve memurlara maaş ulaştırmak gerekiyordu. Bozat Gediği baskısıyla artık Kozan-Feke-Saimbeyli yolu güvenli sayılmıyordu. Ermeniler bu yolu az sayıdaki adamla geçmeye cesaret edemiyorlardı. Ancak Saimbeyli'deki Ermenilerin işi günden güne kötüleşiyordu. Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda, dönemin Saimbeyli Kaymakamı Çalyan Karebet'e kadınların ve çocukların Saimbeyli'yi terk ederek Kozan'a taşınmasını teklif etti. Bu teklifin reddedilmesi sonucu Fransızlar, Saimbeyli cephesini güçlendirmek için bir yardım konvoyu hazırlama yoluna gitti. 40.000 mermi ve yiyecek konvoyunu yola çıkardı.

Kozan İşgal kuvvetleri komutanı Tayyarda, Feke Belediye Reisi Cezmi Bey'e en güvenli yolun neresi olduğunu bildiren bir rapor istedi. Cezmi Bey, işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'ya Kozan-Tapan –Saimbeyli yolunun Kozan-Feke Saimbeyli yolundan daha güvenli olduğunu Gizzik Duran ve çetesinin buraya ulaşmasının söz konusu olmadığını anlatan bir rapor sundu.

Cezmi Bey, bu bilgiyi verdikten sonra Kozan-Tapan arası köylerinde ağırlığı olan Karabucaklı Deli Hacı Ağa'ya haber salarak bir Ermeni kafilesinin buradan Saimbeyli'ye doğru çıkacağını haber saldı.¹⁶² Tertip almasını söyledi. Hacı Ağa adamlarını Sirelif tepesine çıkararak Kozan'ı gözaltında bulundurdu. Kozan'dan gelecek herhangi bir kafilenin izlenmesini istemişti.¹⁶³

Cezmi Bey'in raporunu ivedi şekilde Deli Hacı Ağa'ya iletildi. Cezmi Bey, mektubu getiren kişiye eğer yolda düşmana yakalanırsa, rapor kâğıdını yemesini tembih etti. Karabucaklı Deli Hacı Ağa Çetesinden okuma yazma bilen olmadığı için

¹⁶¹ BOA, DH.ŞFR, 578 /34, 9 Nisan 1334.

¹⁶² Kaynak Kişi: Karabucaklı Deli Hacı Ağa'nın torunu Ruhi Dağlıoğlu. 1940 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi 26.09.2010.

¹⁶³ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 236.

Deli Hacı Ağa, Menteşe Köyü'nde bulunan Arif Dağı¹⁶⁴'ya okutması için gönderdi. Rapor okununca durum anlaşıldı. Gerekli tertibat alındı.

Bu raporun Ermenilerce de uygun görülmesi üzerine Saimbeyli'ye götürülmek amacıyla silah, gazyacı, tuz vs yüklü doksan iki hayvan, yüz kadar silahlı Ermeni Kozan'dan hareket etti. Bu arada Deli Hacı Ağa, bölgedeki köylüleri toplayarak tertibat aldı¹⁶⁵ Sirelif Tepesi'ne gözcü yerleştirerek kafilenin güzergâhı hakkında bilgi aldı. Kozan'dan çıkan yardım kafilesi, Ağlıboğaz yolundan Taşlı Gedik yoluna saptı. Kafile, Kozan-Tapan- Saimbeyli güzergâhına gidince çete üyeleri düşmanı nerede karşılayacağını tespit etti.

Düşmanın karşılama yeri Karga Pazarı yakınındaki “Kara Evliya Kısık'ı” mevki seçildi. Burası boğaz olduğu için düşmanın yanlara kaçması imkânsızdı. Kolaylıkla imha edilebilirdi. Burası Kozan'a yaklaşık 30 km uzaklıkta olduğu için de buraya kısa bir süre zarfında Kozan'dan yardım gelmesi mümkün değildi.

İzlenen düşman kafilesi, Çamlarca, Boztahta Köylerini geçerek Akçalıuşağı düzlüğüne vardılar. Düşman kafilesi Kara Evliya Kısığında bekleniyordu. Ancak bu sırada hiç beklenmeyen bir durum ortaya çıktı. Bu durumdan habersiz olarak ava çıkan İbo Osman oğlu Şahbaz Mehmet ile Karabucaklı İslam adındaki gençler av yaparken karşılaştıkları üç Ermeni ile ateşe tutuştular. Çatışma sonucu üç ermeni öldürüldü.¹⁶⁶ Ermeniler, bu durumda hemen tertip aldılar. Vakit akşamüstü hava kararmıştı.

Bu sırada Karga Pazarı kahramanlarından Bayatoğlu Ahmet Çavuş, bir hileye başvurarak güya köylülere şöyle seslendi¹⁶⁷ “Kardeşler beni dinleyin Galiba biz yanlış iş yapıyoruz. Bunlar (Fransız kafilesi) Arap Ali Çetesi¹⁶⁸ diye öldürmeye çalışıyoruz. Ama bunlar hükümet adamlarına benziyor. Hele durun ateşi kesin, bunlar kim anlayalım dedi. Bundan sonrada Fransız kafilesine seslenerek ”Yahu siz kimsiniz? Eğer hükümet jandarması iseniz silahınızı çekin, benim bulunduğum yere gelin. Yanlışlık olmasın. Bu millet sizi Arap Ali çetesi sanıyor.” diye bağırdı.

Yine aynı çeteden Gâvur Ali:”Eğer siz Arap Ali çetesi değilseniz, ben de sizin gibi jandarmayım. Gelin sizi köyde misafir edeyim Yarın¹⁶⁹ sizi istediğiniz yere götüreyim. Evvela silahlarınızı çatin. Silahsız olarak buraya gelin.” dedi.

¹⁶⁴ Kozan Lisesi eski müdürlerinden Talat Dağı'nın babası. Kaynak Kişi: Karabucaklı Deli Hacı Ağa'nın torunu Ruhi Dağlıoğlu. 1940 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi 26.09.2010.

¹⁶⁵ Karabucak Köyü'nden Osman Demir , Hacı Ağa'nın köylüleri topladığını hatta gitmek isteyenlerin gönlüne bırakmayıp zorladığını anlatmaktadır. Haziran ,2005.

¹⁶⁶ Bazı yöre köylüleri bu olayı anlatırken, kafilenin yanlarından giden bir Ermeninin o sırada tualete oturan bir çete üyesiyle karşılaşması sonucu çete üyesi mecburen üzerine gelen Ermeniye ateş açmış, Kafile tam kısığa tam geçmeden çatışma başlamış, kafilenin kısığa girmeyen kısmı çatışmaların başlamasıyla geri çekilmiştir. Kaynak kişi: Karabucak Köyü'nden Ziya Dağı, Ruhi Dağlıoğlu, Haziran 2005.

¹⁶⁷ Bu hile tertipleycisinin bazı kaynaklarda Bayatoğlu Ahmet Çavuş değil Karabucaklı Hacıağa'nın olduğu anlatılmaktadır. Kaynak kişi: Faydalı Köyü'nden 1940 Kozan doğumlu Ruhi Dağlıoğlu.

¹⁶⁸ Bu sıralarda halk Arap Ali Çetesi ve Gizzik Duran çetesinden çok korkmaktaydılar.

¹⁶⁹ Olayın akşamüzeri meydana geldiğini göstermektedir. Kafile Kozan'dan erken bir zamanda çıkmıştı.

Aynı bu mealde çetede bulunan Altıparmak Mehmet Hoca da Fransız konvoyuna bağırdı. Fransız kafilesinde bulunan Ermenilerin bir kısmı silah bırakmaya yeltenirken, Fransız kafilesinde bulunan Kazak Hasan¹⁷⁰ adındaki bir Türk, bazı rivayetlerde Altıparmak Mehmet Hoca'nın bazı rivayetler de Karabucaklı Deli Hacı Ağa'nın sesinden tanıyarak: *"Sakın kanmayın. Bu adam geçenlerde de Kiraz Belinde de önümüze çıktı. Bunların hepsi eşkıya. Bunlara teslim olmaktansa ölmek daha evla (iyi) dir."* diye bağırdı. Silah bırakmaya çalışan bazı Ermeniler hemen yine silaha sarıldılar.

Bu durumda daha fazla dayanamayan silah kesen yöre köylüleri de kafileye silah atmaya başladı. Silahların patlamasıyla yakın yerdeki yöre köylüleri de ellerinde ne varsa savaş alanına doğru koştular. Bu durumda maneviyatı artan çete üyeleri düşmanla daha inançlı savaştı. Bir saat kadar süren savaşta sonunda bozulan düşman kuvvetleri Saimbeyli'ye gidecek yardım malzemelerini bırakarak Kozan'a doğru kaçmaya başladılar. Yolda gördükleri Türkleri de öldürdüler. Bunlardan Karabucak Olayında fetva veren Minnetlili İbrahim Hoca ve iki gelini Tereli Pınar mevkii'nde Ermenililerce feci şekilde öldürüldü.¹⁷¹ Yukarı Tokmanaklı Kara Hasan kızı on üç yaşındaki Fatma adında bir çocuğu Aşağı Tokmanaklı mezarlığı başında kafasını kesmek suretiyle öldürdüler.¹⁷²

Düşman kafilesindeki malzeme milli kuvvetlere kaldı. Silahlar, millî kuvvetlere katılan köylülere dağıtıldı. Böylece bu bölgede ilk silahlı direnişçiler bu şekilde buralarda teşekkül etti. Bu çarpışmalarda Türklerden yalnız Boztahta Köyü'nden Deli Hacı'nın oğlu Mola Mehmet şehit düştü.

Karga Pazarı Savaş'nda önemli kahramanlık göstermiş isimleri tespit edilebilen şahıslar şunlardır: Karabucaklı Deli Hacı Ağa, kardeşi Yusuf Ağa, Akçalıuşağı'ndan Bayatoğlu Ahmet Çavuş, Gâvur Ali Ağa, Demirci İbrahim, Kuyubeli Köyü'nden Davut Ali Ağaoğlu Kara Çocuk¹⁷³, Altıparmak Mehmet Hoca, Mustafa Çavuş, Kozan'dan Mustafa Efendizade Arif, Akçalı uşağı, Boztahta, Karahamzalı, Tokmanaklı, Mahyalı, Karabucaklı, Minnetlili ve civar köylerden isimleri bilinmeyen kahraman Türk köylüleri.

Karga Pazarı Olayı Tufan Paşa tarafından biraz farklı anlatılmaktadır. Tufan Paşa, Karga Pazarı olayını aldığı bir istihbaratla tesadüfen Andırın'da yanında bulunan Karabucaklı Deli Hacı Ağa'yı bu işe görevlendirmesiyle meydana geldiğini anlatmaktadır. Tufan Paşa olayı şöyle anlatır¹⁷⁴ *"Ufak olmakla beraber çete hareketleri merkezden uzakça yerlerde başlamıştı. Bu suretle Fransızları şaşırtmayı ve inisiyatif ele almayı düşünüyorduk. Bazı hadiseler işimize yardım etti. Fundalıklar*

¹⁷⁰ Kazak Hasan, Kurtuluş Savaşı sonunda vatana ihanet eden yüz ellilikler listesi içindedir. Fransızlarla beraber Suriye'ye gitmiş, sonradan affedildiği halde Türkiye'ye dönmemiştir.

¹⁷¹ Kaynak Kişi: Minnetli Köyünden Ökkeş İnce: Minnetlili İbrahim Hoca'nın torunu. 1940 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi Haziran 2004 ; Karabucak Köyü'nden Ziya Dağlı. 1936 Kozan'ın Karabucak köyü doğumlu.

¹⁷² Bazı kaynaklarda bu kızın öldürülmesi Karga Pazarı savaşı'ndan önce olduğu yazılmaktadır. Çamurdan, *Kilikya Olayları*, 237.

¹⁷³ Kara Çocuk'un ismi Mehmet'tir. Kuva-yı Milliye'nin en önemli silah tamircisi olarak ta Milli mücadelede hizmet etmiştir. Karaçocuk Ermeniler tarafından şehit edilmiştir. Bnz. Dalkır, *a.g.e.*, 151–152.

¹⁷⁴ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* 61–62.

içersine gizlenmiş birkaç silahlı hırsız, köylünün hayvanlarını çalmaya alışmışlar. Bu hırsızlar gözü pek, cesur, fakat hırsız olmakta olduklarından vatanî işlere yaramaz olduklarını tahkik ile anlamıştım. Bir gün bizim misafir odasına silahlarıyla gelmişlerdi. Gözleri korkmuyordu. Kendileriyle istihza ettim.

-Erkeklik bu mudur? İşte düşman, gidiniz yol kesiniz. Hayvan alınız. Silah alınız, hem adınız anılır, hem de para kazanırsınız. Köylülerden ne istiyorsunuz, gibi sözlerle utandırmaya uğraştım. Utanmadılar. Fakat ümitle gözleri parladı.

-Bu dediğiniz neredir? diye sordu. O zaman Kozan'dan Hacı'nı Fransızlar cephaneye ve silah sevk ediyordu. Kendilerine bu işi gösterdim. Kayboldular. Birkaç gün sonra sivil elbise giymiş kravat takmış olarak bir Fransız kafilesini pusuya düşürdüklerini ifade ettiler. Ertesi günü, Kozan'ın şimalindeki (kuzeyinde) bir köy eşrafından Deli Hacı Ağa ismiyle anılan bir zat odaya telaşla girdi. Ve bize bağırarak kabahatimizi anlatmaya başladı. Meğer Fransız kafilesine pusu kurduklarını söyleyen hırsızlar, yalan söylemişler. Hacı'nın (Deli Hacı Ağa) evine misafir olarak gitmişler, gafletinden istifade ile Hacı'yı soymuşlar.

Hacı yana yakıla derdini dökerken o anda bir havadis getirdiler: Kozan'dan bugün kırk katırlık bir cephaneye kafilesi Hacı'nı hareket ediyor.

Derhal Hacı'yı davasından vazgeçirdik. Köylülerine koşmasını ve adamlarıyla Karga Pazarı'nda pusu kurarak kafileyi ele geçirmesini istedik

Hacı her şeyi unuttu ve derhal koştu. Birkaç gün sonra işittik ki Hacı, güzel bir muvaffakiyet (başarı) elde etmiş. Bu suretle Hacı- Kozan yolu, Fransızlar için tehlikeli olmaya yüz tutmuştu. Artık oralarda daimi müsademeler¹⁷⁵ başlamıştı."

Kargapazarı Olayı'nın meydana geliş tarihi olarak kaynaklar 24 Mart 1920 tarihini göstermektedir.¹⁷⁶ Bu tarihin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Tufan Paşa anılarında Karabucaklı Deli Hacı Ağa'nın Andırın'a kadar gelip kendisiyle konuştuğunu yazmaktadır.¹⁷⁷ Oysa bu tarihte Tufan Paşa, Kadirli'de idi. 7 Mart 1920 tarihinde Kadirli düşman işgalinden kurtulduğu için Tufan Paşa, karargâhını Kadirli'ye taşımıştı¹⁷⁸. Tufan Paşa hatıralarında Karga Pazarı olayını Kadirli'nin kurtuluşundan çok önce anlatmaktadır. Anlatımına göre Kuva-yı Milliye teşkilatı henüz tam anlamıyla kurulamamıştı.

Karga Pazarı Savaşı'nın 7 Mart 1920 tarihinden önceki bir tarihte olduğu kesindir. Feke, Mart ayının ortalarında kurtulmuştu. Feke Millî kuvvetlerce ele geçirildiği için buradan konvoyun gitmesi imkânsızdır. Hem bu tarihte olsa Tayyarda, yol güzergâhı olarak Cezmi Bey'den yardım istemezdi. Çünkü bu tarihte

¹⁷⁵ Çarpışma.

¹⁷⁶ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 237, Onar, Saimbeyli, 240.

¹⁷⁷ Osman Tufan Paşa, a.g.e., 61-62.

¹⁷⁸ Bir çok kitapta, Tufan Paşa'nın Kadirli'ye hareketinin 27 Mart olduğunu bildirmektedir. Yani Kadirli'nin kurtulmasından 20 gün sonra Tufan Paşa'nın buraya gelmesi biraz zordur. Kasaba feth olunca Tufan Paşa yirmi gün beklemesi doğru değildir. Çünkü buralarda her türlü asayişsizlik olabilir. Hatta Fransızlar buraya tekrar gelebilirdi. Zaten Tufan paşa'da Kadirli'ye hemen girdiğini belirtmektedir. Kadirli Kuva-yı Milliye gurup kumandanı Tevfik Coşkun anılarını çok geç yazdığı için Tufan Paşa'nın 5/ 12/ 1920 tarihli mektubuna dayandırmaktadır. Coşkun, a.g.e., 55.

Cezmi Bey'in de yardımı ile Feke ve çevresi millî kuvvetlere geçmişti. Dolayısıyla Feke yolunun kapanması demek Karga Pazarı yolu'nuda kapanması demektir. Feke'den bu kafilenin önünü kesmek hiç de zor değildi. Eğer bu olay Feke'nin kurtulmasından sonra olsa idi Cezmi Bey, Feke'deki askeri kuvvetleri Tapan tarafına sevk eder ve bu cephane ve mühimmat alınırdı. Böyle bir ganimeti de Feke hiç kaçırmazdı. Dolayısıyla bu olayın oluş tarihi Feke'nin alınmasından önce olmuştur. Nitekim bu tarihte millî hareket tam anlamıyla başlamamıştı. Tufan Bey 24 Mart tarihinde Andırın'da değildi. Nitekim Avluklu Ahmet Torun 8 Mart tarihi'nde Tufan Bey'le Kadirli'ye girdiğini belirtmektedir. Kargapazarı olayı Tufan Bey'in Andırında olduğu günlerde olmuştur. Nitekim bu olay Ahmet Cevdet Çamurdan tarafından incelenerek 24 Mart tarihinin yanlış olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁹

Ömer Lütfi Bey, anılarında Kargapazarı Savaşı sırasında Fransız konvoyunun 230 kişi olduğunu yazmaktadır. Çatışma sırasında 43 gamohorla, 18 hayvanın öldüğünü 28 silah, 7000 mermi ele geçirildiğini belirtmektedir.¹⁸⁰ Dönemin Kuvva-i Milliye kahramanlarından Öğretmen Recep Dalkır, düşman sayısının 100 kadar olduğunu 92 yüklü hayvan olduğunu belirtmektedir.¹⁸¹ Tufan Paşa ise kafilenin kırk katır olduğunu yazmaktadır.¹⁸²

Adana İşgal Kuvvetleri komutanı Bromond'un verdiği bilgiler diğer Türk kaynaklarından daha doğrudur Bromond anılarında Saimbeyli'ye ne kadar yardım gönderdiğini şöyle anlatmaktadır;¹⁸³ Hacın'a yardım için birinci kafiye 1200 tüfek 120.000 mermi, ikinci kafiye 30 tüfek 50.000 mermi göndermiştik. Konvoy Kemalistler tarafından baskına uğradı, demektir. Ömer Lütfi Bey'in rakamları biraz abartılı olmalıdır. Asıl önemli olan bu savaşta sayı değil yapılan işin önemli sonuçlarıdır.

Sonuçları itibariyle Karga Pazarı Savaşı, bölgeye olan etkisi bakımından en önemli savaş olma özelliği gösterir. Karga Pazarı Savaşı, Kozan Milli savaşı'nın ilk zaferi, çetenin ilk ganimeti oldu. Silahların halka dağıtılmasıyla buralarda Kuvva-i Milliye kuvvetleri oluşturuldu. Halkta genel bir iyimserlik havası meydana geldi.

Bu olay Kozan'da ki işgal kuvvetlerini derinden sarstığı gibi yardım bekleyen Saimbeyli Ermenilerini de derinden sarstı. Artık Kozan'ın Feke ve Saimbeyli ile irtibatı kalmadı. Buralara herhangi bir yardım gitme sansı tükendi. Böylelikle Saimbeyli'nin kurtulmasında da Karga Pazarı Savaşı'nın çok önemli etkisi oldu. Artık Fransızların, etki sahası Kozan şehir merkezi dışında bir yer kalmadı. Zaten bu olaydan kısa bir süre sonra Kozan çetelerce sarıldı.

2.10.8. HAMAM KÖYÜ VAKASI

İşgalciler ve onların yerli işbirlikçileri, Müslüman halka zulümlerini artırmaya başladılar. Bu arada Adana'dan dört yüz kadar Ermeni gönüllü fedaisi Kozan'a geldi. Bunlar başıbozuk bir şekilde serkeşlikte bulunuyorlardı. Serserilikten

¹⁷⁹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 236- 237.

¹⁸⁰ Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.*, 63.

¹⁸¹ Dalkır, *a.g.e.*, 61.

¹⁸² Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 62.

¹⁸³ E. Bromond, *La Cilice 1919-1920*, Paris, 1921, (Çev.:Necat Yaycıoğlu.), 3

başka bir işlerinin olmadığı için de şehirde huzursuzluk çıkarıyorlardı. Hatta bir kısım yerli Ermeniler bile bu durumdan rahatsızlık duyuyorlardı.¹⁸⁴

Fransız üniforması altındaki bazı Ermeniler çevre köyleri taciz etmeye devam ettiler. Dağ köylerine gidemeyen işgalciler ve işbirlikçileri, ova köylerine saldırmaya başladılar. Bu olaylardan biri de “Hamam Köyü Vakasıdır”

Hamam Köyü Kozan’ın güneyinde ova köylerindendir. Halkı cesur ve yamandır. İşte bu ova köylere Fransız jandarması ve Ermeniler zulüm etmeye başladılar. Hatta bazı civar köylerde “Huğ “olarak tabir edilen kamıştan yapılmış evleri dahi ateşe vererek halkın gözünü korkutma yoluna gittiler.¹⁸⁵

Hamam Köyü olayı’nın başlamasına bahane olan olay şöyledir¹⁸⁶: Hayvan ticareti için Hamam Köyü’ne gitmiş olan kasap esnafından Çopuroğlu Hacı Artin ve refakatinde jandarma Haçık’ın aradan iki gün geçmesine rağmen Kozan’a dönmedi¹⁸⁷. Bunun üzerine Tayyarda 40 kadar silahlı Ermeniye Hamam Köyü’ne gönderdi. Silahlı Ermeniler o esnada köy civarında rastladıkları Hamam Köyü’nden Ağanın oğlu Hacı İsmail¹⁸⁸ silahla vurdular. Yaralı olarak kaçan Hacı İsmail Ağa’nın, iki gün sonra köpeklerce parçalanmış cesedi bulundu.¹⁸⁹ Hasanağaoğlu İsmail Ağa da yeğeni Bekir¹⁹⁰’in yanında öldürüldü Sehveloğlu Çerkez adlı köylü de yaralandı.

Bu durumu gören köylüler, yapılan bu saldırıya tepki gösterdiler. Hamam Köylüler akıbeti belli olmayan iki Ermeninin öldürülmesinden bütün köyü sorumlu tutarak kendilerinin de öldürülmesinden korkarak, köylerine gelen Ermenileri köye sokmayarak karşı koydular.

Öldürülen Türk köylülerinin akıbetine düşmemek için Hamam Köylüleri köyün eli silah tutan herkes milis kuvvetler oluşturarak ermeni saldırılarını mücadele yoluna gittiler. Ermeniler ve Fransızlar Hamam Köyü yakınlarına geldikleri sırada köyün milis kuvvetleri Fransız ve Ermeni grubuna ateş açtı. Fransızlar neye uğradığına şaşırarak Kozan’a kaçtılar. İşgal kuvvetleri komutanı Tayyarda’ya durumu anlattılar. Takviye kuvvetler alınarak tekrar Hamam Köyü’ne vardılar.

Bu sırada Fransız askeri grubun içinde bulunan vatansever Teğmen Halil Bey bu duruma daha fazla dayanamayarak Ermenilere “*Durun ben birkaç jandarma ile köye gideyim Onları kandırayım. Boş yere kan dökülmesin.*” dedi.

¹⁸⁴ Kütük, *Milli Mücadelede Kozan*, 157-191, Ziraat Bankası Müdürü Behçet Göçük Bey’in Anıları.

¹⁸⁵ Dalkır, *a.g.e.*, 47.

¹⁸⁶ Çamurdan, *Kozan’ı Tanıyalım*, 138.

¹⁸⁷ Bu iki Ermeninin Hamam Köyü’nden Çerkez Şahinler adlı ailenin fertleri tarafından öldürüldüğü anlatılmaktadır. Kaynak kişi: Feyyaz Güralp, 1917 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi 23 Haziran 2009 Ali Coşkunoglu. 1942 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi: 23 Kasım 2009.

¹⁸⁸ Bu şehit torunlardandır.

¹⁸⁹ Kaynak kişi :Hacı İsmail Efendi’nin torunu Gümüş Karadağ.1940 Kozan’ın Hamam Köyü’nden. Görüşme tarihi: 06 Mayıs 20009.

¹⁹⁰ Bu şehit Kozan’ın Tek soyadlı ailesindendir. Kaynak kişi Bekir Tek’in hanımı Zahide Tek. 1926 Doğumlu. Kozan’ın Cumhuriyet Mahallesi’nden. Görüşme tarihi: 03 Kasım 2007.

Eline beyaz bir bayrak alarak jandarmaların silahını omuzlarına astırdı. Köylülere yaklaşıncı “*Durun ben Mülazım Halil'im. Sizinle konuşacağım. Ateş etmeyin.*” diye bağırdı. Köylülerin yanına vardı. Teğmen Halil Efendi, emrindeki jandarmalarla köylülere karıştı. Silahını Fransız jandarmalarına çevirdi. Bu durum Köylüleri de gayrete getirdi. Maneviyatlarını artırdı. Kahraman Hamam Köylüleri’nin bu gayreti ile düşmanı korkuttu Ermeniler ne yapacaklarını şaşırarak geri çekildi. Ermeni fedaileri ve Fransız jandarmalar Kozan’a kaçtılar.

Hamam Köyü Vakası 25/26 Mart 1920 tarihinde meydana geldi.¹⁹¹ Bu olaydan sonra köylüler ova olduğu için köylerini terk ederek daha güvenli bir yer olan Kozan’ın Bağtepe Köyü ile Akdam köyü arasına göç ettiler.¹⁹² Ova köylüleri böylece canlarını kurtardılar. Ancak ekili tarlalarını evlerini ve ağır eşyalarını bırakmak zorunda kaldılar. Ermeniler bu köye gelerek bu köyle birlikte altı köyü yaktılar. Hayvanlarını toplayarak Kozan’a götürdüler¹⁹³ Burada Kozan’ın sarılmasına kadar kaldılar. Halk arasında bu olaya” *kaç kaç*” denir. Hamam Köyü olayı’nda ilk defa Fransız ve Ermeni kuvvetlerine açık bir karşı koyma var.

Artık toplu şekilde halk Fransızlara karşı koymaya başlamıştır ki; Kozan’ın kurtuluşunda önemli bir gelişmedir.

2.10.9. ÇUKURÖREN KÖYÜ BASKINI

Bu olay benzer bir olay da Kozan’ın Çukurören Köyü’nde meydana geldi. Ermeni gamahorları, köylüleri Ağcaoğlu adındaki hali vakti iyi bir Türkün evine doldurdular. Kadınları evin alt tarafında hayvanların barındığı yere erkekleri üst kata aldılar. Türk ailelerin ellerinde ne kadar ziynet eşya varsa aldılar¹⁹⁴. Ermeniler topladıkları bütün Müslüman köylüyü toplu şekilde öldürmek için bomba fitilini ateşledikleri sırada Kozan tarafından maiyetinde ki yirmi kadar kuvvetle Mösyö Subi komutasındaki Fransız kuvvetlerinin gelmesini gören Ermeniler o bölgeden uzaklaştılar.¹⁹⁵ Bu olayda bir Türk köylüsü öldürüldü. Köy halkının bütün değerli eşyası Ermenilerce alındı.

2.10.10. KOZANLI MÜCAHİTLERİN ERMENİ ZULMUNÜ İSTANBUL’A BİLDİRMELERİ

Kozan’da Fransız ve Ermeni zulmu devam ederken Kozan’dan Kayseri Develiye kaçan Kozanlılar, Kozan Sancağı dâhilinde olan olaylardan haberdar oluyorlardı. Develi’ye gelen haberler hiç iç açıcı değildi. Kayseri’ye kaçan Kozanlılar gibi Kozan’da kalan aileleri de perişan bir vaziyette idi. Yaver Kirkor’un ailesi, Yaver cinayeti hakkında Kayseri’ye kaçan Kozanlılara aleyhine dava açtılar. Dava sonucu bu Kozanlılar suçlu bulundular. Yaver’in öldürülmesi olayı ile suçladıkları

¹⁹¹ Çamurdan, *Kozan’ı Tanıyalım*, 235.

¹⁹² Kaynak Kişi: Kozan’ın Bağtepe Köyü’nden Osman Kütük. 1936 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi: 02 Kasım 2005.

¹⁹³ Çamurdan, *Kozan’ı Tanıyalım*, 138.

¹⁹⁴ Kaynak kişi Mehmet Halaçoğlu. 1916 Kozan’ın Çukurören Köyü doğumlu. Görüşme tarihi: 25 Haziran 2005.

¹⁹⁵ Çamurdan, *Kozan’ı Tanıyalım*, 138.

Kayseri'ye kaçan Kozanlıların mal varlıklarına el koydular. Bunlarla da yetinmeyerek bu Kozanlıların bir kısmını Kayseri'ye sürgün ettiler.¹⁹⁶

Kozan Sancağı'nda devam eden Fransız ve Ermeni zulmünü İstanbul'a ve oradan da dünya kamuoyuna bildirmek için Kozanlı mücahitler İstanbul'a Osmanlı'nın payitahtına telgrafla bildirdiler.

Sürgüne gönderilen Kozanlıların İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin İçişleri Bakanlığına gönderdikleri tarihi mektup, bize o zamandaki Ermeni zulmünün en bariz kanıtıdır.

Halil Efendi, anılarında Mustafa Kemal'e Ekim'in dördünde telgraf çektiğini diyor.¹⁹⁷ Bu telgraf Sivas'a çağırılması için atılan telgraftır. Kozanlılar Mustafa Kemal'den randevu alarak Sivas'a gidiyorlar. Halil Efendi hatıralarında İstanbul'a telgraf çektiklerinden bahsetmemektedir Ancak Osmanlı arşivinde Kozanlıların Kozan ve Feke hakkında İstanbul'a içişlerine telgraf çekerek durumu bildirdikleri kaydı bulunmaktadır.¹⁹⁸

3 Mart 1336 (16 Mart 1920) tarihli İstanbul'a İçişleri Bakanlığı Emniyet Umum müdürlüğüne yazılan telgrafın Türkçe'si aynen şöyledir;¹⁹⁹

“Kozan'da ulema ve eşraftan akıbeti meçhul olarak celp edildiği, sokaklarda Müslümanların ara sıra boğazlandığı, namusa tecavüz gittikçe şiddetini arttırdığı, Feke, Ermeni çeteler tarafından muhasara edildiği, telgraf hatlarının kesildiği, Müslümanlar için hazırlanmış katliamın tatbikine başlandığı buraya istimdat için akın eden beş yüzü mütecaviz Müslümanların ciğer-süz ifadelerden anlaşıldığından mazlum biçare Müslümanların büsbütün mahvına meydan vermemek için tedbiri-i serianın icrasını (acil tedbirin yapılmasını) son bir halecan ile arz ederiz.

Deva Vekili İken Everek'e ikamete mecbur bırakılan Mustafa

Kozan eşrafından Hulusi Kozan eşrafından Halil Feke eşrafından Arif Hikmet

Aslına mutabıktır.”

¹⁹⁶ Bknz. Sehlizade Mahmut Efendi'nin sürgün Hatıraları, Kütük, *Milli Mücadelede Kozan*, 78

¹⁹⁷ Halil Topaloğlu, a.g.h. , 26.

¹⁹⁸ Adana'nın Kozan ilçesinde, Fransızlar tarafından götürülürken ulema ve eşrafın akıbetinin meçhul kalmakta olduğu, Müslümanların can ve namuslarına taarruz edildiği, Feke'nin Ermenilerce muhasara edilerek telgraf hatlarının kesildiği, Müslümanlar için mürettep katliamlara başlanıldığı yolunda Develi'den çekilen telgraf üzerine, tedbir alınması için durumun Hariciye Nezareti ve Adana Valiliği'ne bildirildiğine dair bknz. Tarih: 13/C /1338 (Hicri). Dosya No:34. Fon Kodu: DH.EUM.AYŞ. Arşiv belgelerine göre Kafkasya da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü ,Ankara ,1997 naklen HR. SYR.2556 2/5 26.

2.10.11. KAÇ- KAÇ

1919 yılı yaz ayları Kozan tarihi'nde kaç-Kaç yılı olarak bilinir. kaç-Kaç Kozan'ın yerli ahalisinden bir kısmının Kadirli'ye, bir kısmının yukarı dağlık köylere kaçması olayıdır. Asıl kaç- kaç ise; Kozan'ın ovalık köylüleri ahalisinin savunma yapmaya müsait olmağı için Kozan'ın batı bölümündeki Bağtepe, Kabasakal, Akdam Köylerine taşınmasıdır. Hamam Köyü, Aslanlı Köyleri ahalisi Bağtepe Kabasakal arasındaki yerlere göçmüştür.²⁰⁰ Kozan'ın Kadirli'ye yakın ova köyleri ve Kozan içindeki Türk eşraf da Kadirliye göçmüş, Kozan şehir merkezinde sayıları 500'ü bulan ahali ve memur kesimi kalmıştı. Bu Müslüman nüfusun da Kozan şehir dışına çıkmasına Fransız işgal kuvvetleri komutanı müsaade etmemişti. Çünkü eğer bunlarda şehirden giderse şehir tamamen Fransız kuvvetlerinden ve Ermenilerden ibaret kalacaktı. Böylece dağlardaki mücahitler şehre saldırma imkânı doğacaktı.

Bu Müslümanlar bir nevi Fransızlara ve Ermenilere kalkan kuvveti oluşturmuşlardı. Nitekim şehir Kuvvayi Milliyecilerle sarılmıştı. Tayyarda da Kozan'daki Türk nüfusun tamamen boşaltılmasına karşı çıkmıştır. Nitekim işgalin son günlerinde 500 e yakın Türk Kozan şehir merkezinde bırakılmış, Kozan'dan dışarı çıkmalarına izin verilmemiştir.²⁰¹ Bu sene doğan çocuklara halk arasında Kaç-Kaç çocuğu denir.Kaç-kaç 1919 yılı yazında başlamış, çeşitli yerlere 2 Haziran 1920 yılına kadar sürmüştür.

²⁰⁰ Kaynak Kişi Bağtepe Köyü'nden Osman Kütük, 1936 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi:26 Haziran 2005.

²⁰¹ Kütük, *Milli Mücadelede Kozan* , 157.

3. ÇUKUROVADA KUVA-YI MİLLİYE’NİN TEŞEKKÜLÜ VE SAVAŞLAR

Gizzik Duran’ın Bozat gediği olayını gerçekleştirdiği sırada Mustafa Kemal, Sivas’ta idi. Sivas Kongresini yapmış, Anadolu’dan gelen heyetlerle görüşüyor, Kuvva-i Milliye teşkilatlarını tek çatı altına almaya çalışıyordu. Ülkenin her yerinde halk mahallî olarak düşmana karşı mücadele yolunu seçmişlerdi. I.Dünya Savaşı’nın şokunu üzerinden atmış yer yer işgalcileri zor durumda bırakmışlardı. Bu sırada Anadolu’da Mustafa Kemal adlı bir komutanın vatani kurtarmak için Anadolu’ya geçtiği lafları dolaşıyordu. Bu laflar henüz Kozan Sancağı dâhilinde duyulmadıysa da Kayseri’de duyulmuştu. Kayseri Develi’de sürgün yaşayan Kozanlılar, Mustafa Kemal’in teşkilat çalışmalarından haberdar olmuşlardı. Bu arada Kozan’dan sürgün edilen Kozanlılar Kayseri Develi’de buluşmuşlardı.

3.1. ÜÇ KOZANLI MÜCAHİT SİVAS YOLUNDA

Kozan’ın işgali sırasında Kozanlı Yaver Kirkor adlı bir Ermeninin öldürülmesinden sorumlu tutulan Kurtoğlu Hulusi, Topalzade Halil Efendi, Arızkade Ali Efendi, Sehlikzade Hasan Efendiler Develi’ye kaçmışlardı. Kozan’ın Fransızlar tarafından işgali sırasında da Dava vekili Emmi Faik Mustafa (Üstün) Efendi ve bazı Kozanlılar işgal hududunun dışına sürülmüştü.

İşte bu Kozanlıları Everek ¹Belediye Başkanı Kamberli Osman Efendi adında vatansever birinin misafiri olarak burada bulunuyorlardı. Bu arada Develi’de Kılıç Ali ² adında Mustafa Kemal’in yanında gelen biriyle Kozanlılar tanıştılar. Kılıç Ali Kayseri’ye Mustafa Kemal tarafından gönderilmiş gözü pek bir Kuvvayi Milliyeciydi. Kılıç Ali Develi’de Yeşil Ordu geliyor propagandası ile Kuvvayi Milliyeye taraftar topluyordu. Kılıç Ali’den Develi’de bulunan Kozanlılar Mustafa Kemal’le görüşmeleri hususunda fikir aldılar. Kılıç Ali, Kozanlılara Mustafa Kemal’in kendileriyle Mustafa Kemal’in görüşmelerinden memnun olacağını söyleyerek Kozanlıların Sivas’a gitmesini teşvik etti.³

Mustafa Kemal’in vatani kurtarmak için yaptığı çabaları duyan bu sürgündeki Kozanlılardan Emmi Faik Mustafa Üstün, Kurtoğlu Hulusi, Topal zade Halil Efendi, Sehlikzade Hasan Efendi, Sivas’a Mustafa Kemal’le görüşme kararı aldılar. Sivas’a 4 Ekim 1919 tarihli bir telgraf çekerek durumu arz ettiler. 4 Ekim 1919 tarihinde⁴ Sivas’a gönderdikleri telgraf neticesinde Mustafa Kemal, Kozanlılardan açıklama izahat (açıklama) istedi. 11 Ekim 1919 tarihinde Kozanlı mücahitler Mustafa Kemal’e açıklamalı bir telgraf gönderdiler. Bu telgraftan sonra Mustafa Kemal, Kozanlıları Sivas’a davet etti.⁵ Kozanlılar Sivas’a Kozan Sancağı adına gitmeye karar verdiler. Ancak Sehlikzade Hasan Efendi hastalandığı için Sivas’a Mustafa

¹ Kayseri’nin şimdiki Develi ilçesi’nin eski adı.

² Gazeteci -Yazar Alptimur Kılıç’ın babası.

³ Kaynak Kişi Necat Yaycıoğlu. Andırın Kuvvayi Milliye Kumandanı Yaycıoğlu İbrahim Ağa’nın torunu 1929 doğumlu.

⁴ Halil Topaloğlu, a.g.h., 47

⁵ 21 1/1946 yılı Mustafa Üstün ve Halil Topaloğlu’nun Hatıraları,Osmanlıca olup Abdurrahman Kütük tarafından yayımlanmıştır. Bknz. Kütük, *Milli Mücadele’de Kozan*, 125.

Kemal’le görüşmeye gelemedi.⁶ Bazı kaynaklar Sehlikoğlu Hasan Efendi’nin de Sivas’a gittiğini yazsa da bu bilgi yanlıştır. Bizzat Osman Tufan Bey’in anılarında bu olay sabittir. Bir başka yanlış anlaşılan konu ise bu üç Kozanlı’nın Sivas Kongresi’ne delege olarak katıldığıdır ki, bu da büyük bir yanlıştır. Nitekim Kozanlıların Mustafa Kemalle Sivas’ta görüşmesi Amasya Görüşmeleri’nden sonradır. Sivas Kongresi 4–11 Eylül tarihleri arasında olmuştur.⁷ Kozanlıların Mustafa Kemal’le görüşmesi ise 31 Ekim 1919’dur. Yani arada elli güne yakın bir zaman vardır. Nitekim Sivas Kongresi’ne katılan listede bu üç mücahidin ismi geçmemektedir.⁸

Üç Kozanlı, Mustafa Kemal’in Salih Paşa’ya Amasya’daki görüşmeleri sırasında 24 Ekim Perşembe günü Sivas’a vardılar.⁹ Ancak Mustafa Kemal’in işlerinin çok olduğundan huzura ancak 31 Ekim- 1 Kasım 1920 günü akşam kabul edildiler.¹⁰

Mustafa Kemal’in yanında Mahzar Müfit, Bekir Sami Bey, Vaşington eski Büyükelçisi Ahmet Alkurt vardı.¹¹ Mustafa Kemal ve arkadaşları Kozanlıları dinlemeye başladı. Kozanlılar özetle Kozan halkının silah ve cephanesinin I.Dünya Savaşı’ndan saklamış olarak yanlarında bulunduğunu, halkın zengin olup servetlerinin böyle harekâtı idareye kâfi geleceğini, zahire ambarlarının dolu bulunduğunu, zulüm çeken haklın ne pahasına olursa olsun Sivas’tan verilecek emirle düşmana saldıracaklarını, Sivas’tan kuvvet değil, yalnız emir ve işaret beklediklerini, Çukurovalıları yönetecek bir başın olması gerektiğini bu gerçekleşirse düşmanı kendi imkânlarıyla memleketlerinden atabileceklerini söylediler. Kendilerine bir komutan verilmesini istediler.¹²

Mustafa Kemal, Kozanlılara kaç asker çıkarabilirsiniz sorusu yönelttiğinde Kozanlılar abartılı rakamlar vererek Mustafa Kemal’in Çukurova da bir millî mücadele hareketi başlatmaya çalıştılar. Tufan Bey’in ifadesine göre;¹³ *söyledikleri yalanla yurdun kurtarılmasını sağlayan bu Kozanlılar Mustafa Kemal’i Çukurova da bir cephe açmaya razı ettiler.*

Aslında Mustafa Kemal, bu aşamada Çukurova’da Fransa’ya karşı bir cephe açmamayı düşünmüyordu. Çünkü daha millî mücadele tam şekliyle oluşmamıştı. Fransa’yı karşısına almayı uygun bulmuyordu. Önceliği Yunanlılar ve Ermenilerdi. Ancak Kozanlıların bu münacatı yalnız Çukurova değil güney cephesinin kurulmasını da sağlayabilirdi. Mustafa Kemal bu münacatı geri çevirmedi.

⁶ Birçok kaynakta ve mahalli yazılan kitapta Sehlikzade Hasan Efendi’nin Sivas kongresine katıldığını, Emmi Faik Üstün’ün katılmadığını yazmaktadır. Hatta Kurtoğlu Hulusi, Topalzade Halil Efendi, Sehlikzade Hasan Efendi’nin yan yana çekilmiş fotoğraflarının altına, Sivas Kongresine katılan üç Kozanlı diye yazmışlardır. Recep Dalkır da bu yanlışla düşmüştür. Ancak Tufan Bey’in hatıraları ile Halil Topaloğlu ve Mustafa Üstün’ün hatıraları ile sabittir.

⁷ Sait Dinç, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp tarihi*, Adana ,2000, 73.

⁸ Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Başnur Matbaası, Ankara.1969, 73–74.

⁹ Halil Topaloğlu, *a.g.h.* , 49.

¹⁰ Halil Topaloğlu, *a.g.h.*, 49.

¹¹ 21 1/1946 yılı Mustafa Üstün ve Halil Topaloğlu müştereken kaleme aldıkları anıları. Kütük, *Millî Mücadele’de Kozan*, 93.

¹² Osman Tufan, *a.g.e.* , 32.

¹³ Çetin Yiğenoğlu, *Yüreğimin Kuytusundaki Cennet Ve Cehennem Kozan* , Ulusoy matbası, Adana,2010, 269 ; Ali Hallıoğlu, *a.g.h.*, 45.

Kozanlılara teşekkür ederek Kayseri'ye dönmelerini ve millî mücadeleye çalışmalarını, görevlendireceği kişilerle ilgilenmelerini söyledi.

Mustafa Kemal, Binbaşı Kemal Bey ve Yüzbaşı Osman Nuri bey'i huzuruna çağırarak Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanlığının kurulduğunu, Kemal Bey'in Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanlığına, Osman Nuri Bey'in de yardımcılığına atandığını bildirdi. Mustafa Kemal, bir milyon ölçekli haritada Çukurova'yı göstererek başarı yollarını gösterdi.¹⁴

Atatürk, Kozanlıları huzurlarından almadan Kilikya Kuvva-i Milliye Komutanlığını ihdas etti.Bu olayın şahidi Osman Tufan Bey, o günü şöyle anlatmaktadır¹⁵; ”Sivas Kongresi dağıldıktan sonra kongre namına Heyeti Temsiliye kalmıştı. O sırada İstanbul hükümeti ile Heyeti Temsiliye arasında müzakereler oluyordu (Amasya Görüşmeleri) İstanbul'dan Salih Paşa Heyeti bu maksat için Amasya'ya gelmiş idi. Atatürk bu keyfiyeti müzakere etmek için orada bulunuyordu. Bu arada üç yabancı şahsı (Kozanlı mücahitler) mahcup, çekinken bir tavır ile ve yolcu kıyafetleri ile Sivas! 'ta bulunduğumuz binanın koridorlarında gördüm. Kendileri ile görüştim.Kozan'dan geldiklerini,halkın Fransız ve Ermenilerden çektiklerini tahammülsüz zulmü anlatmak ve halkı İstiklâle kavuşturmak için Atatürk'ün emirlerini telakkiye geldiklerini söylediler...

Kozanlı murahhaslar, bu zulümleri şahıslarında çekmiş olduklarını gösteren bir dertli ifadesiyle anlatıyorlardı... Kozanlı murahhasları bir gece Sivas Kongresi salonunda Atatürk'ün huzuru ile Heyeti Temsiliye'ye maksatlarını izah ettiler. Kozan Heyeti: Hulusi Kurtoğlu,Dava Vekili Emmi Mustafa, Halil Topaloğlu idi.

Atatürk Adana bölgesinde milli Cephe'nin açılmasını emir buyurdu... Kozan murahhasları Adana bölgesi halkının zengin olup servetlerinin böyle harekatı idareye kafî geleceğini, zahire ambarlarının dolu bulunduğunu, zulüm çeken halkın ne pahasına olursa olsun Sivas'tan verilecek emirle düşman saldıracaklarını Sivas'tan kuvvet değil yalnızca emir ve işaret beklediklerini salahiyyetle söylüyorlardı.”

3.2. KİLİKYA KUVA-YI MİLLİYE KOMUTANLIĞI'NIN KURULMASI

Mustafa Kemal, Çukurova (Adana) Kuva-yı Milliye Komutanlığına ayrı bir önem veriyordu. Çünkü Mustafa Kemal'in kurtuluş düşüncesi Çukurova'da doğmuştu. İlk teşkilat burada başlamıştı. Çukurovalıların da Kurtuluş Savaşına canı gönülden katılacağını Adana'daki görevi sırasında müşahade etmişti.

Mustafa Kemal Paşa, Kilikya Kuva-yı Milliye komutanı olarak görevlendirdiği Binbaşı Kemal Doğan ve Yüzbaşı Osman Nuri Bey'le bir toplantı yaptı. Toplantıda Adana bölgesi haritası çıkarıldı. Bu harita üzerinden yapılması gereken adımlar üzerinde Mustafa Kemal Paşa bilgiler verdi

¹⁴ Osman Tufan Paşa, a.g.e., 32.

¹⁵ Osman Tufan Paşa, a.g.e., 31-32.

Hareket tarzı olarak Binbaşı Kemal ve Yüzbaşı Osman Nuri Bey'e şu talimatı verdi¹⁶.

- 1- Halkın kendi içinden istiklâl aşkı ile kalkınması
- 2- Teşkilatın Sivas Kongresi'nde tespit edilen nizamnameye göre yapılması
- 3- Karaisalı tarafında toplanacak büyük bir millî kuvvetin, Adana istikametine yapacağı hareketle Adana'yı zaptettiği gibi Fransızları denize dökceği
- 4- Sivas'tan hareketimizin belli edilmemesi
- 5- isim ve kıyafetlerinin değiştirilmesi
- 6- Teşkilat işgal bölgesinde kurulup genişletilecek

Üç kişilik Kozan heyeti, Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanları ile Mustafa Kemal'in Everek (Develi) Belediye Başkanı Kamberli zade Osman Efendiye yazılmış bir emirname ile Sivas'tan ayrıldılar. Everek (Develi) Belediye Başkanı Kamberli zade Osman Efendiye yazılmış olduğu tarihi mektubun aslı şöyledir.¹⁷

Sivas

Sırdır

1/11/35(1919)

Everek (Develi)Belediye riyasetine

Anadolu ve Rumeli Müdafı-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Kilikya Kuvva-i Milliye Komutanlığına Kemal Beyi, muavinliğine Yüzbaşı Osman Bey'i tefrik eylemiştir. Vezaif-i milliyenin devamı müddetince Kemal Bey, (Kozanoğlu Doğan Bey) Osman Bey'de (Aydınoglu Tufan Bey) namı müstearını taşıyacaktırlar. Vezaifi milliyetlerinde her suretle mahzarı muavenet ve istinat olunmasını ehemmiyetle rica eyleriz.

Anadolu ve Rumeli Müdafı-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal

Bu tarihi vesikayla Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanlığı teşekkül edildi. Daha sonra Çukurova'nın çok geniş olduğu ileri sürülerek Kayseri talimatında yeniden düzenleme yapıldı. Buna göre: Kilikya Kumandanlığı ikiye taksim olundu. Seyhan Nehrinin batı bölgesi; Doğu Kilikya Seyhan Nehri'nin batı bölümü Batı Kilikya olmak üzere ikiye taksim olundu.

¹⁶ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 33-34, Kasım Ener, *a.g. e.* , 53.

¹⁷ Özdemir, *a.g.e.* , 15.

Kilikya Komutanlığına Binbaşı Kemal Bey getirildi. Doğu Kilikya Komutanlığına Yüzbaşı Osman Tufan, Batı Kilikya Komutanlığına Yüzbaşı Ratıp Bey getirildi. Kemal Bey'e bu bölgede bir süre hüküm sürmüş Kozanoğulları beyliğinden dolayı Kozanoğlu, Osman Tufan Bey'e bu bölgedeki Aydınlı aşiretinden dolayı Aydınolu Tufan, Yüzbaşı Ratıp Bey'e Tekeli aşiretinden dolayı Tekelioğlu Sinan takma adı verildi.

Komutanlara takma ad verilmesinin iki önemli sebebi vardır. Birincisi millî mücadelenin dış politikasından kaynaklanıyordu. Çünkü dış politikada, İtilaf Devletleri'nden Fransa ve İngiltere arasındaki rekabetten faydalanarak, Fransa'yı doğrudan doğruya karşımıza almamaktı. Eğer bu savaşta Fransa'yı kendimize çekebilirsek veya etkisizleştirebilirsek, İngiltere yalnız kalacaktı.¹⁸ Bu komutanların Fransızlarla yapacağı savaşlarda zor durumda kalınır ise bu kuvvetlerin bölgesel kurtuluş için teşkilatlanan yerli halk olduğu söylenerek siyasi manevra elde etmekte. Böylelikle Mondros ateşkes hükümlerine uyulmuş olunuyordu.

İkinci olarak ta bu komutanlara bölgenin saygı duyduğu aile ve aşiretlerin ismi verilerek o aile ve aşiretlerin manevi nüfuzlarından faydalanabilmekte. Mesela Binbaşı Kemal Bey'e "Kozanoğlu" ismi rasgele verilmiş değildir. Fransızlarla yapılacak bir savaşta, direk Mustafa Kemal Paşa ve Osmanlı subayı suçlanamayacak yerli bir direnişçi görünümü sağlanacaktı. Ayrıca Yüzbaşı Osman Nuri Bey'e Aydınlı aşiretinin bu bölgede yaygın bir aşiret olması nedeniyle bu takma ad verilmiştir ki, halkın katılımı daha da artsın, millî mücadele halka maledilsin. Bu teşkilat şekli Mustafa Kemal'in ne kadar teşkilatçı bir asker olduğunu gösteren güzel bir örnektir.

3.3. KAYSERİ'YE HAREKET

Sivas'tan Mustafa Kemal'in emriyle Kayseri-Develi'ye hareket eden Binbaşı Kemal Doğan ve Yüzbaşı Osman Tufan uzun bir yolculuktan sonra Develiye vardı. Burada aradığı Kozanlıları bulamadılar. Sonra arabacıları, komutanları nalbantlı dükkânlı bir hana götürdü. Daha sonra meçhul bir zat komutanları alarak evine götürdü. Bu zat Develi'nin vatanperver Belediye Başkanı Kanberli Osman Efendi'nim ta kendisi idi.¹⁹ Mustafa Kemal, Sivas'tan Develi belediye başkanına gönderdiği bu iki komutana yardım etmesini rica etmişti. Kamberli Osman Mustafa Kemal'den aldığı bu talimat gereği bu iki komutanı alarak Develi'deki Milli mücadele yanlılarıyla tanıştırdı. Develi'de vatansever halk ve Kozanlılar Mustafa Kemal'in görevlendirdiği bu iki komutanla gizli toplantılar yaptılar. Teşkilatlanma yoluna gittiler. Bu sırada Develi'de Fransız ve Ermeni ajanları cirit atıyorlardı. Tufan Paşa, Sivas'tan aldığı talimatlara göre yörede teşkilatı kurmaya başladı.

Develi'de sürgün yaşayan Kozanlıları Tufan Paşa, mıntıkalarına göndermek istedi. Kurtoğlu Hulusi Bey Feke'ye, Sehlikzade Hasan Efendi, Karaisalı'ya

¹⁸ Hatipoğlu, a.g.e. , 87, Atatürk, Nutuk'ta" Birinci Cihan Harbinde Osmanlı Devleti'nin yanında koskoca Almanya ve Avusturya- Macaristan varken hepsini birden mağlup eden ,İtilaf Devletleri karşısında tekrar onlarla husumete sebep olacak vaziyetler almaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı." diyerek bu görüşü dile getirmektedir.

¹⁹ Osman Tufan Paşa, a.g.e. , 5.

gönderildi.²⁰ Kozanlılar, Adana hududuna geldiler. Kozan ve çevresinde herhangi bir köyün yabancıyı evine aldıkları takdirde bütün köyün yakılmakta olduğunu öğrendiler.

3.4. KAYSERİ TALİMATI

Kilikya (Çukurova) Kuva-yı Milliye Komutanları Develi’de nabız yoklaması yaptı. Çukurova’ya giren bilgi toplayarak gelen Kozanlılardan²¹ işgal sahasına girmenin zor olduğu anlaşıldı. Her tarafta Fransız ajanları kol geziyordu. İşgal sahasına girip teşkilatın kurulmasının zor olduğunu gören komutanlar keyfiyeti Sivas’ta buluna Mustafa Kemal’e iletiler.²² Bu durum karşısında kolordu komutanlarının bir kaçı Sivas’a davet olundu. Sivas’ta komutanlarla yapılan görüşmelerde Çukurova Kuvva-i Milliye Komutanlığının işlerini kolaylaştırmak için kolordulara yardım mıntıkaları taksim edildi²³

Bu taksimde Ankara Kolordusu Adana İstikametindeki bölgeye gizli yardımlar yapılması kararlaştırıldı.

Ankara’daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Sivas’tan Ankara’ya dönerken Çukurova Kuvva-i Milliye Komutanlarının da dâhil olduğu subayları Kayseri’ye davet etti.²⁴

Kayseri’de yapılan toplantıda Ali Fuat Paşa, geriden destek mahiyetinde gönüllü yedek subaylarla, gönüllü halktan kuvvet gönderileceği, silah ve cephane verileceği, fakat hükümet memurlarının duymaması gerektiğini bildirdi.

Ali Fuat Paşa, Binbaşı Kemal Doğan’a ve Tufan Paşa’ya “*ikinizden biri işgal mıntıkası içine, hiç olmazsa yakın bir yerine en kısa bir sürede girilmesi ve hareketin içerden başlaması gerekir.*” dedi.

Yüzbaşı Osman Tufan” *Ben giderim* “dedi. Görev yerleri dağıtılarak toplantı bitti. Zaten Ali Saip Bey’le bu konuda anlaşmışlar, Tufan Bey, Çerkez kıyafeti ile Kozan’a gelecek burada jandarma yazılacak Kozan şehir merkezine sızılacaktı. Bu plan Fransızlar tarafından öğrenilince gerçekleşmemişti.

Kayseri’deki toplantıda alınan karar gereği Çukurova ikiye taksim edildi. Tufan Paşa, Seyhan Nehri’nin doğusunda kalan Çukurova görev alanı, Yüzbaşı Ratıp (Tekelioğlu Sinan) Seyhan Nehri’nin batısında kalan mıntika görev alanı, Binbaşı Kemal Doğan ise Kilikya (Çukurova) Kuvva-i Milliye Komutanı olarak görev alacaktı.²⁵ Bu taksimle Osman Tufan Bey doğu Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanı, Yüzbaşı Ratıp Bey, Batı Kilikya kumandanı, Binbaşı Kemal Bey

²⁰ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 36.

²¹ 1919’un Ekim ayında Kurdoğlu Hulusi, Topalzade Halil Efendi, Arızkade Ali Efendi, Sehlizade Hasan Efendi gizlice Kozan’a gelmişler ve bir şey yapmadan geri dönmek zorunda kalmışlardı.

²² Osman Tufan, *a.g.e.* , 48.

²³ Osman Tufan, *a.g.e.* , 48.

²⁴ Osman Tufan, *a.g.e.* , 48.

²⁵ Osman Tufan, *a.g.e.* , 48.

de ikisinin üstü olarak Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanı olarak görev taksimatında bulunuldu.

Toplantıda bazı kararlar alınarak herkes görev yerine dağıldı. Toplantıda şu kararlar alındı:²⁶

- 1- 11. Tümen Komutanı ile Kayseri Askerlik Şubesi Başkanı, kendi mıntıkları dâhilindeki Milli Teşkilat'ın büyümesine çalışacaklardır. Millî müfrezelerin, Kilikya'nın işgal mıntikasına girmesiyle kuvvetlenecek mahallî teşkilat ile icrasına başlanacak olan harekete ayrıca yardımda bulunacaklardı. Belirlenen miktardaki silah, cephane vesaireyi gösterilen mahallere naklettireceklerdi. Eğer, ecnebi işgal kuvvetleri, teşebbüslerimizi önlemek isterlerse, bunların ileri hareketlerini durdurabilmek için gerekli tedbirleri alacaklardı.
- 2- Kilikya'nın kurtuluş hareketini Topçu Binbaşısı Mehmet Kemal Bey (Kozanoğlu Doğan), maiyetiyle birlikte doğrudan doğruya idare edecekti. Kozanoğlu Doğan Bey'in idare edeceği bölge ikiye ayrılmıştı. Doğudakilere Piyade Yüzbaşı Osman Nuri Aydınolu Tufan) ve batıdakine Yüzbaşı Ali Ratıp (Tekelioğlu Sinan) Beyler komuta edeceklerdi.
- 3- Kozanoğlu Doğan, Aydınolu Tufan ve Tekelioğlu Sinan Beylerin maiyet kadroları tamamlanır tamamlanmaz, bu komutanlar işgal bölgelerine girecekler ve oradaki hazırlıkları da bittikten sonra harekete geçeceklerdi.
- 4- XII. Kolordu mıntikasına ait olan görev de XX. Kolorduya devredilmişti.
- 5- Kurtuluş hareketinin her tarafta birden başlatılabilmesi için, hazırlıkların ne zaman tamamlanacağı Ankara'da Ali Fuat Paşa'ya bildirilecekti.
- 6- Bütün Kolorduların hazırlayacakları milli teşkilat ve Harekat Kuva-yı Milliye Umum Komutanı olarak, Ali Fuat Paşa tarafından idare edilecekti.

3.5. ADANA BÖLGESİYLE İLK TEMAS VE GİZZİK DURAN ÇETESİ'NİN KUVVAYI MİLLİYE KATILMASI

Tufan Paşa, görev alanı içersinde herhangi bir ordu teşekkül etmediği için, Bozat Gedigi baskının yapan Gizzik Duran ve çetesini millî mücadeleye katılması için çalışmalar yaptı. Gizzik Duran çetesini de ne işgal mıntikasına ne Develi mıntikasına girebiliyordu. Her iki taraf da tutuklamak için arama yapıyordu. Kozan'daki işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda, Gizzik Duran'ın yakalanması için Develi kaymakamına haber gönderiyor hatta yakalanmazsa Develi'nin dahi işgal edileceğini ima ediyordu.²⁷ Hatta İstanbul Hükümet aracılığı ile Develi Kaymakamına bu çetelerin tutuklanıp idam edilmesini yahut Kozan'a teslim edilmesi emri verildi.

Tufan Paşa, Feke-Develi arasında kalan Gizzik Duran ve çetesini elde etme yoluna gitti. Hatta durumu Doğan Bey'e açıtsa da Doğan Bey pek sıcak bakmadı.

²⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953, 261-262.

²⁷ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 45.

Gizzik Duran ve çetesi Tufan Bey'in Osmanlı subayı olmasından dolayı başlangıçta Tufan Beyle temas etmekte tereddüt geçirdi. Büyük bir ihtimalle Feke belediye başkanı Cezmi Bey sayesinde Gizzik Duran ve çetesi Tufan Bey'le irtibat kurdu. Çünkü Gizzik Duran bu bölgede sadece Cezmi Bey'in sözüne itibar ederdi. Sonunda Tufan Bey'in etkili çalışmaları sonucu ve Feke Belediye Başkanı Cezmi Bey'in²⁸ destek vermesiyle Gizzik Duran çetesi Kuvva-i Milliye saflarına katıldı. Böylece Toros Dağlarında ilk defa Kuvva-i Milliye Kuvvetleri teşekkül edildi Yaşları 20–25 arasında olan on beş kadar çete üyesi Milli Kuvvetlerin ilk nüvesi oldu. Bu çete üyeleri Tufan Paşa'ya namuslu, uslu olmaya, eşkiyalık etmemeye söz verdiler.²⁹

Aslında bu çete üyeleri Osman Tufan Paşa'nın ifadesiyle yöre köylülerini ermeni zulmünden koruyorlar Türk ve Müslüman halka karşı pek bir şey yapmıyorlardı.³⁰

Gizzik Duran Çetesi'nin Kuvva-i Milliye katılması ve dağlardaki ünü Kozan'a kadar ulaştı. Gizzik Duran Çetesi Kozan Jandarma Komutanı Ali Saip Bey'den intikam almayı ilk hedef biliyorlardı. Bu Ali Saip Bey'in de kulağına geliyor Tufan Bey'in beyanına göre Ali Saip Bey de Gizzik Duran'ın bu tehditlerinden korkuyordu.³¹

3.6. FEKE BELEDİYE BAŞKANI CEZMİ BEY'İN MİLLİ MÜCADELEYE KATILMASI

Feke belediye başkanı Cezmi Bey, Feke çevresi ve özellikle de Kayseri'ye yakın yerlerdeki işgal sahasına giren bölgelerde önemli nüfusa sahipti. Bu bölgeyle ticari ilişkiler kurmakla kalmayıp buradaki asayişlerde de önemli role sahipti. Gizzik Duran ve çetesi Cezmi Bey'in kontrolünde idi.

Cezmi Bey, Beyrut'ta okumuş, iyi derecede Fransızca bilen, kültürlü bir o kadar da siyasetten anlayan kurnaz bir kişi idi. Cezmi Bey'in Ermeniler tarafından da sıkı dostları vardı. Ayrıca Cezmi Bey, Fransız İşgal Komutanı Mösyö Tayyarda ile de yakın ilişkiler kurmuştu. Feke'de Fransızların bir numaralı adamı olarak görünse de Bozat Gediği olayının tertipleycisidir.

İşte Cezmi Bey'in böyle görünmesi Türkler tarafından Cezmi Bey hakkında değişik dedikodulara neden olmuştu. Ancak Cezmi Bey, çok bilinçli davranarak Ermeni ve Fransızları idare ederken bu bölgedeki mili teşkilatın kurulmasını sağladı. Osman Tufan Bey, anılarında bahsetmese de Gizzik Duran ve çetesini milli

²⁸ Cezmi Bey, Fransız yanlısı gibi görünse de milli kuvvetlerin teşekkülünde aktif görev yapmıştır. Kozan'daki bilgileri Develi'ye aktararak Türk casusudur.

²⁹ Osman Tufan, *a.g.e.*, 48.

³⁰ Osman Tufan, *a.g.e.*, 48.

³¹ Bu tür değerlendirmeler gerçeği pek yansıtmamaktadır. Ali Saip Bey'in Gizzik Duran çetesinden korkması o zaman için mümkün değildi. Aslında Ali Saip Bey'in Milli mücadeleden sonraki tutumları ve Mustafa Kemal'e yapılan suikastta adının geçmesi ve yargılanması Kozan mebus seçimlerinde Ali Saip Bey'in bu bölgeyi karıştırması bazı aileleri birbirine düşürmesi Ali Saip'in Çukurova'da hatırı sayılır mallar elde etmesi Ali Saip Bey hakkında olumsuz düşüncelerin yazılmasına zemin hazırladı.

mücadeleye ikna eden kişidir. Bu bölgede Cezmi beyden habersiz hiçbir iş yapılmazdı. Hatta Cezmi bey'den için o zamanlar “Feke kralı “ diye bahsedilirdi.³²

3.7. KOZAN JANDARMA KOMUTANI ALİ SAİP'İN MİLLİ KUVVETLERE KATILMASI

Feke Belediye Reisi Cezmi Bey (Çetinel), Gizzik Duran çetesiyle haberleşiyordu. Cezmi Bey çok iyi Fransızca bilen cesur zeki kurnaz biri idi. Fransızları kendine inandırmıştı. Hediyelerle ve ordunu ihtiyacı olan yiyecekleri Feke'den göndererek Tayyarda ve eşinin şahsi güvenini kazanmıştı. Cezmi Bey, Tufan Paşa ile kontak kurduktan sonra ikinci ve önemli bir adım daha attı. Kozan jandarma komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey'i millî kuvvetlere katmayı hedefledi. Her ikisi de görünürde Fransızların en güvendiği Türklerdi. Ali Saip Bey'in millî kuvvetlere katılması çok önemli idi. Çünkü bu sayede milli kuvvetler işgal sahasında çok daha rahat hareket edebilecekti. Sonunda Cezmi Bey, Ali Saip Bey'i Tufan Paşa ile görüşmeye razı etti ve Fıraktın görüşmesini kabul etti. Cezmi Bey, Fransızların en güçlü olduğu zamanda Kuvvayi Milliye'ye katıldı. Tufan Paşa'nın Cezmi Bey hakkında değerlendirmesi gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü daha ortada ordu dahi yokken Cezmi Bey, Milli Mücadele'ye katılmış ve çevresindekileri de teşvik etmiştir.

Cezmi bey, Gizzik Duran ve çetesini milli mücadele saflarına katınca, sıra Kozan Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Ursavaş'ı elde etme yoluna gitti. Bu konuda Osman Tufan Paşa'ya büyük yardımları oldu. Sonuçta Cezmi Bey, Ali Saip'i Osman Tufan Paşa'yla görüşmeye ikna etti.

3.8. FIRAKTIN³³ GÖRÜŞMESİ

Fıraktın görüşmesi, Kayseri-Feke Kozan hattının kurulmasının en önemli adımı, Kuvvayi Milliye'nin Kozan'a sirayet etmesinin başlangıcı olmuştur.

Develi'de bulunan Tufan Beyle Kozan Jandarma Komutanı Ali Saip Bey'in görüşmesi muhakkak, milî mücadele için çok önemli idi. Eğer Ali Saip, Milli kuvvetlere katılması sağlanırsa kale içten fethedilecek, Milli mücadele Kozan Sancağı'nda ve Çukurova'da önemli kazanımlar elde edecekti.

Tufan Bey, milli saflara katılan Feke Belediye Reisi Cezmi Bey vasıtasıyla Kozan Jandarma Komutanı Ali Saip'le irtibat kurmuştu.³⁴ Ali Saip Bey, Cezmi Bey'e Kozan'daki gizli dernekten söz etmiş ve Milli mücadele için beraber çalışma

³² Kaynak kişiler, Cezmi bey'in oğlu Oğuz Solmaz Çetinel. Kızı Suna Çetinel. Dönemin Sırkıntılar Grubu başkanı Cevdet Çamurdan, Recep Dalkır.

³³ Bugünkü Develi'nin Gümüşören Köyü. Bu köy Zamantı Irmağı'nın yanında kuruludur. İşgal mıntıkası ile Kayseri hududu arasındaki bir köydür. Bu köydeki Zamantı ırmağı üzerindeki köprü, işgal sahasının geçiş noktasıydı. Kozan jandarma komutanı ile Develideki Milli kuvvetlerin komutanları bu köprü üzerinde görüştüler.

³⁴ Tufan Bey, Cezmi Bey'den için kendi hususi vaziyetine çok uygun bulduğu için bu görüşmeyi sağladığını yazmaktadır. bkz. Osman Tufan Paşa, a.g.e. , 45 Ancak bu doğru bir tespit değildir. Eğer Cezmi Bey, bu görüşmeyi sağlamasa durumu daha iyi olabilirdi. kaldı ki Cezmi Bey çok risk alarak bu görüşmeyi ayarlamıştır.

isteğini söylemişti.³⁵ Cezmi Bey’de Ali Saip Bey’in ifadesine göre her türlü özveriye hazır olduğunu söyleyerek millî mücadele katılma teklifini hemen kabul etti.

Cezmi Bey, Tufan Bey’in onayı ile Ali Saip Bey’i Feke’ye davet etti. Acele davetli mektup Ali Saip Bey’e ulaşınca Ali Saip Bey, Feke’ye gitme yolunu aradı.

Kozan jandarma komutanı Ali Saip Bey, yanına Fransız teğmen Supi ve kırk kadar asker alarak Feke ve Saimbeyli’ye bir gezi tertip etti. Amacı Kayseri Develi’deki KuvA-yı Milliyecilerle konuşmaktır. Feke’ye varan Ali Saip, burada Kaymakam Şerafettin Bey ve Cezmi Bey tarafından karşılandı. Kaymakam Şerafettin Bey de Kuvayı Milliye saflarında idi. Görüşme yeri Feke’nin İnderesi bölgesinde meydana geldi.³⁶ İnderesi’nden Develi’nin Fraktin Köyüne geçildi. Orada Tufan Bey, Develi Belediye Başkanı Kamberli Osman, Kaymakam Atıf Bey ve Kozan’dan sürgün edilen Emmi Faik Mustafa Üstün tarafından karşılandılar. Fraktin görüşmesi 1919 yılının Aralık ayı başlarında gerçekleşti.³⁷

Franklin Görüşmesi’ni her iki komutan da anılarına kendi açılarından anlatmaktadır.³⁸ Franklin görüşmesini Tufan Paşa anılarında şöyle anlatmaktadır.³⁹ ”Cezmi, bizi Ali Saip’le görüştürmeyi kendi hususi vaziyetine çok uygun bulduğundan, iki tarafı yanaştırmaya uğraşıyordu. Tabiidir ki Ali Saip, bizim tarafımızdan kazanılırsa millî harekette kolaylık olacaktı. Ali Saip’in bizimle görüşmek üzere yola çıktığını, Cezmi’den haber aldık. Bu yolculuğu uzadı ve muhtelif istikametlerde teftişler yaptığı, köylüyü tetkik ettiği duyuldu. Bu gelişte, başka bir gizli maksadın mevcudiyetini hissediyorduk. Çünkü Ali Saip, yalnız değildi. Kendisi ile birlikte Fransız subayı Mösyö Supi ile kırk kadar müsellağ ermeni jandarması da vardı. Nihayet hududa geldiler ve bizi oraya görüşmeye çağırdılar. Cezmi de beraberinde idi. Develi şarkından geçen Zamantı suyu, Fransızlara göre hudut idi. Biz daha ileri geçemezdik. Köprü yakınında bizim tarafta ovada, Fraktın köyüne Develi Kaymakamı ve Belediye Reisi ve Kozan murahhasları ile gitmiştik. Fransız zabitanın herhangi bir tecavüzü ihtimali karşısında hazır bulunmayı muvafık gördük. Gizik Duran’ın müsellağ arkadaşlarını da çağırdık. Fransız subayı ve Ali Saip müfrezesi, köprünün mukabil tarafında dağda, Ayşepınarı köyüne geldiler. Cezmi, Ali Saip tarafından, bir tezkere ile görüşmek üzere bizi yanlarına davet etti. Onların bu tarafa gelmelerini rica ettik. (Kemal Doğan’dan müsaade almadan bu muhavereye mecbur olduk. Kendisi Niğde’den henüz gelmemişti.) Gelemeyeceklerini, mutlaka bizim gelmemizi ısrarla bildirdiler. Sebep sorduk, orada Fransız bayrağı ve ermeni jandarması var ve burada Türk bayrağı ve Türk köylüsü var, millice görüşmek, burada yakışır. Maksat başka ise, hareket de ona göre olmalıdır, cevabını vermiştim. Nihayet, Fransız subayına içirmekte olduklarını ve sızdıktan sonra gelecekleri cevabını aldık. Soğuk ve karlı bir gecede, Ali Saip,

³⁵ Ursavaş, *a.g.e.* , 36.

³⁶ Ursavaş; *a.g.e.* , 37.

³⁷ Türk İstiklal harbi güney cephesi cilt IV. de görüşme tarihi 11/12 Ocak tarihi olarak gösterilmektedir. Bu tarihte Ali Saip Ursavaş Urfa Jandarma Komutanıdır bkz. Ursavaş, *a.g.e.*, 50.51 ve muhtelif zamanda çekilmiş telgraf örnekleri.

³⁸ Aslında her iki komutan ileri yıllarda Kozan Mebusluğu olmak için siyasi rekabete girmişti. Birbirlerini pek sevmezlerdi. Tufan Bey’in anılarında Ali Saip Bey’den kötü bahsetmesinin bir sebebi de Ali Saip Bey’in ileride Mustafa Kemal Atatürk’e suikasta bulunanlar içinde yargılanmasıdır.

³⁹ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 45, 46, 47, 48.

Cezmi ve daha bir müsellaah arkadaşları başlarını tanınmamak için sarmışlar, geldiler. Fıraktinlı Ali Bey'in evinde mülakat yapıldı. Gelecekleri haberini alınca, derhal bir kağıda birçok sualler yazdım ve arkadaşlarıma okudum. Yalnız bu suallerin sorulmasını, başkaca görüşmemeyi teklif ettim. Geldiklerinde, Ali Saip'e kendilerine sual sormanın bizim hakkımız olduğunu, onların yalnız cevap vereceklerini söyledim. Harbiye mektebinin çatısı altında, aynı havayı teneffüs ettiğimizden bahsettim. Ben, 322'liyim, o 323'lü idi. Ravandızlı olduğunu öğrendim. Suallerim Fransızların kuvvetleri, maksatları, kumandaları, idareleri, Türk köylüsünün hali, Ermenilerin mezalimi, Türklerin sıyanet çareleri, milli hareketin inkişafı ve teşkilat çareleri, Fransızların başka kuvvet getirmek ihtimalleri, zayıf tarafları gibi konular idi. Ali Saip samimi idi, bazı suallere cevap verdi, bazılarının karşılığını, bilahare yazılı gönderecekti. Yalnız, bir mukabil teklifleri vardı. Ertesi gün, Fransız subayı Mösyö Suni'yi ziyaret etmemizi ısrarla istediler. Şiddetle reddettik. Onlar, ısrarda devam ettiler, şahsen ben, yine reddettim. Kaymakam ve diğer arkadaşlar, muvafakat göstereceklerini ima ettiler. Ali Saip ile bu muvaffakiyetli münasebeti bozmamak için, ben hariç olmak üzere, ancak köprü üzerinde görüşebileceklerine razı oldum. Her ihtimale karşı ben pusu kurmuştum. Görüştüler, Fransız subayı, yakında Fransız bayrağının Develi ve daha ilerilerde görüleceğini söylemiş, Kaymakam Arif Bey'de cevaben, onu zaman gösterecek, belki Kozan'da Türk bayrağı görülür, demiş. Ali Saip'in bu mülakatta ısrarda kaldı, gece mülakatının şüyu halinde, ikinci mülakatı tevil ile birincisini inkar etmek olsa gerektir. Teşkilat için benim, tebdilen dahile girmek suretiyle sıyanet edilmekliğim hakkında fikrini sordum. Çerkez kıyafetiyle ve Çerkez olduğunuzu söyleyerek bir istida ile Kozan'da Fransız kumandanı Mösyö Tayyarda'ya müracaatta bulununuz, doğru bana havale eder, ben de sizi, müsait bir jandarma karakoluna tayin ederim. Sonra onbaşı yaparım, yavaş yavaş muhiti tanır ve teşkilat yaparsınız, demişti. Kendisinin de Kürt olduğunu ve kendisini Türk düşmanı olarak Fransızlara tanıttığını söyleyince, bu planının bir müddet daha muhafaza edilmesi lüzumunu söylemekle, onu tatbik ettim. Vereceği haberleri, Feke'de Cezmi vasıtası ile ve kendi ailesinin el yazısı ile ve Namık namı müstearı ile yapacaktı. Gittikten sonra, birkaç defa muhabere ettik. Köylüye karşı tavrını değiştirmediklerinden, köylüden gelen sızlamalara cevaben, Ali Saip'in zulmüne biraz daha tahammül lazım geldiğini ve gizlice bizim âmalimize çalıştığını, fakat Fransızlara duyurmak iyi olmadığını, kulaktan kulağa söyledik. Tabii olarak, bu haberi Fransız kumandanının kulağına söyleyen de oldu. Bir gün, Ali Saip'ten aldığımız bir mektuptan öğrendiğimize göre, kendisinin milli kuvvetlerle temas ettiğini Fransız kumandanı duymuş ve daha fazla orada ipka edilemeyeceğini emrini almış Adana, Urfa, İstanbul'da vazife almak veya hudut harici olmaktan hangisini beğendiği kendisine sorulmuş. Ali Saip, Develi'ye gelmeyi ve kendi emrine bin kişilik bir kuvvet verilmesini, bizden istemişti. Bizde ise henüz kuvvet yoktu. Bu suretle bize yaranmak vaziyetine giren Ali Saip'ten istifade lüzumunu düşündük. Develi'deki kuvvetlerin kumandanları mevcut olduğunu, kendisinin Urfa'yı tercih etmesinin faydalı olacağını bildirdik, memnun olmuştu. Urfa' da tanıdığı aşiretler bulunduğunu ve orada Milli Hareket için faydalı olacağını yazdı. Fransızların yeni Urfa jandarma kumandanı Ali Saip, bizim gizli Milli kumandanımız olarak, bir Fransız otomobili ile Urfa'ya gitmişti. Merhum Kemal Paşa'ya da, Ali Saip'in iyi adam olduğunu bildirmiştik. Urfa'da Ali Saip'in cidden eski günahlarını tamamen temizleyecek derecede milli mücadele uğrunda fedakârlık ettiği cümlece malumdur.

3.9. ALİ SAİP İN KONUŞMASI

Aynı olayı Ali Saip Bey kendi açısından şöyle anlatmaktadır:⁴⁰ *Erzurum’la haberleşmek buradaki (Kozan’daki) durumumuzu teşkilatımızı⁴¹ anlatmak hareketimizi birleştirmek ve irtibat kurmak gerekiyordu. Bu amacı elde edebilmek için Feke ilçesi’ni uygun buldum. Feke ve yöresinde Erzurum’la haberleşme imkânı vardı.*⁴²

Bu amaca ulaşmak için Feke Belediye başkanı Cezmi Bey ile görüştim. Kendisini tanıyordum. Onurlu bir kişiydi. Kozan’daki çalışmamızdan Kurtuluş Derneği’nin kuruluşundan söz ettim. Derhal işbirliğini kabul etti ve her türlü fedakarlığa hazır olduğunu söyledi. Develi Kaymakamı Atıf Bey ile gizli olarak haberleşmeye başladık. Benim Develi İlçesi’ne geçerek Kuvvayi Milliye teşkilatını kurmak için oraya gelmiş olan (Tufan Bey’den bahsediyor) kişilerle görüşmekliğim kararlaştırıldı. Haberleşmeye aracı olan Cezmi Bey’den aldığım acele işaretli bir mektupta Kuvvayi Milliye örgütünü kuran görevli kişilerin benimle görüşmek istediklerini bildiriyordu.

Mustafa Kemal’in Erzurum’dan Sivas’a geldiği haberi yayılmıştı (Ali Saip Ursavaş zamanı biraz geriden takip ediyor. Mustafa Kemal Sivas’a çoktan gelmişti) Aziziye ve Develi çevresinde Kuvvayi Milliye örgütü’nün çalışmalarının bahsedildiği bir sırada benim Feke İlçesi’ne gitmek isteğim Fransızların çok dikkatini çekti. Fakat yasaklamayı da uygun bulmadıklarından Fransız Teğmen Subi’nin bana arkadaşlık etmesini tavsiye ettiler. Kabul ettim. Derneğimiz üyelerinden Muzaffer Bey de tercüman olarak bize verildi. Kozan’dan yola çıktığımızı telgrafla Cezmi Bey’e Feke kaymakamı Şeref (doğrusu Şerafettin Bey olacak) Bey bildirdim. Şeref Bey de bu sırada derneğimize girdi...

... Cezmi Bey ve Şeref Beyler Kozan’dan hareketimizi haber alınca bizimle buluşmak üzere İnderesi⁴³’ne gelmişler. Orada görüştük. İnderesi’nden ayrılarak Eşepınarı Köyü’ne geldik... Eşe Pınarı’ndan Develi beş saattir. Kuvvayi Milliye kurulunun Develi’den Fraktin Köyü’ne geldiklerini haber aldık. Aramızda iki saat kadar bir mesafe vardı.

... Akşam yemeğinden sonra Subi odasına çekilince hemen Cezmi Bey ile beraber yanımıza bir süvari alarak Fıraktin Köyü’ne gittik. Fraktin’de Develi kaymakamı Atıf Bey ve Kuvvayi Milliye Teşkilatını kurmakla görevlendirilen Tufan Bey, Kamberli Osman ve Fransızlar tarafından Kozan’dan uzaklaştırılan Dava Vekili Mustafa Efendiler bizi bekliyordu. Görüşmemiz pek içten oldu... Ben Kozan’daki durumu, Kilikya dramını anlattım. Uyanış Derneği’nin gizli çalışmalarını, umutlarını söyledim. Onlarda Kilikya dışındaki büyük girişimleri, genel siyaseti ve Heyet-i Temsiliye’nin kararları konusunda bizi aydınlattı... Görüşmemiz bir anlaşma ile sonuçlandı. Neler yapacağımızı, teşkilatın ana

⁴⁰ Ursavaş, a.g.e. , 36–39.

⁴¹ Ali Saip Bey Kozan’da kurdukları gizli dernek olan İntibah Cemiyetinden bahsediyor.

⁴² Ali Saip Bey Atatürk’ün daha Erzurum Kongresi yaptığı sıradaki bağlantıdan söz ediyor.

⁴³ Kozan’ın Sırkıntı Nahiyesine bağlı Köylülerin yaylasıdır. Feke- Kozan Kayseri sınırındadır.

*çizgilerini, biçimini ve nasıl haberleşeceğimizi kararlaştırdık. Kozan'daki Uyanış Derneği O gecedan itibaren "Müdafa-i Hukuk Derneği" adını aldı."*⁴⁴

Fraktın görüşmesi hakkında Milli mücahit Feke Belediye Başkanı olaylarda kilit rol oynayan Cezmi Bey de bu konu hakkında anılarında şöyle bahsetmektedir:⁴⁵ *(Tufan Bey'in gizlice Çerkez kıyafeti ile Kozan'a gelip Ali Saip Bey'de Onu onbaşı yazma konusunda anlaşma sağlanınca) Kozan tamamen silahsızdır. Bir hadise anında Türk ve Müslümanların tamamen katledileceği muhakkaktır. Onun için Kozan'a bir miktar silah sokmak çareleri de düşünüldü. Nihayet ben Kozan'a her gidişim de 15–20 silah ile gideceğim. Dönüşümde bu silahları orada bir komiteye teslim edip silahsız döneceğim. Ve bu hareket ayda iki üç defa tekrar edilecek. Birkaç ay zarfında Kozan'da 150–200 silah toplanmış olacak.*

O hâlde Kozan'da bu komitenin kimlerden meydana getirilmesi üzerinde duruldu. Saip Bey şu isimleri verdi: Şih Ali Efendi zade Hüseyin Efendi, Yarım oğlu Ahmet Efendi, Ali Şadi Bey, Tahrirat Müdürü Rıza Efendi. Ben de uygun buldum. Böylece ayrıldık

Franklin görüşmesi, Kozan Sancağı için çok yaralı bir görüşme olmuştur. Böylece, Kozan merkeziyle Kayseri Develi hattı kurulmuştu. Tufan Bey'le Ali Saip Bey arasında meydana gelen anlaşmayla Tufan Bey, Kozan'a sızmak için ismini saklayacak, Çerkez kıyafeti giyecek⁴⁶ Çerkez olduğunu söyleyecek bir istida (dilekçe) ile Mösyö Tayyarda'ya jandarma olmak için müracaat edecek, Tayyarda da bu müracaatı Jandarma Kumandanı Ali Saip Bey'e havale edecek. Ali Saip Bey'de müsait bir jandarma karakoluna tayin edecek, sonra onbaşı yapacak sonra bütün muhit Tufan Paşa'yı tanıyacak itimadını kazanacak böylece Milli Mücadele, Kozan'da önemli bir noktaya gelecekti.

Ancak Ali Saip Bey'in bu gezisi Fransız ajanları tarafından hemen öğrenilmiş, Ali Saip Ursavaş Kozan'ı terk etmek zorunda kalmıştı. Bu da elde edilecek büyük avantajın son bulması demekti. Çünkü Ali Saip Bey eğer görevinde kalsa idi bütün bilgileri Tufan Paşa'ya aktaracak Tufan Bey'in Çukurova'ya sızması sağlanacak. Hatta Tufan Bey, Kozan'a Yukarı Çukurova'da Kuva-yı Milliye çok etkin hâlde gelecekti. Ancak bu gerçekleşmeden olay Fransız ajanlarının ihbarıyla Bu olayın gerçekleşmemesi Kozan'da bulunan gizli İntibah Cemiyeti'nin de varlığına son vermişti. Çünkü bu cemiyetin gizli başkanı Kozan'dan gitmek zorunda kalmıştı

Olayı Adana işgal kuvvetleri komutanı Bremond'da doğrulamaktadır. Bromond, anılarında bu olayla ilgili Ali Saip Bey'den için, *"Develi kaymakamı Atıf Beyle ilişki kurdu. Teğmen Suphi'nin gözetiminde Feke'ye gitti. Bir gece gözetimden kurtularak Gümüşören (Fraklin) Köyü'ne vardı. Orada Mustafa Kemal'in silahlı çete kurmakla görevlendirdiği Tufan Bey'le anlaşma yaptı. Daha önce kurduğu*

⁴⁴ Ursavaş, a.g.e. , 36–39.

⁴⁵ Dalkır, a.g.e. , 215–216.

⁴⁶ O zamanlar Fransızlar, Türklere karşı etnik kimlikleri ön plana çıkarmaktaydılar. Bundan dolayı Çerkezler Fransızlar için Türklere karşı kullanılacak bir millet olarak görüyorlardı ki, bu fikirlerinin yanlış olduğunu çok geç anladılar ve Çerkezler Milli mücadelede önemli hizmetlerde bulundular.

İntibah / Uyanış)⁴⁷ adlı örgütün adı *Müdafa-i Hukuk* olarak değiştirildi. Ali Saip Adı *Namık'a* dönüştürüldü.⁴⁸ demektedir.

Bromond, bu bilgiyi Mösyö Tayyarda'dan almıştı. Mösyö Tayyarda da bu bilgileri Saimbeyli'nin Ermeni kaymakamı Çalyan Karebet'ten de teyit almıştır. Çalyan Karabet, Saimbeyli'de yazdığı anılarında bir gezi sırasında, Taşçı Köyü'nde Arşak Semizyan, kardeşi Topal Ermenek, Sehlikzade Hasan Efendi, Kurtoğlu Hulusi Efendi ve Cezmi Bey'i aynı evde tesadüfî olarak görmüştü. Bundan şüphelenen Çalyan muhtemeldir ki Tayyarda'yı Cezmi Bey hakkında uyarmıştı.⁴⁹ Ama Fransızlar Cezmi Bey'i daha da Kuv-yı Milliye'nin kucağına atmamak için bilmiyormuş gibi davranarak Cezmi Bey'i idare etmişlerdir. Nitekim Cezmi Bey'in açıktan Kuvvayi Milliye'yi desteklemesi Fransızlar için de kötü sonuçlar doğuracaktır.

3.10. TUFAN BEY'İN ÇUKUROVA'DAKİ FALİYETLERİNE BAŞLAMASI

3.10.1. TUFAN PAŞA ANDIRIN'DA

Ali Saip Bey'in Fransızlar tarafından deşifre edilip Urfa'ya sürülmesinden sonra Tufan Paşa, Kayseri'deki toplantıda alınan kararlar gereği, işgal bölgesine sızmaya çalıştı. Haçın yolu çok tehlikeli olduğu için, Kozanlı mücahitlerin Kozan'a yaptığı gizli gezide Fransızların işi çok sıkı tuttuğu anlaşıldığı ve Ali Saip Bey'in millî kuvvetlerle bağlantı kurduğu için Urfa'ya gönderilmesi millî mücadele'nin Kozan'da gelişmesini geciktirdi.

Tufan Paşa'nın Kozan Sancağı'na sızma işi için Andırın tarafı uygun bulundu.1920 yılının Ocak ayı sonlarında içersinde Arap Ali, Cadoloz İsmail gibi eski eşkıyalarla, Kurtoğlu Hulusi Bey'le beraber Tufan Paşa, Gezbeli'nden Göksun taraflarından Meryemcil Beli'nden Geben'e oradan da Andırın'a doğru yola çıktı. Çok çetin kış şartlarının yaşandığı Ocak ayının bu son günlerinde maceralı bir uğraştan sonra Geban Köyü'ne vardılar. Burada münevver ve vatansever ve daha önce harbiye mektebinde zabıtlık etmiş bir zat olan ve daha sonra Andırın Kuzey Mıntıka kumandanı olacak olan Şakir Bahçe adında bir şahsın evinde konuk oldular. Şakir Bey⁵⁰ Tufan Paşa ve yol arkadaşlarını Andırın'a doğru uğurladı. Tufan Paşa, şubat ayının ilk günlerinde Andırın'a vardı.

3.10.2. ANDIRIN KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATI'NIN KURULMASI

Çukurova millî mücadele tarihinde Andırın'ın önemli bir yeri vardır. Andırın, Maraş iline dâhil olmasına rağmen daha çok Kozan Sancağı ile ilişkileri mevcuttu. Tufan Paşa, görev sahası olan Doğu Kilikya bölgesinin kurtuluş teşkilatına ilk önce

⁴⁷ Bromond'un verdiği bilgilere bakılırsa Ali Saip her gün yakın takipte izlenmiştir. Kurduğu İntibah Cemiyetinin yaptığı faaliyetten de haberdardır. Kozanlıların ileri gelenleri heran ajanlar vasıtasıyla takip edilmektedir. Manastıra 10 Kozanlının atılması olayı da Türk Gençlik Derneğinin yakından takip edildiğini göstermektedir.

⁴⁸ Bromond, *a.g.e.* ,5.

⁴⁹ Çalyan Karabet, *a.g.h.* , 63.

⁵⁰ Şakir Bahçe'ye Tufan Paşa'' Bozdoğan'' ismini verdi. Daha sonra Şakir Bey, soyadı kanunu çıkınca soyad olarak Bozdoğan ismini aldı.

Andırın'da başladı. Tufan Paşa'ya ilk kapılarını kahraman Andırın halkı açtı. İlk teşkilatlanma burada başladı. Özellikle Yaycıoğlu İbrahim Ağa, Tufan Paşa'ya o kadar çok destek verdi ki; bu millî mücadele açısından çok büyük bir hizmettir.

Andırın kuzeyden güneye uzanan arızalı ve ormanlık geniş sahasıyla Kadirli ile Maraş arasında, Fransız işgal mıntıkasına bir gama gibi girmişti. Andırın o zamanlar Göksun Kazası'na tabi olduğu halde halkı Maraş'la ve Kadirli ile daha çok ilişkileri mevcuttu. Bura halkı hür yaşamak kanuna itaat etmek yaradılışlarına uygundu.

Burada ağalık müessesesi mevcuttu. Bu bölgenin en ileri ağası Yaycıoğlu İbrahim Ağa'ydı.⁵¹ Tufan Paşa Andırın'ın en sözü geçen, vatansever, gözünü budaktan sakınmayan mert biri olan Yaycıoğlu İbrahim Ağa'nın misafiri oldu. Kurdoğlu Hulusi Bey Yaycıoğlu İbrahim Ağa'yı daha önceden tanıyordu. Osman Tufan Paşa'yı Yaycıoğlu İbrahim Ağa'ya tanıştıran da Kurdoğlu Hulusi Bey'di Yaycıoğlu İbrahim Ağa⁵², Tufan Paşa'nın en zor gününde en çok yardımda bulunan kişisiydi. Daha işin başında Yaycıoğlu İbrahim Ağa gibi bir vatanseverin yanında kalması Tufan Paşa için çok önemli bir avantajdı. Çünkü Andırın'ın en nüfuzlu kişisinin mili mücadeleye katılması Andırın'ın milli mücadeleye katılması demekti. Sonradan da görüleceği üzere Andırınlı İbrahim Ağa, Tufan Paşa'nın en güvendiği ve görev verdiği birkaç kişi arasında ismi geçmektedir.

Tufan Paşa Andırın'da birkaç gün kalınca Kurtoğlu Hulusi ve diğer arkadaşları Tufan Paşa'yı burada bırakarak Kozan'a sapa dağ yollarından Develiye gittiler.⁵³ Kurtoğlu Hulusi Bey'in Develi'deki görevleri vardı. Bu amaçla Hulusi Bey, Kozanoğlu Doğan Bey'in yanına döndü.

Yalnız kalan Tufan Bey, ilk önce milî hareketten kimseye bahsetmedi. Andırın halkının genel kanaatlerini öğrenmeye başladı. Uygun ortam oluşunca güvendikleri kişilere millî mücadeleyi anlatmaya başladı. Tufan Paşa, ilk önce Andırın'da sözü geçen ve misafiri olduğu Yaycıoğlu İbrahim Ağa'ya meseleyi açtı. Vatansever bir zat olan Yaycıoğlu İbrahim Ağa teretdütsüz bu görevi kabul etti.

İşte Andırın'da ilk teşkilata Yaycıoğlu İbrahim Ağa'nın konağında başladı. Yaycıoğlu'nun Konağı'dan başlayan ilk teşkilat bütün Andırın'ı sardı. Andırın Kuva-yı Milliye teşkilatı şöyle oluşmaktaydı.⁵⁴

1. Grup kumandanı Yaycıoğlu İbrahim Ağa
2. 1. Bölük kumandanı Yaycıoğlu Ali Ağa
3. II. Bölük kumandanı Musa Beyazıt

⁵¹ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 59

⁵² Mili Mücadeleden sonra İbrahim Ağa'ya mütagallibe iftirası atılmıştır. Hatta bu iftirayı atan kişi olan Köse Müftü, İbrahim Ağa'nın yardımıyla medrese tahsili yapmıştır. Çok iyi niyetli biri olan İbrahim Ağa bu kişiyi daha sonra af ederek tekrar yardımcı olmuştur. Yaycıoğlu İbrahim Ağa 1942 yılında vefat etmiştir Kaynak kişi: İbrahim Ağa'nın torunu Necat Yaycıoğlu 1929 doğumlu.

⁵³ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 60.

⁵⁴ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 303 ; Avluklu Torun Paşa, *a.g.h.*, 25.

4. III. Bölük kumandanı Zülfikar oğlu Hacı Bey

5. 4. Bölük Kumandanı Ahmet Paşa

6. 5. Bölük kumandanı Musa Kayhan

7. Abazaoğlu Abdurrahman Ağa

8. Gebenli Şakir Bozdoğan

Bu bölüklerin başına Yaycıoğlu İbrahim Ağa, Andırın Grup Kumandanı olarak getirildi.

Mustafa Kemal'in bizzat görevlendirdiği yüzbaşı Osman Nuri bey, Andırın'da yine Mustafa Kemal'in verdiği Aydın oğlu Tufan Bey kod adından başka Andırın'da "*Hafız Bekir*" kod adını kullandı. Hafız Bekir, Tufan Bey'i efsane bir isim yapmak için kullandığı yeni bir takma addı. Eğer kendini Tufan Bey olarak tanıtsa hemen kendisini deşifre edebilirdi. Ayrıca Mustafa Kemal'in görevlendirdiği efsane bir komutan yaratmak, emrinde binlerce yeşil ordu olduğu propaganda yapmak için böyle bir işe girişti. Hafız Bekir'in gerçekte Tufan Bey olduğunu başlangıçta birkaç kişiden başkası bilmiyordu. Böylece Tufan Bey, bu takma adla daha rahat çalışabilirdi.⁵⁵

Tufan Paşa, Aşağı Andırın'da Yaycıoğlu İbrahim Ağa'nın köy odasında toplanan Andırınlılara yavaş yavaş milli mücadeleyi anlatmaya başladı. Bu arada Maraş halkı Fransızlara karşı direnmeye geçmişti. Bu fikirler tartışılırken Tufan Bey burada bir teşkilatın kurulması fikrini ortaya attı. Halkı silahlanmaya teşvik edildi. Hatta "*Silah için öküz satmak sevaptır.*" lafı ortalıkta söyleniyordu.

Halk yavaş yavaş Çerkezler aracılığı ile Andırın köylerinin kenarlarında kurulan silah pazarlarında silah almaya başlamıştı. Tufan Paşa, halkın silahlanmasını teşvik etti. Bir gün, Yaycıoğlu İbrahim Ağa'nın pirinç tarlalarını domuzlar tahrip ettiği için silahı olanlar toplandı sürek avı yapıldı. Silahlı grup ismen kaydedildi. Bunlar buranın ilk Kuva-yı Milliye çeteleri oldu. İçlerinden becerikli ve hevesli olanlar Maraş'taki direnişe gönderildi. Artık küçük olmakta beraber çete hareketi merkezden uzakça yerlerde başlamıştı. Andırın işgale uğramamıştı. Tufan Bey burada durumu kontrol ettikten sonra burada büyük ordular kurulduğunu civar yerleşim bölgelerine yaydı. Kendisi "*Hafız Bekir*" ismini kullandığı için Tufan Paşa varmış, geliyormuş söylentisi çıkararak Kadirli ve Kozan taraflarına Kuvayı Milliye'nin propagandasını yaptı. Bu probaganda haberleri Kadirli'de ki Ermenileri ve Fransızları çok korkuttu. Türkleri ise sevince ve heyecana boğdu. Tufan Paşa'nın Andırın'da olduğu ve Yeşil Ordu'nun Andırın'da olduğu Kadirli'de dilden dile dolaşıyordu. Fransızlar bu haber üzerine Kadirli, Andırın hudutlarındaki karakolların kuvvetini artırdı. Nürfet Köyü kısmen Ermeni olduğundan Nürfet karakoluna seyyar takım kadrosu verildi. Buradaki kuvvetlerin komutanı Ermeni zabıt Tomukyandı.⁵⁶

⁵⁵ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 60.

⁵⁶ Avluklu Ahmet Torun Paşa, *a.g.h.*, 25.

Nurfet karakol komutanı ise Kadirli'nin Avluklu Köyü'nden Ahmet Torundu. Tomukyan birçok Ermeni jandarma ile Nurfet'e gelerek Tahta ve Hamam Karakollarını Nurfet'e bağladı.⁵⁷ Keşiş Suyu Kuva-yı Milliye ve Fransız kuvvetleri arasında sınırdı. Nurfet'deki Ermeni jandarmaları Nurfet'in Ermeni mahallesini devriye gezerken Türk asıllı Fransız jandarmalar, milli kuvvetlerle ilk temasını sağladılar. Böylece Kadirli'deki Fransız karakolundaki Türk jandarmalar Andırınla Milli teşkilatla yavaş yavaş bağlantı kurmaya başladılar. Andırın Kadirli hududundaki milli kuvvetlerin müfreze kumandanları Şerif Fakı ve Tilki Mehmet'ti.⁵⁸

Andırın'dan çıkan abartılı Kuva-yı Milliye propaganda haberleri üzerine Andırın Kadirli arasındaki Ermeniler Kadirliye göçtüler. Tomukyan adındaki Fransız jandarma kumandanı Nurfet'i ve karakoldaki Ermeni jandarmaları alarak Kadirli'ye gitti. Bu Fransızların bölgeden ilk çekilişleri olaması açısından önemlidir.

3.10.3. TAHTA HAMAM VE NÜRFET KARAKOLLARINDAKİ JANDARMALARININ MİLLİ KUVVETLERE KATILMASI

Tufan Bey, daha Andırın'da iken ünü bütün bölgeye yayılmıştı. Andırın tamamen milli mücadeleden yana olanlarla doluydu. Tufan Paşa yavaş yavaş Kadirli bölgesini etkisi altına alma yoluna gitti. Yapılan “Yeşil Ordu geliyor” propagandası halka cesaret veriyordu.

İşte bu gelişmeler karşısında, Fransız jandarması olan ama mili mücadeleden yana olan bölge halkının milli mücadeleye katılmasını hızlandırdı. Andırın Kadirli arasındaki Nurfet, Hamam, Tahta karakollarındaki jandarmalar silahlarıyla beraber Milli Kuvvetlere katıldı.

Bu bölgede karakol kumandanı olan Avlukllu Ahmet Torun bu olayı şöyle anlatmaktadır:”Arkadaşlarla şu karara vardık. Fransız grubunu terk ederek bizde çete grubuna dâhil olalım dedik. Bu hususunda çete müfreze kumandanlarıyla görüştük. Düşmanın maneviyatını kırmak için karakolu çete kuvvetleriyle basın silahlarımızı alarak bizi cebren götürmüş gibi olun diye kararlaştırdık. Bunun üzerine çete müfrezesi şafak sökerken karakolu basıp silahları almış oldular. Ve bizleri araya aldılar. Ve böylece Keşiş Suyu'nu geçtik. Orda silahlarımızı aldık. Hepimiz süvariydik. Fransızlar bizi hududa gönderdiği için her birimize bir tüfekte, 200'er mermi vermişti. Nurfet Karakolu'nda dokuz jandarma idik. Bu dokuz arkadaş Türk bayrağını çekerek, doğru Kuvvayı Milliye kumandanının merkezi olan Yaycıoğlu İbrahim ağa ve Ali Ağa'nın evine vardık. O muhterem çete kumandanı merhum Osman Tufan sırtında boz aba, ayağında dizleme çorap ve çarık, başında külâh olduğu halde çeteleri de aynı biçimde Türk bayrağı ellerinde ve kendisi de başta olmak üzere orda bulunan çete birliği ile büyük bir sevinçle çetelere bak! kumandası vererek bizi selamladılar. Atlarımızdan inerek önce kumandanın elini

⁵⁷ Avluklu Ahmet Torun Paşa, a.g.h. , 25.

⁵⁸ Avluklu Ahmet Torun Paşa, a.g.h., 25.

*öptük. Kumandan da bizim gözümüzden öptü. Oradaki çete arkadaşlar ellerimizi sıkarak kucaklaştık. Kumandan bize teşekkür etti.”*⁵⁹

Kadirli taraflarındaki dağ ve tepelere ateşler yakarak Kadirli’deki Ermeni ve Fransız jandarmaları korkutuldu.⁶⁰ Yoğun propagandalar sonucu Kadirli’de kendisine taraftar topladı. Kadirli’deki Türk jandarmalar silahlarıyla beraber Andırına sığındılar. Böylece Andırın Kuvva-i Milliye’nin merkezi olundu. Andırın Doğu Çukurova Kuva-yı Milliye’nin ilk teşkilat kurulduğu yer olması bakımından milli mücadele önemli yeri vardır.

3.10.4. KOZAN - KADIRLI MÜBADELESİ

Daha sonra Kadirli’deki Ermeniler mübalâğlı haberler ve etkin propagandaların sonu Kadirliyi boşaltarak Kozan’a kaçtılar. Propaganda işe yaramıştı. Ermeni halkı, ”Yeşil ordu geliyor, dağlar Mustafa Kemal’in ordusuyla dolu.” propagandalarla korkutularak Kozan’a iltica etmesi sağlandı. Kadirli’de sadece teğmen Suby komutasında Fransız kuvvetleri kalmıştı. Kozandaki sivil Müslümanlar da Kadirli’ye göç etti. Böylece Kadirli Ermenileri Kozan’daki evlere yerleştirildi. Kozan’dan gidenler ise Kadirli’deki Ermenilerin evlerine yerleştirildi.

3.10.5. DOĞU ÇUKUROVA KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATININ KURULMASI

Esas itibariyle Çukurova Kuva-yı Milliye teşkilatı’nın doğu cephesi şöyle oluşmuştu:

- Kuva-yı Milliye Genel Komutanı 20 Kolordu komutanı Ali Fuat Cebesoy
- Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanı, Binbaşı Kemal Doğan (Kozanoğlu Doğan Bey)
- Batı Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanı Yüzbaşı Ratıp (Tekelioğlu Sinan)
- Doğu Kilikya Cephesi Komutanı: Yüzbaşı Osman Nuri (Aydinoğlu Tufan Bey)

Konumuz olan Doğu Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı da şöyle oluştu:

- Kozan Gurup Kumandanı: Kurtoğlu Hulusi Bey
- Kadirli Gurup Kumandanı: Tevfik Coşkun Bey
- Andırın Gurup Kumandanı: Andırınlı Yaycıoğlu İbrahim Ağa
- Feke Kuva-yı Milliye Kumandanı Cezmi Bey

⁵⁹ Avluklu Ahmet Torun Paşa, *a.g.h.*, 26.

⁶⁰ Çelik, *a.g.e.* , 166.

Bu teşkilatta her gurup da ayrıca kendi içlerinde mıntıka mıntıka gruplara ayrılmıştı.

3.10.6. KUVAYI MİLLİ KUMANDANLARIN MÜTEHAR (TAKMA) İSİMLERİ

Mustafa Kemal Paşa, daha önce bahsettiğimiz gibi, komutanlara mütehar isim vermişti. Çukurova Kuvvayi Milliye teşkilatında görev alan önemli kişiler de mütehar isimler almışlar daha sonra bir kısmı bu takma adı bir şeref nişanesi olarak soyad olarak kullanmışlardır. Doğu Çukurova Kuvayı Milliye de görev alan kişilerin tespit edebildiğimiz mütehar isimleri şunlardır;

1. Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanı: Binbaşı Kemal Doğan (Kozanoğlu Doğan Bey)
2. Doğu Kilikya Cephesi komutanı: Yüzbaşı Osman Nuri (Aydınoğlu Tufan Bey)
3. Develi belediye başkanı Kanberli Osman: Özdemiroğlu Yaşar Bey
4. Feke Belediye Başkanı Cezmi Bey; Ruhi Yaşar
5. Kozan Jandarma Komutanı Ali Saip Ursavaş: Namık
- 7- Kozan Müdafa-i Hukuk Deneği Başkanı Ökkeş Dağlı. İlbeyi
- 8- Sırkıntılılar Gurup Kumandanı: Ahmet Cevdet Çamurdan: Kayhan
6. Gizzik Duran: Şahin
- 9- Sıralıf müfrezeleri komutanı Deli Hacı Ağ (Dağlı):Cengizhan
- 10-Mehmet Nuri Çamurdan: Molla Fenari
- 11-Mehmet Zahit Çamurdan:Alparslan
- 12-Tahsildar Hakverdizade Hakkı Efendi: Turgut
- 13-Yiğit Ağa: Kahraman Bey
- 14-Hakkı Çamurdan: Şeyh Edabali

4. CEPHELER

Doğu Kilikya Komutanlığı bölge bölge cephelere ayrıldı. Genelde bu bölgeler Kozan Sancağı'na bağlı kaza merkezlerinden oluşmakta idi. Konunun daha iyi hazırlanması için olayları cephe cephe anlatılacaktır. Bu cepheler Kadirli Cephesi, Kozan Cephesi, Feke Cephesi, Haçin Cephesi, İmamoğlu Cephesi.

4.1 KADIRLI CEPHESİ

Kars (Kadirli), Kozan Sancağı'nın doğu tarafını teşkil eden bir kaza idi. Buranın ismi Kars-ı Zülkadriye Beyliği'nin burada kurulması nedeniyle burasının ismi Kars olarak kullanılmakta idi.

Kadirli'de de Türk Ermeni ilişkileri gayet dostane olarak yüzyıllarca sürmüştü. Hatta I. Dünya Savaşı sırasında Kadirli Ermeniler sürgüne gönderilirken Kadirli Müftüsü Ermenileri kağnılara bindirerek Osmaniye'ye kadar uğurlamıştı.¹ Kadirli'de Ermeni nüfusu diğer yerlere göre azdı. Sayıları beş yüzü geçmeyen bir Ermeni nüfusa sahipti. Misyonerler Kadirli'de de faaliyetlerde bulunmuşlar buradaki Ermeni nüfus üzerinde oyunlar oynamak istemişlerdir.²

4.1.1. KADIRLI'NİN İŞGALI

Kadirli'nin işgal tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 7 Mart 1919 olan Kozan'ın işgal tarihinden sonradır. Bazı kaynaklar Kozan'ın işgalini 10 Mart olarak göstermekte dört gün sonra olan 14 Mart tarihini de Kadirli'nin işgal tarihi olarak kaydetmektedirler. Kozan'ın işgalinden dört gün sonra Kadirli işgal edilmişse Kadirli'nin işgal tarihi 11 Mart 1919 olmalıdır.³ İşgal haberini duyan Kadirli halkı panik içinde ne yapacaklarını düşünmeye başladılar. Kadirli'nin ileri gelenleri Adana'ya telgraf çekilmesi kararlaştırılmış ise de bu gerçekleştirilemedi.

Bu olaydan birkaç gün sonra Adana Valiliği'nden gönderilen bir telgrafla işgalin kaçınılmaz olduğunu, herhangi bir olay meydana gelmemesi için gerekli tertibatın alınması gerektiğini ve halkın, hatta çocukların bile Fransızları kaşılama merasimine katılmaları hususunda emir geldi.

Kadirli Türkler içi kan ağlayarak bu emre itaat ettiler. Kadirli halkı, Mösyö Subi ve Viyerson adındaki iki teğmen komutasında otuz süvari askerden oluşan Fransızları Cemal Paşa Köprüsü'nün başında karşıladılar⁴. Fransızlara şehrin değişik

¹ Kaynak Kişi, Sefa Vayisoğlu, 1908 doğumlu.

² Kadirli'de misyoner bir papaz beline bağladığı bir kemer görevini gören bir ip bağladığı ve bu ipin ucu sarktığı için halk arasında kendirli lakapı almıştı. Hatta Kadirli'ye bir de konak yaptıran bu papazdan dolayı konağın ismi Kendirli'nin konağı olarak anılır. Konak şimdiki İstiklal Okuludur. Kaynak kişi; Necat Yaycıoğlu 1928 Andırın doğumlu.

³ Yurtsever, *Kadirli Tarihi*, 135, Cezmi Yurtsever bu tarihi Sefa Vayisoğlu'nun bilgilerinden almıştır. Sefa Vayisoğlu Kozan'ın işgal tarihini yanlışlık olarak 10 Mart olarak söylemektedir ki Kozan'ın işgal tarihi 7 Mart 1919'dır.

⁴ Bekir Onat'ın mektubu, Çamurdan, Doğu Kilikya Olayları, 284, Bekir Onat Kadirli'nin işgal edildiği tarihte ilk okul öğretmenidir. Öğrencilerini karşılamaya götürdüğünden dolayı olayı iyi bilmektedir.

yerlerinde dört yerde zafer takı yapılmıştı.⁵ Öğrenci trampetleriyle kaşılana Fransız müfrezesi şehre hâkim oldu.

Kadirli'nin işgalini yaşayan Kadirli'nin Avluklu Köyü'nden Ahmet Avluklu, Kadirli'nin işgalini şöyle anlatmaktadır: *"Kozan işgal Kuvvetleri kumandanı Tayyarda, Mösyö Suby (Mösi Sopi)'yi Kadirli Ermenileriyle birlikte Kadirli'ye gönderdi. Mösyö Suby, mahiyetinde birçok jandarma ve Kadirli Ermenileriyle kafilesıyla at oynatarak vakarlı bir tavırla miladi 28 Mart 1918 günü Kadirli'ye geldi. Ve hükümeti teslim aldı. Fransız bayrağını hükümet konağı'na diktirdiği gibi, minarenin başına da bir bayrak diktirdi. Ermenileri evlerine oturturdu. Kendi jandarma dairesine oturdu. Şiddetli olarak kendisi tercümanları vasıtasıyla şöyle bir emir çıkarttı: "Ey Zülkadirli halkı! Bu günden itibaren hükümetiniz Fransa hükümeti, kanununuz Fransa kanunu, Emirleriniz Fransa emirleridir. Artık Türk hükümeti Fransız hükümeti emrine girmiştir."*⁶

Fransızlar, Kozan sancak merkezinde olduğu gibi burada da askerlik şubesini kapattılar, iki yüz kişilik yeni jandarma gurubu oluşturdular. Türk hâkimiyeti sırasındaki jandarmaların çoğunun görevine son verdiler. Müslüman halkın elindeki silahları topladılar.⁷

O zamanlarda Kadirli'de Karamüftüoğulları, Hacı Musa Oğulları, Coşkunlar, Saygılılar, Vayisoğulları Çıldırzadeler gibi şehrin ileri gelen aileleri vardı.⁸

4.1.2. YÜZBAŞI TAYYARDA'NIN KADIRLI'YE GELİŞİ

Kozan Sancağı işgal kuvvetleri komutanı Yüzbaşı Mösyö Tayyarda, işgal sahasında olan Kadirli'ye işgalin ilk günlerinde bir gezi düzenledi. Gezi için hazırlık yapıldı. O zamanda Kadirli'de kaymakam Şükrü Bey idi. Kadirli jandarma Kumandanı Yüzbaşı Ali Saip Bey, tahrirat kâtibi Mustafa Efendi, jandarma takım kumandanı Refik Bey, merkez karakol kumandanı Şabablı İbiş Kahyazade Hacı Efendi, Ceza hâkimi Feyyaz Bey, sorgu hâkimi Asım Bey'di. Belediye Başkanı Menzilet Veli Bey, Müftü Osman Nuri Bey'di.⁹

Mösyö Tayyarda'nın geleceği telgrafla bildirildi. O gün Kadirli halkı, Müslümanı Ermenisi topluluk halinde Mösyö Tayyarda'yı karşılamak üzere Köprübaşı'ndan, Çukurköprü'ye doğru yol üstünde dizildi. Mösyö Tayyarda bir kuşluk vakti süslenmiş üç araba ile Kadirliye geldi. Köprübaşı'nda arabalardan indiler. Burada Mösyö bir konuşma yaptı. Kaymakamlıkta öyle yemeği yendi. Daha

⁵ Tefik Coşkun, *a.g.e.*, 18.

⁶ Avluklu Ahmet Torun, *a.g.h.*, 18. Ahmet Torun'un anılarında böyle bahsedilirken, Kozan'ın işgali sırasında Mösyö Tayyarda çok yumuşak bir üslupla konuşmuştur. Ahmet Avluklu'nun anılarıyla bu konu çatışmaktadır. Ayrıca Kadirli'nin işgal tarihi de 28 Mart olarak göstermektedir. Yani Kozan'ın işgalinden yirmi gün sonra. Bu tarihte de bir yanlışlık söz konusu olmalıdır. Ayrıca Fransızlar Kadirli'yi işgal ettiklerinde böyle bir sert nutuk vermemiştir. Bu halkın algısı olabilir.

⁷ Coşkun, *a.g.e.*, 18.

⁸ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 278.

⁹ Avluklu Ahmet Torun, *a.g.h.*, 19.

sonra Tayyarda, Ermeni Haşofoğlu'nun evine misafir oldu. Daha sonra Kozan'a döndü.¹⁰

Türk nüfusu çok olduğu hâlde Kozan jandarma Kumandanı Binbaşı Haşim imzalı emirle jandarmaların yarısı ermeni yarısı da Türk olması istendi.¹¹ Bu dönemde Kadirli Jandarma Kumandanı Ali Saip Bey'di. Daha sonra Ali Saip Bey, Kadirli'de bir eşkıya takibinde yaralanmıştı. Bu olay üzerine Fransızların güvenini kazanan Ali Saip Bey, Şamlı Haşim'den boşalan göreve Kozan Jandarma Komutanlığına atandı. Boşalan Kadirli Jandarma komutanlığına ise Çerkezlerden Nuri Çavuş'un oğlu Çako Bey atandı. Fransızlar özellikle burada Türklere karşı başka etnik Müslüman guruplarla çalışmaya özen gösterdiler. Özellikle Çerkez ve Kürtlerden jandarma yazdılar. Fakat istedikleri sonucu alamadılar. Çok güvendikleri Çerkez Nuri Bey ve oğlu ve Çerkezler Kuvvayi Milliyeyi destekleyerek Fransızları hayal kırıklığına uğrattılar.

4.1.3. KADIRLI TESVİYEYİ MESALİH KOMİSYONUNUN KURULMASI

Tıpkı Kozan'da olduğu gibi Kadirli'de de “*Tesviye-yi Mesalih Komisyonu*” kuruldu. Bu komisyon üyeleri Tevfik Coşkun'un abisi Cafer Hoca, Hemite Köyü'nden Halil Efendi oğlu Mehmet Efendi, Ermenilerden Karamanoğlu Büyük Panis, Çakal oğlu Arakil seçildi. Komisyon başkanlığına Müftü Osman Nuri Bey getirildi. Osman Nuri Bey, geniş yetkilerle Kozan'da meydana gelen Türkler aleyhine cereyan eden komisyon kararlarının aksine adaletle bu işi takip etmiş sonuçta Kozan'daki gibi büyük haksızlıklara yer vermemiştir.¹² Müftü Osman Nuri Bey'i Ermeniler de çok sever ve sözünü önemserlerdi. Müftü Osman Nuri Bey'in etkili duruşu ve Ermenilere sözünün gedmesi Kozan'daki haksızlıkların Kadirli'de yaşanmamasını sağladı. Nitekim Ermenilerin Kadirliyi terk etmesi sırasında da durumu Osman Nuri Bey'e açarak tavsiyesi istendiği sırada Osman Nuri Bey Kadirli'li Ermenilere Kadirliyi terk ederek Kozan'a gitmelerini tavsiye etmiş ve Ermeniler Müftü Osman Nuri Bey'i dinleyerek Kadirli'yi terk etmişlerdir. Kozan'da oluşan haksızlıkların Kadirli'de olmamasının bir sebebi de Kadirli'de Ermeni nüfusunun az olmasıdır. Nitekim Kadirli'de beş yüz e yakın bir ermeni nüfus yaşamaktaydı.

4.1.4. KADIRLI'DE JANDARMA YAZILIMI VE TAYYİPZADE OSMAN NURİ BEY'İN FETVASI

Fransızların Kozan Sancağı hudutlarında jandarma yazımı işi Kadirli'de de yapıldı. Fransızlar özellikle Ermenileri jandarma yaptılar. Müslümanlardan da Çerkez ve Kürt gibi Müslüman kişileri özellikle jandarma yazdılar. Kadirli halkının ekserisi Türk ve Müslüman olduğu halde Fransızlar, Kadirli'de yazılan jandarma'nın yarısının Ermeni diğer yarısının da Müslüman olması hususunu Kadirli Jandarma Komutanı Ali Saip Bey'e bir emirle bildirerek nüfus oranına bakılmaksızın bir haksızlık meydana getirdiler.¹³

¹⁰ Avluklu Ahmet Torun, *a.g.h.* , 19.

¹¹ Ursavaş, *a.g.e.* , 27.

¹² Coşkun, *a.g.e.* , 25.

¹³ Ursavaş, *a.g.e.* , 27.

Bu arada Müslüman Türk ahali Fransız hâkimiyetinde olan bir jandarma teşkilatına girme hususunda terettüt ettiler. Nitekim halkın elinden silahlar alındığı için Müslümanlarda silah namına bir şey kalmamıştı. Jandarma teşkilatına da büsbütün Ermenilerin alınması Türkler için büyük bir tehlike arz etmekteydi. Silahlı gücün Ermenilere geçmesi, ileride büyük bir Türk katliamının oluşmasına, Ermenilerin Türkler aleyhine üstünlük kurmasına yol açabilirdi.

İşte bu hususları göz önüne alan Kadirli Müftüsü Tayyipzade Osman Nuri Bey, Müslümanların Fransız jandarma yazılması hususunda Müslüman halkı teşvik etmiştir. Osman Nuri Bey'in oğlu Mehmet Saygılı'nın verdiği bilgilere göre Osman Nuri Bey, Muallim Rasim, (Ünal) Hacı İdem Efendi gibi şehrin önde gelenlerini toplayarak Çerkez Nuri Bey'i çağırdı. *"Farnsızlar Ermenileri jandarma yazarlarsa halka eziyet olur. Kuvvet onların elinde olur. Bizim Türklerden de jandarma yazdıralım."* dedi¹⁴. Nitekim o günlerde Fransız jandarması yazılan Avluklu Ahmet Torun anılarına bu durumu şöyle anlatmaktadır: *"Mösyö Tayyarda şöyle bir emir ilan ettirdi: Şu şartla jandarma yazılarak kadrosunun artmasına dair yazılan jandarmalar üç sene hizmet edeceğine senet verecekler. Süvarilerin aylık maaşı 30, piyadelerin aylık maaşı 15 lira olacak. Eski jandarmalardan bu şartı kabul etmeyenler jandarmalıktan çıkartılacak. Ben bu emir üzerine kendimce şöyle bir kanaate vardım: Artık düşmana hizmet etmem. Jandarmalıktan ayrılırım. Yalnız bir de bu meseleyi Hocam Tayyipzade Osman Nuri Efendi'ye danışayım dedim. Hocama durumu izah ettim. Hocam ehemmiyetli olarak şu öğüdü verdi: Oğlum asla jandarmalıktan ayrılmayacaksın. Ayrılmak isteyen arkadaşlarına da mani olacaksın. Çünkü düşmanın içinde adamımız olur. Türklere her hususta yardımımız olduğu gibi, düşmanın sırrını öğrenirsiniz. Hem de bir silahı almış olursunuz. dedi. Ben de kabul ettim ayrılmadım. Ayrılmak isteyen arkadaşımı da ayırmadım."*¹⁵

İşte Kadirli Müftüsü Osman Nuri Bey'in bu fetvası üzerine Müslümanlardan jandarma yazılmış, yazılan jandarmalar da görevlerine devam etmişlerdir. Gerçekten de Osman Nuri Bey'in dediği gibi ilerde Müslüman jandarmalar Fransızlardan aldıkları bilgileri Kuvvayi Milliye aktarmışlar, millî teşkilat kurulunca silahlarıyla beraber Kuvvayi Milliye saflarına geçmişlerdir.

Kadirli Müftüsü Osman Nuri Bey, tecrübeli ve akıllı bir kişi idi. Hem Ermenilerle, hem Fransızlarla iyi geçinirdi. Kadirli'de bir camide Fransızların baskısıyla bir camide verdiği vaazında *"(Atiullaha ve atiurreslehu ve Ulul emre minküm) Allah'a, resulüne ve Ulul emre iteat ediniz"* mealinde vaaz vermesini Tufan Paşa eleştirmektedir.¹⁶ Ancak Osman Nuri Bey görünüşte böyle konuşmuş fakat halkı da silah almaya ve jandarma yazılmaya teşvik ederek millî mücadeleye büyük hizmet etmiştir. Hacı cephesi'nde Tufan Bey'in emri ile gelmiş orada büyük duayı yaparak Hacı cephesindeki millî kuvvetlerin maneviyatını arttırmıştır.

¹⁴ Müftü Osman Nuri Bey'in oğlu Mehmet Saygılı'nın anıları. Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan, 235.

¹⁵ Avluklu Ahmet Torun, *a.g.h.* , 19.

¹⁶ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 69.

4.1.5. KADIRLI'DE KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATI'NIN KURULMASI

İşgalciler, Kadirliye ve işgal sahasına milli hareketi destekleyen gazetelerin girmesini yasaklamışlardı. Bundan dolayı Kadirliler, Milli mücadeleden Sivas Kongresi'nden, Müdafa-i Hukuk Heyeti'nden ve Mustafa Kemal'den ilk haberleri Darandele'den Kadirli'ye gelenlerden öğrendiler.¹⁷ Gazete olmasa da milli mücadele hareketleri kulaktan kulağa etrafa yayılıyordu. Halkın büyük bir kısmının olup bitenden haberleri yoktu.

Kadirli halkının ileri gelenlerinden yirmi iki kişi, Darendeli Nalbant Mehmet Ağa'nın dükkânının üstündeki bekâr odasında toplandı. Toplanan Kadirli'nin münevver ve vatanseverleri Atatürk'ün kurduğu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin gayesine uygun on maddelik bir nizamname hazırladılar. Nizamname okunduktan sonra kurulan gizli cemiyet şöyle oluştu.¹⁸

1. Başkan: Tevfik Coşkun
2. Muhasip: Bekir Onat
3. Vezneci: Hacı Muharrem
4. Kâtip Remzi Özdemir
5. Aza. Hacı İdem-Hasan Tahsin Vayisoğlu

Bunların yanında yirmi iki kişilik gizli cemiyet üyesi oluşturuldu. İsimleri tespit edilenler şunlardır:¹⁹ Karamüftü Hazım Agah Bey, Süleyman Sırrı, Faik üstün, Halil Tekerek, Necati Ünal, Karamüftüzade Tevfik, Sarı İbrahimoglu Yakup Ağa'lar, Davut Hoca, Ethem ve Sadi Efendiler, Hacı Muharrem Ağa, Vahit Vayisoğlu, Nuri Çavuş, Karabeyoğlu Mehmet, Kerim, Hacı Beyler, Tozlu Ömer Hoca, Çörtül Mehmet, Cinali Mustafa, Kilisli Muharrem Çavuş, Kadir Çavuş Şanlı Mıkdat Cafer, Ali Kahya oğlu Mustafa, Cihangir Abdullah, Çözveli Ömer.

Bu vatansever Kadirlililer, Kozanda oluşan “*İntibah*” adlı gizli cemiyeti gibi teşkilatlandılar. Halk da silahlanmaya başladı. Hatta bir mavzer elli liraya satılır oldu. Özellikle Çerkezlerin sahip olduğu silah pazarında gücü yetmeyenler ortak olarak silah almaya başladılar. Andırın ve Kadirli'nin dağlık yerine hâkim olan Tufan Paşa, “*Tufan Paşa geliyor “Yeşil Ordu geliyor”*” propagandaları sayesinde Kadirli'deki Ermeni ve Fransızları tedirgin etmeye başladı. Kadirli'nin ileri gelenleriyle irtibat kurmak, burayı işgalden kurtarmak için harekete geçti. Kadirli'nin kahraman vatansever kişilerinden olan Tevfik Coşkun'a Hasan Tekerek aracılığı ile gizli bir mektup gönderdi.²⁰

Tufan Bey mektubunda milli vazife için Andırın'a geldiğini ve Milli Mücadeleye katılmasını istiyordu. Osman Coşkun, Tufan Bey'den gelen mektubu

¹⁷ Coşkun, *a.g.e.* , 26.

¹⁸ Coşkun, *a.g.e.* , 11.

¹⁹ Solak, *a.g.e.* , 31.

²⁰ Solak, *a.g.e.* , 34 , Coşkun, *a.g.e.* , 20.

vatansever bir öğretmen olan Bekir Onat'a Savrun Çayı kenarında okuttu ve imha etti. Daha sonraları Osman Coşkun'la görüşme talebinde bulunan Tufan Paşa, Durmuşoğullarından Bıyıklı Ali Ağa'nın Kadirli Andırın sınırındaki evinde buluştular.²¹ Görüşmelerde Osman Coşkun'dan halkı diri tutmasını ve “*Yeşil Ordu geliyor*” propagandası yapmasını istedi. Tevfik Coşkun da aldığı talimatlara uyarak Kadirli'deki Türkleri heyecana getiren Fransız ve Ermenileri kaygıya düşürecek propagandalara devam etti. Böylece Tufan Bey Kadirli'ye nüfuz etmeye başladı. Halk, kim olduğunu bilmeden Tufan Paşa, Kadirli'de efsane oldu.

1.1.6. KADIRLI'NİN KURTULUŞU

Andırın'da yapılan “*Yeşil Ordu geliyor*” gibi propaganda öyle etkili olmuştu ki Kadirli Ermenileri tarafından da çok sevilen Müftü Osman Nuri Efendi'nin yanına geldiler. Korunmaları için ricada bulundular. Müftü Osman Nuri Efendi “*Derviş Paşa (Fırkayı İslahiye 1865 yılında) zamanında bir kötülük olmadı. Şimdi Andırın'dan kuvvet gelecek. Çatışma olmasın şimdilik gidin.*” diyerek korunmalarının mümkün olamayabileceğini söyleyerek en iyi yolun burayı terkle Kozan'a dönmeleri tavsiyesinde bulundu²² Ermeniler de “*Tufan bey gelmeden kaçalım*” diyerek Kadirli'yi boşaltmaya karar verdiler.²³

Bu arada Fransızlar, söylentilerin ne kadarının doğru ne kadarının yanlış olduğunun öğrenilmesi için jandarma zabiti olan Ermeni Tomukyan'a Kadirli hakkında rapor hazırlamasını istediler. Tomukyan, Nüfret Karakolu komutanı olan Avluklu Ahmet Torun'dan Tahta ve Hamam Karakolları aracılığı ile tahkikat yapıp Kemalist çeteler hakkında kendisine rapor vermesini istedi. Ahmet Torun, bölgedeki Kemalistlerin çok etkili olduğunu anlatarak iki rapor sundu. Bu raporlarında Göksun'dan Andırın'a bir tümen çete geldiğini, diğer bir raporda ise, Kemalist çetelerin Akarca ve Mehirlirli sirtlarına geçtiği şeklinde idi.²⁴

Aslına Nüfret Karakolu Kumandanı Ahmet Torun, Tomukyan'a yalan raporlar sunarak korku vermeyi amaçlamıştı. Tomukyan, propagandadan etkilenecek dağların hep Tufan Paşa'nın askerleri yani “*Yeşil Ordu*”yla dolu olduğunu rapor etti. Bu rapor üzerine Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda, Adana'ya bu durumu bildirdi. Adana işgal kuvvetleri kumandanı Bromon, Kadirli'nin Ermeni halkının Kozan'a taşınmasını kabul etti. Sonunda Kadirli'deki Ermeniler, Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'nın emri ile Kadirli'deki Ermeniler Kozan'a taşındı.

4.1.7. ERMENİLERİNİN KADIRLIYI TERK ETMESİ

Kadirli'deki Ermenilerin Kozan'a taşınma işi 18 Şubat 1920 tarihi'nde başladı.²⁵ Kozan'dan Kadirli'ye geçen Türklere karşılık Kadirli'deki Ermeniler de Kozan'a taşınmaya başlamıştı. Kadirli'deki Ermenilerin Kozan'a taşınma işini

²¹ Coşkun, *a.g.e.* , 22.

²² Müftü Osman Nuri Bey'in oğlu Mehmet saygılı'nın anıdır. Anılarla milli mücadelede Ceyhan, 235 , Solak, *a.g.e.* 39

²³ Müftü Osman Nuri Bey'in oğlu Mehmet saygılı'nın anıdır. Anılarla milli mücadelede Ceyhan, 235 , Solak , *a.g.e.* , 39 .

²⁴ Avluklu Ahmet Torun, *a.g.h.* ,26.

²⁵ Çalyan Karbet, *a.g.h.* , 34-38.

dönemin canlı şahidi Haçın Kaymakamı Çalyan Karebet anılarında şöyle anlatmaktadır:”17 Şubat 1920’de güneş doğmadan 7.30’da yola çıkıp, güneş battıktan sonra Sis’e ulaşarak²⁶ ... ertesi gün Kars (Kadirli) Posta memuru, evime gelerek... orada duramayacağından kesin cevabı verilmesini diledi... Kars kolunu iyi tanır ve ahalisin huyunu ve geçinme biçimlerini bilirim. Kars ilçesi genellikle dağ ve ova kesimden İslamlar yerleşmiştir. Hristiyanlar yalnız kasabada otururlar. Bunlar da iklim durumuyla ... Çiftliklerde yaşamaya çalışırlar. Bir korkulu zamanda Kars Hristiyanların biricik destek görme yeri Sis Kasabasıysa da olay baş gösterdikten sonra... imkan haricinde kalır. Gececekleri yol ise Çukurköprüsü ile Çukurköprüsü’nden Değirmenboğazına değin beş saatlik açık bir ovoidan geçmek gerekir ki burası Türklerle doludur. Öteki yerden çekilmeye göz yumulmaz. Kars’ta kalınmaya zorlanırsa savunmak için Hristiyan kilisesine toplanılırsa yiyeceksizlik ve susuzluk bunları bunaltır. Silahları olsa bile on gün üstünde süren bir kuşatmada ölümleri ile sonuçlanıncayadek... Yürümek zorunda kalacak kadın ve çocuk ve zayıflara korumada yetersizlik karşısında kalarak büyük çoğunluğun daha yolda iken yok olduğunu görür. Bunlar... İvediklile Sis’e yetişmeleri eşya ve yiyecek v.s.lerini önceden belirleyerek taşınırılarını taşıyacaklarından Sis ... bir yük olmadan ve Sis’in de koruyuculuğu uzaktan... İşte bu düşüncelerini göz önüne alarak odadan dışarı çıkıp beklemekte olan postayı çağırdım. Dedim ki: Şimdi çabucak Kars’a koş! Herkes aile çoluk çocuklarını hayvanlarına bindirsin. Herhalde ikişer üçer ... Çekilmesini, tüccar, manifatura okka malı gibi eşyaların hepsini araba ve hayvanlara 24 saat içinde Sis’e yetiştirin. Burada engelleyecek olurlarsa onlara deki: Biz Haçınlıyız. Bizim kaymakamımız bize böyle söyledi. Kaymakamıza ve bağlı olduğumuz yerlere bildirebilirsiniz.

Dikran bu emri alır almaz dışarı atlayarak dakika bile beklememeksizin avluda bağlı hayvanına atlayarak hızla Kars yolu tuttu...

... İslam, Hristiyan, bana rastlayan herkese bir gün sonra müftüsü ve ileri gelenleriyle görüşmek üzere Kars’a gidecek 3-4 kişinin eşlik edeceği Kars’a gidişinde durum dolayısıyla ile bir özel memur olarak bulunduğumu söyleyerek herkese... verdim.

Ertesi gün şafaktan önce uyanarak yataktan kalkıp, hizmetçisine ihzar ettirdim. Mangal başında oturarak sokağa bakmaya başladım. Sokakta... Geceden başlayarak yavaş yavaş hayvanlarla insan sesleri gelmeye başlamıştı. Sabah oldu. Yataktan kalktım Hristiyanların yarısından çoğu Sis’e yetişmiş birkaçı da kıyı evelerine yerleşmeye başlamıştı. Postacı Dikran Kars’a yetişir yetişmez bir sabırsızlıkla beklemekte olan binlerce halk²⁷ hemen aile ve çocuklarını hayvanlarını yüklemiş yürüme gücü olanlarda yola koyulmuşlardı. Öğleden sonra eve dönüşümde gelecek ve bütün Hristiyanları Sis’e göçürülmüş aile ve çocuklarını da ... Evlere yerleştirdikten sonra erkeklerin yiyecek ve taşınırılarını almak üzere gene Kars’a dönmüş oldum²⁸.

²⁶ Anılarda İle belirtilen kısımlar Çalyan Karabet’in anılarının okunamayan kısımları için

İşareti kullanılmıştır.

²⁷ Çalyan Karabet olayı biraz abartmış. Kadirli’deki Ermenilerin sayısı 500 kadardı.

²⁸ Çalyan Karabet, a.g.h. , 37-41.

Kadirli'deki Ermenilerin burayı terkiyle Kadirli de sadece Teğmen Suphi komutasında Fransız birlikleri kalmıştı. Teğmen Suphi, Andırın taraflarına siper kazdırtmak suretiyle savunma tedbirleri aldı.

Bu hazırlıklara karşı Tufan Bey, Kadirli'nin doğu tarafından savunmaya elverişli olduğunu, bu durumda millî kuvvetleri Kadirli'nin kuzey ve güney kesiminden Çokak Nahiyesi ve Bahçecik yönlerinden sevk ederek ilçeyi almayı düşündü²⁹ Kadirli'de Fransızlar, Çerkez çeteleri biraz da gönüllü Ermeniler vardı. Ayrıca Ceyhan ve Kozan'dan yardım gelme ihtimalleri vardı.

Tufan Bey'in Kadirli'yi kurtarma planı şöyleydi:³⁰ Tufan Bey, Andırın kuvvetleriyle merkezden Kadirli'ye yüklenecek, Şakir Bozdoğan (bahçe) komutasındaki Kuzey Andırın kuvvetleri sınırdaki karakollar bölgesini aşarak Çokak Nahiyesi üzerinden kuzeyden güneye doğru bir kuşatma hareketiyle ilerleyecekti. Bozdoğanlı ve Aydınli aşiretleri ise, Mamuk Ağa ve diğer aşiret beylerinin komutasında Kadirli mevzilerini arkadan kuşatacak bir tertiple açıktan yay biçiminde ilerleyecekti.

Tufan Bey hazırladığı plan üzere Kadirli üzerine hareket emri verdi. Plan, çetelerin herhangi bir askeri eğitim almamış olmasına rağmen başarıyla uygulandı.³¹ Fransızlar, Andırın millî kuvvetleri'nin cepheden ilerlediğini görünce, savunma mevzilerine yerleştiler. Milli kuvvetlerin Kuzey ve güneyden Kadirli'yi sarmak teşebbüslerini görünce korkuya kapılarak Kozan'a doğru kaçmaya başladılar. 6/7 Mart gecesi düşman çekilerek Kadirli silahlı çatışma yapılmadan kurtarıldı. Aynı gün Müftü Osman Nuri Efendi'nin duasıyla hükümet binasına Türk bayrağı çekildi. 7 Mart 1920.

7 Mart 1920 tarihi yalnız Kadirli'nin kurtuluşu tarihi olarak kalmamış, ilk defa Adana Vilayeti'nin Kozan Sancağı'nın bir kazası milli kuvvetlerin eline geçmişti. Böylece Fransızlar ve Ermeniler yalnız Kozan ve Saimbeyli merkezine tutunabilmişlerdi. Fransızlar şehir dışına çıkamaz bir hâle gelmişti. Bu Fransızlar için Çukurova'da sonun başlangıcı sayılmaktaydı.

4.1.8. TUFAN BEY'İN KADIRLI'YE GELMESİ

Fransızların korkuya kapılıp Kadirli'yi boşaltmasından sonra, Tufan Bey, Andırın kuvvetleriyle birlikte yaklaşık beş yüz kişiyle Kadirli'ye girdi. Kadirli halkı çocuk yaşlı demeden, şehrin girişinde bugünkü asri mezarlık civarında Tufan Paşa'yı davullarla sevinç gözyaşlarıyla ve nutuklarla karşıladı. Tufan Bey'in o gün başında kalpak, sırtında Maraş abası ve yerli yünden dokunmuş şalvarı ayağında potin vardı³² göğsünde sarı mavzer çekirdeği Doğu Çukurova Kuvayı Milliye mıntıkası komutanlık rütbesini temsil ediyordu.

²⁹ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 79.

³⁰ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 80, Coşkun, *a.g.e.* , 29.

³¹ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 80, Coşkun, *a.g.e.* , 29.

³² Tufan Bey'in bu elbisesi bugün Kozan lisesi'nde sergilenmektedir. Tufan Bey bu elbisesini Ahmet Cevdet Çamurdan'a hediye etmiş Ahmet Cevdet Çamurdan'da bu elbiseyi Kozan Lisesi Müzesi'ne hediye etmiştir.

Çeteler ve halk kitle halinde büyük sevinç naralarıyla kuzeyden güneye uzanan ön cephesi batıya olan hükümet konağı'na geldiler.³³ Burada yaptığı konuşmada Tufan Bey de dâhil herkes sevinçten ağladı. Tören sonunda Tufan Paşa, Patri'nin yani Kadirli'nin Konağı'nda kaldı. Daha sonra karargâh önce Rüştüye Okulu sonra da Sevil Oteli yapılan binaya taşındı³⁴

Tufan Paşa'nın Kadirliye gelişini Ömer Lütfi Bey de Tufan Paşa'nın anlattığını doğrular nitelikte şöyle anlatmaktadır:³⁵ *"Kilikya Doğu kolu Komutanı Tufan Bey'in Kars'a (Kadirliye) gelmekte olduğunu bildirdiler Bütün halk ve memurlar arasında ben de karşılamaya katıldım. Eşliğinde 600 kahramanla geldiler. Karşılamaları pek parlak oldu. Yirmi yedi sancakla karşılandı. Hükümet Konağı, belediye ve evler Osmanlı sancağı ile donatılmıştı. Hükümet Konağı, belediye, çarşı ve haneler seraba sancak-ı Osmani ile donatılmıştı. Doğruca hükümete teşrif buyurdular... istirahat ve ikmalinden sonra hükümet havlusuna inilerek hakim efendi tarafından makamı münasip bir dua okundu."*

Kadirli'nin düşmandan temizlenmesi Kozan'daki Müslümanların Kadirli'ye göç etmesini hızlandırdı. Kozanlı Müslümanlar kabilelere halinde Kadirli'ye geldiler. Halk arasında bu olaya KAÇ KAÇ denmektedir. Kozan Kuvayı Milliye Teşkilatı da Kadirli'de kuruldu. Kadirli'nin bölgenin milli mücadele üstü olmasını sağladı.

Tufan Bey'in Kadirli'ye geliş tarihi olarak Tufan Paşa'nın Tevfik Coşkun'a yazdığı 05.12.1920 tarihli mektubu delil kabul edilerek 27 Mart 1920 tarihi olarak gösterilmektedir.³⁶

Ancak bizim kanaatimize göre bu doğru bir tespit değildir. Çünkü Kadirli'nin kurtulmasından 20 gün sonra Tufan Paşa'nın buraya gelmesi hem askeri yönden hem idari yönden kabul edilemez bir durumdur. Düşmandan kurtulan bir beldeyi fetheden bir komutanın yirmi gün sonra gelmesi askerî ve idarî yönden büyük bir hatadır. Çünkü bu durumda burada meydana gelebilecek askeri ve güvenlik sorunu büyük bir risk teşkil eder. Burada meydana gelebilecek herhangi bir olumsuz bir olay Milli Mücadele adına büyük bir risktir. Halkın güveninin kaybıdır ki, Tufan Paşa, son derece bilgili bir komutandır. Bu hataya düşmemiştir. Kadirli yirmi gün boyunca idaresiz bırakılamaz Çünkü böyle bir boşlukta birçok olumsuz olaylar oluşabilir ki; bu konuda her hangi bir olumsuzluktan bahsedilmektedir.

Tufan Paşa'nın anılarından da anlaşılacağı üzere Andırın'da çok kalmadığı anlaşılmaktadır. Tufan Paşa anılarında Kadirli'ye girişleriyle ilgili şöyle demektedir:³⁷ *"Büyük kuşatıcı tesirinden kurtulmak için telaşla ve hatta panik halinde şehri terk ederek Kozan'a firar etmişlerdi. Her üç kolumuzun yürüyüş koluna ve civarına tesadüf eden köyler halkı, muhtelif cinsten eline geçirdiği harp aletini alarak iştirak ettiklerinden hareket muazzam bir akını andırıyordu. Kadirli Halkı, Nuri Çavuş müstesna ihtiyar genç, çocuk herkes düşman kaçtıktan sonra bizi şehrin uzaklarında istikbal ettiler. Davullar, gözyaşları, dualar, nutuklarla karşılaştılar."*

³³ Bu konak daha sonra yanmıştır.bknz. Sola, a.g.e. , 40.

³⁴ Solak, a.g.e. , 41.

³⁵ Ömer Lütfi Bey, g. a.h. , 63.

³⁶ Tufan Bey'in Tevfik Coşkun'a 05/12/1920 tarihli mektubu, Coşkun, a.g.e. , 55, 56.

³⁷ Osman Tufan Paşa, a.g.e. , 80.

Ayrıca Ömer Lütfi Bey tuttuğu günlüklerinde Gökderiyan kuvvetlerinin Tumlu Kalesi yanında mağlup olduğu tarihi 21 Mart olarak anlatmaktadır. Ömer Lütfi Bey'in bu bilgisi de Tufan Bey'in Kadirliye 21 Marttan önce geldiğini göstermektedir.³⁸ Bu bilgiye göre Tufan Paşa, mart ayının ortalarında Kadirli'ye girmiştir.

Görüldüğü gibi Kadirli'deki düşmanın kaçmasının hemen ertesi günlerde Tufan Paşa, Kadirli'ye girmiştir. Kadirli'nin kurtuluşu ile Tufan Bey'in Kadirli'ye gelişi arasında iddia edildiği gibi yirmi gün olsa, Tufan Paşa bu yirmi gün arasındaki olayları ve gelişmeleri anılarında bahsederdi. Nitekim Yaycıoğlu İbrahim Bey'in özel arşivinde bulunan 5 Mart 1920 tarihi vesikada Tufan Bey'in Kadirli'ye hareketini anlatmaktadır ki bu belgeye göre Tufan Bey, 5 Marttan sonra hemen Kadirli'ye hareket edilmesini emrediyor. Bu vesikaya göre Tufan Paşa, Kadirli'ye umumi hareketin çok yakında olduğunu ve Kadirli'ye gelecek olan Kuva-yı Milliye kuvvetleri için yiyecek ve ekmek temini konusunda levazım heyetine emir vermektedir.³⁹

4.1.9. TUFAN BEY'İN KADIRLİDEKİ UYGULAMALARI VE KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATI'NIN KURULMASI

Milli kuvvetler, Kadirli'ye hâkim olunca, Tufan Paşa memurların görevlerine dokunmadı. Çünkü böyle bir değişiklik çeşitli dedikodulara sebep olacaktı. Hem de yeni memurlar bulmak zordu. Bununla birlikte Adana'da “*Ferda*” adında Kuvayı Milliye ve Mustafa Kemal aleyhine yayınlar yapan eski Kozan Milletvekili Ali İlmi Bilgili⁴⁰'nin akrabalarından olan Hoca Veli Efendi ve bunun gibi millî mücadele karşıtlarını da Kadirli'den kaçmaya vakit bulamamışlardı. Tufan Paşa, durumun nazikliği karşısında bunları divan-ı Harbe vermeyip ancak etkilerini kırdı.⁴¹ Fransızlarla kaçan Kaymakam Tarsuslu Münir Bey⁴²'in yerine Eski İslâhiye Kaymakamı Feyyaz Bey'i göreve getirdi⁴³. Telgraf hatlarını kestirerek Fransızların buradan bilgi almalarını engelledi.

Köylerden ve kırsal kesimden kaçan Ermenilerin mallarına ve sürülerine bazı kimselerin el koymuşlardı. Bu mallar ve sürüler tespit edilerek görevlendirilen heyete bırakıldı. Adalet, jandarma ve maliye gibi konular Tufan Bey'e bağlandı. Hükümet işleri de aşırı müdahale edilmemek şartıyla Müdafa-i Hukuk Heyetine bırakıldı.⁴⁴

³⁸ Ömer Lütfi Bey Defteri, *a.g.h.* , 62.

³⁹ Yaycıoğlu İbrahim Ağa özel Arşivi. Tufan Paşa'dan levazım Heyetine giden yazı.

⁴⁰ Ali İlmi Bilgili Hürriyet Ve itilaf Partisi'nden Kozan Milletvekili seçilmiş işgal sırasında kardeşleriyle beraber çıkardıkları Ferda Gazete'siyle Fransızları desteklemiş, Kuvayı Milliye ve Mustafa Kemal aleyhine yazılar yazmış daha sonra Adanalı Kuvayı Milliyecilerin ölüm tehdidi karşısında İstanbul'a kaçmış, Milli Mücadele sonunda 150'lik listesinde yer alarak vatan haini olarak yurt dışına kaçmış çıkan aftan yaralanarak yurda dönmüş vatan haini bir milletvekilidir. Toros. a.g.e. s.27. Mehmet Temel, İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu, s.301

⁴¹ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 80.

⁴² Münir Bey daha önce Sırkıtı Bucağı müdürü idi. Münir Bey, Fransızlarla işbirliği yaptığı için Fransızlar tarafından Kadirli'ye kaymakam olarak atanmıştı.

⁴³ Bekir Sıtkı Onat'ın Mektubu. Çamurdan.Kilikya Olayları, 289.

⁴⁴ Çelik, *a.g.e.* , 177.

4.1.10. TUFAN BEY CEYHAN KAYMAKAMI İBRAHİM BEY GÖRÜŞMESİ

Tufan Bey görev sahası içine giren Ceyhan'la da yakından ilgilendi. Bu arada Ceyhan'da İbrahim Bey adında bir askeri kökenli Türk kaymakam vardı. İbrahim Bey, askeri kökenli binbaşı rütbesinde idi. Fransız işgali öncesi jandarma komutanı idi. Tufan Bey daha Andırın'da iken Ceyhan Kaymakamına haber göndererek millî mücadeleye davet etmişti.

Tufan Paşa, Kadirli'ye gelince tekrardan Bey'e Çerkez Nuri Çavuş'un aracılığı ile Ceyhan Kaymakamı İbrahim Bey'le görüşme teklifinde bulundu. Bu görüşmeyi kabul eden Ceyhan Kaymakamı İbrahim (Mete) Bey, Muhacir Hürüuşağı (Yeni Kent) Köyü'nden geçerek Savrun Suyu kıyısındaki Amberarkı Köyü'ne geldi.⁴⁵ Tufan Bey, Nuri Çavuşoğlu Çako Bey ve ihtiyar sancaktar Salih adında biriyle Amberarkı Köyü'ne vardılar. İbrahim Bey de faytonla belirtilen köye geldi.⁴⁶ İbrahim Bey'i millî mücadeleye davet etti. Ancak karşılıklı güvensizlikten dolayı bu görüşmeden bir fayda sağlanamadı.⁴⁷ Görüşme tarihi tam kesin olmamakla birlikte 29 Mart 1920 dir.

Tufan Paşa, anılarında İbrahim Bey'i Fransızların adamı olarak adlandırmaktadır. Çerkez olduğunu söylemektedir ki İbrahim Bey aslen Giresun'un Alucra Kazası'nın Kutluca Köyü'ndendir. Harp okuluından istihkâm subayı olarak mezun olmuştur. Daha sonra millî mücadeleye katılmış önemli hizmetleri olmuştur.⁴⁸ Tufan Beyle görüşmesinden iki ay sonra milli mücadele adına Ermeni ve Fransızlarla çarpışmış, nişangâhı bozuk bir topla Ceyhan'ı bombalamaya çalışmış, daha sonra Selahattin Adil Bey'in maiyyetinde Maraş, Osmaniye ve Ceyhan'da görev yağımıştır.⁴⁹ Tufan Paşa'yla anlaşamasa da Tufan Bey'e başarılı olması için bir rapor sunmuş, Tufan Bey bu raporu küçümseyerek alaya almaktadır. Tufan Bey'in bu değerlendirmesi doğruyu göstermemekle birlikte anılarında İbrahim Beyle Ambarlıarkı görüşmesini şöyle anlatmaktadır” Osman Tufan Beyin anıları M. Onar sayfa 246 yeni kitap s66

Anberarkı görüşmelerinin canlı şahidinin biriside Ahmet Cevdet Çamurdan'dır. Ahmet Cevdet Çamurdan Tufan Bey'den farklı olarak görüşme talebinin Ceyhan Kaymakamı İbrahim Bey'den geldiğini söylemekte. Tufan Bey'in on beş kişilik bir birlikle köyü güvenlik altına aldığını söylemektedir. Ahmet Cevdet Çamurdan hatırasında bu konuyla ilgili şunları nakletmektedir:311

Osman Tufan Bey'in anılarından anlaşıldığına göre Ceyhan kaymakamı İbrahim Bey Tufan paşayı çok genç bulmuş, Tufan Bey'in bu işi başaracağına pek inanmamıştır.

⁴⁵ Anılarla Milli Mücadele de Ceyhan, 73.

⁴⁶ Osman Tufan Paşa, a.g.e. , 66.

⁴⁷ Osman Tufan Paşa, a.g.h., 81. Ceyhan kaymakamı sivil olsa da askeri kökenliydi. rütbesi binbaşı olduğu için Tufan beyle rütbe yarışına girdiği açıktır. Ona, *Saimbeyli*, 246 Ceyhan Kaymakamı daha sonra Kuvayı Milliye'ye katılmış önemi hizmetlerde bulunmuştur. Tufan Bey Ceyhan Kaymakamını Andırın'dayken de milli mücadeleye davet etmişti.

⁴⁸ Anılarla Milli mücadelede Ceyhan, 73. ; Mustafa Onar Ceyhan Kaymakamı İbrahim Bey'in 1935 senesinde Adana milletvekili olarak görev yaptığını oğlu Muslihittin Mete'nin de 1957 seçimlerinde ve daha sonraları uzun yıllar milletvekili yaptığını belirtmektedir. Onar, *Saimbeyli*, 246

⁴⁹ Anılarla Milli Mücadele de Ceyhan, 74.

4.1.11. GÖKDERELİYAN KARABET'İN KADIRLIYE HAREKETİ VE I. TUMLU SAVAŞI

Gökdereliyan Karabet, aslen Kozan'ın kuzeyinde bulunan Seyhan Nehri'nin bir kolu olan Göksu tarafından olduğu için Gökdereliyan denmiştir.⁵⁰ Kozanlı olan ve Adana'da avukatlık da yapmakta olan Gökdereliyan, Kozan'ın Bucak Köyü'nde büyük arazilere sahip zengin bir Ermeniydi. 1909 Adana olaylarına karıştığı için Mısır'a kaçan Gökdereliyan⁵¹, 1909 olaylarında işlediği suçtan dolayı üç yıl hapis cezası almış komiteci bir hınçak üyesi Ermeniydi. Fransızların işgali sırasında yakın arkadaşı Çalyan Karabet'le birlikte Fransızlarla işbirliğine girdi. Bu arada Kadirli Kozan arasındaki araziler de Türklerin eline geçti. Kadirli'nin milli kuvvetlerce ele geçirilmesi üzerine etrafına topladığı yaklaşık 600 kişilik⁵² gönüllü Ermenilerle Kadirli üzerine geldiği haberi alındı.

Tufan Bey, yaşı hayli geçkin süpürge sakallı iri vücutlu⁵³ bu Ermeni komitecisini ve emrindeki Ermenileri karşılamak ve tedbir almak için Çokaklı Ahmet Paşa, Çokak Nahiye Müdürü Zeki Bey'le Mamuk Ağa komutasındaki bir süvari müfrezesini o zamanlar Kozan-Adana yolu istikametinde olan Tumlu Kalesi yönüne gönderdi.⁵⁴ Bu havalideki Sırkıntı bölüğüne mensup Sarı Bahçeli Mehmet Ağa ve Mercimekli Ahmet Ağa komutasındaki birliklerde bu müfrezeye yardım etti.

Gönderilen bu keşif maiyetinde otuz kişilik birlik, Tumlu kalesi civarında geceleyin Gökdereliyan komutasındaki Adana'dan gelen, askerlikle pek ilgisi olmayan bu çapulculara saldırdılar. Saldırıda Türklerin mevcudu belli olmadığı için Türkleri sayıca çok sanan Ermeniler Adana istikametine kaçtılar. Bu olayı öğrenen Fransız idaresi Mösyö Supi başkanlığında dokuz kişilik Fransız askeri bölgeye hareket etti.⁵⁵ Bu olayla ilgili Sarıbahçeli Ahmet Ağa'nın anlattıklarına göre yedi Kuvva-i Milliye askeri şehit oldu. Recep Dalkır'a göre Türklerden zaiyat olmadı.⁵⁶ Recep Dalkır'a göre Ermenilerden yaklaşık otuz ölü, Ömer Lütfi Bey'e ise göre yüz on üç ölü⁵⁷ veren Gökdereliyan kuvvetleri karşısında alınan bu başarı Kadirli halkını bir daha sevince boğdu. Kozan'daki Türkleri kurtuluş ümidi olarak yüreklendirdi. Milletin maneviyatı, millî kuvvetlere olan güven arttı.

4.1.12. KADIRLI'NIN FRANSIZLAR TARAFINDAN HAVADAN BOMBALAMASI

Adana Vilayeti'nin önemli bir kazası olan Kadirli'nin milli kuvvetlerin eline geçmesi, Fransızlar için önemli bir itibar kaybıydı. Çünkü Kadirli bir yıldan biraz az

⁵⁰ Kaynak kişi. Kozan'ın Bağtepe Köyü'nden Osman Kütük. Gökdereliyan'ın Kızlarsekisi Köyü'nde de bağları vardı.

⁵¹ Arıkoğlu, *a.g.h.* , 49.

⁵² Ömer Lütfi Bey 600 kişi olduğunu belirtiyor. *a.g.e.* , 63. ; Recep Dalkır, Gökdereliyan kuvvetlerini 1500 olarak göstermektedir. *bknz.a.g.e.* , 121.

⁵³ Bu tabir Recep Dalkır'a ait.

⁵⁴ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 82–83.

⁵⁵ Ömer Lütfi Bey, Mösyö Suphi ve dokuz Fransızın öldürüldüğünü söylese de diğer kaynaklarda böyle bir bilgi yoktur. Eğer olsa mutlaka burada cenaze merasimi olurdu ve Kozanlılarda bu olayı bilirdi.

⁵⁶ Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan, 65/66 , Dalkır, *a.g.e.* , 121.

⁵⁷ Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* , 62.

bir zaman içinde işgalden kurtulmuştu. Bu diğer bölgelere de emsal teşkil edebilirdi. Nitekim o sıralarda Maraş'tan millî kuvvetlerin sevinç haberleri geliyordu. Bunun için Fransızlar Kadirli'de itibar kazanma yoluna gittiler. Kadirli'den milli kuvvetleri atacak kara hareketına da cesaret edemeyen Fransızlar, Kadirli'yi havadan bombalama yoluna gittiler.

1 Nisan 1920 tarihinde Kozan istikametinden gelen Fransız tayyareleri saat on sıralarında hükümet konağına ondört bomba attı.⁵⁸ Bombaların biri hükümet konağına düştü. Diğer 13 bomba hükümet binası avlusuna ve mahpushane kapısının önüne ve yakınlardaki mahallelere düştü. Hazırlıksız gelen ilk bombalamada on şehit yirmi yaralı vardı. Bu bombardımanda Tapu Memuru İsmail Hakkı Efendi⁵⁹ de şehit olanlar arasında idi.

İkinci bombardıman hükümet konağını hedef aldı Hükümet Konağının bir köşesi isabet aldı. Üçüncü bombardımanda Cemal Paşa Köprüsü isabet aldı. Üzerinde ve yakınında çok sayıda hayvan telef oldu. Bir müddet daha devam eden bombardımandan Kadirli halkı sabah saatlerinde Muallim Bağı eteğindeki tarihî mezarlığa sığınıyor, akşam olunca evlerine dönüyordu. Sülemiş Tepesine mevzilenen millî kuvvteler de taciz ateşi yaparak uçakların alçaktan uçmalarını sağlayarak bombardımanın etkisini azaltması yönünden yararlı oldu.⁶⁰

4.1.13. KADIRLI KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATI'NIN KURULMASI

Kadirli'de henüz Tufan Bey gelmeden önce de bir teşkilat kurulmuştu. Tatarlı, Bozdoğan, Dağkolu, Sumbas ve Çokak isimleriyle ayrı ayrı silahlanmışlardı. Tufan Bey Kadirli'ye gelmesinden hemen sonra Andırın teşkilatına benzer bölük teşkilatı yapıldı. Kadirli Grup Kumandanlığına Tefik Coşkun Bey, yardımcılığına da Karamüftüoğlu Remzi Bey (Özdemir) getirildi.⁶¹ Kurulan bu teşkilata göre:⁶²

Bölük Adı	Bölük Komutanı	Takım Komutanı
1. Bozdoğan Bölüğü	Kerimoğlu Hacı Bey	Durdu Bey-Hamdi Bey
2. Sumbas Bölüğü	Karabeyzade Mehmet	Sıtır'dan Sarı - İbrahimioğlu Yakup Ağa, Mürşit Ağa

⁵⁸ Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* , 62.

⁵⁹ Kozanlı Yedek subay ziraat memuru öğretmen, Aslanlı bölüğü müşaviri Recep Bey'in kardeşi. İsmail Hakkı Bey, beş çocuğunu yetim bırakarak Kadirli'de ağır yaralanmış ve daha sonra şehit olmuştur. Recep Dalkır, Tefik Coşkun'un on kişi şehit olduğu haberini dört kişi olarak vermektedir. Ancak o tarihte Tefik Coşkun Kadirli'de olduğu için daha iyi bilmelidir. Bir başka husus da bu ağır yaralananların birçoğunun öldüğü düşünülürse Tefik Coşkun'un görüşü doğrudur. İsmail Efendi de yaralanıp ölen sivil Müslümanlardandı. Ömer Lütfi Bey'de ölen Müslüman sayısını on kişi olarak vermektedir.bknz. Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* , 62.

⁶⁰ Coşkun; *a.g.e.* s.32 Burada ilginç bir şekilde Tufan Bey bu çok az bir bilgi vermektedir. Tufan Bey anılarını bir hafta içinde yıllar sonra yazdığı için bazı noktaları unutmuş bazı noktaları da hatalı olarak belirtmiştir.

⁶¹ Çamurdan, *a.g.e.* , 309.

⁶² Solak, *a.g.e.* , 42. ; Coşkun,*a.g.e.* , 33, 34 , Tefik Coşkun altı bölük ismi vermiştir.

3. Kasaba Merkez Bölüğü	Vahit Vahyisoğlu ⁶³	Darendelili Mustafa Ağa Mustafa Akyol
4. Dağkolu Bölüğü	Tekerek Hali Efendi	Tekerek Mehmet İbozade İbrahim Efendi Bıyıklı Ali Ağa
5. Savrun Bölüğü	Emin Özdemir	Sadi Karamüftüoğlu Hakkı Saygılı
6. Tatarlı Bölüğü	Hüsnü Coşkun ⁶⁴	Hacı Abdullah Demir Ay Hüsnü Doğan
7. Çokak Bölüğü	Latifoğlu Ahmet Paşa	Hasan Efendioğlu Duran Ağa Molla Durdu
8. Merkez Bölüğü	Nuri Çavuş	Üzeyirbey Hakkı Bey

Ahmet Cevdet Çamurdan ayrıca Kadirli'deki takım kumandanı olarak Nalbant Mehmet, Cıvşar'tan Hacı Hüseyin Cıvşar, Çokaklı Mehmet isimlerini de vermektedir.⁶⁵

Bu bölüklerden başka Ali Kâhyalar, Mamık Ağa müfrezeleri de vardı. Bunların mevcudu otuz ile elli arasında değişiyordu. Bu bölük kumandanlarının başına Kadirli Grup Kumandanı olarak Tevfik Coşkun⁶⁶ atandı. Grup Kumandanı Muavinliğine de Karamüftüoğlu Remzi (Özdemir) Bey atandı. İsimlerini yazdığımız bu bölükler yalnız Kadirli taraflarında değil işgal sahasının her yerinde görevlerini hakkıyla yaptılar. Hatta bu bölükler Saimbeyli Savaşlarına da iştirak ederek en kanlı cephede önemli kahramanlıklar gösterdiler. Çetelerin birçoğu I.Dünya savaşında savaştıkları için grupta askerî düzenin kurulması daha kolay olmuş ve çabuklaşmıştır. Mesela bunlardan Sumbas Bölüğü askeri müşaviri Süleyman Sırrı Efendi, önemli görev almış bir kahramandır. Kadirli'nin Köseli Köyü'nden olan Süleyman Sırrı Efendi Kadirli'nin teşkilatında fedakârca görev alan kahramanlardandır.

⁶³ Kadirli eşrafından Celil Efendi'nin oğludur. Adana ziraat okulu mezunudur. I.Dünya savaşı'nda yedek subay olarak vazife görmüştür. Kadirli Merkez bölüğü kumandanı olarak sonuna kadar çalışmıştır. Örnek bir bölük kumandanı olarak Tufan Bey'in takdirini kazanmış diğer bölüklere örnek gösterilmiştir.

⁶⁴ Kadirli Gurup Kumandanı Tevfik Coşkun'un küçük kardeşidir. Adana Ziraat mektebi mezunudur. I.Dünya savaşı'nda Suriye Cephesinde yedek subay olarak savaşmıştır. Recep Dalkır. *a.g.e.*, 73

⁶⁵ Çamurdan, *Kilikya Olayları*, 309.

⁶⁶ Kadirli eşrafından Musa Ağa'nın beşinci çocuğudur. Hukuk tahsili yapmıştır. I.Dünya savaşı'nda Suriye ve Doğu Cephesinde yedek subay olarak savaşmıştır. Milli mücadeleye Kadirli'de ilk katılanlardandır. Kadirli Gurup kumandanlığını olarak Milli mücadele'nin sonuna kadar savaştı. Hatıratlarını Kadirli Milli Mücadele ve Hatıratlar adlı kitapta toplayarak Kadirli'nin Milli Mücadele Tarihi'ne önemli katkılarda bulundu. 1950-1954 Yıllarında Adana Milletvekili olarak görev yaptı.

Kurulan Kadirli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti idare heyeti seçimleri yapıldı. Yapılan seçimle Kadirli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti şöyle oluştu:⁶⁷

- 1- Cemiyet başkanı: Kadirli Müftüsü Osman Nuri Efendi
- 2- Üye : Hacı İdem Efendi
- 3- Üye: Karamüftüoğlu Remzi Özdemir
- 4- Üye:Hacı Musa oğlu Tefvik Coşkun
- 5- Üye:Hacı Musa Oğlu Hüsnü Coşkun
- 6- Üye: Öğretmen Çıldır oğlu Bekir
- 7- Üye : Öğretmen Rasim

4.1.14. KADİRLİ İAŞE HEYETİ'NİN KURULMASI

Bölüklerin kurulması, Kadirli'ye ilticaların artması, millî kuvvetlerin çoğalması Andırın Milli Kuvvetleri'nin de Kadirli'ye gelmesiyle millî kuvvetlerin sayısı iki bini bulmuştu. Bu durum iaşe ihtiyacını arttırmış, bu ihtiyaçların temini de güçleşmişti. Bu durumda bir iaşe heyetinin kurulması zaruri idi. Tufan Bey'in emriyle Kadirli iaşe heyeti kuruldu. Heyet başkanlığına Müftü Osman Nuri Efendi atandı. Üyeler Hacı İdem, Hasan Tahsin, Muallim Rasim, Çıldır İbrahim ve Menzilet Veli'den oluşmaktaydı.⁶⁸

İaşe heyeti çeşitli merkezlerde iaşe ambarlarını faaliyete geçirdi. Ekmek fırınları kuruldu. İaşe heyetine bağlı Kasap Mehmet, değirmen memuru, Abdurrahman Ağa, fırın memuru İbrahim efendi, Buğday, arpa ambar memuru olarak dürüst ve gayretli olarak çalıştılar. %3 vergi alınarak iaşe tahsilâtı yapıldı. Kimseden daha önce halktan alınan para alınmamaya başlandı. En zengin iaşe kaynakları aydınlı aşireti ve Çukurova köylüleri idi.⁶⁹

4.1.15. KAYMAKAMI İBRAHİM BEY'İN CEYHAN'DA BAĞIMSIZ BİR HÜKÜMET KURMASI

Çukurova millî mücadelesinde de en ilginç gelişmelerden birisi de Ceyhan Kaymakamı'nın bağımsız bir hükümet kurma girişimidir. İbrahim Bey, Tufan Paşa'nın dediği gibi Çerkez olmayıp Giresun'un Alucra Kazası'nın Kutluca Köyü'ndendir. Harp okulundan İstihkâm subayı olarak mezun olmuş daha sonra jandarma subayı olmuştur. 1913–1914 yılları arası Adana merkez jandarma bölük kumandanı olmuştur. I. Dünya savaşı sırasında Mersin Payas arasında bazı yerlere istihdam kazdırmıştır. Bir süre Toprakkale Jandarma bölük Kumandanı olarak görev yapan İbrahim Mete I. Dünya savaşı sırasında binbaşılığa yükselmiştir. Fransız işgali

⁶⁷ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 309.

⁶⁸ Coşkun, *a.g.e.* , 35, 36. Tufan Bey de iaşe işiyle Muallim Bekir Sıtkı Bey'in önemli hizmetleri olduğunu belirtmektedir.

⁶⁹ Çelik, *a.g.e.* , 179.

sırasında Ceyhan kaymakamlığı görevinde olan İbrahim Mete, Ceyhan'da jandarma yazımında Ermenilerin yanında birçok Türk'ün jandarma yazılmasını sağlamıştır.

Ceyhan Kaymakamı İbrahim Bey, Tufan Paşa ile görüşmesinden sonra Tufan Paşa'nın bu işi başaramayacağına inanmıştı. Tufan Paşa'nın yüzbaşı olması, onun daha İbrahim Bey'e göre yaşça da küçük olması İbrahim Bey'i tatmin etmemişti. İbrahim Bey, Tufan Paşa için⁷⁰ ”Burada bir Tufan, çocuk denecek kadar genç, hepiniz arkasına düşmüşüz, bizi acaba nereye götürüyo?” demektedir. Ceyhan'daki Fransız işgaline de karşı idi. Bu durumda en çılgın düşünce olarak burada bir hükümet kurma çalışmasını başlattı.

İbrahim Bey'in Ceyhan'da hükümet kurma çalışmaları şöyle olmuştur. Tufan Bey'le anlaşamayan İbrahim Bey, Ceyhan'da olayların ve Fransız baskılarının artması üzerine 21 Nisan 1920 yılında Ceyhan'ı terk etti. İbrahim Bey Kuvvayi Milliye teşkilatına ve Fransızlara cephe aldı. Halaskar (Kurtarıcı) sıfatıyla halkı kendi etrafında toplamaya çalıştı. Hatta Tufan Bey'in yanında bulunan bazı kişileri de kendine çekmeyi başardı. Tufan Bey'in ifadesine göre İbrahim Bey; *Sivas'ta bir Mustafa Kemal, padişaha isyan etmiş burada bir Tufan (Paşa), çocuk denecek kadar genç hepimiz arkasına düşmüşüz bizi acaba nereye götürüyorlar, sordunuz mu? Padişah esirdir, kurtarıncaya kadar bu Ceyhan muntakasında bir muvakkat bir hükümet kuracağız Fransızlar bize tecavüz etmezler, muhitimizi genişletiriz sonu gelmeyen bu didişmeden kurtulmuş oluruz.*⁷¹ Tufan Bey'in yanındaki Çerkez Nuri Çavuş'u Şakir Bozdoğan gibi önemli birçok kişileri de yanına çekmeyi başardı. Eşinin Avşar olması dolayısıyla da Ceyhan ovasındaki Avşarların desteğini aldı.

İbrahim Bey'in kurduğu hükümet şöyle teşkilatlanmıştı: Çakaldere Köyü'nden Hasan Ağa (Sağındık)'yi İçişleri Bakanı, Bakırlılı Ahmet muhtarı Hariciye Bakanlığı, Tufan Bey'den ayrılan Nuri Çavuş'a Harbiye Nazırlığı ve kendisine de Başbakanlık görevi verdi.⁷²

İbrahim Bey, I. Dünya Savaşı'ndan kalma Hasan Çavuş adındaki bir askerin sakladığı 15,5'lik topu Kürekkemiği mevkiine yerleştirdi. Yine I. Dünya Savaşı'ndan kalma 10,5 topu Papak (Erenler) Köyü'ndeki Ceyhan'a hâkim Toprak Tepe denen mevkiye yerleştirdi. Bu top etrafta büyük yankı yarattıysa da nişangâhı olmadı için atılan top gelişi güzel atış yaptığı için halk arasında “deli top” diye anılmaktadır.

İbrahim Bey'in bu girişimi çok sürmedi. En başta Cerit aşireti reisi damadının mevkiini kıskanmış ve bu işten elini çekmiştir. Kısa süren bu maceradan sonra Ceyhan Kaymakamı daha sonra bu bölgenin kurtulması için Adana Cephesi komutanı olan Selahattin Adil Paşa'nın mahiyetinde Ceyhan, Osmaniye, Pozantı⁷³ ve Maraş'ta çeşitli görevlerde Fransız ve Ermenilerle mücadele etmiştir.⁷⁴

⁷⁰ Osman Tufan Paşa, a.g.e. , 75.

⁷¹ Osman Tufan Paşa , a.g.e. , 75.

⁷² Anılarla Milli Mücadele'de Ceyhan, 74.

⁷³ Yusuf Ayhan, *Çukurova Albümü*, Kemal Matbaası, Adana, 1973, 141.

⁷⁴ Anılarla Ceyhan, 74.

4.2. FEKE CEPHESİ

Kozan Sancağı'nın bir kazası olan Feke, Sis (Kozan) ve Saimbeyli arasında Maraş ve Kayseri ili ile sınırları olan bir kazaydı. Karsantı (Aladağ) ve Kadirli ile de sınırı mevcuttu. Şehir merkezi Ermeni Krallığı'nın yazlık sarayı olan Feke Kalesi eteklerinde Toros Dağları'nın sarp bir yerinde Göksu Irmağı'nın hemen yanında kurulmuştu.⁷⁵ Burada bulunan Ermeni kralı'nın yazlık sarayı olarak yapılan Feke (Vakha) Kalesi stratejik bir kale idi. Feke savunmaya müsait bir mevkie idi. Feke, tamamen dağlık bir bölge olduğundan buranın kontrol edilmesi imkânsızdı. Daha önce de bu bölge'nin merkezi eski Batı Kozanoğullarının başkenti olan Belen Köy'dü.⁷⁶ Ancak Belen Köy Feke Saimbeyli yolu güzergâhında bulunmadığı için ilçe merkezi Feke Kalesi'ne taşınmıştı. İlçede otel, han gibi sosyal kurumlar yoktu. Feke'nin Bakırdağ adlı Kayseri sınırını teşkil eden bir de nahiyesi mevcuttu. Kayseri ile sınırını Zamantı Irmağı teşkil ederdi.⁷⁷

Feke ilçesinin ahalisini hemen hemen tamamını Varsak (Farsak) Türkmenleri teşkil etmekle birlikte Feke merkezinde 100–200 arasında Dikme, Karaköy ve Yerebakan köyleri'nde yaklaşık yirmişer hane Ermeni nüfusu yaşamaktaydı. Ayrıca, Gürümze adlı bir Rum⁷⁸ köyü mevcuttu.

⁷⁵ Şimdiki Feke ilçesi'nin bulunduğu Asmaca 'ya beş kilometre uzaklıktadır. Şimdiki Feke ilçesi Dönemin belediye başkanı Cezmi Bey'in çalışmaları sayesinde kurulmuştur. Kaynak Kişi Cezmi Bey'in Kızı Suna Çetinel. Görüşme tarihi.22.09.2007.

⁷⁶ Kütük, *Kozanoğulları Tarihi*, 63.

⁷⁷ Cumhuriyetten sonra Feke'nin Bakırdağ Nahiyesi 'nin birçok Köyü 30.05.1926 tarih ve 877 sayılı Teşkilat- ı Mülkiye kanunu ile Kayseri'ye bağlanmış, Kozan ilçe durumuna getirilmiş Feke, Adana'nın bir ilçesi haline getirilmiştir. bkz. Ali Galip Baltaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Valileri*, Ocak Yayınları, İstanbul, 1998, 35.

⁷⁸ Kozan Sancağı içerisinde çok az da olsa Rumlu (Bakırdağ Nahiyesi'nde), Kikse, Taşçı, Çukuryurt, Beş Kardeş ve Avar Köyleri'nde Rum nüfusu vardı. Feke'nin Gürümze köyü de tamamen Rum Köyü idi. Ayrıca Kozan'da bazı fabrikatör ve doktor Rum vardı. Fabrikatör Havaca Yani ve ailesi ile Kozan Hastanesi'nin baş hekimi de Emanuel'i örnek olarak gösterebiliriz. Fabrikatör Havaca Yani'nin Türklerle arası çok iyidir. Hata karısı Bayan Havaca, çarşıdan geçerken dönemin Ziraat Bankası Müdürü Behçet Bey'in Ermeni fedailerinden öldürülmek istenmesi karşısında yaygarayı koparmış ve yerli Ermenilerin yardımı ile Behçet Bey'i ölümden kurtarmıştır. Yine bir Rum olan başhekim Katolik Emanoel de Türk dostudur. Türkiye'de doğmuş, Türk okullarında yetişmiş ve mülkiye kaymakamlığı da yapmış Rumdur. Kendisi aynı zamanda Masondur. Doktorluğu esnasında din, dil, ırk ayrımı yapmamıştır. Hastanede yaralı Türkleri elinden geldiği kadar iyi tedavi etmeye çalışmıştır. Doktor Emenoel Fransız idaresi için "bunlar namussuz. Böyle idare olmaz. Eşitlik yok. Sadece Ermenilerin dediği yapılıyor." diye isyankar tavır takınmıştır. Feke'nin Gürümze Köyü tamamen Rum Köyü'dür. Milli mücadele döneminde köyde yaşayan Rumlar sağduyulu davranmış, Ermeniler gibi taşkınlık yapmamışlardır. Daha açık ifade ile Fransızların oyun ve entrikalarına kanmamışlardır. Fransızlar bu köye de silah vererek Köyü silahlandırmaya çalışmış, bu maksatla Mösyö Tayyada kırk, elli kadar mavzer ve cephane göndermiştir. Aynı zaman köyün muhtarı da olan Hiristostuma adlı Rum, köydeki Rumları kiliseye toplamış ve hitaben: "Kardeşlerim, bu silahları Türklerin aleyhine kullanmak üzere Fransızlar bize göndermiştir. Türk Milleti esaret kabul etmeyen bir millettir. Er geç Fransızlar ve diğer düşmanları tarafından işgal edilen memleketini kurtaracaktır. Nitekim Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa adında bir adam çıkmış, memleketi kurtarmak için harekete başlamıştır. Bu silahlar, Fransızlar tarafından bize gönderilen birer kazıktır. El sürerseniz kıncınıza batar. Bana kalırsa bu silahları ve cephaneleri kilisenin bir tarafına saklayalım. Türk askerleri geldiği zaman bu silahları onlara teslim edelim." demiştir. Köy halkı muhtar Hiristostuma'nın sözünü dinlemiş ve silahları kilisenin bir köşesine saklamışlardır. Arap Ali çetesi, Feke'yi kurtardıktan sonra bu köye gelmiş, Arap Ali'yi Köyün kilisesine götürmüşler ve "Silahlar senin için saklanmıştır. Ali

Feke İlçesinin işgal tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Kozan'ın işgal tarihi olan 7 Mart 1919 tarihinden hemen sonra olmuştur.

Feke ilçesinde işgalde Fransız askeri bulunmamaktaydı. Burada Fransızlar, Türk ve Ermeni jandarmalardan oluşan kendisine bağlı bir askeri birlik oluşturma yoluna gitti. Karakollarda özellikle Ermeniler Türklerle denkleştirilir, sayıları ortalama aynı olurdu. Ancak bölge nüfusunun yüzde doksanını oluşturan Türklerle Ermenilerin aynı oranda asker alımı dengesizlikti. Feke'de Ermeni jandarma olarak karakollarda görev yapmaktaydılar.

Feke'nin işgal edildiği tarihte, o havalide sözü geçen gayet iyi derecede Fransızca bilen Feke Belediye Reisi Cezmi Bey, Kozan işgal kuvvetleri komutanına çeşitli hediyeler getirerek Fransızların güvenini kazanmak istedi. Cezmi Bey, daha önce Bakırdağ Nahiye Müdürlüğü görevinde de bulunduğu için bu gölgede herkesçe tanınan birisiydi.⁷⁹ Cezmi Bey belediye başkanlığı yanı sıra kereste ticareti, av derisi ticareti, hububat ve baklagil tüccarlığı da yapmaktaydı. Cömert ve cesur bir zattı.

Hem Mösyö Tayyarda'nın hem Bayan Tayyarda'nın şahsi güvenini kazandı. İyi derecede Fransızca bilmesinden dolayı da Fransızların mutemetliğine atandı.⁸⁰ Böylece Ermenilere karşı bölgede sözü geçecek, kendini ve Türkleri Ermeni baskısından kurtaracaktı.

Cezmi Bey, maiyetindeki otuz kırk adamla Kozan'a gelir. Doğruca Tayyarda'nın karargahına iner, Tayyarda'ya özel hediyeler getirirdi. Halk Cezmi Bey'i kötü olarak tanırdı. Aslında Kozanlılara ve halka hiçbir kötülük yapmamıştı. Fakat halk tarafından bu tip hareket hoş karşılanmıyordu.⁸¹

Cezmi Bey, Böyle yapmasa Fransızların güvenini kazanamazdı. Tayyarda bu havalide bir şey yapacak olsa Cezmi Bey'e sorar ona göre hareket ederdi. Cezmi Bey de ortada herhangi bir kurtuluş ışığı olmadığı için konumunu sürdürürdü⁸². Feke Kaymakamı Şerafettin Bey⁸³, de vatansever bir kaymakamdı. O da Kuvvayi Milliye'ye yakınlık gösterdi. Ayrıca Feke Jandarma Komutanı olan Ali Rıza⁸⁴ (Cenaze Ali) da KuvA-yı Milliyeciye. Millî Kuvvetlerle irtibata geçerek 11/12 Ocak 1920 tarihinde Eşelek Köyü'nde Doğan Beyle görüştü.⁸⁵ Doğan Bey, Şerafettin Bey'e Develi kaymakamı Atıf Bey'le ve Belediye Başkanı Kanberli Osman Efendi de görüşmede bulundular. Feke Kazası'nın teşkilatı, silah ve cephane tedariki hususları bu görüşmede Şerafettin Bey'e aktarıldı.

*Ağa, buyurun teslim alın "*⁷⁸deyip silahları teslim etmişlerdir. Gerek Gürümze, gerekse de Rum Nahiyesi (Bakırdağ Nahiyesi)'ndeki Rum köylüleri Saimbeyli savaşlarında da Milli Kuvvetlere birçok yardımda bulunmuşlar, hatta katırlarla erzak ve cephane naklinde bulunmuşlardır.

⁷⁹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 223. Çalyan Karebet, *a.g.h.*, 87.

⁸⁰ Dalkır, *a.g.e.*, 7.

⁸¹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 224.

⁸² Cezmi Bey'i o dönem de yaşayan insanlar Fransız yanlısı gibi gördükleri ve anılarında öyle bahsettikleri için Kemal Çelik'te Cezmi Bey'le ilgili değerlendirmelerinde bu hataya düşerek Cezmi Bey'i Fransızların ajanı olarak yazmaktadır ki bu Cezmi Bey gibi bir kahramana hakarettir. bkz. Çelik *a.g.e.*, 159.

⁸³ Şerafettin Bey, Maraş'ta Beyazıtöğulları'ndandır. Kaynak kişi: Mustafa Onar

⁸⁴ Çelik, *a.g.e.*, 158

⁸⁵ Türk İstiklal Harbi, IV, 82.

4.2.1. TOROSLARDA İLK KURŞUN FEKE'DE ATILDI

Bozat Gediği olayı, daha önce anlattığımız için burada tekrar etmeyeceğiz. Yalnız, Bozat Gediği, Toros dağlarında Fransız üniformasına atılan ilk kurşun olduğunu tekrarda lüzum görüyoruz. Bu havalide Ermeni ve Fransızlarca tehlikeli bulunan Gizik Duran çetesiyle bağlantı kurdu. Bozat Gediği olayını Gizik Duran'a bildiren, Karga Pazarı baskınını millî kuvvetlere bildiren de Cezmi Bey'di.⁸⁶ Cezmi Bey, Kozan'dan Saimbeyli'deki memurlara maaş taşıyan Ermeni Misak başkanlığındaki bir posta arabasını Gizik Duran'a bildirerek Kozan Sancağı içinde ilk kurşunun atılmasını sağladı.

Bozat Gediği olayı Feke ilçesi'nde Fransız ve Ermenilere atılan ilk kurşun olma özelliği taşımakta idi. Yukarı Çukurova Bölgesinin kurtuluşunda çok önemli yere sahip olan Bozat Gediği olayı Feke'nin kurtuluşu için çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu olaydan sonra işgalciler ve Ermeniler bu güzergâhı kullanırken çok dikkatli hareket etmek zorunda kalmışlardır.

Cezmi Bey, Gizik Duran ve çetesini Feke'nin batısında bulunan Bakırdağ Nahiyesi köyleri'nde sakladı. Fransız işgal komutanı Tayyarda Gizik Duran'ı yakalanması için Cezmi Bey'den yardım istedi. Cezmi Bey istese Gizik Duran'ı yakalatırdı. Çünkü bu havalide çok sözü geçerdi. Cezmi Bey, Gizik Duran ve çetesinin Kayseri'ye kaçtığını söyleyerek durumu idare etti.

Bozat Gediği olayı ile Fransız ve Ermeniler Feke'den geçişlerde büyük korkuya kapılarak bu yolu kullanmamaya başladılar. Bu durum Kozan ile Saimbeyli'nin irtibatını kesmesine neden oldu.

Cezmi Bey, Tufan Paşa ile irtibata geçen ilk yetkilidir. Böylece bu bölgede Kuvvayı Milliye'nin ilk teşkilatları da Feke'de kurulmuş sayılır. Cezmi Bey, Tufan Paşa ile görüşmesiyle hem milli mücadeleye katılmış, hem de Gizik Duran ve çetesini millî mücadeleye katmıştır. Cezmi Bey'den izinsiz Gizik Duran'ın Kuvvayı Milliye'ye katılması düşünülemezdir. Çünkü bu bölgede istese bu kişileri barındırmazdı.

Cezmi Bey, yalnız Kuva-yı Milliye'ye katılmakla kalmadı. Aynı zamanda Kozan Jandarma Kumandanı Ali Saip Bey'i Kuva-yı Milliye'ye katmak için Doğu Çukurova Kuva-yı Milliye Kumandanı Tufan Paşa ile görüşmesini ve Kuvayı Milliye'ye katılmasını sağladı. Franklin görüşmesinin başlıca tertipleycisi Cezmi Bey'dir. Cezmi Bey Feke'de Kozan ile Develi arasında bilgi alışverişini sağlayan merkezin başında idi. Kozan jandarma kumandanı Ali Saip Bey'in, Namık⁸⁷ kod adıyla yazdığı bilgileri Tufan Bey'e aktaracaktı. Ancak bu plan Fransız ajanları tarafından öğrenilince bu iş uygulamaya geçmeden sona erdi.

⁸⁶ Dalkır, a.g.e. , 60.

⁸⁷ Cezmi Bey için Namık Kemal'in ayrı bir özelliği vardır. İsminin Cezmi olması Namık Kemal'in bir romanının adından kaynaklanmaktadır. Bu romanı okuduğu için Abdülhamit Zamanında Beyrut'ta disiplin suçu almıştı. O dönemin okumuş kesimi, için Namık Kemal'in ayrı bir önemi vardır Cezmi Bey'in ismi de Namık Kemal'in Cezmi romanından dolayı konulmuştur. Kaynak kişi. Oğuz Solmaz Çetinel. Cezmi Bey'in oğlu. 1928 doğumlu. Görüşme tarihi.22.05.2009.

Fransızlar, Bozat Gediği olayından sonra Saimbeyli'ye yardım göndermek için Cezmi Bey'den rapor istediler. Kuva-yı Milliye casusu olan Cezmi Bey, Fransızlara Tapan yolunu tavsiye etti. Tapan yolu ile Saimbeyli'ye giden yardım konvoyun vurulması için de Karabucaklı Deli Hacı Ağaya haber gönderdi Sonuçta Kargapazarı olayı gerçekleşerek Saimbeyli'ye yardımı kesti.Böylece Feke fiilen Milli Kuvvetlerin hakimiyetine girmiş oldu.

4.2.2. FEKE'NİN DÜŞMAN İŞGALİNDEN KURTULUŞU

Feke'nin idarecileri başta Kaymakam Şerafettin (Beyazıt) Bey, Belediye Başkanı Cezmi (Çetinel) Bey'i Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey ve ilçe halkı Kuva-yı Milliyeciydi. Aslında Feke'de Fransızların ve Ermenilerin otoritesi yoktu. İnisiyatif Milli Kuvvetlerde idi.

Develi Belediye Başkanı Kanberli Osman Efendi, Eşelit'teki çiftliğinde Kozanoğlu Doğan Bey'in önünde ve onun onayı ile ve Feke Kaymakamı Şerafettin Bey'in katılımı ile bir plan yaptılar. Feke Belediye Başkanı Cezmi Bey de, bu planlayıcıların içinde idi. Cezmi Bey'in bu işin planlayıcılarının içinde olduğunu Saimbeyli Kaymakamı Çalyan Karabet'in hatıralarından öğreniyoruz. Çalyan karabet Feke'nin milli kuvvetlerce alınmasının da Cezmi Bey'in etkisini şöyle anlatmaktadır⁸⁸ ”Her yere hâkim çok iyi ve kargir bir kalesi bulunan Feke kasabasını yüzlerce değil binlerce çeteye karşı yönetim ve yiyecek iyi olduğunda yıllarca savunma imkanı varken hepsi 20–30 kişilik Arap Ali Çetelerince işgal edilmesi Cezmi'nin (Feke Belediye reisi Cezmi Çetinel) daha sonra sureti haktan görünerek açıklayacağı özrü, hazırladığı uydurma gerekçe ve savunmayı suya düşürür kanısındayım.”

Bir başka yerde de yine Çalyan Karebet Cezmi Bey'in Feke'nin kurtulmasında ve buralarda Milli güçlerin güç kazanması hakkında şöyle demektedir⁸⁹: ”Hacın'ın durumu nazik ve vahim idi. Kendi hesabına Mustafa Kemal harekâtı Kozan'ın herhangi bir noktasından ziyade mezkûr hareket, bizi Feke Kazasından karşılamaya çıktı. Çünkü Feke Kazası umumiyetle İslamlar ve Farsak tabir edilen kabilelerle meskûn olup, kasabada bulunan bir ikiyüz nüfus Dikme, Karaköy, Yerebakan köylerinde yerleşmiş olan onar yirmişer hane Hristiyan mahiyetli bakımından kat'i bir tesir ve ehemmiyetleri yoktur.

Diğer taraftan bir seneden beri entrika ve iğfalat (kandırma) makamı olmuştu. Feke'de daimi yerleşmiş olup tehcir esnasında oldukça mühim rol oynamış ve bu vesile ile büyük servet ve nüfuz kazanmış olun Cezmi, Fransızları aldatmak ve Mustafa Kemal propagandasını kurnazlıkla Kilikya mıntıkasına yerleştirmek için, bir tiyatro piyesinin en mahir aktörü gibi kendi rolünü oynamakta idi.”

Aynı şekilde Feke'nin millî kuvvetlerce kurtulmasında Cezmi Bey'in katkısını Çalyan Karebet şöyle açıklamaktadır⁹⁰. ”Cezmi'nin beyan ve talimatına göre, kendi aklınca 80 kişilik bir kuvvet getirerek, Feke'yi korumak üzere önemli

⁸⁸ Çalyan Karebet, a.g.h. , 63. , Onar, *Hacın Dosyası*, 117 , Onar, *Saimbeyli*, 229.

⁸⁹ Oğuz Solmaz Çetinel, *Feke'nin Kurtuluş Tarihi*, 7 Çalyan Karabet, a.g.h. , 61.

⁹⁰ Çalyan Karabet, a.g.h. , 63.

yerlere yerleştirmiş ve Feke’de bulunan Ermenilerle yeminli anlaşma yaptığına dair-
aslı bende saklı sureti aşğıda yazılı ve Feke Union Nasyonal reisi Abraham ve
asayiş memurluğı imzasıyla Belediye reisi Cezmi imzasıyla anlaşmayı imzaladığına
göre Cezmi’nin oynadığı rolün rengini pek açık surette meydana çıkarmıştır. (bu
anlaşma metni Çalyan’ın anıları arasında bulunamamıştır. Muhtemelen kaybolmuş
veya okunamayan saifeler arasındadır.)

*Yukarıdaki anlaşmaya göre Feke’de bulunan 100’den fazla Alman mavzeri ve
15.000 fişek ile donanımlı Ermeniler ve gerek Feke’nin silahlı Türkler ile savunulan
tabi haliyle müstahkem olduğu gibi, tarihi eser olarak ta her tarafa hâkim mükemmel
kargir bulunan Feke Kasabası, yüzlerce değil belki binlerce çeteye karşı koyabilir.
Ve işe mükemmel olduğu takdirde senelerce savunulması kolay iken, 20, 30 kişiden
ibaret olan Arap Ali çetesi tarafından işgal edilmesi Cezmi’nin bilahare suret-i
haktan görünerek açıklayacağı itiraz, kendi beyinde hazırladığı hayali savunma
palanını suya düşürür zannındayım. Sırası geldiğinde arz edeceği üzere, Cezmi’nin
Mustafa Kemal sempatizanı olduğu ve olaylara doğrudan dâhil olduğundan kendi el
yazısı ile yazılmış birçok mektuplarıyla ispat edeceğim.”*

Durum böyle olmakla beraber, Kozan işgal Kuvvetleri komutanı Tayyarda da
Cezmi Bey’in, Türk casusu olduğunu bilgini yine Çalyan karabet’in anılarından
öğreniyoruz. Tayyarda, Cezmi Bey’in Türk casusu olduğunu bildiği halde bilmemiş
davranarak Cezmi Bey’i daha da mili kuvvetler yanlısı yapmamaya çalışmıştır.
Nitekim Çalyan Karabet’in anılarında konuyla ilgili şu bilgiler, Tayyarda’nın Cezmi
Bey’den haberdar olduğunu göstermektedir:⁹¹ *”Mösyö Tayyarda, henüz genç bir
zabit olduğu halde, vazifesinde oldukça maharet gösteriyordu. Cezmi’nin siyret ve
ahvali ruhiyesine vakıf olduğu (durumunu ve ruh halini bildiği) halde merkuma karşı
barit ve haşin bir vaziyet almak (kendisine karşı doğrudan doğruya sert bir tavır
takınmamak) umum Varsaklar ile meskun Kemalistlerin Ceylangahı (at oynattıkları)
olan Develi Kazası ile, pek sıkı temasta bulunan Feke Kazası’nı ürkütmek demek
olacaktı.*

*Şu halde sözün ehemmiyetini inkâr ederek, usul-ü maksada kadar (gayeye
ulaşıncaya kadar) Cezmi’ye müşâşat göstermek (güleryüz göstermek) ve Onu bir
dereceye kadar alet etmek lazımdır. Mösyö Tayyarda bu noktada, haksız değildi. İşte
bu suretledir ki Cezmi perdenin açık tarafından Fransız dostluğu gösterdiği Feke’nin
asayiş memuru sıfatıyla dört haneli bir köyün silahlarını almak lazım geldiğini askeri
mutasarrıfa işar eylediği hâlde perdenin kapalı tarafından dahi Kemalistlerle
bilmukabele yüz haneli köyleri bizzat kendi marifetiyle, Fransızlara karşı tesin
ediyordu.*

*Geçen sene eylül ayı zarfında, Hacın’da vuku bulan seyahatimde Hacın’ın
kuzey batısı hududu bulunan Köşeler Köyü’ne ve oradan da Feke’nin Everek
hududunda olup Kemalistlere mensup eşkıyalar ile Sisli (Kozan) Kurt ve
Sehlikzadelerin⁹² içtimagahı olan Punku Köyü’nün (Kılıçkaya) tam karşısında kaim
bulunan Rumlar ile meskûn Taşçı Köyü’ne uğramıştım. Tesadüfi olarak Cezmi’yi
orada buldum. Bizi bir iki saat istirahat etmek üzere indirdikleri hane aslı Everekli*

⁹¹ Çalyan Karebet, a.g.h. , 63.

⁹² Kozan’dan kaçan Milli mücahit Kurtoglu Hulusi ve Sehlikzade Hasan Efendi’den bahsetmektedir.

olup seferberlikte Taşçı Köyü'ne yerleşmiş olan Arşak Semizyan'ın hanesinde misafir merhum Cezmi dahi misafir idi.

Arşak Semizyan ve biraderi Topal Ermenek ile ahval-i hazıra hakkında sıkı görüşürken merkuman ahlaksız sahip oldukları ve her ikisi dahi Cezmi'nin casusları olarak Cezmi tarafından sevk ve idare edildiklerini anladım. Bunlar ile vuku bulan muhabberemde kendilerine muhalif bir renk vermemeye çalışarak Cezmi'nin Taşçı'dan daima Everek'le (Develi) muhabere ve hudut yolundaki Eşelit Köyü'nden çiftlik sahibi Everekli Kamberlizade Osman Efendi ile gizli alakada bulunduğunu öğrendim”

Bu bilgiler bize gösteriyor ki; Cezmi Bey'in Türk casusu olduğunu hem Çalyan hem Tayyarda haberdardır. Nitekim Cezmi Bey'in kızı Suna Çetinel'in verdiği bildiler de bu mahiyettedir. Cemi Bey, Turgut kod adıyla Tayyarda'ya yazdığı bir mektubu alınca Cezmi Bey'e casus olduğunu bildiğini anlatmak için “*Turgut ölür, Ruhi Yaşar*” yazarak şifreli bir cevap yazmıştır.⁹³

Cezmi Bey, Feke'nin kurtulmasıyla kalmayarak Saimbeyli'de esir kalan Türkleri de kurtarmak için bir plan yaptı. Bu planı Çalyan Karebet şöyle açıklamaktadır:⁹⁴ “*Feke'nin işgalinde üç gün evvel Cezmi'nin Feke'den bana gönderdiği 11 Mart 1336 tarihli telgarfnamesinde benimle konuşmak üzere Arşak Semizyan'ı yola çıkardığını neticenin adı geçen ile bildirmesini istiyordu.*

Ben Cezmi'nin entrikalarını çoktan bildiğinden teklif olan önerinin ne olacağını olgunlukla bekledim.

Aynı gün öğleden sonra saat beşte Arşak Hacı'n'a gelmiş, hasta olduğum odaya getirilmişti. Arşak'ın hilekâr ve kendi menfaati uğruna milleti ile kaynaşmış hükümet aleyhinde her türlü alçaklığı yapacağını yaptığı konuşmasından anlamıştım. Oda kapısını arkasından kapadıktan sonra, ihsan ettiğim bir sandalyeye oturdum. Zaten Cezmi'nin telgrafını aldıktan sonra adı geçen Arşak'ın geleceğini komiser muavini Hapit'e bildirerek kimseye sezdirmeden gözetim altında bulundurmasını tembih etmiştim.

Arşak bir iki dakika sükut ederek, şüpheli bir tarzda etrafına bakındıktan sonra, söze başladı:

— *Kaymakam Bey, Cezmi Efendi'nin selamı var. Cezmi iyi bir insandır. Kendisine bu yönden itimat edebilirsiniz. Sizin çıkarlarınızı düşünerek beni gönderdi. Hacı'n Müslümanlarını (Ermenilerin elindeki esir Türk halkı) Feke'ye gönderir de Feke Ermenilerini de dahi adı geçenin muhafazasında bırakırsanız, size 2500 Osmanlı altını verilecektir. Bundan başka Hacı'n'dan geçecek top ve mühimmatın geçip gitmesine müsaade eder Hacı'n'da siz dahi kaymakam kalmak ve 100 altın almak şartıyla müşterek bir Türk- Ermeni Hükümetine razı olur ve dönerseniz, başkaca 2500 altın toplam 5000 altın ödenecektir. Hacı'n Müslümanlarının yarısı*

⁹³ Kaynak kişi: Cezmi Bey'in kızı Suna Çetinel.

⁹⁴ Çalyan Karebet, a.g.h., 117, 118, 120.

buradan çıkıp Feke'ye gittiklerinin ertesi günü yarısı, diğeri de Kuvva-ı Milliye Hacı'n'a girdikleri gün size ödenecektir.

Türklerin Ermenilere karşı kötü bir niyeti yoktur. Birleşecek olursak Fransız kuvvetlerini Kilikya'dan kovarız. Direnme boşunadır. Hem boş oturmaktan hem ticareti kaybetmektense bu parayı alıp selamete çıkmak daha iyidir “ dedi.

Hastanede yatmakta olduğum odanın sokağa nazır penceresine yanaşık olan karyolamdan kale kilise ile Ermeni mektebi görünüyordu. Mektebin binasının üzerine çekilen Fransız sancağı güzel bir rüzgârın etkisiyle muntazam dalgalanıyordu (Çalyan'ın ne kadar Fransız yanlısı ve işbirlikçisi olduğunun açık dedilidir) O muazzam sancağa gözlerimi dikerek Arşak'a pencerenin önüne yanaşmasını ihtar ettim. Sancağı işaret ederek ve cevap olarak aynen şu sözleri söyledim: Arşak okulun üzerindeki sancağı görüyor musun? İşte O Fransız sancağı'dır. Ermeniler kendilerinin hizmet ve meziyetlerini takdir eden herhangi bir sancak altında o sancağın şeref ve itibarını korumak için ölürlər. O sancak takip ettiği siyasetle Ermenilerin ahlakını bozmadıkça, Ermeniler kanları pahasına namuslarını koruma, hak ve sadakat yolundan ayrılmazlar. İşte sen git, seni buraya yollayan Cezmi'nin sözlerini nasıl söylediyse, benim sözlerimi dahi aynen ve harfiyen söyle.” dedim.

Bu hatıralardan da açıkça anlıyoruz ki Cezmi Bey, Saimbeyli'deki masum sivil Müslümanları kurtarmak için bir plan yapmıştır. Ancak Cezmi Bey'in Kemalist olduğunu anlayan Çalyan, bu teklifi kabul etmemiştir. Gerçekten böyle bir teklifi kabul etse, bekli de Saimbeyli'deki kanlı olaylar olmayacaktı.

Çalyan Karabet'in anılarından da anlıyoruz ki tam bir Fransız hayranıdır. Fransa'ya mutlak itaatkardır. Çalyan, Fransa'nın Saimbeyli'ye mutlaka yardıma geleceğini umuyordu. Fransız sancağına övgüler yağdırmasının da sebebi budur. Fransa gelince bu hatıraları da bir kahraman edasıyla yayınlayacaktı. Fakat uğruna savaştığı Fransa, Saimbeyli'ye gelemeydi. Toros Dağlarının bu sarp vadisine gitmekten korktu. Böylece Çalyan ve Ermeniler sancağı uğruna öleceklerini söylediği Fransa'dan istedikleri yardımı alamamış, Türklerle geri dönülmez bir yola girmişlerdi. Feke ve Saimbeyli savaşlarının da sebebi Fransa'dır. Burada ölen Türk ve Ermeninin sorumlusu da Fransa'dır.

4.2.3. MİLLİ KUVVETLERİN KOZAN SANCAĞI'NA GEÇMESİ

FEKE'NİN ALINMASI

1920 Mart ayı'nın ilk günlerinde Develi'de hazırlıklarını bitiren Milli kuvvetlere Temsilciler Kurulu adına 2 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal, özetle şu emri gönderdi.⁹⁵

Ankara'da 20. kolordu kumandanlığı'na Niğde de II. Tüm. Komutanlığına Develi'de Binbaşı Kemal Bey'e. Sivas'ta 3. Kolordu Komutanlığına;

1. Sis, Feke ve Haçın olayları üzerine 20. Kolordunca yapılması düşünülen millî harekâtın esasları bazı bölge komutanlarınca iyice anlaşılamamıştır.

⁹⁵ Türk İstiklal Harbi, IV, 187–188.

2. Feke, Kuvayı Milliyesinin fedakârlığı üzerine kurtarılmıştır⁹⁶. Harekâta her yerde 10 Mart ta başlanmalıdır. Bu harekâttan beklenen amaç; Sis ve Haçın Ermenileri tarafından saldırıya uğranan Türkleri kurtarmak ve Pozanti-İslâhiye tren hattının kuzeyindeki bölgede diğer bölgeler gibi halkı saldırıdan korumaktır.
3. ...Yahyalı'daki piyade bölüğü ile Milli Müfrezeler Binbaşı Kemal Bey'in tertibine göre Sis bölgesine hareket edecektir...
4. Andırın'daki Yüzbaşı Osman (Tufan Bey) Binbaşı Kemal'in emriyle Sis'e hareket edecektir.

11 Mart 1920 tarihinde Çukurova Kuva-yı Milliye Komutanı Kozanoğlu Doğan Bey, Türk halkına şu bildiriye yayınladı.⁹⁷ *"Kozan'ın ileri gelenlerinden birçoğu kiliseye haps olunmuştur. Bütün Kozan Türkleri heyecandadır. Silaha sarıldılar ve bizden de takviye istiyorlar. Kardeşlerimizin yardımına koşmam artık farz olmuştur. En Kutsal dini ve Milli vazifemizi canla başla yapmak zamanı gelmiştir. Adana ili içinde zulüm ve işgenceler altında inleyen kardeşlerimizi kurtarmak için her taraftan şu birkaç gün içinde Adana'ya geleceklerdir. Türk olmayan vatandaşların karşı koymadıkları takdirde hayatları tamamen emniyettedir."*

Plan gereği 3 Mart 1920 tarihinde eyleme geçildi. Kamberli Osman Efendi Eşelit'te kaldı. Öncü kuvvet olarak 30 kadar kuvveti ile Arap Ali'yi Feke'ye gönderdi. Durumdan hem Cezmi Bey hem kaymakam Şerafettin Bey haberdardı.

Develi'deki hazırlığını bitiren Kozanoğlu Doğan Bey, Mustafa Kemal'in ileri harekâtı emriyle işgal sahasına inmek için harekete geçti. 12 Mart 1920 tarihinde Develi'den hareket etti. Feke bölgesi'ni almak için güney öncü kolları başkanı Develi belediye başkanı Kanberli Osman Efendi'yi Feke üzerine gönderdi.

Feke'nin Bakırdağ Nahiye halkı silahlandırıldı. Buranın jandarma komutanı Ermeni idi. Tayyarda'ya burada can güvenliğinin olmadığını bildirdi. Develi'den hareket eden Milli kuvvetler öncü kolu Kanberli Osman (Özdemiroğlu Yaşar) Rum Nahiyesi'ne gelerek buranın Sarkis adındaki müdürünü ve dokuz kişilik ermeni jandarmasını esir alarak Develi'ye gönderdi.⁹⁸

Bu durum Kozan Sancağı işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'ya ulaştırıldı. Tayyarda bu durumu araştırması için Feke kaymakamını Eşelit'e gönderdi. Aslında Feke Kaymakamının buraya gitmesi daha önce yapılan palanın bir gereği idi. Şerafettin Bey, ilçe jandarma komutanı Teğmen Ali Bey'i de köylerde görevlendirdi. Böylece Feke boşalacak, Feke'nin ele geçirilmesi daha da kolaylaşacaktı. Kaymakam Şerafettin Bey, Teğmen Ali Bey'e Feke'nin ele geçirilmesinden sonra herhangi bir Ermeni kıyımına izin verilmemesini emretti.

⁹⁶ Bu tarihte Feke'nin kurtulduğu haber veriliyor. Ancak Feke'nin kurtuluşu hakkında çeşitli görüşler vardır.

⁹⁷ Türk İstiklal Harbi, IV , 188.

⁹⁸ Özdemir, a.g.e. , 76

Bu arada Punku Köyü'nde bulunan elli kişilik bir kuvvet ve bir yedek subay Kozan'ın ileri gelenlerinden aslen de Fekeli olan Sehlikzade Hasan Fendi'nin emrine verildi. 6 Mart 1920 tarihinde Develi-Feke geçişini sağlayan stratejik bir yer olan Gezbel'e gönderildi. Bu kuvvet, kendi bölgesiyle Zamanlı suyu arasındaki köylerde silahlandırılmış Milli kuvvetleri Gezbel'de emri altında toplayacaktı.⁹⁹

Develi Belediye Başkanı Osman Bey (Özdemiroğlu Yaşar) Rumlu Nahiyesi'ni kontrol altına almak uğraşırken komutasındaki millî kuvvetlerin öncü kolu olan Arap Ali çetesi aniden Feke'yi basarak Feke'yi ele geçirdi. Bu sırada Feke Kaymakamı Şerafettin Bey görev bahanesiyle ilçeyi terk etmişti. Böylece Feke Milli kuvvetlerin öncü kolu Arap Ali ve seksene yakın çetesi tarafından ele geçirildi. Feke'ye Türk bayrağı asıldı.

Feke'nin alınmasından sonra Cezmi Bey, Turgut kod adıyla Kozan'da bulunan Tayyarda'ya şu telgrafi gönderdi:¹⁰⁰

Feke'nin Kuvvayi Milliye tarafından 14 Mart 1920 senesi pazar günü öğle vaktine doğru yani saat 10.30 da yağmurlu bir havada Arap Ali çetesi tarafından işgal edilip şube ermeni kilisesi iken istirdat edilerek Osmanlı bayrağı keşide edilmiş her tarafında dahi al bayrak dalgalanmıştır. İmza Turgut

Çalyan Karebet anılarında muhatabı belli olmayan böyle bir mektuptan bahsetmektedir.¹⁰¹ Çalyan'ın bahsettiği mektupta Özdemir Bey'in yazdığı mektupla çelişmektedir. Mehmet Özdemir'in bahsettiği telgraf aslında Çalyan'ın bahsettiği telgrafla aynı, fakat muhatabı Tayyarda değil muhatabı belli değildir. Yine Çalyan'ın bilgilerine göre “Feke, 12 Mart tarihinde Çarşamba günü öğleye yakın Arap Ali Çeteleri tarafından işgal edilerek kilisedeki çanın alınarak... Osmanlı bayrağı çekilmiş her yanı al bayraklar dalgalanmaya başlamıştır.” denmektedir.¹⁰²

Bu iki bilgi de Çalyan'ın anılarından almış fakat Mustafa Onar'daki Çalyan'ın anılarında Feke'nin kurtuluş tarihi 12 Mart 1920 Çarşamba, Abdurrahman Örs'ün anılarında ise, 14 Mart 1920 Pazar günü olarak yazılmıştır. Bu bilgide Çalyan Karebet'in anılarının tercümesinde veya matbaa hatası olduğunu göstermektedir.

4.2.4. ARAP ALI'NİN YAPTIĞI YANLIŞLIKLAR

Feke'yi ele geçirilmseinden sonra meydana bol bulan Arap Ali ve çetesi kendi başına hareket etmeye başladı. Ermenileri kendi usllerine göre cezalandırıyorlardı Arap Ali daha önce Ermenilerle takışmış Ermeniler tarafından öldürölmek istenmiş ancak Ermenilerin elinden kurtulmuştu. Hatta dayısı Ermeniler tarafından öldürölmüştü. İşte bundan dolayı Arap Ali, özellikle Yerebakan Ermenilerinin büyük kısmını öldürdü.¹⁰³ Feke'deki Ermenilerin bir kısmı da Saimbeyli'ye bir kısmı

⁹⁹ Türk İstiklal Harbi, IV , 186.

¹⁰⁰ Abdurrahman Örs, Anadolu'da Haçın-Çay Ermenileri Kökenleri, Faliyetleri Saimbeyli(Hacın9 Çevre Tarihine Giriş, Adana, 2006, 225 .

¹⁰¹ Çalyan Karebet, a.g.h. , 114.

¹⁰² Çalyan Karebet, a.g.h. , 114.

¹⁰³ Onar, Saimbeyli, 2 15.

Kozan'a kaçı¹⁰⁴ Feke, çetelerin elinde olması devlet idarecilerinin sözünü dinlememesi ve nahoş hareketlerinden dolayı kaymakam Şerafettin Bey durumu Mustafa Kemal'e bildirdi.

Bu konuda Mustafa Kemal, Feke Kaymakamına 21.04.336 tarihli bir telgraf göndererek bazı çetecilerin nahoş hareketlerinin engellenmesini istedi.¹⁰⁵ Hatta Feke kaymakamı Şerafettin Bey, otoriteyi Arap Ali çetesine kaptırınca Arap Ali'nin de olumsuz tutumlarından dolayı görevi bırakmak zorunda kaldı. Çünkü Arap Ali burada devlet gibi hareket etmekte kendince suçluları ve Ermenileri kendi usullerine göre cezalandırmakta idi. Bu arada Feke'deki para işlerini de kontrol etmeye başladı.¹⁰⁶

Feke kaymakamı Şerafettin Bey, Feke'de milli kuvvetlerin başarılarından dolayı bazı kanunsuz iş yapmaları ve kendilerini devlet görevlilerinin üstünde görerek kanunsuz iş yapmaları üzerine Mustafa Kemal, Feke kaymakamı'na mealen şu telgrafi çekti:¹⁰⁷

Feke kaymakamı Şerafettin Bey'e

Milli hareketleri fırsat bilerek çapulculuğa karışabilecek kötü niyetli kimselere karşı Kuvvayi Milliye komutanları Niğde'de 11. Tümen komutanı kaymakam Arif Bey'le ilişki kurularak en etkili önlemleri uygulayınız. Ele geçirilen yerde Hükümetin görevi düzen ve güvenliği korumaktır. O çevre halkının cephelerde yiğitçe vuruşmakta olduğunu bedeniyle vuruşmaya gücü olmayanların olağan üstü paralar yardım yaptığını söylüyorsunuz. Şu durumda milli kuvvetlerin yiyecekleri için yüce yardımlarınızdan yararlanabilir..... Ayrıntılar için Tufan Bey ve Niğde 11. Tümen komutanı Atıf Bey'le ilişkiler kurarak önlemler alınması rica olunur.21 Mart 1920. Temsilciler Kurulu adına Mustafa Kemal

Mustafa Kemal, bu sorunu halletmek için 11.Tümen komutanlığına da bir emir gönderdi. Mustafa Kemal'in Feke'deki gelişmeler için Niğde'de bulunan 11. Tümen komutanlığına gönderdiği emir yazısı şöyledir¹⁰⁸:

Niğde'de 11.Tümen Komutanlığı'na

Rum (Bakırdağ) Bucağı'nda Feke kaymakamı Şerafettin Bey, bir takım şerli ve bozguncuların çapulculuğa giriştiklerini, Tufan Bey'in buyruklarına aykırı olarak, Milli Müfreze komutanlarının Hükümet işlemlerine karıştığını, maliyeyi kontrol ettikleri biliniyor. Kuvva-i Milliye'nin hangi yolla besleneceğini, hükümetle

¹⁰⁴ Özdemir, a.g.e. , 76.

¹⁰⁵ H. T. V. D. , Eylül 1955 , Sayı, 13.

¹⁰⁶ Nitekim Kurtuluş Savaşı bitince Arap Ali devletçe tutuklanmış, Adana'da hapsanede yatarken Ahmet Cevdet Çamurdan'a haber göndermiş Ahmet Cevdet Çamurdan, Arap Ali'yi ziyaret etmiş. Arap Ali de ne suçla suçlandığını bilmiyorum demiş. Ahmet Cevdet Çamurdan'ın bazı üst düzey komutanlarla görüşmesinden sonra serbest bırakılarak köyüne dönmüş, orada mütevazı bir hayat yaşamıştır. Hatta bir süre Kurtoğlu Çiftliği'nde Mansurlulu Pehlivan Ali'nin ve Kurtoğlu Hulusi Bey'in çiftliğinde kalmıştır. Kaynak kişi Ahmet Cevdet Çamurdan. Hüseyin Atlı. 1946 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi.03.11.2010.

¹⁰⁷ H.T. V. D. Sayı 13, Belge no:355.

¹⁰⁸ Onar, Saimbeyli, 257.

ilişkilerinin ne olduğunu ve ilçenin bağlantı durumunun ne olacağını konusunda açıklık istiyor.

Kendisine bütün bu işler konusunda Tufan Bey’le ve sizinle görüşmesi ve ona göre önlem alınması cevap olarak yazıldı. 21 Mart 1920

Temsilciler Kurulu Adına Mustafa Kemal

Mustafa Kemal’in bu şekilde yazışmaları bile bu durumu halletmedi. Tufan Bey’in en güvendiği Kuvva-ı Milliye Andırın bölük kumandanlarından Musa Bey’in akrabası olması Tufan Bey’in bu konuyla ilgilenmesi Feke kaymakamı Şerafettin Bey’in görevde kalmasına yetmedi. Şerafettin Bey bu duruma daha fazla dayanamayarak Feke Kaymakamlığı görevinden ayrıldı. Kaymakam Şerafettin Bey’in yerine Kozanlı Saim Bey getirildi

Feke’ye Özdemiroğlu Yaşar Bey, Arap Ali kuvvetlerinden sonra Rumlu nahiyesini kontrol altına alıp sonra çetin kış şartlarında Develi- Feke geçişini sağlayan Keven Beli’ni aşarak Feke’ye gelerek otoriteyi ele geçirdi.¹⁰⁹

4.2.5. FEKE’NİN FRANSIZLAR TARAFINDAN BOMBALANMASI

10 Mart 1920 Feke’nin millî kuvvetlerce ele geçirilmesinin Fransız makamlarınca duyulması neticesinde tıpkı Kadirli’nin kurtuluşundan sonra meydana gelen bombalama olayı Feke’de de yaşandı. Fransız keşif uçağı Feke’nin durumunu görmek için hareket etti. Feke semalarında uçan Fransız uçağı Feke’nin milî kuvvetlerce ele geçirildiğini rapor etti. Dönerken de iki bomba bırakarak¹¹⁰ Feke’nin Kemalist güçlerin eline geçtiğini Adana’ya haber etmek için geri döndü.

4.2.6. SAİM BEY’İN FEKE KAYMAKAMLIĞI

Kozan’dan Fransızlar tarafından sürülen Saim Bey, İstanbul’daki Hukuk Fakültesindeki eğitimini bitirdikten sonra, millî mücadele saflarında çalışmak istiyordu. O sırada Saim Bey, Kozan’daki Çelik ailesinin kızı ile nişanlanmıştı. Vatan kurtulur kurtulmaz evlenmeyi düşünüyordu. Bacanağı olacak olan ve Kozan Belediye başkanı inen Fransızlar tarafından görevden alınan Ahmet Havi Bey, Kozan Milletvekili olarak T.B.M.M girmişti.

Feke kaymakamı iken Arap Ali ve adamlarının Feke’deki yaptıkları kanunsuzlara karşısında Feke Kaymakamı Şerafettin Beyazıt Bey istifa etmişti. Boşalan Feke kaymakamlığına Kozan Milletvekili Ahmet Havi bey’in önerisi ile T.B.M.M tarafından Saim Bey atandı. Saim Bey Feke kaymakamlık görevine başladığında Feke de Fransız hâkimiyeti sona ermişti. Saim Bey her ne kadar Feke kaymakamı olarak atansa da o daha çok vatanın kurtuluşu için cephede savaşmak istiyordu. O yüzden Saim Bey Feke kaymakamlığından çok Saimbeyli Cephe Kumandanı olarak çalıştı. Adını verdiği Saimbeyli kurtulunca da Feke kaymakamlığı

¹⁰⁹ Mehmet Özdemir, Milli Mücadele de Develi kitabında sanki Feke’yi Kanberli Osman Bey kurtarmış gibi bir tutum takınmaktadır. Kanberli Osman Bey’in önemli hizmetleri olmuştur ancak olaylar kendisinin aktardığı gibi değildir.

¹¹⁰ Özdemir, *a.g.e.* , 128.

yapmayarak Ceyhan Grup kumandanı olarak son görevi olan Mamure baskınında şehit oldu. Bundan dolayı Saim Bey'in Feke Kaymakamlığı pek bilinmez daha çok cephedeki çarpışmalarıyla anılır.

Mayıs ayında Feke Kaymakamlığı görevine başlayan Saim Bey, haziran ayında bu görevinden ayrılarak askerlik hizmetine döndü.¹¹¹ Saim Bey'den boşalan Feke Kaymakamlığı'na 1926 yılında Kozan kaymakamı olacak olan Feyyaz Bosut Bey getirildi.

4.2.7. FEKE'NİN ALINMASININ SONUÇLARI

Feke'nin millî kuvvetlerin eline geçmesi bu bölgenin kaderini değiştirdi. Feke gibi stratejik bir yerin millî kuvvetlerin eline geçmesi, Saimbeyli ile Kozan'ın bağlantısının kesilmesini sağladı. Saimbeyli Ermenilerini zor bir dönem bekliyordu. Çünkü artık Fransızlardan bir umut yoktu. Ayrıca bölgenin köylerinin ele geçirilmesi Ermenilerin Saimbeyli'ye sığınmalarını sağladı.

Feke'nin millî kuvvetlerin eline geçmesi silah sevkiyatını da kolaylaştırdı. Artık Develi ile işgal sahası rahatlıkla haberleşip silah sevkiyatı yapılabilecekti. Bu durum Saimbeyli Ermenilerin ve Kozan'daki Fransızların işini daha da güçleştirecekti. Çünkü artık Fransızlar sadece Kozan merkezini ve Saimbeyli ilçe merkezini kontrolleri altında tutabileceklerdi. Diğer yerler millî kuvvetlerin elinde geçmişti.

Feke'nin kurtulması şüphesi buranın kahraman halkının büyük bir başarısıdır. Çünkü Ortada henüz Milli bir ordu dahi kurulmamışken Feke'nin eli silah tutan Farsak Türklerinden olan yiğit halkı, Fransızların gücünden çekinmeyerek bu bölgede kendi imkânlarıyla Feke'ye Türk bayrağı çekmişlerdir. Kadırlı'nın 7 Mart tarihinde düşmanın burayı boşaltmasını saymazsak Adana Vilayetinde ve Kozan Sancağı'nda silahlı mücadele ile kurtulan ilk ilçe Feke'dir. Bir zamanlar Ermeni Kralları'nın yazlık sarayının bulunduğu Feke, buranın yiğit insanları tarafından işgalin birinci yılında kurtarılmıştır. Feke, ilk kurşunun atıldığı, aynı zamanda ilk düşman işgalinden kurtulduğu şehir olarak haklı bir gurura ve şerefe layıktır.

4.2.8. FEKE NE ZAMAN KURTULDU

Feke'nin kurtuluş tarihi hakkında elimizde birkaç farklı bilgi vardır. Bunlardan birincisi 3 Mart 1920 tarihli Mustafa Kemal Paşa'nın 20. Kolordu komutanlığı 11 Tümen ve Çukurova millî kuvvetler komutanı Kozanoğlu Doğan Bey (Binbaşı Kemal Doğan) gönderdiği 2 Mart 1920 tarihli emridir. Bu emrin maddelerinden biri Feke, Kuva-yı Milliye'nin fedakârlığı üzerine kurtarılmıştır. ifadesidir.¹¹² Bu bilgiye göre Feke 2 Mart tarihinden önce kurtarılmıştır.

İkinci olarak Feke'nin kurtuluşunun 10 Mart tarihi olduğudur. Bu tarihi sunan Develi Belediye Başkanı güney öncü kuvvetleri komutanı Kanberli Osman (Özdemiroğlu Yaşar) Efendi'dir.¹¹³ Dönemin olaylarının anlatıldığı kitapta

¹¹¹ Onar, *Saimbeyli*, 371.

¹¹² Türk İstiklal Harbi , IV, 187.

¹¹³ Özdemir, *a.g.e.* , 126.

Özdemiroğlu Yaşar Bey'in Feke'nin 10 Mart 1920 tarihinde kurtarıldığını ve Türk bayrağının çekildiğini yazmaktadır.¹¹⁴

Feke'nin kurtuluşunun 14 Mart tarihi olduğunu iddiasıdır ki iddia sahibi dönemin Feke belediye başkanı Cezmi Bey'in oğlu Oğuz Solmaz Çetinel'dir. Oğuz Bey bu görüşünü dönemin Saimbeyli Kaymakamı Çalyan Karabet'in günlüğüne dayandırmaktadır. Gerçekten de Çalyan Karabet, Cezmi Bey'in "Turgut" kod adıyla yazdığı bir mektubu esas alarak şu bilgileri veriyor.¹¹⁵

"Aslı bende saklı,Turgut imzası ile onaylı ve aşağıdaki tarihsiz mektupta....işgalin oluşunu anlatmak isterim....Feke'nin Kuvvayı Milliyece işgali 14 Mart 1920 günü öyleye yakın yani saat 10.30 da yağmurlu bir havada Arap Ali çetelerince işgal edilip kasabanın ermeni çanı çıkartılmış, Osmanlı bayrağı çekilmiş ve her yanında Osmanlı bayrağı dalgalanmaya başlamıştır.

Bu mektubu Cezmi Bey'in Mösyö Tayyarda'ya gönderdikten sonra Çalyan Karabet'e de yazmasındaki amaçlardan birisi de Saimbeyli Ermenilerine Türklerle ilgili abartılı haber vererek Hacı Ermenilerinin direniş gücünü kırmak, morallerini bozmaktır. Bu taktikleri Tufan Bey Kadirli'nin kurtulması sırasında başarıyla yapmıştı. Cezmi Bey de bu konuda başarılı olmuştur.

Bu bilgilere dayanarak Oğuz Çetinel, Feke'nin kurtuluş tarihini 14 Mart tarihi olduğunu söylemektedir.¹¹⁶

Yukarıda bahsettiği üzere Çalyan Karabet'in anılarının tercümelerinde farklılık göstermektedir. Mustafa Onar'ın elindeki Çalyan Karabet'in anılarıyla Abdurrahman Örs'ün elindeki anılar arasında Feke'nin kurtuluşu hakkında farklı tarihler mevcuttur. Feke'nin işgal tarihini bazı kaynaklarda da 12 Mart günü olarak göstermektedir.

Bugün resmi olarak Feke İlçesi'nin kurtuluş tarihi 22 Mart 1920 olarak kabul edilip 22 Mart tarihinde kurtuluş günü programı yapılmaktadır.

Aslında Feke'nin kurtuluş tarihi hakkında bu kadar değişik görüşler ortaya çıkması tabiidir. Çünkü Feke'de tam olarak Ermeni ve Fransız askeri bulunmamaktaydı. Sadece bazı karakollarda Ermeni jandarması bulunmaktaydı. Geri kalan her yerde Türkler vardı. Feke'nin idarecileri de Türk'tü. Bundan dolayı herhangi bir karşı koyma olmadan mukavemetsiz olarak alındığı için tarihler birbirini tutmamaktadır Develi'den gelen Kanberli Osman Efendi Feke'ye kendisinin geldiği günü (10 Mart 1920) Feke'nin kurtuluş günü yazarak kendisinin Feke'yi kurtardığını ima etmiştir.

Saimbeyli Kaymakamı'nın verdiği 14 Mart 1920 tarihi de Feke'den kaçan bir Ermeni çocuğunun Feke hakkında ve Arap Ali hakkında verdiği bilgilere dayanarak bu tarihi Feke'nin Kemalistlere geçtiğini anılarında yazmaktadır. Geçekten de Arap

¹¹⁴ Özdemir, a.g.e. , 126.

¹¹⁵ Çalyan Karabet, a.g.h. , 117-120.

¹¹⁶ Kaynak kişi: Oğuz Çetinel 1926 kozan doğumlu. görüşme tarihi Mayıs 2006. Otağ T.V. "Tarihin İçinden" programı

Ali Feke’de özellikle Yerebakan Köylüleri olan Ermenileri öldürmüş sadece bir kişi bu ölümden kurtularak olayı Saimbeyli’ye haber vermiştir.¹¹⁷ Çalyan Karebet’çe bu bilgiye dayanarak 14 Mart tarihini belirtmiştir.

Bugünkü 22 Mart tarihi de muhtemelen Feke’nin devletin resmi kuvvetlerinin eline geçmesi her tarafa hâkim olması tarihini olarak değerlendirilmektedir.

Gerek Kadirli’nin kurtulması gerekse Feke’nin Kuvva-ı Milliyece ele geçirilmesi, Mustafa Kemal’i fazlasıyla sevindirmiş, Fransızları artık Adana’dan tahliye etmenin mümkün olacağını görerek XIII., III., XX. nci Kolordu Komutanlıkları’na 11.02.1920 tarihli telgrafla bildirmiştir.¹¹⁸

4.3. KOZAN (SİS) CEPHESİ

4.3.1. KOZANLI KAÇKINLARIN KOZAN’A GELMELERİ VE KOZAN’DA İLK TEŞKİLATLANMA

Kozan’da Kuva-yı Milliye’nin ilk defa duyulması “Kozanlı Kaçkın” dediğimiz Yaver’in katileri olarak aranan ve Sivas’a giden Kuva-yı Milliye’nin bu bölgeye gelmesini sağlayan Kozanlıların Hamam Köyü’ne gelmesiyle olmuştur.¹¹⁹

Bu kahramanlar, Sivas’tan getirdikleri Misak-ı Milli Beyannameleri ve broşürleri Kozanlılara dağıttılar. Bu broşürler, bölge halkının Mustafa Kemal ve Milli Mücadele hakkında duydukları ilk resmi haberleridir.

1919 yılının Kasım ayı ortalarında Sivas’a giden Kurtoğlu Hulusi Bey, Tolapzade Halil Efendi, Kozan’dan kaçan diğer Kozanlı Arızkade Ali Efendi ve Sehlikzade Hasan Efendi gizlice Mansurlu yolunu takip edip Kozan’ın Aslanlı Köyü’ne geldiler. Yanlarında Arap Ali de vardı. Topallar ailesinden Murtaza Efendi’yi Kozan’a Çamurdanzade Ahmet Cevdet Bey’e bir mektupla gönderdiler.¹²⁰ Mektubu alan Ahmet Cevdet Efendi, kimseye demeden Aslanlı’nın Topallar Mahallesine vardı. Karacaağacının yanında “hu” tabir edilen evde buluştular.

Bu buluşmada Ahmet Cevdet Efendi, bu kişilere Kozan’daki Ermeni ve Fransız zulmünü anlattı. Bu milli mücahitler de Mustafa Kemal’le görüştiklerini, Mustafa Kemal’in Develi’ye kumandanlar gönderdiğini, Adana ve Kozan havalisinin düşmandan kurtarmak üzere harekete geçileceğini anlattı. Buraya da bu amaçla geldiklerini ancak durumun buna müsait olmadığını, eğer durumun fark edilirse daha da vahimleşeceğini belirterek geri Develi’ye dönmek istediklerini anlattılar. Köylülerden yalnızca Halil Efendi’nin kayınbiraderi ve eniştesi Üçtutlu Şükrü Efendi’yle görüşerek Milli Mücadeleyi anlattılar.

¹¹⁷ Kaynak Kişi Hasan Akıcı; 1908 doğumlu.Kozan’ın Çulluuşağı Köyü’nden. Görüşme tarihi: 22 Mart 2005.

¹¹⁸ Adana Havalisinden alınan malumatta vilayat dahilinde her taraftan başlamış olan Harekatı Milliye’nin Fransız Memurin-i işgalîyesine tamamiyle itidallerini kaybettiği ve harekâ daha ziyade tesri edildiği takdirde Adana Ahali-i İslamiyesinin ahvali kesbisalah edeceği ve Fransızlara Adayı tahliye ettirmek de mümkün olabileceği bildirilmektedir... Hayet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal H.T.V.D. Eylül 1955, sayı 13, 341 nolu vesika.

¹¹⁹ Çamurdan, *Kilikya Olayları*, 201-202 , Halil Topaloğlu, a.g.h. , 53-54.

¹²⁰ Çamurdan, *Kilikya Olayları*, 201.

Ahmet Cevdet Efendi'ye İdem Köyü'nün aşarını alması dolayısıyla, toplanan buğdayın millî mücadele için saklanması, söylediler. Sivas Heyet-i Temsiliye'nin hazırladığı ve bastırıldığı Misak-ı Milli Beyannamesi'yle ve Sivas'ta basılan "İrade-i Milliye" adlı gazetesini ve Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin nasıl kurulacağı hakkındaki talimatnameyi Adana ve Kozan'a dağıtmaları için verildi.¹²¹

Halk arasında Ajans denen Sivas'ta basılan Halkı Kuvva-yı Milliye'ye çağırma amaçlayan gazete ve broşürleri Topalzade Halil Efendi'nin kardeşleri İshak ve Halil İbrahim bir gece Adana'ya varıp gizli bir şekilde Adana sokaklarına attılar.¹²²

Bir kısmını da Üçdutlu Şükrü Efendi Kozan'a getirdi. Gelirken bazı köylere de bu evrakları dağıttı. Dört adet Müdafai Hukuk Cemiyeti Nizamnamesini Kozan Türk Gençlik Derneği'nde getirdi. Dernek üyeleri heyecanla bu nizamnameyi okudu. Hepsinin gözü parladı. Kurtuluş ümidi, heyecanı doğdu¹²³

Fransızlar, durumu ajanları vasıtasıyla öğrendiler. Bu olayda ilgisi bulunan Üçdutlu Şükrü Efendi'yi, Topalzade Halil Efendi'nin kardeşi Hacı'yı jandarmalar köylerinde tutuklayarak hapse attılar. Ahmet Cevdet Efendi'yi de iki polis Kozan'da yakalayarak hapse attılar. Mösyö Tayyada ne şekilde öğrenmişse "Siz Kemalistsiniz" diyerek yakalananları ölümle tehdit etti. Bu olay sonunda halkta en küçük kuşku duyulanları, en ufak kusuru bulunanları "Kemalist" adı altında hapse attılar.

4.3.1.1. Kozan Anadolu Ve Rumeli Müdafai Hukuk Heyeti'nin Kurulması

Tufan Bey'in başarılı çalışmaları devam ederken Kozanlılar da akın akın Kuvva-i Milliye'ye katılıyorlardı. Kozan'da kalan halk bir fırsatını bulup en yakın güvenli yere gitmeye çalışıyorlardı. Kadirli'nin işgalden kurtulması sonucu Kozan'dan yoğun şekilde Kadirli'ye göçler başlamıştı.

Bu durum Kozan'daki Fransız ve Ermenileri daha da sert hareket etmeye sevk ediyorlardı. Bu arada Kozan'da seri cinayetler işleniyordu. İzinsiz ev baskınları yapılarak Türk halka zulüm yapıyordu. Eşraftan ileri gelenler zindana atılıyordu. Halkın Kozan'ı boşaltmasına izin verilmiyordu Çünkü sadece Fransızlar ve Ermeniler kalınca savunma güçleşecekti. Türklerin Kozan 'da olması millî kuvvetlerin buraya saldırmasını engelleyecekti. Eğer şehirde yalnız Ermeni ve Fransız kalsa, millî kuvvetler buraya rahat bir şekilde saldırabilirdi. Oysa burada Türk ahalisinin olması, saldırı sırasında Türklerin de zarar görmesi ihtimali, millî kuvvetlerin buraya saldırmasını engellemekteydi.

Tufan Bey, Kadirli'yi düşman işgalinden kurtarınca bütün dikkatlerini Kozan'a çevirdi. Bu sırada sancak merkezi Kozan'da Türkler zor durumda idiler. Ermeni ve Fransız zulmünden bıkan Kozanlıların bir kısmı 1920 yılının Mart ayında kabileler halinde Kadirli'ye ve çevre köylere sığınmışlardı. Kozan'ın ova köyleri de

¹²¹ Çamurdan, *Kilikya Olayları*, 202.

¹²² Kaynak Kişi: Metin Topaloğlu . 1931 doğumlu. Kozan'ın Aslanlı Köyü'nden. Görüşme tarihi;12.03.2001.

¹²³ Dalkır, *a.g.e.* , 42.

yaşayan köylüler de Çandık, Cedit (Yeni köy), Post Kabasakal ve Bağtepe köylerine sığınmışlardı. Kozan'ın bazı yerli aileleri de Mahyalar Köyü'ne sığınmışlardı.¹²⁴ Buna halk arasında Kaç-Kaç denmekteydi

Tufan Paşa, Kozan'da Kuvva-i Milliye Cephe teşkilatının kurulmasını istedi. 29 Mart 1920 tarihli 1 ve 2 notu kararlar ile 9 Nisan 1920 tarihli 3 notu kararı Tufan Bey'in emriyle Kozan ve havalisinde Milli Teşkilat kuruldu.¹²⁵

O zamanlarda Kozan'dan Kadirliye sığınan bazı Kozanlıların isimleri şunlardı:¹²⁶ Helvacızade Ali Şadi Çelik ve kardeşi Ahmet Naci Çelik, Çamurdanzadelerden İsmail Hakkı, Mehmet Zahit, Ahmet Cevdet, Mehmet Nuri, Kardeşi Hilmi, oğlu Şube Reisi Binbaşı Haşim, Komiser Hamdi, Baytar Muzaffer Berkman¹²⁷ Doktor Ali Nazif Görgün, Komiser muavini Fevzi, Emekli Yüzbaşı Ömer Lütfi Bey, oğulları Muzaffer ve Saik, Hacı, Ali Kahyazade Ökkeş Dağlı. Bunların yanında isimleri tespit edilemeyen birçok Kozanlı Kadirli'ye sığınmışlardı.

Kadirli'ye sığınan Kozanlılar, Burada Tufan Paşa'nın teşvik ve emriyle Kozan Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ni 29 Mart 1920 tarihinde kurdular.¹²⁸ Alınan bu karar şu şekildedir:

Kars (Kadirli)'da Kozan Mudafa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziye Reisi

*İlbeyi*¹²⁹

Kars'ta müteşekkil Kozan heyeti merkeziyesinin itimadına şayan görüldüğünüzden uhdenize tevdi edilen vazifeyi milliyenin ifası mahiyetinizden müsterhamdır.

Kilikya Şark Mıntıkası Kuvayı Milliye Kumandanı Aydınoğlu Tufan

Önemli bir işte bu cemiyetin başkanlığına kimin seçileceği idi. Kozan Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti başkanlığına hâkim olması ve Kozan'ın Çelikler aşiretinden olması sebebiyle Ali Şadi (Çelik)Bey getirilmek istendi. Ancak Ali Şadi Bey, çiftlik ve mallarının, babasının ve kardeşinin Kozan'da kaldığını, eğer Müdafai Hukuk Cemiyeti başkanlığına getirildiğinde Fransızların ailesine ve mallarına zarar vereceği gerekçesiyle bu başkanlığı reddetti.¹³⁰

Bunun üzerine Cemiyet başkanlığına Karabucaklı Dağlızade Ökkeş Efendi seçildi. Ökkeş Dağlı, Kadirli'de yaşayan Karabucak Tatarlarıyla kök akrabalığı da vardı. Kozan'ın Kuzeyinde sözü geçen bir aileden gelmekteydi. Ayrıca Kardeşi Deli Hacı Ağa'nın Kargapazarı'nda büyük bir Fransız konvoyunu basması, Dağlı ailesinin şöhretini arttırmıştı. Ökkeş Dağlı, zindana atılmış ve Fransız zulmünü yaşamış cesur ve vatanperver biriydi. Faydalı Köyünde çiftliği olmasına rağmen bu görevi kabul

¹²⁴ Kaynak kişi Hasan Yazıcı, 1906 Kozan Doğumlu.Görüşme tarihi: Nisan 2005.

¹²⁵ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 313.

¹²⁶ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları* , 311-312.

¹²⁷ Tayyarda'nın tercümanı

¹²⁸ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları* , 312.

¹²⁹ Ökkeş Dağlı'nın müstear (takma) ismi.

¹³⁰ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 312.

ederek hakkıyla vazifesini yerine getirmiş bir Kuvva-i Milliye kahramanıydı. Korkusuz ve vatansever biriydi. Bu vasıflar Ökkeş Dağlı'nın reis seçilmesinde önemli rol oynamıştır. Yardımcılığına Çamurdanzade Mehmet Zahit Efendi getirildi. Ökkeş Bey'in takma adı “İl-beyi”¹³¹, Çamurdanzade Mehmet Zahit Efendi'ye de “Alparslan” takma adı verildi. Her ikisi de Manastır zindanına atılan Fransız zulmüne uğrayan Kozanlılardan idi. Daha sonra Cemiyet başkanı Ökkeş Dağlı, Saimbeyli savaşlarında şehit edildiği için bu cemiyetin başkanlığına Çamurdanzade Mehmet Efendi seçildi.

4.3.1.2. Kozan İaşe Heyeti'nin Kurulması

Kuva-i milliye Cemiyeti'nin en önemli görevlerinden biri de millî kuvvetlerin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu amaçla iaşe teşkilatının kurulması gerekiyordu. Çünkü milli kuvvetler teşekkül edince bunların yiyecek ihtiyacını karşılamak gerekiyordu. Bunun için halktan hububat, yağ, hayvan ve para toplanacaktı. Bu toplama işinin düzgün ve organizeli yapılması gerekiyordu. Bundan dolayı Kozan iaşe heyeti teşekkül edildi. Kozan'ı kuşatan çetelerin yiyecek ihtiyacı o zamanki şartlarda Kadirli'den sağlanacaktı.

Bunun için Tufan Paşa emriyle, Kozan iaşe heyeti seçildi. Başkanlığına Çamurdanzade Mehmet Nuri Efendi “*Molla Fenari*” takma adıyla seçildi.

Kozan'dan Kadirli'ye sığınan Kozanlıların ileri gelenleri bazıları Kozan Müdafa-i Hukuk Cemiyetine bazıları Kozan iaşe heyetine seçildiler. İaşe heyetinde kimi ambar memuru, kimi, muhasebeci, kimisi kâtip görevlerinde buldular.

4.3.1.3. Kozan Anadolu Ve Rumeli Mudafa-İ Hukuk Cemiyeti'nin İlk Kararları

29 Mart 1920 yılında kurulan Kozan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk kararları genelde görev alanlarını bildiren kararlardır. Bu konuda elimizde üç karar vardır. Bu kararlardan;

Karar Numara-I.

Koyunevi Mıntika Kuvayı Milliyesine,

Teşekkül eden Kozan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Merkeziyesince mıntikanız dahilinde iaşe ve Milli teşkilat yapmak üzere mıntikanıza memuran Çamurdanzade Ahmet Cevdet Efendi, namı diğer Kayhan Bey'i izam kılınmıştır. Bundan dolayı bu hususta ne gibi ihtiyaçlar karşısında kalırsa selameti millet namına itaate sureti katiyyede mecbur bulunduğunuz beyan olunur. 29 Mart 1920

*Kars (Kadirli)'da Kozan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziye Reisi İlbeyi*¹³²

¹³¹ Ökkeş Dağlı Saimbeyli'de şehit olunca ilbeyi ismi oğlu Nadir Dağlı'ya verildi. Nadir Dağlı o zamanda iki üç yaşında bir çocuktü.

Kars'ta müteşekkil Kozan heyeti merkeziyesinin itimadına şayan görüldüğünüzden uhdenize tevdi edilen vazifeyi milliyenin ifası mahiyetinizden müsterhamdır.

Kilikya Şark Mıntıkası Kuvayı Milliye Kumandanı Aydınoglu Tufan

Karar Numara -2

Kayhan Bey¹³³, e

Dağ ve Çukurova iâşe ve milli teşkilat vazifesini kemali germi (olgunluk ve ateşlilik çabukluk) ve ehemmiyet (önem) vermeniz millet namına rica olunur.

29 Mart 1920 Kars'ta Kozan Müdafâ-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi Reisi İlbeyi

Kars'ta teşekkül eden Kozan Heyeti Merkeziye'nin itimadına şayan görüldüğünüzden uhdenize tevdi (şahsınıza görevlendirilen) edilen milli vazifenin ifası hamiyetinizden müsterhamdır. 29 Mart 1920. Kilikya Şark Mıntıkası Kuvayı Milliye Kumandanı Aydınoglu Tufan

Karar Numara-3

Kozan mıntika- umumiye teşkilatına memur Müftüzade Ahmet Cevdet Efendi'nin mütehar (takma adı) Kayhan olduğuna natık vesikadır. 9 Nisan 1920

Kilikya Şark Mıntıkası Kuvayı Milliye Kumandanı

Aydınoglu Tufan

4.3.2. KOZAN CEPHESİ'NİN KURULMASI

4.3.2.1. Kozan Kuzey Cephesi'nin Kurulması

Kozan'da Kuvva-i Milliye Cephesi Kargapazarı Savaşı'ndan hemen sonra kurulmuştur. Fransız ve Ermenilere böylesine büyük bir darbenin yapılması bölgeyi bir anda tehlikeli bir noktaya getirmişti. Ermeni ve Fransızlar, bu yenilginin öcünü almak isteyecekleri kesindi. Bu bölge hem kuzeyden Saimbeyli Ermenileri tarafından hem de güneyden Fransız ve Ermeni kuvvetleri tarafından tehdit altında idi. Dolayısıyla bu bölgede bir cephenin kurulması gerekiyordu. Kargapazarı Savaşı sonucu elde edilen silahlar bölge halkına dağıtıldı. Karabucaklı Deli Hacı Ağa başkanlığında Kozan'ın kuzeyindeki Karabucak, Çulluşağı, Çamdere, Orçan, Gedikli, Çürüklü, Minnetli, Şerifli, Boztahta, Mahyalar, Akçalıuşağı ve Tapan Yöresi Farsak köyleri Sirelif ve Ağlıboğaz dağlarında ilk Kuva-yı Milliye cephesini oluşturdular.

¹³³ Ahmet Cevdet Çamurdan'ın takma ismi.

Bu cepheyle Kozan'ın kuzey bağlantısı tamamen kesildi ve Saimbeyli Ermenilerinin Fransızlardan yardım alma imkânı kalmadı Bu durum, Fransızların, Toros dağlarında tutunamayacağını da açık göstergesiydi. Böylelikle Fransızların Kozan Sancağında hâkim olduğu tek bölge, sancak merkezi olan Sis¹³⁴ (Kozan) kaldı.

Sırelif Cephesinin kurulması, Tufan Paşa'nın Kozanda Kuvva-i Milliye Teşkilatını kurmaya başlamasından çok önce olması önemli bir olaydır. Çünkü halkın kendini savunmak için silahlı ve düzenli ilk çete kuvvetlerini oluşturması bölge insanının vatan ve millet sevgisini göstermesi açısından ayrıca önem arz etmektedir.

4.3.2.2. Batı Cephesinin Kurulması

1920 Nisan ayı başlarında Kozan'ın batı bölümünde henüz esaslı bir Kuva-yı Milliye Teşkilat bulunmamakla birlikte, ilk teşkilat Hakverdizade Hakkı Efendi¹³⁵ başkanlığında kuruldu. Tahsildar Hakverdizade Hakkı Efendi, Andıl, Örendere, Köseli Oruçlu, Ebulhudalı, Cerit ve çevre köylerinden oluşturduğu 120 kişilik çeteye bir müfreze kurmuş, Çanaklı Mevkiine mevzilenmişti. Burası Kozan'a yaklaşık beş-altı kilometre mesafede, Fransızların kaleye yerleştirdiği toprakların menzilineydi. Hulusi Bey'in Bölgeye atanmasına kadar da fedakârlıkla çalışıldı. Hulusi Bey'in ilk düzenli kuvvetleri oldu.

Kozan Grup Komutanı Kurtoğlu Hulusi Bey, Kozanoğlu Doğan Bey'in yanında, Saimbeyli'de görev yapıyordu. Hulusi Bey, Doğan Bey'in izniyle Kozan'a gelerek burada teşkilatlanmaya başladı. Kozan ve köylerinden kaçan bir kısım Müslüman Türk, Kozan'ın Cerit¹³⁶ (bugünkü Yeni Köy) Köyü'ne sığınmışlardı. Burada Kozan'ın dağ köylerinden gelen gönüllülerle, Mansurlu bölüğü kuvvetlerinin (sayıları yüze yakın), Karacalar Bölüğü kuvvetlerinin (sayıları 100/150), ve Andıl Ve Havalisi'nden Tahsildar Hakverdi Hakkı Efendi'nin kuvvetleri (sayıları 120 civarında), Yukarı Sırkıntı Köylerinden gelen gönüllülerin de katılımı ile birleşmesiyle beş yüze yakın Kuvva-i Milliyeci Hulusi Bey'in emrine girerek Kozan'ın kuzey batı tarafını muhasara altına aldılar. Bölük Komutanlığına Kurtoğlu Hulusi Bey'in atandığı bu bölgedeki Kuva-yı Milliyecilerin iase heyetine de Sehlikzade Hoca Mustafa Efendi atandı.

Özellikle Köprü Başı'ndan Ermeni ve Fransızları şehir dışına çıkarmamaya çalıştılar. Fransız topçuları da Çanaklı mevkiine yerleşmiş olan Kuva-yı Milliye

¹³⁴ Kozan'ın merkez ismi 1923 yılına kadar Sis olarak kalmıştır. 1923 yılında Mutasarrıflıkların kaldırılması ve il olmasını düzenleyen kanunun çıkmasıyla Kozan il olmuştur. 30.05.1926 tarih ve 877 sayılı Teşkilat-ı mülkiye kanunu ile 10 il beraber Kozan'da ilçeye dönüştürülmüştür. Kozan ismi ilçe olan Kozan şehrine verilmiştir. Bknz. A. Galip Baltaoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri*, Ocak Yayınları, Ankara, 1998, 33.

¹³⁵ Tahsildar Hakverdizade Hakkı Efendi Kozan'ın tanınmış ailelerinden Hakverdizadelere Hacı Çavuş'un oğludur. Cesur ve gözü pek biriydi. Turgut takma ad kullanarak Andıl ve havalisinde faydalı hizmetlerde bulunmuş bir milli mücahittir. İstiklal madalyasına laik görülmüştür. Cumhuriyetten sonra Toros Arabı Köyü'ne Hakverdi Hakkı Efendi'nin takma adı olan Turgutlu ismi verildi. Bu ailenin şimdiki soy ismi Tanrıverdi'dir.

¹³⁶ Cerit ismi bir Türkmen aşireti olan Cerit isminden gelmektedir.

kuvvetlerine karşı sürekli Kozan Kalesi'nden atıkları toplanarak taciz etmek suretiyle şehre girmesini engellemeye¹³⁷ çalışıyordu.

Kozan'ın güney batı köylerinde yaşayan köylüler kendi aralarında bir bölük oluşturmuş, milli mücadeleye hazırlanmışlardı. Aslanlı ve İdem Köylüleri de kendi aralarında birleşerek Aslanlılar Bölüğü adı altında ortak bir bölük kurdular. Aslanlı ve İdem Köylüleri dışında bu bölüğe Camuzağalı, Ayvalı, Üçdutlu, Sokutaşlı ve civar köylüleri de katıldı. Bölük Kumandanı olarak Sivas'a kadar giden Mustafa Kemal'le görüşüp Çukurova'da Kuva-yı Milliye'nin kurulmasını sağlayan üç Kozanlıdan biri olan Topalzade Halil Efendi bulunuyordu.

Halil Efendi, İdemli Dede ağa, kardeşi Mustafa Efendi ve Tayyarda tarafından hapse atılan Üçdutlu Köyü'nden Şükrü Efendi bu bölüğün kurulması çalışmalarını yürüttüler. Meydana gelen bölüğün askeri müşavirliği görevini Kozan Ziraat Dairesinde memurken millî mücadeleye katılan Öğretmen Recep (Dardır) Bey üstlenmişti. Bu bölüğün takım Kumandanlığına da İdemli Dede Ağa'nın oğlu Mustafa Efendi tayin edildi. Bölük emini görevine Göbelek Hacızade Mustafa, bölük muavinliğine de Ayvalı Köyü'nden Molla Hacı getirildi.¹³⁸

Bu bölüğün görev sahası Kozan'ın batı cephesinde ve kısmen güney cephesinde Böğrüdelik Köyü'ne kadar olan sahayı kontrol etmek, Adana'dan gelecek yardımlara mani olmak, düşmanın Adana'ya gitmesine engel olmaktır.

1920 yılı Nisan ayının ortalarında kurulan bu bölük önemli görevlerde bulunmuş Kozan'ın düşman işgalinden kurtarılmasında önemli katkıları olmuştur. Kozan'ın kurtulmasından sonra da Tufan Bey'in karargâhı olan Isırganlı'da Tufan Bey'in emrinde faaliyetlerini sürdürmüştür.

4.3.2.3. Sırkıntılar Kuvva-i Milliye Teşkilatının Kurulması

Sırkıntı¹³⁹ Aşiretinin Kozan'ın batısı ve güneybatısını oluşturan köylerde yaşamalarından dolayı bu bölgeye Sırkıntı Bölgesi denilmektedir. Bölge Yukarı Sırkıntı (merkezi Camili Köyü) ve Aşağı Sırkıntı (merkezi Saygeçit Köyü) olmak üzere iki nahiyeye ayrılmıştır. Bu düzenleme 1865 yılında yapılan Fırka-i İslâhiye reformları neticesinde oluşturulmuştur.¹⁴⁰

Bugünkü İmamoğlu ilçesinin köyleriyle, Kozan'ın batı bölgelerinde bir Kuvva-i Milliye teşkilatının kurulmasının lüzumu üzerine Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulma görevi Kozan'dan Kadirli'ye göç eden Kozan Müftüsü

¹³⁷ Halil Toplaoglu, a.g.h. , 90.

¹³⁸ Halil Topaloğlu, a.g.h. , 90.

¹³⁹ Sırkıntı bu bölgenin Türkmen aşiretindendir. Bu bölgelerde kışın otururlar, yazın İnderesi denilen yaylaya çıkarlardı. Bu aşiretlerin yerleşik hayata başlamaları 1865 reformu zamanındadır. Mahalli rivayetlere göre Sırkıntı, sıykırtmaktan gelmektedir. Sıykırtmak bir şeyin sonunu getirmek demektir. Sırkıntı, bir beyin son çocuğundan meydana gelen aşiret ismi olarak anlatılmaktadır. Kaynak kişi. Sırkıntı aşiretinden, Kozan'ın 1876 yılı ilk milletvekilinin torunu Nazım Özırkıntı 1914 Doğumlu. Adana'nın İmamoğlu ilçesi'nden. Görüşme Tarihi:5 Mart 2006 .

¹⁴⁰ Kütük, *Kozanoğulları Tarihi*, 48.

Çamurdanzade Hafız Osman Efendi'nin küçük oğlu Çamurdanzade Ahmet Cevdet Bey'e verildi. Ahmet Cevdet, henüz yirmi yaşında idi.¹⁴¹

Ahmet Cevdet (Çamurdan) Bey'e, Tufan Paşa tarafından bu görevin verilme sebebi; Kozan Müftüsü Hafız Osman Efendi'nin oğlu ve Ahmet Cevdet (Çamurdan) Bey'in annesinin Sırkıntılı ailesinden olmasından kaynaklanıyordu. Böylece hem müftünün konumundan yararlanılacak hem de Sırkıntılı ailesine akrabalığından dolayı bu havalide teşkilatlanmak daha kolay olacaktı.

Ahmet Cevdet Efendi, eniştesi Kozan Grup Kumandanı Kurtoğlu Hulusi Bey ve Aslanlı Grup Kumandanı Topalzade Halil Efendi'yle görüşmeler yaptıktan sonra İmamoglu'nun Koyunevi köyüne geçti.¹⁴² Nahiye müdürü, Ahmet Cevdet (Çamurdan) Efendinin dayısının oğlu Mithat Bey ve babası Mahmut Efendilerde burada hazır bulundular.¹⁴³ Ahmet Cevdet (Çamurdan), burada halka Kuvva-i Milliye Nizamnamesini ve talimatını okudu. Kadirli'de bulunan Kozan heyeti merkezine bağlı olmak üzere, bir idare heyetinin kurulmasını rica etti. Bölge halkının bu çağrıya destek vermesi ile de “*Sırkıntılar Anadolu ve Rumeli Hukuk Cemiyeti İidere Heyeti*” oluşturuldu. İdare heyetine şu kişiler oy birliği ile seçildi: Ebulhudali İbrahim Hoca başkan olmak üzere, Deli hasan Köyü'nden Ebül Hüdali İbrahim Efendi, aynı köyden Molla Musa Efendi, Koyunevi Köyü'nden Abdizade Mustafa Efendi, Taze Ali Ağa, Kozan'ın Bağtepe Köyü'nden Kurtluuşaklı Hacı Abdurrahman (Kütük) Efendi, Sırkıntızade Mahmut Efendi ve Saygeçit'ten Sırkıntızade Mehmet Bey.

Burada Kozan heyetine bağlı olmak üzere bir idarenin kurulması ve Milli kuvvetlerin iâşesinin temini için bir iâşe heyetinin de hemen seçilmesi gerekiyordu. Çete üyelerinin yiyeceklerinin muntazam hazırlanması gerektiğinden aynı gün burada bulunanlarca iâşe heyeti oluşturuldu. İâşe heyeti azalıklarına Aşağı Sırkıntı ve Yukarı Sırkıntı Nahiyyelerinden ikişer kişilik bir iâşe heyeti seçildi.

İâşe heyetine Öğretmen Maşuk Partal,¹⁴⁴ Aşağı Sırkıntı'nın Kırmıt Köyü'nden Eyüp Ağa, Danacılı Köyü'nden Mutsan Kâhya, Yukarı Sırkıntı Nahiyesi Camili Köyü'nden Kara Koca, Koyunevi Köyü'nden ismi tespit edilemeyen bir zat iâşe heyetine seçildi.¹⁴⁵ Hemen Koyunevi Köyü'ne ve Camili köyü'ne ambar

¹⁴¹ Ahmet Cevdet Çamurdan 1335 (1899) yılı doğumludur. Ahmet Cevdet Çamurdan, *İbret Levhası*, Fersa matbaası, Ankara, 1978, 68.

¹⁴² Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 318.

¹⁴³ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 321, Mahmut Bey'in oğlu Nazım Özırkıntı. 1914 doğumlu. Görüşme tarihi: Ekim 2005. Mahmut Bey'in oğlu Nazım Özırkıntı, Ahmet Cevdet Çamurdanla hala dayı çocukları olduğunu ve babasının Kuvva-i Milliye'ye canı malıyla ve aşiretiyle destek verdiğini İsmi'nin de Adana Valisi Nazım Paşa'dan geldiğini Babasının Adana Valisi Nazım Paşa ile yakın dost olduğunu anlatmaktadır.

¹⁴⁴ Adana'nın Yüreğir İlçesi'nin Çukurkarnış Köyü'ndendir. Dayısı Mutsan Kâhya'nın Gümürdülü Köyü'nden olduğu için buraya yerleşmişti. Çok temiz dürüst, güzel konuşur insanı kâmil biriydi. Tufan Paşa karargâhını Isırganlı Köyü'ne taşıdığında buradaki kuvvetlerin de iâşe reisliğini yapmıştır. Milli mücadeleden sonra öğretmen olarak hizmet etmiştir. Kozan'ın Bağtepe Köyü'nde de öğretmenlik yapmıştır. Kaynak kişi Bağtepe Köyü'nden Osman Kütük, 1936 Kozan Doğumlu. Görüşme tarihi: Haziran 2005.

¹⁴⁵ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 322.

kuruldu. Köylülerin yardım için verdikleri erzak ile halkın sahip olduğu koyun ve keçilerden %3 oranında alınan vergi toplandı.¹⁴⁶

İşleniş olarak iaşe heyeti idare heyetine bağlı idi. İdare heyeti yardımları toplar, iaşe heyetine teslim ederdi. İaşe heyeti de toplanan yardımları Kuvva-i Milliye çetelerine ulaştırır, cepheye gidenlere yemek hazırlardı.

4.3.2.4. Bağtepe Köyü'nün Kuva-yı Milliye'deki Hizmetleri

Bölgede ilk çete faaliyetleri Kozan' ın batısında bulunan Bağtepe Köyü'nde başlamakla birlikte Kuva-yı Milliye'ye ilk destek veren köylerin en başında gelir.Bağtepe Köyü ve çevre köyler arasında geçen en önemli kişi Hacı Abdurrahman (Kütük) Efendi'ydi. Eşi Zeynep Hatun'un Damyeri Köyünden Hacı Ömer Ağa'nın kızı olması sebebiyle Akdam, Kabasakal, Hançakırı, Damyeri, Camili, Zerdali Köyleri'nde de saygınlığı olan ve Köyün ileri gelenlerinden Hacı Efendi, Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulmasında çok önemli katkıları oldu.Hacı Efendi, 1920 yılı Mart aylarında Kozan'ın güneyindeki köylülerin evlerini bırakıp bu bölgeye gelmelerinde yardımcı olmuş, kaç kaç denilen olaylarla ilgili buraya gelenlere yardımlarını ve hizmetlerini esirgememiştir.

Bağtepe Köyü ve çevresinde yaşayan ahaliye Berber Aşireti denmesinden dolayı “*Berber Bölüğü*” adı altında kurulan askeri birliğin başkanlığını Kurtluuşaklı¹⁴⁷ Hacı Efendi yürüttü. Hacı Abdurrahman Efendi, Sırkıntılılar Grup Kumandanı Ahmet Cevdet (Çamurdan) Bey'e ilk destek verenlerdendir. Hatta Hacı Efendi, Ahmet Cevdet (Çamurdan) Bey'in yanına damadı olan Mintik Ömer (Kütük)'i vererek desteğini perçinlemiştir.

Daha sonra ayrıntısına girileceği üzere Yukarı Sırkıntılı Bölük kumandanlığı Ahmet Cevdet (Çamurdan) tarafından Kurtluuşaklı Hacı Efendi'ye teklif edilmiş, daha iyi yapacağına inandığı ve kendisinden daha genç olan Sırkıntı beylerinden Samur Ağa'nın oğlu Çerkez Bey'e verilmesinin daha isabetli olacağını belirtmiş ve kumandanlığı nezaketen reddetmiştir. Gerekçesi haklı bulunmuş yerine Samur Ağa'nın oğlu Çerkez Bey Yukarı Sırkıntılar Bölük Kumandanı olmuştur.

Sıkı ilişkilerinden dolayı Mansurlu'ya kadar olan bölgelerdeki Farsak köylerinde de sözü geçtiğinden Hacı Efendi'nin yaylası olan İnderesi bölgesinden gelen çeteler de bu köye gelmiş ve aylarca Hacı Efendi'nin evinden beslenmiştir. Gelen çete üyeleri bir süre sonra Kurtoğlu Hulusi Bey'in yanına gönderilmişlerdir. Ayrıca Kozan'ın dağ köylerinden gelen çeteler de Hacı Efendi'nin köyünde misafir olmuş oradan Kozan tarafına gönderilmişlerdir.Hacı Efendi ve bölüğü olan Berber Bölüğü Kozan'ın kurtulmasından sonra da müstakil bir bölük olarak Tufan Paşa emrinde Isırganlı Köyü'ndeki merkezde millî mücadeleye sonuna kadar destek vermiştir.

¹⁴⁶ Mesela bir fikir vermek için Koyunevi'ndeki iaşe, Kozan iaşe heyetine devrinde 200 koyun Elli teneke yağ teslim edildi. Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları* , 322.

¹⁴⁷ Bağtepe Köyü'nün eski ismi.

4.3.2.5. Yukarı Sırkıntı Nahiyesi'nde Milli Teşkilatın Kurulması

Bölgede yaşayan köylüler berber ve Sırkıntılı aşiretindendi. Nahiye merkezi Camili Köyü idi. Bugünkü İmamoğlu'nu yukarı kesimindeki ve Kozan'ın batısındaki köyler idari olarak yukarı Sırkıntı Nahiyesi'ne bağlı idi. Bu köyler Bağtepe, Zerdali, Damyeri, Camili, Çörten, Otluk, Abdalören, Alaybeyi, İhsanülhamit, Tepecikören, Musulumantaş, Koyunevi köyleridir.¹⁴⁸

İşte buradaki köylerden bir bölük oluşturulması düşünülmüş, teşkilat memuru Ahmet Cevdet (Çamurdan), Sırkıntılılar Müdafaa-i Milliye idare heyeti vasıtasıyla bu bölgede acilen bir millî teşkilatın lüzumundan bahsetmiştir.

Burada kurulacak milli teşkilatın başına evvela bir kumandan tayini lazım geldiğinden yapılan istişareler sonunda nahiyenin her köyünde sözü geçen, cömert, bu göreve en layık kişi ve Bağtepe Köyü'nden Kurtlu Uşaklı Hacı Abdurrahman (Kütük) Efendi'nin bölük kumandanlığına tayini uygun görüldü.¹⁴⁹ İdare heyetinin bu teklifine teşekkür eden Hacı Abdurrahman Efendi¹⁵⁰ *"Ben canımla malımla, bütün aile efradımla Kuvva-i Milliye'nin emrindeyim. Emredildiği zaman bütün vazifelere koşacağım. Bütün akrabalarımı çok küçük olan ve çok sevdiğim damadım amcazadem (Mintik) Ömer'i bu müfrezenin emrine veririm. Ben benim kumandan olmamdan daha ziyade, Konak Köyü'¹⁵¹nden ve Sırkıntı beylerinden Samur Ağa'nın oğlu Çerkez¹⁵² Bey'in müfrezeye kumandan olmasını istiyorum. Ben de onun emrinde çalışacağım. Samur Ağa ailesi, öteden beri Sırkıntı ve Berber Aşireti'nin reisleridir. Çerkez Bey'de Samur Ağa'nın oğludur. Bunun tayini daha uygun ve daha münasip olur."* diyerek vazifenin Samur Ağa'nın oğlu Çerkez Ahmet Bey'e verilmesini rica etti.

Ancak İdare heyeti milli kuvvetlerin başında Hacı Efendi gibi yaşlı birinin bulunmasını istiyordu. Çerkez Ahmet Bey de asil, temiz, dürüst ve çok gençti. Çerkez Bey'in dedesi ve babası bu bölgenin en çok sayılan kişileri idi. Bunların saygınlığı Kozanoğulları döneminden daha sonra Fırka-i İslahiyye katılımı ile devlet safına geçerek devlet tarafından bu bölgenin nahiye müdürlüklerine atanmasından ve Sırkıntı aşiretinin reisleri olmasından ileri geliyordu. Çerkez Beyin dedesi Samur Ağa ve babası Murtaza Bey bu bölgede çok sevilen ve sözü dinlenen kişilerdi.¹⁵³

Çerkez Ahmet Bey, Aşağı Sırkıntı eşrafından Sırkıntızade Mahmut Efendi'nin validesi Raziye Hatunun da akrabası olduğundan bunların da nüfuzlarından ve yardımlarından istifade edeceklerine şüphe yoktu. Sonuçta Çerkez Bey, Hacı Efendi'nin ricası üzerine Yukarı Sırkıntı Bölük Kumandanlığına getirildi.

¹⁴⁸ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 321.

¹⁴⁹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 324.

¹⁵⁰ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 324.

¹⁵¹ Şimdiki Turunçlu Köyü.

¹⁵² Çerkez ismi, Çerkez kökenli olduğundan değil, Çerkez Bey'in Çerkez göçü olan 1309 (1894) Yılında doğduğu için bu isim verilmiştir. Kaynak Kişi: Osman kütük. Bağtepe Köyü'nden.

¹⁵³ Kütük, *Kozanoğulları Tarihi*, 48.

Yukarı Sırkıntı bölüğü takım kumandanlığına Koyunevi Köyü'nden Kırmızı Osman adında gözünü budaktan esirgemeyen, çok cesur, askerlik eğitimi görmüş genç ve kahraman biri seçildi. Yukarı Sırkıntı bölüğü, ikinci takım kumandanlığına da İhsanülhamit Köyü'nden askerliğini çavuş olarak yapmış Osman Çavuş adında bir zat getirildi.¹⁵⁴

Sayısı yüzü bulan bu bölük Kuva-yı Milliye'nin lağv edilmesine kadar canla başla çalıştı. Bölük kumandanı Çerkez Bey istiklal Madalyası ile taltif edildi.¹⁵⁵

4.3.2.6. Aşağı Sırkıntı Nahiyesi'nde Milli Teşkilatın Kurulması

Bu Nahiye'nin merkezi, İmamoğlu'nun Saygeçit Köyü'dür. Adana'nın Kürkçüler Köyü'nden Hukuk Mektebi mezunu Nahiye Müdürü Hafız Ali Efendi¹⁵⁶ Kuvva-i Milliye'nin bu bölgeleri ele geçireceğini duyunca görevi bırakarak Ceyhan'a kaçmıştı. Nahiye'nin son karakol komutanı da bir Ermeni idi. Bu Ermeni de kendini güvende hissetmeyip kaçmıştı. Böylece bölge idaresiz kaldı.

Bölgenin önemli bir Köyü olan Koyunevi Köyü'nde de Milli teşkilat başlamış, Sarıbahçeli Ahmet Ağa başkanlığında 25/30 kişilik çete kurulmuştu. Ayrıca bölgede 30–40 kişilik çete meydana getirmiş İnce Ali, Kör İsmail, Sarı Sefer ve Tatlıkuyu'dan Çökelekçi Yusuf, İneli Ali Ağalarını müfrezeleri hazır bulunuyordu.

Nahiye merkezi olan Saygeçit Köyü'nden sevilen, meziyetli, vatansever, bir insan olan Sırkıntı Aşireti Beylerinden Hacı Bey, Tufan Paşa'nın da onayı alınarak nahiye müdür vekili olarak görevlendirildi.

Yukarı Sırkıntı Nahiyesi'nde millî teşkilat tamamlanınca, Aşağı Sırkıntı bölgesinde de bir müfreze teşkil edilmesi gerekiyordu. Gerek idare heyetinin gerekse Nahiye Müdür Vekili Hacı Bey'in onayı ile nahiyenin ileri gelenlerinden Çiçikoğlu Mehmet Ali Efendi adında sevilen bir zat Aşağı Sırkıntı Bölük Kumandanlığına tayin edildi.

Bu bölüğün birinci takım kumandanlığına Soysalı Köyü'nden Hacı Efendi'yi, Kırmıt Nahiyesi ahalisinden eski bir jandarma çavuşu, cesur bir zat olan Aslan Çavuş da ikinci takım kumandanlığına getirildi.¹⁵⁷

Bu kişiler her ne kadar okuryazar olsalar da askeri kumanda edecek liyakatte olmadıkları için Tufan Bey'in emri ile Kozan'ın kurtuluşundan sonra yanlarına müşavir sıfatıyla zabıtlık yapmış kişiler atandı. Birinci bölük müşavirliğine Kozan'nda Çökçelik ailesinden Gök Ahmetzade Tahsildar Hasan Efendi'nin oğlu Teğmen Ali Ulvi Bey¹⁵⁸ getirildi.

¹⁵⁴ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları* , 325.

¹⁵⁵ K.A.Ş. A.

¹⁵⁶ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları* , 325.

¹⁵⁷ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları* , 325.

¹⁵⁸ Ali Ulvi Bey, ziraat memuru iken I.Dünya Savaşı'na ihtiyat zabiti olarak katılmış Kafkas Cephesi'nde ve Suriye Gazze cephesinde savaşmış, bu cephenin bozulmasıyla İngilizlere esir düşerek Mısır'a götürülmüş, orada bir yıl esir kalmış 1920 yılının Mayıs ayında Ermenilerle girdiği

Milli Mücadelede Sırkıntılılar nahiyesinde, önemli hizmetlerde bulunan milli mücahitlerin tespit edebildiğimiz isimleri şunlardır:

1. Sırkıntılılar gurup kumandanı Ahmet Cevdet (Çamurdan)
- 2-Sırkıntızade Mahmut Efendi
- 3-Sırkıntızade Mithat Efendi
- 4.Saygeçitli Sırkıntızade hacı beyzade Mehmet Bey,
- 5.Soysalı Köyü'nden Hacı Efendi.
6. Deli Hasan köyünden İbrahim Efendi Hoca, Molla Musa, İsmail Efendi (şehit), Çoban Hüseyin Ağa'nın oğlu (şehit)
- 7.Koyunevi köyü'nden Sarı bahçeli Mehmet Ağa,
- 8.Abdizade Mustafa Efendi,
- 9.Taze Ali Ağa,
- 10.Cabbar Kahya,
11. Kırmızı Osman,
12. Ödekzadeler,
- 13.Kara İbrahimler,
14. Durmuş,
- 15.Farsak Ali,
16. Cabbar Kahya,
17. Avcı Mehmet,
18. Ambar memuru Ahmet Efendi,
19. Çakaldere Köyü'nden Tevfik,.
20. Kırmıt Köyü'nden Eyüp Ağa, Aslan Çavuş,
21. İhsanülhamit köyü'nden Osman Çavuş.
22. Birinci bölük müşaviri teğmen Ali Ulvi(şehit),
23. Gökveli oğlu Mehmet Efendi

çarpişmalarda şehit olmuş dindar ve namuslu bir kahramandır. Mezarı bugün İmamoğlu'nun Saygeçit Köyü'ndedir.

24. İnce Ali
25. Kör İsmail,
26. Sarı sefer
27. Çökelekçi Yusuf
28. Çinçik oğlu Mehmet Ali Efendi
29. Konak Köyü'nden Samur Ağa'nın Oğlu Çerkez Bey,
30. Camili Köyü'nden Kara Koca
31. Öğretmen Maşuk Partal
32. Bağtepe Köyü'nden Hacı Abdurrahman Efendi
33. Bağtepe Köyü'nden (Anış) Ömer Kütük
34. Bağtepe Köyü'nden (Mintik) Ömer Kütük
35. Kürt Cerrah¹⁵⁹

Ve İsimlerini tespit edemediğimiz yüzlerce fedakâr Sırkıntı Nahiyesi köylüleri.

4.3.2.7. Güney Cephesinin Teşekkülü

O zamanlar Kozan'ın güneyini oluşturan önemli büyük köyler arasında Hamam Köyü, Hacılar, Ayşe Hoca, Alapınar, Çukurören köylerini sayabiliriz. Her türlü saldırıya ve tecavüzlerle karşı karşıya olan bu köyler ova köyleri oldukları için savunması zor olan köylerdi. Burada Ermeni ve Fransız zulmü artınca, halkının bir kısmı, mallarıyla beraber Sumbas Nehri'ni geçerek Kadirli taraflarına sığınmışlardı. Köy halkı cesur ve vatansever olduğu halde aralarında birlik ve beraberlik diğer yerlerde oldukları gibi kuvvetli değildi.¹⁶⁰ Hatta birlikte hareket etme duygusu yoktu.

Bu sebeplerden dolayı Kozan'ın güneyinde millî teşkilat kurulamamıştı. Kozan'ın Adana ile irtibatının kesilmesi gerektiğinden bölgede millî teşekkülün kurulmasını zorunlu gören Tufan Paşa, Andırın gurup kumandanı Yağcıoğlu Ali Ağa'yı burada Milli kuvvetlerin teşekkülü için Çukurköprü Mıntıka Kumandanı olarak görevlendirdi.¹⁶¹

¹⁵⁹ Kürt Cerrah, Vilayeti Şarkîye muhacirlerindendir. Van'dan ermeni ve Rus zulmünden kaçan Erciş Müslümanlarındandır. Askerde sağlık memuru olarak çalıştığından doktorluktan az çok anladığı için milli mücadelede yaralı çeteleri kendi imkanlarıyla tedavi etmiştir. Bu ailenin efradı bugün Nalbant Köyü'ndendir. Kaynak kişi Zühtü Hacıağaoğlu, 1942 doğumlu. İmamoğlu'nun Üçhöyük Köyü'nden. 1915 Yılında Van'ın işgaliyle bura Müslümanları batıya göç yaşamış, yollarda büyük trajediler meydana gelmiştir. Tuncay Övün, *Unutulmuş bir göç Trajedisi Vilayet-i Şarkîye mültecileri*, Babil yayınları, Ankara, 2004, 18.

¹⁶⁰ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 329. Çelik, a.g.e., 81.

¹⁶¹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 329. Çelik, a.g.e., 81.

Yaycıoğlu Ali Efendi, bölgeden Kadirli'ye sığınmış olan köylüleri de toplayarak Çukurköprü'de bir müfreze oluşturdu. Bölge köylüleri birlik ve beraberlik içinde Kuva-yı Milliye'ye katıldı. Bu bölüğe, bölgenin en büyük köyü olduğu ve katılanların ekserisi Hamam Köyü'nden olduğu için Hamam Köyü bölümü adı verildi. Bölük kumandanlığına Hamam Köylü Bayram oğlu Hacı Mehmet Ağa, takım kumandanlığına İkiz Bey ve Tektaşşakoğlu Hacı Bey, Hacılar Köyünden Angızoğlu Süleyman Bey¹⁶² getirildi.

Kozan'ın güney kesimini oluşturan önemli bir müfreze de Seyyar Süvari bölümü'dür ki Çolak Hasan Köyü'nden Çolak Hasan oğlu Hacı Sözdöğuran tarafından kurulan bu seyyar süvari bölümü bu bölgede önemli görevlerde bulunmuştur.

4.3.2.8. Doğu Cephesinin Kurulması

Kozan'ın doğusunu Sirelif'ten başlayarak Kayhan köyüne kadar uzanan Köreken Dağı oluşturur. Bu dağın doğu tarafını Bucak köyleri oluşturmaktadır. Bu köylüler, yazın yaylalık Akçalıuşağı taraflarında, Göller'e çıkarlar, kışın sıcak olduğu için Bucak taraflarında kalırlardı. Ahalisinin bir kısmı Andırın Geben'den gelmedirler.¹⁶³ Köreken Dağı'nın Kayhan burnu'na kadar uzanan güneyinde Kuyuluk ve Bulduklu adında iki büyük köy mevcuttur. Kozan'ın doğu cephesi, Köreken Müfrezesi, Döşeme Müfrezesi ve Kuyuluk Müfrezesi olmak üzere üç büyük müfrezeden oluşturuldu.

Köreken Müfrezesini oluşturan Akçalıuşağı kolu köylüleri Bayat oğlu Ahmet Çavuş komutasında Köreken Dağı eteklerinde kurdukları 30-40 kişilik kuvvetlerle Kozan'ın Kuzeyini muhasara altında tutan Sirelif Bölük Komutanı Karabucaklı Deli Hacı Ağa'nın tuttuğu mıntıkanın doğu taraflarını tuttu.

Bayat Oğlu Ahmet Çavuş Kargapazarı harbinden sonra topladığı elli kadar kuvvetle Kozan'ın muhasarasına katıldı. Toplanan çete Köreken Dağı eteklerinde konuşlandırıldığı için bölüğe Köreken Müfrezesi denilmiştir. Köreken müfrezesinin görev alanı doğu cephesinin kuzeyi idi.

Kozan'ın doğu cephesini oluşturan ikinci Müfreze, "*Döşeme Müfrezesi*"dir. Kozan'ı Bucak hatta Kadirli'yi birbirine bağlayan ve Döşeme adı verilen yolu tuttukları için bu isimle adlandırılır. Bölük kumandanı Yiğit Ağa'dır. Akçalıuşağı, Boztahta, Karahamzalı, Ilıca ve Bucak köylülerinin oluşturduğu bu müfrezenin mevcudu elli kişi civarında idi. Görevleri doğu cephesinin ortasını tutmaktı.

Doğu Cephesini oluşturan diğer bir Müfreze de Kuyuluk Müfrezesidir ki sayıları atmış bulan bu bölümün kumandanı Üzeyir Akçalı oğlu Hasan Akçalı'dır. Bölüğün görev alanı doğu cephesinin güneyini tutmaktı.¹⁶⁴

¹⁶² Hacılar Köyü'nden olan Angız oğlu Süleyman Bey, Tılan Harbi sırasında şehit olmuştur.

¹⁶³ Kaynak kişi Soner Gebenli, 1972 doğumlu. Kozan Bucak Köyü'ndendir. Görüşme tarihi; 02.06.2011.

¹⁶⁴ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 317. Dalkır, a.g.e., 99.

4.3.3. KOZAN'I KUŞATAN KUVVA-İ MİLLİYE BÖLÜKLERİ

Hulusi Bey, Tufan Paşa'nın Kadirli'yi almasından sonra Kozan Grup Kumandanı olarak atandı. Kozan'daki bütün bölükler Kurdoğlu Hulusi Bey'e bağlanmıştı. Kozan'ın kuzey doğusunu oluşturan köyler ile kuzey batısındaki Yukarı Sırkıntı, Mansurlu ve Andıl ve havalisini bölükleri Hulusi Bey'in mahiyetinde girdi. Mahiyetindeki kuvvetlerle Kozan'ın Ceritler (Yeni köy) Köyünü karargâh kurdu. Sonra bütün kuzey cephesi kuvvetlerinin düzen ve komutanlığını aldı. Çanaklı sırtlarına gelerek Kozan'ı muhasara altında tutarak gelişmeleri günü gününe takip etti.

4.3.3.1. Sirelif Bölüğü

Kozan'ın kuzey köylerini oluşturan Gedikli, Karabucak, Çürüklü, Minnetli, Mahyalar, Şerifli, Kuyubeli, Tokmanaklı, Çulluşağı ve Orçan,¹⁶⁵ Menteşe, Çamdere, Çürüklü, çevre köylülerden oluşan bölüktür. Sirelif Bölüğü, Kargapazarı zaferiyle düşmandan alınan silahlar halka dağıtılarak henüz Tufan Paşa'nın emri gelmeden bölgedeki vatanseverler köylüler tarafından Karabucaklı Deli Hacı Ağa başkanlığında kurulmuştur. Kargapazarı kahramanı Deli Hacı Ağa'nın silah dağıttığını duyan bölge köylerinde yaşayan halk Deli Hacı Ağa'ya müracaat ederek çeteye gönüllü katılmışlardır.¹⁶⁶

Bu bölük Kozan'ın, Saimbeyli Ermenileri ile irtibatını tamamen kesmek gibi önemli bir misyonu üstlenmiştir. Bu vesile ile Saimbeyli'ye her türlü yardımı kesmişlerdir. Fransızları bugünkü Devlet Hastanesinden yukarı çıkarmamışlar, hatta alçaktan giden bir Fransız uçağına ateş açmışlar, ateş sonucu bu uçak zorunlu iniş yapmak zorunda kalmış ve tamir edilemeyerek kullanılmaz hâle gelmiştir.

Kozan'ın kurtulmasına kadar fedakârca savaşan bu bölük daha sonra Haçin harbine gitmiş orada Deli Hacı Ağa komutasında genel hücumda da katılmıştır. Kardeşi Ökkeş Dağlı Bey'in şehit haberini duyan Deli Hacı Ağa birkaç Ermeni tutsağı da öldürmüştür.¹⁶⁷

4.3.3.2. Aslanlı Bölüğü

Topalzade Halil Efendi başkanlığında Aslanlı bölüğü Kozan'ın güneyini kontrol etmek amacıyla kuruldu. Kozan'ın güneydoğu köylülerinin oluşturduğu bu bölük, Adana'dan Kozan'a gelebilecek saldırıları karşılamak ve Kozan'dan Adana'ya olan kara yolu bağlantısını kesmek gibi önemli bir misyonu üstlenmiştir.

Sivas'a giden, Mustafa Kemal'le görüşen ve Çukurova Kuvva-i Milliye Komutanlığının kurulmasını sağlayan Kozan'ın Aslanlı Köyü'nün en ileri gelen kişisi Topalzade Halil Efendi kurulup bu kişi tarafından kurulan Aslanlı Bölüğü

¹⁶⁵ Orçan Köylülerinin aslı Maraş'ın Orçan Köyü'nden gelmektedir.

¹⁶⁶ Kaynak kişi Ruhi Dağlıoğlu. Deli Hacı Ağa'nın torunu 1942 doğumlu. Kozan'ın Faydalı Köyü'nden. Mayıs 2005.

¹⁶⁷ Kaynak kişi Ruhi Dağlıoğlu. Deli Hacı Ağa'nın torunu 1942 doğumlu. Kozan'ın Faydalı Köyü'nden. Görüşme tarihi: Mayıs 2005.

Kozan Kuvva-i Milliye teşkilatının lağv edilmesine kadar görevini başarıyla sürdürdü. Sayıları en fazla olan bölüklerdendir.

Aslanlı bölüğü komutanı, Topalzade Halil Efendi, Kuva-yı Milliye zamanını yazan ender kahramanlardandır. Halil Efendi okumuş, medrese eğitimi almış bir zat olduğu için, önemli olayları günü gününe not etmiştir. Aslanlı Bölüğü'nde görevli kimseleri tek tek not ederek tarihe ışık tutmuştur. Halil Efendi'nin hatıralarına göre Aslanlı bölüğü üyeleri tek tek isim olarak elimizde mevcuttur. Halil Efendi'nin hatıraları ve bölüklerdeki isim ve silah listesinin tek tek tutulması o zamanki Kuva-i Milliye kuvvetlerinin ne denli düzenli birlik olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Halil Efendi'nin notlarını çalışmamıza alarak o zamanki çeteler hakkında bilgi edinme ve sağlıklı değerlendirme yapma imkânını yakalamış bulunuyoruz. Halil Efendi'nin notlarına göre bölük teşkilatı şöyledir:¹⁶⁸

Bölük Kumandanı: Halil Efendi

Bölük askeri müşaviri: Recep Dalkır (Vahit)

Takım Kumandanı: Mustafa

Bölük başçavuşu: Dede Ağazade Mustafa

Bölük emini: Gödelek Hacızade Mustafa

Bölük emin muavini: Ayvalı'dan Molla Hacı

ÇAVUŞLAR:

1. Mehmet oğlu Mustafa 6,-7, Manga
2. Aslanlı'dan Mehmet oğlu Bayram:5.manga
3. İbiş oğlu Ali.1,-2, Manga
4. Sokutaş Köyü'nden Çapanoğlu İsmail.4.Manga

ONBAŞILAR

1. Aslanlıdan sedef oğlu Osman
2. Koca oğlu Mehmet
3. Hakkı Oğlu Sait
4. Ayvalı'dan Kara Kahya oğlu Oğlu Ali:Göde Ali
5. İdemden Ali Efendi oğlu Koca Abdurrahman
6. Camuzağalı Köyü'nden Osman

¹⁶⁸ Kozanlı Milli Mücahit Halil Topaloğlu'nun Özel Arşivi.

7. İdem Köyü'nden Arap M. Oğlu Mehmet

İSİMLER

A-Üçdut Köyü'nden:

1-Hacı Mehmet oğlu Şükrü

2-Hakkı

3-Muslu oğlu Abdullah

B-Ayvalı Köyü'nden

1-Malioğlu Sait Ağa

2- Malioğlu Karaca

3-Karakahya oğlu Mulla Hoca

4-Hasan Ağa oğlu Ahmet

5-İshak Kâhya oğlu Durmuş

6-K.Ahmet oğlu Osman

7-Mehmet oğlu Kara

8-Halit oğlu Derviş

9-Koca Bey Ömer Ağa

C-Aslanlı Köyünden

1-Topal oğlu Hacı İshak

2-Halil

3-İbrahim

4-Ali

5-K.Oğlu Kara Osman

6-Sedef Oğlu Osman

7-Keçeli oğlu Osman,

8-Hasan oğlu Aliş

9-Derviş Oğlu Kara Yusuf

10-Hakkı Oğlu Sait

11-Hasan oğlu Musa

12-Halil oğlu Arif

13-Develioğlu Derviş Ağa

14-Ahmet Ağa oğlu Selim

15-Halil Çavuş oğlu Selim

D.CAMIZAĞALI KÖYÜ'NDEN

1-Rıdvan oğlu Veli Ağa

2-Rıdvan oğlu Osman

3-Hacı Mustafa oğlu Veysel

4-Duran oğlu Mehmet

5-Üçtut'dan Karcı Memiş

6-Çelik Dede oğlu Ali

E. ALTINCI MANGA İDEM KÖYÜ'NDEN

1-Ali Efendi Oğlu Bekir Efendi

2-Emin Kâhya Oğlu Hacı Mehmet

3-Andırınlı Oğlu Mulla Osman

4-Andırınlı Oğlu Ömer Ağa

5- Andırınlı Oğlu Ahmet Ağa

6- Mehmet Bey Oğlu Halil

7- Mehmet Oğlu Hasan

8-Ali Efendi Oğlu Koca Abdurrahman

9-Kum Oğlu Bayram Ali

F- YEDİNCİ MANGA EFRADI İDEM'DEN

1-Mustafa oğlu Mehmet Onbaşı

2-Cabbar Oğlu Mustafa

3- Hacı Abdullah Oğlu Ali

4-Balcı Hasan

5- Kadir Oğlu Ömer

6-Hatip Oğlu Hasan Efendi

7-Hacı Hüseyin Oğlu Halil Efendi

8-Osman Oğlu Hasan

50 Süvari silahlısı, 16 Piyade silahlısı, Yekun:66

66 Gayri Müselleh, 132 Yekun, 30 İdem gayri müselleh, 162 Yekun

Toplam 162 kişiden oluşan Aslanlı bölüğü, Aslanlı, İdem, Camuzağalı, Ayvalı, Üçdutlu, Sokutaş Köyü mücahitlerinden oluşuyordu. Her bölük takriben bu sınıflandırma yapılarak teşkilat yapısı oluşturulmuştur.

4.3.3.3. Berber Bölüğü

Kurtluşaklı,¹⁶⁹ Hacı Abdurrahman (Kütük) Efendi'nin başkanlığında kurulan bu bölük yukarı Sırkıntı köylülerinin oluşturduğu bölüktür. Merkezi Bağtepe Köyü olan bu bölük köyün ileri gelen ağası Hacı Abdurrahman Efendi'nin yardımlarıyla kurulmuştur. Hacı Efendi, 1920 yılında öşür gelirlerinin tamamını çeteye bağışlamış, diğer bazı çetelere de yardım etmiştir. Kozan'ın ova köylerinden bu havaliye sığınan kadın ve çocukların da yemeleri, içmeleri ve barınmalarına yardım etmiştir. Sırkıntılar gurup kumandanlığı'nın kurulmasında önemli hizmetleri olmuş, Sırkıntılar teşkilat memuru Ahmet Cevdet (Çamurdan)'e önemli destek vermiştir. Yukarı Sırkıntı Bölüğü'nün kurulmasında ve başkanlığına Çerkez Bey'in getirilmesinde etkin rol oynamıştır. Başlangıçta, bölük üyeleri Yukarı Sırkıntı Bölük kumandanlığı emrindeyken Kozan'ın kurtulmasından sonra Berber Bölüğü ismiyle ayrı bir teşkilat oluşturulmuştur. Bölük, Kozan'ın kurtuluşundan sonra Tufan Bey'in emrinde Isırganlı'ya taşındı. Yüz, yüzelli kişilik kuvvetlerle Isırganlı Köyünde karargâh kurdu.¹⁷⁰ Burada millî mücadele son bulana kadar çalıştı.

¹⁶⁹ Kurtluuşağı, bugünkü Bağtepe Köyü'nün eski adıdır. Bağtepe İsmi, Fırka-i İslâhiye zamanında köyün hemen batı tarafındaki dağa bağ ekilmesiyle Bağtepe ismi olarak kalmıştır. Kütük, *Kozanoğulları tarihi*, 68.

¹⁷⁰ Mili mücadele de fedakarlıkla çalışan Hacı Efendi, Köy yaşamını sevdiği için Kozan Vilayeti il genel meclisi üyeliğini "*Ben bu dingin beygiri değilim* " diyerek kabul etmemiş sakin bir hayat yaşamıştır. 1952 yılında Bağtepe Köyün'nde öldü.

4.3.3.4. Mansurlu Bölüğü

Demircizade Mustafa Efendi oğlu Abdüssamet Samimi¹⁷¹ başkanlığında kurulan bu bölük Fek- Mansurlu Köyü'nden yüze yakın sayıyla Andıl Dağı tepelerine mevzilenmiş, daha sonra Kozan Grup Kumandanı Kurtoğlu Hulusi Bey'in mahiyetine girmiştir. Daha sonra da kuvvetleriyle beraber Saim Bey'in emrine girerek Saimbeyli Cephesi'nin güney tarafını tuttu. Mamure baskınına da katılan Abdusamet Samimi, Kozan'da faaliyet gösteren Türk Gençlik Derneği'nin de kurucularındandır.¹⁷² Mansurlu bölüğü'nde önemli hizmetlerde bulunmuş önemli bir kişi de Efe Hüseyin'dir. Efe Hüseyin'in milli mücadele katılması Yahyalılı Hasan Efendi'ye gelen bir emirle olmuştur. Emir gereği halk silahlanarak düşmana karşı koyacaktı. Bu amaçla Efe Hüseyin ve Tömek Hüseyin adında biriyle Develi'den silah temin ederek etrafına topladıkları milli mücahitlerle Mansurlu'dan Bağtepe'ye oradan da Çanaklı sırtlarına gelirler. Hatta Efe Hüseyin, Kozan Çayı yakınlarında Fransızlarla girdiği bir çatışmada vurulmuş, Karacaören Köyü'ndeki Kozan Gurup Kumandanlığı merkezinde tedavi edilmiştir.¹⁷³ Çok cesur olan Hüseyin Efendinin düşmanın üzerine davul çalarak gittiği Sırkıntı nahiyesinde hâlâ anlatılmaktadır.¹⁷⁴

4.3.3.5. Karacalı Bölüğü¹⁷⁵

Farsak aşiretinden din âlimi Hacı Hüseyin Efendi'nin oğlu Belediye Başkanı Mehmet Efendi'nin kardeşi Yeğenzade Ahmet Efendi başkanlığında kurulan bu bölük Kozan'ın Kuytucak Köyü çevresindeki bölgelerden toplanan vatanseverlerden oluşuyordu. Yeğenzade Ahmet Efendi, Belediye Başkanı Mehmet Efendi'nin kardeşidir. Ahmet Efendi, Belediye Başkanı abisi Mehmet Efendi'nin bilgisi dâhilinde bu bölüğü kurdu. Çete sayısı yüz civarındadır. Bu bölük daha sonra Kurtoğlu Hulusi Bey'in mahiyetine girdi. Bölük, Güneri Köyü'nün biraz kuzeybatısına karargâh kurdu. Kozan'ın kurtulmasından sonra Isırganlı'ya taşındı. Milli mücadele sonuna kadar görevini layıkıyla yerine getirdi

4.3.3.6. Andıl Ve Havalisi Bölüğü

Tahsildar Hakverdi (Turgut¹⁷⁶) Efendi başkanlığında kuruldu. Andıl ve havalisindeki köylülerinin katılımı ile Kuva-yı Milliye teşkilatlanmadan önce kurulan bölük daha sonra Kurtoğlu Hulusi Bey'e katıldı.

Bölük Kumandanı Hakverdi İbrahim Hakkı Efendi anılarında o günleri şöyle anlatır” *Ben süvari tahsildarı olmam sebebiyle bir çok köyde gezerdim. Çok namuslu ve dindar bir zat olan Jandarma Tabur Kumandanı OSMAN Nuri Beyle konuşturdum. Onun bekçi namı altında köylere silah dağıttığından haberim vardı. Vazife icabı köylere uğradıkça verilen silahları iyi muhafaza etmelerini ve günün birinde lazım*

¹⁷¹ Çocuklarının soyadı Demiralp'tir

¹⁷² Abdussamet Samimi, daha sonra bir iftiraya uğramış berat etmiştir. Daha sonra İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. Yalvaç ve Bor'da savcılık yaptı. Kalp krizi sonucu genç yaşta öldü.

¹⁷³ Kaynak kişi, Efe Hüseyin'in oğlu Zeki Efeoğlu. 1924 doğumlu. görüşme tarihi 07.08.2006

¹⁷⁴ Kaynak kişi Bağtepe Köyü'nden Osman Kütük 1936 doğumlu.

¹⁷⁵ Karacalı bölgesi bugünkü Kuytucak bölgesi köylere verilen isimdir.

¹⁷⁶ Bugünkü Turgutlu Köyü'nün ismi buradan gelmektedir. Kaynak Kişi: İhsan Tanrıverdi. 1920 Doğumlu. Haziran 2005 Eski ismi Toros Arabı Köyü'dür. K.T.S.M.A.

olacağını söyledim. Hangi köyde kime silah verildi bilirdim. 1336 (1920) yılının başında kamahorlar, Ispalı Köyü'nü basarak Kahraman Habib'in sekiz nüfuslu ailesi halkını gece şehit ettiler. 28 Şubat 1920 de Feke'nin Kara Köyü'nden gelirken, elli-altmış silahlı Ermeni Kabaktepe, Andıl, Örendere Köylerini yakıp yıktıklarını haber aldık. Derhal atıma binerek silahımı aldım. Oruçlu'da bulunan ailemin imdadına koştum. Güneri Köyü'nden bulduğum birkaç silahlıyı da yanıma aldım. Diğer taraftan haber gönderdiğim Andıl, Örendere, Köseli, Oruçlu, Ebulhudalı Köyleri'nin silahlıları, bu Ermeni fedailerini Köşreli Deresi içinde sıkıştırdılar ve dokuzunu öldürdüler. Bizden de iki şehit bir yaralı vardı. Bu geberen dokuz Ermeni için Tayyarda'nın sekiz köyün yakılmasını emrettiğini işittik. Bu haber üzerine Ispalı Köyü'ne giderek evvelce şehit edilen Habib'in evini karargâh yaptım. Bu havalide ne kadar mavzer, çifte ve tek tüfek varsa topladım. Silah sahiplerine kapsül ve barut dağıttım. Cephe tutarak geleceklere bütün gücümüzle karşı koymaya karar verdik.

Az zamanda pek çok kahraman bize katıldı. 120 mevcudu ile merhum kardeşim Hasan Efendi'yi Ispahalı mevkiine, seksen çetesi ile bana ilhak eden Feke'li Ak Hüseyin Ağa'yı (Efe Hüseyin) Çanaklı mevkiine, Merhum Kara Şükrü Ağa'yı da atmış çetesi ile Güneri Köyü'ne gönderdim. Sol taraftaki Deli Hacı Ağa, Sıralıfte karargâh kurdu. Çeteleri ile O cepheyi tuttu.

Bu sırada Kadirli'ye Tufan Bey ve Kurtoğlu Hulusi Bey gelmişti. Hulusi Bey'e "Sen Ceritler'de otur. Mıntıkayı idare et. Ben cepheye düşmanla savaşıyorum." dedim. Silah ve cephe için Tufan Bey'in emri ile Mahfe oğlu Süleyman Efendi'yi Niğde'ye gönderdim. Getirdiği silahlarla mıntıkam takviye edildi. Düşmanla çarpışma eksik olmuyordu. Bir defa Kürt Mehmet'in attığı bomba ile sekiz Fransız askerini ağır ve hafif makineli tüfekleri ile beraber esir aldık. Savaşta takım kumandanı Ak Hüseyin (Efe Hüseyin), göğsünden ve kolundan hafif yara aldı. Bir defasında da bizden üç esir aldılar. Mösyö Tayyarda bunları kurşuna dizdirdi.¹⁷⁷ Düşmanın bizim cepheyi yoklamadığı gün yoktu. Her gün toplanarak vakitsiz dövüyorlardı. Bizde bunları durmadan tedirgin ederdik. Çaydan (Kozan Çayı) suyu ancak geceleri o da binbir zorlukla alabilirlerdi. Kozan kurtulduktan sonra bütün kuvvetimle Isırganlı¹⁷⁸ da cephe tuttuk. Bütün Kilikya boşaltılıp hürriyetine kavuşuncaya kadar elimden geldiği kadar çalıştım."

Andıl ve havalisi bölüğü ora halkının gayretleriyle kendi kendilerine kurulmuş daha sonra Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyetine bağlanmıştır.

4.3.3.7. Köreken Müfrezesi

Aslen Akçalıuşağı Köyü'nden Bayatoğlu Ahmet Çavuş¹⁷⁹ askerlikte başçavuşluğa kadar yükselmiş askeri bilgisi olan millî mücadelede ön saflarda savaşan Kargapazarı Savaşı'nın iki numaralı adamı kahraman bir Kozanlıdır. Adana'ya hayvan tüccarı kılığında üç-dört kez gidip, silah alıp getiren ve köylülere

¹⁷⁷ Bu esirlerin iki tanesi Oruçlu Köyü'nden. Bu olayı Behçet Çörtük doğrulamaktadır.

bknz.Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları* , 256-25. Fransız askerleri Arıkzade Ali Efendi'nin dağ evinde sıkıştırılmış ve esir edilmişti.Kaçma teşebbüsü neticesinde bu sekiz Fransız askeri Çanaklı yakınlarında öldürüldü. Olay 24 Nisan 1920 de meydana geldi.

¹⁷⁸ Ceyhan'ın İmamoğlu tarafındaki köyü

¹⁷⁹ Eski Kozan Belediye başkanlarından Dede Akçalı'nın dedesi.

dağıtan Ahmet Çavuş ilk çete kurucularındandır. Kargapazarı Savaşı'ndan sonra çetesiyle Kozan'ı muhasara eden ilk çete kumandanlarındandır. Görev yeri olan Köreken Dağı¹⁸⁰ndan dolayı Müfrezesine Köreken Müfrezesi denilmiştir.

Bayatoğlu Ahmet Çavuş başkanlığında kurulan bu bölüğün görev alanı Kozan'ın kuzey doğu tarafını kontrol etmek üzere Köreken Dağı eteklerine menziletti. Sirelif Bölüğünün sonundan Kozan'ı sardı ve Kozan'ın kurtulmasına kadar burayı kontrolü altında tuttu. Kozan'ın kurtuluşundan sonra Saimbeyli'ye giden bölük orada da görevini eksiksiz yerine getirdi. Bu bölükte önemli yararlık gösterenler arasında ismini tespit ettiğimiz mücahitlerden bazıları şunlardır: Gebenli Ali, Cücen Ali Hoca, Ferhatlılı Hamdi Ağa, Kamalı Hasan, Kamalı Mehmet.¹⁸¹

4.3.3.8. Döşeme Müfrezesi

Yiğit Ağa "Kahraman Bey" başkanlığında kurulan bölük Kozan'ın doğusunu kontrol etmek için kuruldu. Sayıları yetmiş-seksen arasındadır. Yiğit Ağa, Alçalıuşağı, Boztahta, Karahamzalı, Ilıca ve civar köylülerden oluşturduğu bölüğü ile Bayatoğlu Ahmet Çavuş'un solundan Kozan'ı doğudan sardı. Yiğit Ağa'nın çeteleri geceleri Kozan bağlarına kadar iner Ermeni gamoforlarını kovalar, Kozan mezarlığına kadar uzanıp uygun yerlere pusu kurar, şehre yaklaşıp durumu öğrenmeye çalışırdı.¹⁸²

4.3.3.9. Kuyuluk Bölüğü

Üzeyir Efendi'nin oğlu Hasan Akçalı başkanlığında kurulan bölük, Döşeme Bölüğü görev sahasının hemen solunda Kozan'ın güney doğusunda bulunan Kuyuluk Köyü civarından, Hamam Köyü'ne kadar olan sahada görev aldı. Kozan'ı güney doğu tarafından sarma işi bu bölüğe verilmişti. Sayıları altmış, yetmiş kadardı.¹⁸³ Kuyuluk, Bucak, Bulduklu, Akköprü köylülerinin vatansever insanları tarafından oluşturduğu bu bölük, daha sonra Karabeyzade Mehmet Bey ve Çolak Hacı Müfrezeleriyle takviye edildi. Böylece Kozan - Kadirli yolu kontrol altına alınmış, Fransız ve Ermenilere bu güzergâh kapatılmıştır.

Bölük Kumandanı Hasan Akçalı Kozan'ın kurtuluşundan sonra, Isırganlı Merkez kumandanlığı görevini de yapmıştır. Hasan Akçalı, çevik, dürüst ve kahraman bir Kuva-yı Milliye'dir.¹⁸⁴

4.3.3.10. Hamam Köyü Bölüğü/Müfrezesi

Kozan'ın ova köylerinden nüfusu en fazla olanları Hamam Köyü ve Hacılar Köyü, Ermeni zulmünü de en fazla yaşayan köylerdi. Hamam Köyü olayında düşmana iyi bir ders vermelerine rağmen aralarında birlik kurup esaslı bir bölük oluşturamamışlardı. Aralarında ağalık veya baş olma gibi sebepler de olunca Tufan

¹⁸⁰ Eski Kozan'ın Kuzey doğusundaki, bugünkü Kozan'ın doğusundaki dağ'ın ismi.

¹⁸¹ Bu şahırlar bugünkü Bucak eşrafındandırlar Kaynak Kişi Emin Yüce, Çağrı Kürşat Yüce, *Medeniyetler Şehri Kozan*, Adana, 2002, 47.

¹⁸² Dalkır, a.g.e. , 99.

¹⁸³ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 317.

¹⁸⁴ Dalkır, a.g.e. , 101.

Bey, burada bir millî teşkilatın kurulmasını temin etmek üzere Andırın Kuvayı Milliye gurup kumandanı Yayıcıoğlu Ali Ağa'yı, Çukur köprü Mıntıka Kumandanlığına tayin etti.¹⁸⁵ Kozan'dan Kadirli'ye sığınan Hamam Köyü, Hacılar Köyü ahalisinden milli bir müfreze kurulmasını emretti.

Ali Ağa bazen tehditle, bazen millî hislerle burada müfrezeyi kurdu. Hamam Köyü'nün ileri gelenlerinden Bayram oğlu Hacı Mehmet Ağa (Öztorun) bölük kumandanlığına, akrabasından İkiz Beyle, Tekdaşşakoğlu Hacı Bey ve Hacılardan Andız oğlu Ahmet Ağa oğlu Süleyman Efendi de takım kumandanlığına seçildi.

Müfreze Kozan'ın güneyini dolaşmaya Ceyhan'dan gelebilecek tehditleri bertaraf etmek üzere stratejik yerlere gönderilmeye başlandı. Kozan'ın kurtulmasından sonra müfreze Hamam Köyü bölüğü adıyla millî mücadelede yerini alarak gayretle çalıştı.

4.3.3.11. Seyyar Süvari Bölüğü

Çolak Hasan Köyü'nden (Şimdiki Işıklı Köyü'nün mahallesi) Çolak Hasan oğlu Hacı Sözdöğuran Bey tarafından kurulan bu bölüğe, Hacı Söz Doğuran Bey'in yeğenleri, hısımları olup aynı köyden Tokluoğlu Ömer Ağa, Ali Ağa, Hasan Ağa, aynı köyden Osman oğlu Ahmet Kar, Şerife Hatunoğlu Mustafa Ağa'nın oğlu Ahmet Ağa, yakın komşu köyleri olan Kabasakal'dan bazı kimseler, Kozan Kasabası'ndan kaçan bazı ileri gelenlerden Aşık Yusuf oğlu Hakkı Efendi, Hacı Eminzade Hasan Kişi, Hafız Efendi, bu bölüğün üyeleri idi. Yirmi beş, otuz kişiden oluşan bu bölüğün hepsi atlı (süvari) idi. Hizmet sahası Kozan'ın güney kesimi olup, Kozan'ın güneyindeki Böğrüdelik Köyü'ne kadar akınlar yaparlardı. Daha sonra bu bölük Kuyuluk Müfrezesi'yle birleştirilerek Kozan'ı güneyden kuşatma görevi üstlendi.

4.3.3.12. Millî Kuvvetlere Silah Sevkıyatı

Kuva-yı Milliye'ye günden güne güçlenirken silah ve cephane ihtiyacı da büyümüştü. Hali vakti iyi olanlar kendi imkânlarıyla silah temini yoluna gidiyor, ama son derece yetersiz kalıyordu. Bundan dolayı Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanı Kozanoğlu Doğan Bey ve Tufan Bey'in emriyle bölgeye silah getirilmesine çalışıldı. Bu amaçla Kozan'da Tufan Paşa, Sırkıntılar Bölük kumandanı Ahmet Cevdet (Çamurdan)'i Karaisalı'ya iki defa gönderdi. Karaisalı Kaymakamı da Kozanlı Yurdadoğ ailesindendi. Hatta son gidişinde Kozan'ın Fransızlar tarafından tahliyesine denk gelmiştir ki Ahmet Cevdet Çamurdan Kozan'ın kurtuluşunu görememiştir. Karaisalı'da bulunan Fransızların bu bölgede ve Pozantı'da bırakmak zorunda kaldıkları silahların bir kısmını Kozan'a getirmiştir ki bu silahlar daha sonra Haçin harbinde de önemli işe yaramıştır.

Diğer bir silah temini yolu da Develi-Feke-Tapan yoluydu. Tufan Bey'in emri ile Kurtoğlu Hulusi Bey, Gökoğlan Mustafa¹⁸⁶ ve Hacı Osman Karasolak, on

¹⁸⁵ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 329.

¹⁸⁶ Manastıra hapsedilen on Kozanlıdan birisi.

kişilik çete ile iki deve sahibi, Develi'den iki deve yükü silahı Gezbel yolundan Feke-Tapan istikametinden Kadirli'ye getirerek millî kuvvetlere dağıtılmıştır.¹⁸⁷

4.3.4. KOZAN'IN MİLLÎ KUVVETLERCE KUŞATILMASI

27 Mart 1920 tarihinde Kozan'ın her tarafı millî kuvvetlerce kuşatılınca Kozan'ın Adana-Feke-Saimbeyli kara bağlantısı kesildi. Telgraf hatlarının da millî kuvvetlerce kesilmesiyle Kozan'daki işgal kuvvetlerinin Adana ile haberleşme olanağı kalmadı. Ermeniler de Saimbeyli'deki soydaşlarıyla haberleşemediği için kaygılanmaya başladılar. Kozan'daki dört yüz elli kadar Ermeni gönüllüleri Saimbeyli'ye gitmeleri istendiyse de korkularından Saimbeyli'ye gidemediler. Ermeniler bağına bahçesine de gidemeyince Kozan'da yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Fransız kuvvetlerinin günlük yiyecek miktarı yarı yarıya indirildi. Kozan'a gelen gamoforlar da bir iş yapmadan aylak aylak gezmeleri zaten yiyecek sıkıntısı çeken Ermeniler tarafından da hoş karşılanılmıyordu. Bu gamaforlar Ermenilerin de başına bela olmuştu.

Kozan çevresini kuşatan Milli Kuvvetlerin bine yakın mevcudu vardı. Oysa Kozan'da tam tehcizatlı bir Fransız taburu vardı. Yerli Ermeniler, Kadirli'den gelen Ermeniler, gamoforlar ve Fransız kuvvetleri içinde Cezayir askerleri de hesaplanırsa on bine yakın düşman kuvveti bulunuyordu. Öyle olmasına rağmen mill kuvvetlerin mevcudunun bilinmemesi Fransızları ve Ermenileri derin bir kaygıya sokuyordu. Söylentiler öyle abartılıyordu ki *"Dağları Yıldırım Orduları sarmış, Yeşil Ordu Kozan' a geliyordu. Mevcudu yüz bini bulmuştu"*. Aslında bu söylentiye Tufan Paşa kendisi yayıyordu. Amaç Fransız ve Ermenileri psikolojik olarak çökertmek, korku salmaktı. Şehirde bulunan beş yüze yakın Türk ahalisi ile Ermeni ahali gergin bir bekleyiş içine girdi. Türklerin şehir dışına çıkması yasaklandı. Kozan'da Türk devlet memuru sayısı da zaten çok azdı. Fırsatını bulan Milli Kuvvetlere kaçıyordu. İçerde kalanlar zor durumdaydı. Akşamları dağlarda çetelerin ateşi Kozan'dan görülüyor Ermeni halkı için için sonlarını düşünüyorlardı.

Kozan'daki bu durumu Kilikya Milli Kuvvetler Komutanı Kozanoğlu Doğan Bey, 12 Mart 1920 tarihinde Develi'de Kozan'daki Fransız ve Ermeni zulmünü protesto eden bir bildiri yayımladı.¹⁸⁸

4.3.5. T.B.M.M AÇILIŞI VE KOZAN MİLLETVEKİLLERİ

1920 yılı Nisan ayında Kozanlı mücahitlerin Kozan'ı çepe çevre kuşattığı günlerde Mustafa Kemal Paşa da Ankara'da T.B.M.M 'yi açmak üzere çalışıyordu. Ülkenin birçok yeri işgal altındaydı. İşgal sırasında sağlıklı bir seçim yapılamıyordu. İşgalcilerin T.B.M.M. seçimlerine izin vermesi de zaten mümkün değildi.

Bu olağanüstü şartlarda Kozan milletvekilleri seçimle değil atama yolu ile yapıldı. O zamanki duruma göre her sancaktan beş milletvekili çıkarılması kararlaştırılmıştı. Oysa nüfus olarak Kozan nüfusundan dolayı ancak bir milletvekili

¹⁸⁷ Kaynak Kişi: Gökoğlan Mustafa'nın oğlu Necat Gök. Kozan Doğumlu. Görüşme tarihi 21.08.2010
Hacı Osman Karsolak'ın oğlu Mustafa Karasolak. Görüşme tarihi. 21.08.2010.

¹⁸⁸ Çelik, a.g.e. , 186.

çıkartabiliyordu.¹⁸⁹ Kozan'dan da beş milletvekili çıkarılması emrolunduğundan dört milletvekilini bizzat Mustafa Kemal seçecek, bir tanesinin de Kozanlılarca seçecekti. Ahmet Cevdet (Çamurdan)'ın ifadesine göre önce Ağabeyi Mehmet Zait (Çamurdan)'e teklif götürüldü. Mehmet Zait (Çamurdan) bu görevi daha iyi yapacağına inandığı eski belediye başkanı Hüseyin Hafi (Çelik)'nin seçilmesinin uygun olacağını söyleyerek kendisinin vatan savunmasında kalmasının daha uygun alacağını ifade etti ve öyle de oldu. 23 Nisan 1920 tarihli ilk T.B.M.M. Kozan milletvekilleri şunlardı:

1. Atatürk'ün doktoru ve Şam'da Mustafa Kemal'le birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kuran Dr. Fikret (Onuralp)
2. Atatürk'ün doktoru ve Suriye'de Mustafa Kemal'le birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyetini kuran Dr. Mustafa (Cantürk)
3. Sivas Valisi Reşit Paşa (Ramadar)
4. Osmanlı Genelkurmay Başkanı ve Harbiye Bakanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Bey
5. Fransızlar Kozan'ı işgal ettiği zamanda Belediye başkanı olan ve Fransızlar tarafından belediye başkanlığından alınan Çelikler ailesinden Kozanlı Hüseyin Hafi (Çelik) Bey

Bu Seçimler şimdiki gibi doğrudan halkın seçtiği vekiller olmayıp bu vekiller müntahibi sanîlerce (ikinci seçiciler) usulen yapılan seçimler sayesinde halkın ortak görüşü olarak seçildiler.

Hüseyin Hafi Bey, Belediye Başkanı iken Fransızlar tarafından görevden alındığı için T.B.M.M' ye Kozanlı milletvekili olarak atandığını söyleyebiliriz. Böylece Mustafa Kemal, Hüseyin Hafi Bey'in Fransızlara karşı dik duruşunu bir nevi taltif etmiş oluyordu. Kozan Milletvekili Hüseyin Hafi Bey'in milletvekilliği zamanında Saim Bey'i Feke kaymakamı olarak görevlendirmesi ve Saim Bey'in muazzam hizmetleri Hüseyin Bey'in ne kadar doğru bir karar sonucu seçildiğini göstermesi bakımından da önemli olduğunu vurgulayabiliriz.

Burada Kozan'ları gururlandıran bir isimde Mareşal Fevzi Paşa (Çakmak)'nın ilk T.B.M.M de Kozan Milletvekili olarak görev almasıdır.

4.3.6. II. TUMLU SAVAŞI

Kadirli'nin kurtarılmasından sonra bu bölgeye gelen Gökdereliyan Karabet başkanlığındaki Ermenilerle 1920 Mart tarihinde yapılan savaştan sonra aynı bölgede 19-20 Mayıs 1920 tarihlerinde ikinci bir muharebe daha oldu.

Kuvva-i Milliye teşkilatının kuruluş çalışmaları bittikten sonra Kozan milli mücahitler tarafından sarılmıştı. Adana'dan gelebilecek yardımlar içinde özellikle

¹⁸⁹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 356.

Kozan'ın güneyini tutan milli kuvvetler Adana-Kozan yolunu tutmaya ayrıca önem veriyorlardı. İdem ve Aslanlı köylerinden oluşan Aslanlı Bölüğü başlarında Topaloğlu Halil Efendi ve müşaviri Recep Dalkır'la birlikte Tırmıl Höyüğünü tutmuş ve geceli gündüzlü bu yol kontrol altına alınmıştı.

Saygeçit Müfrezeleri ise bu günkü İmamoğlu Danacılı mevkilerinde Adana-Kozan yolunu tuttular. Buraya siperler kazdılar. Hatta Danacılı Köyü'nde yola büyük bir çukur kazıldı. Üzeri örtüldü. Kozan'a yardıma gelecek Fransız tankı bu çukura düşmesi planlandı.¹⁹⁰

Bundan başka da seyyar süvari Bölüğü Kumandanı Çolak Hacı Ağa başkanlığında Kozan'ın güneyini tutuyordu. Hamam köyü ve Ayşehoca Köyü'nden oluşan Hamam Köyü müfrezeleri de Hamam Köyü ile Ayşehoca Köyü arasında sürekli devriye geziyorlardı.

Mayıs ayının ortalarında Aşağı Sırkıntı bölüğünden 70,80 kişilik bir müfreze oluşturularak edilerek keşif için Misis tarafına gönderildi. Bu müfrezenin askeri müşaviri teğmen Ali Ulvi Bey, takım kumandanı Koyunevi Köyü'nden Kırmızı Osman'dı.

Kozan'dan 40,50 kişilik ermeni müfrezesinin gelmekte olduğu haber alınınca Misis'in kuzeyindeki Baklalı Köyü'ne haber verildi. Misis-Kozan yolu tutuldu. Ermenilerle yapılan savaşta Ermenilerin büyük kısmı imha edildi. Bu savaşta yedi Ermeni kurtuldu. Milli kuvvetlerden ise bölük askeri müşaviri teğmen Ali Ulvi (Gökçelik) Bey, Arap Musa, Güllü oğlu Osman şehit oldu. Takım kumandanı Koyun evi Köyü'nden Kırmızı Osman ise kolundan yaralandı.¹⁹¹

Bu olaydan sonra Ermeniler öç almak için topladıkları 70-80 kadar kuvvetle Misis'ten çıktılar. Yol boyunca Ceyhan'ın Tatlı Kuyu, Kırmıt, Soysallı, Gümürdülü Köylerini yakmış oldukları haberi Sırkıntılar Gurubu bölüğünün merkezi olan Koyunevi Köyü'ne geldi. Bunun üzerine derhal harekete geçen Sırkıntılılar kuvveti Tumlu kalesi civarına hareket etti. Aslanlı ve Hamam Köyü müfrezelerine de haber gönderilerek o bölgeye gelmeleri sağlandı.

Sırkıntılara Gurubu düşman kuvvetleriyle Tumlu Kalesi'nin hemen batısında karşılaştı. Buradaki ilk çarpışmadan sonra Ermeni kuvvetleri Tumlu Kalesi'ne çekilerek hâkim tepede daha avantajlı konuma geldi. Ahmet Cevdet (Çamurdan), Avcı Mehmet Sarı Bahçeli Ahmet Ağa, Kürt Süleyman başkanlığındaki millî kuvvetler düşmanın güneye kaçmasını engel olmak üzere Tumlu Kalesi'nin güneyini tuttular.

Tırmıl'da bulunan Aslanlı bölüğü kuvvetleri de başta Topaloğlu Halil Efendi, Kardeşi Hacı, İshak ve amca oğulları, Üçtutlu Şükrü, Kardeşi Hakkı, Camız Ağa Köyü'nden Veli Akka, Mustafa Kahyaoğlu, Veysel, İdem Köyü'nden takım kumandanı Molla Mustafa ve beraberlerindeki kahramanlar Tumlu Kalesi'nin

¹⁹⁰ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları* , 334.

¹⁹¹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları* , 327.

doğusunu tuttular. Düşman, atlarını Tumlu Köyüne bırakıp Tumlu kalesine sığındıkları için bıraktıkları atları Aslanlı Bölüğü kuvvetleri ganimet olarak aldılar.

Çukurköprü’de bulunan Hamam Köyü müfrezeleri de Tumlu Kalesine geldi. Hamam Köyü kuvvetleri de Kaleyi batıdan sardı. Bu olayı duyan yakın köylüler de olay yerine geldiler. Böylece Kale dört yandan kuşatılmış oldu. Mili kuvvetlerin sayısı 450–500 kadar oldu. 19–20 Mayıs 1920 günü yağmurlu bir gecede devam eden çatışmanın sabahında Misis yolu üzerinde Ermeni kuvvetlerinin cesetleri görüldü. Yaklaşık 35 ermeni öldürülmüştü. Bu savaşta beş şehit verildi.¹⁹²

4.3.7. KOZAN’IN İŞGALİ SIRASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR

Kozan’ın işgali sırasında birçok olay meydana gelmiş, bu olayları dönemin Kozan Müftüsü Çamurdanzade Hafız Osman tarafından da Adana işgal komutanı Bremond’a protesto yazısı ile bildirmiştir.

Mart 1920’de artış gösteren Fransız ve Ermeni zulmü karşısında Kozan müftüsü Hafız Osman (Çamurdan) Efendi’nin “*Adana Vilayeti Celilesi’ne*” hitabı ile Bremond ve Adana Valisi Celal Bey’e 1 Nisan 1920 tarihli protesto ve şikâyet şikâyet yazısında belirtilen ve Kozan’da cereyan eden olaylar şunlardır:¹⁹³

Adana Vilayeti Celilesine

Kozan Sancağı 1 Mart (1335) 1919¹⁹⁴ tarihinde Fransızların taht-ı işgaline alındığı tarihten itibaren Kozan Sancağı Guvernörü Mösyö Tayyarda tarafından ahali-i islamiye hakkında tatbik edile gelen fecayi ve mezalim berveçhizir arz olunur.

1- Serveti islamiyeyi imha etmek siyasetini takip ederek, hiçbir esbabı mucibe mevcut olmadığı halde kasaba ve kura ahali-sinden sahibi servet ve nüfuz olan eşhas-ı müteaddideyi hapis ve işkence ve bazılarını ihtilattan men etmek suretiyle her şahıstan 50 liradan 1500 liraya kadar ceza-yi nakdi namıyla para alınmıştır ki, miktarı umumisi 100 bin lira derecesindedir.

2- Sulh komisyonu unvanı tahtında bir komisyon teşkil eylemiştir ki, bu komisyon sulhen tesviye-i masalihe zerre kadar hadim olamadığı gibi, temini vicdan edecek hiçbir delail ve vesaike müstenit olmaksızın keyfi olarak ahali-i islamiyenin emvalini cebren ahz ve Ermenilere verilmek sureti ile mutazarrır ve mağdur etmiştir ki, bu suretle emval ve hayvanat bedelatı yüz binlerce lira serveti islamiye Ermenilerin eyadii gasplarına geçmiştir. Mezkûr komisyonunun kararı kat’i ve layüs’el ve kuvve-i icrayesi Tayyarda’nın emriyle jandarma dairesine mufavvaz bir vazife bulunduğundan, iş bu komisyonun ittihaz eyledikleri kararlar kabili itiraz olmamıştır. Bu da kafi görülmeyerek bazı ermeni müteneffizanının bakayası ve matlupları namı ile hot be hot jandarmalar vasıtası ile cebren ve hapsen ahali-i islamiye tazyik ve eşyayı beytiyeleri satılmak suretiyle tahsilât yapılmıştır.

¹⁹² Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 337.

¹⁹³ Çamurdan, *Kozan’ı Tanıyalım*, 135-142.

¹⁹⁴ işgal tarihi yanlış yazılmış.

3- Ermeniler ile aralarındaki bürudet hesabıyla hayatlarının muhafazası dolayısıyla memleketini bizarur terk eyleyen müteneffizanı memlekette Sehlikzade Hasan ve Kurdzade Hulusi ve Topalzade Halil Efendilerin emvalinden kısmı azamının, ihticaca salih hiçbir vesikaya müstenit olmaksızın Ermenilere verilmesi ve mütebakisinin dahi hot ve hot gasp ve ailelerinin Kilikya haricine teb'it edilmesi,

4- Hacı'nın posta götüren mülazım Misak ve refikalarının eşkıyalar tarafından katledilmesi üzerine, asıl faili cürüm taharri edilmeksizin mahalli katle yakın bulunmaları sebep tutularak, Feke'nin Bozat karyesi hakkında Muhtar Hamza Kâhya ve Musa, Lütü bey İbrahim celp ve bir müddet tevkif ve tazyikten sonra bila muhakeme alenen kurşuna dizdirilmek suretiyle idam edildikleri gibi kariye-i mezkure ahalisinin tamamen haneleri ihrak ve ailelerinin tamamen iâşe ve zahairi ve eşyayı beytiyeleri Tayyarda'nın emri ile yağma edilmiş ve kendileri de orada teb'it olunmuştur.

5- Mösyö Tayyarda, 1 Şubat 1336-1920 tarihinde İslam jandarmaların kâmil silahlarını aldıktan sonra kasabada mevcut silah istimaline muktedir bilcümle Ermenileri teslih ve bunları ilaveten hariçten 450 kamavor namı diğer fedaileri Kozan'a celbederek bütün idareyi ermeni komitesine tevdi etmek suretiyle millet-i islamiyeye felaket ve fecayi-i elime ika ettirmiştir.

Sis eşrafından Hacı Hasanağazade Ali Şadi Beyin hanesi, leylen (gece) saat iki raddelerinde (sırasında)7 müsella ermeni fedaisi tarafından basılarak hayatları ifna edilmek üzere iken edilen feryat ve istimdat üzerine imdatlarına yetişilerek tahlis edilmişlerse de, mütecasirlerinin Te'dibi zımında Tayyarda'ya vaki olan müracaatın semeresiz kalması.

6- Memleketin eşrafından Ökkeş, Ahmet, Mehmet Zahit, Mahmut, Lütfullah, Kemal, Şükrü Efendilerle Ümmet Çavuş, Usta Ethem, Mustafa Ağa namlarında on zevatı bila sebep manastırdaki zindana ilka etmekle beraber, bunlardan Mahmut efendiden 50 altın lira ve 285 evrakı makdiye ve Ahmet efendiden 280 varakayı nakliye ve 30 liralık gümüş parayı bizzat Tayyarda aldığı gibi, aynı günde Ökkeş Efendinin hanesine öğle vakti göndermiş olduğu Komiser Haçık ve Fransız çavuşlarından Kornik ve fedailer reisi Osep efendiler maiyetinde 8-10 jandarmalar marifeti ile ailelerinin hülliyyatına varıncaya kadar bilcümle nukut ve kıymetli eşyası ki, cem'an 4000 lira kadar kıymetteki emval ve aşyasının gasp edilmesi ve istirdadı için vaki olan müracaatların sem'i itibara alınmaması.

7- Belediye tabibi Nafiz Ali Efendinin 22/23 Şubat 1336-1920 gecesi saat 4 raddelerinde 16 Ermeni tarafından hanesi basılan 2,5 saat türlü türlü işkenceler icrasına tasaddiden sonra bilcümle nukut ve zikıymet eşyasının gasp edilmesi.

8- Posta sürücüsü Hüseyin'in Kasabaya çeyrek saat mesafedeki Uzuypınarı nam mevkide üç Ermeni tarafından ihnak (boğularak) ve nukudunun ahz ve altındaki hayvanın itlaf edilmesi.

9- Kasabaya bir saat mesafede bulunan İspahalı Karyesi'ne gece saat dört raddelerinde hücum eden birçok Ermeniler, Karye ahalisini bir odaya kapayarak bilcümle nukudu mevcudelerini ahzettikten sonra üzerlerine ateş edilerek altı nefer

İslamın katledilmesi ve sabahleyin kasabaya vücut eden maktullerin aileleri, katilleri teşhis ve irae eylemiş oldukları Mösyö Tayyarda güya mürettibi kendisi gibi, yanlışır bunlar değildir diyerek hakikatin kapanmasına dair söz söylemesi.

10- Zindandan tahliye edilenlerden Ümmet Çavuş nam şahıs tahliyeden 24 saat sonra kasaba derununda ve çarşı içerisinde, Feke'li Kesberoğlu Agop tarafından kurşunla alenen öldürülmüş ve faili katiyen tecziye edilmediği gibi, ermeni komiteleri tarafından 300 lira mükafatı nakdiye ile taltif edilmiştir.

11- Kasaba civarındaki bağ bekçilerinden ve Rumeli muhacirlerinden 4 Müslümanın 5 Ermeni tarafından suret-i feciada kama ve kasatura ile boğazlanarak üçünün katil ve birinin ağır surette cerh edilmesi.

12- Kasaba civarındaki bağlarına gitmekte bulunan Topalhacızade Ahmet ve Mustafa efendilerle Kürt Ahmet Çavuşun suret_i feciada katledildiği istihbar kılındığı halde bunların naaşını taharri ve cenazelerinin kasabaya nakli için ailesi efradını birkaç jandarma verilmesi için Mösyö Tayyarda'ya defaatı adidede vaki olan müracaatın, o civarda yüzlere balığ olan İslam cenazelerinin meydana çıkarılmaması için, semeresiz bırakılması.

13- Rumlu Cemal Çavuş ve zevcesi ve refakatinde 13 yaşlı bir oğlan çocuğu olduğu halde

kasaba kenarında ormana götürülerek ef'al-ı senia icra edildikten sonra her ikisinin de itlaf edildikleri.

14- Kasaba derununda dolaşmakta olan İslam kadın ve erkeklerinin gündüzün sureti aleniyyede tutulup sizi taharri edeceğiz bahanesiyle nukud-u mevcudelerinin ve zikıymet eşya ve hülliyyatlarının Ermeniler tarafından ahz ve gasp edilmesi.

15- Rast getirildikleri İslam hanelerinin kapıları müsellah Ermeniler tarafından kırılıp emval ve eşyalarının sureti aleniyyede yağma edilmesi ve bu hususta Mösyö Tayyarda'ya vuku bulan müracaatlara cevaben, zayıatınızın miktarını havi listesini yapınız, tazmin edelim gibi suret_i müstehziyanede cevap verilmesi.

16- Kasabaya bir saat mesafedeki çiftliğine gitmek üzere hareket etmiş olan Hafız Osman Efendi ailesinin kasaba haricine çıkar çıkmaz derhal üç Ermeni tarafından ihata edilerek üzerlerinde bulunan 1300 lira kıymetindeki hülliyyat ve zikıymet eşyaları ile 200 adet varakayı nakliyenin ahz ve gasp edilmesi.

17- Mevaşi almak üzere Hamam Karyesine gitmiş olan Kasap esnafından Çopuroğlu Hacı Artin ve refakatinde jandarma Haçik iki güne kadar avdet etmemeleri üzerine arız olan şüpheye binaen Tayyarda tarafından gönderilen 40 kadar müsellah Ermeniler esna-yı rahda Karye-i mezkure civarında rast getirmiş oldukları Hamam Karyesi'nden Ağanınoğlu Hacı İsmail ve Hasanağaoğlu İsmail ağa ve Şehveloğlu Çerkez'in cerh ve itlaf edildiklerini gören karye-i mezkure ahali kendileri umumen katil ve imha edilecekleri korkusu ile bu Ermenileri karyeye kabul edememek mecburiyetinde bulunduklarından naaşı husule gelen müsademe neticesinde karye

ahalisi firar etmeleri ile mezkûr karyelerle civarında bulunan 6 karyenin dahi kâmilten ihrak edilerek yüzlerce mevaşilerinin gasp ve kasabaya getirilmesi.

18- Bu karyelerin ihrakını müteakip kasabaya bir buçuk saat mesafede bulunan Çukurören karyesine hücumla bilcümle ahalisinin kadınların ayrı ve erkeklerin ayrı hanelere sokularak nukud-u mevcuda ve zikıymet eşyalarını ahz ve gasp ve haneleri tamamen soyulduktan sonra bir nefer İslamı katil ve diğer bir taraftan haneleri ihraka başlanılmış ve bir taraftan da bomba ile efrad-ı alileri ile birlikte itlaf edilmek üzere bomba fitilleri işletilmekte iken, maiyetinde 20 kadar Fransız askeri ile yetişen Fransız mülazımlarından Mösyö Subi tarafından mezkur karye ahalisinin hayatları tahlis edilmiş ise de, bütün zikıymet eşyaları gasp ve gayret edilmiştir.

19- Feke ve Hacın'dan Sis'e avdet eden Ermeniler esnayı rahda uğradıkları Akkaya, Çulluuşağı, Düzağaç karyelerinde enva-i mezalim ve soygunculuğu irtikâp eyledikten sonra Akkaya karyesinin bekçisi Hüseyin'i katil ve Düzağaçlı Aliş Ahmed'in zevcesi ile Akkaya'da iki kadının ırzlarına cebren tecavüz denaetinde bulunmaları.

20- Adana'ya hayvanat satmak üzere giden Danacılı Karyesi¹⁹⁵nden Hatipzade Abdülkadir Efendi ve dört refikinin Sarıçam Mevkii'nde Kozan Ermeni Komitesi Reisi Aziryan Misak'ın ailesini Adana'ya götürerek avdet etmekte olan 6 nefer Ermeni Jandarmaları Papazoğlu Samuel, Saçlıoğlu Arşevil, Kelkarabetoğlu Aşut ve refikasının rast gelmeleri ile bunlar tarafından sureti feciada katledilmesi, katilleri malum olduğu halde edilen müracaatın semeresiz kalarak katillerinin serbest bırakılması.

“Sonradan öğrendiğimize göre Hatipoğlu Abdülkadirin yanında öldürülen şahıslar: Adana'nın Kütüklü Köyü'nden Hacıoğlu Gök Mehmet, Saygeçit Köyü'nden Halaçoğlu Mehmet, Saraçoğlu Emir, Ali Çavuş, Fatma'nın oğlu Osman. İşte Sarıçamda Ermeniler tarafından sureti feciada katledilen beş kişi bunlardır.”

21- Mahfazade Hacı Süleyman Efendi, kasabada hanesinde oturmakta iken, Kozanlı Kasapoğlu Sarkis ve Martaoğlu Minas refakatinde birkaç Ermeni fedaisi tarafından basılarak kasatura ile boğazlanmakta iken feryadını işiten Katogigos Vekili Yağışe Efendi tarafından tahlis edilmiştir.

22- Kasabada bulunan bilimüm ahali-i İslamiyenin haneleri Ermeniler tarafından basılıp ne kadar at ve beygir var ise cebren alınıp fecaat ve felaketlerine alet edilmesi.

23- Şu ahval-i elimayi ve fecayii görüp hayatlarını kurtarmak için kasabayı terk edip kaçmaktan başka çare bulamayan 60 kadar nüfustan ibaret olan aileler efradının, kasaba civarındaki bağlarda müsella Ermeniler tarafından tutulup bir haneye doldurularak ifna edilmek üzere iken, diğer taraftan firar etmekte olan bazı kimseler üzerine Ermeniler tarafından silah endaht edilmesiyle mahalli vakaya yetişen Fransız devriyesi tarafından hayatlarının muhafazası ile derdest etmiş oldukları müsella 19

¹⁹⁵ İmamoğlu'nun güney doğusunda bir köy.

adet Ermeni fedaisini götürüp hükümete teslim eyledikleri halde, bizzat Mösyö Tayyarda tarafından derhal serbest bırakıldıkları.¹⁹⁶

24- Tahsilât için Akçaluşağı koluna giden Tahsildar Ali Efendiyi, refakatine verilen Ermeni jandarmalar sureti feciada katil ve emvali miriyeyi gasp ve ahz eyledikleri halde, jandarmalar aleyhine bir tahkikat icrasına lüzum görülmemesi.

25- Bilmuhabere kasabadan çıkmalarına müsaade eylediği birkaç yüz İslam ailesinin kasaba haricine çıkmasını müteakip bunları ihata eden 40, 50 Ermeni fedaisi tarafından malları yağma, bazılarının hayatlarının ifna ve ırzlarına tecavüz denaatinde bulundukları.

26- Karaköy'den hareket ederek Kozan'a gelen 57 müsella Ermeninin güzergâhına tesadüf eden köylülerden birçoklarının katil ve eşyalarının gasp ve yağma edildiği.

27- Kasabaya 5 dakika mesafedeki Akpınar mevkiinde katledilerek cesetleri görülen iki İslam çocuğunun cenazelerinin nakli için gönderilen Ermeni jandarmalar, cesetleri kaybederek vukuat olmamış gibi gösterilmesi¹⁹⁷.

“Bu çocuklar Kozan'ın Mahmutlu mahallesinden Kürt Ali Bingöl'ün iki oğludur.”

28- Bu hafta zarfında bu havalide serzede-i zuhur olan ihrak, yağma ve katil ve fiili şeni gibi ahvali feciadan korkarak Üçhüyük'teki çiftliğinden diğer karyeye savuşmak için yola çıkan Kozan ulemasından Çamurdanzade Hacı Mustafa Efendi'nin kerimesi hanımın, bir nefer çocuğu ile refakatlerindeki altı nefer İslamın sureti feciada Adana'ya gitmekte bulunan Ermeniler tarafından boğazlanarak hayatlarına son verilmesi. “Bu hanımın adı Emine'dir. Hacı Halil Efendizade Mehmet Efendinin karısıdır. Yanlarında bulunan eski Kozan Müftüsü Sehliskoğlu'nun hanımı Raziye'dir. Diğer birisi de bunun torunudur. Diğer biri de arabacılarıdır. Üçhüyükte Deli Hasan Köyüne kaçarken Adana-Kozan yolu üzerindeki Ağa'nın Köprüsünde şehit edilmişlerdir. Emine hanımın memedeki çocuğu süngülenmiş, ölü hâlde ölü annesinin memesine ağzı konulmuştur. Bunların hepsinin cenazeleri Delihasan Köyü'ne getirilerek köy mezarlığına defnedilmişlerdir.”¹⁹⁸

29- Aynen görülen şu vakayii elime ve fecayiden tahaşi ederek bütün emlak ve emvalini terkedip hayatlarını muhafaza etmek maksadı ile harice çıkan 200 nüfusu mütecaviz ahali-i İslamiyenin, Ermeniler tarafından sureti feciada katil ve birçokları kuyulara atılarak hayatları ifna edilmiştir. Bunların da naaşı bulunup defnetmek için müteaddit defalar vuku bulan teşebbüsat keenlemyekün hükmünde kalıyordu.

30- Bila tefrik her şahsın emval ve eşyası gasp ve garat edilmiş ve mütecavizleri hakkında hiçbir muamele yapılmadığı gibi, her bir muavenetten mahrum olan biçare İslamlar şu gasp ve yağma ve ahvali felaket karşısında seyirci bir surette kalmışlardır.

¹⁹⁶ Ermenileri esir alan aile Delibaş ailesindendir. Kaynak kişi: Cumali Yıldırım. 1955 doğumlu. 22 Mart 2008.

¹⁹⁷ Akpınar, Kozan- Tavşantepe arasındaki deredeki bir mevki.

¹⁹⁸ Yaşar Çamurdan, *Geçmişten Günümüze Çamurdan Ailesi*, Adana, 2008, 206.

31- Her suretle Millet-i İslamiyeyi rencide etmek için hane ve kâşanelerinin tahrip edilerek enkazından işe yarayanlarının gasp ve diğerlerinin ihrak edilmesi.

32- Yukarıda arz ve tadat edilen cinayetler alenen vukua gelmiş ve çocukların bile sem'i ittilamı doldurulmuş olup bu cinayetin birkaç mislini teşkil edecek mezalim ve fecayi, değil alem-i medeniyeti, beşeriyet ve insaniyetle alakadar olmayan en hunriz adamları bile kan ağlatacak ve tarihten bir misli daha görülmeyecek ahval-i müessifedendir. Evet tarihlerde engizisyon ve Cengiz zulümleri görülür. Engizisyonun yaptıkları zulümler haksız bile olsa bir mahkemenin kararı ile icra, Cengiz ise kendisinin satvetine mani olanları ifna maksadıyla yapılmış olduğu görülür. Ermeniler gibi delicesine bu yola giden ve her türlü müdafaadan mahrum bulunan eşhası ve kadınları ve ana kucağındaki masum çocukları öldürmek ve bunun karşısında hissiyatı vahşetkârane ile zevk almak, hiçbir kavmin tahayyül bile edemediği denaetlerdendir. Şu cinayat-ı denaetkaranenin zuhuruna sebab-i hakiki ise, kontrol suretiyle livamızı muvakkaten işgal eden Guvernör Mösyö Tayyarda'nın müsavâtı hukuka adem-i riayetleri dolayısıyla İslamları taht-ı esarete bulundurmak ve bunlar üzerinde Ermenileri hakim göstermek emeline hadim bulunduğunu gören şımarık ermeni komitelerinin çılgınca hareketleridir. Hukuk ve hürriyetten maada bir emeli bulunmayan biz Kozan İslam ahalisi, Ermenilerle öteden beri yaşamış ve bunların hukuku insaniyesine ve iktisadiyesine son dereceye kadar riayetkar olduğumuzu, Kilikya'da evvelce iki defa serzede-i zuhur olan iğtişâta muhafaza-i hukuk ve hayatları için hayatlarını siper ittihaz ederek can ve mallarını muhafaza ve refahi hallerini temin eylediğimize mukabil Guvernörün şu teveccühü yüzünden Ermeni kavminin irtikap eyledikleri silsile-i iğtisafat mukayese edilirse, İslamların alem-i medeniyet ve insaniyete ve Ermenilerin de ika-i mezalim ve cinayete hadim olduklarını ispat etmez mi?

Bundan bir buçuk mah mukaddem bütün Kars Ermenilerinin bütün eşyayı beytiyeleri ile birlikte ve emteai ticariye ve hayvanları ile ve İslam jandarmaları nezaretinde kemali refah ile Kozan'a geldiğini müteakip, ahval büsbütün kesb-i şiddet ve vahamet ederek, Sis'teki İslamlar mahsur bırakılmış ve civarındakilerin katledilmesi ve ahalisinin her birisi bir suretle tahkir ve emvallerinin yağma edilmesine başlanması üzerine, fırsat bulanlar, terki mal ve mesken ile aç ve piyade olarak firar mecbur olmuşlardır. Hasbelkader Ermenilere tesadüften kurtulabilen binlerce İslam aileleri, köylerde ve dağlarda, taşlar arasında iâşe ve melbusattan ve ihtiyacı beşerin kâffesinden mahrum olarak imrar-ı hayat eylemekte oldukları gibi kaçmaya muvaffak olamayıp kasabada esir kalan 500'ü mütecaviz İslamların ne gibi felaketlerin karşısında olduğunu vicdani insaniyetin takdirine havale eyleriz.

Kilikya dâhilinde ika edilen şu fecayi kâfi değilmiş gibi, bu ahvalin Kilikya haricine de teşmili ve civar vilayetlerde dahi ahvali müessifei maruzanın tatbiki için Bahçe mıntıkasındaki Avadis Çavuş kumandasında 400 kişilik bir Ermeni çetesinin arazi-i meşgule haricine sevki tensip kılınmıştır. "Bu hususta Kolonel Bregon imzasını taşıyan 20 Mart 1920 tarihli vesika elde edilmiştir." Artık şu haller, Kilikya'da meskûn İslamların hayatına hatime verileceğinin Ermenilerce katiyen tekerrür ettiğini bizlere tamamen anlatmış ve silaha sarılmaktan maada bir çaremiz olmadığını göstermiş olduğundan bu yüzden dökülecek kanın, mahvolacak hukuk-u maddiye ve maneviyenin günahının müsebbip ve faillerine atfı lazımdır. Artık sabır

ve intizarın kabil olamayacağını idrak ile hukuk-u insaniyemizin muhafazası için bizi silahla müdafaaya mecbur bırakmıştır.

Bir seneyi mütecaviz zamanda reva görülen şu zulüm ve işkenceleri Fransa hükümetinin medeniyetine münafı görerek atisinde şu ahvale bir netice verileceği ümidini beslemiş isek de, heyhat ki bu ümitler tamamen mahvoldu ve mezalim tahfif değil, günden güne teşdit edildi. Daha ziyade tatvil-i makale hacet olmadığından, şu ahvale bir an evvel nihayet verilmesini istirham eylerim. Ve aksi takdirde dökülecek kanlar için huzur-u ilahide ve mahkeme-i medeniyet ve insaniyette de mücrim kalmayacağımıza vicdanen emin bulunduğumuzu arz eyleriz.

1 Nisan 1920 (1336)

İmza: Kozan Ahali-i İslamiyesi namına

MÜFTÜ HAFİZ OSMAN “ÇAMURDANZADE”

Dönemin Kozan Müftüsü tarafından yazılan bu şikâyet mektubunda belirtilen Fransız ve Ermeni zulmü nisan ayına kadar ki olayı kapsamaktadır. Bundan sonrada Kozan Muhasebecisi Hamdi Bey, Tahrirat müdürü Ali Rıza Efendi, Emekli Yüzbaşı Mehmet Beyler Ermeni gamoforları tarafından dönemin hastanesi¹⁹⁹ olan binanın önündeki fırında feci şekilde öldürülmüştür.

Bu olaylardan iki ay önce Mart ayında meydana gelen olayları da Müftü Hafız Osman Efendi, Adana işgal kuvvetleri komutanı Bromond’a ve baş kontrolörü General Döfyo ya gönderdiği şikâyet dilekçesinde sert bir cevap almıştır. Yapılan bu şikâyet yazısından dolayı Fransızların Adana işgal kuvvetleri komutanı Bromond, durumu Kozan işgal kuvvetleri komutanına bildirmiş, bu durumların olup olmadığını sormuş, Mösyö Tayyar’da da böyle bir durumun olmadığını bildirdi.

Bromond, şikâyet mektubunu yazan Hafız Osman Efendiye sert bir mektup yazmış, Mektubunda tehdit ifadeleri kullanarak iddia edildiği gibi olayların olmadığını Kozan’daki durumdan haberdar olduğunu bildirdi.

4.3.7.1. Tayyarda’nın Kozanlı Müslümanlarla Görüşmesi

İşgalinin son gününde Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda muavini Mösyö Süpi, yanında tercüman Adanalı Deliferyan Aris olduğu halde Müslüman mahallesine geldi. Mösyö Tayyarda ve kendi namına, Müslümanlarla görüşeceğini söyledi. Toplantı konusu Adana’ya hakkında giden şikâyetler ve Mustafa Kemal’in İtalyan ajansı aracılığı ile Kozan’daki olayları dünya kamuoyuna duyurması idi.

Kozan’ın ileri gelenlerinden Mutasarrıf İhsan, Kadı Hacı Hasan, Müftü Hafız Osman, Şeyh Ali Efendizade Hüseyin, Yarımzade Ahmet, Mühendis Supi Bey ve Belediye Reisi Yeğenzade Mehmet Efendi’nin evinde toplandılar

¹⁹⁹ Şimdiki Kız Meslek Lisesi’nin batı tarafındaki park o zamanlar fırındı. Türklerin fırına öldürülmesi hikâyesi bu fırında gerçekleşmiştir.

Mösyö Süpi çok kederli ve hiddetli bir tavırla konuşmaya başladı. Elindeki kırbacı dizlerinin üzerine vuruyor ve bir korku telkin etmek ister gibi görünüyordu. Konuşmasında;

‐Burada bulunan Müslümanlara bir çok zulümler ve işkenceler yaptığımız, fena muamelelerde bulunduğumuz, mallarını yağma ettiğimiz yolunda dışarıda bulunan Müslümanlar tarafından Bremond’a şikâyetler yapılmıştır. Bizden bunu soruyorlar. Yapılan şikâyete karşılık olarak göndermek üzere, sizlerden imzalı vesika istiyoruz.‑ dedi.

Kozanlılar böyle bir vesikayı imzalamak istemediler ve birbirlerine baktıklarında Tayyarda tereddütlerinin sebebini sordu. Müftü Osman Efendi ile Yarımzade Ahmet Efendi *‐Bu mazbatanın münderecatı hakikate uygun değildir. Burada adamlar öldürülmüş, mallar yağma edilmiş, evler yıkılmış, çeşit çeşit kötülükler yapılmıştır. Yazılan şekilde mazbata vermek, yalancılık olur.‑* şeklinde birbirlerinin ifadelerini tamamlayan sözler söylediler. Hazır bulunanlar, bu beyanları teyit eder tavırlar aldı. Bu durum, artık Tayyarda’nın Kozan’da kalan Türk idarecilerinin ve ileri gelenlerinin yanında bile hiçbir etkisinin kalmadığını göstermektedir.

4.3.7.2. Fransız Konvoyu’nun Kozan’a Girmesi

9 Nisan 1920 de Kozan’ın Kızılyazı Mevkiine bir Fransız uçağı indi. Kozan’daki işgal kuvvetleri Komutanı Kozan’ın ve içine düşükleri durumu Fransız yetkililerine anlattı. Fransız uçağından gelen yetkili ise Tayyarda’ya 16/17 Nisan 1920 tarihinde Kozan’a bir yardım konvoyunun geleceğini bildirdi. 17 Nisan 1920 Çarşamba günü de Misis’te bulunan Albay Laurent komutasında cephe ve erzak yüklü bir Fransız kafilesi Milli Kuvvetlerin Kozan’ı sarmasına rağmen yoğun topçu ve makineli tüfek atışıyla ablukayı yararak öğleye doğru Kozan’a geldi.²⁰⁰ Girişte herhangi bir baskın yapılmaması için Kozan Kalesi’nde bulunan Fransız topları Çanaklı Tepelerini yoğun top ateşine tuttu. Top ve mitralyöz de olan bir tabura yakın Fransız kuvvetinin himayesi altında 250-300 kadar deve ve 70-80 kadar da manda ve öküz arabası malzeme Kozan’daki Fransız ve Ermenilere ulaştırıldı.²⁰¹

Haziran ayına kadar herhangi bir yardım gelmeyeceğini bildiren Albay Laurent, yanlarına Kozan’da bulunan 400 kadar Ermeni gönüllü fedailerini olan gamoforları da alarak Adana’ya geri döndü. Böylece hem Kozanlı Müslümanlar hem de Kozan’da bunlara bakmaya mecbur kalan yerli Ermeniler sevindi.

Bu arada Milli Kuvvetler fırsat buldukça Kozan mezarlığına kadar sokuluyor fakat istelen başarıyı kazanamıyor,²⁰² nihai bir saldırı yapamıyorlardı. Çünkü Kozan’daki Türklerin bu saldırıdan zarar görmesinden korkuyorlardı. Kozan Grup Kumandanı Hulusi Bey, müfrezelerini alarak Çanaklı sırtlarına kadar geldi. Bu arada Kozan Kalesi’ne mevzilenen Fransız askerleri sürekli top ve makineli tüfek atışı yapıyordu.

²⁰⁰ Kütük, *Milli Mücadele’de Kozan*, 157-191, Behçet Çörtük’ün Anıları

²⁰¹ Kütük, *Milli Mücadele’de Kozan*, 157-191, Behçet Örtük’ün Anıları

²⁰² Çelik, *a.g.e.*, 204.

Kuşatmanın son günlerinde Fransızlar, öyle sıkıştılar ki, işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda, Adana'ya verdiği raporlarda kasabaya giden bütün yolun Kemalistlerin kontrolünde olduğunu, bu duruma daha fazla dayanılamayacağını bildiren bir rapor gönderdi.²⁰³

İşgal kuvvetleri, Ermeniler ve sayıları 500'ü bulan Türk ahali, milli kuvvetlerce Kozan'ın abluka altına alınması sıkıntılı bir bekleyişi beraberinde getirdi. Kozan, saatli bir bomba gibiydi. Şehirde yiyecek bulmak yavaş yavaş zorlaşıyordu. Ermeniler Kozan sokaklarında kaygılı kaygılı geziyorlar, akıbetlerini merak ediyorlardı. Ermeniler ve Fransızlar şehir dışına çıkamıyorlar, şehir dışından da kimse şehre giremiyordu. Ermeniler bağına bahçesine gidemiyordu. Kozan'da yiyecek sıkıntısı başlamıştı.

4.3.7.3. Türklerin Fırına Atılma Olayı

Türklerin fırına atılması olayı Kozan tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kozanlılar bu olaydan o kadar müteessir olmuşlardır ki, Kozanlının hafızasında hâlâ güncelliğini korumaktadır. Bu gün yıkılmış ve yerine park yapılmış olan fırında²⁰⁴ üç Türk canice şehit edilmişlerdir.

17 Nisan tarihinde Uyuz Pınarı mevkiinde aslen de Fransız olan bir askerin Kuva-i Milliyece çetelerce öldürülmesi sonucu Manastırda düzenlenen bir törende Mösyö Tayyarda, intikamının alınacağı beyanında yaptığı bir konuşmasının hemen ertesinde Muhasebeci Hamdi Bey, Tahrirat Müdürü Rıza Efendi, Emekli Yüzbaşı Hacı Mehmet Efendi²⁰⁵ adındaki üç Türk, Ermeni gamoforlarınca feci şekilde öldürüldü.

Olay, bu üç kişinin kaybolmasıyla ortaya çıktı. Yapılan araştırmalarda Körekenli Ahmet Efendi ile Hacı Tevfik Efendi'nin oğlu Cemal Efendi'nin bahsedilen şahısları sekiz on Ermenin ite kaka fırına saktuklarını söylediler.

Türk yetkililer durumu Tayyarda'ya anlattı, olayın geçtiği yere gelindi. Orada bulunan Ermenileri Mösyö Supi uzaklaştırarak fırına iki Fransız askerini nöbetçi olarak koydu. Tayyarda ölen kişinin kim olduğunu sorunca Behçet Göçük Bey “ *Bir ay önce guvarnörlük dairesinde çalışan Yüzbaşı Şerif Bey'in babası*” olduğunu söyledi. Fırının sahibi Hacı Mehmet Efendi kira bedelini almak için işletmecinin yanına gideceğini yakınlarına söylemişti. Hacı Mehmet Efendi, sahibi olduğu fırında feci şekilde yüzü gözü samanla dolmuş bir şekilde öldürülmüş olarak bulundu.

Daha sonra, Muhasebeci Hamdi Bey ve Tahrirat müdürü Rıza Efendi'nin cesetleri bir çuval içersinse telefon kablosu ile boğulmuş, burunları kesilmiş ve göğüslerinde ve kulaklarının altında süngü yaraları olduğu halde bulundu. Cesetler

²⁰³ Çelik, a.g.e., 204.

²⁰⁴ Bu fırın bugünkü Kız Meslek Lisesi önündeki, İrfan Çamurdan'a ait tarihi evin kuzey doğusundadır. Bugün orası parktır.

²⁰⁵ Emekli General Semih Aygün'ün dedesi.

soyulmuş sadece iç çamaşırları kalmıştı. Olay 18 Nisan 1920 tarihinde meydana gelmişti.²⁰⁶ Cesetler Memleket Hastanesi'ne getirildi. Otopsi yapıldı

Ertesi gün yani 19 Nisan günü cenazeleri, hastaneden müftünün bulunduğu yere getirildi. Yıkandı, kefenledi, cenaze namazlarını kılındı ve arabalarla mezarlığa götürüldü, üç mezar açılmasını talimatı verildiği halde, kabristana varıldığında iki mezarın açılmış olduğunu görüldü. Yeniden mezar kazdırmak zaman alacağı ve hadiselerin hassaslığı sebebiyle, iri yarı olan Yüzbaşı Hacı Mehmet Efendiyi mezarın birine, yaradılış itibarıyla ince ve zayıf olan Hamdi Bey ile Rıza Efendi de kucak kucağa diğer mezara defnedildi.²⁰⁷

Kozan'da üç Türk'ün vahşice fırında öldürülmesi, Kozanlıları derinden sarstı. Öyle ki hâlâ Kozanlıların dilinde Türklerin fırınlarda ateşe atıldığı ve diri diri yakıldığı anlatılmaktadır. Oysa öldürülme olayı fırının ekmek pişirilen yerinde değil unluk kısmındadır.

Buna benzer bir olayda zamanın Ziraat Bankası Müdürü Behçet Çörtük Bey'in başına gelmek üzere iken son anda kurtulmuştur. Behçet Çörtük Bey, susam dağıtımı sırasında Adana'dan gelen gönüllü Ermenilerin saldırısına uğradı. Gamofor denilen bu gönüllü Ermeniler Behçet Bey'i öldürmek isterken Yunanlı Fabrikatör Havaca Yanni'nin hanımının etrafa bağırmasıyla yerli Ermenilerin desteği ile kurtuldu.²⁰⁸

Burada dikkati çeken genelde Kozan'da yerli Ermeliden çok dışarıdan gelen ve gamohor denilen gönüllü Ermenilerin taşkınlık ve cinayet işledikleridir. Bazı yerli ve yaşlı Ermeniler bu durumdan son derece rahatsız olduklarını Yağışe Efendi'nin Mösyö Tayyarda'ya karşı söyledikleri sert sözlerden anlıyoruz.

4.3.7.4. Ispahalı Köyü Baskını

Ermeni çeteleri Ocak 1920 yılında Ebulhudalı Köyü'nü basarak Habip adlı bir köylü ve beş kişiden oluşan ailesi ile beraber katlettiler. Ebulhudalı Köylüleri de köylerini terk ederek başka yerlere kaçtılar. Aradan bir ay geçti. 25 şubat 1920 tarihinde Silahlı Ermeniler Kabaktepe, Andıl, Örendere ve Oruçlu Köylerini yakıp yıktılar. Bunun üzerine Tahsildar Hakkı Efendi, Andıl, Örendere,, Köseli, Oruçlu, Ebulhudalı köylerinden topladığı silahlı Müslümanlarla bu Ermeni çeteleri üzerine baskın düzenlendi. Ermeni çeteler Körseli Deresi'nde sıkıştırıldı. Yapılan çatışmada 9 Ermeni çetesi öldürüldü. Müslümanlardan da bir şehit iki yaralı oldu.

4.3.7.5. İki Türk Çetecinin Kurşuna Dizilmesi

Kozan'ın milli kuvvetlerce sarılması sırasında Fransızlar özellikle Köprübaşı'nı çetelere bırakmak istememekteydiler. Çünkü o zamanlar, Kozanlılar genelde su ihtiyaçlarını Kozan Çayı'ndan sağlıyorlardı. Çanaklı tepelerine mevzilenmiş olan çetelere de zaman zaman operasyonlar düzenliyorlardı.

²⁰⁶ Kütük, *Milli Mücadele'de Kozan*, 157-191.

²⁰⁷ Kütük, *Milli Mücadele'de Kozan*, 157-191, Behçet Çörtük'ün Hatıraları.

²⁰⁸ Kütük, *Milli Mücadele'de Kozan*, 157-191 Behçet Çörtük'ün Hatıraları.

İşte bu operasyonlardan birinde Çanaklı mevkiinde ilk çete üyesi Türk Fransızlar tarafında yakalandı. Kozan'ın Örendere ve Oruçlu Köyü'nden olan ve ikisinin de ismi Ali olan iki Kuvvayı Milliyeci çete üyesi, Türk ve Ermeni halkından birkaç kişinin şahitliği ile Fransız askeri mahkemesi tarafından yargılandı. millî kuvvetlere katılan bu iki çete üyesi, yargılamalarında çeteye zorla alındıklarını, gösterilen göreve gitmemeleri halinde evlerinin yakılacaklarını söylediler.

Bu iki kahramanın böyle konuşması savaş şartlarında normal bir davranıştı. Bu iki vatansever Kozanlı hükümet adına hareket eden! Fransız kuvvetlerine karşı toplu halde ve silahlı olarak, isyan etmiş ve ellerinde silah bulunduğu halde yakalanmış olmalarından dolayı, Fransız yasalarına göre idam cezası verildi. Ceza bu iki Kahramanın yüzüne okundu. Daha sonra jandarma dairesinin yanındaki, hapsanenin²⁰⁹ önündeki yeraltı mahzeni kapısının²¹⁰ yakınında bir manga Fransız askerinin ateş etmesi sonucu şehit edildi.

4.3.7.6. Hoşkadem Camii'nin Tahrip Edilmesi Ve Yağmalanması

İşgalin son günlerinde ikinci cami olan küçük cami ve medrese Ermeniler tarafından tahrip ve yağma edildi. Nisan ayının ortalarında Kozan'ın en büyük Camisi olan Hoşkadem Cami batı tarafından delinmiş ve içeri girilmiş olduğu fark edildi. Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'ya durum iletilmesine rağmen Tayyarda tahkikat yaptıracağını ve suçluların yakalanacağını söyledi. Fakat buna rağmen ertesi gün Camii'nin her iki kapısı kırılarak caminin içinde bulunan bütün halı ve kilimlerin götürülmüş olduğu görüldü.

Kozan Hoşkadem Camii'nde bulunan Sakalı Şerif. Önemli günlerde törenle halka açılır halk saygıyla peygamberimizin sakalını ziyaret ederdi Cami duvarının yüksek bir yerinde bulunan Sakal-ı Şerif'in²¹¹ kaybolduğu, mihrabının ve minberinin kirletildiği görüldü. Artık Ermeniler Türklerin ibadet yerlerine kadar saldırıda bulunmaya başlamışlardı.

4.3.7.7. K Küçük Camii'nin Ve Medrese'nin Fransızlar Tarafından Yakılması

1920 yılının Mart ayına gelindiğinde sasabada hemen hemen bütün evler ve işyerleri silah arama bahanesiyle yağmalandı. İşte bu yağmadan bugün Kozanlıların Küçük Camii dedikleri cami ve hemen yanındaki medrese de nasibini aldı. 25 kişilik Ermeni çeteleri mart ayının ortalarında şimdiki Çamurdan Sokaktaki bütün evleri abluka altına aldılar. Kozan Müftüsü Hafız Osman'ın evinde bulunan ve Kayhan'dan Salih Efendi adında birinin getirdiği yedi mavzer ve 3000 kurşun vardı. Müftü Efendi

²⁰⁹ Mahbushenenin yerinde şimdi Kozan Kız Meslek Lisesi ek binası mevcuttur.

²¹⁰ Mahpushanenin kapısı şimdiki askerlik dairesine giden yoldan tarafta, hapsanenin batı yanındadır.

²¹¹ Kozan Hoşkadem Camii'nde bulunan Sakalı Şerif önemli günlerde törenle halka açılır halk saygıyla peygamberimizin sakalını ziyaret ederdi. Nisan ayı ortalarında kaybolan bu Sakal-ı şerif'in Ermeniler tarafından çalındığı biliniyordu.2006 yılında yapılan araştırmalarda Sakalı Şerif'in Ermenilerin bir gün önce büyük Camii soymalarından sonra, Kozan'daki Kadri Şeyhi Göğceli İbrahim Efendi'nin amcası Rufai tarikatının Kozan'daki Şeyhi Küçük Hoca Şakir Efendi yerinden almış Ondan da kızı Ayşe Hanım'a geçmiş Ayşe Hanım'ın ölümüyle Kozan'daki Sakalı Şerif'in kimde olduğu bilinmemektedir. Kaynak kişi Büyük Cami imamı Abdurrahman Yılmaz. Orhan Bedir.

bu silah ve cephaneyi yan taraftaki boşalmış olan Karataziyan adındaki bir Ermeninin tuvaletine hizmetçisi olan Arap Fatma'ya adında bir kadına attırdı.

Ermeni çeteleri Müftü Efendi'nin evini didik didik aradıktan sonra bir şey bulamayınca evinin hemen yanındaki medreseyi aramaya başladılar. Burada da bir şey bulamayınca medreseyi ve o zaman büyük bölümü ahşap olan Cami'yi ateşe verdiler. Caminin minberi kazmalarla da yıkıldı. Böylece Küçük Cami ve Medrese tamamen yandı. İçlerinde birbirinden kıymetli kitaplar da yandı²¹².

Kozan'daki iki Cami'nin de yağma edilmesi, Küçük Camii ve medresesinin yakılması o zamandaki Ermeni gönüllü fedailerinin ve bunlara izin veren Fransızların Türklere bakış açısını gayet iyi açıklamaktadır.²¹³

4.3.7.8. Akkaya Köyü Baskını

Saimbeyli'den ve Feke'den Kozan'a dönen Ermeniler yoldaki Türk köylerine saldırıda bulundular. Akkaya, Çulluşağı ve Düz ağaç köylüleri Ermeniler tarafından soyuldu. Çulluşağı Köylüleri o yıllarda köyün doğusunda bulunan dağlara çekilmek suretiyle kendilerini korudular.²¹⁴

Ermeniler, Akkaya Köyü'nü basarak köyün bekçisi Hüseyin adındaki Türk köylüsünü şehit ettiler. Düzağaç Köyü'nden Aliş Ahmet'in karısına ve Akkaya Köyü'ndeki iki kadına tecavüz ettiler²¹⁵.

Müslüman kadınlara tecavüz ve Türklerin hiç yere öldürülmeleri Kurtoğlu Hulusi Bey ve diğer mücahitlerin İstanbul'a telgrafla bildirildi.

4.3.7.9. Altı Kozanlı'nın Ağa'nın Köprüsü'nde Öldürülmesi

Ermenilerin zulmünden kaçmak için İmamoğlu'na bağlı Üçhöyük Köyü'nden Ağzı Karaca Köyü'ne gitmekte olan, Kozan ulemasından Çamurdanzade Hacı Mustafa Efendi'nin kızı Emine Hatun ve kucağı'ndaki bebek ve yanlarında bulunan Kozan müftülüğü yapmış Sehlikoğlu'nun hanımı Raziye Hanım ve torunu, Urumoğlu Osman, Gaffaroğlu Osman ve Mustafa adındaki toplam altı Müslüman, Ağzıkaraca Köyü'ne gitmekte iken Ağa'nın Köprüsü olarak bilinen Adana-Kozan yolu, üzerindeki köprünün yanındaki sazlıkta Ermeni çeteleri tarafından yakalandı. Yakalanan bu savunmasız ve sivil kadın çocuk silahsız erkekler Ermeni çeteleri tarafından vahşice öldürüldü.²¹⁶ Yörede anlatılanlara göre Emine hanımın memedeki çocuğu süngüyle öldürülmüş, annesinin memesinin ağzına konulmuştur.

Bu altı Kozanlı'nın cenazeleri yakınlarda bulunan Ağzıkaraca Köyü'ne defnedilmiştir. Buraya ölenlerin yakınları tarafından bir anıt mezar yapılmıştır.

²¹² Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.*, 124.

²¹³ Küçük Cami daha sonra tamir edilirken camiden çıkarılan kitabesi kırılmıştır. Bu kitabe daha sonra şimdiki Kız meslek Lisesi önündeki Çamurdan ailesine ait olan konağın duvarına monte edilmiştir. Daha sonra Küçük Cami'nin restorasyonu sırasında bu kitabe Rıfat Çamurdan'ın evinden alınarak 2010 Yılında tekrar yerine konmuştur.

²¹⁴ Kaynak kişi: (Çomak) Hasan Akıcı. 1912 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi : 2005 Mayıs.

²¹⁵ Çamurdan, *Kozan'ı tanıyalım*, 138.

²¹⁶ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 243.

4.3.7.10. Sarıçam Katliamı

Adana'ya hayvanlarını satmak için giden Danacılı Köyü'nden Hatıpzade Abdulkadir Efendi, Adana'nın Kütüklü Köyü'nden Hacıoğlu Gök Mehmet, İmamoğlu Saygeçit Köyü'nden Halaçoğlu Mehmet, Saraçoğlu Emir Ali Çavuş, Fatıma'nın oğlu Osman adlı kişiler, Kozanlı Aziryan Misak'ın ailesini Adana'ya bırakıp dönmekte olan altı kişilik Ermeni jandarması tarafından Sarıçam'da feci şekilde öldürüldü. Bu jandarmaların isimleri tespit edilen Papazoğlu Samuel, Saçlıoğlu Arsevil, Kel Karebet oğlu Asut, Kozan'a geldiler ve Fransızlar tarafından bu olayların faili oldukları bilindiği halde herhangi bir kanuni işlem tabi tutulmadılar.²¹⁷ Bu da bize Fransızların Ermeni cinayetlerine açıkça göz yummakta olduklarını göstermektedir.

4.3.7.11. B Belediye Başkanı Yiğenoğlu Mehmet Beyin Tutuklanması

Fransızlar Kozan'ı işgaliyle belediye başkanını değiştirerek Yiğenoğlu Mehmet Efendi'yi belediye başkanı olarak atamışlardı. Hatta Müslümanlar tarafından Yiğenoğlu Mehmet Efendi'nin Fransızlar tarafından işbaşına getirilmesi hoş karşılanmamıştı. Mehmet Efendi, bu görevi kabul etmese Ermeni birinin belediye başkanı olacağını bildirerek bu görevi bir Türk'ün yapmasının daha iyi olacağı gerekçesiyle belediye başkanlığı görevini yürüttü. Mehmet Bey'in kardeşi Yiğenoğlu Ahmet Ağa ise Karacalar bölgesi diye anılan Kozan'ın Kuzey doğusundaki köylerden topladığı milislerle Karacalar bölüğü oluşturmuş ve Çanaklı'yı mevkiine yerleşmiş Fransızları taciz ediyordu.

17 Nisan 1920 tarihinde Fransızların Çanaklı Mevkiine yaptığı bir taarruz neticesinde iki Türk esir edildi. Esir edilen bu Türklerin konuşturulması sonucu o bölgenin komutanlarından birinin de Belediye Başkanı Yeğenzade Mehmet Efendi'nin kardeşlerinin ve yeğenlerinin Kemalist oldukları gerekçesi ile Yiğenoğlu Mehmet Efendi'nin ve dayısı Hacı Yusuf Efendi'nin ev hapsinde tutulmasına karar verdiler. Evinin kapısına nöbetçi koymak suretiyle haps eylediler²¹⁸.

4.3.7.12. M. Kemal Paşa'nın Kozandaki Zulmü Dünya Kamuoyuna Duyurması

Kozan ve çevresinde meydana gelen zulüm Adana'da, İstanbul'da ve Anadolu'da duyulmuştu. Gerek Kurtoğlu Hulusi ve arkadaşlarının İstanbul'a çektikleri telgraflar, gerek Kozan'ın ileri gelenlerinin Adana'daki işgal kuvvetleri komutanlığına verdikleri şikâyetler ve gerekse de buradaki görevli komutanların konu hakkındaki gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmeleri sonucu Kozan'daki zulümler hakkında bütün dünya haberdar oldu.

Mustafa Kemal Paşa, Kozan'daki Fransızların ve Ermenilerin yaptıkları zulümleri 31 Mart 1920 tarihinde İtalyan Haber aracılığı ile dünya kamuoyuna duyurdu. Duyuruda Kozan'daki Ermenilerin sebep olduğu saldırı ve cinayetler, Türklerin maruz kaldığı insanlık trajedisi dünya kamuoyuna anlattı. Mustafa Kemal, özetle şu açıklamayı yaptı²¹⁹, *Adana'nın genel durumu günden güne fenalaşıyor.*

²¹⁷ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 242.

²¹⁸ Kütük, *Milli Mücadele'de Kozan*, 157-191, Behçet Göçük'ün Anıları.

²¹⁹ H. T. V. D. , Belge no:350.

Fransızlar Maraş ve Urfa'da yaptıklarını aynen Adanada'da tatbik ederek Ermenileri silahlandırıyorlar. İslam ahalie saldırıyorlar. Kozan ve civarında, İslam ahaliden toplanan silahlar ve hayvanlar mütecaviz Ermenilere veriliyor. Kozan civarında Hamam, Kurtoğlu Çiftliği, Topaloğlu Çiftliği Çolakhasan, Yassıçalı, Mehmet Ağa ve Kabasakal Köyleri Ermeni jandarmalar ve gönüllüleri tarafından tahrip edilmiştir. Bu köylerden fırar ederek kurtulabilen ahaliden bin yedi yüz elli nüfus Ceyhan(kadirli olmalı) beş yüz nüfus Karsantı (Bağtepe Postkabasakal Akdam olmalı) taraflarına hicret etmişlerdir. Bucak diğer birkaç köyün yakıldığı haberi de alınmıştır.

Yaşları müsait Ermeniler peyderpey silahlandırmakta bir tek İslam jandarma bile kaydedilmiyor. Bilhassa Kozan taraflarında bulunan Fransız binbaşı(yüzbaşı olmalı)Tayyarda'nın ika eylediği ve vukuuna müsamaha eylediği faciaları tasvir etmek mümkün değildir. Adana'daki Türk memurları bu feci vaziyet içinde vazifeye devam imkân görmediklerinden peyderpey istifa ederek çekiliyorlar. İstanbul işgal altında bulunduğundan yeni memurlar tayin olmayarak veya tayin olunsa bile vazifeye devam imkân bulamayacaklardır.

Adana civarındaki işgal bölgesinde Fransızların ihdas eylediği vaziyet; Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı bir intikam hissi beslemek ve bunun neticesinde de işgalin kaldırılması yöre ahalisinin birbirini boğazlayacağını iddia ederek işgalin devamını amaçlamaktadırlar.

4.3.7.13. Kozan'dan Ayrılmalarına İzin Verilmeyen Kişiler

Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayarda, Kozan'ın işgalinin son günlerinde, Kozan'ın bazı ileri gelenlerini ve memurlarını Kozan dışına salmayarak adeta çete kuvvetlerine karşılık canlı kalkan kullanmayı düşündü. Eğer sayıları bazı kaynaklarda beş yüz bazı kaynaklarda üç yüz kadar Türk halklı da Kozan'ı terk etse, Fransız ve Ermenilerin Kozan'da işi çok vahim olacaktı. İşte Tayyarda bu durumu bildiği için Kozan'dan kaçamayan bu Müslümanları şehir içinde tutmayı sürdürdü. Bu sırada Kozan da kalan bazı ileri gelenler ve devlet adamları şunlardır.²²⁰

1. Kozan Mutasarrıfı İhsan Bey
2. Kozan Kadısı Hasan Feyzi (Yazgan) Efendi
3. Kozan Müftüsü Çamurdanzade Hafız Osman Efendi
4. Kozan Mahkeme Ceza reisi Ali Rıza Bey
5. Kozan Muhasebeci Hamdi Bey (Öldürüldü)
6. Kozan Tahrirat Müdürü Ali Rıza Bey (öldürüldü)
7. Kozan Nafia Müdürü Mühendis Suphi Bey
8. Kozan Ziraat Bankası Müdürü Behçet (Çörtük) Bey

²²⁰ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 250-251.

9. Belediye Reisi Yigenzade Mehmet Efendi
10. Hapishane Müdürü Ali Rıza Bey
11. Kozan Eşrafından Şih Ali Efendizade Hüseyin Efendi
12. Kozan Eşrafından Yarınzade Ahmet Efendi
13. Kozan Eşrafından Helvacızade Hacı Hasan (Çelik) Ağa ve oğlu İsmail Efendi, Şakir
14. Kozan Eşrafından Kahyazade Hacı Mahmut (Saygılı) Efendi
15. Muhtar Hacı Abdurrahman Efendi
16. Avukat Mahmut Bey (Mısırlızade)
17. Halil Ağazade Hacı Yusuf Ağa
18. Emekli Yüzbaşı Hacı Mehmet Efendi (öldürüldü)
19. Cemal Efendizade Mustafa Efendi
20. Telgrafçı Hacı Tevfik Efendizade Cemal Efendi
21. Arıgzade Halil Efendi
22. Kayserili Ulu Cami Vaizi Hacı İbrahim Efendi
23. Şamlızade Mehmet Efendi
24. Körekenli Bakkal Ahmet Efendi

4.3.7.14. Kozan'da Fransız Parasının Basılması

Kozan'ın dünya ile bağının kesilmesi her tarafının muhasara altına alınması sonucu, Adana'dan para getiremiyorlardı. Çarşı ve pazarda, alım ve satım yoktu. Askerlerin iâşesi için mahalle aralarında yapılan mubayaalara karşı, satıcılara para ödemek lazımdı. Fransızlar iâşelerini parasız ve cebren almaları halk üzerinde yapacağı olumsuz tesiri yüzünden Kozan'da para basmaya karar verdiler. Maliyenin kasası zaten Fransızların ellerindeydi. Onu tamamen sarf ettikleri gibi Ziraat Bankasının kasasındaki paraları da makbuz mukabilinde maliye veznesine devir ve teslim ettirerek harcamışlar, tüketmişlerdi. Buna rağmen yine paraya ihtiyaç vardı. Bunun için bir çare düşünüldü. -ONDÜKES- ismi verilen bir para çıkarıldı.

Kozan'da 1897 senesinde, devlet tarafından oldukça süslü olarak renk renk bastırılmış tesisatı askeriye iade biletleri vardı. Zamanında satılamamış veya İstanbul'a da iade edilmeyerek kalmış olan bu biletlerin, şekilleri banknotlara benziyordu. Taklit edilmeleri de zordu.

Bu biletlerin arka taraflarına 1-5-10 ve 25 lira değerinde oldukları ve ilerde devlet parası ile tebdil edileceği yolunda da sabit mürekkeple ve Fransızca ibare ile meşruhat yazılarak, Fransız işgal idaresi adına, mali murakıp, -APİTEN JOLİ- tarafından ve devlet adına da maliye muhasebecisi, Hamdi Bey tarafından resmî mühürlerle mühürlenmiş ve müşterek olarak imzalanmıştır.

Böylece yapılan bu düzenleme ile bu biletler halk arasında da para yerine geçmeye başladı. Biraz zaman geçtikten sonra -bondükes- denilen bu paralar beğenilmemeye başlanmış ve belirli kıymetinden, yüzde yirmi ve daha noksan bir değer ile kullanılmıştır

Daha sonra Fransızlar, Kozan'ı tahliye edip te gittikten sonra, halk elinde kalmış olan bu -BONDÜKES- denilen paraları Adana'ya götürmüş ve orada başa baş değiştirmişlerdir.²²¹

4.3.7.15. Türklerin Ve Ermenilerin Fransızlardan Şikâyeti

Olayların olumsuz gelişmesi ve şehirde bir Türk Ermeni çatışmasına dönüşmesi neticesinde Türklerden ve Ermenilerden oluşan bir heyet Fransız işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'yı ziyaret ederek gelişmelerden duydukları kaygı ve şikâyetlerini dile getirdiler.

Meydana gelen olaylardan ve şehrin ablukaya alınmasından korkan Ermeniler, Türk çetelerin şehre saldırmasından, şehrin yanmasından ve binlerce insanın ölmesinden duydukları rahatsızları işgal kuvvetlerine bildirmek istediler. Ermenilerden sağduyulu olanlar bu durumdan rahatsızdılar. Türklerden de bir heyet oluşturularak Tayyarda'yı ziyarete gittiler.

Tayyarda'yı ziyarette ilk sözü Kozan Mutasarrıf İhsan Bey aldı İhsan Bey Tayyarada'ya hitaben *“İlk geldiğinizde mütareke hükümlerine göre İslamların halifesi olan Osmanlı Hükümdarının muafakatı ile buraya geldiğinizi, memlekette Osmanlı kanunlarının tatbik edileceğini, vazifenizin yalnız kontrol olduğunu söylemiştiniz. Biz bu yapılan işlere bundan dolayı sükut ediyoruz. Eğer halifemizin burada bulunmanıza razı olmadığını bilsem en evvel size karşı koyacak şahıs ben olurum.”* dedi.

Ermeni Katagikos vekili Yaişe Efendi de *“Biz şimdiye kadar Müslümanlarla gayet samimi bir şekilde birbirlerimize sevgi ve saygı gösterir bir halde yaşamışızdır. Eğer Fransız hükümetinin, Kemalistlerle harp etmesi lazım geliyorsa askerlerinizi alınız kasabanın dışına çıkararak Kemalistlerle çarpışınız. Bundan sonra birlikte yaşayacak olan bu iki cemaati kendi işlerinize karıştırmayınız. Birbirlerine düşürmeyiniz. Yüzlerce masum kadın ve çocuğun bulunduğu bu kasabanın içersinde de harp yapılmaz.”* dedi. Tayyara'da hem Türklerden hem de Ermeni ileri gelenlerinden böyle bir tepkiyi beklemiyordu. Bu şikâyet üzerine ne yapacağını şaşırان Fransız işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda, oturduğu sandalyesinden kalktı

²²¹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 255.

ve acı bir çehre ile sandalyesini göstererek: “Öyleyse buyurunuz, memleketi siz idare ediniz.” cevabını verdi.²²²

4.3.7.16. Yedi Fransız Askerinin Öldürülmesi

16 Nisan 1920 tarihinde Fransızlar birlikleri Çanaklı sırtları ve Kozan çayı mevkilerinde keşif yapmak için harekete geçtiler. Bu arada Fransız kuvvetlerinin Belediye Katibi Arızkade Ali Efendi’nin bağ evine girdiğini gören Türk çeteler şiddetli bir taarruz ve bağ evine atılan bomba neticesinde Fransız kuvvetleri teslim oldu. Teslim olan bu Fransız askerlerini Tavşan Tepesi’nde bulunan Türk karargahına götürülmesi istendi. Fransız esirler Türk karargahına götürülürken Uyuz Pınarı mevkiinde²²³ esirlerden bir kaçının kaçması üzerine eldeki Fransız askerleri öldürüldü.²²⁴

4.3.7.17. Kozan’da Fransız Uçağı’nın Düşürülmesi

Kozan Kuvvayı milliye kuvvetlerince sarılıp, telgraf ve telefon hatlarının kesilmesi üzerine Fransızlar Adana ile haberleşme imkânını kaybetmişlerdi. Fransızlar Kozan’a az sayıda kuvvetlerle de gelmeye cesaret edemiyorlardı. Bunun için haftada bir gün havaların güzel olduğu bir günde Adana’dan kalkan posta görevi gören Fransız uçağı bazen Kızılyazı mevkiini uçak pisti gibi kullanarak Kozan’a iner, birkaç saat kaldıktan sonra tekrar havalandırarak Adana’ya giderdi. Bazen de yere inmez postalarını atar Adana’ya dönerdi.

Bir gün yine bir Fransız posta uçağı Kozan’a indi. Flama ile gösterilen yere indi. Burada birkaç saat kaldıktan sonra havalandırarak üzere hareket etti. Havalandırarak Fransız uçağı şimdiki Devlet Hastanesinin bulunduğu mevkiye kadar gitti. Buradaki Sıralıf çetelerinden sekiz kişi şimdiki Devlet Hastanesinin yerinde bulunan tepelik mevkiye sipere yatmışlardı. Yaklaşan Fransız uçağına sekiz Kozanlı aynı anda ateş etti. Fransız uçağına mermi isabet etti²²⁵. Dengesi bozulan Fransız uçağı yerden giderken kanatlarının biri orada bulunan bir zeytin ağacına çarptı. Böylece bu Fransız uçağı tamamen uçamaz duruma geldi.²²⁶

Düşen bu uçağa el koymak için hemen Fransız askerleri yetişti. Bu arada uçağın yanına gelen askerlere Sıralıfte bulunan çeteler ateş etmeye başladılar. Bunun üzerine bu çeteleri dağıtmak için Kozan Kalesi’nde bulunan Fransız topçuları taciz ateşi yaparak çetelerin geri çekilmesini sağladı. Düşen Fransız uçağı iki çift araba beygirine konulmak suretiyle Kozan şehir merkezine getirildi. Bir daha Kozan’a gelen Fransız uçağı inmeden postasını atarak Adana’ya döndü. Bu olaydan sonra

²²² Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 252–253.

²²³ Uyuz Pınarı’ı bugünkü Bucak Yolu üzerinde Tavşan Tepesi’nin doğu tarafında bir mevki. Burada bulunan Pınar, cilt hastalıklarına iyi geldiği için buraya Uyuz Pınarı denmektedir.

²²⁴ Dalkır, *a.g.e.* 98 ; Kütük, *Milli Mücadelede Kozan*, 168.

²²⁵ Kaynak kişi, Zülküf Dağlı. Zülküf Dağlı’nın babası Ömer Ağa da bu silah atanlar arasında varmış.

²²⁶ Behçet Bey’in hatıralarında geçen bu olay Adana’daki işgal kuvvetleri genel komutanı Albay

E.Bremond tarafından teyit edilmektedir. Bakınız, E.Bremond. *a.g.e.* , 46–48; P.Du Veoun., *La Passion de la Cilicie 1919-1922*, 97.

birkaç kez posta uçağı geldi. En son gelen uçakta ise Kozan'ın Fransızlar tarafından tahliye edilmesi emri gelmişti.²²⁷

Millî mücadelede işgal ordularının bir uçağı Kozanlı milli direnişçiler tarafından düşürülmesi Kozan'ın milli mücadele tarihinde gurur verecek önemli bir hadise olması bakımından önemlidir.

4.3.7.18. Şamlı Oğlu Mehmet Bey'in Evinin Soyulması

Ömer Lütfi Bey'in anılarında işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'nın eşinin şehir dışına gezi sonucu meydana gelen bir olayı anlatmaktadır. Bahar ayında Bayan Tayyarda ile Mösyö Tayyarda Kozan'ın hemen dışına bir at gezintisine çıktı. Ancak Bayan Tayyarda'nın atı, yanındaki attan ürkererek dörtlü katarak şimdiki Ağlıboğaz Köyü'ne doğru koştu. Atı güçlükle zabteden Bayan Tayyarda Ağlıboğaz yakınlarındaki Şamlı oğlu Mahmut Efendi'nin evinin yakınında attan düşerek bayıldı. Yüzbaşı Tayyarda karısına yetişir. Bu arada burada çift sürmekte olan iki Kozanlı köylü madamı ayıltmaya çalışır. Yüzüne su serper. Tayyarda Türkçe bilmediğı için köylülerle anlaşamaz. Yüzbaşı Tayyarda işaretle Türkere madamın burada kalmasını kendisinin kasabaya giderek doktor getireceğini söyler.

Tayyarda Kozan'a hareket ettikten bir süre sonra madam ayıldı. Etrafında Türkleri görünce korktu. Kozanlı Türkler madama testi ile su verdiler. Madam elini yüzünü yıkadı. Daha sonra yüzbaşı Tayyarda ile doktor geldi. Tedavisi yapılarak madam atına bindirdi. Atın yularını orada bulunan Kozanlı köylü çeker. İki kişide atının yanına refakat eder. Böylece madam Tayyarda Kozan Kasabası'na götürülür. Mösyö Tayyarda, bu Kozanlı Müslüman Türklere hediye vererek teşekkür etti.

Ne var ki olaydan dört gün sonra 8–10 kişilik Ermeni gamoforlar Bayan Tayyarda'yı kurtaran Şamlıoğlu Mahmut Bey'in evini bastılar. Bu gamoforlar bu zavallı Müslümanlara eziyet ederler. Yağ isterler bir teneke yağ aldılar. Bal talep ederler bal kalmadığını söylese de Şamlıoğlu Mahmut Efendi'yi döverler. Sonrada çekip Kozan'a döndüler.

Bu zavallı Müslümanlar bu olaydan dolayı şikâyetle bulunurlar. Şikâyet dilekçesini Tayyarda'ya verirler. Tayyarda mutasarrıf İhsan Bey'e havale eder, İhsan Bey'de Komiser Ermeni Haçık'e havale eder. Haçık de bu adamlar yalan söylüyor diyerek dilekçeyi iade etti.

Ertesi gece şikâyet edilen on beş kadar Ermeni gamoforlar Şamlıoğlu Mahmut Bey'in evini ve iki hane daha müslümanın evini bastılar. Buradakiler Tayyarda'ya niçin şikâyetle bulundunuz diyerek zulüm yaptılar. Bu zavallı Müslümanlar evini ve eşyasını bırakarak çocuklarıyla Sıralı'ya doğru kaçtılar. Ermeni Gamoforlar bu Müslümanların evlerini yaktılar. Sabaha karşı birkaç Fransız süvarisi yanan Ağlıboğazlı köylülerinin hanelerine vardılar. Hanelerinde kimselerin olmadığını ve bu evleri Türk çetelerin yaktığı raporunu verdiler.

²²⁷ Çamurdan, *a.g.e.*, 260-261.

Ertesi gün, bu Müslümanlar tekrar Tayyarda'ya şikayet dilekçesi verdilerse de bir sonuç alamazlar. Burada güvenlikte hissetmeyen Şamlıoğlu Mahmet Efendi ve komşuları bulundukları hanelerden dağ köylerinin birine gittiler. Böylece Bayan Tayyarda'ya yaptıkları iyilikleri bu şekilde ödemiş oldular²²⁸

4.3.7.19. Yeşil Hatın Oluşması Mösyö Tayyada'nın Vedası

Türkler şehirde azınlıkta ve savunmasız idiler. Bu gerginlik üzerine Fransızlar Kozan'da yeşil hat oluşturdular. Kozan'ı ikiye bölerek Türk ve Ermeni bölgeleri oluşturuldu. Türkler genelde Eski Protestan okulu olan şimdiki İnkılap Okulu çevresine yerleştirildi.

Kozan'ın Fransızlarca işgalinin son günlerinde fırında Ermenilerce Hamdi, Rıza ve Hacı Mehmet Bey'in şehit edilmesi Türklerle Ermeniler arasında büyük bir gerginliğe yol açtı. İşgalin son günlerinde Kozan'daki Ermenilerin ve Türklerin birbirlerine düşmanca bir tutum sergilememeleri herhangi bir olumsuzluk olmaması için Fransızlar, Müslümanlarla Ermeniler arasında bir yeşil hat oluşturdular. Kozanlı Türkler şehrin alt kısmına, Ermeniler ise üst kısmına ve manastıra yakın yerlere yerleştirildi. Ara bölgeye 25 Fransız askerleri yerleştirildi. O zamanki Protestan okulu şimdiki İnkılap Okulu bu yeşil hattın karakolu olarak itti haz olundu. İki saate bir nöbet değişimi yaptırıldı. Bu hattan geçişler izne tabi tutulması emredildi. Vesikasız olarak kimsenin Müslüman mahallesine girmesine izin verilmedi. Böylece Kozan'ın işgalinin son günlerinde kasaba bu yeşil hatla ikiye ayrılarak daha kanlı cinayetlerin meydana gelmesi önlenmiş oldu. Bu uygulama azınlıkta olan Müslümanları Ermenilerden korumak için yapıldı. Hatta şehir boşaltılırken şehirden ayrılan en son Fransız birlikleri bu yeşil hatta görev yapan Fransız askerleri idi.

Mösyö Tayyada'nın Vedası: İşgal kuvvetleri komutanı yüzbaşı Mösyö Tayyarda ondört ay Kozan'da Fransız işgal kuvvetleri olarak görev yaptı. Bu görev sırasında her zaman Ermenilere karşı yumuşak, Türklere karşı önyargılı oldu. Kozan'a ilk geldiği gün yaptığı adaletli olacağı sözünü tutmadı. Basiretsiz tutumlarıyla Türk ve Ermenileri birbirine düşürdü. Ermenileri o kadar kullandı ki Ermenilerin Fransızlar Kozan'dan çekilirken yaptıkları yanlışlıklar dolayısıyla artık Türklerle beraber yaşayacak bir ortamın olmadığı kanısına vararak yüzyıllarca dost olarak yaşadığı Kozanlı Türklerden düşman olarak ayrılıyordu. Bunda Mösyö Tayyada'nın büyük hataları vardı.

Tayyarda, Kozanlı tahliye edeceği gün Kozan'da kalan Osmanlı Devlet yöneticilere veda ziyaretinde bulundu. İlk önce Müftü Osman Nuri Efendiye uğradı daha sonra Kozan Vilayet konağındaki üst makam devlet görevlileri ile vedalaştı. Tayyarda ayrılırken Kozanlılara Mutasarrıf İhsan Bey'in tercümanlığı ile “*Vaktiyle, aldığımız emir üzerine geldiğimizi söylemiştik. Şimdi de, yine aldığımız emir üzerine gidiyoruz. Giderken Ermenileri de birlikte götürüyorum. Ermeniler yanlarında her şey götüremiyorlar. Malları hep burada kalıyor. Memleketi yaktırmayınız. Malları yağma ettirmeyiniz. Toplayıp satınız. Memleketinizi mamur ediniz. Bir seneden fazla sizlerle beraber bulunduk. Hepinize veda ediyor, iyi günler temenni ediyorum.*” dedi.

²²⁸ Ömer Lütfi Bey, a.g.h. , 27-29.

Burada bulunan Osmanlı yöneticileri Tayyarda'ya Ermeni komitelerinin şehri yakmak ve Müslümanları öldürmek hususunda duyduklarımızı endişeyi ifade ettiler. Tayyarda *“Ben de öyle bir haber aldım. Hiç tahmin etmiyorum. Bununla beraber, öteden beri mahallemizde 25 kişilik bir Fransız bölüğü muhafızlık yaparken, bugün 100 kişilik bir kuvvet bırakıyorum. Her ne kadar saat üçe kadar Fransız ve Ermeniler şehirden çıkmış olacaklar ve bundan hiç kimse kalmayacaksa da her türlü ihtimale karşı sabah olup da çeteleriniz kasabaya girinceye kadar evlerinizden çıkmamanız uygun olur.”* cevabını verdi. Veda merasiminde bulunan Kozanlıların ellerini tek tek sıkarak gitti işgal ettiği şehri on dört ay sonra terk etmek zorunda kaldı.

4.3.7.20. Yağışe Efendi'nin Vedası Kozan Hapishanesi'nin Tahliyesi

Kilikya Ermeni kilisesi Katoğilogu Yağışe Efendi²²⁹, işgal sırasında gerçekten örnek davranışlar sergileyerek Türk- Ermeni ilişkilerinin bozulmaması için elinden geleni yapan bir din adamıydı. İşgalin sona ereceği anlaşıncaya kadar

²²⁹ Kozan'ın işgali sırasında, Ermenilerin dini lideri Yağışe Efendi, gerçek bir din adamına yakışır şekilde davranarak olaylar karşısında yerli Ermenileri sakinleştirmeye çalışıp, Türkler ile Ermeniler arasındaki dostluğun bozulmaması için büyük gayretler safetti. Ermeni fedailerinin Kozan'da kalmasına hiçbir zaman taraf olmadı. Kendi din ve ırkdaşlarının hatalarını görünce uyarmaktan geri durmadı. Özellikle Emvali Metruke başkanlığı sırasında Türk mallarının yağmalanmasına engel olmaya çalıştı.

Yağışe Efendi, Fransızların tutumlarından da büyük rahatsızlık duyduğu zamanlar oldu. İşgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'nın huzurunda önce İhsan Bey *“İlk geldiğinizde anlaşma hükümlerine göre Müslümanların halifesi olan Osmanlı hükümdarının izni ile buraya geldiğinizi, memlekette Osmanlı kanunlarının uygulanacağını, vazifenizin kontrol olduğunu söylemişsiniz. Biz bu yapılan işlere bundan dolayı seslenmiyoruz. Eğer halifemizin burada bulunmanıza razı olmadığımı bilsem en evvel size karşı koyacak şahıs ben olurum”* deyince Yağışe Efendi de *“Biz şimdiye kadar Müslümanlarla gayet samimi şekilde birbirimize sevgi ve saygı gösterir halde yaşamışızdır. Eğer Fransız hükümeti'nin Kemalistlerle harp etmesi lazım geliyorsa askerlerinizi alınız. Kasabanın dışına çıkarak Kemalistlerle çarpışınız. Bundan sonra birlikte yaşayacak iki cemaati, kendi işlerinize karıştırmayınız. Birbirine düşürmeyiniz. Yüzlerce masum kadın ve çocuğun bulunduğu bu kasabanın içersinde harp yapılmaz.”* Diyerek, Kozan'ı işgal etmekle bin yıllık Türk-Ermeni dostluğunun bozulduğunu ifade etmekle Tayyarda'yı makamında azarlayacak kadar sözünü esirgemeyen bir din adamıydı. Yine Kozan'da yerli ve makul düşünen bazı ileri gelen Ermeniler de Türk-Ermeni düşmanlığının sebebini Fransızlara bağlayarak, Mösyö Tayyarda'ya *“Müslüman ve Ermenilerin yüzlerce seneden beri kardeş gibi geçindiklerini, 1311 (1895) ve 1325 (1909) senelerinde vukuu bulan ihtilal ve ihtişaşlarda, hükümetten verilen silahlarla hariçten gelen çapulculara karşı günlerce yan yana müdafaa ettiklerini, içeriye yabancı sokmadıklarını, şimdi ise bu iki cemaatin birbirlerine hasım edildiklerini.”* söylediler.

Katogigos Yağışe Efendi, Ziraat Bankası Müdürü Behçet Bey'i manastır bahçesinde bulundukları sırada Ermeniler tarafından saldırıya uğramaktan kurtarmıştır. Kozan'ı terk ettikleri 1 Haziran günü dahi soğukkanlılığını terk etmeyerek Ermenileri sükunete davet etmiştir. Yağışe Efendi, son gün manastırın bütün kapılarını kilitleyerek, anahtarlarını bir torbaya koymuş, Kozan'ın ileri gelen devlet ricali ve ahalisinin yanına gelip ağlayarak ve hepsinin boynuna sarılıp öpüşerek veda etmiştir. Kozanlılara da şu tarihi tavsiyede bulunmuştur: *“Muhterem beyler ve efendiler, biz artık gidiyoruz. Bir daha dönüşümüz olmayacak Bu manastır bir mabettir. Burasını ya bir cami yapınız yahut bir okul ve hastane gibi hayır müessesine tahsis ediniz. Memleketiniz için çok hayırlı olur.”*

Yağışe Efendi'yi Fransız işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda hiç sevmezdi. Hatta bir konuşmasında Tayyarda; *“Ermeniler bir hadise çıkarırsa yaşlılardan Yağışe'yi, gençlerden Mırcıkıyan Hacatur'u, Müslümanlardan da yaşlılardan Müftü Hafız Osman Efendi'yi, gençlerden de Lütfullah'ı kurşuna dizerim.”* demiştir. Yağışe Efendi, Kozan'dan Adana'ya oradan da gemi ile Beyrut'a gitti. Beyrut'ta vefat etti. Mezarı Beyrut Antilyas Manastırı'nın bahçesindedir.

yapılacak hiçbir şeyin kalmadığını anlayan Ermeniler şehri bir daha dönememek üzere terke etme hazırlıklarını yaptılar.

Yağışe Efendi de Kilikya Ermeni manastırının bütün kutsal emanetlerini atlara ve katırlara yükleyerek yanlarında götürmek için hazırlık yaptı. Manastırın bütün odalarını kilitledi. Kilitleri bir torbaya koyarak Kozan'daki devlet ricali ve Kozan'da kalan yerli Müslümanlarla vedalaşmak için 1 Haziran gecesi saat on sularında yanında Ermeni olan Fransız subayı Kalincioğlu Ohannes'le beraber hem Müslümanlarla vedalaşmak hem de hükümet temsilcisi olan Mutasarrıf İhsan Bey'e manastırın anahtarlarını teslim etmek için İhsan Bey'in bulunduğu eve geldiler. Yağışe Efendi ve Teğmen Ohannes gözyaşları içinde²³⁰ *"Muhterem beyler ve efendiler, biz artık gidiyoruz. Bir daha dönüşümüz olmayacak Bu manastır bir mabettir. Burasını ya bir cami yapınız yahut bir okul ve hastane gibi hayır müessesine tahsisi ediniz. Memleketiniz için çok hayırlı olur."* dedi ve Türklerle vedalaşarak oradan ayrıldı

Kozan Hapishanesi'nin Tahliyesi: Fransızlar Kozan'dan ayrılırken, Kozan hapsanesindeki Ermeni mahkûmları çıkararak yanlarına aldılar. Böylece hapishanede yalnız Türk mahkûmlar kalmıştı. 80–100 kadar mahkûm işgalin son günü gecesi önlerinde bir gardiyan ve bir muhafızla İhsan Bey'in bulunduğu binaya geldiler. Gardiyan Behçet Göçük Bey'e *"Bunları zaptedemiyoruz. Ne yapacağımızı sormak üzere mutasarrıf İhsan Bey'e getirdik."* dediler. Bu arada İhsan Bey evinde yatıyordu. Mesuliyetten korkan bir zat idi. Gardiyanın arkasına koyun sürüsü gibi uslu uslu düşüp gelen 80–100 kadar insan için zaptedemiyoruz, denilemezdi. Behçet Göçük Bey gardiyana *"Oğlum, mademki Fransızlar mahpus bulunan Ermenileri çıkarmışlardı. Buraya getirmeniz bile fazladır. Bırakınız gitsinler. Böyle fırsat bin yılda bir defa ele geçer. Bırakın şu biçareleri."* dedi.

Mahkûmlara hitaben de *"Haydi, dağılın burada durmayın giderken de tepedeki çetelere, memlekette düşman kalmadığını, içeri gelmelerini, kendilerini beklediğimizi, söyleyin."* dedi. Mahpuslar, aç olduklarını, köylerine gidinceye kadar erzak verilmesini rica ettiler. İki bohça ekmek sulayarak bir de yağsız bulgur pilavı pişirtirerek yedirdikten sonra bu mahkûmlar köylerine gönderildi.²³¹

4.3.7.21. Galin Son Günleri Ve Behçet Göçük'ün Anıları

Kozan işgalinin son gününe kadar Kozan da kalmış dönemin Kozan Ziraat Bankası Müdürü Behçet Çörtük Bey, bizlere o günleri yaşayan biri olarak önemli bilgiler anlatmaktadır. Türklerin çoğunluğunun dışarıda olması, Kozan şehir merkezinde meydana gelen olaylar hakkında sağlıklı bilgi almamıza imkân vermemektedir. Behçet Bey, işgalin son gününe kadar Kozan'da kalmış meydana gelmiş bütün olayları bizzat yaşayarak bizlere aktarmıştır.

Kozan'ın işgalinin son günlerini şöyle anlatıyor:²³² 1336 yılının Şubat ayı ortalarına doğru Maraş'taki Fransız kuvvetlerinin mağlup ve perişan bir halde

²³⁰ Çamurdan, *Kozan'ı Tanıyalım*, 31.

²³¹ Kütük, *Milli Mücadele'de Kozan*, 195.

²³² Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 251, 266.

Maraş'ı boşaltmaya mecbur kaldıkları ve Ermenilerin de Fransızlarla birlikte Maraş'ı terk ettikleri haberi gelmeye başlamıştı.

Kozan'daki Fransızları cidden telaşa düşüren bu haberler, Ermenileri de fevkalade ürkütmüştü. Zaten Andırın, Develi ve dolaylarında hesaba gelmeyecek miktarda millî kuvvetlerin toplanmış ve hududu geçmek üzere oldukları mübalağlı şayialar da bu telaş ve endişeyi arttırmıştı.

Kozan Merkezi'nde muntazam ve tam teçhizatlı bir Fransız Tunus taburu bulunduğu halde, bunu kafi görmemiş olacaklar ki Adana'dan her defasında 400-500 kişi olmak üzere iki defa da gönüllü Ermeni kolu getirilmişti. Gamoforlar denilen bu gönüllüler; techirden yeni dönmüş bu havalide Kilikya ismi altında bir Ermeni devleti kurulacağı veya Kafkasya'da yeni meydana getirilmiş Ermeni hükümetine katılacağı propagandasıyla aldatılarak Anadolu içerisinde oturdukları yerlere gitmekten vazgeçirilerek Adana'da alıkonulmuş olan ipsis sapsız serseri kimselerden meydana getirilmiştir.

İşgalin başladığından beri inzibatı bozulmuş olan Kozan merkezinde bu çapulcu serserilerin gelmelerinden sonra mal ve can emniyeti kalmamış her türlü ihtimale karşı Fransızlarca sıkı tedbirlere başvurularak geceleri sokağa çıkma yasağı konmuştu.

Bunun neticesi, kasaba iki bölgeye ayrılmıştı. Bahçebaşı'ndan gelip köprü tarafına giden ana caddenin aşağı tarafında oturan Hristiyanların bu caddenin üst tarafına taşınmaları ve caddenin üst tarafında oturan Müslümanların da caddenin aşağı kısmına nakletmeleri emrolunmuştu. Fakat bu yasağın tatbikatından olması iktiza eden gece devriye gezdirmek veya sokak başlarına nöbetçi koymak gibi tedbirlere başvurulmamıştı. Bu vazifeler Ermenilere verilmiştir. İşte, konulan bu gece sokağa çıkma yasağı çapulcu Ermenilerin ekmeğine yağ sürmüş, kasabanın içinde ve dışında gece baskınları, yağmacılık, tecavüzler yapmalarını kolaylaştırmıştı.

Kadirli Kazası ile Karaköy ve Dikme köyleri Ermenilerin toplu olarak Kozan'a gelmelerinden ve Hacı'n'a malzeme götüren bir Ermeni kolunun da Kargapazarı Mevkii'nde millî kuvvetler tarafından dağıtılmasından sonra ahval berbatlaşmıştı. Bununla beraber öteden beri ekserisi ticaretle uğraşan, sanatla geçimini temin eden, şehir dışında çok az tarlası, bağı bahçesi olan, Kozan'ın yerlisi olan Ermenilerden akli başında olanlar bu karışık hallerden hoşnut görünmüyorlardı. Emniyet ve asayişin yerinde olmamasından dolayı köylerden kasabaya gelenler pek azalmış, yiyecek sıkıntısı başlamıştı. Adana'dan gönüllü adı altında gelen Ermenilerin, gamahorların iâşesini de Fransızlar kendi üzerlerine almayıp Ermenilere yükletmişlerdi. Hoşnutsuzluğa bu hâlin de sebebiyet verdiği muhakkaktı. Müfrit komitacıların telkini ile idarenin çıkırından çıkmış olmasından şikâyetçiydiler.

Milli kuvvetlerin Kozan merkezine hücumları halinde kasabanın tamamen yanması, yıkılması, birçok canların telef olması ihtimali de düşünülüyordu. Bir gün Müslümanların ileri gelenleri ile yerli Ermenilerin makul düşünceleri ve ağır başlıları müştereken Tayyarda'ya gittiler. İdaresizliği adeta yüzüne vururcasına, Kozan'da bulunan iki cemaatin, Müslümanlarla Ermenilerin yüzlerce seneden beri kardeş gibi

geçindikleri, 1311 ve 1325 senelerinde vukuu bulan ihtilal ve ihtişaşlarda hükümetten verilen silahla hariçten gelip hücum eden çapulculara karşı günlerce yan yana müdafaa ettiklerini, içeriye yabancı sokmadıklarını, şimdi ise bu iki cemaatin birbirlerine hasım edildiklerini söylediler.

Bu toplantıda Mutasarrıf İhsan Bey, Tayyarda'ya şu mealde hitap etmişti: *“İlk geldiğinizde mütareke hükümlerine göre İslamların halifesi olan Osmanlı Hükümdarının muvafakatı ile buraya geldiğinizi, memlekette Osmanlı Kanunlarının tatbik edileceğini, vazifenizin yalnız kontrol olduğunu söylemişsiniz. Biz bu yapılan işlere bundan dolayı sükut ediyoruz. Eğer halifemizin burada bulunmanıza razı olmadığını bilsem en evvel size karşı koyacak şahıs ben olurdum.”*

Ermeni Katagikos vekili de aynen değilse de mana itibariyle; *“Biz şimdiye kadar Müslümanlarla gayet samimi bir şekilde birbirlerimize sevgi ve saygı gösterir bir halde yaşamışızdır. Eğer Fransız hükümetinin, Kemalistlerle harp etmesi lazım geliyorsa askerlerinizi alınız kasabanın dışına çıkararak Kemalistlerle çarpışınız. Bundan sonra birlikte yaşayacak olan bu iki cemaati kendi işlerinize karıştırmayınız. Birbirlerine düşürmeyiniz. Yüzlerce masum kadın ve çocuğun bulunduğu bu kasabanın içersinde de harp yapılmaz.”* demişti.

Tayyarda bu iki zatın beyanlarına mukabele etmek maksadıyla sandalyesinden kalkmış ve acı bir çehre ile sandalyesini göstererek *“Öyleyse buyurunuz, memleketi siz idare ediniz.”* cevabını vermişti.

Daha evvelde buna benzer müracaatların fayda vermeyeceğini gören kendisini müdafaa edecek kuvveti ve silahı bulamayan Müslümanlar kurtuluş çaresini evlerini, barklarını bırakarak muhaceret etmekte aradılar. Yavaş yavaş kasabadan çıkmaya başladılar.

Muhaceret (göç) çok müşküldü. Kasabaya hariç yapılması mülahaza edilen herhangi bir taarruza karşı koymak vazifesi silahlandırılmış yerli Ermeni gençleri ile Adana'dan getirilmiş olan gönüllü Ermenilere verilmişti. Bu sebeple kasabanın giriş ve çıkış yolları onların ellerindeydi.

Bağlar arasından gidilemezdi. Çünkü o taraflarda geceli gündüzlü silahlı Ermenilerin dolaştıkları görülüyordu. Nitekim bağlar tarafını emniyetli zannederek kaçabilmek gafletini gösteren 150–200 kadar talihsiz müslümanın öldürülmüş oldukları, tahliyeden sonra bağ kuyularında ve hendeklerinde rastlanan cesetlerden anlaşılmıştır. Feke ve Kızılyazı yollarından da çıkılamazdı. Zira iki üç kilometre kadar uzayan bu yollar çok düz ve açıktı. Her taraftan görülebilirdi. Geriye iki esaslı yol kalıyordu: Köprübaşı-Giritli Mahallesi-Adana Mahallesi yolu, Bahçebaşı-Kadirli tarafı yolu.

Halkın büyük kısmı çiftçi olduğu cihetle, mevsim icabı, kasaba dışında bulunan tarlalarına, bağlarına, çiftliklerine tanışıyormuş gibi, Köprübaşı yolundan gidebiliyorlardı. Köprübaşı'nda Fransız-Tunus askerlerinden ibaret, bir mitralyöz bölüğü bulunuyordu. Bu sebeple, Giritli Mahallesi ve civarı ahalisinin gündüzleri, gidiş ve gelişlerine, Ermeniler tarafından mani olunmada cesaret edilemiyordu. Bir

kısım Müslümanlar da, Giritli Mahallesi'ndeki dost ve ahabplarına, misafirliğe gidiyorlarmış gibi, gündüzleri geçerek, gece oradan muhtelif yerlere savuşuyorlardı.

Serbest olmamakla beraber bu yoldan gizlice, 1 Nisan 1336 tarihine kadar gidenler olmuştur. Kadirli ve Feke Kazası merkezlerinin milli kuvvetler tarafından işgal edilmesi, her tarafla olan telgraf hatlarının kesilmesi ve Adana'ya gönderilen devlet postasının, Tırmıl Mevkii'nden öteye gidemeyip geri gelmesi üzerine, Giritli Mahallesi halkı da hicret ettiklerinden, 1 Nisan 1336 gününden sonra, o yolda kapanmıştır.

Bahçebaşı-Kadirli tarafı-yolu Tamamen Ermeni askerlerinin elinde olduğu için, oradan serbestçe çıkmak tehlikeli ve imkânsızdı. Ancak, Kadirli Müftüsü Osman Efendi ile, Çerkez Nuri Çavuş'un Fransız taraftarlarıymış gibi görünerek, Tayyarda'ya yazdıkları telgraf ve Nuri Çavuş'un bu telgrafi teyit için, şahsen Kozan'a gelip Tayyarda ile yaptığı mülakat neticesinde

— Kadirli Ermenilerinin, salimen Kozan'a gelmelerine mukabele olmak üzere Kozan Müslümanlarından isteyenlerin, Kadirli tarafına çıkmalarına Tayyarda tarafından muvafakat gösterilmiştir. Bu muvafakata, Kadirli'den gelen Ermenilerin iskân edilmelerini sağlamak fikri de amil olmuştur. Bunun için de her iki günde bir defa Müslümanları götürecek nakil vasıtalarının, Tabak Deresi'nin aşağısında bulunan Simon'un Köprüsü'ne kadar gelmesi Kozan'dan çıkmak isteyenlerin de kasabadan temin edecekleri, arabalarla o mevkie gelip aktarma yapmaları bu kasabadan çıkma sırasında, Müslümanların herhangi bir taarruza uğramamaları için, zabitlerinin nezaretinde ve jandarma yazılmış olan Türklerin muhafazaları altında bulunmaları sözleşilmişti.

Sözleşme gereğince, bu cepheden ancak 3-4 katile çıkabilmiş ve hatırımda kaldığına göre en son katile 24 Mart 1336 tarihinde sevk edilmiştir. Hatta çıkmak üzere Simon Köprüsü'ne kadar varmış olanlardan bir kaçının karşı taraftan gelecek arabaların kifayet etmemesi sebebiyle geriye, Kozan'a dönmek mecburiyetinde kaldıkları da görülmüştür.

Her tarafa muhabere ve muvasalanın kesilmesi sebebiyle, Adana'dan para getiremiyorlardı. Zaten çarşı ve pazar, alım ve satım yoktu. Askerlerin iâşesi için mahalle aralarında yapılan mubayaalara karşı, satıcılara para ödemek lazımdı. Parasız ve cebren de almalarının halk üzerinde yapacağı fena tesiri düşünerek o yola sapmamışlardı.

Maliyenin kasası zaten ellerindeydi. Onu tamamen sarfettikleri gibi Ziraat Bankasının kasasındaki paraları da makbuz mukabilinde maliye veznesine devir ve teslim ettirerek harcamışlar, tüketmişlerdi. Buna rağmen yine paraya ihtiyaç vardı. Bunun için bir çare düşünüldü. -ONDÜKES- ismi verilen bir para çıkarıldı.

1313 (1897) senesinde, devlet tarafından oldukça süslü olarak renk renk bastırılmış tesisatı askeriye iade biletleri vardı. Zamanında satılamamış veya İstanbul'a da iade edilmeyerek kalmış olan bu biletlerin, şekilleri banknotlara benziyordu. Taklit edilmeleri de büyük sanata muhtaçtı. Bu biletlerin arka taraflarına: 1-5-10 ve 25 lira değerinde oldukları ve ilerde devlet parası ile tebdil

edileceği yolunda da sabit mürekkeple ve Fransızca ibare ile meşruhat yazılarak, Fransız işgal idaresi adına, mali murakıp, -APİTEN JOLİ- tarafından ve devlet adına da maliye muhasebecisi, Hamdi Bey tarafından resmi mühürlerle mühürlenmiş ve müşterek olarak imzalanmıştır.

Yapılan mubayaalarda, üzerinde yazılı kıymetlerle verilmeye başlandığı gibi, halk arasında da para yerine geçmeye başladı. Biraz zaman geçtikten sonra -bondükes- denilen bu paralar beğenilmemeye başlanmış ve muayyen kıymetinden, yüz de yirmi ve daha noksan ile tedavül eder olmuştu. Şurasını da söylemek lazımdır ki; Fransızlar, Kozan'ı tahliye edipte gittikten sonra, halk elinde kalmış olan bu – BONDÜKES- denilen paraları Adana'ya götürmüş ve orada başa baş değiştirmişlerdir.

Hariçten kasabaya gelip giden olmadığı için, çarşı ve Pazar tamamen kapalıydı. Memurların büyük kısmı hicret etmiş olduklarından, devlet dairelerinde de iş yoktu. Az miktarda kalmış olan Müslümanlar, kendileri için tayin olunan miktardaki evlerden dışarı çıkmıyorlardı. Ermeniler ise tarla bağ ve bahçelerine gidemedikleri için, çarşının meydanlık yerlerinde mahalle aralarında işsiz ve güçsüz küme küme oturup, istikballeri hakkında birbirleri ile dertleşiyorlardı.

Mutasarrıf İhsan Bey, sağda solda neler olup bittiği hakkında bir malumat alabilmek masadıyla tahrirat müdürü Rıza Efendi'yle hükümet konağına gidiyordu. Rıza Efendi hükümet konağında kalıyor, İhsan Bey Tayyarda'nın yanına gidiyordu. Muhasebeci Hamdi Bey ise, yukarıda izah ettiğim, para yerine tutmak üzere ihdas edilen –BONDÜKES-leri imzalamak ne kadar para çıkardıkları hakkında bir tespit yapmak için mutasarrıf İhsan ' birlikte çalışıyorlardı.

Her günkü bu çalışmalarda elde edilebilen malumatı gece Rıza Efendi ve Hamdi Beyle birlikte not ediyorduk. Bu notlar Rıza Efendi'nin cebinde dururdu. Esefle söylemeliyim ki, her iki arkadaşın 18 Nisan 1336 tarihinde şehit edilmeleri, notlarımızın zayi olmasını intaç etti.

Bir sabah, Büyük Camiin batı tarafında ve eski mektebin²³³ altına rastlayan duvarın delinmiş ve içeri girilmiş olduğunu haber verdiler. Gönderdiğimiz birkaç kişi hakikaten bir adam girecek kadar duvarın delinmiş olduğunu, bir şeyler götürülmemiş bulunduğunu bildirdiler. Dikkat nazarı çekilmiş olan Guvernör Kapiten Tayyarda, tahkikat yaptıracağını, faillerini bulduracağını söyledi. Fakat buna rağmen ertesi günü camiin her iki kapısının kırılarak, içerde bulunan bütün halı ve kilimlerin yağma edilmiş olduğu, cami duvarının yüksek bir yerinde, duvar içine gömülü olan dolaptaki iki adet –SAKAL-I ŞERİF-in de götürüldüğü, camiin mihrap ve minberinin kirletildiği görüldü. Haberdar edilen askeri Mutasarrıf Tayyarda, bu hale müteesir olduğunu beyanla, yağma edilen eşyayı tamamen meydana çıkaracağını vaat etmiş ise de, değersiz, adi perde, zili ve savanlardan başka bir şeyler getirilmemiştir. İki denk halinde getirilen bu adi şeyler, hükümet konağında tahrirat kalemine konulmuştur. Çok değerli olan diğer halı ve kilimlerle mukaddes şeylerin ne oldukları hakkında bir açıklama da bulunulmadı.

²³³ Kız Meslek Lisesi'nin hemen doğusundaki İrfan Çamurdan'a ait ev. Bu ev daha önce okul olarak kullanılıyordu.

17 Nisan 1336 gününün sabahında kalede bulunan Fransız topraklarının Çanaklı Tepelerini, Kozan Çayı'nın mecrası kenarındaki bahçeleri dövdüğü, patlayan mermilerin çıkardığı dumanlardan anlaşıyordu. Sebebini bilmiyorduk. Bulduğumuz mahalden, kalenin arka tarafı, Köprübaşı semtleri görülmediği için o civarlarda neler olup bittiğinden haberimiz yoktu.

Öğleye doğru hükümetten yemeğe gelen Rıza Efendi'den ve Hamdi Bey'den top ve mitralyöz de olan bir tabura yakın Fransız kuvvetinin himayesi altında 250,300 kadar deve ve 70-80 kadar da manda ve öküz arabalarının, malzeme getirdiğini öğrendik. Öğleden sonra, sabah Çanaklı Tepesine yapılan taarruzda, Türk çetelerinden iki kişinin esir tutulup getirildiğini haber aldık. Bu iki esir, Fransızlar tarafından yapılan soruşturmalarda çetelerinin o cephedeki merkezlerinin Ceritler Köyü'nde olduğunu, Yeğenoğlu Ahmet ve Halil Efendilerle, Hacı Ağanın oğlu Kamil ve Hacı Çavuşoğlu Hakkı Efendilerin, bu merkezde vazifeli bulunduklarını söylemişlerdi. Elde ettikleri bu bilgi üzerine, Kardeşleri ve oğlu çetelerin ileri gelenlerinden olduğunu ileri sürerek Yeğenoğlu Mehmet Efendiyle dayısı Hacı Yusuf Ağayı oturdukları binanın kapısına nöbetçi koymak suretiyle hapsedtiler ve ihtilattan men eylediler. Sonradan öğrendiğimize göre, Çanaklı sırtlarında ve çay kenarındaki bahçelerde keşif yapmak üzere on kadar Fransız ve Ermeni askerini bir zabıt kumandasında 16.04.1336 sabahı çok erkenden bu semte göndermişlerdi. Çay mecrasından gizlice giden bu kimseler, Belediye Katibi Ali Efendi²³⁴'nin oradaki bağ evine yerleşmişlerdir. Bunların orada bulunduklarını gören civardaki gözcü çeteleri, birbirleriyle haberleşerek ve lazım gelen tertibatı alarak Fransızların bulundukları binaya şiddetli bir baskın yapmışlardı. Müsademe sırasında fırsatını bularak binanın içerisine bir de bomba fırlatmışlardır. Bombanın patlamasından ve ikisinin yaralanmasından cesaretleri kırılan Fransızlar çetelere teslim olmuşlardır. Çeteler, aldıkları bu esirleri karargahlarına götürürlerken Uyuz Pınarı yakınlarında esirlerden birkaçının kaçması üzerine, diğerlerini öldürmüşlerdir. Esirlikten kaçıp Kozan'a gelebilen bu askerler, başlarından geçen hadiseyi merkezlerine bildirmişlerdir.

İşte, 17 Nisan 1336 günü kaledeki toprakların desteği ile Çanaklı tepelerine arkadan ve önden yapılan umumi taarruzun, o civardaki çeteleri dağıtmak ve öldürülmüş olan kendi askerlerinin cesetlerini getirmek için yapıldığı anlaşılmıştır. Hakikaten iki de Türk çetecisini esir ederek getirmişlerdir. Silahları ile birlikte tutulup getirilen bu iki kahraman, birkaç gün sonra kurşuna dizildiler.

O gün, yani 17/4/1336 günü ikindi üzeri 20-25 kişilik bir Fransız askeri kıtasının silahlarını baş aşağı takmış oldukları ve zabıtlarının de üniformalarını giyinmiş oldukları hâlde Katolik Kilisesine geldikleri görüldü. Yerli Ermenilerden de bir hayli kimselerin katıldığı bu kalabalığın Uyuz Pınarı yanında çeteler tarafından öldürülen Fransız asıllı bir zabıt için askeri cenaze töreni yapmak için geldikleri öğrenildi. Bu merasimin icrası sırasında Kapiten Tayyarda, ölünün başı uçuşunda "Aziz ölü, sen Fransız milletinin yükselmesi için, vatanından çok uzak bir yerde, genç yaşında canını verdin, seni öldürenlerden intikamın alınacaktır. Buna emin olarak, ruhun şad olsun." mealinde bir konuşma yapmıştır.

²³⁴ Yaver Kirkor'u vuran kişi.

İşte Tayyarda'nın bu konuşması, ermeni kamavorlarına cesaret vermiştir. Türkleri öldürmeyi teşvik mahiyetinde telakki edilmiştir. O günü takip eden 18/4/1336 günü, önlerine gelen Müslümanları öldürmüşlerdir. Başka kimlerin canlarına kıyıldığını bilmiyoruz. Ancak akşam sabah beraber yiyip içtiğimiz, geceleri birlikte yattığımız muhasebeci Hamdi ve tahrirat müdürü Rıza Efendi ile yanımızdaki bir evde oturan Emekli Yüzbaşı Hacı Mehmet Efendi'nin yokluğundan, öldürülmüş olduklarını anladık. Bunların cenazeleri, şehit edilmelerinin akabinde ve ölüleri imha edilmezden evvel, tesadüfen tertibat aldırılmış olmasından dolayı elimize geçmişlerdir.

Kasabada yiyecek maddesi azalmıştı. Dışarıdan peynir ve yağ gibi maddeler gelmiyordu. Getirilmiyordu. Ziraat Bankası'nın tohumluk olarak çiftçilere verilmesi için getirdiği susam vardı. İşgal idaresine Ermeniler tarafından haber verilmiş olacak ki, bu tohumluk susamı tahin yaparak veya yağını çıkararak yemeklik yağ yerine kullanmaları için Ermeni cemaati iâşe teşkilatına teslim edilmesi, resmi tezkere ile bana tebliğ edildi.

Tam o sırada bahçe kapısının vurulduğunu duydum. Hapsedilen Yeğenoğlu Mehmet Efendi'nin kapısında nöbetçi Fransız askeri bulunduğu için, bulunduğumuz evin cümle kapısından gelememişlerdi. Kapıyı çalanlar Körekenli Ahmet Efendi ile telgraf müdürü Hacı Tevfik Efendinin oğlu Cemal Efendi idiler. Muhasebeci Hamdi Bey ile Tahrirat Müdürü Rıza Efendi'nin gelip gelmediğini sordular. Gelmemiş olduklarını gecikmelerinden meraklandığımızı söyleyince, kendilerinin oturmakta oldukları Hacı Hasan Ağa'nın evinden ve bu sokağa bakan kafesli penceresinden, kafes arkasından çarşayı gözetlerken, pazar yerinde kalabalık bir halde bulunan Ermenilerden sekiz on kişinin Hamdi Bey'le, Rıza Efendi'yi ite kaka pazar yerindeki fırına soktuklarını görmüş olduklarını söylediler. Bitişliğimizdeki bir evde oturan Mutasarrıf İhsan Bey'e de bu hususta malumat vermeme istediler.

İhsan Bey'in, Hamdi ve Rıza beylerle beraber bulunduğunu, evinde olamayacağını anlattım. Biz hadiseyi görür görmez, oradan geçen Tunuslu askerleri durdurduk. Kadı Hacı Hasan Efendi, Şih Ali Efendizade Hüseyin Efendi'nin yarım Arapçası ile Tunuslu askerleri, iki Müslümanın fırında öldürüldüklerini söyledik. Askerler de orada devriye gezmeye başladıklarından, o sırada mutasarrıf İhsan Bey'in serbestçe geçmiş olacağını ve şimdi evinde bulunacağını ifade ettiler.

Hakikaten İhsan Bey evine gelmişti. Hadiseyi anlattık. Verdiği karar üzerine yanımızda bir evde oturan hapishanede vazifeli Jandarma Çavuşu Ömer Çavuşu çağırdık. Hapishaneye gitmeden evvel doğruca Tayyarda'nın makamına gitmesini, makamında bulunuyorsa kendisine, yerinde yoksa muavini olan Mösyö Supi'ye muhasebeci ile Tahrirat Müdürünün, evlerine gelmemiş olduklarını, bunları arattırmasını rica ettiğimizi telefonla Tayyarda'ya söylesin diye, sıkı sıkı tembih ettik.

Ömer Çavuş büyük tehlikeler atlattıktan sonra gidebilmiş olacak ki yarım saat sonra Mösyö Süpi hemen geldi. İhsan Bey meseleyi anlattı. Mösyö Süpi, hem pazaryerini ve fırını gören pencereli çıkmayı yerinde görmek, hem de Tayyarda'yı haberdar etmek üzere gitti. Çıkartmalı pencereyi tetkik ettikten sonra giderken,

pazaryerinde olan Ermenileri dağıttırmış ve oraya iki de nöbetçi Fransız askeri koymuştu.

Aradan bir saat kadar geçtikten sonra, Mösyö Tayyarda ve muavini Süpi beraber geldiler. Birlikte İhsan Bey'e gittik. İktiza eden izahatı aldıktan sonra, muhasebeciyi bulamadığını yalnız tahrirat müdürünü ölü olarak elde ettiğini ilave etti. Çok müteessir bir hale gelen İhsan Bey'e ölüyü göstermek üzere beraberinde alıp götürdü. Benim, evimde kalmamı münasip gördüler. Lazım olursa haber göndeririz, talimatını verdiler. Az sonra gelen bir Jandarma, İhsan Beyle Tayyarda'nın beni istediklerini söyledi. Vardığımda içeride bir ölü vardı. *"Bu tahrirat müdürü Rıza Efendi midir?"* dediler. İhsan Bey'in bu ölünün Rıza Efendi olmadığını söylemesi üzerine beni çağırmışlar.

Köşe başındaki fırın duvarının delinmesi suretiyle, Darendeli Hacı Emin tarafından işletilen mahsaraya geçiliyordu. O delikten geçtikten sonra mahzara beygirinin bağlandığı yerde ve samanlar içine gömülmüş bir cenaze buldum. Yüzü, gözü, saçları samanla dolmuş sakallı bir adamın ölüsü ile karşılaştım. Samanlarını temizledikten sonra bunun Emekli Yüzbaşı Hacı Mehmet Efendi olduğunu söyledim. Bu zat, kendisinin mülkü olan bu fırının müstecirinden, kira bedeli istemeye gideceğini, harçlığı kalmadığını, sabah bana söylemişti. Ölüyü, gerek İhsan Bey ve gerek Tayyarda tanımıyorlardı. Bir ay kadar önce guvarnörlük dairesinde yüzbaşı olarak çalışan Şerif Bey'in babası olduğunu anlattım. Böylece tanımış oldular.

Başka yerlerde Hamdi Beyle, Rıza Efendi'yi arayacaklarını söyleyerek İhsan Bey'le beni evlerimize muhafızlarla yolladılar. Bir saat sonra gelen bir Jandarma, yine İhsan Bey'le beni istediklerini bildirdi. Bu defa, Pazar yerindeki büyük fırından, yine delinmiş olan bir delikten, arkada bulunan Mısırlı Hacı Mehmet Efendinin – Kaymakam Cemil beyin babası- evine geçtik. Orada birer çuval içerisinde iki insan cesedi bulunuyordu. Muhasebeci Hamdi Beyle tahrirat müdürü Rıza Efendi'ye ait bulunan bu iki cesedin boyunlarında, telefon kordonu ile boğulduklarını gösterir ince birer siyahlık, göğüslerinde ve kulaklarının altında süngü yaraları vardı. Burunları kesilmişti. Üzerlerindeki elbiseleri soyulmuş olduğundan yalnız iç çamaşırları ile yatıyorlardı.

Vakit akşam oluyordu. Bu üç şehidi, sabaha kadar kalmak üzere, arabalarla müftü Osman Efendi'nin arkadaşları ile birlikte oturduğu, Sehlikzade Hasan Efendi'nin evine pek yakın olan memleket hastanesine gönderdik.

Ertesi 19 Nisan 1336 günü de, cenazeleri hastaneden, müftünün bulunduğu yere getirdik. Yıkadık, kefenledik, cenaze namazlarını kıldık ve arabalarla yükleyerek mezarlığa götürdük, üç mezar açılmasını tembih ettiğimiz halde, kabristana vardığımızda açılmış mezarın iki adet olduğunu gördük. Yeniden mezar kazdırmak zamana bağlı ve külfetli olacağından, vücudu oldukça dolgun bulunan Yüzbaşı Hacı Mehmet Efendiyi tek olarak mezarlardan birisine koyduk. Yapılışları itibariyle ince ve zayıf olan Hamdi Bey ile Rıza Efendi'yi de, kucak kucağa olarak diğer bir mezara indirdik.

Memleket içinde asayiş ihlal edenler, müfrit komitacıların daveti üzerine gönüllü ve fedai namı ile Adana'dan getirilmiş olan serseri makulesi kimselerdi.

Fransızlar da Hacı'nı gönderilmek üzere bunların gelmesine muvafakat etmişlerdi. Hacı'nı gidebilmek cesareti kalmamış Kozan'da da çalınacak mal tükenmiş olduğundan, gönüllü ve fedai denilen bu haşarat sürüsü, Adana'ya dönmeye can atıyordu.

Fransız askeri idaresi, bu gönüllülerin iâşesini kendi üzerine almamış ve doğrudan doğruya Kozan ermeni cemaatine yüklemiş olduğundan yerli Ermeniler de –iâşe külfetinden kurtulmak için- bu ipsiz sapsız kimselerin defolup gitmelerini yürekten istiyorlardı. Çünkü kendileri bile yiyecek bulmakta müşkülât içindeydiler. Fransız ise, şimdiye kadar askerlik yapmamış, nizama alışmamış, sokaktan toplanarak gönderilmiş bu şımarık kalabalığı savmak için bahane aramaktaydılar.

17.4.1336 günü, top ve mitrilyözlü olarak Kozan'a Fransızlara malzeme getiren bir taburluk kuvvet geri dönerken, gönüllü ve fedai denilen bu kopuklar alayını da boş dönecek arabalara bindirerek, muhafaza altında 20.4.1336 günü Adana'ya sevk etmişlerdir.

24.4.1336 günü, isim tasrih etmeksizin, üç Müslüman'ın guvarnörlik dairesine gelmeleri bildirildi. Ne için istenildiğini bilmeyerek, Hacı Mahmut Efendi, Halil Ağazade Hacı Yusuf Ağa ve ben gittik. Çağırmaktan maksatları, bir hafta evvel Çanaklı Tepesine yapılan baskında esir olarak tutulup getirilen iki kişinin yapılacak muhakemelerinde yerlilerin de dinleyici olarak bulundurulmasıymış. Yerli Ermenilerden de davet ettikleri birkaç kişinin gelmesinden sonra, askeri mahkeme – divanı harp- kuruldu. Tayyarda'nın reisliği altındaki bu mahkemenin dört azası ve bir de müdde-i umumisi vardı.

Aralarından ikisi Tayyarda'nın yardımcısı zabitlerden, diğer ikisi de mevki kumandanlığının subaylarındandı. müdde-i umumiye (Savcılık) vazifesini de, Minasyan isminde hukuk mektebi talebesi iken yedek Subay olarak silah altına alınmış ve terhis edilmiş İstanbullu birisi yapıyordu. Sanıyorum, hatırladığıma göre her ikisinin de isimleri Ali olan esirler, Örendere ve Oruçlu köylerinden olduklarını söylediler. İfadelerinde, hükümete asi olmadıklarını, kendi rızalarıyla silahlanıp gelmediklerini, cebren ve zor ile cepheye sevk edildiklerini, gösterilen hizmete gitmeyecek olurlarsa, evlerinin yakılacağı tehdidi karşısında gelmiş olduklarını söylediler. Müdde-i umumi (savcı) talebini yaptı. Suçlular (!) ve dinleyiciler dışarı çıkarıldılar. Yarım saat kadar sonra tekrar içeri girildi ve karar bildirildi.

-Kendilerinin ikrarları ve dinlenen şahitlerin şahadetleri ile hükümet adına hareket eden Fransız kuvvetlerine karşı toplu halde ve silahlı olarak isyan etmiş ve ellerinde silah bulunduğu halde yakalanmış olmalarından dolayı ceza kanununun..... inci maddesi mucibince, idamlarına karar verildi, dediler. Ceza kanununun buna dair maddesini de alenen yüzlerine karşı okudular.Bunu müteakip jandarma dairesinin yanında, hapishanenin önünde yer altı mahzeni kapısı yanında, bir manga askerin ateş etmesi ile şehit edildiler.

Hamdi, Rıza ve Hacı Mehmet Beylerin şehit edilmelerinden sonra, Müslümanların oturdukları yerler Fransızlar tarafından sıkı bir muhafaza altına

alındı. Arslanpaşa Mahallesi'ndeki Protestan kilisesi şimdi mekteptir²³⁵. Sanıyorum karargâh ittihaz olunarak geceli gündüzlü 25 kişilik Fransız askerlerinden teşkil edilmiş bir kuvvet bulundurmağa ve her iki saatte bir nöbet değiştirmek suretiyle muhafaza edilmeye başlandı. Dört noktaya konan bu nöbetçi askerler vesikasız olarak kimsenin Müslüman mahallesine girmesine müsaade etmezlerdi.

Günler geçtikçe, işsiz güçsüz hayattan Ermenilere de usanç gelmeye, fikirleri sükunet bulmaya başlamış, Fransızlardan kendilerine hayır gelmeyeceğine kanaat hasıl olmuş, komiteciler tarafından hayallerine yerleştirilen millî Ermeni istiklalinden ümit kesilmiş olacaktı ki, Türklerle eski dostlukları yeniden tesis eylemek meyilleri his olunmağa başlamıştı.

Fransız idaresi bu iki kimse arasındaki münasebeti, görüştürülmelerinde bir mahzur olup olmadığını kendi tahkik vasıtaları ile tetkik ettikten sonra müsaade ederse, yanında bir Fransız askeri ve bir de jandarma katarak Müslüman mahallesine ve konuşacağı zatın yanına gönderiliyordu. Konuşma müddetinin bir saati geçmemesi ve konuşurken de refakatindeki Fransız askerinin konuşma odasında hazır bulunması şarttı. Her iki cemaate mensup olan bu dost kimselerin, görüştürülmeleri hususunda Fransızların koymuş oldukları bu tahdite rağmen, Müslümanlarla görüşmek isteyen hiçbir Ermeni'den bu görüşme müsaadesi esirgenmemiştir. Hatta, Uyuz Pınarı mevkiindeki Fransız siperlerinin tam karşısına rastlayan Nal Tepesi ve Ayı Hasanlı mevkiindeki millî çetelerin cephe kumandanı olan Kadirli'nin Karaömerli Köyü'nden Karabeyzade Mehmet Bey, Kozan'da bulunan Kadirli'nin Ermeni büyüklerinden Çakaloğlu Arakil Efendi ile görüşmek istediğini karşıdan karşıya, yüksek sesle ermeni karakoluna söylemiş. Arakil tarafından bu arzu Fransızlara bildirilerek, verilen müsaade üzerine, Arakil Efendi o cepheye kadar giderek Mehmet Bey ile iki taraf siperlerinin orta yerinde görüşmüş ve konuşmuşlardır. Biz bu konuşmayı birkaç gün sonra yanımıza gelen Arakil Efendi'den dinledik.

Kozan'dan hükümet postası çıkarılamıyordu. Her tarafla olan telgraf hatları da tamamen kesilmişti. Kozan'da telsiz teşkilatı da yoktu. Adana'ya veya başka yerlere hususi postalar yollanmasına da cesaret edilemiyordu. Ancak haftada ve on günde bir defa o da havaların müsait olduğu bir günde bir Fransız tayyaresi gelir giderdi. Çok defa yere inmez, postasını atar savuşur giderdi. Bazı zamanlar da Kızılyazı'ya konardı. Bir gün yine bir posta tayyaresi geldi ve meydan olarak tayin edilip flama ile gösterilen yere kondu. Bir saat sonra yerden kalktığı zaman yükselebilmek için Kızılyazı üzerinde dolanıp tur yaparken Sirelif sırtlarındaki milli çeteler tarafından atılan kurşunlarla yaralanmış ve gidebilecek derecede havalanmışken dönüp gelmiş ve Kozan-Feke yolunun Sıradağlar²³⁶ mevkiinde yere inmek mecburiyetinde kalmıştır. Hızını alıncaya kadar yerde giderken, kanatlarından birisinin yol kenarındaki bir zeytin ağacına çarpmasıyla tamamen sakatlanmıştır.²³⁷ Bu sakat tayyarenin yanına toplanan halk üzerine, Sirelif bayırlarındaki çeteler tarafından tüfekte ateş edilmeye başlanmış ise de, kaledeki topların o sırtları dövmesi

²³⁵ Şimdiki İnkılap İlköğretim Okulu'nun yeri eskiden Amerikan Protestan okuluydu.

²³⁶ Bu yer Sirelif Mevkii'dir. kaynak yanlış olarak sıradağlar mevki olarak sehven yazılmıştır.

²³⁷ Behçet Bey'in hatıralarında geçen bu olay Adana'daki işgal kuvvetleri genel komutanı Albay E.Bremond' tarafından teyit edilmektedir. Bakınız E.Bremond, *a.g.e* , 46-48; P.Du Veoun, *a.g.e* , 297

ile çekilmişlerdir. Tayyare de iki çift araba beygirine konulmak suretiyle Kozan'a getirilmişti. Kozan'ın tahliyesinde tabii olarak götürülemeyen bu sakat tayyare, Fransızlar tarafından yakılarak tahrip edilmiştir. Ondan sonra Kozan'a birkaç defa daha tayyare geldi. Fakat inmedi. Postasını atarak döndü, gitti. Son defa tahliye emrini getiren tayyare yere inmiş ve bir saat sonra tekrar kalkarak gitmiştir.

1 Haziran 1336 günü öğleden evvel, bir Fransız tayyaresinin geldiği ve Kızılyazı'ya indikten bir saat sonra gittiği görüldü.Öğle vakti Tayyarda'nın Muavini Mösyö Süpi yanında tercüman Adanalı Deliferyan Aris olduğu halde Müslüman mahallesine geldi. Mösyö Tayyarda ve kendi namına, Müslümanlarla görüşeceğini söyledi. Mutasarrıf İhsan, Kadı Hacı Hasan, Müftü Hafız Osman, Şeyh Ali Efendizade Hüseyin, Yarımzade Ahmet, Mühendis Supi Bey ve Yeğenzade Belediye Reisi Mehmet Efendi'nin evinde toplandık.Mösyö Süpi çok kederli ve hiddetli bir tavırla konuşmaya başladı. Elindeki kırbacı dizlerinin üzerine vuruyor ve bir korku telkin etmek ister gibi görünüyordu. Konuşmasında“*Burada bulunan Müslümanlara bir çok zulümler ve işkenceler yaptığımız, fena muamelelerde bulunduğumuz, mallarını yağma ettiğimiz yolunda dışarıda bulunan Müslümanlar tarafından Bremon'a şikayetler yapılmıştır. Bizden bunu soruyorlar. Yapılan şikayete karşılık olarak göndermek üzere, sizlerden imzalı vesika istiyoruz. Vereceğiniz vesikayı da yazdık, getirdik. Bunu imzalayınız.*” dedi.

Okuduğumuz bu mazbata Kozan'da hiç bir şey olmamış, normal zamanların hayatı geçirilmiş gibi bir yazı idi. İmzalayıp imzalamamak hususunda tereddüt içindeydik. Birbirimizin gözlerine bakıyorduk.

Tereddüdümüzün sebebini sordu. Müftü Osman Efendi ile Yarımzade Ahmet Efendi ““*Bu mazbatanın münderecatı hakikate uygun değildir. Burada adamlar öldürülmüş, mallar yağma edilmiş, evler yıkılmış, çeşit çeşit kötülükler yapılmıştır. Yazılan şekilde mazbata vermek, yalancılık olur.*” şeklinde birbirlerinin ifadelerini tamamlayan sözler söylediler. Hazır bulunanlar, bu beyanları teyit eder tavırlar aldılar.

Bu defa Mösyö Supi “*Bu söylediklerinizi biz Fransızlar mı yaptık. Bizim istediğimiz, yapılan şikayete karşı Fransızlardan memnun olduğunuzu ve onlardan fenalık görmediğinizi havi mazbatadır.*” cevabında bulundu. Üzerinde fazla durmak ve münakaşa etmek o gün mümkün değildi ve tehlikeli bir hareket olurdu. Memleketi tahliye edeceklerini bizlere söylememişlerdi. Bazı tadiller yapmak ve yalnız Fransızlardan fenalık görmediğimiz şeklinde –sureti aşağıda yazılı mazbatayı-sancağın idare heyeti olarak yeniden yazıp, imzalayıp verdiler. Bunun üzerine savuşup gittiler.

Mösyö Supi'nin yanımızdan ayrılmasından yarım saat sonra, kalede bulunan Fransız topları gürlemeye muayyen (belirli) bir hedef gözetmeksizin, rast gele cephelere mermiler savurmaya başladı. Öyle ki, Kızılyazı'ya Sıraelif yoluna karşıdaki Köreken Dağı'nın taşlık yerlerine mermilerin düştüğü görülüyordu. Her vakit sakın bir halde duran kale yolunda, nakliye katırlarının gidip geldiği, yüksüz olarak kaleye gittiği halde, avdetlerinde sandıklar yüklü olarak geldikleri fark ediliyordu.

Geceleri yanımızda silahlı adam bulundurabilmek düşüncesiyle, daha evvel iki Müslüman'ı, hapishane muhafızı olarak jandarma yazdırmıştık. Bu jandarmalar, öğleden sonra yanımıza geldiler. Sabah gelen tayyareden Ermeniler için keder verecek bir haber çıkmış olacağını, Ermenilerin aşırı bir telaş içinde olduklarını, Fransızlara sövüp saydıklarını anlattılar.

Jandarmaların bu beyanlarından, kaleden katırların getirdikleri cepthane sandıklarından, lüzumsuz yere mermileri savurmalarından, karşıdan top ateşine yani millî çetelerden hiçbir tüfek bile patlatılmamakta olmasından, Müslümanlardan mazbata istemelerinden, mânâlar çıkarmağa uğraşıyorduk. *“Bunda anlamayacak ne var, her memur bir taraftan bir tarafa giderken bir beraat mazbatasını almak adettir. İşte Fransızlar da gideceklerdir. Beraat mazbatasını bizden aldılar.”* diye konuşmalar da oluyordu.

Daha sonra gelen bir Jandarma, yanımızdaki Müslüman jandarmaların silahlarıyla birlikte karakol merkezine gelmeleri için emir getirdi. Giden bu jandarmalar bir saat sonra silahları ellerinden alınmış olduğu halde geri geldiler. Fransızların Adana'ya çekilmelerinin çarşıda söylendiğini anlattılar. Silahlarının da bundan dolayı alındığını ifade ettiler.

Jandarmalardan aldığımız bu haberi derhal Mutasarrıf İhsan Bey'e ulaştırdık. Bu işi esaslı şekilde tahkik edecek vasıta yoktu. Mahallemizin muhafazasına ayrılmış olan 25 kişilik Fransız askerlerinin genç ve terbiyeli bir zabiti vardı. Asker ikame edilmiş olan nöbet yerlerini gezmeye gidiyordu. İhsan Bey'le bu zabitten biraz durmasını rica ettik ve sorduk.

İhsan Bey'in kim olduğu hakkında daha evvel bilgi sahibi olacak ki hürmetle durdu. Tayyare ile emir geldiğini, yapılan anlaşma gereğince Fransızların Adana'ya gideceklerini, sevinçli bir tavırla anlattı. Tabii, bu haberden biz memnun olmuşuk.

Ermenilerde panik başlamıştı. Binip gitmek için Müslüman dostlardan hayvan isteyen mi ararsın, eşyalarını aynen bıraktıkları evlerinin anahtarlarını gönderenleri mi ararsın, kendisine borçlu olduğu Müslüman'a, sahip olduğu otel anahtarını teslim eden mi istersiniz. Büyük bir şaşkınlık içindeydiler. Müslümanlardaki alacakları için, hiçbir münasebeti olmadığı halde Kozan'da kalmış olan Müslümanlardan tehditle para tahsil etmek isteyenler dahi eksik değildi, mesela; O gün ikindiye doğru gelen bir jandarma tüccardan Hacı Mahmut Efendi ile benim guvarnörlük makamından istenildiğimizi bildirdiler. Gittik, makamda kimseler yoktu. Polis komiseri Adanalı ermeni ile Fransız başçavuşu Kornik bulunuyorlardı. Kozan'ın yerli Ermenilerinden Azıryan Misak da yanlarındaydı. Güya, Karabucaklı Ökkeş Efendi'nin Azıryan'a borcu varmış, şimdi Misak Adana'ya gidiyormuş, bizlerin de Ökkeş Efendiyle dostluğumuz ve bazı işlerde ortaklığımız varmış. Misak'ın Ökkeş Efendi'deki bu alacağını biz ödemeliymişiz ve sonra da Ökkeş Efendi'den almalıymışız.

Bu tebligatı Tayyarda'dan aldıkları emre binaen yaptıklarını söylediler. Ökkeş Efendi'yle hakikaten ahabplığımız var ise de Azıryan'a olan borcundan mesul değiliz. Zaten elimizde ve evimizde paralarımız da yoktur. Cevabında bulunduk. Öyleyse sizi manastıra, Tayyarda'nın yanına götüreceğiz, dediler ve

götürdüler. Orada, büyük kilisenin kapısı önündeki bir sandık üzerine oturtup başımıza Fransız -Tunus- askerlerinden birisini nöbetçi olarak diktiler.

Manastır avlusunda yüzlerce Ermeni'nin kaynaştığı görülüyor. Şaşkın bir halde sağa sola geziniyorlardı. Aziryan Misak'ın teşviki ile olduğunu sanıyorum, yanımızdan geçenlerden bazıları bizlere sövüp sayıyor, çeşitli hakaretler savuruyordu. Başımızda Fransız nöbetçisi bulunmasaydı, belki de canımıza kastederlerdi. Bir kısmı da Aziryan'ın bu alacağını ödemediğimiz takdirde Adana'ya kadar sürükleyip götürüleceğimizi, tehdit maksadında söylüyorlardı.

Manastırda kaldığımız iki saatlik bir müddet içinde gördüğümüz manzara şu idi, Manastırın kilise olan büyük mabedi, harp malzemesi deposu yapılmıştır. Bu harp malzemesinin elde bulunan nakil vasıtaları ile nakledilmesi mümkün değildi. Götürülemeyecek olanlarının imhası düşünülmüştü. Kaledeki toplar yüzlerce mermiyi hedefsiz olarak muhtelif semtlere savuruyordu. Yağlı el bombalarıyla tüfek ile atılan bombalar manastırın şimal tarafında bulunan büyük kapısının dış tarafından patlatılıp yok ediliyordu. Tüfek mermileri, manastırın ön tarafına, eski bir kiliseden kalma direklerin yanına yakılmış büyük bir ateşin içine sandıkları ile atılarak yakılıyordu.

Bütün Ermenilerin alabilecekleri kadar tüfek ve mermi almalarına müsaade edilmiş olacaktı ki, her adam bir harp tüfeği alıyor, 12-13 yaşındaki çocuklar bile kundağını yerde sürükleyerek silah omuzlamış götürüyordu. Evinden getirdiği bir heybe veya hayvan torbası içine kaldıracakları kadar tüfek mermisi doldurup götürülenleri de görüyorduk.

Gün Ramazandı. Ağzımız oruçlu bulunuyordu. Ne olacağımızı merak etmekteydik. Kalabalık arasında yanımızdan geçmekte olan Katogikos Vekili Yağışe Efendi bizi gördü. Ne için orada bulunduğumuzu sordu. Meseleyi anlattık. Teessür gösterdi. *"Hiç korkmayınız. Sizi ne Adana'ya kadar sürükleyip götürürler ve ne burada kilisede bırakırlar, tahmin ederim ki az sonra sizi evlerinize gönderirler. Eğer göndermezlerse şuradaki evlerden yemek ve yatak getirtiriz. Burada kalırsınız. Saat üçe kadar memleket boşaltılacaktır. Buradan bizleri de beraber sürükleyip götürüyorlar. Gitmeyeceğimizi söyledik. Mitralyözle sizi çıkarırım, dedi. İşte, bizler gideceğimiz zaman buranın bu memleketin şerefî olan manastırı da size teslim ederiz."* dedi ve ikimize de birer paket sigara verdikten sonra yanımızdan ayrıldı.

Katogikos vekilinin yanımızdan ayrılmasından sonra, telaşlı telaşlı yanımızdan geçmekte olan Tayyarda'ya ayağa kalktık. Buralarda ne aradığımızı sordu. Ona da meseleyi anlattık. Başını biraz kıvırdıktan sonra *"Arkamdan geliniz."* dedi. Manastırın batı tarafındaki küçük kapısından birlikte çıktık. Merdiven gibi dik yoldan postasının yanına kadar geldik. Orada dört Fransız askerini bize muhafız vererek evlerimize kadar bizi götürmelerini de tembih ederek ayrıldı. Kasaba içinde biraz işleri olduğunu, az sonra da yanımıza uğrayacağını söyledi. Hacı Mahmut Efendi'yle, dört silahlının muhafazasında evlerimize geldik. Gelirken, bir taraftan silahlar patlıyor, kurşunlar vızıliyordu. Mahallemizde bir Müslümanın civar Ermeni evlerinden atılan kurşunla öldüğünü haber aldık. Evimizin üst kısımlarında oturmayı sofada gezmeyi tehlikeli gördüğümüzden alt katlara indik. Manastırdan gelirken, Ermenilerin akın hâlinde Köprübaşı'na doğru gittikleri görülüyordu. Hayvanı olanlar

hayvanın götürebileceği kadar bir şeyler yüklemiş, karı koca yürüyerek gidenler vardı. Hayvanı olmayanlar, bir heybe içerisine kaldırabileceği ağırlıkta eşya ve erzak koyup sırtlamışlardı. Kadınlar çocuklarını omuzlamışlar, yağmur altında ağlayarak ve kaderlerine lanet ederek yola düzülmüşlerdi.

Yine evlerimize geldiğimizde çıkan bir şayiadan haberdar olduk. Güya komitacı Ermeniler, *“Madem ki memleketi terk edip gidiyoruz bu kadar kötülük yaptıktan sonra tekrar buraya geri gelmek ihtimali de yoktur. Giderken burada bulunan Müslümanları tamamen imha edip şehri de yaktıktan sonra çıkar gideriz.”* şeklinde konuşmuşlar. Bu haberi yerli Ermenilerden bazıları dost ve ahbabları olan Müslümanlara duyurmuşlar.

Cidden endişe verici bu haber üzerine kendimize bir hareket hattı tayin etmek lazımdı. Bir şeye karar veremiyorduk. Tam akşam ezanı vaktiydi. Belki biz Müslümanlara belki de Müslüman olan askerlerine bir cemile olmak üzere her gün iftar topu atarlardı. Şimdi de iftar topu atılmıştı.

Tahliye işlerini kontrolden dönmekte olan Guvernör Yüzbaşı Tayyarda ve mevki kumandanı Binbaşı Kadımars, Müftü Osman Efendi ve arkadaşlarına uğradıktan sonra, bizim yanımıza geldiler. Mutasarrıf İhsan Bey’in tercümanlığı ile *“Vaktiyle, aldığımız emir üzerine geldiğimizi söylemiştik. Şimdi de, yine aldığımız emir üzerine gidiyoruz. Giderken Ermenileri de birlikte götürüyorum. Ermeniler yanlarında her şey götüremiyorlar. Malları hep burada kalıyor. Memleketi yaktırmayınız. Malları yağma ettirmeyiniz. Toplayıp satınız. Memleketinizi mamur ediniz. Bir seneden fazla sizlerle beraber bulunduk. Hepinize veda ediyor, iyi günler temenni ediyorum.”* dedi.

İçerimizi kemiren, Ermeni komitelerinin şehri yakmak, insanları öldürmek hususunda duyduklarımızı hikâye ettik. *“Ben de öyle bir haber aldım. Hiç tahmin etmiyorum. Bununla beraber, öteden beri mahallemizde 25 kişilik bir Fransız bölüğü muhafızlık yaparken, bugün 100 kişilik bir kuvvet bırakıyorum. Her ne kadar saat üçe kadar Fransız ve Ermeniler şehirden çıkmış olacaklar ve bundan hiç kimse kalmayacaksa da her türlü ihtimale karşı sabah olup da çeteleriniz kasabaya girinceye kadar evlerinizden çıkmamanız uygun olur.”* cevabını verdi ve hepimizin ellerini sıkarak gitti. Hakikaten o gün mahallemizdeki muhafız askerler artırılmış, nöbetçiler çoğaltılmıştır. Askere fazla miktarda cephane verilmiş olmalı ki, nöbet mahallerinde boş yere tüfek patlatıyorlar, mermi harcıyorlardı.

Saat 22 sıralarında iki atlının mahallemize gelmekte oldukları hayvanlarının ayak seslerinden anlaşılıyordu. Nöbetçi askerler parola sordular. “Fransa” olduğu cevabını alınca yanımıza gelmelerine müsaade ettiler. Bu gelen iki şahıstan birisi Katogikos Vekili Yağışe Efendi, diğeri ise Kozan Ermenilerinden olup yedek subaylığını yaparak terhis edildikten sonra Fransızlar tarafından jandarma zabiti olarak çalıştırılan, Kalincioğlu Ohannis idi. Fransızlar, Mösyö Jan diyorlardı. Katogikos vekili, hükümetin mümessili sıfatıyla manastırın anahtarlarını Mutasarrıf İhsan Bey’e teslim etmek ve hem de birlikte bulundukları zamanlardaki dostluklarından dolayı veda etmek için gelmişti. Jandarma subayı Mösyö Jann’da hem Katogikos vekiline muhafızlık yapmak, hem bizlerle vedalaşmak üzere

gelmişti. İkisi de ciddi surette ağlıyorlar ve ileride gelmeleri ihtimali olan memleketin muhafazasını diliyorlardı. Onlar da vedalaşıp gittiler.

Her gün nöbet yerine gelen muhafız Fransız askerleri yalnız kuru bir tüfekle gelirlerken ve nöbetten çıkınca, doğruca karakol merkezleri olan Protestan kilisesine giderlerken bu defa bütün teçhizatları çantası, yağmurluğu, matarası üzerinde olduğu halde, nöbet yerine geldiler. Nöbetten çıkar çıkmaz da doğruca çarşı tarafına köprü yoluna gidiyorlardı.

Saat (gece) üçe kadar Fransız askerlerinin muhafazasında bulunacağımız Tayyar'da tarafından söylenmiş olmasına rağmen, daha gece yarısında mahallemizde hiç nöbetçi kalmadığını gördük. Sabaha daha dört saat vardı. Kasabanın şurasında, burasında yangınlar çıkmış, ateşler savruluyordu. Kasabanın yukarı mahallerinden insan sesleri geliyordu. Korkularımız artmıştı, silahımız yoktu. Vaktiyle bin müşkül ve tehlike içerisinde saklayabildiğimiz paslanmış brovnik tabancasını, av tüfeğini çıkardık. Odun kırmakta kullandığımız baltayı mutfaktaki et satırlarını ellerimize aldık. Bunlar, korktuğumuz taarruza karşı esaslı bir müdafaa silahı olamazdı. Belli yerlerimizi değiştirerek umulmadık yerlere gitmek istedik.

Yirmi günlük mütarekeyi ve bu müddet içinde muhasamatın kesileceğini, tarafların birbirlerine silah atmayacaklarını duymuştuk. Mütarekenin başka hükümlerini bilmiyorduk. Sonra, korkumuz Fransızlardan değil, gözü dönmüş Ermeni komitecilerindendi. Bir felakete uğramadan çetelerimizin şehre girmesini kalp rahatına kavuşmamızı istiyorduk. Ne yapacağımızı öğrenmek üzere Müftü Osman Efendi'ye bir adamımızı gönderdik. Cesur adam, Kozan konuşmasıyla "*E bire, korkuyorlarsa buraya yanımıza gelsinler!*" Cevabını vermişti. Bu söz bizleri tatmin edemezdi. Bizim bulunduğumuz Muhtar Hacı Efendi²³⁸'nin taş binası müdafaaya daha elverişli bir bina idi. Yukarıda bahsini yaptığımız Tavşan Tepesi karşısına tesadüf eden cephenin kumandanının Karabeyzade Mehmet Bey olduğunu öğrenmiştik. Oraya bir adam gönderip bir an evvel şehre girmelerini sağlamayı düşündük. Birçok müşkülâtla bulunduğumuz iki kişiyi o cepheye yolladık. Fransız siperlerinde Ermenilerden bazı kimselerin kalmış olması ihtimalini hesaba katarak tedbirli gitmelerini, karşı millî siperlere yaklaşmazdan evvel, yüksek sesle bağırımlarını karşıdan kurşun gelmesine meydan vermemelerini sıkı sıkı tembih eyledik. Fransız siperlerini geçmiş olduklarından yolladığımız kimselerin sesleri duyulmaya başladı.

Tam bu sırada, hapishanenin bir gardiyanı ile muhafızlarından bir jandarma hapishanede ne kadar mahkûm ve mevkuf varsa hepsini askervari dizi kolu nizamında önlerine katmışlar, getirdiler. Kalabalığın ne olduğunu sordum. "*Bunları zaptedemiyoruz. Ne yapacağımızı sormak üzere mutasarrıf İhsan beye getirdik.*" dediler. İhsan Bey evinde yatıyordu. Mesuliyetten korkan bir zat idi. Gardiyanın arkasına koyun sürüsü gibi uslu uslu düşüp gelen 80–100 kadar insan için zaptedemiyoruz, denemezdi. "*Oğlum, madem ki Fransızlar mahpus bulunan Ermenileri çıkarmışlardı. Buraya getirmeniz bile fazladır. Bırakınız gitsinler. Böyle fırsat bin yılda bir defa ele geçer. Bırakın şu biçareleri*" dedim.

²³⁸ İnkılâp İlköğretim Okulu güney batısındaki taş konak'ın sahibi.

Ve mahpuslara da “*Haydi, dağılın burada durmayın giderken de tepedeki çetelere, memlekette düşman kalmadığını, içeri gelmelerini, kendilerini beklediğimizi, söyleyin.*” Kumandasını verdim. Mahpuslar, aç olduklarını, köylerine gidinceye kadar erzak verilmesini rica ettiler. İki bohça ekmek sulayarak bir de yağsız bulgur pilavı pişirterek yedirdikten sonra gönderdik. Bir kısmı yemek filan beklemeden şehir dışına doğru yolladılar. Sabah ezanında çetelerden bir kısmı geldiler. İlk gelenler Mehmet Bey’in cephesinden olan Kuyuluk, Hardallık, Bucak ve Sıtır gibi yerlerin insanlarıydı. Mahpustan kurtulanlarda ilk rast geldikleri siperlere müjdeyi ulaştırmış olduklarından her taraftan şehre girilmeye başlandı.

İlk gelen çetelerden, ezan okumasını bilen birisini minareye çıkarıp, sabah ezanını okutmuştum. Tekbirler getirerek hükümet konağına gidip, bayrak direğine şanlı bayrağımızı çektik. İşgal kâbusu da bu mübarek memleketten bu surette defolup gitti.”

4.3.9. 20 GÜNLÜK MÜTAREKE VE KOZAN’NIN KURTULUŞU

23 Nisan 1920’de T.B.M.M. açılmış Ankara bir siyasi teşekkülün başkenti olmuştu. Ankara’da yeni bir devletin ilk temelleri atılıyordu. Bu arada 27 Mayıs 1920’de Pozantı Karbogazı’nda 650’er bir binbaşı ve 23 subaydan oluşan bir Fransız taburu millî kuvvetlerce esir alındı.²³⁹

Gerek batı Çukurova’da, gerekse Doğu Çukurova’da Fransızlar çok zor duruma düşmüşlerdi. Kozan işgal Kuvvetleri komutanı Tayyarda’nın da Adana’daki Çukurova işgal kuvvetleri komutanına verdiği raporlar bölgede tutunmanın imkânsız olduğu yönünde idi. Taillardat (TAYYARDA) Kozan Kozan’a giden bütün yolların Milli kuvvetlerce tutulduğunu Fransızlar için en doğru yolun Kozan’ı tahliye etmek olacağını Adana’da bulunan Çukurova işgal kuvvetleri komutanı Bremond’a bildirdi.²⁴⁰ Çukurova’nın yukarı kesimlerini Fransızların kontrol etmesi imkânsız görünüyordu. Çünkü Toros Dağları’na milli kuvvetler hâkim olmuştu. Ermeniler ve Fransızlar Saimbeyli ve Kozan merkezi dışında hiçbir yere hâkim değillerdi.

27 Mayıs 1920 günü Pozantı Karbogazı’nda 650 er bir binbaşı ve 23 subaydan oluşan bir Fransız taburu Milli kuvvetlerce esir alınması Fransızları T.B.M.M. ‘yle bir anlaşma yapmaya zorladı. Fransızlar, anlaşmak için T.B.M.M.’ ye başvurdu. 29 Mayıs’ta imzalanan 20 günlük mütareke icabı Fransızlar, Adana tren hattının kuzeyini terk etme kararı aldı.

Yirmi günlük mütareke şartları şöyledir.²⁴¹

- 1) 29–30 Mayıs 1920 gece yarısından itibaren, bütün Fransız cephesinde 20 gün süre ile geçici mütareke yapılacaktır.

²³⁹ Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi*, 148 ; Toros, *a.g.e.*, 310-378- TahaToros, “*Mesnil’in Türkiye Anıları*” Milliyet, 5-23 Ocak ,1972.

²⁴⁰ P.Du Veou, *a.g.e.* , 202-296.

²⁴¹ Kasım Ener; *a.g.e.* , 154.

- 2) Pozantı ve sis (Kozan)'teki Fransız birlikleri bütün araç ve teçhizatlarıyla Adana-Mersin demiryolu hatlarına kadar çekileceklerdir. Mütarekenin ilk gününde Fransızlar, Pozantı, Kozan ve Antep'i tahliye edeceklerdir.
- 3) Geçici mütarekenin ilk on gününde elimizde bulunan Fransız esirlerinin iadesine başlanacaktır. Fransız'ların siyasi suçlu olarak tevkif ettiği Müslümanlar ve esir erlerimiz bize iade edilecektir.
- 4) Adana valisi ve Osmanlı Hükümeti memurları arasında serbestçe açık muhabere (haberleşme) yapılacaktır.
- 5) Pozantı, Kozan ve Antep'in boşaltılması şartları ile esirlerin değiştirilmesi hakkında ayrıca bilgi verileceğinden şimdilik yalnız 30 Mayıs sabahından itibaren, mütareke yapılması sağlanmalıdır.
- 6) Bu emir 30 Mayıs 1920 sabahına kadar en ileri hatlardaki kıt'alara dahi tebliğ edilmiş bulunacaktır. Bu maddeler ciddiyetle uygulanacaktır.

Ankara'da yapılan anlaşma Çukurova'daki Kuva-yı Milliye Kumandanlarına Mustafa Kemal tarafından telgrafla bildirildi. 28 Mayıs 1920 tarihli Mustafa Kemal imzalı tarihi telgraf şöyledir.²⁴²

Şarkı Kilikya Kuvayı Milliye Komutanı Aydınoglu Tufan Bey'e

1. *Fransızlarla sürdürülen görüşmeler sonucunda taraflar arasında aşağıdaki hususlar kabul edilmiştir. Mayıs'ın 29. ve 30. günü gece yarısından itibaren bütün Fransız cephesinde Fransızlarla çarpışmalar kaldırılacaktır. Ateşkes'in süresi 20 gündür.*
2. *Pozantı ve Sis'de bulunan Fransız birlikleri silahları bütün eşya ve malzemeleri ile Adana-Mersin tren yolu hattına kadar çekilecektir Antep Şehri Fransızlar tarafından boşaltılacaktır. Ateşkesin ilk on günü zarfında da Pozantı, Sis Antep boşaltılması sonuçlandırılacaktır.*
3. *Ateşkes ilk on gün içinde elimizde bulunan Fransız esirlerin kendilerine verilmesine başlanacaktır. Fransızlar tarafından siyaseten tevkif (tutuklu) bulunan Müslümanlar ve gerek esir edilen efradımız bize iade edilecektir.*
4. *Adana valisi ile Osmanlı Hükümeti arasında serbest açık muhabere icra edilecektir.*

Pozantı, Sis ve Antep'in boşaltılması şartları, esir değişimi hakkında ayrıca duyuru yapılacağından şimdilik yalnız Mayısın 30. günü sabahından itibaren ateşkes sağlanacaktır. Bu emir 30 Mayıs sabahına kadar en ileri hattaki birliklere kadar tebliğ edilmiş bulunacaktır.

²⁴² Halil Topaloğlu Özel arşivi. Aynı mahiyette Kilikya Kuvva-i Milliye Komutanına da durum bildirilmiştir. Bunun gereği olarak Doğan Bey de Saimbeyli'deki kuşatmayı Özdemiroğlu'na bırakarak Kozan'a hareket etmiştir. Aynı telgraf Sinan Tekelioğlu'na ve Tufan Bey'e de yollanmıştır ki bu üç komutan haziran ayının ilk haftası Kozan'da bir araya gelmişlerdir. bnz. 122-123.

4.3.10. TUFAN PAŞA’NIN DURUMU BİRLİKLERE BİLDİRMESİ

Fransızların Adana’dan gelen destek kuvvetleriyle beraber yanlarına Ermenileri alarak Adana’ya doğru hareket etmesi yeni bir tehlikeyi meydana getiriyordu. Adana- Kozan arasındaki savunmasız köylerin yakılıp yıkılması tehlikesi vardı. Ermeniler ve Fransızlar Kozan’dan çıkmanın öcünü yol istikametindeki köylülerden alabilirlerdi. Bu durumu bilen Tufan Paşa, Saygeçit Müfrezeler bölüğü kumandanı Topalzade Halil Efendi’ye 3 Haziran 1920 tarihli “Gayet acele” yazısı geldi.

Tufan Paşa, yolda Ermenilerin bir taşkınlık yapmaması için Halil Efendiye gönderdiği tarihi emir belgesinde özetle şöyle denmektedir²⁴³:

Çok acele suret:

1. *Geçen gün Sis’ten çıkan düşmanın dümdarları²⁴⁴ Tırmıl civarında bulunduğu işitiliyor. Sıhhati malum olmamakla beraber icap eden tedbirlerin alınması lazımdır.*
2. *Saygeçit Müfrezesi’nden Halil Efendi Bölüğü Tırmıl’da bulunup düşmanın hareketini takip edecek. Her zaman ve emri alır almaz düşmana dair malumat verecektir.*
3. *Saygeçit Müfrezeleri Kumandanı bütün kuvvetleriyle Koyunevinde bulunarak Tumlu’da bir süvari keşif kolu bulundurulacaktır. Düşmanın hareketini takiple malumat verecektir*
4. *Misis, Adana ve hatta Mersin havalisinden buradan giden düşmanın nerelere vardığı, nereleri tahliye ettiğini keşif ve istihbar ederek mütemadiyen malumat verecektir*
5. *Karaisalı’ya özel görevli adam göndererek Adana’daki düşmanın çekilip çekilmediğini ve buradan giden düşman nerelere vardığını oradan ve hatta araştırılarak Koyunevi’nden bildirilmelidirler.*

İş bu emir ehemmiyetle alakadarlarına tarafınızdan tebliğ edilecektir.3/02/1920

Kuvayi Milliye Kumandanı Tufan

Tufan Paşa, bu emirle hem bölge halkının zarar görmemesi için tedbir almış, hem çekilmenin anlaşma şartlarına göre olup olmadığını takip etmiş oluyordu ki; durumu Mustafa Kemal’e rapor edecekti.

²⁴³ Halil Topaloğlu Arşivi. *Tufan’dan gelen Emir* 3 Haziran 1920.

²⁴⁴ Ordunun arkasındaki kuvvet. Artçı. Ferit Develioğlu. Osmanlıca-Türkçe sözlük.

O zamanki Kozan-Adana yolu bugünkü Adana yolu istikametinde İmamoğlu, oradan sola dönülerek Tumlu Kalesi'nin doğusundan Misis'e, oradan Adana'ya ulaşılıyordu. Şimdiki Sarıçam yolu kullanılmıyordu.

4.3.11. FRANSIZLAR'IN TAHLİYESİ VE KOZAN'IN KURTULUŞU

Posta görevini yapan Son Fransız uçağı 1 Haziran 1920 günü sabah saatlerinde son kez Kozan'a indi. Uçak birkaç saat sonra havalanarak Adana'ya hareket etti. Posta uçağı Kozan'a işgalin sona erdiğini ve en kısa zamanda Kozan'dan çekilme emri getirmişti. Bu emir üzerine aynı gün (1 Haziran 1920) Fransız işgal komutanı Tayyarda Tufan Paşa'yı beklemeden ahaliye Fransızların hiçbir kötülük etmediğini belirten bir mazbata imzalatmak istedi. Mösyö Tayyarda, Kilikya Kuvva-i Milliye komutanı ile karşılaşmak istemiyordu. Çünkü Fransızların buradan çekilmesi gururuna dokunuyordu. Eğer Tufan Paşa'nın gelmesi beklenirse Kozan yakınlarındaki millî kuvvetlerin bu olaydan haberleri olacak, yollarda bir saldırı çıkma ihtimali artacaktı. Fransız ve Ermeniler Kozan-Adana yolu üzerinde bir saldırıya maruz kalmaktan çok korkuyorlardı. Zaman, Fransızlar için çok önem arz ediyordu.. Bu sebeplerden dolayı Tayyarda, Kozan'ın teslim tutanağını Kozan'da kalan Müslümanlara imzalatıp Kozan'dan bir an önce ayrılmak istiyordu. Müslüman halkın ileri gelenleri bu kâğıdı imzalamakta imtina ettiler de zorluk çıkartmadan mazbatayı imzalayarak işgal kuvvetleri komutanına verdiler. Bu kâğıdı imzalayan halkın bir kısmı Fransızların Kozan'ı terk edeceğini bilmiyorlardı. Bu sebepten Fransızlarla gereksiz çatışmak istemediler.

Sonradan önemli bir siyasi malzeme yapılacak²⁴⁵ ileriki zamanda Kozan'ın ileri gelen ailelerinin birbirini suçlamasına sebep olacak Kozan'ın Teslim Mazbatası şöyledir:²⁴⁶

Bizler zirde (aşağıda) vazilul imza (imzası olan) Sis'te mukim Türk eşrafi askeri mutasarrıf Kapitan Tayyarda ve muavinleri Liyötnan Subi, Kapitan jöli ve Liyötnan Piyerson Cenaplarına karşı hiçbir şikâyetimiz olmadığını beyan ederiz.

Askeri mutasarrıf hazretleri, idare-i zabitanı, Sis mevki kumandanı binbaşı Kadermars cenapları ve mevkiin bütün zabitanı ve askerleri bizi, ailemizi, çocuklarımızı ve emvalimizi (mallarımızı) himaye eyledikleri gibi, Fransız tahtı-himayesinde asayiş iâşe, muvafık suretle tertip edilmişti. Hiç bir şeyimiz eksik olmadı. Sis'te (Kozan'da) mukim Müslümanlara hiçbir kötülük yapılmayıp, Fransızlar tarafından sirkat (çalma-hırsızlık etme) vuku bulmadığı ve Fransızlardan gayet hoşnut olduğumuzu beyan ederiz.

1 Haziran 1336(1920)

Mutasarrıf İhsan Kadı Hasan-Fevzi Müftü Osman Belediye Reisi Mehmet

²⁴⁵ Kozan'ın kurtuluşundan sonra birbirleriyle ticari ve siyasi mücadeleye giren Kozanlı bazı aileler, Çamurdanzade Osman Efendi'nin de imzası bulunan Fransızlara verdiği teslim mazbatasını Çamurdan ailesinin aleyhine kullandılar. Çamurdanzade Ahmet Cevdet ise, bazı Kozanlıları incitecek yorum ve bilgileri kitabına alarak tartışma konusu yarattı.

²⁴⁶ Bu belgenin aslı Feke Kuvvayı Milliye Komutanı Cezmi Çetinel'in kızı Suna Çetinel tarafından 2007 yılında tarafıma verilmiştir. Bknz. Ekler bölümü.

İmza

İmza

İmza

Mehmet

Şıh Ali zade Efendizade Hüseyin Yarımzade Ahmet Tüccardan Mühendis
Mahmut Suphi

imza

imza

İmza

İmza

Bu imza mazbatası baskı altında alındığı açıktır. Çünkü 1 Nisan 1920 tarihinde Adana işgal kuvvetlerine gönderilen protesto yazısında dönemin Kozan müftüsü Çamurdanzade Osman Efendi Kozan'da meydana gelen olayları Adana'ya şikâyet etmişti. Teslim tutanağında Müftü Osman Efendi'nin de imzası var. Bu imza baskı altında atılmıştır. Mösyö Tayyarda'nın Tufan Paşa gelmeden bu kâğıdı imzalamasının bir sebebi de budur. Eğer Tufan Paşa Kozan'a gelse idi, Kozan halkının ileri gelenleri böyle bir yalan belgeye imza atmazlardı.

Aynı gün Kozan'da Fransızların tercümanı olarak bulunan Aris Deliferiyan Efendi'ye de kendi isteği üzerine şu belge verildi.²⁴⁷

“Kozan askeri guvernörlüğü katip ve tercümanlardan Adanalı Delifriyan Aris Efendi, Fransız askeri idaresinin devam ettiği müddetçe, bilcümle ahali ile hüsnü amiziş dairesinde yaşayarak, iffet, istikamet, vicdan dairesiyle ifayi vazife eyleyerek hoşnud-i umumiyeyi (Çoğunluğun Hoşnudunu) kazanmış ve hiçbir cins, milliyet ve mezhep tefrik(ayrırma) etmeyerek efalimemduha ve mustahsene ve her surette erbabı mesaliha suluhât eylemiş ve kendisi gayet namuskar, erbabı dirayet ve iffetten olmakla memnuniyetimizi mübeyyin iş bu hüsnü hal şahadetname ita kılındı 1 Haziran 1920

Mutasarrıf İhsan Kadı Hasan-Fevzi Müftü Osman Belediye Reisi Mehmet

İmza

İmza

İmza

Mehmet

Şıh Ali zade Efendizade Hüseyin Yarımzade Ahmet Tüccardan Mühendis
Mahmut Suphi

imza

imza

İmza

İmza

Geçici mütareke hükümleri gereği Kozan'ı tahliye etmek zorunda kalan Fransızların Kozan işgal kuvvetlerine yardımcı olmak maksadı ile Albay Gracy (Grasi), tank, top ve makineli tüfeklerle takviyeli önemli sayıda bir Fransız

²⁴⁷ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 266.

kuvvetiyle, kuşatmayı yararak zorlukla Kozan'a girdi.²⁴⁸ Kozan'ın tahliyesinden iki gün önce Tayyarda, Kozan Müslümanlarının evlerinden çıkmasını yasakladı. Kozan kalesinde bulunan toplar ve silahlar katırlarla manastıra taşındı. Götürülmesi zor olan top mermileri de Çanaklı mevki'inde bulunan millî kuvvetlerin üstüne atıldı. Bu Kozan'ı terk edene kadar devam etti. Diğer taşınması mümkün olmayan silah ve mühimmatlar manastır yakınlarında imha edildiler. Kozan Ermenileri de yanlarına taşıyacağı kadar mal aldılar.

Tayyarda yanlarına iki yüz kadar da Türk almak istemişse de Kozanlılar bu teklifi ret ederek buna razı olmadılar.²⁴⁹ Yanlarına 7500 kadar Ermeni'yi alan Fransızlar Adana'dan gelen kuvvetlerin de desteği ile akşamüstü Kozan'ı terk ettiler. Kozan'ı boşaltma işlemi gece yarısına kadar sürdü. En son şehirde devriye gezen Fransız askerleri şehri terk etti.

Böylece Kozan'da bir yıl, iki ay, yirmi dört gün süren Fransız işgali son buldu. Her fırsatta Fransızlarla işbirliğine giren Ermeniler de artık Türklerle beraber yaşayamayacaklarını anlayarak kendi rızalarıyla Fransızların koruması altında Kozan'ı terk ettiler.¹ Haziran Cumartesi.²⁵⁰ Aslında Fransızlar, Kozan'ı Kuvvayi Milliye komutanlarına teslim edeceklerdi. Ancak acele ile Kozan eşrafının ileri gelenlerine acele ve baskı yolu teslim tutanağını imzalatarak Kozan'ı terk ettiler.

Tufan Paşa, Mustafa Kemal'e çektiği telgrafla durumu kendilerine bildirdi.²⁵¹ Tufan Paşa yazdığı telgrafta: Fransız Albay Gracy (Grasi), Kozanı boşaltma ve boşaltma koşullarını görüşmek için geldiğini, ancak Albay Gracy'in acele ile kendisini beklemeden Kozan'ı terk ettiğini rapor etti. Şehri terk eden Fransız ve Ermeniler, Adana'ya doğru giderken yolda Türklere karşı herhangi bir olay meydana çıkarmaması için bu kafilenin izlenmesi gerekiyordu. Bunun için Tufan Bey, Aslanlı Bölüğü Kumandanı Halil Efendi'ye 3 Haziran tarihli bir emir belgesi gönderdi.²⁵² Bundaki amaç düşmanın hareketini takip etmek gerekli tedbirleri yerinde almaktı. Düşmanın bölgeden ayrılırken herhangi bir Türk katliamı yaşanmaması için bu tedbirler alındı. Nitekim herhangi bir olay olmadan Fransızlar ve Ermeniler bölgeyi terk ettiler.

4.3.12. KOZAN'IN YAKILMASI VE YAĞMALANMASI (PIRIŞKA)

Kozan, Ermeniler ve Fransızlar tarafından tahliye edilmeden bir iki gün önce yerli Türklerin evlerinden çıkması yasaklanmıştı. Kozan'ın işgalinin son günü akşama kadar Fransız topçuları etrafa rast gele top atışı yapmıştı. O kargaşalık sırasında Türkler evlerinden dışarı çıkamıyorlardı.

²⁴⁸ Çelik, *a.g.e.* , 205.

²⁴⁹ P. Du Veou , *a.g.e.* , 204 ; Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 92.

²⁵⁰ 2 Haziran gününün Pazar günü olduğu bazı kaynaklarda mevcuttur. Ömer Lütfi Bey ise hatıratında 2 Haziran gününün salı günü olduğunu günlüğünde yazmaktadır. Çamurdan, Doğu Kilikya Olayları, 341.

²⁵¹ Onar, *Saimbeyli*, 291. ATBD sayı 104, 9 , belge ,2900.

²⁵² Halil Topaloğlu arşivi. Tufan Bey'den gelen emir.

1 Haziran günü akşamı gün boyu devam eden top ateşi birden bire kesilince Kozan şehir merkezinde derin bir sessizlik meydana geldi.²⁵³ Bu sessizlikte Kozan halkı dışarı çıkmaya cesaret edemedikleri için pencereden gizli gizli sokağa baktılar. Şehirde düşmanın kalmadığını görünce hepsi dışarı çıktılar. On dört at süren işgal sona ermişti. Halk hem Ermenilerden hem de işgalci Fransızlardan kurtulmuştu. Şaşkınlığını üzerinden atan halk, Ermenilerin yanlarında götüremedikleri Kozan'da bıraktıkları eşyalar Kozan'da kalan Türk ahali tarafından yağmalandı.²⁵⁴ Şehrin birinci yağması böyle başladı.

Kozan'ın Fransızlar ve Ermeniler tarafından terk edildiği yakın yerlerdeki çeteler tarafından haber alınınca çeteler Kozan'a akın ettiler. Bunu diğer çeteler ve köylüler takip etti. Ortalık tam kargaşalık hali aldı. Bütün evlerin kapıları kırıldı. Ermenilerden ne kaldıysa yağma edildi²⁵⁵. Kozan'ın ikinci yağması da böyle meydana geldi. Ermenilerden kalan işyerleri kapıları kırılarak yağma edildi.²⁵⁶ Yer yer Ermeni evleri ateşe verildi. Şehrin üstünden dumanlar tütmeye başladı. Bu durum Tufan Paşa'nın Kozan'a gelmesine kadar devam etti. Aslında Kozan'ın yakılması ve yağma edilmesinin sebebi Fransızları Kozan'ı merasimle Tufan Paşa'ya teslim etmemesinden kaynaklanmaktadır. Eğer Tufan Paşa'nın gelmesi beklenseydi, Ermeniler daha rahat eşyalarını toplar, hatta bir kısmını Kozan'da kalanlara satarlardı. Böylece şehirde bir asayişsizlik meydana gelmez ve şehir yakılmazdı.

4.3.13. TUFAN BEYİN KOZAN'A GELMESİ

Fransız işgal kuvvetleri komutanı Kozan'ı Tufan Paşa'ya teslim etmeden acele terk edip gitmesi Kozan'ın başıboş bırakılmasına neden oldu. Bunun için Kadirli'de hazırlıklarını yapan Tufan Paşa Andırınlı Bayeyiztoğlu Musa Bey, Kadirli'den Karamüftüoğlu Remzi (Özdemir) Bey, Kadirli Faik Üstün müfrezeleriyle birlikte Kozan'a hareket etti. Kozan'ın girişinde Simon'un Köprüsü²⁵⁷nde Kozan cephesinde bulunan Kadirli'nin Karaömerli Köyü'nden Karabeyoğlu Mehmet ve Hüsnü Coşkun ve Tekerek Halil Beylerin bölükleri karşıladı. Tufan Bey, Kozan'a girerken saf düzen ederek arkadan gelmelerini ve yanında bulunan müfrezelerin ikisi önde ve ikisi yanlarında diğerleri de toplu olarak Kozan'a girilmesi emredildi.

Kozanlıların ileri gelenleri Tufan Bey ve mahiyetini Kozan'ın Kadirli girişindeki portakal bahçelerinin bulunduğu bahçelerin kenarında karşıladılar. O zamanda Kozan'ın Kadirli girişi daha yukarıdan Hapis Boğazı'ndandı. Tufan Bey'i karşılayan Kozan'ın ileri gelenlerinden isimleri tespit edilebilenler şunlardı:²⁵⁸ Mutasarrıf İhsan Bey, Müftü Çamurdanzade Hafız Osman, Belediye Reisi

²⁵³ Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* , Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 340.

²⁵⁴ Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* , 335.

²⁵⁵ Halk arasında bu olaya Pırışka denir. Kaynak Kişi Osman Kütük 1936 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi:10-01-2006.

²⁵⁶ Halil Topaloğlu özel arşivi.

²⁵⁷ Simon'un Köprüsü şimdiki Göçerler süt fabrikasının oradadır. Kozanlı Simon adlı bir Ermeninin bahçesinin yanında olduğu için buraya Simon'un Köprüsü denir. Simon'un yaptırıp yaptırmadığı bilinmemektedir.

²⁵⁸ Solak, *a.g.e.* , 71.

Yeğenoğlu Mehmet Efendi, Yarımoğlu Ahmet Efendi, Hacı Mahmut Efendi, Feke Kuvvayı milliye başkanı belediye başkanı Cezmi Bey.

Dönemin canlı şahidi Faik Üstün'ün anlılarına göre Tufan Bey Faik Üstün'e karşılamaya gelenlerin kim olduğunu sordu²⁵⁹. Faik Üstün de "Mutasarrıf Bey, müftü, kadı ve esir kalan memleket eşrafi." dedi. Tufan Bey attan inerek karşılamaya gelen Kozanlıların ellerini tek tek sıktı. "Geçmiş olsun." dedi. Kozan mutasarrıfı İhsan Bey'de Tufan Bey'e hoş geldiniz deyip kısa bir konuşma yaparak Tufan Bey'e iltifatta bulundu. Kozan müftüsü de konuşmadan sonra dua eyledi. Hep beraber yaya olarak Kozan'a girdiler. Doğruca Hükümet Konağına girdiler.

Tufan Bey, Kozan'a girdiği günü hatıralarında şöyle anlatmaktadır²⁶⁰: "2 Haziran 1336 (1920) günü Kozan'a girilmişti. Düşman işgali altında kalan halkın henüz yaşayabilenleri, zindanlardan çıktılar. Bu kurtuluş müthiş bir sevinç vermişti. Kurtulan halk renksiz, kansız, zayıf simaları, cansız sesleriyle bir bakışta tanınıyordu." Halk Tufan Bey'in gelişini sevinçe karşıladılar

Kozan'ın yakılması ile ilgili P. Du Veou, anılarında Ermenilerin şehri terk etmeden az önce evlerini ateşe verdiğini söylemektedir.²⁶¹ Bu bilgi Kozanlılar tarafından doğrulanmamaktadır. Ancak Ermenilerden bazılarının giderken evlerini yakmaları mantıklı olabilir. Çünkü Behçet Bey o günleri anlatırken Ermenilerin şehri yakacakları dedikodusunun olduğunu ve bu durumu Tayyarde'ya ilettiğini anılarında yazmaktadır.²⁶²

Tufan Bey, şehir asayişini temin etmek için, Kozan Müdafa-i Hukuk Cemiyetiyle bir toplantı yaptı. Bir görüşe göre Tufan Bey, Çamuradanzade Mehmet Zahit Efendi'nin tavsiyeleriyle Aslanı Bölüğü müşaviri Recep Dalkır'ı merkez kumandanı ve Merkez bölüğü kumandanı olarak atadı. Bölük Muavinliğine, Lütfullah Erdem getirildi. Çolak Hacı Müfrezeleriyle, Yeğenzade Ahmet Efendi'nin müfrezeleri de Recep Dalkır'ın emrine verildi.²⁶³ Şimdiki Gazi İlköğretim Okulu Karargâh edildi.

Kozan merkez bölüğü komutanlığı için diğer kaynaklarda farklı bir bilgiyle karşılaşıyoruz. Kozan'ın kurtulduğu günlerde Kozan Merkez bölüğü kumandanı olarak Beyazıt oğlu Musa Bey'i görüyoruz. Bu kaynakta Kozan Merkez bölüğü ilk kumandanı olarak Beyazıt oğlu Musa Beydir. Beyazıt oğlu Musa Bey'e yazılmış olan tarihi belgede komutanın Musa Bey olduğu yazmaktadır. Haziran 1920 tarihli belge günümüz Türkçesiyle şöyledir:²⁶⁴

²⁵⁹ Solak, a.g.e. , 71.

²⁶⁰ Osman Tufan Paşa, a.g.e. , 92.

²⁶¹ P. Du Veou , a.g.e. , 53-55.

²⁶² Kütük, Milli Mücadele'de Kozan, 157-192.

²⁶³ Dalkır, a.g.e. , 123.

²⁶⁴ Bekir Sami Beyazıt, Kahramanmaraş'ta Beyazıt Oğulları Tarihi ve Albümü, Kahramanmaraş, 1998, 98-101.

Kozan Merkez Kumandanı Musa Bey'e

1. Şehir dâhilinde pek fena bir hale girmiş olan yağmacılık ve inzibatsızlık bir iki saatten beri kurtuluşa yüz tutmuştur. Bundan dolayı sükuneti muafaza ederek ihlale kastı edenleri hemen süratle tutuklayınız.
2. Haruniyeli Hamdi Efendi'nin bölüğü inzibat bölüğü olarak tahtı emrinde bulunacaktır. Keban bölüğü ise bu vazifeyi ifa eder.
3. Bölüklerden burada kalacak bilahare tayin edeceğim yalnız Topalzade Halil Efendi'nin Kozan'dan bölüğü Tırmıl'a gidecektir. Merkez bölük efrat ve zabitanı burada görülürse derhal Tırmıl'a sevk edilecektir.
4. Gerek köşe başlarında ve gerek devriye gerek nöbetçiler nezdinde mevcut eşyası yağma eşyası büyük bir mahalde depo edilip muafaza edilecektir. Devriyeler yağmayı şiddetle men edecektir.
5. Eshale cephede bombalar toplatılarak emin ve gizli bir mahalde saklanacak arpa, un ve konserve kutuları Kozan heyetine teslim edilecektir.
6. Müsadere edilmiş eshale mevcudu her akşam raporunda zikredilecektir.
7. Yağmacılığa tevessül eden bölük ya da kumandanı varsa bana bildiriniz.
8. ... Efendi'nin hanesinde mevcut bir Ermeniye tahtı emniyette bulundurunuz. Doğan Bey, merhunu (rehin alınan Ermeniye) Hacın'a götürüp diğer Ermenilere Kozan'ın ahvalini söylettirecektir.

Kuvayi Milliye Kumandanı Tufan İmza

Haşiye: Kale ve kilise bir kıta kumandanı ile beraber orada bulunacak bilhassa İbrahim Ağa Müfrezesi bulunursa iyi olur. Mevcut Cephane miktarını şimdi saydırınız ve teslim ediniz. Bombaları aynı suretle

Tufan İmza

Bu tarihi emir bize ilk Merkez kumandanın Musa Bey olduğunu göstermektedir. Recep Dalkır herhalde bu göreve daha sonra getirilmiştir. Çünkü Recep Dalkır, 3 Haziran 1920 tarihli Tufan Bey'in emriyle Tırmıl'a düşmanı izlemek için gönderilmiştir. Recep Dalkır'ın anılarında da bu yazılıdır.²⁶⁵ Buna göre Recep Dalkır aynı anda iki görevde olamayacağı kesindir. Onun için Musa Bey'in Merkez kumandanı olması daha mantıklıdır.

Musa Bey, bu görevde ancak bir hafta kalmıştır. 10 Haziran 1920 tarihinde Tufan Bey'in emriyle Musa Bey geri gönderilmiştir. Bunu Tufan Bey'in 10 Haziran 1920 tarihinde Yaycıoğlu Ali Efendiye çektiği telgraftan anlıyoruz.²⁶⁶ Hem Kozan'ın

²⁶⁵ Dalkır, *a.g.e.*, 124.

²⁶⁶ Yaycıoğlu İbrahim arşivi. Halil Topaloğlu özel arşivi. Tufan Paşa'dan Topaloğlu Halil Efendi'ye gönderilen yazı.

merkez bölük kumandanlığına Kozan'dan yerli birinin atanması pek askeri mantığa uymamaktadır. Çünkü Kozanlı olan bir kumandana itaatle dışarıdan gelen bir kumandana itaat aynı değildir. Bir hususta Tufan Bey, daha Kozan'a yeni geldiğinden Kozanlı mücahitleri birebir tanımadığından bu görevi Andırın da tanıdığı Musa Bey'e vermesi daha mantıklıdır.

Musa Bey, merkez bölük kumandanlığı görevini başarıyla yürüttü. Şehrin tahrip edilmesini büyük ölçüde önledi.²⁶⁷ Çete ve yağmacıların günde yirmiye yakın ateşe verdiği Ermeni evleri söndürüldü. Çeteler Ermeni dükkânlarının kapılarını kırarak mallarını yağmaladılar. Merkez Kumandan Bölüğü, kısa süre içinde güvenliği sağladı. Ekin hasat mevsimi olduğu için de çete üyeleri köylerine dağılarak işlerinin başına döndüler.

4.3.14. ÜÇ BÜYÜK KOMUTANIN KOZAN'DA BİRLEŞMESİ

Yirmi günlük mütareke gereği Fransızların Adana tren hattının güneyine çekilmesiyle, Yukarı Çukurova Fransızlardan temizlendi. Üç büyük Çukurova Kuvva-i Milliye Kumandanları Haziran ayının ilk haftasında Kozan'da buluştular. Kilikya Kuvva-i Milliye Kumandanı Binbaşı Kemal Doğan, Saimbeyli Cephesi Komutanlığını Özdemiroğlu Yaşar Bey'e teslim ederek 31 Mayıs 1920 tarihinde Kozan'a hareket etti.²⁶⁸

Kemal Doğan Bey'in Kozan'a gelmesi Mustafa Kemal'den aldığı telgraf emri gereğidir. Çünkü bu sırada Saimbeyli muhasarası ve Saimbeyli Ermenileriyle anlaşma görüşmeleri yapılıyordu. Mustafa Kemal Doğan Bey'den Kozan'ı Fransızlardan teslim alması için Ankara'dan telgraf çekmişti. Binbaşı Kemal Doğan Bey'in Kozan'a gelmeden önce Fransızlar şehri yerli Müslümanlara teslim ederek terk etmişlerdi.

Batı Kilikya Kumandanı Yüzbaşı Sinan Tekelioğlu da Karaisalı üzerinden bugünkü Koyunevi'ne geldi. Burada Sırkıntılar Teşkilat Memuru Ahmet Cevdet Çamurdan tarafından karşılanarak Kozana getirildi. Tufan Bey de Kadirli'den Kozan'a gelerek Kozan'da buluştu. Kadirli'de bulunan Doğu Çukurova Kuvayı Milliye Kumandanı Tufan Bey'de daha önce Kozan'a gelmişti. Kozan halkı bu üç büyük kumandanı Kozan'da görmekten büyük mutluluk duydular. Bu üç büyük kumandan halkın sevgi gösterisiyle karşılandı.

4.3.15. KOZAN'IN KURTULUŞU'NUN ADANA'DAKİ YANSIMALARI

Kozan'ın Fransızlar ve Ermeniler tarafından terk edilmesi Adana'da büyük yankı uyandırdı. Adana'daki Fransız idarecileri kırılan gururlarını bir takım yalan ve abartma ile kapatmaya çalışıyorlardı. Fransızlar, artık sadece ovalara hâkimdi. Osmaniye-Adana -Mersin tren hattının güneyini kontrol edebiliyorlardı. General Mesnil komutasında bir Fransız taburunun Pozantı'da Kuvayı Milliye kuvvetlerince

²⁶⁷ Dalkır, *a.g.e.*, 123.

²⁶⁸ Özdemir, *a.g.e.*, 1 67.

esir edilmesi²⁶⁹ Kozan Sancağı'ndan kaçarcasına çekilmeleri Fransızların Adana'daki itibarını da düşürdü.

Fransızların Kozan işgal kuvvetleri komutanı Yüzbaşı Tayyarda, Adana'da yayınlanan Kozan milletvekilliği de yapmış olan Kadirli Eşrafından olan Ali İlmi Bey (Bilgili)²⁷⁰, in çıkardığı, Kuvayı Milliye ve Mustafa Kemal düşmanı, Ferda Gazetesi'ne verdiği röportajda Kozandan ayrılması olayını abartılı bir şekilde şöyle anlatmaktadır:²⁷¹ *"Düşman kuvvetleri (yani Kuvayı Milliye kuvvetleri) yedi sekiz binden fazla (doğrusu 1000-1300 kişi) bulundukları, Kozanın etrafı sarp dağlarla çevrili idi. Bu dağlar Türk çeteleri tarafından tutulmuştu. Her ne kadar kaleye kurduğumuz toplarla, mütemadiyen oraları (Kozan'ı çeviren dağları) bombardıman ediyorsak da dağların içinde gizlenmiş olan Türk çetelerine hiçbir tesir yapamıyordu. İaşe müşkülâtımız da son haddini bulmuş Adana ve diğer merkezdeki kuvvetlerimizle de irtibatımız kesilmiş bütün yollarımız Türk çeteleri tarafından tutulmuş, her tarafımız sarılmış olduğundan, Kozan'ı terk etmek mecburiyetindeydik."*

Kozan'ın Fransızlar tarafından terk edilmesi en çok Ermenileri kaygılandırdı. Saimbeyli, Tufanbeyli ve Feke'de kalan Ermeniler için buradaki Ermeniler kaygılanmaya başladılar. Çünkü bölgede eskisi gibi Fransızlar yoktu. Fransızlara güvenerek birtakım şımarıklık yapan Ermenilerin akıbeti Adana'daki ırkdaşları ve akrabaları tarafından kaygı ile izleniyordu.

Hatta buradaki Ermeniler, Fransızlara baskı yaparak özellikle Saimbeyli'de bulunan Ermenilerin kurtulmasını talep ettiler. Fransızlar bu olaya pek sıcak bakmadılar Çünkü Ankara Hükümeti ile yapılan 20 günlük anlaşma gereği Adana - Mersin tren hattının kuzeyine gidemeyeceklerdi. Böyle bir hareket Fransa'nın Ankara Hükümeti ile arasını açabilirdi. Hem bu bölgeye az bir kuvvetle gitmek, Fransızları ürkütmüştü. Nitekim Fransızlar Toros Dağları'nda millî kuvvetlerden yeteri kadar ders almışlardı.

Bu durum Fransızlarla Ermeniler arasında bir soğukluk meydana getirdi. Nitekim çok sonra Ermenilerin ısrarlı talepleri üzerine büyük bir Fransız kuvveti Misis tarafından Saimbeyli'ye yardım için hareket etti. Ancak Fransız uçaklarının 16 Ekim 1920 günü Saimbeyli üzerinde keşif uçuşu yaparak buranın da Türkler tarafından alındığını görünce Fransız kuvvetleri Adana'ya geri döndü.

²⁶⁹ Taha Toros, *a.g.e.*, 323–376 ; Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, 137–152

²⁷⁰ Ali Hilmi bilgili, 1 Aralık 1918 yılında yayımlamaya başlayan Feda Gazetesi 1921 yılına kadar yayım hayatını sürdürdü. Ali İlmi Bey, kısa bir süre Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden Kozan milletvekili seçildi. Çıkardığı gazetede Milli mücadele ve Mustafa Kemal aleyhine yazılar yayınladı. Ferda Gazetesi Fransızları destekleyen bir yayım organı idi. Fransızlar tarafından da maddi yardım görüyordu. Ali İlmi bilgili, Adana'daki Kuvayı Milliyeçi vatanseverler tarafından, ölüm tehdidi alması üzerine İstanbul'a kaçtı. Burada İstanbul Hükümetinden maddi yardım talep etti. Milli mücadele sonunda vatana ihanet eden yüzellilikler listesinde yer aldı. Cumhuriyetin 10. yılında çıkan aftan faydalanarak yurda döndü 1964 Kadirli de yılında öldü. Toros, *a.g.e.*, 27 ; Mehmet Temel, *İşgal Sirasında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1998, 301 ; İbrahim İslam; *Milli Mücadele'de Yeni Adana Gazetesi*, (Atatürk Üniversitesi basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995) 21-29.

²⁷¹ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 341.

Kozan ve Yukarı Çukurova'nın kurtulmasını sağlayan 20 günlük mütakere aslında Fransızların kendi esirlerini kurtarmak ve yapılacak saldırı için hazırlık yapmak ve zaman kazanmaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Haziran 1920 tarihli bölge komutanlıklarına ve Kilis kaymakamına gönderdiği şifreli emirde bu hususlara dikkat çekmiş ve Fransızların Ereğli'ye asker çıkarmaları Fransızların gerçek niyetlerini ortaya koymuştur.²⁷²

4.3.16. TUFAN BEY'İN KARARGÂHINI KOZAN'A NAKLETMESİ

Kozan'ın gerek Adana Vilayetine bağlı bir sancak merkezi olması, gerekse coğrafi konumu icabı Saimbeyli- Adana yolun üzerinde olması, Kadirli'nin kenarda kalması sebebiyle Tufan Paşa karargâhını Kadirli'den Kozan'a nakletti. Tayyarda'nın ikametgâh ettiği Ermeni Leçinyan'a ait konağı karargâh binası yaparak bundan sonraki çalışmalarını buradan sürdürdü.²⁷³

Üç komutanın Kozan'da buluşmasından sonra diğer iki komutan görev alanına döndüler. Çukurova Kuvvayı Milliye komutanı Binbaşı Kemal Bey görev bölgesi olan Saimbeyli'ye döndü. Yüzbaşı Sinan Tekelioğlu da görev alanı olan Karaisalı'ya gitti.

Tufan Bey'in artık görev sahası, Osmaniye – Adana- Mersin tren hattının kontrörünü ele geçirmektir. Bu amaçla Tufan Bey, Kozan'da Kuvvayı Milliye çetelerini daha nizami bir kuvvet haline soktu. Kozan Grup Kumandanlığını Hulusi Kurtoğlu yönetiyordu. Kadirli Gurup kumandanlığını Tevfik Coşkun, Andırın Grup kumandanlığını Yaycıoğlu İbrahim Ağa yürütüyordu. Bu arada Kozan'ın kurtarılması, Kuva-yı Milliye'ye birliklerini çok yormuştu. Köylerinde çiftleri yüz üstü kalmıştı. Harman vakti gelmişti. Buğday hasatı gerekiyordu. Halkta eski gayret gevşemeye yüz tuttu.

Tufan Paşa, karargâhını Ceyhan'ın kuzey batısındaki Isırganlı'ya nakletti. Böylece, Ceyhan ve Adana buradan daha rahat taciz edilecekti. Buradaki en büyük amaç da tren hattının kullanılamaz hale getirmektir. Böylece, Adana'nın bağlantısını kesmek, yardımları engellemek, Fransızları, Mersin ve Adana'dan atmak mümkün olabilecekti.

Ancak Fransızlar ovada oldukları için Kuva-yı Milliye'nin gerilla tipi savaşı burada pek uygun düşmüyordu. Silah bakımından Fransızların kıyaslanamayacak üstünlüğü vardı. Kuvvayı Milliye kuvvetleri de nizami harbi bilmediklerinden başarısız olma riski vardı. Nitekim Mamure bakını ve Saim Bey'in şahadeti bunu doğrular niteliktedir.

Bu arada, Kurtuluş Savaşı'nın ikinci döneminde Adana Cephesi Komutanı olarak atanan Kurmay Albay Selahattin Adil Paşa, Tufan bey ile askerlik anlayışındaki farklılıklardan dolayı anlaşamadı. Tufan Bey' e göre Selahattin Adil Paşa, Tufan Bey'i bir Demirci Mehmet Efe, Çerkez Etem gibi görüyordu.²⁷⁴ Çete

²⁷² HTVD, Aralık 1955, sayı 14. Vesika no: 373.

²⁷³ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 342, Bu konak Aslanpaşa mahallesi'ndedir.yerine daha sonra sinema yapılmış şimdi buraya öğrenci yurdu yapılmıştır.

²⁷⁴ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 98.

hareketini tasvip etmiyordu. Bazı çete üyelerinin gayri meşru davranışlarına sert tepki gösteriyordu. Selahattin Adil Paşa daha kuralcı ve askerlik icaplarına riayet eden biri iken Tufan Paşa tam bir teşkilatçı ve halk adamıydı. Aralarında anlayış farkı yüzünden birbirleriyle geçinemediler. Tufan Paşa'nın resmi bir görevi yoktu aslında. Resmîyette Tufan Paşa diye bir Osmanlı subayı yoktu. Yani Tufan Paşa, gayri resmi görevli idi. Görevinden ve yaptıklarından Devletin sorumluluğu yoktu. Bazı Kuvvayı Milliyeci mücahitler ise Selahattin Adil Paşa'nın Tufan Bey'i kıskandığını söylemektedirler.²⁷⁵

4.4. SAİMBEYLİ (HAÇİN) CEPHESİ

4.4.1. SAİMBEYLİ (HAÇİN) SAVAŞLARI

Seyhan Nehri'nin önemli kollarından Göksu ve Zamantı Irmakları arasında Çatak (Hacın) suyunun aktığı dar bir vadi ile Kirkor Deresi arasında yer alan Saimbeyli, çıplak sarp ve kayalık etrafı boş bir masa gibi yükselen bir tepe üzerinde kurulmuş bir şehirdir. Yerli ahali Saimbeyli'nin coğrafi yapısını ters dönmüş eşek semerine benzetmektedirler.

Bu şehir Kozan Sancağı'nın Kuzey doğusuna düşmektedir. Kayseri ve Maraş Sancağı ile sınırdır. Dar bir vadi içine kurulan Saimbeyli'ye ancak kuzey ve güney istikametinde geçit vardır. Ancak Develi'ye bağlantısı olan fakat sadece yaya yolu olarak kullanılan iki geçit vardır. Bunlar, Saimbeyli'nin Kuzey bölgesi'nde Çataloluk- Saraycık Doğanbeyli (Rumlu) yolu üzerinden Zamantı vadisini Göksu vadisine bağlayan ve alçak yayaların geçmesine imkân veren Gezbel Gedigi ile Saimbeyli'nin batı kesiminde bulunan Oluk Yeniköy- Sarıpınar Deresi üzerinden Zamantı Vadisi ve Yanık Çay Deresi ile Göksu Vadisini birbirine bağlayan Kefenbeli Gedigi'dir. Bugünkü Tufanbeyli ilçesi ve köyleri millî mücadele zamanında Saimbeyli kazası sınırları içindedir. Tufanbeyli ilçesi o zamanlar Mağara Bucağı olarak Saimbeyli kazasına bağlı bir nahiye idi.²⁷⁶

Saimbeyli, Çukurova'da ve Anadolu'da en fazla ermeni nüfus yoğunluğuna sahip olan bir şehirdir. Şehirde ortalama on bin nüfusa sahipken burada yaklaşık beş yüz kadar Müslüman yaşamaktaydı. Kasabada Müslümanlar İslam mahallesi'nde toplanmıştı. Ayrıca kasabada Müslüman memurlarda görev yapmaktaydı.

Saimbeyli merkez dışında Şar²⁷⁷ tamamen ermeni nüfusa sahipti. Rumlu (Doğanbeyli) yarı yarıya Türk-Ermeni köyü idi. Ayrıca Kötün ve Pağlık taraflarında bazı köylerde Ermeni nüfusu vardı. Bunların bir kısmı I. Dünya Savaşı öncesi kendi rızaları ile Müslüman olmuşlardı.²⁷⁸

Saimbeyli'de 1892 yılı verilerine göre köylerle beraber ilçe genelinde 13026 İslam, 11021 Hristiyan nüfusu olmak üzere toplam 24047 kişi yaşamaktaydı.

²⁷⁵ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 329.

²⁷⁶ S.T . S. M. A. Bugünkü Tufanbeyli Osmanlı tapuları Saimbeyli'den çıkmaktadır.

²⁷⁷ Şar, Türkçe'de şehir anlamına gelmektedir. M. Hadi Atalay, *Adım Adım Çukurova*, Kemal Matbaası. Adana, 1965, 75.

²⁷⁸ Kaynak kişi. Yusuf Polat, Pağlık (Kızılağaç) Köyü'nden 1971 Saimbeyli doğumlu. Görüşme tarihi: 21.09.2010.

Buradaki Ermeniler genellikle tarım, şarapçılık, dericilik fırıncılık, demircilik, kalaycılık, ayakkabıcılık, terzicilik, madencilik, köşkerçilik zanaat gibi işleriyle ilgileniyorlardı. Buradaki Ermenilerle Türkler yüzyıllarca bir sorun olmadan yaşadılar.

Ermenilerle Türkler arasında ilk sorunlar bölgenin devlet kontrolünden çıkıp bölgesel derebeylerin güç kazanmasıyla başladı. Kozanoğullarının Ermeniler üzerindeki baskıları bura Ermenilerinin İstanbul'a kadar şikâyet mektuplarının varmasına yol açtı. Osmanlı Devleti'nin Fırka-ı İslâhiye adı altında bu bölgeye bir reform ordusunun gönderilmesi bura Ermenileri tarafından sevinçle karşılanmıştır.²⁷⁹

Bölge Ermenileri, Osmanlı Devleti'nde başlayan Ermeni olayları ile birlikte Saimbeyli'de de başladı. Ülkede meydana gelen Ermeni isyanlardan etkilendi. Çukurova bölgesinin üç sorunlu bölgesinden birisi oldu. Bölgede 1890, 1892, 1895 ve 1909 da iç karışıklık meydana geldi. Ancak burada yaşayan Türklerin, akıllı selim Ermenilerin ve devlet idarecilerinin sağduyulu davranışları burada büyük bir iç savaşın çıkmasını engelledi.

4.4.1.1. Amerikan Koleji'nin Bölgeye Etkileri

1880'lerde Amerikan misyonerleri Saimbeyli'ye bir Amerikan Koleji inşa ettiler. Bu kolej Saimbeyli'nin ve buradaki Ermenilerinin kaderleri üzerinde ve bu bölgede meydana gelen şiddet olayları üzerinde doğrudan etkileri vardır.

Saimbeyli Amerikan Koleji sayesinde bu Ermenilerinin kültür seviyesi yükselmiş, okuma oranları artmıştır. Bu kolejleri bitiren Saimbeyli Ermeni gençleri misyonerliğe bağlı daha yüksek okullarda okuyarak bilge seviyelerini yükseltmişlerdir. Saimbeyli Ermenilerinden birçok doktor, hukukçu ve çeşitli meslek dallarından önemli insanlar yetişmiştir.

Bu genç nesil aynı zamanda Ermeni milliyetçisi ve Türk düşmanı olarak yetişmiştir. Mesela Saimbeylili doktor olan Hamparsum Boyacıyan Avrupa da tıp tahsili yapmış, aynı zamanda Ermeni komitacısı olarak yetişmiştir. Ülkeye dönünce çeşitli Ermeni isyanlarına karışarak önemli bir Ermeni komitacısı olmuştur. Yine kardeşi Jirajir ünlü bir Ermeni komiteci olarak yetişmiştir. Yine kaymakam olan Çalyan Karabet Efendi'de Saimbeylili hukukçudur. Yine Eczacı olan Sokrat Efendi²⁸⁰ de Saimbeylili ünlü bir eczacıdır.

Sonuç olarak Saimbeyli'deki Amerikan Koleji yeni yetişen Ermenilerin Ermeni şuuru ile yetişmesinde önemli katkıları vardır. Saimbeyli'den bu kadar militan ermeni çıkmasının sebepleri arasında Amerikan Koleji'nin büyük etkileri mevcuttur.

Amerikan Kolejlerinin zararlarını bu dönemi bizzat yaşamış Tufan Paşa, şöyle anlatmaktadır: *“Amerikan Koleji güya tarafsızlık gösteriyordu. Ve şehir haricindeki mekteplerde güya harekatta millî medeniyetin derecesine şahit olmaları müstelzem (kaçınılmaz) imiş. Hâlbuki Amerikalı kadınların yeraltında bir kablo ile*

²⁷⁹ Kütük, *Kozanoğulları Tarihi*, muhtelif sayfalar.

²⁸⁰ K.T.S.M.A.

mahsur Ermenilere çok güzel hizmette bulundukları bilahare (sonradan) anlaşılmıştı. Kuvvayı Milliye'nin medenî hareketine şahit olarak dahi bir zihniyet hüsnü muamele ile işlerine devamına müsaade edilen bu Amerikan Koleji, Ermenilere hizmette hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar, aynı zamanda bizim çete reislerine çok güler yüzlü görünüyorlardı. Ve milli kuvvetlerin ruhunu okşamak için milli harekâtın çok adilane ve müşfikine yapıldığını söylüyorlar saman altından su yürütüyorlardı. Bialhere Kayseri'ye nakledilmişlerdi. Haçın'ın zaptında bunların çetelerle mektuplaştıkları ve görüştükleri, yazdıkları tezkereler ve haçın mahsur Ermenileri ile telefon haberleşmeleri ele geçti.

Amerika'dan kalkarak Türkiye'nin en sapa ve sarp dağları arasına yerleşen bu sahte yıldızlı medenîler, yalnız Ermeni çocuklarını terbiye ediyorlar, bu terbiye ile bir dağda yaşayan, aynı dili konuşan Türklerle Ermeniye birbirine boğduruyorlardı.²⁸¹

Ayrıca bu Amerikalılar, buradaki olayları kendi açılarından ve Ermeni ağzıyla Avrupa'ya ve Amerika'ya ulaştırıyorlardı. Avrupa'daki ve Amerikadakiler sürekli Türklerin Ermenilere karşı katliam yaptıklarını zannediyorlardı.

4.4.1.2. I. Dünya Savaşı Öncesi Saimbeyli

Saimbeyli coğrafi olarak şehir merkezlerine uzak olduğu için burada devlet kontrolü her zaman zor olmuştur. Bu durum zamanla birçok kargaşaya ve karışıklığa sebep olmuştur. Haçın Hristiyanları, Kozanoğulları döneminde devletten yardım istemiş ve devlet burada Kozanoğullarının hâkimiyetine son vermiştir.

Daha sonraki dönemde Osmanlı'nın güçten düşmesi sebebiyle çeşitli olaylar meydana gelmiş, bu olayların etkisiyle birçok Ermeni isyanı çıkmıştır. Bu isyanları kitabımızın başında geniş olarak verdik.

Çeşitli dönemlerde meydana gelen olaylarda önemli sayılacak büyük bir iç kargaşanın yaşanmadığı Saimbeyli'de, Ermeniler yine de devlet için bir tehlike arz ediyordu. Bölgede bomba yapımında kullanılan aletler ve yapılan bombaların bulunması, bura Ermenilerin silahlanması burada yaşayan Türkler için de bir tehlike arz ediyordu. Devletin güvenliği tam sağlayamaması, buralarda eşkıyalığın artması sebebiyle bazı zengin Ermeniler zarar görüyordu. Saimbeyli'nin coğrafi konumunun da hesaba katarsak, I. Dünya savaşı sırasında hem Türklerin hayati tehlikesi hem de Ermenilerin hayati tehlikesi için Ermenilerin buradan sürgüne gönderilmesi son derece isabetli olmuştur. Bölgedeki bütün Ermeniler gibi Saimbeyli'deki Ermeniler de Suriye'ye göçe tabi tutuldu. Ermeniler sürgündeyken burada çıkan bir yangınla Saimbeyli'nin bir kısmı yandı.²⁸² Yanmayan bazı Ermeni evlerine Türkler yerleştiler. Saimbeyli üç yıl bu şekilde kaldı.

²⁸¹ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 96.

²⁸² Yangını buradaki Türklerin çıkardığı rivayet edilir. Yangın Ermeniler buraya bir daha dönmemesi için çıkarılmıştır. Kaynak kişi Göksel Yıldırım.1942 Saimbeyli doğumlu. Görüşme tarihi 21.09.2010 Dönemin Saimbeyli Müftüsü'nün torunu. Avukat.Kaynak kişi Mürsel Efendi'nin kızı Naime hanımın kızı Emel Gürbüz.

4.4.1.3. I. Dünya Savaşı Sonrası Saimbeyli

I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devletinin mağlubiyeti ile bölge Fransız denetimine girince bura Ermenileri de Saimbeyli'ye döndüler. Döndüklerinde Saimbeyli'nin bir kısmının yanması Ermenileri sürgün sonunda ikinci bir yıkıma uğrattı. Ancak Saimbeyli'deki Türkler bu Ermenilere evlerini açtılar. Bir kısmına yatacak kap kaçak verdiler. Tekrar eski barış ortamının tesisine çalıştılar. Bunlardan en önemlisi Kaytancızade Mürsel Efendi idi. Mürsel Efendi evinin bir katını, dostu Mikran Katayan ailesine verdi.²⁸³

Mondros Ateşkes Antlaşmasını takiben Ermeniler, Fransız ve İngilizlerin sağladığı güven ve destekle yurtlarına dönerken yanlarına, Kafkasya'dan da bir takım Ermenin de katılımı ile Saimbeyli nüfusu arttı.²⁸⁴ Fransızlar burayı işgal edince Saimbeyli'ye ayrı bir önem verdiler. Halkı silahlandırıdılar. Bölgede karakollar kurularak Türklerle karşı savunma hattı oluşturdular.

Saimbeyli'nin işgal tarihi olarak her hangibir tarih telaffuz etmek mümkün değildir. Çünkü burada Fransız kuvvetleri bulunmamaktadır. Ancak bu bölgeye Ermeniler vasıtasıyla tutunabilmekteydiler. Fransızlar, askeri destek için bin iki yüz tüfek, yüz yirmi beş bin tüfek mermisi bir miktar el bombası, yeteri kadar sağlık malzemesi, ilaç ve buğday gönderdi.²⁸⁵ Kozan Sancağı işgal Kuvvetleri komutanı Tayyarda daha sonra buraya bir teftiş gezisi düzenledi. Bir Ermeni köyü olan Şar'a, Pağlık'a, Mağara Bucağı'na ve daha Ermeni nüfusunun yaşadığı yerlere karakol yaptırarak buraya silahlı Ermeni jandarması yerleştirdi. Karakol komutanları Ermeni idi. Jandarma olan Türkler de daha sonra bu jandarmalıklardan ayrılarak Milli kuvvetlere katıldılar. Böylece Karakollar tamamen Ermeni kuvvetlerinden oluştu.²⁸⁶ Ermeniler tehcir olayından dolayı yöre halkından öç alma yoluna gittiler.

Saimbeyli Ermenileri sürgün ve sürgün sırasında kaybettikleri akrabalarının öcünü almak için burada Türklerle çeşitli katliamlar yapmaya başladılar. O dönemde Saimbeyli'de Ermenek adında Ermeni bir kaymakam bulunmaktaydı. Ermenek Efendi Ermenilerin bu taşkınlıklarına mani olmak için çalıştı. Ermenek(Arminek) Efendi durumun kötüye gireceğini gören sağduyulu bir ermeni kaymakamdı. Osmanlı Hükümeti'nin bir görevlisi olmak sıfatıyla Ermeni halkına hareketlerinin yanlış olduğunu ve bu kanun dışı hareketlerine müsaade etmeyeceğini söyledi. Ermenek Efendi'nin bu tutumundan rahatsız olan, Saimbeyli Ermenilerinin milis kuvvetleri komutanı Cebeciyan²⁸⁷ ve Ermeni ayrılıkçıları Fransızlara müracaat ederek Kaymakamın görevden alınmasını sağladılar. Bromond'un onayı ve İstanbul

²⁸³ Kaynak kişi; Mürsel Efendi'nin kızı Naime Hanım'ın kızı Emel Gürbüz.

²⁸⁴ Kemal Çelik bu nüfusunu P.Du Veou'ya dayandırarak on iki bin olarak göstermektedir ki bu mümkün değildir. Bromond da sayıyı sekiz bin olarak göstermektedir. Burası on iki bin nüfusu alacak bir coğrafi yapıya sahip değildir. Dönemin Adana işgal kuvvetleri komutanı Bromond buraya 1200 silah göndermiştir bu da buranın sivil nüfusu ile ancak beş altı bin olduğunu göstermektedir. Nitekim Misak Saksıyan adındaki Saimbeyli Ermeni o zamanlar nüfusun altı bin olduğunu söylemektedir ki, bu en gerçekçi yaklaşımdır.

²⁸⁵ Bromond, *a.g.e.* , 42.

²⁸⁶ Mesela Pağlıklı Hacı Ahmet başlangıçta jandarma idi. Ama daha sonra karakoldan ayrılarak Kuva-yı Milliye ye katıldı. Kütük, *Milli Mücadele'de Kozan*, Pağlıklı Hacı Ahmet'in Hatıratı

²⁸⁷ Cebeciyan Kafkas Cephesi'nde Rus üniformasıyla Türklerle karşı savaşan Kafkasyalı bir ermeni idi.

hükümetinin ataması ile yerine Ceyhan'da ve Adana'da avukatlık yapan, hukuk eğitimi alan, 1909 olaylarının bir numaralı isimlerinden olan Fransız hayranı Haçınlı Çalyan Karabet atandı. 1920 yılının 20 Martında maiyetindeki iki yüz jandarma ile Saimbeyli kaymakamlığına atanan Çalyan Karebet, Saimbeyli'de iyi bir savunma oluşturmaya, Fransızların bölgeye tamamen hâkim olmasına çalıştı. Ancak, Çalyan Karabet de Ermenilerin asi davranışlarını bir türlü önleyemedi.

Bölgedeki Ermenilerin taşkınlıkları bölge Müslümanlarını ciddi şekilde tehdit etmeye başladı. Bölge Müslüman halk da silahlanmaya başladı.

Tırtat²⁸⁸ adlı bir Ermeni hancının Gizzik Duran'ı Saimbeyli'deki yetkililere şikâyeti ve Ermeni gamoforlarının Gizzik Duran'ın Cumhurbaşkanlığı evini basarak yakması bölge olaylarını da arttırdı. Gizzik Duran bu olaydan sonra öç almaya çalışması buradaki Türk Ermeni savaşının yeni bir boyutta başlamasına yola açtı.

4.4.1.4. Çalyan Karebet Ve Haçın Kaymakamlığı'na Atanması

Saimbeyli'de bulunan Ermenek adındaki kaymakam ırkdaşlarının yaptığı insanlık dışı uygulamalarına daha fazla dayanamayarak istifa ederek Saimbeyli'yi terk edince yerine Çalyan Karabet adında bir kaymakam atandı.

Aslen Saimbeylili olan Çalyan Karebet İstanbul hukuk Fakültesini bitirmiş olarak 25 yıl Ceyhan'da ve Adana'da avukatlık yapmış bir Ermenidir. 1909 Adana olaylarında bulunmuştur. Hatta Adana olaylarını anlatan Adana Olayları ve Mesulleri adlı bir de kitabı mevcuttur. Anılarından anlaşıldığına göre İran, Kafkasya, Doğu Anadolu, Kuzey Irak, Bağdat Ermenistan çevrelerinde yedi yıl dolaşmış, bu zamanda soyların yaşayış ve kültürleri üzerinde araştırma yapmış bir Ermenidir. Meşrutiyetin ilan edilmesine o kadar taraftaki; anılarında sürekli atıflarda bulunmuştur. Fransız ihtilalinden ve onun getirdiği ilkelerinden aşırı etkilenmiştir. *"Görevde din ve ırkçılıktan daha çok, ar ve vicdana bağlı olmak isterim."* demektedir.²⁸⁹

Fransız hayranı olan Çalyan Karebet, Fransa'nın Çukurova'yı işgalini desteklemiş etkin bir rol almak için uğraş vermiştir. Bu arada Saimbeyli Kaymakamı Ermeni Ermenek Efendi'nin Saimbeyli'deki taşkınlık yapan Ermenilerle anlaşamayarak görevi bırakması üzerine bu göreve talip olmuş ve bu göreve getirilmiştir.

Bu görevi para uğruna yapmadığı ideal uğruna yaptığı anlaşılan Çalyan anılarında daha çok para kazanmak varken bu göreve talip oldum demektedir. Bölge hakkında da kanaatleri genelde olumsuzdur. Anılarında *"Benim doğduğum yer burası olmakla birlikte buranın geçmişine güvenen ve Kozan oğullarından başlayarak Türk hükümetince sürdürülen zamanı ve o zamandan sonra da zamanımızca kazanılmış ve*

²⁸⁸ Saimbeyli'ye son durak yeri olan Tırtat Mevki Tırtatyan adındaki ermeni bir hancının isminden gelmektedir. Burada iki han yan yana idi. Birisi Türklere ait, diğeri Ermeni Tırtatyan'a aitti.

Tırtatyan'ın şikâyeti üzerine Ermenilerin Cumhurbaşkanlığı Köyü'nü basmasını Çalyan Karebet çok ağır eleştirmektedir. Çalyan, hatıratında Ermenilerin böyle yapmakla Gizzik Duran'ı Kuvvayı Milliye'nin kucağına atmış olduklarını söylemektedir.

²⁸⁹ Çalyan Karabet, *a.g.h.*, 25.

*benimsenmiştir. Kötü huylar, kıskançlık, boşu boşuna öç alma ve düşmanlık bu çevrede olağan durumdadır.”*²⁹⁰ demektedir.

19 Şubat 1920 tarihinde Saimbeyli’ye gelerek göreve başlamıştır.²⁹¹ Anılarında yazdıklarına bakılırsa biraz ukala ve yönetim konusunda eksikleri olan bir idarecidir. Daha Saimbeyli’ye girişin de Saimbeyli Ermenilerinden gereğini desteği alamamıştır. Saimbeylili olduğu için bazı ailevi önyargıları aşamamış hemen insanları suçlayıcı ve beğenmeyici bir tutum izlemiştir. Saimbeyli’nin önemli Ermeni ailesinden kişilerle gereksiz münakaşalara girerek kontrolü sağlayamamıştır. Emrindeki Ermeni çetelerine söz geçirememiştir. Hastalığı da bu duruma eklenince Saimbeyli, fanatik Ermenilerin eline geçmiş ve önü alınamaz geri dönülmez bir yol oluşturmuştur. Her iki tarafta öldürme olayları her iki tarafı germiş, olaylar çığırdan çıkmıştır.

Çalyan Karabet’in en büyük sansızlığından biri de doğduğu, büyüdüğü şehre kaymakam olarak gelmesiydi. Böyle olunca da Haçın’da hâkimiyet kurması mümkün değildi. Ayrıca, Kafkasya’dan, Maraş’tan gelen Bolşevik maceracı, Saimbeyli’deki eski Türk Ermeni ilişkilerini bilmeyen çapulcu fanatikler, Çalyan Karabet’in işini daha da zorlaştırmıştır.

Çalyan Karabet, katı bir Kemalist düşmanı idi. Ona göre, Mustafa Kemal hareketi, Türk Ermeni ilişkilerini bozuyordu. Ayrıca Haçın Ermenilerini çok ağır şekilde eleştirerek, işkence tecavüz ve öldürmelerini şiddetle kınamaktadır. Saimbeyli’deki Ermeni yöneticilere açıktan eleştiriler getirerek, Müslümanları, Kemalistlerin kucağına atmakla suçlamaktadır. Anılarında bu konuda şu tarihi itirafı yazmaktadır”*Aldığınız tedbir öyle ki, ilçenin güvenliğini yıktınız. Toplulukların güvenliğini bozdunuz. Bir güzel yönetimle amaca yaklaşıp dış etkilere uzak durmakta olan Müslümanları uzaklaştırdıktan başka, yavaşça ve korkunç biçimde düşman ettiniz. Sizin davranışınızı Fransız yönetiminin baskı ve kışkırtmasıyla oluyor sanan İslamları ,Kemalistlerin kucağına atılmaya zorladığınızı bilecek güçte...*”²⁹²

Çalyan Karabet, İttihat ve terakki’nin yaptığı uygulamalar için de”*Türkler de gerçeği sürekli gizleyip ve yarayı örttüler. Dedelerinin nice fedekarlık ile kurdukları o görkemli yapıyı yıkıp, kocaman bir imparatorluğu alt üst ve doğunun en güzel yerinde yaşayan Türklüğü rezil ettiler. Milletini sevecek, töresini sürdürececek, her haksızlığa göz yumarak, onu izlemekle olmaz. Camdan yapılmış kadehin içinde geleceği pek parlak görenler bilmelidirler ki hak ile adaletin geçişi olarak kapatılması olabilir fakat onun yok edilmesi olamaz.*”²⁹³

Çalyan Karabet’in, anıları sayesinde Saimbeyli kuşatması sırasında kasaba içindeki olayları öğrenme fırsatı buluyoruz. Hatıralarında şehir hakkında, direniş örgütleri hakkında, halkın genel kanaatleri hakkında ve 212 sivil Müslüman Türk’ün hangi işkencelerle nasıl öldürüldüğünü bütün çıplaklıkla anlatmaktadır.

²⁹⁰ Çalyan Karabet, *a.g.h.*, 27.

²⁹¹ Çalyan Karabet, *a.g.h.*, 44.

²⁹² Çalyan Karabet, *a.g.h.*, 51.

²⁹³ Çalyan Karabet, *a.g.h.*, 141.

Çalyan, Ermeni zulmünü itiraf etmekle, tarihe bir not düşmekte, bu olayların gerçek sorumlularının sözünü geçiremediği gamofor adı verilen direnişçiler olduğunu açıkça bildirmektedir. Her sözünde Fransızlara bağlılığını sürdürerek, Fransa'yı gözünde insanlık abidesi olarak görmekte, Fransızların Türk Ermeni ilişkilerinin düzeltileceğini düşünmekte, Fransa'ya sonsuz bağlılığını bildirmektedir. Ancak Çalyan Karbet'in güveni boşa çıkmış, Fransızlar, buradaki Türk Ermeni dostluğunu bozmuş, Ermenileri silahlandırarak, cesaretlendirerek geri dönülmez bir yola sokmuştur. Çalyan Karabet'in çok beklediği yardımı Fransızlar göndermemiş, Ermenileri kaderleri ile baş başa bırakmış, kanlı olayların meydana gelmesini sağlamıştır.

Haçınlı Çalyan Karbet, çok sevdiği Fransız bayrağı altında ölmüş, bize de günlüğü ancak 1954 yılında ulaşabilmiştir. Çalyan Karabet'in ne zaman ve nasıl öldüğü ve cesedinin nerede olduğu bilinmemektedir. Saimbeyli'nin Türkler tarafından alındığı 16 Ekim 1290 yılındaki genel hücumda öldüğü sanılmaktadır.

4.4.1.5. Bozat Gediği Ve Kargapazarı Savaşları'nın Haçın Cephesine Etkileri

Saimbeyli'nin Kozan ile irtibatını kesen Bozat Gediği olayı ve Kargapazarı Savaşları, Saimbeyli'nin alınmasında önemli katkıları olmuştur. Bozat Gediği olayı ile Kozan- Feke- Saimbeyli yolu kesilmiş bu yolu Ermeniler kullanamaz hale gelmişti. Bozat Gediği'nde Saimbeyli'deki memurlara para götürülemediği şehrin ticari hayatı durma noktasına gelmişti. Ayrıca bu yolun kullanılmaması Saimbeyli'ye Kozan'dan yardımın da artık gelemeyeceğine işaret etti. Bu olaydan sonra gerçekleşen *“Karğapazarı Olayı”* ise Saimbeyli'ye erzak yiyecek ve silahların götürülmesi engellenerek Ermenilerin dışarıdan yardım almasına mani olunmuş, Saimbeyli'deki Ermenilerin zor durumda kalması sağlanmıştır.

Bu iki olaydan sonra Saimbeyli Ermenileri, kaderleri ile baş başa kalmışlardır. Çok güvendikleri Fransızlar da bu dağlara gelmeye korktukları için yardım yapamamış Ermenileri yüz üstü bırakmışlardır.

4.4.1.6. Ermenilerin Mağara, Ökkeççe (Tufanbeyli) Nahiyesindeki Zulümleri

Bugünkü Tufanbeyli ilçesi o zamanlarda Saimbeyli'ye bağlı bir nahiye idi. Ad olarak Hökkeççe ve Mağara adıyla anılmaktaydı. Saimbeyli'den sürgünden dönen Ermeniler bu bölgenin Fransızlarca işgal edilmesiyle bölgede etkinliklerini arttırdılar. Bu bölgelerde karakollar kurulmuştu. Rumlu, Hökkeççe ve Şar'da Ermeni karakolları kuruldu. Bu karakolların başına Ermeni komutan atandı. Hatta Adana işgal Kuvvetleri Komutanı Bromond buralara kadar gelerek buraları teftiş etti. Burada görevli Ermeni karakol komutanları Müslüman halka olmadık zulüm ve işkence yaptılar. Bu yapılan zulümler kendisi de Ermeni olan Haçın Kaymakamı Karabet Çalyan'ın anılarında ayrıntılarıyla mevcuttur. Çalyan Karabet anılarında *“Subaylar gerçekte askerlik eğitimini görmüş ve subaylık okulunda yetişmiş kimseler değildiler. Mesela Kirkor Şinikyan emir, sorumluluk disiplin ve sözden anlamazdı..... Bucağın (Mağara) ileri gelenleri ve bilgi sahiplerini dövme ve küçültme, onlara çirkin sözler söyledikten sonra ellerine demir kelepçe vurarak hayvan ahırlarına hapsedip, ve köyün ortasında genç bir kadını döve döve “Def-i hacet “edinceye değin vurur. Bunun üzerine geceleri köyde genç kadınları*

sürüklemelerine sandık ve dolaplarını açarak yağma etmelerine imkan verir. Ohannes Jamkosyan disiplinde terbiyenin izi yoktur. Hacı'n'a geldiğinde ilk görev olarak Hacı'nın batı yönüne düşen ve Kötün Bucağı'na bağlı Cıvıklı Köyü'nden ve ünlü şakilerden Gizzik Duran'ın arkasına gönderiliyor.... Yakalaması gerekirken evini yağma edip yakar Hacı'n'a döner. Böylelikle o güne kadar dindaşlarını soymak ve öldürmekle şakilik etmiş olan Gizzik Duran'ın düşmanlığını Fransız yönetimi ile Hristiyanlık aleyhine çeviren, O'nu ve çeteleriyle birlikte Kemalistlerin kucasına atarak.....”²⁹⁴

Ermeni görevli askerlerin Müslümanlara karşı bu denli tacizleri bu bölge halkının Milli mücadeleye katılmasını hızlandırdı. Aynı zamanda buradaki yapılan savaşları hızlandırdı. Karşılıklı oç alma yoluna gidilerek buralarda çok kanlı olayların çıkmasına fırsat verdi.

4.4.1.7. Bölgede Kuva-yı Milliye Teşkilatının Kurulması

Bölge halkı Ermenilere karşı silahlanmıştı. Herkes Fransız destekli Ermenilerden korkuyordu. Bazı köyler Ermeni saldırılarına uğruyordu. Burasının Müslüman halkı silahsız oldukları için ve Ermenilerin Fransızlar tarafından silahlandırıldıkları için kaygılı bir şekilde yaşıyorlardı. Ayrıca Ermenilerden oluşan jandarmalarla Fransızlar bazı bölgelere karakollar kurmuşlardı. Mesela Şar'a 25 kişilik bir jandarma yönetimi kurulmuştu. Bölge halkı da küçük silahlı birlikler kurmuşsa da Kozanoğlu Doğan Bey takma adıyla Binbaşı Kemal Bey'den önce burada millî bir teşkilat kurulamamıştı. Bu cephenin asıl teşkilatlanması Kayseri'nin Develi ilçesinde yapıldı. Binbaşı Kemal Doğan Bey, Develi kaymakamı Atıf Bey ve Belediye başkanı Kamberli Osman ve buraya sığınmış olan Kozanlı Kurtoğlu Hulusi, Topalzade Halil Efendi Sehlikzade Hasan Efendi, Emmi Faik Mustafa Efendi, Saimbeyli'den Gizzik Duran, Pağnıklı Hacı Ahmet, Feke'den Arap Ali önemli Kuvva-i Milliye kahramanlarının gayretleriyle bu cephenin millî teşkilatı kuruldu.

4.4.1.8. Saimbeyli Üzerine Hareket Ve Saimbeyli'nin Kuşatılması

Çukurova Kuva-yı Milliye Teşkilatında görev dağılımı olarak Tufan Paşa Andırın'dan Çukurova'ya sızacaktı. Yüzbaşı Sinan Tekelioğlu Pozantı Karaisalı bölgesiyle ilgilenecekti. Kilikya Kuvayı Milliye Komutanı Binbaşı Kemal Doğan (Kozanoğlu Doğan bey)'da Saimbeyli, Feke bölgeleriyle yakından ilgilenecekti.

Develi'deki teşkilat çalışmasını bitiren Binbaşı Kemal Doğan Mart ayı başlarında XX. Kolordu kumandanlığı, On Birinci Tümen kumandanlığına ve Çukurova Kuvva-yı Milliye kumandanlığına verilen emir gereği harekete geçti.²⁹⁵

Hareket emrini alan Kozanoğlu Doğan Bey, Niğde'den seksen atımlık cephanesiyle toptan ibaret kudretli dağ bataryası Develi'ye geldi. Doğan Bey'in hareketinden önce Develi'de kurulan Kuvvayı Milliye kuvvetlerinin öncüleri sayılan Kılıçkaya Konakkuran(Punku) da bulunan aslen Fekeli olan Sehlikzade Hasan Efendi'yi maiyetinde elli kişilik bir kuvvetle ve kendisini yardımcı olmak üzere bir

²⁹⁴ Çalyan Karabet, *a.g.h.*, 23.

²⁹⁵ Türk İstiklal Harbi, IV, 187–188.

yedek subayla Gezbel'e gönderdi. Sehlikzade Hasan Efendi'nin görevi kendi bölgesi ile Zamantı ırmağı arasındaki köylerde silahlandırılan milli kuvvetleri emri altına almak Tufanbeyli (Mağara) Nahiyesi²⁹⁶ ile Şar Köyleri hakkında bilgi toplamaktı. Ayrıca Gezbel'in doğusunda bulunan Şansa (Çatalçam) Köyü'ne bir keşif kolu göndermesi gerekiyordu.²⁹⁷ Sehlikzade Hasan Efendi, başarılı bir hareketle asker sayısını iki yüz yetmiş çıkararak 13 Mart'ta Şansa'ya geldi.²⁹⁸

Aynı anda Develi Belediye Başkanı Kamberli (Özdemir oğlu Yaşar Bey) emrindeki kırk kişilik kuvvetle Zamantı Suyu tarafında bulunan (Kayseri Feke arası) köylerin silahlarını toplamak mevcut askerini arttırmak Feke ile irtibatı kurmak ve Haçin hakkında bilgi toplamak üzere 5 Mart 1920 tarihinde harekete geçti.²⁹⁹ Aynı anda Andırın'dan Tufan Bey Kadirli üzerine hareket ediyordu. Bu arada öncü kuvvet olan Gizzik Duran ve çetesi tarafından 10 Mart 1920 tarihinde Rumlu ele geçirildi.³⁰⁰ 14 Mart sabahı Sehlikzade Hasan Efendi ve Saimbeyli mahallî çete kuvvetleri tarafından Rumlu (Doğanbeyli) girildi. Gizzik Duran, Pağnıklı Hacı Ahmet Kozanlılardan Hulusi Kurtoğlu, Halil Topaloğlu Ali Arık da Sehlikzade Hasan Efendi'nin kuvvetleri içersinde idiler.³⁰¹ Rumlu'nun alınmasıyla Mağara'da (Tufanbeyli) sadece Ermeni kuvveti olarak Şar kaldı.

Milli kuvvetlerin bu çalışmaları, Pağnık (Kızılağaç) Karakolu komutanı eş başkanı Develi'den silah getirildiğini bu bölgedeki hareketleri Saimbeyli'ye bir rapor halinde sunmak için Karebet adı bir Ermeni jandarma ile Mehmet adlı Cumhurlu Köyü'nden iki jandarmayı Saimbeyli'ye gönderdi. Karakol kumandanı eş başkanı Türk olan Mahmutlu Köyü'nden Battal adındaki çavuş raporun içeriğini bildiğinden Cumhurlu Köyü'nden olan Mehmet adlı jandarmayı bu raporun Saimbeyli'ye ulaşmaması konusunda uyararak yolda Ermeni jandarmanın öldürmesini söyledi. Mehmet adındaki jandarma yolda Ermeni jandarmasını öldürerek raporun Saimbeyli'ye ulaşmasını engelledi.³⁰² Haberlerin kötü olduğunu anlayan Ermeni jandarmalar Pağnık karakolunu bırakarak Saimbeyli'ye kaçtılar.

12 Mart 1920'de harekâtı başlatmak üzere Develi'den hareket eden Kozanoğlu Doğan Bey, Milli kuvvetlerle birlikte karla kaplı Gezbel Geçidi'nden 12–13 Mart tarihinde Çataloluk'a geldi.³⁰³ Oradan aynı gün Kiske (Yaylacık) gitti. Çoğunluğu Rum olan Kikse de Doğan Bey Milli Mücadele'nin amaçlarını anlattı. Aynı gün tekrar Çataloluk Köyü'ne gidildi. 14 Mart tarihinde 1960 metre yükselteli Gezbel geçidini Çadıryerli ve Hanyerli Köylülerin üstün fedakârlıklarıyla iki dağ topu ve cephaneye karlı Gezbel geçidi'nden geçirildi. Oradan Şansa (Çatalçam) Köyü'ne geçildi. 14 Mart 1920 de Develi Belediye Başkanı Kamberli Osman ve kendisine bağlı kuvvetlerle Feke'ye vardı.

²⁹⁶ Tufanbeyli o zamanda Saimbeyli'ye bağlı bir nahiye idi.

²⁹⁷ Çelik, *a.g.e.*, 227.

²⁹⁸ Türk İstiklal Harbi, IV, 187–188.

²⁹⁹ Türk İstiklal Harbi, IV, 187–188.

³⁰⁰ Onar, *Saimbeyli*, 223.

³⁰¹ Onar, *Saimbeyli*, 223.

³⁰² Onar, *Saimbeyli*, 222. Aynı olayı Pağnıklı Hacı Ahmet anılarında doğrulamaktadır.

³⁰³ Türk İstiklal Harbi, IV, 188.

Çukurova Kuvva-ı Milliye komutanı Binbaşı Doğan Bey, 29 Mart 1920’de Saimbeyli’yi kuşattı.

4.4.1.9. Saimbeyli’nin Kuşatılması

29 Mart 1920 tarihinde Saimbeyli kuşatmasını başlatan Doğan Bey³⁰⁴, karargâhını Yeşiltepe adını verdiği Yelli Belen’e kurdu. Çevreden gelen çeteler vasıtasıyla Saimbeyli çembere alındı. Bölge ahalisi geniş bir katılımıla belirlenen yerlere yerleşerek Saimbeyli’nin dünya ile ilişkisini kesti.

Saimbeyli etrafını kuşatan milli müfrezeler şöyle dizilmişti³⁰⁵: Saimbeyli’nin Kuzey bölgesi Çatak Suyu (dâhil) ile Obruk Beli (dâhil) arasında Rumlu (Doğanbeyli) Müfrezesi, Obruk beli (hariç) ile Dallar Yolu (hariç) arasında Kayarcık Müfrezesi. Saimbeyli’nin batı tarafını; Çatak Suyu (hariç) ile Yeni Köy yolu (hariç) arasında ve Kuzey batıda Tomarza³⁰⁶ Müfrezesi, Manastır Yolu kuzeyinde de Kötün Müfrezesi bulunuyordu. Saimbeyli’nin güney ve güneydoğu bölgesinde Çatak Suyu (dâhil) ile manastır yolu arasında Yağbasan Müfrezesi, Çatak Suyu (hariç) ile Kirkot Deresi (dâhil) arasında Tapan Müfrezesi bulunuyordu. Bu iki müfreze arasında Kozanlıların ve Fekelilerin bulunduğu Saimbey Müfrezesi bulunuyordu.

Doğan Beyli Müfrezesinde iki, Kayarcık ve Tomarza Müfrezelerinde birer makineli tüfek bulunuyordu. Ayrıca Saimbey’in Kuzey batısında ve Yeni Köy Yolu’nun Kuzeyinde topçu bataryası bulunuyordu.

Bu birliklerin takım bölük gibi birliklere ayrıldılar. Kötün birlikleri’nin başına; Gizzik Duran’la, Müftü Ebuzer Hayretin (Tufan) Hoca, Yağbasan birliklerinin başına Göksunlu Musa Kazım, Tapan Birliklerinin başına Kamberli Osman Efendi ile Cezmi Bey, Rumlu Birliklerinin başına Osman Coşkun Bey, Kayarcık birliklerinin başına Yamanlılı İbrahim (Demirtaş) Hoca geçti.³⁰⁷

Batı makineli tüfek Komutanlığına; Süleyman Baytok, Doğu Makineli Tüfek Komutanlığına Yedek subay Enver Abbas getirildi. Ayrıca Yüzbaşı Ethem Bey ve Operatör Doktor Osman Develi oğlu idare ve emrinde bir sıhhiye bölümü kuruldu.³⁰⁸

Ayrıca bunların yanında Rıfat Karaduman, Pekmezli Mustafa Çavuş, Gedikli Mustafa (Özkök) Çavuş, Kızıl Ağaçlı Hacı Ahmet, Develili Veli Çakıoğlu,

³⁰⁴ Kemal Çelik’e göre kuşatma tarihi 16 Mart olarak göstermektedir. bkz. Çelik, *a.g.e.*, 90 ., Kemal Çelik bu bilgiyi Mehmet Özdemir’in *Milli Mücadele de Develi* kitabından almıştır. bnz. Çelik, *a.g.e.*, 130, Ancak 15 Mart da Saimbeyli önlerine gelen Doğan Bey, hemen kuşatmayı başlatması düşünülemez. Çevredeki çetelerin bölgeye intikali ve görev dağılımı bir haftayı aşar. Mustafa Onar, 29 Mart olarak vermektedir ki bu daha doğru bir tarihtir. Çünkü Topalzade Halil Efendi’nin arşivindeki yazışmalara bakılırsa 20 Mart’ta Doğan Bey Rumlu’da bulunmaktaydı. Kaynak Halil Topaloğlu Özel Arşivi, Mehmet Özdemir’in *Milli Mücadele’de Develi* kitabında yer yer tarih ve bilgi yanlışlığı vardır. Ömer Lütfi Bey ise Hacı’nın kuşatmasının başlama tarihini 11 Mart 1920 olarak yazmaktadır. bkz. Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.*, 138. Ancak Çalyan Karebet’in Kozan işgal kuvvetleri komutanıyla 10 Mart tarihinde gerçekleşmiştir ki buda Saimbeyli’nin çok yakınında Milli kuvvetlerce kuşatılacağına bildiğini göstermektedir. Yada bu tarihte Saimbeyli milli kuvvetlerce kuşatılmıştır.

³⁰⁵ Çelik, *a.g.e.*, 230.

³⁰⁶ Kayseri’nin ilçesi.

³⁰⁷ Onar, *Saimbeyli*, 249.

³⁰⁸ Özdemir, *a.g.e.*, 129,130.

Tahsin Aksu, Ali Rıza Madazılıoğlu, Öğretmen Yakup Arıkan da değişik birliklerde görev almışlardır. Yine Nigde'den gelen 11. Tümen'den gelen Teğmen Ethem Bey, Doğan Bey'in karargâhına yakın, Topbeleni denilen yerdeki topun başında bulunuyordu. Yanında Kamberli Osman'ın kardeşi Şükrü Efendi de vardı.³⁰⁹

4.4.1.10. İki Tarafın Asker Sayısı

Milli kuvvetler, Haçin Köylerinden, Develi, Göksun Feke ve Kozan³¹⁰, dan gelen mücahitlerden oluşmaktaydı. Ayrıca III. Kolordudan gönderilen bir katırlı süvari bölüğü Yeni Köy üzerinden yedekte bekletilirken kuşatmaya katılmıştır. Burada özellikle Kozan'dan sürgün edilen Kozanlı mücahitlerde önemli görevlerde bulunmaktaydılar. Kozanlı Sehlizade Hasan Efendi öncü birliğin başında olarak bölgeye ilk gelen mücahitlerdendi. Yine bölgedeki beslenmeyi sağlama ve haksızlıkları Araştırma Komisyonuna Başkan olarak Sehlizade Hasan Efendi, üyelere de Kurtoğlu Hulusi, Topalzade Halil Efendi ve Arızkade Ali Efendi seçilmişlerdi.³¹¹ Toplam sayı olarak tahmini 1500 kişi Saimbeyli'yi kuşatmak için gelmişti.

Bu dönemde Saimbeyli'de yaklaşık 6000 Ermeni vardı³¹². Bromond ise bu rakamı 10.000 olarak vermektedir.³¹³ Bu Ermenilerden 1500'ü silahlı idi.³¹⁴ Sivil halk da bunlara destek veriyordu. Çevrede yaşayan bazı Ermeni köylerinde yaşayan Ermeniler de Saimbeyli'ye sığınmışlardı. Yine Saimbeyli'deki direnişçi olarak burada Türklere karşı savaşan Misak Saksıyan'a göre 1200 kişi idiler. Bu bilgiyi bahsettiğimiz gibi, Bromond da Saimbeyli'ye 1200 silah gönderdik demesiyle doğrulamaktadır. Doğan Bey de bir raporunda 1200 silahlı Ermeniden bahsetmektedir. Ancak Saimbeyli'de kadınlar bile direnişçilere bütün gücüyle destek vermişlerdi.

Ermeniler Cebeciyan adlı Kafkas cephesinde Rusların yanında savaşmış Erivanlı bir yüzbaşı başkanlığında savunma hattı oluşturdular. Silahlı Ermenileri, Cebeciyan adlı bir Ermeni yönetiyordu. Aram Çavuş ta ünlü bir Ermeni gamoforu idi. Kasabadaki Ermeni kadınlar da üniforma giydirilerek silâh altına alınmıştı.³¹⁵ Saimbeyli'nin merkezinde yeraltından haberleşme ve sevkiat sağlayan tünelleri kullandılar. Bu tünel sayesinde iyi bir savunma oluşturdular. Bu tüneller eskiden beri mevcuttu. Ermeniler çeşitli zamanlardaki ayaklanmalarda bu tünelleri

³⁰⁹ Onar, *Saimbeyli*, 249.

³¹⁰ Tezi hazırlayan Abdurrahman Kütük'ün dedesi Anış Ömer (Kütük) de bu savaşa ilk iştirak eden Kozanlılardandır. Kaynak Kişi Osman Kütük 1936 Bağtepe Doğumlu.

³¹¹ Halil Topaloğlu Özel arşivi

³¹² Mark Keşişyan. Saimbeyli'deki milis Ermenilerden. Çalyan Karabet a.g.h.,182. Çalyan Karabet hatıratında bu sayı için” 6-7 bin kişi savunmasız ve koruyucusuz” cümlesini kullanmaktadır. Bu sayı da Mark Keşişya'nın rakamlarını doğrulamaktadır.

³¹³ Bromond, *a.g. e.*, 75.

³¹⁴ Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, 190 Ermeni sayısını 15000, silahlı Ermeni sayısını 5000 olarak göstermiştir ki bu abartılı bir sayıdır. Bu sayı Kozanoğlu Doğan Bey'in raporlarıyla uyuşmamaktadır. Doğan Bey Ermeni silahlı gücünü 1200 olarak göstermektedir. Fransızların bu bölgeye 1200 Tüfek göndermesi de buradaki milis Ermenilerin sayısının 1500 kadar olduğunu gösterir.

³¹⁵ Kaynak Kişi Mehmet Baykal. Röportaj: Emel Doğan. Şubat 2001, 12.

kullanmışlardı³¹⁶ Ayrıca Saimbeyi'nin savunması müsaitti, yatık mermi yollu silahların etkisi yoktu. Ayrıca Ermeniler bina içlerinde savunma yaptıkları için piyade tüfeği pek işe yaramıyordu.³¹⁷ Ayrıca Kaymakam Çalyan Karebet, yapı kalfası Toros Usta'ya emir vererek şehrin bütün mahallelerini birbirine bağlayan yolla ve gereken yere istihkâm yapılmasını emrederek bir plan hazırlattı.³¹⁸ Ayrıca Monsanyör Saraçyan başkanlığında bir iç güvenlik komitesi kurdu.

Çalyan Karebet, anılarında Saimbeyli muhasarasına karşı aldığı tedbirleri şöyle açıklamaktadır:” *Mahallin, inanılır diye bilinen kişilerinden bir iâşe komisyonu seçip, merkezi mektep ve kilise olmak üzere lüzumlu ihtiyaç maddelerinin o günden itibaren toplanıp depo edilmesini ve sarfına hileden uzak bir hesabın tutulması gerektiğini, aksi takdirde hükümetin bu hesabı kontrol edeceğini yanlışlığa meydan verenler hakkında kanuni işlem yapılacağına dair gerekli talimatı verdim.*

İâşe komisyonunun vazifesi, cephede bilfiil askerlik yapan, bedenlen çalışan kişilere, hastaneye muhtaç olanlara bir miktar iâşe vermekle Hacı'n'da mevcut olan ihtiyaç maddelerini enaz dört ay kıyafet ettirmekten ibarettir.

Bu işi düzenledikten sonra başka bir nokta üzerinde durdum. Düşündüm ki Hacı'n'a ait inzibat kuvvetlerinin bir kısmı Kötün, Pağnık (Kızılağaç) ve Kozan'da bulunmaktadır. Eldeki kuvvetlerle iç inzibati korumak çok zor olacaktı. Bölük komutanı Karabet'in huy ve ahlakına güvenilemeyeceği gibi jandarma kumandan vekili Teğmen Ohennes'in de menfaati için yapamayacağı kötülük yoktu. Bu şahıs muzır bir partizandır. Cahil ve basiretsiz evradı, kumandan sıfatı ile ayartarak arzu edilmeyen hallere meydan vereceğinden mevcut komiteyi şimdilik yerinde bırakmak en doğru iş olacaktı.

İâşe ve inzibata mütaalik ve kıyamın meydana geleceği tarihten itibaren, son bulacağı güne kadar, hükmü geçmek üzere bir kanun laiyası kaleme aldım. Ahalinin ileri gelen 100 kişi kadarına imza ve tasdik ettirdikten sonra komiteye teslim ettim.

Bu kanun laiyası gereğince, iâşe ve dâhili inzibat işlerini kontrol edecek üç kişilik bir divanı harp meclisi teşekkül ettirmekte idi. Divan-ı Harp reisliğine kumandan olarak tayin ettikleri Cebeciyan adındaki şahıs yapacaktı. Bu şahsın vereceği bir ittianame üzerine kurul toplanacak, ilgili şahıs hakkında karar verildikten sonra, Cebeciyan'ın reyi sorulacak ittifak edildiği takdirde hüküm icra edilecekti. Azalar Hacı Tırtatyan (Tırtat'taki hancı), Bedros Teziyan ve Ağop Çalyan'dı

Bunlardan sonra hemen bir Kızılay teşkilatının kurulmasını lüzumlu gördüm. Memlekette bir belediye, diğere de Mısır Hayır Cemiyeti tarafından hastaneye

³¹⁶ Ömer Lütfi Bey, anılarında Saimbeyli'de 20 yıl Redif Yüzbaşılığı yaptığını Hükümet çevresinden Badıryanlardan Evhihanlar'a buradan Tırtatyanlar'a dek yerin altından birbirine geçen yollar olduğunu., buradan yolun ikiye ayrıldığını sağdaki Katolik Kilise'sinin altından geçerek Kale Kilisesi'ne ulaştığını, soldaki yolun ise Kiliseye, oradan Şıkırdımyan Karebet Evinin önünden geçerek Sultan Suyu Çeşmesi'nin aşağısından Kürtmenler mahallesi ile Mangıryan Mahallesi'ne birleştiğini anlatmaktadır. Bnz. Ömer Lütfi Bey, a.g.h., 66.

³¹⁷ Kütük, Milli Mücadele'de Kozan, 144-147 ; Ömer Lütfi bey, a.g.h. , 66.

³¹⁸ Çalyan Karebet, a.g.h. , 123.

gönderilmiş olan hastane doktoru, bu iki doktordan başka serbest çalışan iki eczacı ve hastanede hemşire ve bakıcı olarak altı kız bulunmaktaydı.

*Belediye Doktoru Dıkran'ın başkanlığında silah kullanamayacak durumda olan kişilerle, eczacı, doktor ve altı kızdan müteşekkil bir Kızılay teşkilatı kurdum. Dernek ustalarını çağırtım, on adet sedye yapmalarını emrettim. Bu teşkilat işi ile akşama kadar uğraştıktan sonra hükümet dairesindeki odama geçtim.*³¹⁹

4.4.1.11. Milli Kuvvetlerin Ermenilere Teslim Ol Çağrısı

Bütün hazırlıklarını bitiren Doğan Bey, Saimbeyli'deki Ermenilere teslim olun çağrısı yaptı. Ancak Ermeniler gerek bazı yerlerde Ermenilerin Türkler tarafından öldürülmesi, gerekse şehir içindeki yerli rehin Türklerin 72'sini vahşice öldürmesi sebebiyle öç alma korkusuyla teslim olmadı. Ermeniler her zaman Fransa'nın kendilerine yardım için geleceğine inandılar. Bunun içinde teslim olmayı düşünmediler.

Amerikan Kolejindeki görevli Amerikalı misyonerler de güya tarafsız görünüyorlardı. Ama Ermenilerin tarafını tutuyorlardı. Amerikalıların da burada bulunması Saimbeyli Ermeniler için bir güven oluyordu. İşte bu sebeplerden dolayı teslim ol çağrısını Ermeniler reddettiler.

4.4.1.12. Fransızların Haçin Ermenilerine Teslim Olmasını İstemesi

Her taraftan sıkıştırılması, Kadirli'nin millî kuvvetlere katılması, Maraş'ın kurtulması ve Fransızların sarp Toros Dağları'na girememesi gibi sebeplerden dolayı, Kozan'daki Fransız kuvvetleri zor durumda idi.

Mili kuvvetlerin de Saimbeyli üzerine yürümesi, 9 Mart 1920 Rumlu nahiyesi'nin Gizzik Duran çetesi tarafından basılması, Kirkor Şinikyan ve Recepyan Misak'ın Mağara nahiyesi boşaltması, Saimbeyli'nin kuşatılma ihtimaline karşı, Saimbeyli Kaymakamı Çalyan Karebet, Kozan işgal kuvvetleri komutanı Tayyarda'dan yardım istedi. Daha önce birçok yardım konvoyunun sarp dağlarda Milli kuvvetlerce engellenmesi, Fransızların buraya yardımını imkânsız hale getirdi. 5 Mart 1920 tarihli Çalyan Karabet'in bu yardım isteğini Kozan işgal kuvvetleri komutanı Adana'daki yetkili makamlarına ilettiler. Ancak Adana'daki yetkililer bu sarp Kozan dağlarına yardım göndermenin imkânsızlığından dolayı, bura halkının şehri boşaltarak Kozan'a gelmesini teklif etti. Bu durumu 10 Mart 1920 tarihinde Tayyarda Çalyan Karebet'e telgrafla bildirdi. Teklife göre Haçin'deki eli silah tutan erkekler Haçin'de kalacak çocuk ve kadınlar Feke'ye gönderilecekti. Fransızlarda Feke'ye kadar gelip bu sivilleri alacaktı.³²⁰

Fransızların bu teklifini Çalyan Karebet Saimbeyli'nin ileri gelen Ermenileri ile münakaşa etti. Saimbeyli'deki Ermeni ileri gelenleri bu teklif karşısında Fransa'ya kin kustular. Böyle bir teklifin Ermenileri yok etmekten başka bir şey olmadığını söylediler. Saimbeylililer Ermeniler bu duruma hayret ederek büyük bir hayal kırıklığına ve umutsuzluğa uğradılar. Fransızların millî kuvvetlere karşı çaresizliğini

³¹⁹ Çalyan Karebet, *a.g.h.*, 73-74.

³²⁰ Çalyan Karabet, *a.g.h.*, 102,104 106, 107.

ve kendilerini Fransızların Kemalistlere feda ettiğini görünce Fransızlara kızdılar ve kendileri için kaygılandılar. Saimbeyli Ermeniler kati bir dille bu teklifi kabul etmediler.³²¹ Çünkü Ermeniler, Fransızların Feke'ye kadar gelebileceklerine inanmıyordu. Yolda millî kuvvetlerce katliam yapılacakları kanısı taşıyorlardı. Çalyan Karebet bu konuda şöyle demektedir: *"Halbuki Fransız işgal kuvvetlerinin dikkatini en çok çeken Feke Kazası'nın durumu olmalıydı. Şu halde Feke'ye kadar ve Feke'den Kozan'a kadar, ricatı teklif edilen Hacın ahalisinin geçme müsaadesini Cezmi'nin Mösyö Tayyarda'ya verdiği anlaşılıyordu. Bu hâl ise Hacın'dan ricat ettirilen ahalinin Cezmi tarafından imha edileceği demektir."*³²²

Saimbeyli Ermenilerinin bu teklifi reddetmesi Fransızları yeni bir yola sevk etti. Fransızlar buradaki cepheyi güçlendirme yolunu tuttular.17 Mart 1920 tarihinde Çalyan Karebet ile Mösyö Tayyar'da yaptığı telgrafta yeni bir yol bulunuyor. Fransızlar 40.000 mermi silah tuz, çeşitli yiyecek ve 10.000 lira ile bir kafilenin Kargapazarı yoluyla Saimbeyli'ye yola çıkacağını bildirdi.³²³

Ancak bu telgraftan Cezmi Bey'in haberdar olması dolayısıyla millî kuvvetlerin Kargapazarı'na bu konvoyun basılması ve yardımların Saimbeyli Ermenilerine ulaşamaması Saimbeyli cephesinin kaderini önemli ölçüde etkiledi. Burada dikkat edilmesi gereken durum ise daha henüz Saimbeyli'nin tam olarak muhasara edilmeden Saimbeyli'nin terk edilmesi teklif ediliyordu. Eğer bu teklif kabul edilse bu kadar kanlı olaylar beklide yaşanmayacak buradaki Ermeniler güvenli şekilde Kozan'a inebileceklerdi. Arap Ali'nin Feke'de yaptığı bazı nahoş olaylar Ermenilerin Türklere güvenmemesine yok açmıştır. Ama asıl korkuları, özellikle Mağara bucağı ve köylerinde Ermeni jandarmalarının halka yaptığı zulmün karşılıksız kalmayacağı idi.

4.4.1.13. Saimbeyli'ye İlk Hücumların Başlaması

Yedi ay sürecek zorlu savaş, 1 Nisan 1920 tarihinde Doğan Bey'in saldırı planının hazırlamasıyla başladı. 2 Nisan 1920 tarihinde ilk saldırı yapıldı. Binbir güçlkle getirilen toplar birkaç atıştan sonra tutukluk yaparak kullanılmaz hale geldi. Hem bu topların çapı küçük geliyordu. Tüfikle yapılan saldırıda Saimbeyli Ermenileri etkilemiyordu. Bu ilk saldırı başarısızlıkla neticelendi. Doğan Bey, millî kuvvetlerden nizamı askerlik bekliyordu ki ellerindeki kuvvetlerin çoğu nizamî harbi bilmiyordu. Bu ilk saldırının başarısızlığı Ermenileri yüreklendirdi.

İkinci bir genel hücum 6–7 Nisan tarihinde yapıldı. Yine yapılan bu saldırıda başarısızlıkla sonuçlandı. Hatta boş yere birçok mermi harcandı. Bu arada şehirde tutsak bulunan Türklerden 9 kadın 28 erkek daha Ermeniler tarafından öldürüldü.

Başarısızlık neticesinde Doğan Bey askerlerini ve komutanlarla toplantı yaptı. Kayseri'den yeni cephane istedi. Ayrıca 150 lik iki top istedi.

³²¹ Çalyan Karebet, *a.g.h.* ,104.

³²² Çalyan Karebet, *a.g.h.* , 113. , Örs, *a.g.e.*, 258.

³²³ Çalyan Karebet, *a.g.h.*, 121.

Mayıs ayına kadar herhangi bir hareket görülmeyen Haçın cephesinde mayıs ayında önemli olaylar oldu. Amerikan Koleji yetkililerinin araya girmesiyle uzlaşma çabaları görüldü ise de Ermenilerin kendi aralarında anlaşamamaları neticesinde uzlaşma sağlanamadı.

18 Mayıs'ta kasabanın Kağnıpazar'ı tarafına bakan on kadar evden millî kuvvetlere yan ateş açıldığından buranın alınması için bir hareket düzenlendi. Top atışları yapıldı. Piyade kuvvetleri düşman yaklaşmaya çalıştı. Ancak cephenin gevşemesi çarpışmaların istenildiği gibi yürütülmemesi sonucu Doğan Bey, gereksiz cephe harcanmaması için çarpışmayı durdurdu. Ancak on kadar şehit verildi.

Hücum edecek kuvvetler gereği gibi saldırmadığından yakınan Doğan Bey piyade kuvvetlerin neden yeteri gibi saldırmadığını sorunca Kamberli Osman, millî kuvvetlerin şehit olan arkadaşlarını görünce çetenin paniğe kapıldığını söyledi. Bu konuşma sonucu da Doğan Bey'le Kamberli Osman'ın arasına soğukluk girdiği belirtilmektedir.³²⁴ Hatta bu soğukluk o kadar ki "*Millî Mücadelede Develi*" adlı kitapta Doğan Bey'in askeri işlerde yetersizlikle suçlamaya kadar gitmiştir. Böylece iki aylık kuşatmada herhangi bir ilerleme sağlanamadı.

4.4.1.14. Doğan Bey'in Kozan'a Gelmesi Ve Ermeni Karşı Hücumu

30 Mayıs 1920 tarihinde Fransa ile Ankara hükümeti arasında imzalanan "*Yirmi Günlük Geçici Mütareke*" gereği Kozan'ın Fransızlardan teslim alması için Ankara Hükümeti'nce görevlendirilen Doğan Bey, Kozan'a hareket etti. Yerine, Haçın Güney Cephesi Kumandanı Kamberlize Osman Bey'i vekil bıraktı.

Doğan Bey, emrinde bulunan Tufan Bey, Tekelioğlu Sinan Bey ile Kozan'da buluşup gerekli işlemleri yürütürken Haçın Ermenilerinin teslim olması için Saimbeyli'ye gönderilen Feke Belediye Doktoru Rotikyan adında bir Ermeni, Saimbeyli Ermenilerine Doğan Bey'in Kozan'da olduğunu ve Cephe Komutanın Güney Cephesi Kumandanı Kamberlize Osman Bey'in olduğu bilgisini verdi.³²⁵ Ömer Lütfi Bey konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir.³²⁶ "*Hacın Kumandanı Doğan Bey, Sis'e hareket etmeden iki gün mukaddem mahsur Ermeniler haber gönderir ki "Feke'de Ermeni doktoru gelsin görelim. O vakit bize itimat gelir. Bizde teslim oluruz." Bunun üzerine Doğan Bey bizzat Feke'ye gelir. Doktoru alıp Hacın'a götürür. Hacın'a vardıklarında Doğan Bey, Sis'deki Fransız kumandanı Tayyarde'dan resmi bir evrak alır. Bize yol verin Biz Adana'ya çekileceğiz. Doğan Bey Hacın'daki idare kumandasını Kamberli Osman Efendiye tevdi ederek kendisi hemen hareket eder. Feke'deki Ermeni Doktor Osman Bey'in emrinde kalır. Osman Efendi Doktoru serbest bırakır. Doktor keyfi olarak görüşmeye yalnız gidergelir. Görüşmenin nasıl ve hangi mahiyette olduğunu kendisinden başka bilen yoktur... Doktorun dönmesinden sonra Ermeniler şiddetli bir huruç hareketi icra ederler. Telgraf makinesiyle evrakları götürürler. Bir miktar da cephe götürürler."*

³²⁴ Onar, Saimbeyli, 275.

³²⁵ Ömer Lütfi Bey, a.g.h., 100, 101.

³²⁶ Ömer Lütfi Bey, a.g.h., 99, 100.

Feke Belediye Doktoru Rotikyan'ın bilgileri ajanlık için mi yoksa görüşmede arabuluculuk yaparken mi bu bilgileri aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Ömer Lütfü Bey ajan suçlaması yaparken, Mustafa Onar, dönemin tanıklarıyla görüşmelerinde doktorun çok iyi biri olduğu bilgisine varır.³²⁷ Sonuçta Ermeniler, Haçin Cephesi'nin güney tarafının zayıfladığını ve bazı çetelerin Doğan Bey'in Kozan'a gitmesini fırsat bilerek köylerine giderek mevzilerini boşalttığını öğrenince Haçin Cephesi'nin güneyine huruç etti.³²⁸ Yapılan saldırıda Ermeniler bu cepheyi dağıttı. Burada sayısı tam olarak belirlenemeyen³²⁹ Kuva-yı Milliye çetelerini şehit ettiler. Hastane ve kışlayı yakarak sabaha doğru geri çekildiler.

Durumu öğrenen Doğan Bey, acele olarak cepheye koştu. Yerine vekil bıraktığı Kamberli Osman'ı görevden alarak yerine Feke Kaymakam Vekilliği görevini yürüten Saim Bey'e getirdi. Kendisi Feke'deki işlerini bitirmek üzere bir süre daha Feke de kaldı.

4.4.1.15. Şar Köyü'nün Zabtı

Saimbeyli (Haçin) Ermenilerinin en yoğun olduğu bölgeden biri de Şar Köyü'dür. Köye Fransızlar 25 kişilik bir jandarma karakolu kurmuşlardı. Şar'ın Saimbeyli ye yaklaşık 60 km uzaklıkta olması Şar için tehlikeydi. Saimbeyli kuşatılınca Şar da Milli Kuvvetlerce kuşatıldı. Şar Kuşatma Komutanları değişik zamanlarda çeşitli sebeplerden dolayı değiştirildi. Bir ara Sehlikzade Hasan Efendi, Oğuzhan Bey, Çerkez Aslan Bey, Öğretmen Vasıf Canbey³³⁰ daha sonra Gökşunlu Musa Kâzım komutanlık yaptı. Kuşatma uzayınca iyi tahkim edilmiş ve silahla donatılmış Şar Köyü'nü almak da zorlaşıyordu. Hatta kuşatma uzadıkça çeteler arasında huzursuzluk ve bıkkınlıklar da başlamıştı.

Şar Ermenileri ile Saimbeyli Ermenileri arasında posta iyi çalışıyordu. Şar'ın başıboş bırakılması bölge köyleri için de tehlikeliydi. Doğan Bey, Saimbeyli Cephesinde her başarısız saldırısında Ermeniler kendilerinde kuvvet buluyorlardı. 18-19 Haziran 1920 de Şar Ermenileri de Saimbeyli Ermenileri gibi bir huruç hareketi yaparak kuşatmayı inatla sürdüren Milli Kuvvetleri dağıttı. Kırk kadar kuvvetle kalan Çerkez Aslan Bey, Doğan Bey'den yardım istemek zorunda kaldı.³³¹

Doğan Bey, bu gelişmelerden sonra Saimbeyli Cephesi'nden önce Şar'ın alınmasına karar vererek Isırganlımda bulunan Doğu Çukurova Kuvayı Milliye kumandanı Tufan Bey'e haber gönderip gizlice Saimbeyli'ye gelmesini emretti.³³²

³²⁷ Mustafa Onar, Mal Müdürü Hazım Bey'in oğlu Vecdi Yarman'dan aldığı bilgilere göre Doktor Rotikyan, çok sevecen çok iyi niyetli bir adam olduğu, Haçin'dan gelen Türk yaralıları çok iyi baktığını hiçbir yaralıyı öldürmediğini, Doğan Beyle Feke'den Kayseri'ye beraber gittiklerini Doğan Bey'in yaralarının bakımını da yaptığını belirtmektedir. Kaynak kişi Mustafa Onar. 1931 Doğumlu. Tufanbeyli'nin Doğanbeyli Köyü'nden. Görüşme tarihi: Nisan 2009.

³²⁸ Askerlik Tarihi Belgeleri Dergisi, sayı 104., 21, 2904. belge. Onar, *Saimbeyli*, 286.; Ömer Lütfü Bey, *a.g.h.*, 100-101.

³²⁹ Askerlik Tarihi Belgeleri Dergisi, A.T.B.D. Doğan Bey'in 20 Kolordu Komutanlığına gönderdiği yazıda 1000 kişi şehit olduğunu yazmaktadır ki bu mümkün değildir. Yazım yanlış olmalıdır. Toplam 2000 mevcutlu Kuvayı Milliye birliklerinin yarısının şehit olması mümkün değildir.

³³⁰ Örs, *a.g.e.*, 228

³³¹ Yayıncıoğlu İbrahim Ağa Özel arşivi.

³³² Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 96.

Doğan Bey, daha önce askerlikten anlamayan Kamberli Osman'a cepheyi bırakması kötü sonuçlara yol açmıştı. Bu sefer işi sıkı tutan Doğan Bey, gizlice kuvvetlerin bir kısmını yanına alarak Tufan Bey'i vekil bırakıp Şar'a hareket etti. Bu arada Kozanlı Topalzade Halil Efendi de kırk kişilik mevcutla Tufan Bey'le Saimbeyli'ye gelmişti. Halil Efendi ve kendine bağlı kuvvetler Şar kuşatması sırasında Rumlu, Şar ve bölgesi asayiş kumandanı olarak görev yaptı.³³³

Ermeniler de baskın yapacakları zaman çoluk çocuk tenekte çalarak ve bağırarak milli kuvvetleri şaşırtma yoluna giderlerdi.³³⁴ Tufan Bey, az kuvvetle Saimbeyli Cephesinde kalınca Ermenilerin durumu öğreneceğini tahmin ederek Ermenilerin taktiklerini bu sefer kendisi yaptı. Her taraftan silah atarak Ermenilerin gece baskın yapmasını engelledi. 1 Temmuz 1920'de Şar'a ulaşan Doğan Bey, yanına vurucu güç olan Gizik Duran, Pağnıklı Hacı Ahmet çetesini almıştı. Ayrıca yanında Kozanlı Mücahitlerden Hasan Sehlikoğlu, Halil Topaloğlu da vardı. Bunların yanına Develili Osman Coşkun, Emin Develioğlu (Oğuzhan Bey) Göksunlu Haydar Beyazıt da katılmıştı.

Doğan Bey, Manastıra yerleştirdiği Yusuf Çavuş ile Karsavuranlı Kara Duman (Rıfat) çetesinden ellışer kişilik çete hazırlattı. Elli kişi de Gizik Duran ve Pağnıklı Hacı Ahmet'in çetesinden de kuvvet alarak Şar'a götürdü.³³⁵ Gizik Duran yerini kardeşi Yusuf'a, Pağnıklı Hacı Ahmet de kardeşi Mehmet Hoca'ya yerini bıraktı.³³⁶ Doğan Bey'in elinde on beşlik bir top ve Kozan'dan Adana'ya giden Fransızların Deli Çaya döktükleri el bombasından sağlam kalan 150 kadar el bombası da vardı.³³⁷ 75 lik top Tufanbeyli'nin Hastane Köyü'nde çeteye teslim edildi.

Şar savunma komutanı Kirkor Şinikyan'dı ve bu şahıs aslında Hökeççe Nahiyesi jandarma komutanı idi. Ancak Rumlu'nun Milli Kuvvetler tarafından alınmasından sonra kuvvetlerini Şar'a sevk etmişti. Kirkor Şinikyan, Şar Milli Kuvvetleri Komutanı öğretmen Can Vasıf Bey zamanında Türklerle teslim olma görüşmelerini yapmış fakat anlaşılamamışlardı. 28 Nisan 1920 tarihinde gerçekleşen ve sonuçsuz kalan Pazarlık görüşmelerine Şar Milli Kuvvetler Komutanı Can Bey, Göksun Kaymakamı ve Müftü Beyazıtzade Haydar Bey, Ermenilerden Kirkor Şinikyan, Bir Ermeni papazı ile Agop adında bir de Ermeni katılmıştı.³³⁸

Şar'ın Osman Beli'ne gelen Doğan Bey, cepheyi teftiş etti. Hücum planı hazırlandı. Planda Şar'ın Doğusunu Akçalı Yusuf Çavuş, Kuzeyi Hökeççeli Ağa Efendi, yine Hökeççeli Mustuk Ağa'nın çetesi, batısını Gizik Duran ve Pağnıklı Hacı Ahmet kuşatacak.³³⁹

³³³ Halil Topaloğlu Özel Arşivi, Doğan Bey'den 20/09/1336 tarihli emir.

³³⁴ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* 96.

³³⁵ Ali Hallioğlu, *a.g.h.*, 119

³³⁶ Ali Hallioğlu, *a.g.h.*, 119 , Hacı Ahmet'in hatıratında Doğan Bey, yerini Kamberli Osman'a bıraktı diyor ki; daha önceki olayla karıştırmıştır.

³³⁷ Ali Hallioğlu, *a.g.h.*, 119.

³³⁸ Örs, *a.g.e.* , 229.

³³⁹ Halil Hallioğlu, *a.g.h.*, 123.

Plana göre Saimbeyli'den gelen millî kuvvetler top atışından sonra hücumla geçecekler, önceki kuşatmada görev alan Milli Kuvvetler de Şar kuşatmasından kaçabilenleri yakalayacaklardı. 2–3 Temmuz günü sabah gün doğmadan hücumla başlayan millî kuvvetlere karşı direnme gösteremeyen Şar Ermenileri teslim oldular. Yalnız 40 kişi kadar Ermeni Saimbeyli'ye gitmek için Şar'dan kaçtı. Kaçan kırk Ermeni Tepe Mahallesinde millî kuvvetlerce yakalanarak öldürüldüler.³⁴⁰ Şar alınmakla Temmuz 1920 tarihinde Saimbeyli dışında herhangi bir Ermeni gücü kalmadı.

Saimbeyli'ye kaçarken öldürülenlerin arasında Mağara Nahiye Müdürü vekili Recepyan Misak da vardı. Şar'da bulunan Ermenilerin lideri Kirkor Şinikyan teslim oldu. Komutan Doğan Bey'in ayaklarına kapanıp Saimbeyli'deki Ermenileri teslim etme ikna edeceğini söyledi. Kirkor Şinikyan millî kuvvetlerin tutsaklığında Saimbeyli'ye getirildi. Tepeden Saimbeyli'deki Ermeni kuvvetlerin önde gelen liderlerinden Aram Çavuş'a “Çoru çocuğu kırdırmayın gelin teslim olun. “dedi. Aram Çavuş da Kirkor'a ağır küfürler ederek ”*Sen Şar'da çoru çocuğu kırdırdın şimdi de Haçında da mı kırdıracaksın.* “dedi. Bunun üzerine Kirkor Şinikyan, hanımına çağrıda bulundu. Aram Çavuş'a “*Hamını biz aldık.*” diyince Kirkor Şinikyan çok kızdı. millî kuvvetlerden silah isteyerek sesin geldiği yere birkaç kez ateş etti³⁴¹. Karısı Yester Şinikyan Kirkor'a “*Niye ölmedin.*” diye bağırır. Kirkor Şinikyan, “*Hacın'dan yardım alamadık. Çaresizdik. Saimbeyli'deki Müslümanlar teslim olurlarsa canlarının bağışlanacağı söylediler*” dedi. Karısı da “*Benim Kirkor diye bir kocam yok. Hacın'da savaşılmaya hazır binlerce Kirkor var.*” diyerek konuşma mahallinden ayrıldı.³⁴²

4.4.1.16. Tekrar Saimbeyli Cephesi

Temmuz ayının ilk günlerinde Şar'ın alınması millî kuvvetlerin moralini yükseltmiş, Saimbeyli'deki Ermenilerin ise morallerini de iyice bozmuştu. Milli kuvvetlerin elinde yirmi günlük geçici barış antlaşması gereği tren hattının kuzeyinde tek alınmayan çıbanbaşı gibi duran Saimbeyli kalmıştı. Saimbeyli Ermenileri canla başla şehri savunuyor, Adana'dan gelecek yardımı bekliyorlardı. Ancak Fransa'nın herhangi bir yardım kuvveti göndermesi hemen hemen imkânsızdı. Çok büyük bir kuvvete ihtiyaçları vardı. Zaten daha önceki denemelerinden bir sonuç çıkmamıştı. Yüz kilometresi dağlık Toros Dağlarına ve yaklaşık 150 kilometrelik bir mesafeye az kuvvetle gitmek intihardı. Daha önce Pozantı Karboğazı'nda 650 Fransız askerinin esir düşmesi Fransa'yı korkutuyordu. Saimbeyli'deki Fransız yanlısı Ermeni yönetim ve Ermeni halkı Fransa'ya güvenerek Türklere karşı silahlı bir direniş başlatmış şimdi ise Saimbeyli'de yapayalnız çok zor durumdaydılar. Şehir kuşatılmış, içeriye ve dışarıya giriş çıkışlar Milli Kuvvetlerce engellenmişti. Ermeniler açlıkla da mücadele etmek zorunda kalıyorlardı.

Doğan Bey, Şar'dan Saimbeyli'ye gelince hep birlikte Saimbeyli'ye genel bir hücum yapılması fikri benimsendi.³⁴³ Doğan Bey de onay verince genel bir hücum

³⁴⁰ Yaycıoğlu İbrahim Ağa Özel Arşivi. Tufan Bey'den Kars Asayiş Kumandanı Coşkun Bey'e gelen yazı.

³⁴¹ Ali Halhoğlu, *a.g.h.* , 126.

³⁴² Örs, *a.g.e.* , 232.

³⁴³ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 97.

başlatılacaktı. Kozanoğlu Doğan Bey Saimbeyli'nin kuzeyinden harekâtı ve topçu ateşini yönetecek, Tufan Bey ise Saimbeyli'nin doğusundan Sultan Suyu tarafından taarruz edecekti.³⁴⁴

13 Temmuz 1920 günü Tepe Mahallesi ile daha güneydeki Hükümet Konağı tarafına taarruz başlatıldı. Düşman kuvvetlerine on metreye kadar yaklaşılmıştı. Ancak savunmaya çok müsait durumları sayesinde Saimbeyli alınamadı. Bu olaya bizzat katılan Tufan Paşa 13 Temmuz saldırısını anılarında şöyle anlatmaktadır:³⁴⁵ *"Sultan Suyu tarafından taarruz edecektim. Top ateşini ve taarruzun umumi harekâtını Doğan Bey, şimal cephesinden idare edilecekti. Gece yerlerimizi aldık. Sabahleyin Hacın'ın mazgallı deliklerine on metre mesafeye kadar kendimizi yanaşmış bulduk. Set halindeki bir kayadan atlamak düşman mevzilerine girmek kâfi idi. Fakat bu setten hiçbirimiz atlayamadık. Evvelki harekette atlayanlar tuzağa düşmüş gibi kalmışlar ölmüşlerdi. Mazgallardan yalayıcı yan ateşleri, setten sonra gelen çukuru tutuyor, Hacın'ın etrafı set halinde, evlerde insan yok, yeraltından yapılan tünellerden işliyordu. Bu tecrübeyi ikinci defa Hacın taarruzunda işime yaramış olmakla faydalı buldum."*

Bu başarısızlık Şar'ın alınmasından sonraki moralleri yeniden bozdu. Mevsim hasat mevsimi olmasından dolayı cepheyi bekleyen çetelerin büyük kısmı köylerine döndü. Kozanoğlu Doğan Bey de bu durumun çözümü için daha güçlü topun getirilmesi gereğini düşünerek Adana Cephesi Kumandanlığı aracılığı ile Genel Kurmay başkanlığından 150'lik top istedi. Bu arada Doğan Bey ile Develili mücahitler arasında yönetim üslubu bakımından anlaşmazlıklar çıkıyordu. Doğan Bey, çeteden nizamî harp beklentisi içindeydi. Ancak Cepheye gelen Milli kuvvetlerin çoğu nizamî harp usullerini bilmiyordu. Hatta Develiler, Kamberli Osman aracılığı ile Mustafa Kemal'e yazı yazarak Doğan Bey'in bu görevden alınmasını istediler.³⁴⁶ Doğan Bey, Adana Cephesi Komutanlığına atanmış olan Selahattin Adil Bey'den aldığı emirle Mustafa Kemal'in 5 Ağustos 1920 de Pozantı'da yapacak olduğu Kongreyi yakından takip için yakın bir yere gelmesi emriyle Cephe Kumandanlığını Feke Kaymakam vekili Kozanlı teğmen Saim Bey'e verdi.³⁴⁷

³⁴⁴ Osman Tufan Paşa, a.g.e. , 97.

³⁴⁵ Osman Tufan Paşa, a.g.e. , 97.

³⁴⁶ Develi Müdafâ-i Hukuk Cemiyetinden Doktor Osman ve Doktor Bey'in kardeşi Hoca Abdullah Efendi (Eski Adana ve Kayseri Müftüsü) Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye gittiler. Mustafa Kemal Paşa, Develi heyetini Meclis'in giriş kapısının yanındaki küçük odada kabul eder. Heyet Doğan Bey'i şikayet eder. Osman Çoşkun Bey'e Mustafa Kemal rütbesini sorar O'da, İhtiyat zabiti Mülazımı evvel der. Mustafa Kemal, Kozanoğlu Doğan Bey'in gönderdiği raporu çekmecedan çıkararak *"bakınız bu raporda Kilikya Kuvvayı Milliye Kumandanı Binbaşı Kemal Bey başka türlü anlatıyor."* der. Sağ elini Doktor Osman Bey'e uzatarak *"Siz Doktorsunuz değil mi?"* diye sorar. Osman Bey de *"Evet Paşam"* der. Mustafa Kemal Paşa *"O halde şu nabzımı yokla. Acaba ateşli miyim, hastalığım var mı, bakınız"* der. Osman Bey Mustafa Kemal Paşa'nın nabzını dinledikten sonra *"Paşam maşallah çok iyi, hiçbir şeyiniz yok."* der. Mustafa Kemal Paşa, Hoca Abdullah Efendi'ye hitaben *"sizde galiba hocasınız. Dua ediniz de bu işler düzelsin"* der ve ayaya kalkarak görüşmenin son bulduğunu anlatmak ister. Mustafa Kemal, Doğan Bey hakkındaki şikayeti boş bulur. Bknz. Özdemir, a.g.e., 173-174, Onar, Saimbeyli, 307.

³⁴⁷ Çelik, a.g.e. , 235.

Bu arada Feke Kuvvayı Milliye Komutanlığı hakkında da şikâyet olmuş, olayı soruşturmak için Doğan Bey görevlendirilmişti. 6 Ağustos 1920 tarihinde Feke’de Cezmi Bey’in soruşturması yapıldı³⁴⁸. Yapılan soruşturma Cezmi Bey beraat etti ve herhangi bir ceza almadı. Diğer taraftan bunların yanında Develi- Kozanlı çekişmesi yaşanmaktaydı. Kozanlı Sehlikzade Hasan Efendi ile Develili Osman Coşkun arasında gerginlik artıyordu. Ağustos ayı bu çekişme ve soruşturma ile geçiyordu. Bu arada Haçin Cephesi komutan vekilliği görevini hala Saim Bey yürütüyor, Saimbeyli’ye silah ve talep edilen topun getirilmesi ile diğer işlerle de uğraşıyordu.

4.4.1.17. Ermenilerin Karşı Hücumu Ve Topun Ermenilere Geçmesi

Bu olaylar yaşanırken kuşatma altında tutulan Haçin Ermenileri Doğan Bey’in görevi Saim Bey’e bıraktığını öğrenince yeni bir oyun ortaya koydular. 6 Ağustos 1920 günü Kisenitli Ali Efendi adında biriyle “*Yarın teslim olacağız. Yetkililer bir ara bir yerde buluşarak teslim şartlarını konuşsunlar.*” haberini gönderdiler. Saim Bey Feke’de bulunan Doğan Bey’e durumu telgrafla bildirdi. Doğan Bey, bunun Ermenilerin bir savaş oyunu olabileceğini, tedbirli olunması gerektiğini, Ermenilerle görüşmelerin gündüz gözüyle yapılması gerektiğini söyleyerek Saim Bey’i uyardı. “*Bunlar yine yalandır. Bunlar Savaş hilesidir: Sakın aldanmayın. gafil avlanmayın. Böyle geceleyin görüşme olmaz. Görüşme istiyorlarsa, gündüz gelsinler. Yalnız amaçları neyse öğrenmeye çalışın.*”³⁴⁹ diyen Doğan Bey’in haberinin Saimbeyli’ye ulaşmasından yarım saat sonra gece saat 03:00 sularında millî kuvvetleri arkadan Ermeniler sardı. Aynı zamanda istihkâmların ön tarafından da ateş edildi. millî kuvvetler iki ateş arasında kaldı. Hem güneyden hem de kuzeyden saldıran Ermeniler yer yer Milli kuvvetlerin mevzilerini de ele geçirdiler. Çatışmada Tapan kuvvetleri kahramanca direndi. Ancak onların da cephanesinin bitmesi ve Ermenilerin teslim olma yalanından sonra cephedeki büyük boşalma üzerine Ermeniler Kışla’nın üzerindeki dağa kadar çıkarak oradan topun bulunduğu Domuz Sekisi’ne indiler. Topun başında bulunan Topçu Teğmen Ethem Bey’le Kamberli Osman Efendi’nin kardeşi Tomarza Birliğinin komutanı Şükrü Efendi ile on sekiz asker şehit edildi.³⁵⁰ Top Ermeniler tarafından ele geçirildi. Her ne kadar top Ermenilerin eline geçti ise de Topun nişangâhı ile kaması yaralı olduğu halde Ethem Bey tarafından sökülmesi sayesinde kullanılamaz hale geldi. Nişangâhı kırık top ile birkaç kez Saim Bey’in bulunduğu mevkiye Ermeniler ateş etmiş, bu durum Milli kuvvetler arasında paniğe sebep olmuştu. Ancak Ermeniler bu top ile isabetli atışlar yapamayacaklarını anladılar ve topu dağdan aşağıya yuvarladılar.

Bu felaket olay üzerine Feke’de bulunan Doğan Bey, 7 Ağustos günü acele olarak Saimbeyli’ye döndü. Durumu Genel Kurmaya bir raporla bildirdi. Doğan Bey raporunda “*Cephede 170 kişilik birliğin kaldığını, bu mevcudun 300’e çıkartıldığını, cephede yeniden düzenleme yapıldığını.*”³⁵¹ bildirmektedir.

³⁴⁸ Ömer Lütfi Bey, a.g.h., 106.

³⁴⁹ Ömer Lütfi Bey, a.g.h., 106.

³⁵⁰ Ali Hallıoğlu, a.g.h., 206.

³⁵¹ Onar, Saimbeyli, 312.

Ağustos ayı ufak tefek çarpışmadan başka önemli bir olay olmadan geçti. Bu arada muhasara altındaki Ermenilerde yiyecek sıkıntısı başlamıştı. Bu arada Doğan Bey, köy köy gezerek asker ve silah topladı. Eylül ayının ortalarına kadar herhangi bir gelişme olmadı. Doğan Bey de Niğde'den gönderilen topların gelmesini bekledi.

Bu arada Saimbeyli Cephe kumandanlığını vekâleten Saim Bey yürütüyordu. Doğan Bey ise Feke de bazı disiplinsizlik olaylarını soruşturuyordu. Adana Cephesi Komutanı Selahattin Adil Bey'e, Saimbeyli Cephesi için istediği 105'lik ve 155'lik obüs topların 23 Ağustos'ta Sivas'tan yola çıktığı bilgisi verildi. Bu bilgiyi alan Selahattin Adil Bey, 11 Eylül'de Maraş'tan yola çıkarak 12 Eylül'de Kadirli'ye 13 Eylül'de Kozan'a 15 Eylül'de Feke'ye vardı.³⁵² Feke'de Doğan Bey tarafından karşılanan Selahattin Adil Bey vakit geçirmeden Saimbeyli'ye geçti. Amacı cepheyi denetlemek ve sorunları çözmekti. Doğan Bey çete kumandanlarıyla yaptığı toplantıda asker kaçaklarının bir daha olmamasını, eğer olur ise kaçakların idam edileceğini sert bir üslup ile söyleyip cephenin sınıksız tutulmasını emretti.³⁵³ Bu çalışmalarından sonra cephe eskisinden daha sağlam bir hal aldı. İş, Sivas'tan gelecek güçlü topların Saimbeyli'ye ulaşmasına kalmıştı.

4.4.1.18. Rumlu (Doğanbeyli) Ve Güzelim Köyü Baskını (23 Eylül 1920)

Fransızlar Saimbeyli Ermenilerini kaderleri ile baş başa bırakmıştı. Uçakla da olsa yiyecek yardımının gelmemesi, açlık sıkıntısı çeken, kedi, köpek, eşek hatta ağaç yaprağı yiyerek hayatta kalmaya çalışan Ermenileri kuşatma çemberini kırıp yiyecek bulma için savaş hilesiyle şehirden çıkıp bölge köylerinden yiyecek temin edilip tekrar Hacı'n'a dönme planı yaptılar.

Cephe komutanı olan Saimbey'e yaşları onüç, ondört olan iki Ermeni çocuğu gelerek” *içeride yiyecek kalmadı. At, eşek, katır, hepsi yendi. 18 eşekle altı beygir kaldı. Köpek kedi kalmadı. Şimdi herkes aç. Silah tutmayan kadınlara ruhsat verdiler. Burada aç öleceğinize Türklere teslim olun öldürürlerse kurtulursunuz. Öldürmezlerse açlıktan felah bulursunuz.*” dediler. Ertesi gün yine bir Ermeni çocuğu aynı bilgileri getirdi ve “*Adana'dan haber bekliyorlar. Eğer yardım gelmezse içerideki Ermeniler hep beraber hücum edip ölünceye kadar savaşacaklardır.*” dedi.

Bu bilgilerden Ermenilerin güney cephesine saldıracağı, Kozan Adana istikametine çıkış yapacağı izlenimi verildi. Bu bilgilere itimat eden Saim Bey, güney cephesinde bulunan bin kadar kuvveti dikkatli olması hususunda uyardı.³⁵⁴ Birliklerin büyük kısmı güney cephesine kaydırılması sonucu kuzey ve doğu cephesinin birlikleri haliyle zayıfladı. Birliklerin büyük kısmının güney cephesinde bulunacağını tahmin eden Ermeniler kuzeyden gizlice çıkarak kuzeydeki köylere baskınlar düzenleyerek yiyecek temini işine girdiler.

Ermeniler 23 Eylül 1920 Perşembe gecesı 100, 150 kişilik kuvvetle kuzeydeki Obruk Beli yolundan Saimbeyli'den çıkarak Sansan Boğazı'na ulaştılar.³⁵⁵ Oradan Rumlu Köyü güneyindeki Kuru Dağı yüksekliklerine vardılar. Gece olmasını

³⁵² Çelik, a.g.e. , 237.

³⁵³ Ömer Lütfi Bey, a.g.h., 119.

³⁵⁴ Ömer Lütfi, a.g.h., 119 , 120, 142, 143.

³⁵⁵ Ömer Lütfi Bey, a.g.h. 142-143.

beklediler. Odun toplayarak ateş yakmayı planladılar. Ateş yakılınca Saimbeyli Ermenileri planın başarılı olduğu işaretini alınca hücum ediyormuş gibi yaparak taktik gereği millî kuvvetleri oyalamaya başladılar.

Pekmezli Köyü'nden Mustafa Çavuş adında bir köylü, kalabalık ayak izlerinden kuşkulananarak durumu millî kuvvetlere bildirip tedbir alınmasını istedi. Pağnıklı Hacı Ahmet olayı şöyle anlatmaktadır:³⁵⁶ “*Pekmezli Mustafa Çavuş dağa doğru gezmeye çıktı. Oralarda taze ayağı kabaralı izler gördüm. Eğer sizlerden oralarda ayağı kabaralı ayakkabı ile gelip gezen olmadı ise bugün yine dışarıya gâvur (Ermeni) çıkmış gece arkanıza mukayyet olun. Yine baskın olma ihtimali var, diye bana bir mektup yollamış.*” Pekmezli Köyü'nden Mustafa Çavuş'un bu uyarısını Hacı Ahmet Ağa, Saim Bey'e bildirdi. Saim Bey durumu öğrenir öğrenmez Rumlu Köyü Kuvvayı Milliye Merkez Kumandanlığına haber göndererek dikkatli ve tedbirli olmalarını istedi. Feke'de bulunan Doğan Bey'e de o gün Rumlu'ya geldi ve alınan haber gereği Rumlu'da siper kazdırdı. Göksun çetelerinden oluşan bir grubu bu mevzilere yerleştirdi. Çevreden de asker toplayarak mevcudu artırdı.

Gece olunca Ermenilerin bir kısmı Rumlu Köyü'ne kuzeybatı ve güney taraflardan hücum etti. Diğer bir grup Ermeni kuvvetleri de Güzelim Köyü'ne saldırdı. Hazırladıkları odunları ateşe verip Saimbeyli'deki Ermenilere işaret vererek Kuzey Cephesindeki kuvvetlere saldırılarını ve böylelikle kuzeydeki kuvvetlerin Rumlu'ya yardım götürmeleri engellemeye çalıştılar.³⁵⁷

Rumlu'yu yatsı namazı saatlerinde basan Ermeniler, sayıları 160'ı bulan millî kuvvetler karşısında şaşkınlıkla dağıldılar.³⁵⁸ Doğan Bey'in karargâh olarak kullandığı Bekir (Sülün) Evinde silahıyla Ermenilere karşı koymaya çalışırken yaralandı. Bacağına bir kurşun isabet etmişti. Yaralı olduğu halde de cepheyi bırakmadı. Yanında bulunan Teğmen Zihni Bey, yarayı sardı ve atları hazırlayarak Rumlu Köyü'nden ayrılıp Evcî Köyü'ne Ali Kâhya'nın evine indiler.

Rumlu'da zor şartlarda kalan Bekir Hoca, yirmi kadar kuvvetle direniyordu. Cephanesi bitince köylülerin Rumlu'yu terk etmelerini istedi. Kısa süre sonra Ermeniler köyü ele geçirip evlerini ateşe verdiler, birçok Müslüman Rumlu'yu da öldürdüler. Şu drama dikkat edilmeli ki, bazı köylüler Bekir Hoca'nın evindeki samanlığa sığınmışlardı. Sessizce ve korku içinde bekleyen köylülerden İbrahim (Sümer) adındaki bir köylünün karısı, Elif adında küçük bebeğinin ağlaması üzerine bütün köylülerin öldürülmemesi maksadıyla, kızının ağlamasını kesmek için bir bezle boğarak öldürdü. Daha kırkı çıkmayan bebek ağıdı duyulsa samanlıkta bulunan bütün Müslümanlar köylüler öldürülecekti.³⁵⁹

Birçok Müslümanı öldüren Ermeniler köyde ne kadar yiyecek varsa alıp götürdüler. Rumlu Köyü baskınında öldürülenlerin isimleri şöyledir:³⁶⁰ Şahinler ailesinden; İsmail Çavuş, kardeşi Fazlı ve Annesi Ayşe, Babası İbrahim Hoca, Ninesi Ayşe. Onar ailesinden; Ömer (Karargâh Seyisi), kardeşi Hasan, beşikteki oğlu.

³⁵⁶ Ali Hallıoğlu, *a.g.h.* , 207.

³⁵⁷ Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* ,144

³⁵⁸ Çelik, *a.g.e.* , 237 ; Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.* , 144.

³⁵⁹ Onar, *Saimbeyli* , 330.

³⁶⁰ Onar, *Saimbeyli*, 332, 333.

Doğantekin ailesinden; Sülü Kâhyanın eşi Ümmühan, Yeğeni Ali, komşusu Medine. Sümer ailesinden; İsmail, kardeşi Elif (Samanlıkta annesi tarafından ağıladığı için öldürülen kırklı bebek), yengesi Fatma. Demirci ailesinden Döne. Yapıcı ailesinden Mustafa. Othanlardan Halil, kardeşi Ayşe (Değirmende öldürüldü). Sülün Ailesinden Kâhya oğlu Halil (Değirmende öldürüldü). Güçlü ailesinden Elif. Ortaköylü İbiş Hoca, Saimbeylili Yarpuzlu ailesinden Mehmet Usta ve oğlu Faruk, İğdebeli Sabanlardan Şaban, Çadır yerli Dursun Efendi oğlu, Mağara Bucağı Müdürü Hasan Hüseyin Bekir Bey çetesinden isimleri tespit edilemeyen altı mücahit.

Diğer Ermeni grubu da Naltaş ve Güzelim Köyü'ne vardılar. Saimbeyli'ye götürmek üzere köylerdeki yiyecek maddelerini yağmaladılar. Güzelim Köyü'nü yaktılar. Naltaş Köyü'nden on iki yaşlarında Abıl Ahmet adında bir Türk çocuğu gece saat 03:00 sularında millî kuvvetlerin yanına gelerek Pağnıklı Hacı Ahmet'e "*Naltaş'ı gâvur bastı, Köyü toplarken ben de kaçtım, çetelere haber vermeye gelim.*"³⁶¹ dedi. Yiyecekleri yükledikleri kağnılarla Saimbeyli'ye ulaştırmaya çalışan Ermeniler Obruk Beli'nde millî kuvvetlerce karşılandı. Kötün ve Pağnik çetelerinin kuvvetli mücadelesi sonucu Ermeniler emeline ulaşamadı. Çatışma sonunda Ermeniler yiyecek maddesinin büyük kısmını bırakmak zorunda kaldılar. Esir aldıkları Güzelim ve Naltaş Köyü Müslümanları da millî kuvvetlerce kurtardı. Ancak Ermeniler Cerrah Nuh adında bir doktoru yanlarına alarak Saimbeyli'ye döndüler.³⁶²

Ermeniler tarafından yaralanan Millî Kuvvetler Komutanı Kozanoğlu Doğan Bey, Selahattin Adil Paşa'ya gönderdiği telgrafta: Yaralı olduğundan komutanlık görevini yerine getiremeyeceğini, yerine başka birinin görevlendirilmesini istedi. Bazı kaynaklarda ise Doğan Bey'in daha önce görevden alındığını belirtilmektedir.³⁶³ Bu konuda en doğru bilgi şüphesiz Kozanoğlu Doğan Bey'in yerine atanan Tufan Bey vermektedir ki Tufan Bey anılarında bu olayla ilgili şunları anlatmaktadır "*Misis Cephesi'nde Isırganlı karargâhında idim. Maraş'tan Selahattin Adil Paşa'dan gayet acele kâğıtlı bir emir aldım. Hacın Ermenileri yaptıkları bir huruçta civar köyleri ve köylülere yakmışlar, Doğan Bey yaralı, akıbeti meçhul, Ermeniler Hacın Dağlarını istila etmişler, tehlike büyüktür. Telgraf hatları kesilmiştir. Bizzat süratle, emniyetle ve itina ile Hacı'n'a hareket ediniz, deniliyordu.*" demektedir.³⁶⁴ Tufan Bey'in verdiği bilgiler bize gösteriyor ki; Kozanoğlu Doğan Bey, baskın yapıldığı sırada Cephe komutanıdır ve görevden ayrılması, görevden alınma şeklinde değil, baskın sırasında yaralanması neticesinde kendi talebi ile olmuştur. Hatta Cephe komutanlığı görevini alan Tufan Bey, Kozanoğlu Doğan Bey ve Selahattin Adil Bey'in gönderdiği Kaymakam Talat Bey'in yönetim işlerine karışmaları üzerine Seahattin Adi Bey'e kimin emrinde olduğunu sormuş res'en kendisine (Tufan Paşa'ya) bağlı bulunduğunu söylemesi³⁶⁵,

³⁶¹ Ali Hallıoğlu, a.g.h. , 209.

³⁶² Onar, *Saimbeyli*, 333.

³⁶³ Kozanoğlu Doğan Bey'in görevinin 14 Eylül 1920 tarihinde sona erdiği hakkında Atase Arşivi K.597,D7-147,F.32 numarayı kaynak gösteren Kemal Çelik Doğan Bey'in görevde olmadığını belirtmektedir ki Pağnıklı Hacı Ahmet de Doğan Bey'in başarısızlıklarından dolayı görevden alındığını söylemektedir." *Doğan Bey cepheye sekiz ay kalıpta bir başarı elde edemeyince Kayseri'den geri istediler.* Ali Hallıoğlu, a.g.h. ,213.

³⁶⁴ Osman Tufan Paşa, a.g.e., 100.

³⁶⁵ Osman Tufan Paşa, a.g.e., 102.

Doğan Bey'in görevinde başarısızlığından değil yaralanması neticesinde ayrıldığını göstermektedir.

Tufan Bey'in göreve başlama tarihi hakkında da farklı bilgiler bulunmaktadır. Ömer Lütfi Bey, Tufan Bey'in göreve başlama tarihini 27 Eylül 1920 Pazartesi olarak göstermektedir.³⁶⁶ Mustafa Onar ise Yaycıoğlu İbrahim Ağa'ya yazılmış olan bir emirden 26 Eylül tarihini delil göstererek, doksan kilometrelik mesafeyi bir günde kat edemeyeceğini işaret ederek bu tarihin yanlış olduğunu belirtmektedir. Recep Dalkır da bu konuda başka bir tarih vermektedir ki verilen bilgi Adana Cephe Kumandanı Selahattin Adil Bey'in 4 Ekim 1920 günü Doğan Bey ve Tufan Bey, Yüzbaşı Sabri Bey ve Feke kaymakamlığına gönderdiği emirde Tufan Bey'in görevi devraldığını bildirmektedir.³⁶⁷

Misis Cephesi'nde bulunan Tufan Paşa, Saimbeyli Cephesi komutanlığı'nı devralmak üzere yerine Kadırlılı Tevfik Coşkun'u bırakarak, Kozanlı Kurtoğlu Hulusi Efendi, Ahmet Cevdet Çamurdan, Hilmi Çamurdan, Topalzade Halil Efendi'yle beraber dokuz kişiyi yanına alarak Saimbeyli'ye hareket etti. Ahmet Cevdet (Çamurdan)'ı Feke'den Kozan'a geri gönderdi.³⁶⁸

4.4.1.19. Adana'daki Haçınlıların Fransızları Harekete Geçirme Planı

Kuva-yı Milliye Kuvvetlerinin Saimbeyli'yi iyice sıkıştırması, özellikle Adana'daki Haçın Ermenilerini kaygılandırmıştı. Haçın'daki Ermeniler, Adana'daki Fransız'lardan yardım talebinde bulunmak üzere önce telgrafla haberleşildi. Telgraf hattının kesilmesinden sonra Fransızlar hava postası kurdu. Birkaç uçak Saimbeyli'ye havadan posta ve yardım kolisi bıraktı. Saimbeyli Ermenileri başlangıçta umutlanmış, ancak hava postasının da durması Saimbeylili Ermenileri iyice umutsuzluğa sevk etmişti.

Saimbeyli henüz tam olarak kuşaltılmasından önce Saraçyan adında bir Ermeni de posta olarak görevlendirdi. Saimbeyli'deki Ermenilerin durumunu Adana'daki Ermenilere anlattı. Adana'daki Ermeniler Fransız işgal kuvvetleri nezinde Saimbeyli Ermenileri için girişimlerde bulundular.³⁶⁹

Saimbeyli Ermeni Kaymakamı Çalyan Karabet, son çare olarak gönüllü posta servisi kurup Fransızlara Saimbeyli'deki durumu anlatmak ve yardımlarını sağlamak üzere 1920 yılının nisan ayında Kozan'a gidecek ve Kozan'dan yardım talebinde bulunacak posta buldu. Bunu anılarında şöyle anlatmaktadır "*Düşman! (Kuva-yı Milliye) daha kasabanın yanındaki yerlerden ötede kurşun menzili dışında idi. Tapan'ın Tenkerli Köyü'nden olup babası zamanında Müslümanlığa dönmüş, böylece genel savaş sürecinde Haçın'da kalmış Ermenilerin Tehcir'den dönmesiyle gelen ortamda, daha doğrusu işgalden yararlanarak eski mezhebine dönmüş, 18-20 yaşlarında adlı kişiyi getirdiler. Buna hesap defterindeki yazılı ücreti ödeyerek önce hazırlanıp, elde götürülecek bir değnek içinde bulunanı, Kozan Askeri Mutasarrıfı Mösyö Tayyarda'ya sunmak üzere yola çıkardım. Posta çıkarıldığını*

³⁶⁶ Ömer Lütfi Bey, *a.g.h.*, 124.

³⁶⁷ Dalkır, *a.g.e.*, 154, 155.

³⁶⁸ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 325.

³⁶⁹ Çalyan Karabet, *a.g.h.*, 106.

işiten halk 20 gün dolayında beklemişse de ne bir cevap ne bir haber geldiğinden Postanın gidişi ile bu yirmi gün arasında kuşatma daralmış, düşman batarya ve silahları ile kasabaya saldırı ve baskılarını sürdürüyorlardı. Bu şartlarda gözlerimiz yolda Sis haberini boşuna bekliyorduk. Kimse çıkmadı. Uçak görünmedi.

..... Birinci postanın Tapan'da büyüklerine kavuşunca yoluna gitmediği ve Sis'ten çıkarılmış olan postaların yolda düşman ağına düştüğü olasılıklarına dayanarak yeniden iki ve üç kişilik bir postanın çıkarılması düşüncesi ortaya çıktı....920 gününde ikinci olarak önceleri Şar'da tecrübeli olarak Haçatur'u ve Haçın'dan Terziyan'ı yola çıkardım.....³⁷⁰

Bu posta da Tapan'ın Tenkerli Köyü'nde yakalanmaları suretiyle başarıya ulaşmadı. Böylece Ermeniler derin bir ümitsizliğe büründü. Yaptıkları işkence ve katliamlardan dolayı da Kuva-yı Milliye teslim olmaya cesaret edemediler. Daha önce Saimbeyli'den kaçan ve durumu Adana'daki Ermenilere anlatan Monsanjor Saraçyan, Adana'daki Hacın'lı Ermenileri harekete geçirdi. Ermeniler, 2 Mayıs 1920 de Adana'da Akkaryan Okulu'nda toplandılar. Saimbeyli Ermenileri için acil bir hareket planı hazırladılar.

Planın başlıca ana başlıkları şunlardı:

1. Kilikya Ermenileri Fransa'nın koruyuculuğunda olduklarından şeref ve mal güvenliğini Fransızlardan isteme hakkı vardır. Bununla birlikte Haçın bir yardım alamamaktadır. Kendi kaderine terk edilmiştir. Şimdi can çekişmektedir.
2. Bir uçak servisinin kurulmaması yüzünden Adana'daki Hacınlılar bahtsız Ermeni kardeşlerinin akıbeti konusunda üzüntü ve kararsızlık içindedir.
3. Bu durumun uzaması ile 8000 kadın, erkek, çocuk Ermeni yok edilmekle karşı karşıyadır.
4. Biz Millî Ermeni birliğinden diliyoruz ki Koruyucu Fransa'ya hemen etkili bir biçimde müracaat etsinler gecikmeden Hacın'ı kurtarma tedbiri alsınlar.
5. Bu ivedi önlemleri beklememizin yanı sıra biz, Milli Ermeni birliğinden diliyoruz ki; kime ve nereye müracaat etmeye dursunlar ve bugünden başlayarak Hacın'a düzenli bir uçak servisi kursunlar. Uçak her gün önemli ölçüde silah ve cephane götürsün. Bu kuşatılmış olan kahraman Hacın halkını yüreklendirecektir.
6. Bununla birlikte uzun süre imkânsızlıklar içersinde beklemek zorunda kalan bizler, eğer bu son girişim ivedi bir sonuç vermezse bu bahtsız durum için açıklamak zorundayız ki Millî Ermeni birliği bütün Kilikya bölgesinde millî yas ilan etsin.³⁷¹

Ancak Ermenilerin aldığı bu kararlar, Fransızlar tarafından uygun görülmemiştir. Fransızlar aslında Çukurova'ya 150 km uzaklıkta, sarp Toros Dağlarının tam ortasında kurulmuş kuyuyu andıran Haçın'e yardım götürmenin

³⁷⁰ Çalyan Karabet, *a.g.h.*, 321, 325.

³⁷¹ Bremond, *a.g.e.*, 324, 325.

büyük riskini göze alamamışlardır. Onlara göre dağ taş Kuvvayı Milliye kaynamaktadır. 10.000 ordu olsa bile bu dağları aşıp Haçın'a yardım götürmenin imkânsız olacağını düşünmekteydiler³⁷². Bunu itiraf edemedikleri için birtakım bahanelere sığınmaktadırlar.³⁷³

Ermenilerin bu kararları, Adana işgal kuvvetlerine iletiler. Bu istekler incelendi. Ancak Ermenileri sevindirecek bir karar çıkmadı. Çıkan kararlar Ermeniler için tam bir hayal kırıklığı yarattı. Şöyle ki; Fransızlar Ermenilerin isteklerine karşı şu açıklamayı yaptılar: *“Fransa, Ermeniler için çok şey yapmasına karşılık, hiçbir zaman ve herhangi biçimde Kilikya’daki Ermenilerin hayatlarını ve mallarını koruyacağına dair anlaşması yoktur. Fransızlar, Ermeniler için ellerindeki tüm imkânı kullanmıştır. Bunları yapmakla pişman değil, fakat unutulmaması gerekir..... Ermenilere soruyorum Fransız birlikleri için ne gibi çaba gösterdiler ve gösteriyorlar? Haçın bölümüne gelince: Fransızların söz verdikleri ve açık olarak güvence verdikleri doğru değildir.”*

Böylelikle Fransızlar Ermenileri yüzüstü bırakmıştı. Adana’daki Haçın Ermenileri, Haçın Ermenileri için Fransızların merkezi olan Beyrut’tan askeri güç istemiş, ancak aldığı cevap Ermeniler için memnunluk verici olmamıştır.³⁷⁴

4.4.1.20. Saimbeyli’deki Esir Müslümanların Öldürülmesi.

Kuvva-i Milliye çetelerinin Feke ve köylerini, Saimbeyli’nin köylerini ve Hökkeççe ve Şar dışındaki yerlere hâkim olması, buralarda yaşayan Ermenilerin Haçın’a çekilmelerini sağlamıştı. Buralarda yaşayan Ermeniler son sığınak yeri olarak Haçın Kasabası’na geldiler. Köylerden kaçan Ermeniler kasabaya gelmiş, trajik olaylar anlatarak Haçındaki Ermenileri Türklere karşı iyice kıskırtmışlardı.

Haçın’da yaşayan ve sayıları 400 civarında olan Müslüman ahali Ermenilerin hedef noktası haline gelmiş ve Ermenilerce şehri saran Türklere karşı bir koz olarak kullanılmak üzere şehirde tutuyorlardı. Önce şehirde bulunan Müslüman erkekleri, sonra kadın ve çocukları tutukladılar. Maksat Türklerin şehre saldırmalarını engellemektir. Türkler esir kaldıkça Türklerin genel hücumu cesaret edemeyeceğini zannediyorlardı.

Ermenilerin tehcirden tekrar Haçın’a dönmeleri sırasında evlerini açan bu aileleri bile tutuklama ve işkenceye tabi tutmaktan çekinmediler.

Bunlardan en çarpıcı örnek Saimbeyli’nin köklü ailelerinden Kaytancızade Mürsel Efendi, evini yakın arkadaşı Mikran Katayan’a açtı. Ermenilerin tehciri zamanında Haçın’ın yakılması sırasında Mikran Katayan’ın evi de yanmıştı. Mürsel Efendi, evinin bir katını Ermeni dostuna bırakmıştı.

Türk-Ermeni dostluğuna güvenen Mürsel Efendi, Saimbeyli’den kaçma fırsatı varken kaçmadı. Ancak kendisi, karısı Fatma, oğulları Faik ve İsmail ile İsmail’in üç

³⁷² Fransızları haklı çıkaran olay Pozantı’dan yola çıkan 850 Fransız askerinin Karboğazi’nda 44 Gülek köylüsüne esir düşmesidir.

³⁷³ Onar, *Saimbeyli*, 279, 280.

³⁷⁴ Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi*, 105.

çocuğu işkencelerle öldürüldü.³⁷⁵ Yalnız Mürsel Efendi, kızı Naime'yi Ermenilerin öldürmemesi için Amerikan Kolejine yazdırttı. Böylelikle Naime kurtuldu.³⁷⁶

Saimbeyli'nin kuşatılması sırasında çevredeki bazı Ermenilerin özellikle Feke Ermenilerinin öldürülmesi üzerine Saimbeyli'deki Ermeni yetkilileri buradaki yaklaşık dört yüz Müslümanı hapsederek esir almışlardı. Savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği Saimbeyli'de savunmasız zavallı Müslümanlar acımasız şekilde işkencelerle öldürüldü. Ermenilerin yaptığı bu vahşiliğe Ermeni olan Saimbeyli Kaymakamı Çalyan Karebet bile isyan etmekte ve Müslümanların işkenceyle öldürüldüğünü itiraf etmektedir. Çalyan Karebet Ölümünden sonra 1954 yılı Nisan ayında İslam Mahallesi'nde İsmail Toker adında bir Saimbeylili evinin etrafını kazarken bakır bir güğüm içinde bulunan anılarında Çalyan Karebet, Ermenilerin yaptığı işkenceyle Türklerin öldürülmesi olayını şöyle anlatmaktadır: *"Köylü ve memur yüzlerce İslam, dar bir yere yığılırcasına doldurulmuştu. Bunlar korkularından oldukça kapalı görünüyorlardı..."*³⁷⁷ ... Ali Ağa'yı falakaya yatırırılar (Ermeni jandarmalar) ayaklarından kan fışkıncaya kadar döverler. Bununla da yetinmeyerek mevsim dolayısıyla ortada yanmakta olan sobanın içinde çay taşı kızartarak koltukları altına koyup engisazyon işkencesine başlarlar. Ötekilere de aynı işkenceyi yaparlar. ...³⁷⁸

Çalyan Karabet anılarında bu masum Türkleri daha iyi bir yere yerleştirdiğini, doktor çağırıp tedavi ettirdiğini ve 50 kişiye yakın Müslüman köylüyü Gürleşen Köyü'ne kadar götürüp bıraktığını yazmaktadır.³⁷⁹ *"Aram Çavuş'la Arşak Artin Çalyan (Kaymamak Çalyan değil) ve gamofor başkanı Danel işe girirler. Hükümet Dairesindeki İslamları sıra ile getirterek her birine üçer-beşer yüz vurarak tanınmaz bir duruma getirirler"*.

*"... Cebeciyan adlı kişi ile birlikte, gece yarısından sonra jandarma dairesinden çıkarlar, Siyahyan, Arşak, Kör Bağos, Artin, Çalyan'ın öncülüğü ile Hükümet Dairesine gidip, Polis Ömer Efendi'nin dul hemşiresi (kızkardeşi) ve hemşiresinin yetimleri (çocukları) ele geçirmek için odasının kapısını zorlayıp içeri girerler... Ömer Efendi'nin kızkardeşine zorla şen-i fül icrasında (tecavüze kalkışmak) bulunurlar. Zorda kalan kadının karşı koyması ve bağrışması üzerine alçaklığını sürdüremeyen Cebeciyan odayı terk eder..."*³⁸⁰

*"Müslümanlara karşı uyanan düşmanlığı haksız buluyorum. Aslında Haçın Müslümanlarının en işe yarar, genç ve etkili olanları zamanında aileleri ile Gürleşen'den bucaklara, köylere taşınmış olup, kasabada kalanlar çok azı ile yaşlı, sakat bir takım kadın ve çoluk çocuklardır. Bunların hepsi 212 kişi idi..."*³⁸¹

³⁷⁵ Kaynak kişi, Mürsel Efendi'nin kızı Naime Hanım'ın kızı Emel gürbüz.1942 Saimbeyli doğumlu. Görüşme tarihi.06.03.2009.

³⁷⁶ Kaynak kişi, Mürsel Efendi'nin kızı Naime Hanım'ın kızı Emel gürbüz.1942 Saimbeyli doğumlu. Görüşme tarihi.06.03.2009

³⁷⁷ Çalyan Karabet, a.g.h. , 95 .

³⁷⁸ Çalyan Karabet, a.g.h. , 98.

³⁷⁹ Çalyan Karabet, a.g.h. ,96,97.

³⁸⁰ Çalyan Karabet,a.g.h. , 99.

³⁸¹ Çalyan Karabet, a.g.h. , 137.

“Dışarıdan saldıran çetelerin kasabayı işgal ederek, halkı kıracakları gerekçesini, koydular. Bu gerekçeye saygı gösterilebilirdi. Ama bu gerekçeye dayanarak İslam ailelerinin erkeklerini öldüren bu ailelerin çoluk çocuklarını Protestan kilisesine göçürerek...”³⁸²

“İşte bu zalimlikle Hacın’da bulunan..... çoğunluğu yaşlı ve çocuklar olan İslam.... 212 kişi yok edildiler. Yalnız iki Çerkez erkeği ve ötekiler kadın ve eşi Çerkez olan Ceza hakimi Osman Vehbi Efendi ile Memişzade Hacı Mustafa Ağa’yı ...çabamla.... Bu satırları yazdığım 1 Temmuz 1920 günü sağ bıraktılabildim. Haçın Çandırlarının³⁸³ siyasi nitelikten kırılmadığı, onların kırılmasında hiçbir politik nitelikten kırılmadığı kesindi. Bu alçakça bir şakiliktir.³⁸⁴

“Birisi için vahşet olanın öteki için iyi olduğunu ne doğa tarihi ne de uygarlık tarihi benimser... Haçın Çandırlarının politik durumdan kırılmadığı kesindi. Bu alçakça bir şakiliktir.... Bu şakiler yaptıklarından sorumludurlar. Haklarında adaletin uygulanması için direneceğim. ... Eğer adalet kanun ve uygarlık bunları cezalandırmazsa o adaleti o kanunları o uygarlığı yok sayarım.”³⁸⁵

Saimbeyli’de Ermenilerce esir tutularak vahşi işkencelerle öldürülen 217 Müslümanın isimleri şöyledir:³⁸⁶

Kaytancılardan

- 1 - Kadir Efendi
- 2 - Mürsel
- 3 - Medine
- 4 - Fadime
- 5 - Faik
- 6 - Hüseyin
- 7 - Fadiş
- 8 - Mehmet
- 9 - İsmail (üç çocuğu ile birlikte)

Kasımoğullarından

- 10 - Ağca Hasan
- 11 - Ağca Hasan babası Ömer.

³⁸² Çalyan Karabet, *a.g.h.* , 155.

³⁸³ Ermeniler Haçın Müslümanlarına ÇANDIR diye hitap ederlerdi.

³⁸⁴ Çalyan Karabet, *a.g.h.* , 155.

³⁸⁵ Onar, *a.g.e.* , 139-155- 224.

³⁸⁶ Onar, *a.g.e.* , 375-380.

12 - Ağca Hasan eşı Zübeyde

13 - Oğlu Hacı Mehmet. (Adı bilinmeyen bir oğlu ile)

14 - Yakını Kara Mürsel.

15 - Mürsel'in hanımı Dudu

16-KızıŞefika

17 - Kızı Şerife

18- Kızı Fikriye

19 - Ağca Ali eşı Hatice

20 - Hacı oğlu Molla Ömer

21 - Molla Ömer eşı Elif (Memişzade Mustafa kızı), adları bilinmeyen 5 çocuk.

Özbakanlardan (Erbakanlar)

22-Nazir Bey³⁸⁷

23 - Eşı Nazmiye

24 - Oğlu Mevlüt

25 - Oğlu Fuat

26 - Kayınvalidesi Hatice

27 - Kayınbiraderi Tahsin

28 - Tahsin eşı Ayşe

Yarpuzlulardan

29 - Hacı Mustafa Efendi (Katip)

30 - Oğlu Ali Rıza

31 - Oğlu Kazım

32 - Kardeşı Abdülgaffar Efendi (Belediye katibi)

³⁸⁷ Adalet başyazıcısı olan Nazir Efendi, Necmettin Erbakan'nın büyük amcasıydı. Dedesinin adı da Nazir olduğundan, babası, Nazir Hüseyin olarak bilinirdi. Yöreye Kozanoğulları hakimken Tülü köyünde çocuk olan Nazir Hüseyin. Kozanoğulları sonrasında büyüdü, gelişen Hacı (Saimbeyli) ilçesine taşındı. Kamu görevlileri ile kamusal yerlerin odunculuğunu yaptı. O nedenle, Oduncu Hüseyin de denilirdi. Oğulları Nazir, Yusuf Ziya, Mehmet Sabri'ye ilçe rüştiyesi öğrenimi yaptırdı. Kızı Elifi öğrenimsiz bıraktığı anlaşıyor.

33 - Abdülga  ar e  i Melek. (Hacın A  ıdını yakan)

34 - A. Gaffar kızı   efika

35 - A. Gaffar o  lu Osman

36 - A. Gaffar o  lu Mesut

37 - A. Gaffar torunu Hacı Ahmet.

38 - A. Gaffar torunu Yusuf (  efikanın o  lu)

  ubuklulardan

39 - İsmail Efendi

40 - E  i Ummuhan

41 - O  lu Mustafa

42 - Kızı Havva

43 - Torunu Ali

44 - Torunu Mustafa

K  st  rlerden

45 - H  seyin Efendi

46 - E  i Sultan.

47 - O  lu Mustafa.

48 - O  lu Ali (Ali'den ba  ka d  rt   ocu  unun adı saptanamadı.)

Yazıcıo  ullarından

49 - Hasan Efendi

50 - E  i Fadime.

51 - O  lu Mehmet

52 - O  lu Ahmet.

53 - Amcalarının o  lu Osman

Enfiyecilerden

54 - H  seyin Efendi

55 - Eşı Sultan

56 - Oğlu Tefik

57 - Kızı Emine

58 - Oğlu Basri (Emine'den doğma iki torunlarının adı bilinmiyor.)

Saykallardan

59 - Ali Kahya.

60 - Eşı Fındık

61 - Oğlu Mustafa

62 - Gelini Fatma.

63 - Torunu Rakibe

64 - Torunu Kamil

65 - Torunu Kemal

66 - Torunu Refiye (Bir kız torunu daha varsa da adı bilinmiyor)

Kelođlanlardan

67 - Musa Efendi

68 - Eşı Sultan

69 - Oğlu Süleyman Sırrı

70 - Oğlu Ahmet.

71 - Oğlu Mehmet

72 - Kızı Münevver

73 - Kızı Emine

Körođlulardan

74 - Dudu Hanım.

75 - Gelini Sakine

76 - Torunu Refik

77 - Torunu Ali

Saatçilerden

78 - Hüseyin Efendi

79 - Eşi Fadime

80 - Oğlu Hasan.

Hacı Ağalardan

81 - Topal Osman

82 - Amcası Oğlu Ömer

83 - Ömer eşi Fındık

84 - Osman oğlu Mürsel

85 - Osman oğlu Ali

86 - Osman kızı Şerife (Bir başka oğullarının adı bilinmiyor).

87 - Osman'ın Amcasıoğlu İsmail Hakkı

88 - İsmail Hakkı'nın kardeşi Münevver

89 - İsmail Hakkı'nın kardeşi Fındık

90 - İsmail Hakkı'nın kardeşi Kadir

91 - İsmail Hakkı'nın yeğeni Safa. (Haydar Savaşer'in oğlu)

92 - İsmail Hakkı'nın Amcasıoğlu Ali Efendi

93 - Ali Efendi Eşi Şerife

94 - Ali Efendi oğlu Zahit

Aşıklardan

95 - Ömer Efendi

96 - Eşi Fadime

97 - Oğlu Naci İsmail (Bir kızları daha var, adı bilinmiyor.)

Bekiroğlulardan

98 - Dede Ağa

99 - Oğlu Tefvîk

Kocalardan

100 - Huriye Hanım

101-Oğlu İsmail

102-KızıŞefika

Hürriyetçilerden

103-Mehmet Efendi.

104-Eşi Şemsi

105 -İkinci eşi Fadime

106-Oğlu Remzi. (kalmış olan öteki üç oğullarının atları bilinmiyor)

Paşalardan

107-İbrahim Efendi

108-Eşi Emine

109-Komşuları Elbistan'lı Abdullah eşi Fındık. (Bu ailenin kalmış olan yedi çocuklarının

adları saptanamadı.

Duranoğlulardan

110-Mehmet Efendi

111-Eşi Fadime

112-OğluFaik

113-Oğlu Muhittin

Yankafalardan

114-Mürsel eşi Hüseyin

Cikilerden

115 - Mustafa Efendi1

116-Cin İbrahim

117 - İbrahim oğlu Süleyman.

118 - Cin İbrahim eşı Ayşe (Adları saptanamayan dört çocukları)

119 - Yakınları Kara Ali Mustafa.

120 - Kara Ali Mustafa eşı Fadime

121 - Oğlu Ali. (Adları bilinmeyen iki kız çocukları daha)

Erdallardan

122 - Mehmet Efendi (Zabıt Katibi)

123 - Eşı Ayşe

124-Oğlu Ahmet.

Panoğlulardan (Şişekler)

125 - Mehmet eşı Fadime

126- Kızı Fadime

127 - Mehmet eşı Zeliha

129 - Oğlu Hasan Hüseyin oğlu Ahmet.

130 - Üvey kızının adı bilinmiyor

131 - Kız kardeşı Fatış

Memişoğullarından

132 - Hacı Mustafa Efendi.

133 - Torunu İbrahim

Uzun Ağalardan

134 - Mehmet Çavuş

135 - Eşı Fadime

136 - İkinci Eşı Çerkez Kızı

137 - Duran eşı Şerife

138-Oğlu Kazım

139- Kızı Naciye

140-Kızı Şefika

Umutlardan

141 - Hasan Efendi

142 - Eşi Kadem

143-Kızı Fındık

144-Kızı Hasibe

Mollalardan

145 - Ömer Efendi

146 - Eşi Elif

147 - Oğlu Mehmet. (Kalan iki çocuklarının adları tesbit edilemedi.)

Ebelilerden

148 - Süleyman kızı Dudu

149 - İbrahim oğlu Mehmet

150 - Yeğeni Arif. (Dudu'nun kalmış olan üç çocuğunun adları bilinmiyor.)

Çömüklerden

151 - Celil Efendi

152 - Eşi Emiş

153 - Oğlu Mehmet. (Dört çocuklarının adları öğrenilemedi)

154 - Kırşehirli Mustafa. (Komşuları)

155 - Kırşehirli komşusu Çolak Ahmet

Lüblüboğulları

156 - Hüseyin Efendi

157 - Eşi Mihri

158 - Komşuları Jandarma Bekir

159 - Jandarma Bekir eşi Kiraz (Üç çocuğunun adları bilinmiyor)

Bolulular'dan

160 - Bolu Mustafa

161 - Eşi Fadime

162 - Kızı Hayriye

163 - Kızı Naime

164 - Oğlu Hilmi

Değişik Ailelerden

165 - Hotçu Mustafa Eşi Ayşe (İki çocuklarının adları bilinmiyor.)

166 - Komşuları Hacı Osman eşi Fadime (Dört çocuğu ile birlikte.)

167 - Kel Duran eşi Emine (İki çocuklarının adları bilinmiyor.)

168 - Şerif Efendi'nin eşi

169 - Ceza Hakimi Osman Vehbi

170 - Ceza Hakimi Osman Vehbi eşi (Cebeciyan'ın saldırısından ötürü intihar etti.)

171 - Elbistanlı Kadı Halil Efendi (Prof. Mükremin Halil İnanc'ın babası)

172 - Elbistanlı Kadı eşi

173 -Savcı Hamdi Bey

174 - Savcı Hamdi eşi (İki çocuklarının adları bilinmiyor.)

175 - Sorgu Hakimi

176 - Mal Müdürü Hacı Ömer (Göbellili Yazanlar'dan) 177- Polis Ömer.

178 - Jandarma Karakol Komutanı Genco Çavuş.

179 - Jandarma Hasan Onbaşı

180 - Boz Durmuş

1920 yılı Saimbeyli'sinde adları saptanan silahsız-savunmasız 180, tesbit edilemeyen 52 çocukla beraber toplam 232 kişi, Ermenilerce örneği çok geri çağlarda görülebilen soykırım uygulamalarına uğratılmış bulunuyor. Çalyan Karabit, öldürülen Müslümanlardan ancak 217'sini biliyor. 15'ini bilmiyor. Bilmediği, sayıya almadığı çocuklar oluyor. Ama, Hasan Teke dışında 217'den kurtulan olmuyor.

Bu isimler tespit edilen isimlerdir. İsimleri tespit edilemeyen daha birçok katliama uğramış Müslüman Türk vardır. İsimleri tespit edilen 180 kişiyle beraber 50 tane çocuk da hunharca öldürülmüştür. Bu sayıdan çok fazla olduğu da muhakkaktır. Mesela Kaytancı ailesinden on iki kişi tespit edilmiştir. Saimbeyli öğretmeni Ahmet Kaytancı'ya göre Kaytancı ailesinden 1920 olaylarında kırk kişi

Ermenilerce şehit edilmiştir. Rumlu baskını sırasında otuz yedi Müslüman öldürülmüştür. Cephede şehit olan yüzlerce Türk bu sayının dışındadır.

Saimbeyli'de esir kalan Türklerden yalnız üç kişi kurtuldu. Bu kişiler Saimbeyli'de işkencelerle öldürülen Mürsel Efendi'nin Amerikan Kolejinde okuyan kızı Naime Hanım, Saimbeyli Hâkimi Maraşlı Kadı Halil Efendi'nin kızı Hatice ve Amerikan Koleji'nde hizmetli olarak çalışan Neriman adında bir kadın.³⁸⁸ Amerikan Kolejinde olmasalardı bunlar da öldürüleceklerdi.

4.4.1.21. Saimbeyli (Haçın) nin Millî Kuvvetlerce Alınması

Rumlu ve Güzelim Köyü baskınlarının ortaya çıkardığı boşluktan yararlanan yirmi beş kadar Ermeni Adana'ya ulaşarak Saimbeyli'nin çok zor şartlarda direndiğini ve daha fazla direnecek gücün kalmadığını Fransızlara rapor etti. Fransız yetkililer Adana'daki Ermenilerin de baskısıyla 15 Ekime kadar Saimbeyli'ye yardım göndereceklerini söyleyerek Türklerle çatışmaya girmemelerini ve yeni bir huruç hareketinde bulunmamalarını tavsiye etti.

Saimbeyli cephesi kumandanı Tufan Bey, Ermenilere kesin bir darbe vurarak Haçın belasına son vermek için hazırlıklara başladı. Tufan Bey'in millî kuvvetler nazarındaki etkisi yüzbaşı olmasına rağmen Binbaşı Kemal Doğan'dan daha yüksekti. Cephe komutanlığını alır almaz, Müdafa-i Hukuk yöneticilerine, kaymakamlara, müftülere haber göndererek Haçın cephesine gelmelerini istedi. Özellikle müftülere haber Göndererek Haçın cephesindeki millî kuvvetlerin moral ve maneviyat açısından yüksek bir ruha sahip olabilmeleri için Saimbeyli'ye gelmelerini istedi. *“Başta siz olduğunuz halde, eli silah tutan herkes emrinizde olarak, Haçın'a yürüyünüz, yakılan kardeşlerimizi kurtarmak için koşarak geliniz.”*³⁸⁹

Kozan Müftüsü Hafız Osman Efendi, Kadirli Müftüsü Tayyipzade Osman Nuri Efendi, Feke müftüsü Hüseyin Hüsnü Efendi ve savaş boyu Haçın Cephesinde silahıyla bekleyen Saimbeyli müftüsü Ebuzer Hayretin (Tufan) Efendi, Tufan Bey'in yanında hazır bulundu.

Tufan Bey, Andırın, Göksun, Pınarbaşı, Develi ve Feke'deki milis birlikleri Saimbeyli'ye hareket etmelerini emretti.³⁹⁰ Tufan Bey'in bu emrini alan kuvvetler acele olarak Saimbeyli cephesine koşular. Kozan çevresinden de birçok millî kuvvet Saimbeyli'ye cephesine katıldı.

Bu arada beklenen top nihayet Saimbeyli'ye ulaştı. Artık halk ve komutanlar Saimbeyli kuşatmasının sona ereceğine kanaat getirdiler. Tufan Bey, daha önce de bu cephede savaştığı için Ermenilerin kuvvetli ve zayıf noktalarını biliyordu.¹⁴ Ekim günü komutanlarla akşam yemeğinde bir araya gelerek taarruz emrini okudu.³⁹¹ Hareket planını Tufan Bey anılarında şöyle anlatmaktadır:³⁹²

³⁸⁸ Kaynak kişi; Mürsel Efendi'nin kızı Naime'nin kızı Emel gürbüz. 1942 Saimbeyli doğumlu.

Görüşme tarihi. 06.03.2009 .

³⁸⁹ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 100-105.

³⁹⁰ Yaycıoğlu İbrahim Ağa'nın özel arşivi. Tufan Paşa'dan Yaycıoğlu'na gelen emir.

³⁹¹ Dalkır, *a.g.e.*, 158.

³⁹² Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 102.

”Eskiden tecrübelerle yaptığım istişarelerde gece taarruzun tehlikeli olduğunu biliyorlardı, cenup ve şarktan yapılacak bir taarruz hareketinin iyi netice vereceğinde müttefiktiler. Ben, şimalden taarruzu lüzumlu görmüştüm. Toplar, şimalde idi ve kuvvetin çoğu şimalden gelmişti. Arazi vaziyeti ve Hacın’a giriş kolaylıkları şimalde idi. Ben de şimalde idim. Kozanlılar itiraz ediyorlar idi. Düşman kaçarsıymış, Kozan tehlikeye düşermiş. Cenuptan taarruza da Aziziye ve Develililer aynı düşünce ile istemiyorlardı. Netice olarak istedikleri şu idi: Her taraftan birden hücum. Sekiz aydan beri birçok defa yaptıkları hâlde hiçbir muvaffakiyet alamadıkları hücumlar böyle yapılmıştı. Ben, bunun aksi olarak, bütün kuvveti bir tarafa toplamak, muhtelif diğer cephelerde kademe kademe yükseklikte pusular kurdurmak fikrinde idim ve öyle yaptım. Ben, gece taarruzu istiyordum. Ekseriyet gündüz fikrinde idi. Kuvvetleri taksim ve tertip ettik. Çoğunu şimale aldık. Bu defa yine kumanda ihtilaflı çıktı. Develili, Aziziyelili, Kayserili vesair yerli müfreze kumandanları, nam kendi memleketi adına olmak için, şimal kumandanlığının adının kendi memleketlerine izafe edilmesini ve aksi takdirde küseceklerini ima ettiler. Ben, Develili Coşkun Osman’ı şimal cephesi kumandanlığına tayin ettim. En cüretli olan o idi ve fazla kuvvete malikti. Müfreze gruplarının birleşen çokluklarının adını da (Erciyes) koydum. Kayseri şimalde, Develi cenupta olarak, her ikisi de yüksek Erciyes dağının eteklerinde bulunduklarından, bu ismi kendilerine benimsemişlerdi. Çember daha daraltıldı, geceden tertipler alındı. İki ağır top, en yükseklerle, şevkle ve insanlar eliyle çıkarıldı. Bu anda bir mukabil hücumdan korunmak için, fecirle beraber taarruza başlanacak şimalden saldıracak düşmanı tespit için her cephede hücumlar yapılacaktı.”

Bütün hazırlıklar yapıldıktan sonra Kozan Müftüsü Hafız Osman Efendi duygulu bir konuşma yaptı. Başta Tufan Bey olmak üzere birçok millî kuvvet mensubu ağladı. Ordunun maneviyatı da artmıştı.¹⁵ Ekim 1920 de sabah gün ışıkmaktayken Borazancı Cadoloz İsmail hücum borusunu çalmasıyla Saimbeyli’ye hücum başladı. 105 lik ve 150 lik top ateşi Ermenilerin maneviyatını bozdu. Çünkü bu büyük çaplı toplar düştüğü yeri parçalıyordu. Bu durumu gören Saimbeyli’deki direnişçi Ermenilerin başı Cebeciyan düşen topun mermisine bakarak³⁹³ *”Şimdiye kadar bu usulde bu tertipte Müslümanlar harp etmediler. Bütün muhacemeleri (hücumları) çoluk çocuk oynucağı idi. Eğer bu tertibatı evvel icra edelerdi Hacın üç gün dayanmazdı... Hacın şimdi sukût etti. Çare bulunmaz tedbir boştur.”* dedi.

Bu top atışı öğleye kadar sürdü. Millî kuvvetler de Saimbeyli’ye yaklaşmaktaydılar. Bu arada Ermenilerin elinde olan ve nişangâhı bulunmayan top mermisi ile birkaç mermi atıldılar ise de daha sonra topu kullanamadılar. Her iki taraftan silahlar patlıyordu. Çatışmalar akşama kadar sürdü.

Çatışmanın akşamı Selahattin Adil Paşa’dan acele bir telgraf geldi. Bu olayı Tufan Bey şöyle anlatmaktadır:³⁹⁴ *“Mevziler, düşmana üç beş adımlık mesafe ile karşı karşıya gelmişler, bir atlama cüreti, el birliği ile yapılırsa, düşman içine*

³⁹³ Ömer Lütfi Bey Defteri 135. Mustafa Onar Cebeciyan’ın bu konuşmalarını Rumlu baskını sırasında Ermenilerce esir alınan Doktor Nuh’un aktardığını söylemektedir. Aynı konuşmayı Saimbeyli savaşlarına katılmış Recep Dalkır ise esir Ermenilerden dinleyerek aynı ifadeleri kullanmaktadır. Dalkır, a.g.e., 160, 161.

³⁹⁴ Osman Tufan Paşa, a.g.e., 103.

girilecekti. Bulunduğum yerde kayalara yapışmıştık, mukabil bir hücum hazırlığını andıran keşif bir piyade ateşi altında idik. Selahattin Adil Paşadan bu anda emir geldi. Kibrit ışığı ile okudum: (Cenuptan iki fırka kadar düşman, Kozan'a yürümektedir, maksatları Hacın'ı kurtarmak olsa gerekir, Kozan halkı, şimale hicrete başladı, muhaceret kafilesi, sabaha, sizin cepheye varır ve size sirayet eder. Bu gece her halde Hacın'ı zaptediniz." diyordu.

Bu haber üzerine Tufan Bey Hücum borusunu çaldırdı. Gerisini Tufan Bey şöyle anlatmaktadır:³⁹⁵ "Yanımda kırık bir boru ile Cadaloz İsmail'i gördüm. (Cadaloz, Göksun'da yanımızdan kaçandı), askerlikte borazanmış, kaya üstüne çıkıp hücum borusu çalmasını emrettim.

Cephe kumandanı Osman Coşkun'a da, bizzat maiyetinin ilerisinde düşman mevziine atlamasını katiyetle emrettim. Boru, tekrar tekrar çaldı, o anda düşman mevzilerinde duman yükseldi. Her yerden, hep birden Hacın kasabasına girdik. Müthiş bir boğuşma başladı. Her taraftan, evlere ateş vererek mukabele ettik, her taraf ateşten aydınlandı. Silah, karşılıklı işledi, sabahı sakın ve sessiz bulduk. Dağlara tırmanmak suretiyle kaçmaya teşebbüs edenler, kurşunla vurulmuş kalmış, birçoğu boğuşma esnasında ölmüştü. Sağ kalanlar toplanarak, Develi'ye sevk edildiler. Her şey bitmiştir ümidiyle yanık Hacın'ı gezerken, görülmeyen bir köşeden patlayan bir silah sesi ve birimizin yaralanması... bu hal tekerrür etti. Kasabanın mağaralarında kalanlar, fırsat buldukça, bu işi yapıyorlarmış. Yukarıdan gaz dökmek suretiyle mağaralardan çıkarıyorduk. Tam sekiz ay mücadeleden sonra, Hacın zapt edildi ve cezası olarak yakıldı.

Haçın bir kaza merkezi idi, memurları ve Türk ahalisi vardı. Bunlardan hiçbiri sağ çıkmamıştır. Her biri, fecaatle öldürüldü. Türkleri mağaralara doldurmuşlar, açlıktan öldürmüşler ve bazı mağaralarda, her gün gözleri önünde bağırarak bir ana, bir baba, bir çocuk işkence ile öldürülüyor, ölüsü o kafile içinde bırakılıyormuş. Bir Türk gelinini, belinden Fransız bayrağını taşıyan birçok katlı büyük mektep penceresine, günlerce astılar. Bize sağ olarak teşhir ettiler. (16 birinci teşrin 1336) günü Hacın davası ebediyen sustu. 16 Ekim 1920³⁹⁶

Böylece yedi aydan beri süren bu kanlı savaş millî kuvvetlerin zaferiyle sonuçlandı. Bu arada Selahattin Adil Bey'in bahsettiği Adana'dan hareket eden General Gobo komutasındaki Saimbeyli'ye yardım için gidecek on beş bin kadar Fransız birlikleri yola çıkmış, Ceyhan'ın Kırmıt Köyü'ne gelmişti. Ancak Fransız keşif uçaklarının Saimbeyli üzerinde uçuşları neticesinde Saimbeyli'nin Türklerin eline geçtiğini görünce General Dufo'ya bildirilmiş, General ordusunu Adana'ya doğru geri çevirmiştir.³⁹⁷

Fransızların Kozan'a doğru gelmesi üzerine Kozanlılarda büyük bir panik meydana gelmiş Kozan'ı terk etmeye hazırlanmıştır. Ancak uçakların Saimbeyli'nin yandığı haberini Fransızlara bildirmesi üzerine muhtemel bir işgalden Kozan kurtulmuştur.

³⁹⁵ Osman Tufan Paşa, a.g.e., 104.

³⁹⁶ Yusuf Ayhan, Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu, Adana, 1963, 119.

³⁹⁷ Ahmet Cevdet bu olay bizzat şahit olmuştur. Çamurdan, Doğu Kilikya Olayları, 475.

4.4.1.22. Saimbeyli’den Bir Grup Ermeninin Kaçışı

Saimbeyli’ye yapılan genel hücum sırasında Saimbeyli’den yaklaşık 400–450 silahlı Ermeni kuşatma hattını geçerek Kozan istikametine kaçtı. Aram (Çavuş) Gaydezağ kumandasındaki Ermenilerin yanlarında Himmetlili Ali Osman Hamza da vardı.³⁹⁸ Saimbeyli’den çıkmayı başaran Ermeni kuvvetlerinden altmış tanesi Sakızseki’den gizlice Kötün tarafına geldiler. Bu durumdan haberdar olan Kötünlüler ile Gizzik Duran, Müftü Abuzer Efendi ve Battal Çavuş önderliğinde Ermenileri kuşattı. Teslim olmayan Ermenilerle çıkan çatışmada altmışı da öldürülürken onüç Türk de şehit oldu.³⁹⁹ Olay Saimbeyli’nin alınmasından bir gün sonra 17 Ekim 1920 tarihinde meydana geldi. Bu çatışmada Aram Çavuş yoktu. Aslında Ermeniler gece karanlığında ve yağmurdan dolayı yolu şaşırdıklarından iki gruba ayrılmışlardı. Böylelikle Kötün tarafına giden Ermenilerin sonu hazin olmuştu.

Diğer grup ise Aram Çavuş’un başlığında Gürleşen tarafına dönerek Aksağaç Köyü’ne vardı. Burada Hasan Kâhya (Yağbasan) ‘nın evine vararak yemek istediler. 400 Ermeniye doyuran Hasan Kâhya Ermenilerin elinden zor kurtularak dağa kaçtı.⁴⁰⁰ Diğer gün sabahleyin yoldaki başka bir köyün yanından geçen Ermeniler, köy halkı tarafından Saimbeyli’den dönen Milli Kuvvetler sanarak tezahüratta bulundular. Ancak bunların Ermeni olduklarını anlarlar ve tezahüratı keserek, tedbir aldılar. Daha sonra göçebe Yörük çadırlarına rastlayan Ermeniler Yörüklerle çatışmaya girerler Ermenilerin silah ve asker sayısı bakımından fazla olmasından dolayı Yörükler çadırlarını bırakarak kaçmak zorunda kaldılar. Ermeniler çadırları ve buldukları yiyecekleri alarak hızla Çukurova’ya doğru hareket ettiler, yolda rastladıkları Türkleri öldürürler. Tapan’dan Çukurova’ya inen Ermeniler Bucak yolu ile Tılan Değirmeni’ne vardılar. Amaçları Fransız kontrolünde bulunan tren hattını geçerek Ceyhan’a varmaktı. Çünkü Ceyhan henüz millî kuvvetlerce kurtarılmamıştı.

4.4.2. TILAN⁴⁰¹ HARBİ VE TUFAN PAŞA’YA ATILAN İFTİRA

Daha önce de ifade edildiği gibi Saimbeyli’nin milli kuvvetlerce alınması sırasında dört yüz kadar Ermeni Türk çemberinden kurtularak Kozan istikametine kaçmayı başarmıştı.⁴⁰² Saimbeyli’nin alınması aşamasında millî kuvvetler çok

³⁹⁸ İşlediği bir suçtan dolayı idam edilmemek için Ermeniler sığınmıştı. Ermeniler Ceyhan’a gidince Himmetlili Ali Osman Hamza da Kadri’nin Akçataş ile Kozan’ın Bucak köyleri arasında kaçak gezerken yakalandı. Bugünkü Hoşkadem Cami önünde idam edildi. Onar, *a.g.e.*, 51 Saimbeyli’den kaçan Misak Saksıyan Cafer adında işlediği bir cinayetten ceza yememek için eşkıya olan bir Türk’ün kendilerine kılavuzluk yaptığını söylemekleedir. Ayrıca rehber olarak ta başka bir yerde Misak Saksıyan Hazma ismini kullanmaktadır. Bundan başka Ermeni olan Tosun Abraham adında bir ermeni ismini zikretmektedir. Saksıyan, *a.g.m.*, 10-12.

³⁹⁹ Onar, *Saimbeyli*, 348.

⁴⁰⁰ Saksıyan, *a.g.m.*, 11.

⁴⁰¹ Kozan’ın güneyindeki Hamam Köyü’nün bir mahallesi olan Tılan, bir höyüğün yanındadır. Tılan’da Kozan manastırının vakfiyesi olarak 10.000 dönümlük araziye ve bir de değirmeni bulunmaktadır. Daha sonra bu değirmen ve 10.000 dönümün yarısı Kozan Milletvekili Ali Şadi Çelik tarafından satın alınmış kalan 5.000 dönümlük arazi de muhacirlere iskân olarak dağıtılmıştır.

⁴⁰² Tılan değirmenine 347 ermeni sığınmıştı. Saksıyan, *a.g.m.*, 11.

yorulmuşlar, neticesinde yorgun düşmüşler sonuç olarak özellikle Kayseri Develi ve o havaliden gelen millî kuvvetler dağılarak evlerine işlerinin başına dönmüşlerdi.

Tufan Bey'in, Saimbeyli'de işi bittiğinden, Ermenilerine yardım için Saimbeyli'ye hareket eden Fransız kuvvetlerinin bölgede herhangi bir taarruzuna karşı, Saimbeyli'nin kurtarılması için Kozan'dan gelen Kozanlılarla Kozanoğlu Doğan Bey'e Saimbeyli Savaşları ile ilgili bilgiler verdikten sonra 20 Ekim 1920 tarihinde Kozan'a hareket edildi. 20 Ekim 1920 tarihinde Kozan'a gelen Tufan Paşa ve beraberindeki Kozanlılar sevinç gösterileri ile karşılandı. Tufan Bey buradan Fransızların hareketini izlemek için Kadirli'ye geçti. Fransızların Kozan sınırlarından ayrıldığını, Ceyhan Nehri'nin güneyine geçtiklerini öğrendi. Bu arada dağılmış olan Kozan milislerinin bir kısmını toplayarak düşmana karşı ileri karakol kuvveti vazifesi görmek üzere Misis'e gitti.⁴⁰³ Burada Selahattin Adil Paşa'nın Pozantı üzerinden Konya'ya gitme emrini aldı. Bu emri yerine getirmeye hazırlanırken Kozan'ın Hamam Köyü'nün bir mahallesi olan Tılan'ın yandığı haberi geldi. Tufan Bey yeteri bilgi ve kuvvet almadan yanındaki süvarilerle birlikte Tılan Köyü'ne geldi.

Saimbeyli'den Aram Çavuş başkanlığında kaçan Ermeniler geceleri hareket edip gündüzleri saklanarak ve geçtikleri yerlerdeki Müslüman halktan fırsat bulduklarını öldürerek takriben 24 Ekim 1920 tarihinde Tılan Höyüğüne gelip, Kozan'daki Ermeni Manastırı'nın vakfiyesi olan Tılan Değirmenine sığınmışlardı. Burada buldukları un ve buğdayla açlıklarını giderdiler.

Aynı zamanda Tufan Bey; Ahmet Cevdet Çamurdan, Tevfik Coşkun ve Sehlikoğlu Hasan Efendi'ye mahiyetleriyle birlikte Tılan'a gelmelerini emretti. millî kuvvetlerin gelmesiyle iki taraf arasında çatışma başladı. Ermenilerin Tılan Tepesi'nde mevzilenmesi, Tılan Tepesi'nin hâkim bir noktada olması millî kuvvetlere karşı bir üstünlük sağlıyordu. Yakınlarına herhangi bir silahlı birlik gelse çok çabuk uzaktan görülebiliyor, çabucak savunmaya geçiyorlardı. Tılan Savaşı'nda milli kuvvetler şu tertibi aldılar:⁴⁰⁴ Doğuda Tozlu'dan, Kamışovası'nın bulunduğu daha doğudaki kesimlere Tevfik Coşkun'un kuvvetleri, kuzey kesimde Ceyhan Eski Kaymakamı Binbaşı İbrahim Bey'in kuvvetleri, batı kesimini de Aydınolu Tufan Paşa kuvvetleri.

Kuvvetler arasında irtibat tam yoktu. Çünkü kuşatma bölgeleri arası kamışlık ve bataklık. Bu durumda millî kuvvetlerin birbirini kırması da söz konusu olabilirdi. Ermeniler hâkim tepede bulundukları için ele geçirilmeleri oldukça zordu. Böyle bir yer ancak top mermisi sayesinde alınabilirdi. Tufan Bey, ikinci dönemde Adana Kumandanı olarak atanan Salahattin Adil Paşa'dan topun getirilmesini istedi. Kısa zaman sonra Selahattin Adil Paşa beş altı top mermisi ile makineli tüfek bölümü gönderdi.⁴⁰⁵

Top ve makineli tüfek bölümünün Tılan'a gelmesi millî kuvvetlerin işini kolaylaştırmıştı. Top Hamam Köyü'ne kuruldu. Etrafı üç yerden sarılan Ermeniler

⁴⁰³ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 106.

⁴⁰⁴ Coşkun, *a.g.e.*, 43, 44.

⁴⁰⁵ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.*, 107, Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 478.

esir aldıkları Camuzağa Köyü’nden Halil Onbaşı adındaki biriyle Tufan Bey’e mektup gönderdiler. Mektupta Ermeniler sadece Ceyhan’a gitmek istediklerini, kimseyle savaşmak istemediklerini ve yakılan Tılan için de tazminat ödeyebileceklerini yazmışlardı.⁴⁰⁶

Tufan Paşa da mektuba cevaben kimseye fenalık etmek niyetinde olmadıklarını, amaçlarının vatan ve istikbalimizi kurtarmak olduğunu, silahları teslim şartıyla Ceyhan’a gitmelerine izin vereceklerini yazdı. Bu mektup Ermenilerin eline geçince Ermenilerden biri; *“Hacın’da fare eti, köpek eti yedik. Erzakımız yoktu. Bu şekilde aylarca müdafaa etmiştik. Şimdi değirmende çok buğday var. Bizim aylarca erzakımızı temine kafidir. Silahımızı vermektense kendimizi öldürmeliyiz. Kanımızın son damlasına kadar tepeyi müdafaa edeceğiz.”* dedi.⁴⁰⁷

Gündüz yapılan taarruz hiçbir işe yaramıyor, hâkim tepeden Ermeniler millî kuvvetleri yaklaştırmıyorlardı. Milis kuvvetler de nizamı harbi tam bilmediklerinden birçok şehit vermişti. Sonuçta gece hücum etme fikri benimsendi. Gece vakti Tılan Tepesi’nin batısından yapılan hücumla tepe alındı. Burada birkaç ölü bırakan Ermenilerin Tılan Değirmeni’ne sığındıklarından değirmenin zaptı kolay görünüyordu. Bu arada Ermeniler Adana’daki katoğigos’a haber ulaştırmak maksadı ile Muşiyen ve Nanuş Şekerdamyan adında iki kuryeyi Ceyhan’a göndermişlerdi.⁴⁰⁸ Adana’daki Ermeniler yardım için hazırlıklara başlamış, ancak Fransızlar insan hayat emaresine rastlanırsa buraya yardım götüreceklerini söyleyerek bölgeye keşif uçağı gönderdiler.⁴⁰⁹

Değirmenin alınması için şöyle bir plan yapıldı: Gece makineli tüfek bölüğü değirmene yayılım ateşi açacak Hamam Köyü’ndeki topla değirmen dövülecek, müteakiben de milli kuvvetler doğu, batı ve kuzey yönlerden hücum edecekler, güneye mevzilenen Taşcı Bekir ile Avcı Mehmet çeteleri güneyden kaçmaya çalışan Ermenileri imha edecekti. Akşam ile yatsı namazı saati arası değirmenden hiç ses çıkmıyordu. Hamam Köylü iki kişi değirmene gönderildi. Ancak değirmende herhangi bir hayat belirtisi bulunamadı. Ermeniler akşam karanlığından istifade ederek değirmenin güneyindeki bataklıktan buralarda mandacılık yapan bir Ermeninin kılavuzluğunda bellerine kadar çamurlara batarak Ceyhan’a ulaşarak kurtuldukları anlaşıldı.

Tılan harbinde millî kuvvetler on beşe yakın şehit verdi. Bu şehitlerden isimleri tespit edilen kişiler şunlardır: Hacılar Köyü’nden Angızoğlu Süleyman, Ömer Çözeli, Tapucu Sami oğlu Ali, Kadirli’nin Savrun mahallesinden Kadir. Şehitlerin büyük kısmı tıbbi ilaç ve doktor yetersizliğinden dolayı şehit olmuşlardı.

Ermenilerin de kaybı yaklaşık on beş kişidir. Bunlardan isimleri tespit edilen Master Toros ve Recepyan’ın oğlu, Hohannes Camdibiyan⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 478.

⁴⁰⁷ Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 478 , Misak Saksıyan anılarında milli mücahitlerin verdiği bilgileri doğrulamaktadır, Bknz.Saksıyan, *a.g.m.* , 12.

⁴⁰⁸ Aram daha sonra İsviçre’ye Şekerdamyan da A.B.D. yerleşmiştir.

⁴⁰⁹ Saksıyan , *a.g.m.* , 14 .

⁴¹⁰ Yaycioğlu, *a.g.e.* ,232 .

Tufan Paşa'ya atılan iftira:Ermenilerin Tılan Değirmeninde sıkıştırıldığı halde imha edilemeden gece karanlığından faydalanıp Ceyhan'a kaçmayı başarmaları Kozan'da bazı dedikodulara sebep oldu. Bu iftirayı Çerkez Nuri Çavuş'un çıkardığı söylenmektedir.

Nuri Çavuş'un yaydığı iddia edilen iftiraya göre; güya Tufan Paşa, Ermenilerden bir teneke veya bir torba altın almış Ermenilerin gitmesine izin vermişti. Bu iftira Tufan Bey'i çok üzdü. Tufan Bey'e atılan bu iftira gibi milli mücadelede yararlılık gösteren birçok Milli mücahide de atılmıştır. Kaldı ki Tufan Bey bir torba altın alsa bunu nasıl muafaza edecek, kimse görmeden nasıl bir torba altını alacak. Görülüyor ki bu açık bir iftiradır. Tufan Bey Kozan'dan giderken de yanına hiçbir şey almadan sadece şahsi elbise ve eşyalarını alarak Ankara'ya dönmüştür. Tufan Bey hatıratında olayla ilgili şöyle demektedir: *"Bu iftira bittabi izzeti nefsimde dokundu. Tarih hükmünü verecektir. Çalanı ve çalmayanı ayıracaktır. Ve burada ilan ediyorum ki hak dahi olsa Kilikya hareketinden ben, hediye olsun bir iğne almadım. Ahdim böyle idi. Yalnız Hacı'nın zaptından sonra dönüşte, Müdafai Hukuk'un hediye ettiği bir at, yadigâr olarak yanımda kalmıştı. Bu atı da mazbata ile ve heyetin ısrarıyla almıştım."*

Misak Saksıyan'ın verdiği bilgilerle Tufan Paşa'ya herhangi bir rüşvet verdiklerinden bahsetmemektedir. Tufan Paşa'ya atılan iftira gerçek olsa Misak Saksıyan anılarında bundan bahsederdi. Saksıyan, Rüşvet olayı doğru olsa Misak Saksıyan bu olaydan övgüyle bahsetmesi muhtemeldi. Tufan Bey'in bir teneke altını rüşvet olarak tek başına alması da zaten akla ve mantığa aykırıdır.

Ermenilerin bu kadar kolay şekilde buradan gitmeleri bazı rivayetlerde gereksiz insan ölmesin bırakalım gitsinler şeklindedir. Bir başka önemli iddia da milli kuvvetlerin Ermenilerin içinde bulunduğu Değirmenin tahrip edilmemesidir. İddiaya göre Kuvvayı Milliye komutanlarından biri tarafından işletilen değirmenin top atışıyla tahrip edilmesinin istenmemesi sonucunda Ermenilerin buradan gitmelerine müsaade edilmesidir.⁴¹¹

4.4.3. TUFAN BEY'İN GÖREVİ BIRAKMASI MAMURE BASKINI VE SAİM BEY'İN ŞEHİT OLUŞU

Adana Cephe Komutanlığı kurulup, komutanlığına Albay Selahattin Adil Paşa'nın atanması bölgede çete faaliyetlerinin sonu oldu. Zaten öteden beri Tufan Paşa'ya mesafeli davranan Albay Selahattin Adil Bey tarafından Tufan Bey'in Doğu Kilikya Kuva-yı Milliye komutanlığı görevine son verildi. Bu yeni yapılanmada çetecilik artık önemini kaybetmişti. Bölgenin kuzeyi Ermenilerden temizlenmişti. Artık düzenli bir orduyla Fransızlarla harp edilmesi, bunun için de askerlik işinden anlayan kişilerin seçilmesi ve düzenli ordunun kurulması gerekiyordu. Nitekim çeteciliğin zamanla zararları ortaya çıkmıştı. Buna en önemli örnek Arap Ali'nin Feke'yi ele geçirmesi sonucu yaşanan olumsuzluklardır.

⁴¹¹ Kütük, *Milli Mücadele'de Kozan*, Ziya Ocak'ın hatıratı, 197.

Selahattin Adil Paşa, Tufan Bey'i İrtibat Grup Kumandanı olarak atadı.⁴¹² Yetkilerini azalttı. Ceyhan Kaymakamı İbrahim Bey (Mete)'e de daha önce Tufan Bey'in görev sahası olan Ceyhan Nehri'nin doğu bölümünü verdi. Bunun üzerine Tufan Bey Selahattin Adil Bey'e gerekiyorsa görevi bırakabileceğini söyledi. Selahattin Adil Bey ise “*Vücudunuz vatan savunması için çok lüzumlu.*” diyerek istifa isteğini geri çevirdi. Ancak Tufan Bey'i de her ortamda küçük düşürmekten geri durmadı.

Tufan Bey bölgede adeta bir efsane olmuştu. Tufan Bey'in gözden düşmesi buradaki Kuva-yı Milliye birliklerinin de dağılmasına sebep oldu. Tufan Paşa, Selahattin Adil Paşa'ya Tılan Harbi hakkında bir rapor yazmıştı. Raporda; yönetimi istediği gibi sürdüremediğini,taarruzda bazı güçlüklerle karşılaştığını, emir komuta arasında bazı sorunlar olduğunu belirtmişti. Bunun üzerine Selahattin Adil Paşa, Tufan Paşa'ya”*Madem sizi dinlemiyorlar vazifenizi Yüzbaşı Necati'ye teslim ediniz siz daha büyük vazife almak üzere Maraş'a karargahıma teşrif buyurunuz.*” demişti. Tufan Bey Tılan'daki görevini bitirdikten sonra görevi Yüzbaşı Necati'ye bıraktı. Fakat kendisini devamlı olarak küçük gören Selahattin Adil Paşa'nın bulunduğu Maraş'a gitmeyip Kozan'a döndü. Tufan Paşa'nın bu davranışı da aslında üstüne karşı bir emre itaatsizlikti. Tufan Paşa, Kozan'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek mahiyetine almasını rica etti.

Bu dileğini öğrenen Kozanlılar Tufan Paşa'yı bırakmamak için Selahattin Adil Paşa'ya ricada bulunmuşlar. Selahattin Adil Paşa da, dilekçe sahipleri olan başta Kozan Müftüsü Çamurdan Osman Efendi ve diğer Kozanlıları evlerinden alarak tutukladı.⁴¹³

Tufan Bey'in Mustafa Kemal yanında büyük itibarı vardı. Tufan Bey'in telgrafına karşılık Mustafa Kemal, Tufan Bey'i Ankara'ya mahiyetine aldı.Tufan Paşa, üstü olan Selahattin Adil Paşa'ya vedanamesini yazarak müsaade istedi. Selahattin Adil Paşa, Tufan Bey'in dönüşünü bir süre daha uzatarak “*Mamure Osmaniye Ceyhan Kasabalarını alınız sonra gidiniz.*” dedi.

Ancak bu bölgelerin bu şartlarda alınamayacağını Selahattin Adil Paşa da biliyordu. Çünkü buralar iyi tahkim edilmiş, top mermisi olmadan alınmazdı. Ayrıca Tufan Bey'in emrinde bulunan çeteler hem gücenmiş hem dağılmışlardı.

Tufan Bey, Andırın, Kadirli ve Kozan'dan dağılan çetelere haberler gönderilerek, hatta hapisanede olanları da içine alan birlik kurup, Selahattin Adil Paşa'nın emrini yerine getirmek üzere Mamure'ye hareket etti. Kozan'dan Kurtoğlu Hulusi Bey, Ahmet Cevdet Çamurdan, Recep Dalkır, Saim Bey, Saim Bey'in yaveri Yeğenoğlu Fikri Bey, Mansurlu Bölüğü Kumandanı Abdussamet Bey ve bölüğü, Topalzaade Halil Efendi, Üçtutlu Şükrü Efendi. 100 kadar kuvvetle Karabucak Bölüğü ve kumandanı Deli Hacı Ağa, elli kadar kuvvetle Tapan Müfrezesi ve başlarında Abdullah Kâhya ve çeteler birliğe katılmıştı. Kadirli'den Tevfik Coşkun ve Kadirli'ler, Andırın kuvvetleri de katıldı, bunların mevcudu; yüz elli kişi, Nuri

⁴¹² Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları*, 108 ; Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* ,76.

⁴¹³ Tufan Bey hatratında Kozanlıların Selahattin Adil Paşa'dan Tufan Bey için ricada bulunduklarını yazarken Kemal Çelik, Mustafa Kemal'den rica da bulunduklarını yazmaktadır. Ahmet Cevdet Çamurdan'ın verdiği bilgi doğru olanıdır. bknz. Çelik, *a.g.e.* , 245 .

Çavuş'un komutasındaki kuvvetler Araplı'da 200 kişilik kuvvetle, Kadirli birlikleri Harboğazı Kesme Burun'da, Harnup Burnu ve Hemite'de yüz ellişer müsellaah mevcutlu olan iki bölük vardı.⁴¹⁴

Osmaniye ve Ceyhan'ın alınmadan Mamure'nin alınmasının hiçbir mantığı yoktu. Başta Osmaniye ve Ceyhan'ın alınmaması Mamure'nin alınsa bile elde tutulmasını imkânsızlaştırırdı. Hatta bu durumu Kozanlı Recep Dalkır, Topalzade Halil Efendi, Saim Bey ve Kurtoğlu Hulusi Bey, Tufan Paşa'ya "*Ovada kurulu Mamure'nin zabtından ne gibi bir fayda ümit edilebilir? Bizce Mamure'nin hiçbir askeri kıymeti yok. Biz Osmaniye ve Toprakkale'yi zabtedersek Mamure kendiliğinden düşer.*" dediler. Aldığı emre mutlak riayet eden Tufan Paşa, dava arkadaşlarına çok sert bir üslupla "*Sizin Recep ve Halil Efendiler olduğunuzu bilmeseydim burada sizi vururdum.*"⁴¹⁵ cevabını verdi.

Mamure'de bir tabur Fransız birliği vardı. Hem silah hem de stratejik bakımdan savunmaya müsait bir yerdi Mamure. İstasyon binaları sağlam, aynı zamanda her çeşit silahla donatılmıştı. Binalar kum torbalarıyla da tahkim edilmişti. Tren hattına binaen buranın savunmasına ayrı bir önem verilmişti. En önemlisi artık milis Ermeni kuvvetleri olmayıp düzenli Fransız birlikleri vardı.

Saim Bey'in Tufan Bey'e 14.11.1920 tarihli yazısına göre Mamure'deki düşman askeri sayısı hakkında değişik miktar bilgiler vardır. Bu bilgileri Saim Bey oraya girip çıkan Ceyhan Nehri'nin doğu tarafındaki köylülerden öğrenmiştir. Ancak köylüler değişik rakamlar vermiştir ki bu da Saim Bey'in şehit olmasına sebep olmuştur. Saim Bey burada Müslüman Fransız lejoneri Arap askerlerini kendi tarafına çekmek için konuşma yaparken atılan bir bomba ile şehit olmuştur. Bu bilgilere göre⁴¹⁶ Mamure'de düşman askerleri sayısını bazı köylüler 50 olarak vermekte, bazıları da 300 kadara çıkarmaktadır. Recep Dalkır'a göre burada bir tabur Arap, Ermeni ve Fransız birliği vardı.⁴¹⁷ Ayrıca Mamure'de sekiz top ve bir miktar mitralyöz bulunmaktaydı. Tufan Bey bu saldırıda Kuvva-i Seyyare Kumandanı, Saim Bey de Ceyhan Grubu Kumandanı olarak görev yapmaktaydı.

Saim Bey'in şehit olması: Kozanlı büyük mücahit Saim Bey, Feke kaymakamlığı görevini bırakıp milli mücadeleye katılmak üzere Osmaniye'ye bağlı Mamure'ye gitti. Domuz Dağı'nı aşarak gece vakti Mamure'ye ulaştı. Gece yapılan çatışmada da şehit edildi.

Mamure baskını ve Saim Bey'in şahadetini silah arkadaşı Kozanlı yedek subay Recep Bey şöyle anlatmaktadır:⁴¹⁸ "*Tepenin en hâkim noktasına biricik dağ topumuz tabiye edildi. Kurtoğlu Hulusi, Topal oğlu Halil, Üç Dutlu Şükrü Efendiler süvarileriyle ovaya inecekler, Osmaniye ve Mamure arasındaki düz araziye kapayacaklar, Osmaniye'den Mamure'ye yapılacak her hangi düşman yardımına mani olacaklardı. Kuzey ve kuzey doğudan Andırın kuvvetleri, kuzey ve kuzey batı*

⁴¹⁴ Saim Bey'in Tufan Bey'e gönderdiği 14-11-1920 tarihli son yazısı

⁴¹⁵ Dalkır, a.g.e., 171.

⁴¹⁶ Saim Bey'in Tufan Bey'e gönderdiği son yazısı. Tufan Bey bu kurşun kalemle yazılan tarihi yazıyı Saim Bey şehit olunca Recep Dalkır'a hediye etmiştir. Bknz. Dalkır. a.g.e., 177, 178.

⁴¹⁷ Dalkır, a.g.e., 172.

⁴¹⁸ Dalkır, a.g. e., 171-176.

tarafından biz (Kozan) ve Kars (Kadirli) kuvvetleri Mamure'ye taarruz edecektik. Öğle üzeri yemek yendikten sonra silah ve cephaneler düzenlendi. Her müfreze üzerine düşen vazifeyi başarmak için yola çıktı.

Biz tamamen ormanlıkta yol, iz bulunmayan Domuz Dağı'ndan dağınık bir halde Mamure'ye doğru ilerlemeye başladık. Düşman askeri Mamure düzlüğünde talimle meşguldü. Fakat Saim Bey haber alıp bize bildirdiği gibi elli Arap değil de bir tabura yakındı. Arap-Fransız-Ermeni ne olduğu bilinmiyordu. Belki de üçünden de vardı. Saim acele ediyordu.

Ateş menziline girelim. Talimdeyken ateş açalım, diyordu.

Fakat ateş menzili bulamadık. Çünkü dağ hakikaten ismiyle müsemma (Domuz) idi. Çok sarptı. Sık çalılıklarla ve kayalarla örtülü idi. Bütün gayretlerimizle ilerlemeye çalışıyor hatta yaralanan sıyrılan yırtılan yerlerimiz oluyordu. Lakin bu mânia (engel) bitmiyordu. Yalnız düşman bizim ilerleyişimizin farkında değildi. Dağın sık ormanı, bizim dağınık ilerleyişimiz düşmanın böyle bir şeyi hatırına dahi getiremiyordu.

Ne çare ki ateş açabilecek kadar kurşun menzili bulamadık. Düşman talimi paydos etti, kışlasına girdi. Topluca talim yaparken ve gafil haldeyken iyi bir nişangâh tanzimiyle ve bütün kuvvetimizle ani bir ateş açabilseydik düşmanın bir anda mahf olması içten bile değildi.

Akşamüzeri ovanın dağla birleştiği yere gelebildik. Burası vadi gibi bir yerd. Tek tük çalılarda vardı. Burada gizlenmiş olarak yarım saat kadar istirahat ettik. Geride kalanları bekledik. Etrafin iyice kararması bizim de işimize yarayacaktı. Burada derlenip toplandıktan sonra düz ovaya çıktık. Birinci Cihan harbinde saman veya zahire ambarı olarak yaptırılmış olması muhtemel ve Mamure'ye 600, 800 metre mesafede hangar gibi bir yapıya geldik. Bu gece için karargâhımız olacak ve yaralılarımız buraya getirilecekti.

Vakit yatsı. Saim Bey, Abdüssamet Bey'e müfrezeleriyle tren hattının üzerindeki bütün telgraf ve telefon tellerini keserek tren hattını geçmesini ve hattın sağından Mamure'ye doğru ilerlemesini ve tren hattının solundan gelecek Kadirli bölükleriyle irtibat temin etmesi emrini verdi. Keza Mamuk Ağa ve Hasan Hüseyin Çığışar kumandasındaki Kadirli bölüklerine hattın sonundan Mamure'ye doğru ilerlemesini ve tesadüf edecekleri devriye ve çifte nöbetçilere ateş açmadan sessizce ortadan kaldırmalarını, böylece düşmanı kışlada silah başı yapmaya fırsat vermeden gafil avlama emrini verdi. Şayet düşmanla savaş iktiza eder ve kuvvet lazım olursa beraber götürecekleri davul ve zurnayı tren hattının köprü menfezinde bulundurarak davul sesleriyle haber vermelerini istedi. Yani biz geridekiler davul zurna sesi duyarsak ilerdekilerin imdat istediğini anlayarak takviyeye koşacaktık. Ben de bütün kuvvetimle ihtiyatta kalacaktım. Yaveri Fikri⁴¹⁹ ile beraber kendisi de orada idi.

İleri gidenler yanımızdan ayrılalı 15–20 dakika olmamıştı ki tüfek sesleri duyuldu. Bu hoşla giden bir şey değildi. Düşman çok erken haberdar oldu. İstinat

⁴¹⁹ Kozan Belediye Reisi Mehmet Efendi'nin oğlu Fikri Yiğenoğlu.

noktalarını tuttu. Tahkim edilmiş mevzilerine girdi. Aradan çok geçmedi, gidenlerden bir kısmı geri döndü. Aralarında bölük kumandanı Mamuk Ağa da vardı.

_ Ne oldu? Diye sorduk

_ Bilmiyoruz kimse kalmadı, herkes dağıldı, dediler

Saim kızmıştı bana

_ Bütün kuvvetinle ilerle ben de geleceğim dedi.

Hemen silah başı yaparak ilerlemeye başladım. Fakat düşman iyice pirenlenmişti. Durmadan tenvir fişekleri atıyor, hafif ve ağır makinelerini, tüfek bombalarını ve toplarını faaliyete geçirmişti. Gece olmasına rağmen tenvir fişekleriyle görünme ihtimalini önlemek için birer adım aralıklarla ilerliyorduk. Aydınlık oldukça yere yatıyor, karanlık oldukça sığıyor ve hiç zaiyat vermeden hedefimize yaklaşıyorduk. Davul zurnayı da geride bırakarak tren hattı imlasına geldik. Ve meyline yapışıp mevzi aldık. Saim, yaveri Fikri ile ellerinde tabancalarla arkamızdan geldiler. Ve birleştik.

Düşmanın yalnız Mamure'den değil Osmaniye'den bile topları faaliyete geçti. Önümüzde hemen 50–60 metre kadar uzağımızda ve trenin makasçı kulübesi olduğunu tahmin ettiğim bir yerde düşmanın kuvvetli bir karakolu vardı. Sağımızdan solumuzdan otomatik tüfekler durmadan işliyordu. Yalnız bize hiçbir zarar vermiyordu. Saim bize ateş kestirdi. Düşmanla (Arap askerleriyle) konuşmak ve anlaşmak istedi.

--- Ülek ente Müslim, diye bağırmaya başladı.

Karşıdan,

— Elhamdülilillah, cevabı geldi.

— Ya ahi... Ene müslüm (Bende Müslümanım) taal ya ahi, dedi.

Fakat karşıdan dehşetli bir karışık olduğu seziliyordu. Zira Arapça, Türkçe Fransızca, Ermenice kelimelerinin birbirine karıştığı duyuluyordu. Etraftaki düşman askerleri daha şiddetli ateşe başladılar. Tahminimizce bu kuvvetlerin içinde Arap, Fransız ve Ermeni karışıktı. Araplar bizimle konuşmaya heves ettikçe ötekiler engel olmaya çalışıyorlardı. Böylece aralarında kavga etmeye başladılar.

Bu sırada Çulluşağı Köyü'nden Mevlüt Çavuş, yanındaki bombayı düşmana savurdu. İkinci bombayı düşman makineliğine atmasını söyledim. Mevlüt Çavuş'un ikinci bombasından düşmanın canı yandı veya bomba mesafesine kadar yaklaştığımızın farkına vardı. Bir düşman bombası tren hattının üzerinde patladı. Taş ve toprak üzerimize yağmur gibi yağdı. Zarar yok. İkinci düşman bombası tren hattını aşarak üzerimizde patladı. Sanki cehennem kazanı patlamış gibi her taraf alev içinde kaldı. Müthiş bir andı. Avcı hattımızın bir başından öbür başına kadar "Ben vuruldum, ben vuruldum." sesleri dalgalandı.

Feci an, bir kargaşalık olmuştu. Milisler birden bire geri çekilmeye başladılar. Kırk, elli adım geride bir kısmını mevzi aldirmaya muaffak oldum. Lakin bu arada Saim'in hiç sesi duyulmuyordu. Fikri de (Belediye başkanı Yiğenoğlu Mehmet Efendi'nin oğlu) oralarda idi. Her ikimiz de Saim'i aramaya soruşturmaya başladık. Güneri Köyü'nden Jandarma Hürşit Onbaşı yanımıza geldi.

- *Efendim Saim Bey, vurulmuş baygın yatıyor.*
- *Nerede? Haydi, çabuk göster.*

Beraberce fırladık yanına geldik. Yanında iki üç şehit vardı. Bölük Emni Eyüp Hocaade Ahmet Efendi oturmuş, kendi yarasını sarmaya çalışıyordu. Hemen Saim'imi kucakladım, kalbi atıyor nefesi kesilmemiş fakat baygındı.

— *Saim Saim, diye kulağına seslendim. Birden bire aslan gibi kükredi.*

— *Hıh. Sen kimsin? Defol, alçak düşman. Yaralı olmakla beni teslim mi olacak sandın? Diye haykırdı.*

Hiç şüphesiz milisleri kaçmış beni de düşman zannetmişti.

— *Ben düşman değilim, Recep'im. Şimdi seni geriye alacağız iyi olacaksın, dedim.*

O volkan birden bire söndü.

— *Gel kardeşim, bir daha kucaklayayım, diyerek kırık dökük kollarıyla beni kucaklamaya çalıştı.*

Hüngür hüngür ağlayışını hala duyuyor gibiyim.

Şehitler arasında tanıyabildiğim, Ağlıboğaz'dan Memiş de vardı. Hâlbuki Memiş civar köylerden arpa getirmesi için vazifeli olarak göndermişim. Aslan gibi vazifesini bitirmiş, arpayı getirmiş, hayvanları yemlemiş ve yıldırım gibi arkamızdan yetişmişti. O zaman aramızda şöyle bir konuşma geçmişti:

— *Memiş niye geldin? Karargahta kalsaydın.*

— *Efendim karargâhta kalsaydım da Memiş düşmandan korktu da baskına gelmedi mi desinler? Cevabını vermişti.*

Dört arkadaş, Saim'i ellerimizin üzerine aldık. Otuz metre kadar geriye getirdik. Yaveri Fikri de geldi. Davulun bulunduğu mesafede ateş yakarak Saim'in yaralarını sarmaya çalışırken ben de yarım saat kadar düşmanla savaştım.

Beklemedik bir anda Saim'in yaralanması bizim kuvvetler arasında hercümerç (altüst, karmakarışık, darmadağınık, allak bullak) yarattı. Silahını alan milis, kimseye sormadan birer birer savuşmaya başladı. Esasen etrafımızdaki kuvvetlerden de hiçbir hareket ve hiçbir yardım görmüyorduk. Andırın kuvvetlerinden yalnız Musa Bey'in bölüğü uzaktan bir defa ateş açmıştı. Diğer

kuvvetlerin nerede oldukları belli bile değildi. Baskına devamda fayda yoktu. Çünkü düşman iyice haberdar olmuş, tertibatını almış, bizim asıl maksat ve gayemiz de kaybolmuştu.

Belki yirmi, yirmi beş yerinden kan fışkıran Saim'in şöyle böyle sarılarak kanının durdurulmasını temin için cepheyi boş bırakmak istememiştim. Yarım saat sonra bir silahlı ile geldim ve Saim'i buldum. Abdussamet Bey, daha önce gelmişti. Yiğenoğlu Fikri, üç- dört milis ve Andırınlı Musa Bey de orada idi. Silahlardan sedye yaptık, üzerine bir keçe serdik. Zavallı yaralıyı, yatak yerine silah üzerine yatırdık. Üstüne kaputumu örttük. Dört kişi omuzlayarak götürüyoruz. Fakat daha on adım atmadan "Kardeş kardeş." diye bağırdı. Saim'in yaraları tamamıyla görülmüş, temizlenmiş ve sarılmış değildi. Zira ne sargı ne sargı bezi, ne pamuk, ne tentürdiyot ne sıhhiye ne de sedye hiçbir şey yoktu.

Bu durumda gündüz bile zor indiğimiz haşin dağa tırmandık. Sabah ezanı okunurken gündüz terk ettiğimiz karargâh mahalline gelebildik. Bir ateş yakıtılarak yaralıyı kenarına yatırdık. Derhal köylerden içi yataklı araba getirmesi için süvariler yolladık. Fakat süvariler henüz yaklaşmamıştı ki Saim yüzünü ateşe çevirdi. Ve ruhunu çok sevdiği Büyük Tanrısına teslim etti. 16 Kasım 1920 adı verilen Saimbeyli ilçesi'nin alındıktan bir ay sonra.

Hepimizi umumi bir yeis ve hicran kapladı. Hepimiz hıçkırığa hıçkırığa, hüüngür hüüngür ağlamaya başladık. Yalnız biz mi ağlıyorduk. O Domuz Dağı bile taşlarıyla topraklarıyla, kurtlarıyla, kuşlarıyla, ağaçlarıyla ve yapraklarıyla ağlaşıyordu. Nasıl ağlaşmasınlar? Çukurova'nın en parlak yıldızı sönmüştü.

O gece Tufan Bey, baskından geriye dönen milislerden birbirini tutmayan haberler almış durmuş. Saim'in acı akıbeti üzerine biz de her tarafa postalar çıkarak Tufan Bey'in gelmesini istedik. Tufan Bey geldi. Saim'i ölmüş bulunca O da bizimle beraber ağladı. En nihayet:

— *Ağlamanın faydası yok. Olan oldu. Saim acı kaderinin akıbetini çekti. İntikamını almaya çalışalım. Yaveri Fikri Efendi, Kozan'a götürmeye memurdur. Çok sevdiği Tapanlılarla da beraber gitsin" dedi. Ağaçlardan bir sedye yaptık. Merhumu içine yatırdık. Kahraman Tapan'lıların omzunda Kozan'a gönderdik. Mübarek şehit Kadirli üzerinden Kozan'a vardı. Her geçtiği yerde bir feryat ve figan koptu. Saimbeyli'den dönen Saim'i Kozanlılar davul zurna ile karşılamışlardı. Mamure'den dönüşünde ise gözyaşları ve hıçkırıklarla karşıladılar."*

Saim Bey'in naaşı Yaveri Fikri Efendi'nin (Yiğenoğlu) kaputuna sarılmıştı. Fikri Efendi'nin annesi Kozan'da oğlunun kaputunu görünce oğlunun şehit olduğunu sanarak ağlamaya başladı⁴²⁰. Ancak daha sonra Saim Bey'in şehit olduğu anlaşıldı. Saim Bey, bütün Kozanlıların katılımı ile bugünkü Kozan mezarlığı'nın şehitler bölümüne defnedildi.

⁴²⁰ Kaynak kişi .Feyyaz Güralp, 1917 Kozan doğumlu. Görüşme tarihi: 20 Kasım 2007.

4.4.4. KUVA-YI MİLLİYE’NİN KALDIRILMASI, NİZAMİ ORDU TEŞKİLATININ KURULMASI TUFAN PAŞA’NIN KOZAN’DAN AYRILIŞI

Çukurova’da Kuvva-i Milliye kuvvetlerinin ilk teşekkülü dağdaki eşkıyaların ıslahı ve bir avuç vatansever duyarlı bölge halkının millî amaç etrafında bütünleşme ile olmuştu. Tufan Paşa, Kozanoğlu Doğan Bey’in muhalefetine rağmen Toros Dağları’nda saklanmış olan eşkıyaları elde ederek bir birlik kurmuştu. Bunlar Tufan Bey’in emri ile millî davaya önemli yararliliklar göstermişti. Yukarı Çukurova halkının büyük fedakârlıkları sayesinde mahallî milislerin desteği ile kurtulmuştu.

Ancak ülkenin tamamının istiklâl kavuşabilmesi için askerlik kurallarının uygulandığı düzenli bir orduya ihtiyaç vardı. Savaş teknik ve taktiklerinden uzak olan Kuvva-i milliye birlikleri askeri kıta gibi tanzim edilmemişti. Bunun birçok mahsurları vardı. Kontrol edilmesi bazen zorlaşıyordu. Bazen kendi başlarına hareket ediyorlar, bazıları da suçluları kendi usullerine göre cezalandırıyorlardı. Bazıları ise halktan malzeme, binek ve silahları zorla alıyorlardı.

Bu itibarla Kuva-yı Milliye teşkilatının disiplin altına alınması zaruretti. Tabii olarak düzenli orduya geçişte Çukurova bölgesi de bu süreci yaşadı. Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle 26 Haziran 1920 tarihinde “*Adana Cephesi Komutanlığı*” kuruldu. Komutanlığa Kurmay Albay Selahattin Adil Paşa getirildi. Selahattin Adil Paşa, Tufan Bey’in “*Kilikya Şark Mıntıkası Kuva-yı Milliye Kumandanı*” unvanını kaldırarak “Cephe İrtibat Grup Kumandanı” unvanı verdi.

Yedek subaylar Kozan’da Yarbay Talat Bey’in emrinde toplandı. Yirmi beş yedek subaya teğmen unvanı verildi.⁴²¹

Adana Cephesi Kumandanı Selahattin Adil Paşa, Tufan Bey ve Karaisali’da bulunan Tekelioğlu Sinan Bey ve Isırganlı’da bulunan Tufan Bey’i yanına alarak Sarıçam’daki Sırkıntılılar Kumandanlığını teftişe geldi. Selahattin Adil Paşa, teftiş sonunda çok memnun olarak ayrıldı.

Tufan Bey’in Kozan’dan ayrılmasından sonra Kuva-yı Milliye birlikleri dağıldı. Birlikler ellerinde bulunan silahları ilgili makama devrettiler. Mesela Sırkıntılılar Gurup Kumandan Ahmet Cevdet Çamurdan 65 adet silahı Kozan istihkâm zabiti Ethem Ruhi Bey’e teslim ederek sade bir nefer olarak şubeye başvurdu.⁴²² Bu sırada depo kumandanı Yigenoğlu Fikri Bey’di.⁴²³ Diğer bölük kumandanları ve askerlerinden uygun olanları düzenli orduya yazıldılar.

Tufan Paşa’nın görevi bırakması: Mustafa Kemal’in görevlendirmesiyle Aydınolu Tufan Bey namı müteharla, 2 Kasım 1918 günü Sivas’tan hareketle 9 Kasım 1918 günü Develi’den başlayan bir atla çıkıp karlı Toros dağlarını aşarak Andırın’da Yaycıoğlu İbrahim Ağa’nın evinde, bu defa Hafız Bekir takma adıyla işe başlayan ve Andırın’da gerekli teşkilatı yaptıktan sonra Önce Kadirli’yi sonra Kozan’ı kurtaran,

⁴²¹ Coşkun, a.g.e. , 53.

⁴²² Çamurdan, *Doğu Kilikya Olayları* , 492.

⁴²³ Bu notu yazmamızın sebebi Fikri Yiğenoğlu hakkında Ahmet Cevdet Çamurdan daha önce Ermeni Misak’ın cenazesinde koluna siyah bant taktığı için ağır dille eleştirmesidir. Fikri Yiğenoğlu, millî mücadelede önemli hizmetler vermiş kahraman bir Kozanlıdır.

Tufan Bey'i seven elli-altmış kişi Saygeçit'ten Karaisalı'ya doğru uğurladılar. Tufan Bey, uğurlamaya gelenlerin daha ileriye gelmemelerini rica ederek orada hazır bulunan mücahitlerle vedalaştı.

Hizmetinden dolayı burada kalmaya korkan Emir Çavuşu Jandarma Hüseyin'le beraber Karaisalı yoluyla Hacıkırı Tren istasyonuna, oradan da Mustafa Kemal'in mahiyetinde görev almak üzere, Mustafa Kemal'in verdiği emri yerine getirip Doğu Çukurova'yı düşman işgalinden kurtarmanın mutluluğu, ancak reva görülen bazı tatsız olayların üzüntüsü içinde 5 Aralık 1920 tarihinde Ankara'ya döndü⁴²⁵.

⁴²⁵ Osman Tufan Paşa, *a.g.e.* , 98 .

SONUÇ

Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının beslediği verimli Çukurova toprakları Fransa için bulunmaz bir sömürge alanı idi. Fransızlar, Çukurova'yı Mısır'a benzeterek, "*Alp Dağlarına sahip bir Mısır*" olarak tanımlamaktaydılar. Mısır'ı İngilizlere kaptıran Fransızlar ikinci bir Mısır olarak gördükleri Çukurova'yı sömürge alanı olarak görmekteydiler. Ayrıca Fransa, Suriye'nin kilidi olarak da Çukurova'yı görüyordu. Onlara göre; Eğer Çukurova, Gülek Boğazı ellerinde tutulmazsa Suriye'yi de ellerinde tutamazlardı. Bunun için mutlaka bu bölge Fransa'nın eline geçmesi gerekiyordu.

Fransa'nın Beyrut Yüksek Komiserliği mensuplarından Ziraat Mühendisi Achard 1919'da Çukurova'yı dolaşarak bir rapor hazırladı. Raporunda "*Marsilya'dan çok uzak olmayan Çukurova'nın Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını karşılayabileceği, bu sebeple Kilikya' (Çukurova) yla Kuzey Suriye'yi Fransa'nın elinde bulundurmasında ve pamuk üretimini gerçekleştirmesinde Fransa'nın çıkarları olduğunu*" belirtiyordu.

Fransızlar bu planlarını I.Dünya Savaşı sonunda uygulamaya koydular. I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti mağlup olunca Çukurova bölgesi Fransızların payına düştü. Fransızlar bu bölgeyi kontrol etmenin en iyi yolunun Türk unsuruna karşı Ermenileri kullanmak olduğunu düşündüler. Bundan dolayı buradaki Ermenilerle yakın ilişki kurmaya başladılar. Türk unsuruna karşı en önemli etnik unsur olan Ermenileri kullandılar.

Çukurova 1918 yılı sonunda ve 1920 yılının ilk aylarında Fransız işgaline uğradı. Ermeniler de Fransız işgalinde aktif rol oynamışlardır. Ermeniler yüzyıllarca beraber yaşadıkları Türklere olmadık zulümler yapmaktan geri durmadılar. Fransız üniforması altında yüzyıllarca beraber yaşadıkları Türklere her türlü kötü muameleyi reva gördüler. Bir çok cinayetler işlediler. Okul ve cami yaktılar.

Bölge halkı Mustafa Kemal'in başlattığı millî mücadeleye daha ilk günden destek vererek bölgede millî teşkilatın kurulmasını sağlamışlardır. Mustafa Kemal'in görevlendirdiği Binbaşı Kemal Doğan'a (Kozanoğlu Doğan Bey), Yüzbaşı Osman Nuri Bey'e (Aydınolu Tufan Bey), Yüzbaşı Ratıp (Tekelioğlu Sinan) Bey' bütün güçleriyle destek vererek bölgede milis kuvvetler oluşturmuşlardır.

Sivas'tan hareket eden bu komutanlar Kayseri'nin Develi ilçesine gelerek buradaki sürgün edilen Kozanlılarla buluştu. Çukurova Kuva-yı Milliye Komutanı binbaşı Kemal Bey Mart 1920 başlarında Develi'den Saimbeyli cephesine geçti. Bölgedeki milis kuvvetlerle burayı kuşattı.

Doğu Çukurova Kuva-yı Milliye Komutanı Yüzbaşı Osman Nuri Bey Kayseri'den Göksun'dan Kahramanmaraş'ın Andırın Kazası'na vardı. Buranın en önemli ailelerinden Yaycıoğlu İbrahim Ağa ile irtibat kurdu. Yaptığı başarılı çalışmalarla burada Andırın Kuva-yı Milliye teşkilatı kurdu. Kozan Sancağı'na bağlı Kadirli ilçesi'ni baskı altında tuttu. "*Yeşil Ordu geliyor*" propagandasıyla buradaki Ermenileri ve Fransız askerlerini terke mecbur bıraktıracak 7 Mart 1920 tarihinde Kadirli'yi işgalden kurtardı.

Feke Kazası ise yine bölgedeki milis kuvvetlerce 10 Mart 1920 tarihinde kurtarıldı. Hem Kadirli hem de Feke, Fransız uçaklarınca bombalandı. Bu bombalamada bir çok Türk şehit oldu.

Kadirli'nin ve Feke'nin kurtarılmasından sonra bu defa Sancak merkezi olan Kozan şehri baskı altına alındı. Kozan, 2 ay süre ile milli kuvvetlerce kuşatıldı. Fransızların ve Ermenilerin şehre giriş çıkışı engellendi. Saimbeyli cephesine gönderilen yardım konvoyu Kargapazarı Savaşıyla engellendi. Adana'daki Ermenilerin saldırıları da Tumlu Savaşlarıyla engellendi. Bu arada Pozantı'da 650 Fransız askerinin milli kuvvetlerce esir edilmesi Fransızları telaşa sürükledi. Fransız hükümetinin T.B.M.M ile yaptığı antlaşma gereği Fransızlar, Mersin-Adana- Maraş demir yollarının kuzeyini yani Yukarı Çukurova'yı terke razı oldu. Böylece 2 Haziran 1920 tarihinde Sancak merkezi olan Kozan Fransızlardan ve Ermenilerden temizlendi.

Yukarı Çukurova, Adana bekli de kurtuluş savaşı'nın en kanlı çarpışmaları Saimbeyli Cephesinde gerçekleşti. Mart 1920 tarihinde Çukurova Kuva-yı Milliye komutanı Binbaşı Kemal Bey başkanlığında Saimbeyli kuşatıldı. Bu arada buraya yakın yerlerdeki Ermeniler Saimbeyli'ye sığındılar. Saimbeyli'deki yaklaşık 400 kadar sivil Müslüman Ermenilerce rehin alındı. İnsanlık dışı muamelelerle öldürüldü. Bu cephe milli kuvvetlerce yaklaşık yedi ay kuşatıldı. Ermeniler Fransızlardan yardım istediler. Fransızlar buraya asker göndermeye çekindiler. Çünkü yaklaşık 100 km uzunluğundaki bu sarp Toros Dağlarının tam ortasında bulunan Saimbeyli'ye asker göndermek imkansızdı. Birkaç yardım konvoyu da Milli kuvvetlerce engellenmişti.

Milli kuvvetlerin Saimbeyli'ye bir çok saldırıları başarısız kaldı. Ermenilerin de bir çok huruç hareketleri oldu. Bu huruç hareketlerinin birinde Rumlu'da bulunan Binbaşı Kemal Bey yaralandı. Bunun üzerine Doğu Kilikya Kumandanı Osman Nuri Bey Saimbeyli'deki kuvvetlerin başına gönderildi.

Osman Nuri Bey (Aydınöglü Tufan Bey) bölgedeki bütün kuvvetleri Saimbeyli'ye topladı. Bölge müftülerini çağırdı. Niğde'den 105 lik top getirildi ve 16 Ekim 1920 tarihindeki büyük hücumla yedi ay süren Haçin kuşatması son buldu. Yukarı Çukurova düşmandan temizlendi. Böylece bölge halkı Fransız işgaline karşı milli direniş göstererek kendi bölgelerini Fransız ve Ermenilerden kurtarmış oldu. Fransızlar bu bölgeyi terke mecbur kalınca, Türklerle büyük husumet içine giren Ermeniler de bölgeyi Fransızların yardımıyla terkettiler. Nihayet 800 yüzyıl beraber yaşayan bu iki halk büyük bir kin ve nefretle dostluklarını sona erdirdiler. Bu olayların asıl mesulleri burada ancak %20 nüfusa sahip Ermenileri kendi çıkarları için kışkırtan batılı devletlerdir. Özellikle Ruslar, İngilizler ve Fransızlar Ermeniler üzerinde bölgede hâkimiyet kurma planları yapmışlar bu planları içersinde Ermenileri kullanmışlardır.

Sonuçta Kurtuluş Savaşı ile planlarını gerçekleştiremeyen Batılılar, bu bölgede yaşayan Ermenilere en büyük zararı vermişlerdir. Çünkü bölge Ermenileri Fransızları bu bölgede kalıcı görmüşler, Türklerin Kurtuluş Savaşı'nda böyle büyük bir başarı kazanacağını düşünememişlerdir. Bölge Ermenileri Fransızlarla işbirliği yapmalarının bedelini bölgeyi terk etmekle ödemişlerdir. Kozan Sancağı sınırları

içersinde bulunan Kozan, Kadirli, Feke, Saimbeyli, Tufanbeyli kazaları bölge halkının imkânlarıyla kurtarılmıştır.

Bu olaylardan çıkarılabilecek en önemli sonuç Fransızların Türkler hakkında yanılgılarıdır. Fransızlar diğer doğulu milletler gibi Türkleri de kolayca sömürge altına alacaklarını zannetmeleridir. Oysa Türkler bağımsızlıklarına çok düşkün bir millettir. Bağımsızlıklarını kazanmak için ellerindeki bütün imkanları kullanmaktan geri kalmayan bir millettir. Nitekim dünyanın dördüncü büyük gücüne sahip Fransızlar Çukurova’da yaşayan bölge halkının direnişine ancak on dört ay dayanabilmişler, işgal ettikleri bölgelerde tutunamayarak bu bölgeyi terke mecbur kalmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

DH. ŞRF: 469/107, 650/102, 52/222, 54/375, 73/25, 87/175, 86/15, 54a/375-I, 660/23, 645/95, 578/34, 66/220, 94/82, **Y.A. HUS:** 407/84, **Y. MTV:** 270/3, **Y.PRK. AZN:** 24/40, 273/57, **DH. MKT:** 914/46, 2824/17, 2875/44, **DH. KMS:** 57-1/12, **ŞD: 213/21**, **DH. EUM:** 34/15, BEO : 2356/176678, 3602/270101, 3681/276042, **DH.EUM.2.Şb.:** 57/12 , **DH. EUM 6. ŞB.:** 660/23

2. ATASE: Arşiv no: 1218, Dosya no: 170, Dolap no :170, Göz no: 14, Belge adedi: 297 sayfalık bir Defter, Bölüm: Harp Tarihi Dairesi Arşiv Şubesi İstiklal harbi Grubu

B. YAYIMLANMAMIŞ ÖZEL ARŞİVLER

Yaycıoğlu İbrahim Ağa Arşivi.

Halil Topaloğlu Özel Arşivi.

Ali Hallıoğlu Özel Arşivi.

C. HATIRAT

Cezmi Çetinel (Yayımlanmamıştır.)

Avluklu Torun Paşa (Yayımlanmamıştır.)

Abdullah Halaçoğlu (Abdurrahman Kütük, Süleyman Hatipoğlu tarafından yayımlanmıştır.)

Lütfullah Erdem (Abdurrahman Kütük Tarafından yayımlanmıştır.)

Pağnıklı Hacı Ahmet (Kısmen Abdurrahman Kütük tarafından yayımlanmıştır)

Arap Ali (Kısmen Abdurrahman Kütük tarafından yayımlanmıştır.)

Faik Mustafa Faik Üstün (Abdurrahman Kütük tarafından yayımlanmıştır.)

Behçet Çörtük (Ahmet Cevdet Çamurdan tarafından yayımlanmıştır.)

Hakverdizade Hakkı Efendi (Recep Dalkır Tarafından Yayımlanmıştır)

Ömer Lütfi Bey Özel Arşivi (Yayınlanmamıştır.)

Haçin Kaymakamı Karabet Çallıyan (Yayınlanmamıştır.)

Avluklu Ahmet Torun (Paşa) Özel Arşivi (Yayınlanmamıştır)

URSAVAŞ, Ali Saip; *Kilikya Dramı Ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 2000.

DALKIR, Recep; *Yiğitlik Günleri*, İstanbul, 1961.

CEBESoy, Ali Fuat; *Milli Mücadele Anıları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953.

TOROS, Taha; *Ali Müfit Bey'in Anıları*, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1996.

OSMAN TUFAN PAŞA; *Kurtuluş Hatıraları*, İstanbul, 1964.

ARIKOĞLU, Damar; *Hatıralarım*, İstanbul, 1961.

E; Bremond; *La Cilicie 1919-1920*, Paris, 1921.

Paul Du Veou; *La Passion de la Cilicie 1919-1922*, Paris, 1937.

(Çeviren Reşat Gögen, Kilikya Faciaları, Basılmamış Daktilo Metni, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kütüphanesi)

COŞKUN, Tevfik; *Kadirli Milli Mücadelesi Ve Hatıratlar*, Kadirli Basımevi, Kadirli, 1967.

YURTSEVER, Cezmi; *Kozanlı Mücahit Halil Topaloğlu'nun Hatıraları*, Ekrem Matbaası, 2002, Adana.

ASAF, Mehmet; *1909 Adana Olayları Ve Anılarım*, (Y.H. İsmet Parmaksız.) TTK. Ankara, 1982.

KARABET, Çalyan; *Adana Vak'ası Ve Mesulleri*, Dersaadet, 1325.

ŞEFİK, Ahmet; *Anadolu'da Tanin*, (Y.H. Mehmet Çetin Börekçi), TTK. Ankara, 1999.

LAMBERT, Miss Rose; *Hadjin And Armenian Massacres*, New York Chicago Toronto Fleming H. Revell Company, London and Edinburgh, 1911.

GIBBONS, Helen Davenport ; *The Red Rugs of Tarsus*, New York, 1917.

D. GAZETELER

Ferda Gazetesi, Adana, 1919-1920

Yeni Adana gazetesi, Adana, 1919, 1920

Barış Gazetesi Kozan, 7 Mart 2003 nüshası

Ekspres Gazetesi, Adana, 1986, 2 Haziran nüshası

Tanin Gazetesi, 1909 mutelif

Tasvir-i Efkar, 1909 muhtelif

E.ARAŞTIRMA –İNCELEME

1. Kitaplar

ATATÜRK, M. Kemal; *Nutuk*, M.E.B. Ankara, 1983.

ANADOL, Cemal; *Gizli Belgelerde Ermeni Terörü ve Basın- Yayın Organlarında 100 Soruda Ermeni Meselesi*, Kuvayı Milliye Yayınları, İstanbul, 2002.

AYHAN, Yusuf; *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, Adana, 1963.

ATALAY, M. Hadi; *Adım Adım Çukurova*, Kemal Matbaası, Adana, 1965.

AKYÜZ, Yahya; *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922* TTT Yayınları, Ankara, 1988.

AHMET CEVDET PAŞA; *Maruzat* (Haz.:Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayıncılık, İstanbul, 1980.

.....; *Tezakir*, (Y.H. Cavit Baysun) , TTK., Ankara, 1991.

ARVAS, Ahmet; *Mili mücadele de Konya*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi) Konya, 1988.

ARTUÇ, Nevzat; *Cemal Paşa*, TTK , Ankara, 2008.

AKBIYIK, Yaşar; *Milli Mücadelede Güney Cephesi. (Maraş)*, K.B. , Ankara, 1990

ADİL, Selahattin; *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul, 1982.

AYKAN, Güven; *Adana Salnamesi*, Altın Koza, Adana, 2008.

BAYTOP, Turhan; *Antep'in Öncü Hekimleri*, Sev Matbaacılık, İstanbul, 2003.

BALTAOĞLU, Ali Galip; *Atatürk Dönemi Valileri*, Ocak Yayınları, Ankara, 1998.

BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1983.

BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya; *Adana Ermenilerinin Yaptığı Katliamlar Ve Fransız Ermeni ilişkileri*, Ankara, 1999.

BRYCE, James – TOYNBEE, Arnold; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915- 1916*, Pencere Yayınları, İstanbul, 2006.

BARDAKÇI, Murat; *Talat Paşa'nın Evrak- Metrukası*, Everest Yayınları, İstanbul, 2009.

BAYINDIR, Seda; *Adana Ermeni İsyanı (1909)* (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek lisansı), İstanbul,1997.

- BEYAZIT, Bekir Sami; *Kahramanmaraş'ta Beyazitoğulları (1514-1990)*, Kahramanmaraş, 1998.
- BUYRUK, Hasan; *Kozan'da Memluklu İzleri Ve Helvacızade Arastası*, Ankara, Cemal Paşa , Hatırat, (Haz.: Metin Martı), Arma yayınları, İsatnbul, 1996.
- C, Oscanyan; *The Sultan And His People*, London, 1957.
- CEBESoy, Ali Fuat; *Milli Mücadele Anıları*, Vatan Neşriyat, İstanbul,1953.
- ÇAMURDAN, Yaşar; *Geçmişten Günümüze Çamurdan Ailesi*, Adana, 2008.
- ÇABUK, Mustafa; *Maraş'ta Misyonerlik Çalışmaları Ve Misyoner Okulları*, Ukde Yayınları, Ankara, 2008.
- ÇAMURDAN, Ahmet Cevdet; *Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları*, 1980
-----; *Kozan'ı Tanıyalım*, 1973, Ankara.
-----; *İbret levhası*, Fersa Matbaası, Ankara, 1978.
- ÇELİK, Kemal; *Milli Mücadele'de Adana Ve Havalisi*, TTK. Ankara, 1999.
..... *Ermenilerin Zorunlu Göç*, TTK , Ankara, 2005.
- DELİKOCA, Yusuf ; *Çukurova Kahramanları*, Adana, 2004.
..... *Yüz Yılın Buluşması Kuvvayı Milliye*, Ekrem Matbaası, Adana, 2006.
- DEVELİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca –Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1983.
- DOĞAN, Gonca ; *Saimbeyli*, (Basılmamış Mezuniyet Tezi), Niğde, 2001.
- DİNÇ, Sait; *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Adana, 2000.
- ENER, Kasım; *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Ankara, 1970.
.....*Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, Berksoy Matbaası, İstanbul, 1964.
- ERDAHA, Kamil; *Milli Mücadele'de Vilayetler Ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul,1975
- GOLOĞLU, Mahmut; *Sivas Kongresi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1969
- GREGORY ABÛL FARAC; *Abûl Frac Tarihi*, C. II (Çev, Ömer Rıza Doğrul). T.T.K. Basımevi, Ankara, 1950.
- GÜRÜN, Kamuran; *Ermeni Dosyası*, TTK, 1983.

HATİPOĞLU, Süleyman; *Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi.(1915-1921)* Antakya, 1999.

HALAÇOĞLU, Yusuf; *Ermeniler Sürgün Ve Göç*, T.T.K, Ankara, 2004.

.....; *Tehçir Ve gerçekler*, TTK , Ankara, 2001.

.....; *Ermeni Tehçiri*, B.k.y. Yayınları, İstanbul, 8. Baskı, 2006.

.....; *Sürgünden Soykırıma*, Babı-Ali Kültür,Yayıncılığı, İstanbul, 2006

İDEM, Tekin; *Adana Vilayeti Müdafai Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2004

İSLAM, İbrahim; *Milli Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi*, Erzurum,1995, (Tatürk Üniversitesi basılmamış Doktora Tezi)

İbni Batuta Seyahatnamesi, (Ter. Mehmet Şerif) , İstanbul, 1333–1335

KAPLAN, Halil İbrahim; *Salnamelere Göre Adana*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1999.

KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, Ankara, TTK Yayınları, 1983.

KARACAKAYA, Recep; *Türk Kamuoyu Ve Ermeni Meselesi*, Toplumsal Dönüş Yayınları, İstanbul, 2005.

KÜTÜK, Abdurrahman; *Kozanoğulları Tarihi*, Ekrem Matbaası, Adana, 2004.

.....; *Milli Mücadele’de Kozan*, Ekrem Matbaası, Adana, 2011.

.....; *Tarihte Kozan Ve Kozanoğulları*, (Atatürk Üniversitesi Basılmamış Lisans Tezi) Erzurum 1994.

KÜÇÜK, Abdurrahman; *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Andaç Yayınları, Ankara, 2003

KARAMÜFTÜOĞLU, Abdullah; *Kadirli*, İzmir, 1955.

ONAR, Mustafa; *Saimbeyli*, Adana, 2002.

-----; *Hacın Dosyası*, Adana, 1984.

-----; *Kurtuluş Savaşı’nda Hacın Gâvuru*, İstanbul, 1975.

ÖZDEMİR, Mehmet; *Milli Mücadelede Develi*, Develi, 1973.

URAS, Esat; *Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

TEMEL, Mehmet; *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1998.

T.C. Başbakanlık Devlet arşivi genel Müdürlüğü, *Arşiv belgelerine göre Kafkasya da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi*, Ankara, 1997.

SOLAK, Seviye; *Milli Mücadele Ve Kadirli*, Taş Medrese Yayınları, Erzurum, 1995.

LANGLOİS, Victor ;*Voyage Dans La Cilicia*, Paris,1853.

TANSEL, Selahattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, MEB , İstanbul.

TURAN, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Yurdu İlmi Seri no:5 İstanbul, 1971.

SAYAR, Mehmet; *Ermenistan ve Türk- Ermeni ilişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 2005

SARAL, Ahmet Hulki; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1966.

TERNON, Yves; *Ermeni Tabusu*, Belge Yayınları, İstanbul, 1993.

TEMEL, Mehmet; *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Yapısı*, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1998.

TOROS, Taha; *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Ankara, 2001.

HÜSEYİN NAZİM PAŞA; *Ermeni Olayları Tarihi*, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1998.

KOMİSYON; *Ermeni Komiteleri (1891- 1895) Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, Ankara, 2001.

KAŞKARLI, Meliha Aktok; *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yayınları. Ankara, 1990.

KOMİSYON; *Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan. Komisyon*, Kemal Matbaası, Adana,1986.

KEVORKKİAN, R. H.; *La Cilicie (1909–1921)* , Revue D'Histoire Armenienne Contemporaine Tome III. 1999, www.imprescriptible.com.

KOMİSYON; *Osmanlı Belgelerine göre Ermenilerin sevk Ve İskânı*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivleri Daire başkanlığı Yayın No. 91, Ankara, 2007.

KOMİSYON; *Ermeni Komitelerinin Amal Ve Harekât-ı İhtilaliyesi İlan-ı Meşrutiyetten Evvel Ve Sonra*, Matbaa-ı Amire, 1332.

Komisyon, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İsyanı*, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:91, Ankara, 2007.

ÖRS, Abdurrahman; *Anadolu'da Hacın- Çay Ermenileri Kökenleri, Faaliyetleri Saimbeyli (Hacın) Çevre Tarihine Giriş*, Adana, 2006.

MUTLU, Şamil; *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*, İstanbul, 2005.

2000'e Doğru Kozan, Kozan Belediye Başkanlığı Halkla İlişkiler Müdürlüğü.1999, Adana.

TOZLU, Necmettin; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

SEVİM, ALİ; *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1983.

RUNCIMAN, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev.:Fikret Işıltan) , Ankara,1989.

OREL, Sinasi – YUNCA, Süreyya; *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, T.T.K. , Ankara, 1983.

TUTAR, Adem; *XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Kozan Sancağı*, Manas Yayınları, Elazığ, 2010.

OĞUZ, Esat; *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1934.

TEXIERE, Charles; *Asie Minevre*, Paris,1862.

ÖĞÜN, Tuncay; *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayet-i Şarkiye Mültecileri*, Babil Yayınları, Ankara, 2004.

SANSAR, M. Fatih; *Fraka-ı İslahiye ve Güney Anadolu'nun İkanı*, Van,2003, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

YAYCIOĞLU Y. Necat; *Osman Tufan Paşa*, Ekrem matbaası, Adana, 2012.

YALÇIN, Ayhan; *Türk – Ermeni Meselesinin İç Yüzü*, Eser Matbaası, İstanbul, 1975.

YAMAN, Abdullah; *Ermeni Meselesi Ve Türkiye*, Otağ Yayınları. İstanbul, 1973.

YÜCE, Çağrı Kürşat; *Medeniyetler Şehri Kozan*, Adana, 2002.

YURTSEVER, Cezmi; *Sis*, Adana, 2004.

..... , *Tokat*, Ekrem Matbaası, Adana, 2006.

..... ; *Muratyan*, Ekrem Matbaası, Adana, 2005.

.....; *Çukurova Tarihi*, Ekrem Matbaası, Adana, 2003.

.....; Kadirli Tarihi, Ekrem matbası, Adana, 2008.

YİĞENOĞLU, Çetin; *Yüreğimin Kuytusundaki Cennet Ve Cehennem*, Ulusoy Matbaası, Adana, 2010.

William NChambers, *Yolculuk*, Londra, 1928.

2. MAKALELER

KÜTÜK, Abdurrahman ; “Kozan’da 400.000 Dönümlük Osmanlı Tapusu.” Kuvva-ı Milliye Dergisi, Aksoy Matbaası, Aralık 2002 .

....., “Bir Eşkıyalık Hikayesi Hebip Basan” Kuvva-ı Milliye Dergisi, Aksoy Matbaası, Adana, 2002.

.....; “Unutulmuş Bir Kuvva-ı Milliye Kahramanı, Kuvva-ı Milliye Dergisi, Aksoy Matbaası, sayı 43 ,Adana, 2003.

HALAÇOĞLU, Yusuf; “Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın ilk yarısında Sis Sancağı” Edebiyat Fakültesi, Basımevi, İstanbul,1979.

.....; *Fırka-i İslahiye Ve Yapmış Olduğu İskan*,TD 27,197301-20.

KURT, Yılmaz; *Sis Sancağı Mufasssal Tahrir Defteri Tanıtımı Ve Değerlendirilmesi*, OTAM , I.II. , Ankara, 1991.

HÜLAĞÜ, M. Metin; “Osmanlıdan Cumhuriyete Misyoner Ermeni ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10. 2001.

ÖZATAY, Garbis; “Miron’la Gelen Dostluk” , Tempo Dergisi 13- 19 Ekim 1991 s. 40-49.

KÜÇÜK, Abdurrahman; “Ermeni Katoğikosluğu Ve Ermeni Meselesine Dair Bir Arşiv Vesikası Üzerine,” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXVI Ankara, 1983.

ÜNAL, Ahmet; “Çukurova’nın Antik Devirlerde Taşıdığı İsimler Ve Fiziki Ve Tarihi Coğrafyası”, Adana Köprübaşı, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 2000.

TAHBERER, Bekircan; “Uzman Gözüyle Sis”, Kuvvayı Milliye Dergisi, sayı.52 Aksoy Matbaası, Adana, 2002

SALMAN, İsmail; “ Anazarbus Antik Kenti”, Kuvayı Milliye Dergisi, Nisan 2002, Sayı, 61

TOROS Taha; “Mesnil’in Türkiye Anıları” Milliyet, 5-23 Ocak 1972

BUYRUK, Hasan; “ Sis’in (Kozan) Coğrafi Konumu Ve Adının Kaynağı” , Kozan Sevdası Dergisi, sayı:13,Adana, 2011

ONAR, Mustafa; “Kozanoğulları”, Adana Köprübaşı, Yapı Kredi yay., İstanbul, 200, 367-375

ERSAN, Mehmet; “Kilikya Ermeni Krallığı”, Adana Köprübaşı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2000

AYHAN, Yusuf ; “Milli Direnme ve Çukurovalılar”, Çukurova Albümü, Kemal Matbaası, Adana 1973, s.68-69

Komisyon; *Anılarla Milli Mücadelede Ceyhan*, Kemal Matbaası, Adana, 1986

TOROSDAĞLI, Tunç Teber; “Mülazım Teber Efendi, Kozan Sevası Dergisi, sayı.8 Adana, 2009.

V.F. BÜCHNER, “Sis” İA, XII. , 708-712.

HATİPOĞLU, Süleyman;” *Mustafa Kemal’in Adana’daki Faaliyetleri ve Milli Mücadele Fikrinin Doğuşu*,” Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman’a armağan. Ayıbasım, Samsun, 1993.

.....; “Çukurova’da Fransız –Ermeni işbirliği”, Belleten LXVI. Aralık 2002. sayı.247, 994.

.....,” *Çukurova’ da Fransız Ermeni işbirliği (1918-1922)*”, Belleten LXVI, Aralık 2002, Sayı:247’den ayrı basım. TTK Basımevi, Ankara, 2003

.....: “*Milli Mücadele’de Adana Cephesi Ve Mustafa Kemal Paşa’nın Bu Cepheyi Teftişi*”, Fırat Üniversitesi Dergisi, 1989.

.....; “*I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri Ve Mustafa Kemal Paşa*” T.T.K. Ankara, 2003

.....; Orta Toros Geçitleri’nde Milli Mücadele, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1991

Garabet K. Moumdjian; “*Cilicia Under French Mandate, 1918-1921*” *ItArmenian Aspirations, Turkish Intrigues, and French Double Standards*”, www.Armenian History.com. Cilicia.

Saksıyan, Misak, Haçın Yenilgisi’nin Kanlı Tarihi, (Çev. Necat Yayıcıoğlu) Kozan Sevası Dergisi , sayı 6, Ekrem Matbası, Adana 2010.

HALAÇOĞLU, Yusuf; “Adana”,D İA I, 350-351.

3. DERGİLER

Kuva-yı Milliye Dergisi, Adana 2002-20003-2004.

Kadirli Lisesi Dergisi, sayı 6. Adana 2006.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi , E.U. Basımevi, Ankara, 1955.

Tempo Dergisi, 13- 19 Ekim 1991 s. 40-49.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10. 2001.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt, XXVI Ankara, 1983.

Askerlik Tarihi Belgeleri Dergisi sayı 104.

4. KAYNAK KİŞİLER

Abdurrahman Yılmaz; 1957 doğumlu. Adana'nın Tufanbeyli İlçesi Bozgüney Köyü'nden. Görüşme tarihi: 5 Mart 2011.

Abdullah Todil; 1978 doğumlu. Feke'nin Gürümze Köyü'nden. Görüşme tarihi: 30 Nisan 2010.

Ahmet Kaytancı; 1956 doğumlu. Saimbeyli İlçesi'nden. Görüşme tarihi: 03 Haziran 2010.

Alp Kılıç; 1928 Kozan doğumlu, Görüşme Tarihi: 18 Eylül 2009

Ali Kocaman; 1955 doğumlu? Adana'nın Kadirli ilçesinden. Ali Kocaman, görüşme tarihi: 10.09 2006.

Ali Coşkunoğlu; 1945 doğumlu. Kozan'ın Aslanpaşa Mahallesi'nden. Görüşme tarihi 12.06.2009.

Cumali Yıldırım; 1955 doğumlu Kozan Doğumlu. Görüşme tarihi: 12 Mart 2008

Emel Gürbüz; 1942 doğumlu. Adana'nın Saimbeyli ilçesinden. Görüşme tarihi: 06 Mart 2009 .

Emin Yüce; 1941 Doğumlu Adana'nın Kozan ilçesi Eskimantaş Köyü'nden. Görüşme tarihi: 29 Nisan 2007.

Elif Akyıldız; 1941 doğumlu. Kozan'ın Bağtepe Köyü'nden. Görüşme tarihi: 11 Mayıs 2011.

Feyyaz Güralp; 1919 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi'nden. Görüşme tarihi: 6 Kasım 2008.

Feriha Dağlı; 1942 doğumlu. Kozan'ın Tufan paşa mahallesi'nden. Görüşme tarihi: 22 Mayıs 2009.

Göksel Yıldırım; 1946 doğumlu. Adana Saimbeyli ilçesi'nden. Görüşme tarihi: 23 Kasım, 2008.

Gümüş Karadağ; 1940 Kozan'ın Hamam Köyü'nden, Görüşme tarihi 06.04.2009.

Hasan Akıcı; 1908 doğumlu. Kozan'ın Çulluuşağı Köyü'nden. Görüşme tarihi:22 Mart 2005.

Hasan Yazıcı; 1009 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Mahyalar Köyü'nden, Görüşme tarihi: 20 Mayıs 2007.

Hüseyin Atlı; 1944 doğumlu. Kozan'ın Çukurören Köyü'nden. Görüşme tarihi:26 Nisan 2008.

Hacı Mustafa Sırkıntı; 1932 doğumlu.Adana'nın İmamoğlu ilçesi Danacılı Köyü'nden. Görüşme tarihi : 11 Mayıs 2006.

İbrahim Karafakıoğlu; 1966 Doğumlu. Kozan'ın Karabucak Köyü'nden. Gözü kızıl Osman'ın torunu Görüşme tarihi: 17 Mart 2007.

İbrahim Kesilmiş; 1964, Doğumlu. Kozan Endüstrü Meslek Lisesi Tarih Öğretmeni, Kozan'ın Yüksekören Köyü'nden. Görüşme Tarihi: 12 Nisan 2009.

İhsan Tanrıverdi; 1920 doğumlu.Kozan doğumlu. Görüşme tarihi:29 Haziran 2005

İsmet Atlı ;1931 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Çukurören Köyü'nden.Görüşme tarihi:26 Mart 2008.

Mehmet Halaçoğlu; 1333 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Çukurören Köyü'nden. Görüşme tarihi:19 Şubat 2002.

Mustafa Karasolak; 1930 doğumlu. Kozan'ın Işıklı Köyü'nden. Görüşme tarihi:01 Ağustos 2009.

Mustafa Onar; 1931 doğumlu. Adana'nın Tufanbeyli İlçesi, Doğanbeyli Köyü'nden. Görüşme tarihi: 26 Haziran 2009.

Nazım Özsrkıntı; 1914 doğumlu. Adana'nın İmamoğlu İlçesi'nden.Görüşme tarihi: 5 Mart 2006.

Metin Topaloğlu; 1931 doğumlu. Kozan'ın Aslanlı Köyü'nden. Görüşme tarihi:12 Mart 2001.

Mehmet Baykal; 1902 doğumlu. Adana'nın Saimbeyli İlçesi'nden, görüşme tarihi: Şubat 2001.

Mustafa Ölmez, 1928 doğumlu. Saimbeyli'nin Cumhurlu Köyü'nden. Görüşme tarihi:Kasım 2004.

Necat Yaycıoğlu; 1927 doğumlu. Kahramanmaraş Andırın ilçesi'nden.Görüşme tarihi :23 Kasım 2010.

Nejat Gök; 1932 Doğumlu. Kozan'ın Işıklı Köyü'nden. Görüşme tarihi.01.08.2009.

Suna Çetinel; 1940 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Tufanpaşa Mahallesi'nden. Görüşme tarihi: 13 Ekim 2007.

Osman Kütük ; 1936 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Bağtepe Köyü'nden. Görüşme tarihi: 26 11.2005

Ruhi Dağlıoğlu ; 1937 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Faydalı Köyü'nden. Görüşme tarihi: 16 Mart 2009.

Osman Demir; 1907 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Karabucak Köyü'nden. Görüşme tarihi: 16 Nisan 2005.

Oğuz Solmaz Çetinel; 1929 doğumlu. Kozan Tufanpaşa mahallesi'nden. Görüşme tarihi: 26 Kasım 2008.

Orhan Bedir; 1932 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi'nden. Görüşme tarihi: 23 Mayıs 2009.

Ökkeş İnce; 1936 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Minnetli Köyü'nden. Görüşme tarihi: 26 Kasım 2005.

Zeki Efeoğlu; 1924 doğumlu. Feke ilçesi Mansurlu Köyü'nden. Görüşme tarihi: 7 Ağustos 2007.

Kemal Sehlikoğlu; 1966 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi'nden. Görüşme tarihi; 22 Mart 2011.

Mustafa Ölmez; 1930 Saimbeyli doğumlu tarihi. Görüşme tarihi 26 Haziran 2005.

Selahattin Peker; 1935 doğumlu. Adana Feke ilçesi'nden. Görüşme tarihi: 15 Mayıs 2007.

Sefa Vayisoğlu; 1908 doğumlu. Osmaniye Kadirli ilçesi'nden. Görüşme tarihi: 20 Eylül 2007.

Yusuf Polat; 1971 doğumlu. Adana Saimbeyli Kızılağaç Köyü'nden Görüşme tarihi: 21 Eylül 2010.

Ziya Dağlı; 1936 doğumlu. Adana'nın Kozan ilçesi Karabucak Köyü'nden. Görüşme tarihi: 11. 4. 2009.

Zahide Tek; 1926 Doğumlu. Kozan'ın Cumhuriyet mahallesi'nden. Görüşme tarihi: 03 Kasım 2007.

Zühtü Hacıağaoğlu, 1942 Doğumlu, İmamoğlu'nun Üçhöyük Köyü'nden. Kozan Tufanpaşa Mahallesi'nden. Görüşme Tarihi: 23 Mayıs 2009.

ÖZET

Bütün Anadolu'da olduğu gibi Çukurova'da da Ermeniler yüzyıllarca Türklerle iç içe yaşamışlardır. Ermeniler her türlü dini, ticari ve kültürel serbestliğin yanında kaymakam, belediye başkanı ve milletvekili olabilmışlardır. Ancak Fransız ihtilalinin meydana getirdiği milliyetçilik akımıyla Ermeniler ayrılıkçı faaliyetlere başlamışlardır. Ermeniler Anadolu'nun hiçbir yerinde nüfus yoğunluğu Türklerden fazla değildi. Buna rağmen bu bölgede bir ermeni devleti kurulması çabası içine girmişlerdir. Ermenilerin bu faaliyetlerini özellikle Rusya, Fransa ve İngiltere gibi batılı devletler ve misyonerler kendi çıkarları doğrultusunda desteklemişlerdir. Bölgede bir çok isyan hareketlerine girişmişlerdir.

I. Dünya savaşı'nda Osmanlı Devleti mağlup olarak ayrılınca Çukurova Fransız işgaline uğramıştır. Ermeniler de Fransa'yı adeta bir kurtarıcı gibi karşılayıp, Fransa ile işbirliğine girişmişlerdir. Ermeniler, Fransızları bölgede kalıcı olarak görmüşler, Türklere karşı düşmanca bir tutum izlemişlerdir. Fransız üniforması altında Türklere karşı savaşmışlardır. Bölgede bir çok zulüm ve cinayetlere girişmişlerdir. Çukurova, Fransız ve Ermeni zulmünü en çok yaşayan bölgelerden birisidir.

Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yürütülen milli mücadelede Çukurovalılar daha ilk günde faaliyetlere başlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa daha Sivas Kongresi yaptığı sırada üç Kozanlı Sivas'a giderek bölgenin kurtulması için Mustafa Kemal'den yardım istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, bu üç Kozanlı'nın bu taleplerini değerlendirmiştir. Binbaşı Kemal Bey, Yüzbaşı Osman Nuri Bey ve Yüzbaşı Ratıp Bey'i bölgenin kurtarılması için görevlendirmiştir. Bölgede kurulan Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanlığı ile bölge halkını işgalcilere ve işbirlikçi Ermenilere karşı teşkilatlandırmıştır.

Bölge halkı da ellerinde gelen bütün çabalarla bölgedeki Fransız ve Ermenilere karşı başarılı savunma hatları oluşturarak kendi bölgelerini kendi imkânlarıyla kurtarmayı başarmışlardır. İlk teşkilatlanma Kahramanmaraş'ın Andırın ilçesinde başlamıştır. Özellikle Yüzbaşı Osman Nuri Bey'in üstün yönetimi ve bölge halkının gayretleriyle 7 Mart 1920 de Kadirli, 14 Mart 1920 Feke, 2 Haziran 1920 Kozan, 16 ekim 1920 de ise Saimbeyli Fransız ve Ermenilerden kurtarılmıştır. Fransızların bölgede tutunamaması bölgedeki Ermenilerin de bölgeyi terkine sebep olmuş ve Fransızlar ve işbirlikçileri Ermeniler 5 ocak 1922 tarihinde Adana bölgesini terk etmişlerdir.

Upper Çukurova Independence War

As it was used to be in other parts of Anatolia the Armenians had lived together with Turkish people in Çukurova for centuries. They could have lived without any interfere to their culture, language and religion in this time period and they could also take part in government foundations. By the affects of French Revolution they had started separatist actions. Although the Armenian population had never been more than Turkish population in any part of Anatolia they intended to found an Armenian State in this area. Some western countries such as Russia, French and England supported their effort for their own benefits. They had rised many rebellions in the area.

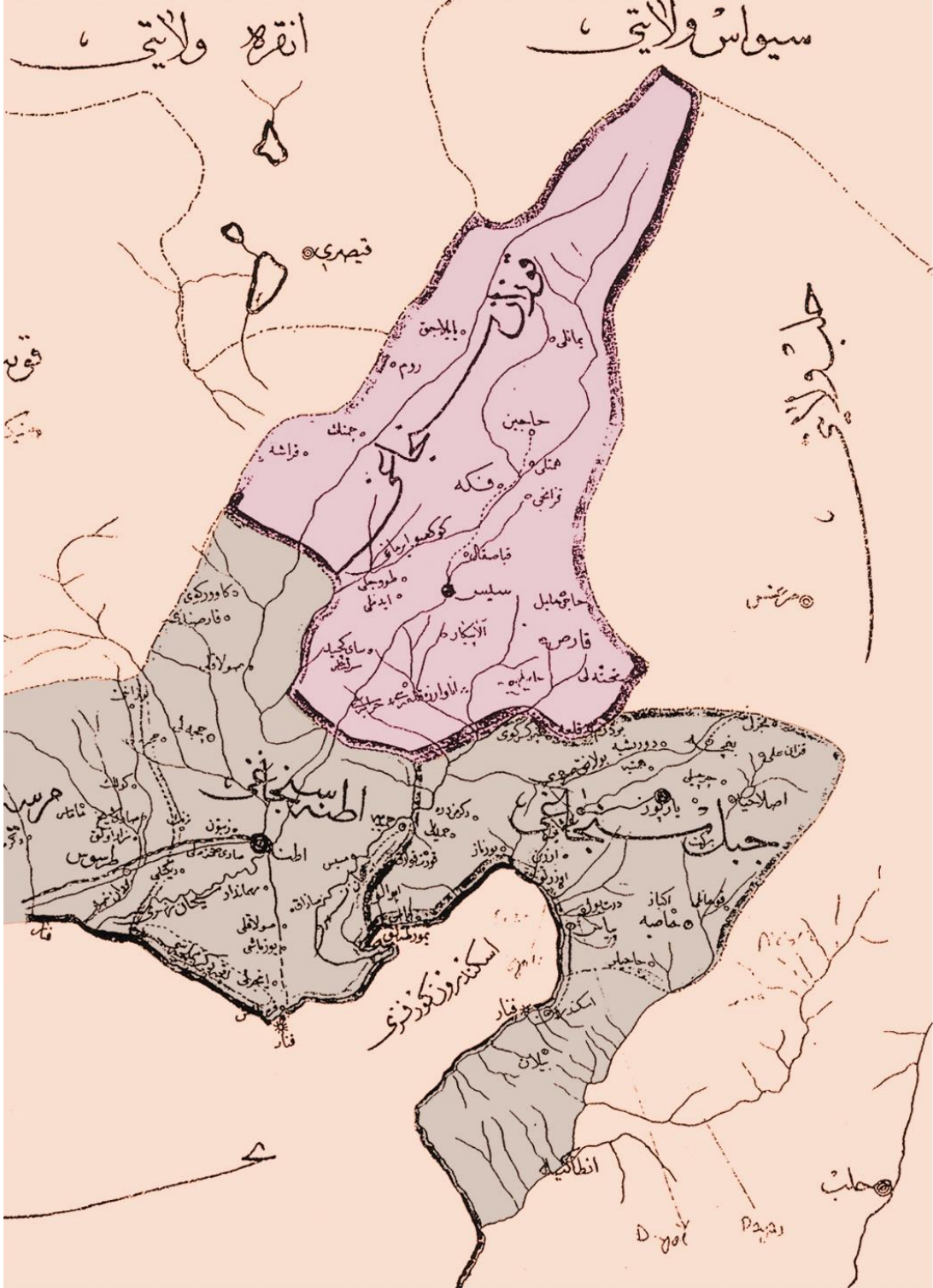
At the end of the I. World War France occupied Çukurova. The Armenians had seen French forces as saver and collaborated with them. They thought that the French forces were permanent and treated hostile to Turkish people. They fought against Ottoman Empire with French uniforms. Çukurova is one of the areas which had lived Armenian persecution the most.

In the national struggle which was carried out by the leadership of Mustafa Kemal Paşa, the people in Çukurova started to their efforts from the beginning. Three people from Kozan went to Sivas to ask for help from Mustafa Kemal Paşa for saving Kozan during the Sivas assembly. Mustafa Kemal Paşa charged Binbaşı Kemal Bey, Yüzbaşı Osman Nuri Bey and Yüzbaşı Ratıp Bey for this duty. They founded Kilikya national forces and organized the people of this area against the French forces and Armenians.

The local forces of Çukurova had struggled successively against to their enemies and rescued their hometown by their own efforts. The first organization had started in Andırın, Kahramanmaraş. Especially with the superior management of Yüzbaşı Osman Nuri Bey and with effort of local people, on 7th March 1920 Kadirli, on 14th March 1920 Feke, on 2nd June 1920 Kozan on 16th October 1920 Saimbeyli could be rescued from Frenchs and Armenians. When the French forces left Çukurova the Armenians had to leave Çukurova as well on 5th January 1922.

EKLER

EK.1 ADANA VİLAYETİ HARİTASI. OLAYLARIN GEÇTİĞİ YUKARI ÇUKUROVA (KOZAN SANCAĞI) TARAFIMIZDAN KOYULAŞTIRILMIŞTIR.
(Kaynak: Necat Yayıcıoğlu özel arşivi)

EK.2 FRANSIZCA ADANA VİLAYET HARİTASI.(Kaynak: Mustafa Onar Özel arşivi)

EK.3 KOZAN KUVA-YI MİLLİYE ŞEMASI. ABDURRAHMAN KÜTÜK TARAFINDAN HAZIRLANMIŞTIR.

KOZAN KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATI

Deli Hacı Ağa (Dağlı)
Sirelif Bölük Kumandanı

Tahsildar Hakkı Tanrıverdi
Andıl Bölük Kumandanı

Bayatoğlu Ahmet Çavuş
Köreken Bölük Kumandanı

Yiğitağa
Döşeme Müfrezesi Kumandanı

Hasan Akçalı
Kuyuluk Bölüğü Kumandanı

H. Mehmet ÖZTORUN
Hamam Köyü Bölüğü Kumandanı

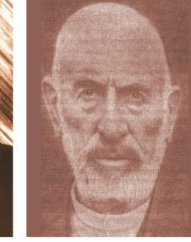
Sarıbahçeli Ahmet
Koyunevi Bölüğü Kumandanı

Halil Topaloğlu
Aslanlı Bölüğü Kumandanı

Çerkez Ahmet (Sirkintı)
Yukan Sirkintı Bölüğü Kumandanı

Bağtepelî Hacı Efendi (Kütük)
Berber Bölüğü Kumandanı

Şehitkoğlu Hasan
Hacı Cephesi Öncü Kuvvetler ve
İlaşe Komutanı

Yeğenoğlu Ahmet
Karacalı Bölük Kumandanı

Mustafa Faik Üstün
Sivas Kongresi Kozan Murahhası

Öğretmen Recep Dalkır
Merkez Bölük Kumandanı

Abdüssamet Samimi
Mansurlu Bölük Kumandanı

Şehit Ökkeş Dağlı
Kozan Müdafai Hukuk Cemiyeti Başkanı

Öğretmen Lütfullah Erdem
Kozan Türk Gençliği Derneği Başkanı

Şehit Teğmen
Ali Ulvi Gökçelik

Çolak Hacı
Seyyar Müfrez Kumandanı

Ahmet Cevdet Çamurdan
Sirkintılar Teşkilat Memuru

EK.4 FRANSIZLARIN 2 HAZİRAN 1920 TARİHİNDE KOZAN EŞRAFINDAN FRANSIZLARIN TÜRKLERE HERHANGİ BİR ZULUM YAPMADIKLARINA DAİR ZORLA ALDIKLARI TESLİM TUTANAĞI. (FEKE KUVA-YI MİLLİYE BAŞKANI CEZMİ ÇETİNEL ÖZEL ARŞİVİNDEN ALINMIŞTIR)

«**حکم**»

بنازیده و اضماعاً سبب بفرمانتون اشراف عسکری سقایی قایمان طابارداد معاذری لبوسا له کوی ، قایمان دوی و بوسانه
 پیر سوکه جنابریه خانیو هیچ بر شکایت اولادینی بیانه ایدر
 عسکری سقایی عفرتی ، اداره ضابطاتی ، سسین موتی قمارانی بکلیاتی قادیورس جنابری و موصفاک بتوده ضابطاتی عسکری بزی ،
 قادیورس ، حیو جقدری و امواتری حباب ایدر کدی کی زانرسق حایمینه اسایشده احاکر موافق حورینه ترتیب ایدیشی
 برتی اکسینک اولادی . سبب بفرمانتونه هیچ کزوا کوتلاک یا یا لایوب هیچ بر سق و قوعوبلادینی و قزاسر کدرده غایت غشود
 اولدینتری بیان ایدر **۱۱۱۱**

دعوی و کتبی	مضامین	قره کلاه زاده	باریم زاده	حیدر زاده	سید محمد جلال زاده	ناجی زاده
محمد دینم	جمعی	علی محمد	علی	شکر	سید محمد جلال زاده	محمد
تند افجی زاده	بهجت	حیدر زاده	حیدر زاده	حیدر زاده	حیدر زاده	حیدر زاده
جمعی	جمعی	جمعی	جمعی	جمعی	جمعی	جمعی

بوسه سقا قایمان طابارداد معاذری لبوسا له کوی
 خزانة نفی و بی

**EK. 5 FRANSIZLAR TARAFINDAN TÜRKLERE ZORLA İMZALATILAN
TESLİM TUTANAĞI'NIN FEKE KUVA-YI MİLLİYE KUMANDANI CEZMİ
ÇETİNEL'İN KIZI SUNA ÇETİNEL'İN ABDURRAHMAN KÜTÜK'E
VERİLMESİ**

EK. 6. KOZAN SANCAĞI'NA BAĞLI RAMAZANOĞLU HALİL BEY CAMİ VE MEDRESESİ'NE MAHSUS 10.000 DÖNÜM ARAZİNİN SİS KATOĞİGOSLUĞU'NA GEÇMESİ HAKKINDAKİ OSMANLI ARŞİVİNDEKİ BELGE Kaynak: BOA. BEO, 2356/176678, 13 Mayıs 1320 tarihli Defteri Hakaniye Nazırlığı'ndan giden yazı

